Biblioteka
Izveštaji
11

Biblioteka
Izveštaji

LJUDSKA PRAVA U SRBIJI 2007
PRAVO, PRAKSA I MEĐUNARODNI
STANDARDI LJUDSKIH PRAVA

Izdavač
Beogradski centar za ljudska prava
Beogradska 54, Beograd, Tel/fax. (011) 308 5328, 344 7121
e-mail: bgcentar@bgcentar.org.yu; www.bgcentar.org.yu

Za izdavača
dr Vojin Dimitrijević

Urednik
Ana Jerosimić

Korektor
Jasna Alibegović

ISBN 978-86-7202-106-6

Priprema i štampa
Dosije, Beograd

LJUDSKA PRAVA U SRBIJI 2007

PRAVO, PRAKSA I
MEĐUNARODNI STANDARDI LJUDSKIH PRAVA

Beogradski centar za ljudska prava
Beograd, 2008

Objavljivanje ovog izveštaja finansijski su pomogle
Ambasada Savezne Republike Nemačke i Misija OEBS u Srbiji

Sadržaj

Skraćenice 17

Predgovor 23

Uvod 25

Rezime 29

Ljudska prava u pravnim propisima 29

Ljudska prava u primeni 33

I LJUDSKA PRAVA U PRAVNIM PROPISIMA 39

1. Ljudska prava u pravnom poretku Srbije 39

1.1. Uvod 39

1.2. Ustavne odredbe o ljudskim pravima 40

1.3. Međunarodna zajamčena ljudska prava i Srbija 41

2. Pravo na delotvoran pravni lek za kršenje ljudskih prava 45

2.1. Redovni pravni lekovi 45

2.2. Ustavna žalba 46

2.3. Ombudsman 47

2.3.1. Ombudsman na nivou Republike Srbije 48

2.3.2. Vojvodina 49

2.3.3. Ombudsman na lokalnom nivou 49

2.4. Sprovođenje odluka međunarodnih organa 50

3. Ograničenja i derogacija ljudskih prava 51

3.1. Ograničenja ljudskih prava 52

3.2. Odstupanja (derogacije) u vreme „izvanredne opšte javne opasnosti“ 54

3.2.1. Opšte 54

3.2.2. Derogacije u vreme ratnog stanja 54

3.2.3. Vanredno stanje 55

4. Posebna prava 56
4.1. Zabrana diskriminacije 56
4.1.1. Opšte 56
4.1.2. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom 58
4.2. Pravo na život 59
4.2.1. Opšte 61
4.2.2. Samovoljno lišavanje života 62
4.2.3. Zaštita života pritvorenika i zatvorenika 63
4.2.4. Obaveza države da štiti život od rizika po zdravlje i drugih rizika po život (kada je upoznata sa rizikom) 63
4.2.5. Pobačaj 64
4.3. Zabrana mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. 65
4.3.1. Opšte 65
4.3.2. Krivično zakonodavstvo 66
4.3.3. Krivični postupak i izvršenje kazni 68
4.3.4. Upotreba prinude od strane policije 70
4.4. Zabrana ropstva i prinudnog rada 71
4.4.1. Opšte 72
4.4.2. Trgovina ljudskim bićima i krijumčarenje ljudi 73
4.4.2.1. Trgovina ljudima 73
4.4.2.2. Trgovina ljudskim organima 75
4.4.2.3. Krijumčarenje ljudi 75
4.4.3. Zaštita i obeštećenje žrtava 76
4.4.3.1. Zaštita žrtava 76
4.4.3.2. Oduzimanje koristi stečene kriminalom i obeštećenje žrtava 76
4.4.4. Prinudni rad 77
4.5. Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti i postupanje s licima lišenim slobode 79
4.5.1. Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti 80
4.5.1.1. Zabrana samovoljnog hapšenja i lišenja slobode 80
4.5.1.2. Pravo na obaveštenje o razlozima hapšenja i o optužbi 82
4.5.1.3. Izvođenje pred sudiju u najkraćem roku i pravo na suđenje ili oslobađanje u razumnom roku. 83
4.5.1.4. Pravo na žalbu sudu zbog lišenja slobode. 84

4.5.1.5. Pravo na naknadu štete zbog nezakonitog lišenja slobode 84
4.5.1.6. Pravo na bezbednost ličnosti 84
4.5.2. Postupanje s licima lišenim slobode 85
4.5.2.1. Obaveza čovečnog postupanja i poštovanja dostojanstva 85
4.5.2.2. Razdvajanje okrivljenih i optuženih, maloletnika i odraslih. 85
4.5.3. Posebne odredbe u slučaju suzbijanja organizovanog kriminala 86
4.6. Pravo na pravično suđenje 86
4.6.1. Sudski sistem 89
4.6.2. Nezavisnost i nepristrasnost sudova 90
4.6.2.1. Izbor sudija. 90
4.6.2.2. Stalnost sudijske funkcije 91
4.6.2.3. Prestanak sudijske funkcije 92
4.6.2.4. Princip nepremestivosti 92
4.6.2.5. Izuzeće 92
4.6.2.6. Kontrola i zaštita 92
4.6.2.7. Nespojivost. 92
4.6.2.8. Pravo na slučajnu dodelu predmeta. 93
4.6.3. Pravičnost postupka 93
4.6.4. Suđenje u razumnom roku. 94
4.6.5. Javnost rasprave i javnost presude 95
4.6.6. Garantije optuženima za krivična dela 97
4.6.6.1. Pretpostavka nevinosti 98
4.6.6.2. Obaveštenje o optužbi, bez odlaganja i na jeziku koji optuženi razume 98
4.6.6.3. Dovoljno vremena i mogućnosti za pripremu odbrane i pravo na kontakt s braniocem 99
4.6.6.4. Zabrana suđenja u odsustvu i pravo na odbranu. 100
4.6.6.5. Pravo na pozivanje i ispitivanje svedoka 101
4.6.6.6. Pravo na prevodioca. 102
4.6.6.7. Zabrana samooptuživanja 103
4.6.6.8. Pravo na žalbu 103
4.6.6.9. Pravo na odštetu. 103
4.6.6.10. *Ne bis in idem* 104
4.6.7. Ustavno sudstvo. 104
4.7. Pravo na zaštitu privatnog života, porodice, stana i prepiske . . . 106
4.7.1. Opšte 106

4.7.2. Pristup i prikupljanje ličnih podataka 107
4.7.2.1. Opšta pravila 107
4.7.2.2. Otvaranje dosijea službi bezbednosti. 109
4.7.2.3. Ovlašćenja službi bezbednosti 109
4.7.2.4. Krivičnopravna zaštita privatnog života 111
4.7.3. Stan (dom) 111
4.7.4. Prepiska 113
4.7.5. Porodični život i porodica 114
4.7.6. Seksualna autonomija 115
4.8. Pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti 115
4.8.1. Opšte 116
4.8.2. Odvojenost crkve od države 117
4.8.3. Versko organizovanje i ravnopravnost verskih zajednica 118
4.8.4. Verska nastava 120
4.8.5. Pravo na prigovor savesti 121
4.8.6. Restitucija imovine verskih organizacija. 122
4.9. Sloboda izražavanja. 123
4.9.1. Opšte 123
4.9.2. Zakon o javnom informisanju Srbije. 124
4.9.3. Osnivanje i rad elektronskih medija 124
4.9.3.1. Zakon o radiodifuziji 125
4.9.3.2. Dozvola i postupak izdavanja dozvola za emitovanje programa 125
4.9.4. Odredbe krivičnih zakona 126
4.9.5. Zabrana propagande rata i pozivanja na nacionalnu, rasnu ili versku mržnju 128
4.10. Pravo na slobodu mirnog okupljanja 130
4.10.1. Ograničenja slobode okupljanja. 130
4.10.2. Zabrana javnog skupa 132
4.10.3. Posebne mere koje predviđa Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama 133
4.11. Sloboda udruživanja 134
4.11.1. Opšte 135
4.11.2. Registracija i prestanak rada udruženja građana. 136
4.11.3. Udruživanje stranaca 136
4.11.4. Ograničenja 137
4.11.4.1. Zabrana organizacije 137
4.11.4.2. Finansiranje političkih stranka. 137
4.11.4.3. Ostala ograničenja 138

4.11.5. Ograničenje slobode udruživanja javnih službenika 138
4.12. Pravo na mirno uživanje imovine 139
4.12.1. Opšte 139
4.12.2. Eksproprijacija 140
4.12.3. Promene oblika svojine u korist državne svojine 142
4.12.4. Nadziđivanje 143
4.12.5. Povraćaj bespravno oduzete imovine i obeštećenje ranijih vlasnika 143
4.12.6. Stanarsko pravo 146
4.13. Prava pripadnika manjina 146
4.13.1. Opšte 146
4.13.2. Ustavna zaštita 147
4.13.3. Zabrana izazivanja i podsticanja rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti 148
4.13.4. Izražavanje nacionalne pripadnosti 149
4.13.5. Očuvanje identiteta manjina 149
4.13.6. Zabrana asimilacije i veštačkog menjanja strukture stanovništva 150
4.13.7. Vođenje javnih poslova i nacionalni saveti 150
4.13.8. Širenje duha tolerancije i međukulturnog dijaloga 151
4.14. Politička prava 151
4.14.1. Opšte 152
4.14.2. Učešće u upravljanju javnim poslovima 152
4.14.2.1. Ograničenja u obavljanju javne funkcije 152
4.14.3. Političke stranke 153
4.14.4. Aktivno i pasivno biračko pravo 154
4.14.5. Izborni postupak 155
4.14.5.1. Organi za sprovođenje izbora 155
4.14.5.2. Utvrđivanje rezultata izbora 155
4.14.5.3. Prestanak mandata 156
4.14.5.4. Pravna zaštita 156
4.15. Posebna zaštita porodice i deteta 157
4.15.1. Zaštita porodice 158
4.15.2. Brak 159
4.15.3. Posebna zaštita deteta 160
4.15.3.1. Opšte 160
4.15.3.2. „Mere zaštite ... koje zahteva položaj maloletnika“ 162

4.15.3.3. Zaštita maloletnika u krivičnom pravu i postupku 163
4.15.3.4. Rođenje i lično ime deteta 164
4.16. Državljanstvo 165
4.16.1. Opšte 165
4.16.2. Sticanje državljanstva Srbije 167
4.17. Sloboda kretanja 170
4.17.1. Opšte 171
4.17.2. Azil 172
4.17.2.1. Ustavni okvir 172
4.17.2.2. Zakonski okvir 172
4.17.3. Ograničenja slobode kretanja 177
4.17.4. Sporazum o readmisiji 179
4.18. Ekonomska, socijalna i kulturna prava 181
4.18.1. Opšte 181
4.18.2. Pravo na rad 182
4.18.3. Pravo na pravedne i povoljne uslove rada 183
4.18.3.1. Pravična zarada i jednaka nagrada za rad 184
4.18.3.2. Napredovanje u poslu 185
4.18.3.3. Zaštita na radu 185
4.18.3.4. Pravo na odmor, razonodu i ograničeno radno vreme 186
4.18.4. Sindikalne slobode 187
4.18.4.1. Sloboda sindikalnog organizovanja 188
4.18.4.2. Zaštita radničkih predstavnika 189
4.18.4.3. Pravo na štrajk 190
4.18.5. Pravo na socijalno obezbeđenje 192
4.18.6. Pravo na zaštitu porodice 194
4.18.7. Pravo na odgovarajući životni standard 196
4.18.7.1. Pravo na stanovanje 196
4.18.7.2. Pravo na adekvatnu ishranu 198
4.18.8. Pravo na najbolje fizičko i mentalno zdravlje 198
4.18.8.1. Opšte 199
4.18.8.2. Zdravstveno osiguranje 199
4.18.8.3. Zdravstvena zaštita 199
4.18.8.4. Prava pacijenata 200
4.18.9. Pravo na obrazovanje 201
4.18.9.1. Univerzitet 203
4.18.9.2. Afera Indeks 204
4.18.10. Prava osoba sa invaliditetom 205
4.18.10.1. Pravo na rad 205

4.18.10.2. Pravo na socijalno obezbeđenje 206
4.18.10.3. Pravo na obrazovanje 207

II LJUDSKA PRAVA U PRIMENI – ODABRANE TEME 209

1. Uvod 209
1.1. Domaći mediji kao izvor podataka 209
1.2. Ostali izvori podataka 210

2. Odabrane teme 211
2.1. Politička prava i funkcionisanje institucija 211
2.1.1. Parlamentarni izbori i obrazovanje vlade 211
2.1.2. Rad Narodne skupštine 211
2.1.3. Predsednički, lokalni i pokrajinski izbori 212
2.1.4. Nefunkcionisanje lokalnih samouprava i nedopustivo trajanje privremenih mera 213
2.1.5. Finansiranje političkih partija 213
2.1.6. Političke afere 213
2.1.7. Sukob u islamskoj zajednici u Sandžaku 214
2.1.8. Rehabilitacija 215
2.2. Sloboda pristupa informacijama od javnog značaja 216
2.3. Tranziciona pravda – Suočavanje s prošlošću u Srbiji 222
2.3.1. Presuda Međunarodnog suda pravde 222
2.3.2. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju 224
2.3.2.1. Uvod 224
2.3.2.2. Presude Haškog tribunala u 2007. godini 225
Dragan Zelenović (IT-96-23/2) 225
Blagojević i Jokić (IT-02-60) 226
Milan Martić (IT-96-23/2) 226
Limaj i drugi (IT-03-66) 226
Mrkšić i drugi (IT-95-13/1) 226
Halilović (IT-01-48) 227
Dragomir Milošević (IT-98-23) 227
Presude zbog nepoštovanja suda 227
2.3.3. Saradnja Srbije sa Haškim tribunalom 227
2.3.4. Izveštavanje štampanih medija u Srbiji o Haškom tribunalu 228
2.3.5. Reparacije 229

2.4. Suđenja za ratne zločine u Srbiji 230
2.4.1. Presude u sudskim postupcima za ratne zločine 234
2.4.1.1. Predmet „Ovčara 2“ 234
2.4.1.2. Predmet „Anton Lekaj“ 234
2.4.1.3. Predmet „Škorpioni“ 234
2.4.1.4. Predmet „Sinan Morina“ 236
2.4.2. Predmeti u kojima je sudski postupak u toku 237
2.4.2.1. Predmet „Ovčara 1“ 237
2.4.2.2. Predmet „Vladimir Kovačević Rambo“ 237
2.4.2.3. Predmet „Zvornik“ 237
2.4.2.4. Predmet „Braća Bitići“ 239
2.4.2.5. Predmet „Suva Reka“ 240
2.4.3. Predmeti u kojima je podignuta optužnica 240
2.4.3.1. Predmet „Tuzlanska kolona“ 240
2.4.3.2. Predmet „Zločin u Slunju“ 240
2.4.3.3. Predmet „Lovas“ 241
2.5. Suđenja za organizovani kriminal u Srbiji 241
2.5.1. Ubistvo premijera Zorana Đinđića 242
2.5.1.1. Presuda 242
2.5.1.2. Politička pozadina ubistva 245
2.5.1.3. Intervju osuđenog Milorada Ulemeka Legije 245
2.5.2. Ostali postupci pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu 246
2.5.2.1. Predmet „zemunski klan“ 246
2.5.2.2. Predmet „stečajna mafija“ 248
2.5.2.3. Predmet „drumska mafija“ 249
2.5.2.4. Predmet „GSP mafija“ 249
2.5.2.5. Predmet „Kertes“ 249
2.5.2.6. Predmet „saobraćajna mafija“ 250
2.5.2.7. Predmet „duvanska mafija“ 251
2.5.2.8. Ostale krivične prijave, istrage, hapšenja i optužnice u slučajevima organizovanog kriminala 252
2.6. Stanje ljudskih prava na Kosovu i Metohiji pod administracijom UN 254
2.6.1. Uvod 254
2.6.2. Pregovori 255
2.6.3. Ljudska prava u kosovskom zakonodavstvu u 2007. godini 256
2.6.3.1. Savetodavno veće za ljudska prava 258
2.6.3.2. Ombudsman za Kosovo 258

2.6.3.3. O sprovođenju Zakona o upotrebi jezika 258
2.6.3.4. Jedinice za ljudska prava 259
2.6.3.5. Zakon protiv diskriminacije 259
2.6.3.6. Prava manjinskih zajednica 261
2.6.3.6.1. O kontinuiranom problemu vezanom za akreditaciju Univerziteta u Kosovskoj Mitrovici 261
2.6.3.6.2. O stalnom problemu diskriminatornih odredaba kojima se uređuje proces privatizacije na Kosovu 263
2.6.4. Ljudska prava u praksi 2007. godine 265
2.6.4.1. Slučajevi pred Evropskim sudom za ljudska prava 265
2.6.4.2. Savetodavno veće za ljudska prava 266
2.6.4.3. Institucija Ombudsperson na Kosovu 267
2.6.4.4. Pravna pomoć 267
2.6.4.5. Vladavina prava i bezbednost 267
2.6.4.6. Napadi na kulturnu baštinu i verske objekte 268
2.6.4.7. Pristup ekonomskim i socijalnim pravima 269
2.6.4.8. Povratak imovine 269
2.6.4.8.1. Rok za podnošenje zahteva 271
2.6.5. Kosovo i mediji u Srbiji u 2007. godini 272
2.7. Zabrana diskriminacije i položaj manjina 274
2.7.1. Nacionalne manjine 274
2.7.1.1. Napadi na Rome 274
2.7.1.2. Učešće manjina u političkom životu 275
2.7.2. Govor mržnje 276
2.7.3. Neonacizam u Srbiji 277
2.7.4. Diskriminacija osoba s invaliditetom 278
2.7.5. Primena Zakona o crkvama i verskim zajednicama 279
2.7.6. Diskriminacija žena u radnim odnosima 280
2.7.7. Problemi zakonske zaštite i načini borbe protiv diskriminacije 282
2.7.7.1. Neadekvatnost krivičnopravne zaštite 282
2.7.7.2. Predlog zakona protiv diskriminacije 283
2.8. Pravo na život 284
2.8.1. Sudski postupci 284
2.8.2. Nesavesno ili nestručno lečenje 286
2.8.3. Ugrožavanje opšte sigurnosti 287
2.8.4. Život u zdravoj životnoj sredini 287
2.8.5. Ostali slučajevi kršenja prava na život 288

2.9. Zabrana mučenja 289
2.9.1. Sudski i disciplinski postupci zbog zlostavljanja 289
2.9.2. Stanje u zatvorima 291
2.9.3. Stanje u psihijatrijskim ustanovama 292
2.10. Zabrana ropstva, položaja sličnog ropstvu i krijumčarenje ljudi 293
2.10.1. Trgovina ljudima 294
2.10.2. Krijumčarenje ljudi 295
2.11. Pravo na pravično suđenje i stanje u pravosuđu 296
2.11.1. Izbor republičkog javnog tužioca 296
2.11.2. Suđenje u razumnom roku 296
2.11.3. Zastarevanje predmeta 297
2.11.4. Štrajk u pravosuđu 297
2.11.5. Kaznena politika 297
2.11.6. Pretnje i napadi na sudije 298
2.11.7. Korupcija 298
2.11.8. Stanje u zatvorima 299
2.11.9. Izvršavanje odluka međunarodnih tela za zaštitu ljudskih prava 299
2.11.10. Presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetima protiv Srbije 299
2.12. Sloboda izražavanja 300
2.12.1. Napadi na novinare 301
2.12.2. Suđenja, pritisci i uvrede 302
2.12.3. Nepoštovanje profesionalnih standarda i etičkih normi 303
2.12.4. Ponašanje medija u osetljivim sudskim postupcima 304
2.13. Posebna zaštita porodice i deteta 305
2.13.1. Nasilje u porodici 305
2.13.1.1. Opšte 305
2.13.1.2. Karakteristike sudskog postupka 306
2.13.1.3. Kazne za nasilnike 306
2.13.1.4. Zahtev za pristup informacijama od javnog značaja 307
2.13.1.5. Sigurna kuća 307
2.13.1.6. Besplatna pravna pomoć 307
2.13.1.7. Istraživanje Sudija za prekršaje 308
2.13.1.8. Mediji 309
2.13.2. Položaj žena 309

2.13.3. Položaj dece 310
2.13.3.1. Izveštaj UNICEF-a o stanju dece u Srbiji 310
2.13.3.2. Alternativni izveštaj o pravima deteta 311
2.13.3.3. Slučajevi čedomorstva 311
2.13.3.4. Seksualno zlostavljanje dece 311
2.14. Ekonomska, socijalna i kulturna prava 312
2.14.1. Nezaposlenost 312
2.14.2. Zaštita na radu 312
2.14.3. Šikaniranje na radnom mestu 313
2.14.4. Siromaštvo 314
2.14.5. Životni standard 315
2.14.6. Štrajkovi 316
2.14.6.1. Sindikalne aktivnosti u javnom sektoru 316
2.14.6.2. Sindikalne aktivnosti u privatnom sektoru 317
2.14.6.3. Štrajkovi glađu 317
2.14.6.4. Nedozvoljene sindikalne aktivnosti 318

Dodatak I

Najvažniji ugovori o ljudskim pravima koji obavezuju Srbiju 319

Dodatak II

Indeks propisa u Srbiji koji se pominju u ovoj knjizi 324

Skraćenice

ABA/CEELI – Američko udruženje pravnika/ Pravna inicijativa za srednju Evropu i Evroaziju

AI – Amnesty International

APV – Autonomna pokrajina Vojvodina

BIA – Bezbednosno informativna agencija

BIH – Bosna i Hercegovina

CeSID – Centar za slobodne izbore i demokratiju

CIDA – Kanadska međunarodna agencija za razvoj

CoE – Savet Evrope

CPD – Centar za prava deteta

CPT – Evropski komitet za sprečavanje mučenja

CUPS – Centar za unapređivanje pravnih studija

dok. UN – dokument Ujedinjenih nacija

DB – Državna bezbednost

DS – Demokratska stranka

DSS – Demokratska stranka Srbije

EKPS – Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda od 4. novembra 1950.

EU – Evropska unija

Evropski sud – Evropski sud za ljudska prava u Strazburu

FBI – Federalni istražni biro Sjedinjenih Američkih Država

FHP – Fond za humanitarno pravo

FNRJ – Federativna Narodna Republika Jugoslavija

GSS – Građanski savez Srbije

GSP – Gradsko saobraćajno preduzeće

Haški tribunal – Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju

HRW – Human Rights Watch

ICG – Međunarodna krizna grupa

Izveštaj 1998 – Ljudska prava u Jugoslaviji 1998, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 1999.

Izveštaj 1999 – Ljudska prava u Jugoslaviji 1999, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2000.

Izveštaj 2000 – Ljudska prava u Jugoslaviji 2000, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2001.

Izveštaj 2001 – Ljudska prava u Jugoslaviji 2001, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2002.

Izveštaj 2002 – Ljudska prava u Jugoslaviji 2002, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2003.

Izveštaj 2003 – Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2003, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2004.

Izveštaj 2004 – Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2004, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2005.

Izveštaj 2005 – Ljudska prava u Srbiji i Crnoj Gori 2005, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2006.

Izveštaj 2006 – Ljudska prava u Srbiji 2006, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava, 2007.

JNA – Jugoslovenska narodna armija

JSO – Jedinica za specijalne operacije

JUKOM – Komitet pravnika za ljudska prava

KEBS – Konferencija za evropsku bezbednost i saradnju

KFOR – Međunarodne vojne snage na Kosovu

KPA – Kosovska imovinska agencija

KPCC – Kosovska komisija za imovinske zahteve

KPZ – Kazneno-popravni zavod

KZ – Krivični zakonik Srbije

LDP – Liberalno demokratska partija

LSV – Liga socijaldemokrata Vojvodine

MDRI – Međunarodna organizacija za zaštitu prava osoba ometenih u razvoju

MOR – Međunarodna organizacija rada

MSP – Međunarodni sud pravde

MUP – Ministarstvo unutrašnjih poslova

NATO – Severnoatlantski pakt

NS – Nova Srbija

NUNS – Nezavisno udruženje novinara Srbije

NVO – Nevladina organizacija ili nevladine organizacije

ODIHR – Biro za demokratske institucije i ljudska prava

OEBS – Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju

OIPV – Odluka o izboru poslanika u Skupštinu AP Vojvodine

OMCT – The World Organisation Against Torture

OSCE – Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju

OUP – Organ unutrašnjih poslova

OVK – Oslobodilačka vojska Kosova

PESK – Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima od 16. decembra 1966.

PGP – Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima od 16. decembra 1966.

Povelja – Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama SCG

RDB – Resor državne bezbednosti

PZ – Porodični zakon

RIK – Republička izborna komisija

RRA – Republička radiodifuzna agencija

RS – Republika Srbija

RTS – Radio televizija Srbije

SAJ – Specijalne antiterorističke jedinice

SCG – Srbija i Crna Gora

SDPO – Srpski demokratski pokret obnove

SDU – Socijaldemokratska unija

SE – Savet Evrope

SFRJ – Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija

Sl. glasnik – Službeni glasnik

Sl. list – Službeni list

SO – Skupština opštine

SPC – Srpska pravoslavna crkva

SPGS – Specijalni predstavnik Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija

SPS – Socijalistička partija Srbije

Srbija – Republika Srbija

SRJ – Savezna Republika Jugoslavija

SRS – Srpska radikalna stranka

SUP – Sekretarijat unutrašnjih poslova

SUS – Savezni ustavni sud

SVM – Savez vojvođanskih Mađara

UBPOK – Uprava za borbu protiv organizovanog kriminala

UN – Organizacija ujedinjenih nacija

UNDP – Program Ujedinjenih nacija za razvoj

UNESCO – Organizacija UN za obrazovanje, nauku i kulturu

UNICEF – Fond Ujedinjenih nacija za pomoć deci

Univerzalna deklaracija – Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Rezolucija Generalne skupštine UN br. 217 A(III) od 10. decembra 1948.

UNHCR – Visoki komesarijat Ujedinjenih nacija za izbeglice

UNMIK – Misija Ujedinjenih nacija na Kosovu

UNS – Udruženje novinara Srbije

UO – Upravni odbor

USS – Ustavni sud Srbije

Ustavna povelja – Ustavna povelja državne zajednice Srbija i Crna Gora

Ustavni zakon – Ustavni zakon za sprovođenje Ustava Republike Srbije

Ustav Srbije – Ustav Republike Srbije

Venecijanska komisija – Evropska komisija za demokratiju putem prava Saveta Evrope

VJ – Vojska Jugoslavije

VS – Vojska Srbije

VRS – Vojska Republike Srpske

VSS – Vrhovni sud Srbije

ZDO – Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana

ZIKS – Zakon o izvršenju krivičnih sankcija

ZINP – Zakon o izboru narodnih poslanika

ZLI – Zakon o lokalnim izborima
ZKP – Zakonik o krivičnom postupku
ZOE – Zakon o eksproprijaciji
ZOP – Zakon o prekršajima
ZOR – Zakon o radu
ZPP – Zakon o parničnom postupku
ZVP – Zakon o vanparničnom postupku
ZZO – Zakon o zdravstvenom osiguranju
ZZZ – Zakon o zdravstvenoj zaštiti

Predgovor

Beogradski centar za ljudska prava već deset godina objavljuje svoj sintetički i sveobuhvatan izveštaj o stanju ljudskih prava u zemlji, čija je svrha da se prikažu i ocene ustavna i zakonska rešenja u oblasti ljudskih prava. Srbiju obavezuju mnogi međunarodni ugovori, između ostalih i oni kojima država preuzima dužnost da poštuje i osigura poštovanje ljudskih prava. Zato se analiza usredsredila na utvrđivanje obima u kome je domaće zakonodavstvo usaglašeno sa standardima iz dva najvažnija univerzalna međunarodna ugovora usvojena u Ujedinjenim nacijama i ratifikovana od strane naše države – Pakta o građanskim i političkim pravima i Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, kao i s Evropskom konvencijom o ljudskim pravima pošto je Srbija kao članica Saveta Evrope u obavezi da uskladi svoje zakonodavstvo s ovom Konvencijom i praksom Evropskog suda za ljudska prava.

Za razliku od prethodnog, ovogodišnji izveštaj sadrži dva dela.

U prvom delu se analiziraju i bliže objašnjavaju zakonska rešenja koja se tiču ljudskih prava. Analizirane su ustavne odredbe, najvažniji važeći zakoni i neki podzakonski akti koji mogu da utiču na puno uživanje ljudskih prava. Komentarišu se i neki važni zakoni koji će tek stupiti na snagu, kao i nacrti zakona koji zadiru u oblast koja se obrađuje. Odgovarajuće odredbe domaćih zakona porede se sa članovima paktova UN i Evropske konvencije o ljudskim pravima i tumačenjima koje pruža praksa komiteta UN i Evropskog suda za ljudska prava. U pojedinim zakonima koji se analiziraju koristi se terminologija koja nije u skladu s postojećim stanjem, jer zakoni, bilo republički, bilo nekadašnji savezni zakoni, odnosno zakoni državne zajednice, nisu prilagođeni novim okolnostima. Tako, u pojedinim zakonima pominju se npr. jugoslovenski državljani, ili granice Srbije i Crne Gore. U Izveštaju se koristi terminologija koju poznaju zakoni, iako je ona, kao što smo rekli, ponegde zastarela.

Drugi deo izveštaja posvećen je stvarnom uživanju, ograničenjima ili kršenjima ljudskih prava koja su garantovana međunarodnim ugovorima i Ustavom i zakonima Srbije. U ovogodišnjem Izveštaju, tekstovi koji su prethodnih godina bili podeljeni u dva dela Izveštaja (*Ljudska prava u primeni* i *Glavni problemi*), spojeni su u jednu celinu. Odeljak *Ljudska prava u primeni – Odabrane teme*, pored tekstova koji govore o nivou poštovanja pojedinih ljudskih prava u praksi, obuhvata i posebne tematske celine koje obrađuju veći broj onih pojedinih ljudskih prava koje odgovarajuća tema najviše povezuje, kao i one zasebne teme čiji je izbor, kao i u prethodnim izveštajima, uslovljen time što imaju snažne političke implikacije, a istovremeno utiču na stanje ljudskih prava u zemlji. U ovom delu Izveštaja redosled

tema je promenjen u odnosu na izveštaje iz prethodnih godina, pa su pomenute veće tematske celine prikazane već na samom početku drugog odeljka, kako bi čitaoca na adekvatniji način uvele u širi kontekst zbivanja u okviru koga se u Srbiji ostvaruju ljudska prava.

Saradnici Beogradskog centra sistematski su pratili medije i izveštaje i saopštenja međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija. Iz obimne građe izdvojene su one pojave koje ukazuju da se pojedina prava ozbiljno krše. U Izveštaju se ne daju konačne ocene, već se samo prenosi ono što su mediji ili izveštaji o stanju ljudskih prava objavili.

Saradnici Beogradskog centra posebno su pratili postupanje državnih organa, događaje i tendencije u četiri oblasti od velikog značaja za nastavak procesa tranzicione pravde, suočavanje s prošlošću, unapređivanje i razvoj kulture ljudskih prava i uopšte za ostvarivanje i poštovanje ovih prava u Srbiji. Radi se naime o suđenjima za organizovani kriminal, suđenjima za ratne zločine, zabrani diskriminacije i nasilju u porodici. Ove aktivnosti Centra odvijale su se u okviru projekta „Monitoring i izveštavanje o aktivnostima pravnih institucija u Srbiji u oblastima organizovanog kriminala, ratnih zločina, diskriminacije i nasilja u porodici“ koji je podržala Kanadska međunarodna agencija za razvoj (CIDA). Zahvaljujući projektu, saradnici Centra su na mnogo neposredniji način pratili rad pravosudnih i drugih državnih organa i uopšte dešavanja u ove četiri oblasti, sistematskim prikupljanjem informacija uz pomoć izveštaja medija i nevladinih organizacija, i naročito ličnim prisustvom suđenjima, okruglim stolovima i tribinama organizovanim na ove teme, kao i razgovorima s predstavnicima državnih organa i stručne javnosti. Rezultat celogodišnjeg rada ogleda se u tri tromesečna biltena pod nazivom *Osmatračnica* i mesečnim izveštajima dostupnim na internet stranici Centra, kao i u sveobuhvatnim pregledima trenutnog stanja u ove četiri oblasti koji su objavljeni u drugom delu Izveštaja i kojima je iz napred navedenih razloga posvećen nešto veći prostor nego ostalim temama. Jedna od ove četiri teme, koja se inicijalno bavila uglavnom zabranom diskriminacije dopunjena je tekstom o pitanjima ostvarivanja i zaštite prava manjina u praksi.

Objavljivanje ovog Izveštaja podržale su Misija OEBS u Srbiji i Ambasada Savezne Republike Nemačke u Beogradu. Centar koristi ovu priliku da se zahvali i Kanadskoj međunarodnoj agenciji za razvoj koja je podrškom gore pomenutog projekta dala značajan doprinos većoj informativnosti Izveštaja u četiri navedene oblasti.

Izveštaj su izradili saradnici Beogradskog centra za ljudska prava: Igor Bandović, Nevena Dičić, Dina Dobrković, Bojan Đurić, Stefano Giantin, Ana Jerosimić, Anđelka Marković, Žarko Marković, Milica Matijević, Gordana Mihajlović, Marina Mijatović, Marko Milanović, Damir Milutinović, Vesna Petrović, Ivan Protić, Duška Tomanović, Miloš Stojković, Miloš Stopić i Jovana Zorić. U tome su im mnogo pomogli i Marko Protić, Jovana i Ana Penezić i Tamara Protić.

Uvod

Srbija je dočekala 2007. godinu kao nezavisna država. Po prvi put posle ujedinjenja u Jugoslaviju 1918. godine, ona je opet pravno sasvim samostalna država. Kako je to već pomenuto u *Izveštaju 2006*, novi status Srbije opredeljen je njenim Ustavom, prihvaćenom na referendumu, održanom 28. i 29. oktobra 2006. godine.

Ovaj je Ustav prihvaćen s velikim rezervama, kako u pogledu njegovog teksta, tako i u pogledu načina njegovog donošenja. Najvažnije zamerke na proceduru ustavnih promena odnose se na odsustvo javne diskusije i na brzinu donošenja ovog osnovnog akta. Što se tiče samog sadržaja, Ustav je usvojen kao kompromis različitih i raznovrsnih političkih snaga i po cenu unošenja u njegovu preambulu programske odredbe, prema kojoj su svi politički akteri obavezni da se zalažu za održanje postojećeg statusa Kosova i Metohije kao pokrajine u okviru Srbije i da se suprotstavljaju svakom pokušaju da ova Pokrajina stekne nezavisnost. Albanci sa Kosova, iako formalno državljani Srbije, bojkotovali su i referendum, kao i sve izbore u Srbiji posle 1989. godine. Međutim, ova činjenica nije uzimana u obzir prilikom izračunavanja rezultata.

Iako je Ustav stupio na snagu, pa ni postojeće kritike nisu mogle da mu umanje legalnost, njegove mane su postajale sve jasnije u 2007. godini. Pored pitanja Kosova, ovi su se nedostaci ispoljavali i u neprekidnim raspravama o tome kako Ustav i Ustavni zakon o njegovom sprovođenju treba izvršavati. Najupadljiviji od njih je bio spor oko datuma održavanja predsedničkih i lokalnih izbora. Demokratska stranka Srbije, a s njom sve one snage koje su se izdavale za patriotske, smatrale su da izbora ne sme biti sve dok je teritorijalni integritet Srbije ugrožen. Kao što se moglo očekivati, ovako široka formulacija dopušta različita tumačenja, od kojih bi jedno bilo da se izbori odlažu na neodređen rok jer po nekim mišljenjima teritorijalni integritet Srbije može na razne načine dugo da bude u opasnosti.

Čak i da se ne govori o apstraktnom ugrožavanju tog integriteta, razlog za odlaganje izbora bilo bi nerešeno pitanje Kosova, jer se u toku 2007. godine to pitanje intenziviralo iz dva osnovna razloga. S jedne strane, međunarodna zajednica, tj. uticajne države koje učestvuju u rešavanju statusa Kosova u međunarodnim organizacijama i u posebnoj Kontakt grupi za Kosovo, smatrale su da je 2007. godine sazrelo vreme da se ovo pitanje konačno reši. Zato je pomenuta Kontakt grupa počela da se ovim pitanjem sve upornije bavi, pa je čak poverila predstavnicima najvažnijih zainteresovanih strana, Evropske unije, Rusije i Sjedinjenih Američkih Država, da u konsultaciji s ovlašćenim organima Republike Srbije i privremene vlade Kosova izrade predlog konačnog rešenja. Ovaj posao je „Trojka“ obavila do 10. decembra 2007, dakle, datuma koji je bio unapred određen, ali zbog unutrašnjih

mimoilaženja nije mogla da iznese jedinstveni predlog, tako da se pitanje vratilo u Savet bezbednosti UN. Na svojoj sednici od 19. decembra 2007. Savet bezbednosti nije mogao da se usaglasi oko odgovora na ovo pitanje.

Ispostavilo se pak da mnoge relevantne vlade smatraju da je najbolje rešenje plan koji je svojevremeno izradio bivši predsednik Finske Marti Ahtisari (*Martti Ahtisaari*) i koji je predviđao ograničenu („nadgledanu“) nezavisnost Kosova, iako mu se energično suprotstavljala Vlada Republike Srbije. Iz takvog stava poteklo je i mišljenje da kosovski Albanci i njihovi politički predstavnici neće više čekati proglašenje nezavisnosti i da je jedini kompromis koji mogu prihvatiti primena Ahtisarijevog plana i pristanak da Kosovo bude ograničeno nezavisno. S njihove tačke gledišta, pregovori sa Vladom Srbije nisu više umesni te, ako nema rešenja ni u Savetu bezbednosti, odluku o priznanju nezavisne kosovske države treba prepustiti individualnom nahođenju svake strane vlade. U tom pogledu postoje signali da bi veliki broj država, među njima i većina članica Evropske unije, priznao takvo nezavisno Kosovo.

S druge strane, pitanje sudbine Kosova, koje se politički zagrejavalo i tokom 2006. godine, postalo je odlučujuće i najdramatičnije unutrašnje političko pitanje u Srbiji. Iako su 21. januara 2007. održani parlamentarni izbori, koji su sastav vlade izmenili utoliko što ona više ne zavisi od podrške Miloševićeve Socijalističke partije Srbije i što je Demokratska stranka, koja se kvalifikuje kao umerenija i više sklona Zapadu od ostalih velikih stranaka u Srbiji, ušla u vladu i u njoj ima većinu ministara, prioritet Kosova time nije doveden u pitanje. Predsednik Vlade, Vojislav Koštunica, ostao je isti a ministri iz njegove stranke, posebno onaj na čelu novoformiranog Ministarstva za Kosovo i Metohiju, davali su osnovni ton svim pregovorima o Kosovu. Ova stranka, kao i njoj bliska „narodnjačka“ stranka Nova Srbija, učinile su da se svi građani Srbije u prvom redu moraju da izjašnjavaju o pitanju Kosova i uklonili su sa političkog dnevnog reda skoro sve ono čime su se bavile vlade u Srbiji posle pada režima Slobodana Miloševića 2000. godine.

Postavljanju pitanja Kosova kao osnovnog političkog pitanja su, pored navedenih stranaka, doprinele i razne nacionalne institucije, a naročito mediji pod kontrolom vlade ili pod uticajem krajnje desnice. U toku 2007. godine je pojačana kampanja protiv svih onih koji su predlagali da se pitanju Kosova pristupi racionalnije i povede računa ne samo o teritoriji ove pokrajine već i o ljudima koji je naseljavaju tj. o albanskoj većini koja tamo živi. Taj netolerantni signal su prihvatili i mnogi pokreti i nevladine organizacije koji smatraju da je došao trenutak obračuna sa svim građanima Srbije koje oni kvalifikuju kao nacionalno nesigurne, pa i „izdajničke“. Ovakve organizacije, od kojih neke otvoreno koketiraju s fašizmom, uspevale su da spreče javne skupove neistomišljenika, pa čak i da iskoriste lokalnu vlast da zabranjuju koncerte umetnika čiji im se kritički stavovi nisu dopadali. S obzirom na sličnost ovakve propagande i ovakvih kampanja s ponašanjem vlasti u doba Miloševićevog režima, mnogi su zabrinuti jer smatraju da se atmosfera iz devedesetih godina ponovo vraća u Srbiju. Neke NVO tu bojazan jasno izražavaju.

Može se reći da je političko uznemirenje podstaknuto kosovskim pitanjem istovremeno i način na koji se u Srbiji sukobljavaju proevropske i antievropske snage. Naime, u toku rasprave o Kosovu odvija se i proces pridruženja Srbije Evropskoj uniji. Ovaj je proces bio zaustavljen zbog toga što Srbija po nahođenju organa Evropske unije nije ispunjavala svoju obavezu da sarađuje s Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, oličenu u dužnosti da preda Tribunalu preostale optuženike za međunarodne zločine, naročito generala Ratka Mladića. Pošto je Vlada Srbije dala dokaze da sarađuje u svim drugim stvarima sem u hapšenju pomenutih lica, pregovori su nastavljeni tako da je 7. novembra 2007. parafiran Ugovor o stabilizaciji i pridruživanju između EU i Srbije. Krajem 2007. godine dato je i obećanje da će ovaj ugovor biti i potpisan početkom naredne godine, čak iako sve obaveze Srbije prema Tribunalu nisu izvršene. Međutim, političke snage u Srbiji koje se protive ulasku u Evropsku uniju pojačale su svoju delatnost 2007. godine pokušavajući da povežu sudbinu Kosova s pristupanjem Uniji, odnosno da uvere javnost da će cena pristupanja Uniji biti odricanje od suvereniteta na Kosovu. U tome su im išle na ruku i neke izjave političara u evropskim državama.

Antievropske snage gde pored DSS spada i najjača politička stranka u Srbiji, Srpska radikalna stranka, zalažu se za sve veće približavanje Rusiji, čija se vlada ispostavila kao energični protivnik brzog odlučivanja o Kosovu. Ove snage često otvoreno ne istupaju protiv pristupanja Evropskoj uniji (jer to je jedno od zvaničnih programskih opredeljenja nove vlade), ali umesto Evropske unije nalaze druge krivce na Zapadu, kao što je na primer NATO, nepopularan u stanovništvu zbog oružane intervencije protiv Jugoslavije 1999. godine. Ulogu u otporu integraciji igraju i značajni ekonomski interesi koji zaziru od snažnije kontrole koja bi postojala posle ulaska u EU i otežala im delatnost u još uvek pravno i ekonomski nesređenoj Srbiji, gde posednici velikog bogatstva, mahom stečenog u ratovima iz Miloševićeve ere, imaju veliki uticaj na političke stranke i medije.

Još je rano prosuđivati o napretku koje je nova vlada postigla u drugim oblastima. Ona je nesumnjivo uspela da dovrši reformu vojske, da tu snagu podredi sebi i da iz nje ukloni skoro sve ostatke Miloševićevog režima. To, nažalost, ne važi i za tajne službe bezbednosti. Očigledno je i nastojanje novog Ministarstva pravde da reformiše sudstvo tako što će broj sudija svesti na razumnu meru i iz sudstva ukloniti one koji nisu dorasli svom zadatku. U tom pogledu iskorišćeni su i skandalozni događaji, gde se ispostavilo da se neke važne presude nisu mogle doneti zbog zastarelosti izazvane nemarom sudija, nekonzistentnost kaznene politike, koja se vrlo blago odnosi prema nepolitičkom kriminalu, i opšti utisak stanovništva da je sudska vlast korumpirana. Nadležna ministarstva nastoje da poboljšaju i ekološku situaciju u zemlji, da reše pitanja socijalno ugroženih grupa i da modernizuju administraciju u celini. Privatizacija velikih preduzeća u Srbiji nije mnogo uznapredovala: državne kompanije i dalje imaju monopolistički položaj u energetici, aviosaobraćaju i železnici. Ima se utisak da vladajuće stranke preko njih obezbeđuju važne prihode i zapošljavaju svoje kadrove.

I pored svih zamerki koje mu se mogu uputiti, Ustav Srbije od 2006. godine sadrži modernu glavu o ljudskim pravima. Politička situacija u Srbiji se, ako se to može navesti kao pohvala, poboljšava u toj meri da se nijedna politička stranka ne usuđuje da otvoreno bude protiv ljudskih prava kao takvih. Međutim, slabosti u ovom pogledu ogledaju se kako u nesavršenoj administraciji, tako i u potcenjenoj kulturi ljudskih prava. U prvom pogledu karakteristične su muke oko obrazovanja Ustavnog suda Srbije, koji bi trebalo da se sastoji od 15 sudija, od kojih je do kraja 2007. godine izabrano samo 10, i u teškoćama da se sprovedu odluke međunarodnih tela za zaštitu ljudskih prava, u koje spadaju nadležni komiteti Ujedinjenih nacija i – od učlanjenja u Savet Evrope – Evropski sud za ljudska prava. U kulturne prepreke spada i izazivanje mržnje i podozrenja prema ugroženim manjinskim grupama, naročito prema Romima, pripadnicima malih verskih zajednica i osobama drugačije seksualne orijentacije.

Položaj nevladinih organizacija koje se zalažu za ljudska prava uslovljen je svim do sada pomenutim činiocima. Medijska hajka na „nevladine organizacije“, pod kojima se prvenstveno podrazumevaju organizacije za zaštitu demokratije i ljudskih prava, ali ne i ultranacionalističke i profašističke organizacije, i dalje je vrlo jaka. One se smatraju izdajničkim naročito ako se zalažu za prava Albanaca i drugih manjina. Pored ovakvih političkih diskvalifikacija, širi se, s istim rezultatom, fama o ogromnim sredstvima koje Zapad daje tim organizacijama, čiji članovi tobože nemaju idealističke, već lukrativne motive. Ovo je moguće zato što Srbija kao siromašna zemlja ne može da materijalno podrži civilni sektor, pogotovu zato što najimućniji ljudi i preduzeća još nisu shvatili svoju društvenu odgovornost. Ova vrsta napada je utoliko više cinična jer su strani donatori pokazali upadljiv nedostatak interesa za civilni sektor posle 2000. godine, smatrajući verovatno da je Srbija konačno dobila demokratsku vlast i da je preče pomagati vladu nego nevladine organizacije. I pored svega toga, civilni sektor se u Srbiji razvija i, što je možda najvažnije, demetropolizuje. Broj lokalnih i regionalnih nevladinih organizacija sve je veći i okuplja sve više ljudi. Ovakva vrsta aktivnosti, koja nije skoncentrisana samo u Beogradu i drugim većim centrima, omogućava jači društveni uticaj, mada pripadnike tih organizacija često dovodi u sukob s lokalnim vlastima.

Rezime

Ljudska prava u pravnim propisima

1. Stanje ljudskih prava u Srbiji, kao i staranje državnih organa o njihovom ostvarivanju i zaštiti, bilo je tokom 2007. godine pod znatnim uticajem, a često i u senci burnih političkih zbivanja. Potpuna blokada rada političkih institucija i, naročito, srbijanskog parlamenta, nastupila je u momentu pokretanja kampanje za usvajanje Ustava u septembru 2006, a zbog održavanja parlamentarnih izbora u januaru 2007. prenela se i u ovu godinu. Tako parlament nije radio gotovo osam meseci, dok je bivša Vlada za to vreme nastupala u kapacitetu „tehničkog kabineta". Istovremeno, čitav politički potencijal zemlje bio je usmeren na potrebe velikih kampanja – referendumske i izborne. Izborni rezultati uveli su jedanaest stranaka i koalicija u parlament. Iako se u javnosti vrlo često čulo da su na izborima pobedu odnele stranke tzv. „demokratskog bloka", može se reći da većinu u aktuelnom parlamentu čine stranke čija se politička orijentacija nalazi desno od centra.

Posle održavanja izbora usledio je veoma mučan postizborni period u kome su tri meseca trajali bezuspešni pregovori i beskonačna politička suprotstavljanja budućih vladajućih političkih stranaka oko pojedinih načela na kojima će se zasnivati rad nove izvršne vlasti. Postizborni proces u 2007. godini ostaće zapamćen i po izboru Tomislava Nikolića, zamenika predsednika Srpske radikalne stranke za predsednika Narodne skupštine nekoliko dana pre isteka roka za formiranje nove vlade, što je izazvalo burne reakcije u domaćoj i međunarodnoj javnosti, a sednica na kojoj je Nikolić izabran na tu funkciju po verovatno najvećoj količini uvreda i suprotstavljanja onih političkih stranaka koje danas čine srbijansku Vladu. Ipak, kada je konačno postignut dogovor o novoj parlamentarnoj većini, Nikolić je podneo ostavku, a za predsednika Skupštine je izabran predstavnik Demokratske stranke. Delimično nejasne ustavne odredbe o ovlašćenjima predsednika Srbije u postupku određivanja mandatara, ali još više nedovoljna politička tradicija u sličnim situacijama, doveli su do toga da mandat za sastav vlade bude poveren dotadašnjem premijeru Vojislavu Koštunici, predsedniku trećeplasirane stranke na izborima, tek nekoliko dana pre isteka roka za izbor nove vlade. Vlada je izabrana 15. maja, nekoliko minuta pre isteka roka koji bi označio i raspuštanje tek izabranog parlamenta, raspisivanje novih izbora i nastavak urušavanja ionako krhke političke i pravne stabilnosti u Srbiji. Sadašnja Vlada Srbije ima predsednika, jednog potpredsednika (zaduženog za evropske integracije) i 23 ministara. Po broju ministara, radi se o jednom od najglomaznijih kabineta u savremenoj evropskoj političkoj praksi.

2. Iako je verifikovanjem mandata novih narodnih poslanika, Narodna skupština formalno uspostavljena 14. februara, zbog nepostojanja dogovora oko nove vladajuće koalicije, odnosno parlamentarne većine, nikakva zakonodavna aktivnost nije bila moguća pa je jedini akt nove Narodne skupštine u prva tri meseca rada bila vladina rezolucija o Kosovu kojom se odbacuju svi oni stavovi iz plana Martija Ahtisarija kojima se, prema vladinom mišljenju, ugrožava suverenitet Srbije. U atmosferi opšteg nepoverenja i zakulisnih pregovora, opstrukcija rada parlamenta i odlaganje izbora predsednika ostavili su teške posledice po zakonodavnu aktivnost, pa je Narodna skupština do sredine decembra usvojila tek nešto više od 60 zakona, od kojih je samo desetak novih i to uglavnom onih kojima se ispunjava formalna obaveza predviđena Ustavnim zakonom za sprovođenje Ustava. Ovogodišnji rad parlamenta obeležila su kašnjenja u donošenju zakona, a gotovo svi zakoni koji su usvojeni predlagani su i razmatrani po hitnom postupku, što je ugrozilo mogućnost ozbiljne rasprave i suštinskog poboljšanja zakonskog teksta kroz usvajanje amandmana. Tumačenje uslova i rokova iz Ustavnog zakona u vezi s raspisivanjem predsedničkih i lokalnih izbora bilo je predmet velikih sporenja čak i u okviru vladajuće parlamentarne većine. Predsednik Narodne skupštine (DS) raspisao je 12. decembra predsedničke izbore koji će biti održani 20. januara 2008. godine. DSS, stranka aktuelnog premijera, osporila je legalnost ovog akta, pozivajući se na činjenicu da neki od usvojenih zakona neophodnih za raspisivanje predsedničkih izbora još uvek nisu stupili na snagu. Pored toga, predsedniku parlamenta je upućena kritika da je odluku o izborima doneo bez konsultacija s koalicionim partnerima. Ipak, posle naknadnog političkog dogovora između DS i DSS, stranka premijera je prestala da osporava legitimnost i legalnost raspisivanja predsedničkih izbora. Kao deo istog „paketa" dogovora u vrhu vladajuće koalicije, većina u Narodnoj skupštini je, krajem decembra, usvojila zakone neophodne za raspisivanje lokalnih i pokrajinskih izbora, pa je predsednik Narodne skupštine ove izbore raspisao za 11. maj 2008. godine.

3. Protekla godina bila je prva godina primene novog Ustava Srbije, usvojenog 30. septembra i potvrđenog na referendumu 28. i 29. oktobra 2006. godine. Ustav je usvojen u veoma kratkom roku, bez javne rasprave i mogućnosti da, pre usvajanja, stručna javnost o njemu da neki sud. Takav postupak državnih organa izazvao je burne reakcije u javnosti. Još uvek je rano za davanje sveobuhvatne ocene o domašaju odredbi novog Ustava koje je međunarodna i domaća stručna javnost ocenila problematičnim, a koje su svakako u velikoj meri posledica njegovog usvajanja bez javne rasprave. Iako je Ustav donet na način neuobičajen za demokratske zemlje, ne može se osporiti činjenica da on sadrži daleko bolji katalog ljudskih prava od prethodno važećeg Ustava Srbije.

4. Početak 2007. godine trebalo je da bude početak funkcionisanja reformisanog sudskog sistema, u kome bi postojali i upravni, apelacioni i prekršajni sudovi. Ovi sudovi nisu, međutim, konstituisani ni do kraja godine. Rokovi za sprovođenje reforme sudstva utvrđene Zakonom o uređenju sudova iz 2001. godine i njegovim kasnijim izmenama, više puta su prolongirani, da bi, najzad, nejasnim i opštim odredbama Ustavnog zakona bilo omogućeno da se konstituisanje novih sudskih

instanci ponovo odloži i time iznova ugrozi sprovođenje reforme koja je neophodan uslov za poboljšanje sudske zaštite ljudskih prava. Iako je Narodna skupština prema Ustavnom zakonu imala obavezu da u toku drugog zasedanja nakon izbora Vlade uskladi s novim Ustavom zakone koji se odnose na primenu odredaba Ustava na sudove i javna tužilaštva ovi zakoni se do kraja 2007, odnosno završetka drugog zasedanja Skupštine nisu našli na njenom dnevnom redu. Pošto se ni nacrti ovih zakona do kraja godine nisu pojavili u javnosti, gotovo je izvesno da ova obaveza iz Ustavnog zakona neće biti ostvarena.

5. Novim Ustavom je u pravni poredak Srbije uveden institut ustavne žalbe, kao sredstva za zaštitu ljudskih prava. U delotvornost ovog pravnog leka građani Srbije ipak nisu uspeli ni tokom ove godine da se uvere, pošto je tek krajem novembra usvojen novi Zakon o Ustavnom sudu i stvorena zakonska mogućnost da se otkloni problem nefunkcionisanja ovog suda koje je trajalo čitavih godinu dana, kao i da se pristupi izboru novog sastava Ustavnog suda, koji se inače bira po veoma složenoj proceduri. Do kraja godine, deset od petnaest članova Ustavnog suda je izabrano, a Ustavni zakon dozvoljava mogućnost da on počne s radom i u dvotrećinskom sastavu. Ipak, preostalih pet sudija na svoj izbor mora da sačeka formiranje Vrhovnog kasacionog suda, Visokog saveta sudstva i Državnog veća tužilaca, čiji je izbor opet uslovljen usklađivanjem starih i donošenjem novih zakona, pa će novi Ustavni sud za prvo vreme morati da radi u nepotpunom sastavu. Treba istaći da, nažalost, paran broj sudija nosi opasnost blokiranja donošenja odluka ovog suda usled podeljenih glasova. Nedostaci i nepreciznosti u ustavnom aranžmanu koji uređuje kandidovanje i izbor sudija Ustavnog suda, pokazali su se već prilikom utvrđivanja liste kandidata u Narodnoj skupštini. Očigledno je da Ustav i Ustavni zakon nisu pružili jasna pravila efikasnog izbora sudija Ustavnog suda, niti valjane garancije nezavisnosti Ustavnog suda. Nažalost, prilika da se neke ustavne nedoslednosti isprave u Zakonu o Ustavnom sudu nisu iskorišćene. U delu zakona koji se bavi pitanjima izbora sudija, trajanja njihovog mandata i uslova za prestanak funkcije su uglavnom ponovljene šture i nejasne odredbe samog Ustava.

6. Iako je Zakon o Zaštitniku građana, usvojen septembra 2005. godine, predviđao izbor ove institucije u roku od šest meseci po stupanju na snagu, Srbija je tek sredinom 2007. godine dobila svog prvog ombudsmana. I ovom prilikom su do izražaja došle nesavršenosti sistema koji je postavljen samim tim zakonom. Pored toga, izbor Zaštitnika je obavljen u atmosferi „žurbe" da se usklade postojeći zakoni s novim ustavnim poretkom, pa je propuštena prilika da se izboru prvog ombudsmana pruži odgovarajuća pažnja koja bi ojačala položaj ove nove institucije. Prve mesece rada novog Zaštitnika prate problemi slični onima sa kojima su se suočavale neke druge nezavisne institucije u Srbiji. Tek će naredna godina pokazati koliku i kakvu ulogu će Zaštitnik prava građana imati u pravnom poretku Srbije. U decembru 2007. godine Vlada je u skupštinsku proceduru uputila predlog Zakona o Zaštitniku prava deteta.

7. U pravnom poretku Srbije još uvek ne postoji efikasan i zakonom definisan mehanizam za izvršavanje obavezujućih odluka međunarodnih tela za zaštitu

ljudskih prava. Dosadašnje izrazito nepovoljno iskustvo nesprovođenja nekih odluka komiteta UN pokazuje da je neophodno usvajanje čitavog paketa izmena koje će u brojnim zakonima, a ne samo procesnim, obezbediti uslove za efikasno i potpuno izvršavanje odluka međunarodnih tela. Izazovi s kojima će se državni organi suočiti u postupku izvršavanja odluka Evropskog suda za ljudska prava morali bi da budu putokaz za pripremanje i usvajanje takvih rešenja.

8. Domaće zakonodavstvo ne predviđa efikasan pravni lek protiv neopravdano dugog trajanja postupka i povrede prava na suđenje u razumnom roku, garantovanog članom 6, st. 1 Evropske konvencije što je jedan od najvećih problema koji u Srbiji postoji povodom prava na pravično suđenje. Zbog toga što nisu formirani apelacioni sudovi, okružni sudovi i Vrhovni sud pred sobom imaju veliki broj predmeta što je opet jedan od razloga za veoma česte situacije u kojima se suđenja ne okončavaju u „razumnom roku". Poseban problem je što, i kada se najzad dođe do pravnosnažne presude, njeno izvršenje često traje veoma dugo. Primedbe građana na dužinu postupka među najčešćima su u predstavkama protiv Srbije pred Evropskim sudom za ljudska prava, koji je u čak 11 od 15 presuda, koliko ih je do sada protiv Srbije ukupno doneto, našao da je došlo do povrede prava na pravično suđenje zbog predugog trajanja postupka ili zbog neizvršenja pravnosnažne presude. Odugovlačenje postupka često dovodi i do zastarevanja predmeta. Rad sudova je ove godine bio dodatno blokiran štrajkom zaposlenih u pravosuđu koji su zahtevali povećanje plata i potpisivanje kolektivnog ugovora, pa se u sudovima u to vreme obezbeđivao samo „minimum procesa rada", a suđenja su uglavnom odlagana.

9. Otvaranje dosijea službi državne bezbednosti, posebno važno sa stanovišta prava na privatnost, kao i za ostvarenje dve vrlo važne potrebe srbijanskog društva – suočavanja s totalitarnom prošlošću i ispravljanja posledica teških kršenja ljudskih prava i zaštite prava na privatnost i drugih važnih prava pojedinaca – još uvek nije zakonski regulisano.

10. U tesnoj vezi s uvidom u dosijea državne bezbednosti je regulisanje odgovornosti lica koja su u prošlosti kršila ljudska prava (tzv. lustracija). Srbija je 2003. godine donela zakon o lustraciji (Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava), ali se on uopšte ne primenjuje. Umesto da je u pravosuđu sprovedena lustracija po odredbama ovog zakona, Ustavnim zakonom za sprovođenje novog Ustava predviđen je reizbor svih sudija u Srbiji.

11. Službe bezbednosti nisu reformisane ni u drugim segmentima. Krajem 2007. donet je Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije koji predviđa da rad službi bezbednosti podleže demokratskoj civilnoj kontroli Narodne skupštine, predsednika Republike, Vlade, javnosti, kao i novog tela, Saveta za nacionalnu bezbednost koji se stara o usaglašenoj primeni propisa i standarda za zaštitu podataka o ličnosti, kao i drugih propisa kojima se štite ljudska prava a koja mogu biti ugrožena razmenom informacija ili drugim operativnim radnjama. Međutim, Zakon u članu 19 taksativno nabraja oblasti o kojima članovi nadležnog odbora Narod-

ne skupštine ne mogu tražiti informacije, ali su neki od ovih osnova nedopustivo široko postavljeni, čime se suštinski ugrožava mogućnost kontrole rada službi.

12. U 2007. godini usvojen je i dugo najavljivani Zakon o azilu. Iako predstavlja pozitivan korak u unapređenju zaštite u ovoj oblasti i sadrži veliki broj garantija za zaštitu prava lica na koja se odnosi, ovaj zakon je, kao i mnogi akti koji se danas usvajaju u Srbiji, donet bez odgovarajuće javne rasprave. Između ostalog, i to je razlog što neka rešenja usvojena u Zakonu nisu do kraja u skladu s međunarodnim standardima. Pored donošenja zakonodavstva o azilu, Srbija je u 2007. ispunila još jedan uslov za približavanje „beloj šengenskoj listi" donošenjem novog zakona o putnim ispravama.

13. Ni u 2007. godini nije usvojen zakon o udruženjima građana, što stvara nesigurnost u radu domaćih i međunarodnih nevladinih organizacija. Trenutno se u formalnoj skupštinskoj proceduri nalazi Vladin predlog zakona o udruženjima koji je prošao javnu raspravu i koji pored domaćih, reguliše i status i delovanje stranih udruženja, što je naročito važno jer u tom pogledu u Srbiji postoji pravna praznina.

14. Iako je kao tema prisutno u stručnoj javnosti nekoliko poslednjih godina, i u nekoliko navrata preporučivano od međunarodnih organizacija, ni u 2007. nije došlo do usvajanja opšteg, sistematskog i sveobuhvatnog zakona protiv diskriminacije koji bi definisao osnovne pravne pojmove, pravila i standarde koje bi sudovi bili dužni da primenjuju, kao i posebne mehanizme zaštite žrtava diskriminacije. Poslednjih godina pojavilo se nekoliko predloga ovog zakona, između ostalog i predlog Vlade od 2006. godine, ali se trenutno u formalnoj skupštinskoj proceduri nalazi samo jedan ovakav predlog koji je podnela opoziciona politička stranka (LDP). Iz tih razloga još uvek je neizvesno kada će Srbija dobiti sistematsko i sveobuhvatno antidiskriminaciono zakonodavstvo.

Ljudska prava u primeni

1. Veliki problem u zaštiti i ostvarivanju ljudskih prava i dalje predstavlja loše funkcionisanje institucija nadležnih da štite ljudska prava. Javno tužilaštvo se veoma retko oglašavalo kada su u pitanju povrede ljudskih prava, a policija i dalje vodi veoma duge istrage, koje ne daju zadovoljavajuće rezultate. Sudski postupci takođe traju neopravdano dugo. Veliki raspon propisanih kazni omogućava sudovima znatnu diskreciju pri njihovom izricanju, što je jedan od uzroka veoma neujednačene kaznene politike.

2. Stiče se utisak da se izvršna vlast često meša u rad sudske i zakonodavne vlasti, kao i da su zakoni koji se usvajaju plod kompromisa između političkih stranaka, a ne deo usvojene strategije reforme pravnog i ekonomskog sistema. To rađa teškoće pri primeni zakona, što stvara još veću nesigurnost kod građana.

3. Bez obzira na pojedine pozitivne tendencije u primeni Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, uživanje ovog prava u praksi još

uvek nije na zadovoljavajućem nivou. Nesprovođenje nadzora nad primenom Zakona i odsustvo prekršajne odgovornosti zbog kršenja njegovih odredbi i dalje spadaju u glavnu grupu problema koji otežavaju efektivno uživanje ovog prava.

4. Februara 2007, Međunarodni sud pravde doneo je presudu po tužbi Bosne i Hercegovine protiv SRJ, odnosno Srbije za navodni genocid izvršen tokom oružanog sukoba u BiH 1992–1995. Presudom, donetom posle postupka koji je trajao više od 14 godina, utvrđeno je da je zločin genocida u BiH izvršen „samo" u Srebrenici jula 1995, kada su snage Vojske Republike Srpske ubile preko 7.000 Bošnjaka, čime je odbijena glavna teza zastupnika BiH da svi zločini učinjeni u BiH u celini čine genocid. Sud je ustanovio da Srbija nije odgovorna za ovaj genocid, niti da je bila saučesnik u ovom zločinu, ali da je prekršila član I Konvencije o genocidu, zato što nije ništa učinila da taj akt spreči, iako svesna ozbiljnog rizika da će do njega doći, kao i što nije kaznila učinioce, s obzirom da je propustila da optužene za genocid, pre svega generala Ratka Mladića, preda Haškom tribunalu. Sud je odbio zahtev BiH za materijalnu naknadu. Presuda MSP je u široj javnosti i u Srbiji i u BiH mahom pogrešno shvaćena, kao sudska abolicija Srbije od njene umešanosti u rat u BiH. Takva tumačenja isključivo su plod nerazumevanja dobrovoljne prirode nadležnosti MSP, koja je u ovom slučaju bila ograničena samo na genocid i nije obuhvatala druge međunarodne zločine, kao i nerazumevanja vrlo striktne pravne definicije genocida, pojma koji je inače vrlo podložan inflaciji i političkoj manipulaciji. Mada je presuda MSP u potpunosti potvrdila nalaze Haškog tribunala i obim zločina izvršenih u BiH, ona je, iz formalnih razloga, ograničenog obima. Nažalost, Srbija ni do kraja 2007. godine nije postupila po nalogu MSP da Ratka Mladića preda Tribunalu i uspostavi punu saradnju s ovim međunarodnim sudom. Neuspešno se završio i pokušaj nekih političkih stranaka i nevladinog sektora da Skupština Srbije usvoji deklaraciju kojom bi osudila srebrenički genocid. U ostalim oblastima tranzicione pravde, pre svega u oblasti institucionalne reforme (lustracije i vetinga) i utvrđivanja istine o prošlosti, malo je učinjeno. Inicijative za utvrđivanje istine o prošlosti nisu institucionalizovane niti su predmet interesovanja državnih institucija. Tokom 2007. godine saradnja Srbije sa Haškim tribunalom je u odnosu na 2006. godinu bila intenzivnija i oličena je, pre svega, u hapšenju dva begunca, Vlastimira Đorđevića i Zdravka Tolimira.

5. Tokom 2007. godine rad državnih organa na polju suđenja za međunarodne zločine se u izvesnoj meri pojačao. Nadležnost tužilaštva je proširena i na gonjenje lica koja pomažu u skrivanju osumnjičenih za ratne zločine. Do sada se pomagačima sudilo pred opštinskim sudovima, gde se postupci nisu mogli efikasno voditi. Ipak, ukoliko se ne unapredi saradnja s MUP, promene zakonskih odredbi neće otkloniti sve probleme. Saradnja je poboljšana osnivanjem Službe za otkrivanje ratnih zločina u okviru MUP ali je reč o maloj službi skromnih kapaciteta. Dodatni problem predstavlja i kapacitet Posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu. Otpor koji prema suđenjima za ratne zločine postoji u javnosti, ali i nedovoljna podrška izvršne vlasti, doprinosi stvaranju atmosfere u društvu koja oštećene i dru-

ge svedoke odvraća od svedočenja, što dodatno otežava vođenje postupaka. Od svog osnivanja, Tužilaštvo za ratne zločine izloženo je političkim pritiscima, u čemu učestvuje i deo medija. Po pravilu, ne objavljuju se izjave odgovornih lica iz tužilaštva kojim se demantuju lažni navodi. Tužilac, njegovi zamenici, kao i portparol tužilaštva izloženi su pretnjama i verbalnim, pa čak i fizičkim napadima. Tokom 2007. godine donete su četiri presude u postupcima za ratne zločine, podignute su tri optužnice, a u toku je više postupaka. Saradnja između tužilaštava u regionu bila je intenzivna.

6. Maja 2007. doneta je prvostepena presuda u slučaju ubistva prvog demokratskog premijera Srbije, Zorana Đinđića. U presudi je utvrđeno da je, u nameri ugrožavanja ustavnog uređenja i bezbednosti države, stvorena zavera s ciljem sticanja uticaja na nosioce vlasti u najvišim državnim organima, i to tako što će atentatom na premijera i neke funkcionere i drugim aktima nasilja kod građana biti stvoreni nesigurnost i nemir. Organizatorima i izvršiocima atentata na premijera Srbije, na osnovu brojnih nepobitno utvrđenih dokaza izvedenih u toku samog postupka, izrečene su najstrože kazne. Ipak, ovo suđenje nije dalo odgovore na mnoga pitanja u vezi s atentatom na premijera, događajima koji su mu prethodili kao i događajima koji su usledili. Iako se iz obrazloženja sudskog veća i nekih izjava specijalnog tužilaštva zaključuje da oni prepoznaju značaj rasvetljavanja političke pozadine ubistva premijera za uspostavljanje vladavine prava u Srbiji, nedostatak političke volje i podrške drugih državnih institucija ne opravdava nedostatak hrabrosti tužilaštva i suda da se upusti u rasvetljavanje ovih događaja. U 2007. godini uočeno je vršenje indirektnog pritiska na organe za borbu protiv organizovanog kriminala od strane izvršne vlasti, između ostalog i zbog potpunog izostanka efikasne istrage u slučajevima pokušaja atentata i pretnji sudijama Posebnog odeljenja Okružnog suda koji sude u većima za organizovani kriminal. Neki od postupaka koji su u toku pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda predstavljaju svojevrsan vid suočavanja s prošlošću, dok praksa Vrhovnog suda Srbije stalno podseća koliko je to suočavanje teško i koliko je srbijanskom pravosuđu neophodna reforma da bi se borilo protiv organizovanog kriminala. U 2007. godini dogodio se i veliki broj hapšenja i pokretanja postupaka u slučajevima organizovanog kriminala.

7. Tokom 2007. godine učestalost kršenja zabrane mučenja i drugih oblika zabrane zlostavljanja bila je važna tema u javnosti. Čini se da je to posledica sistemskih problema koji postoje u srbijanskom društvu. Naime, posle usvajanja novih pravnih propisa vezanih za zabranu mučenja, ratifikacije međunarodnih ugovora i usvajanja podzakonskih akata, problem kršenja zabrane mučenja se još više primećuje u praksi. Pritom, mnogi problemi su rezultat nespremnosti državnih organa, pre svega policije, da suštinski promene svoj odnos prema ovom pravu građana i odsustva efikasnih pravnih mehanizama da se mučenje sprečava i kažnjava. Konačno, i dalje postoji veliki problem stanja u zatvorima i drugim ustanovama za izvršavanje zavodskih sankcija. Loši uslovi u psihijatrijskim ustanovama, na koje ukazuju i domaće i međunarodne organizacije, bilo je posebno česta tema u javnosti tokom ove godine.

8. Tolerisanje diskriminacije u praksi ogleda se, pre svega, u neefikasnim istragama, gonjenju i kažnjavanju lica koja vrše diskriminaciju, kao i nedostatku sistematske i sveobuhvatne zakonske regulative. Diskriminacija romske nacionalne manjine, često praćena i fizičkim nasiljem, i dalje je veoma rasprostranjena u srbijanskom društvu, a sudovi su skloni da izriču blage kazne napadačima na Rome.

Izbor predstavnika manjina u parlament predstavlja znatan napredak u odnosu na situaciju iz prethodnih godina. Međutim, ostaje problematično koliko je zaista predstavnicima manjinskih stranaka omogućeno da aktivno učestvuju u radu skupštine, gde je jedan od najvećih problema i dalje, uprkos postojanju odgovarajućih zakonskih odredaba, upotreba jezika nacionalnih manjina.

Govor mržnje je u Srbiji još uvek veoma rasprostranjen, čak i u medijima i izdavačkoj delatnosti, a može se čuti i sa skupštinske govornice. U Srbiji deluje veći broj neonacističkih pokreta koji su i u prethodnom periodu bili vinovnici različitih incidenata.

I pored donošenja zakona protiv diskriminacije osoba s invaliditetom u 2006. godini, državni organi i organi lokalne samouprave često ne ispunjavaju svoje obaveze, pa se ovaj zakon ne primenjuje na najadekvatniji način.

Donošenjem Zakona o crkvama i verskim zajednicama 2006. godine donekle je regulisana sfera verskih sloboda i verskog organizovanja. Međutim, brojne odredbe ovog zakona ostaju veoma problematične sa stanovišta slobode veroispovesti i ustavnog načela ravnopravnosti verskih zajednica. Upadljivo je da se neki od napada na verske zajednice ponavljaju godinama a da policija ne uspeva da uhvati napadače. Diskriminacija žena i dalje je prisutna, naročito u radnim odnosima, ali su informacije o tome slabo dostupne. Veoma su retki slučajevi u kojima se licima koja diskriminatorno postupaju sudi u krivičnom postupku, a krivična dela po kojima se to čini nisu dovoljna da bi se obezbedila potpuna krivičnopravna zaštita. Ključni problem u sudskim postupcima i dalje je izazov dokazivanja diskriminacije, koji bi se usvajanjem odgovarajućih zakonskih odredaba svakako u velikoj meri otklonio.

9. Tokom 2007. učestalost kršenja slobode izražavanja i broj prekršaja profesionalnih standarda u medijima je u porastu, što je nastavak trenda započetog 2004. godine. Situaciju u oblasti rada elektronskih medija dodatno pogoršavaju odnosi medija, pravosuđa i Saveta Republičke radiodifuzne agencije. Nejasna primena propisanih kriterijuma RRA bila je vidljiva i pri dodeli regionalnih televizijskih frekvencija u 2007. godini. U ovoj godini uočena je dalja „tabloidizacija“ medija, kršenje pravila struke, novinarske etike i osnovnih načela poštovanja nezavisnosti sudstva, naročito u odnosu na istrage i suđenja u predmetima koji imaju političku konotaciju ili su povezana s kršenjem prava u ratnim sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije. Medijsko izveštavanje u ovoj godini obeleženo je najvećim brojem izveštaja o procesu rešavanja konačnog statusa Kosova, dok je druga najzastupljenija tema bila izveštavanje o radu Haškog tribunala. I u 2007. godini novinari su bili izloženi pretnjama i napadima.

10. Iako je nasilje u porodici inkriminisano u zakonodavstvu, istraživanja pokazuju da se žrtvama ne pruža adekvatna zaštita, kao i da se nasilje u velikom procentu ne prijavljuje zbog straha od osude sredine u kojoj žrtva živi, straha od nasilnika, ali i zbog nepoverenja u pravni sistem. Hitnost sudskog postupka nije dovoljno zagarantovana zakonom, pa se najčešće dešava da žrtve odustanu od daljeg postupka, a tužilaštva retko gone lica osumnjičena za nasilje. Sudska praksa govori o veoma retkom izricanju mera zaštite predviđenih Porodičnim zakonom i ekstremno blagoj kaznenoj politici u izricanju sankcija na osnovu Krivičnog zakonika.

11. Ekonomska i socijalna prava su i dalje najviše ugrožena – slično kao i u drugim zemljama koje prolaze kroz političku i ekonomsku tranziciju. U Srbiji je situacija specifična jer je, zbog dugogodišnjeg sistematskog ugrožavanja građanskih i političkih prava, glavna pažnja bila usredsređena na kršenja ovih prava, pa je borba za puno uvažavanje i zaštitu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava bila zapostavljena. Zbog toga su sindikati i profesionalna udruženja nerazvijeni i neobučeni da na efikasan način ukazuju na povrede i da tako vrše pritisak na izvršnu i zakonodavnu vlast. Mogućnost za ozbiljna kršenja ekonomskih i socijalnih prava pojačana je i ovogodišnjim propuštanjem da se usvoji novi Opšti kolektivni ugovor s obzirom da je raniji prestao da važi. Time se ugroženi pojedinci stavljaju u još neravnopravniji položaj prema poslodavcima i državi, bez obzira da li se ona pojavljuje kao poslodavac ili donosilac odluka u procesu ekonomske transformacije zemlje. Stopa nezaposlenosti u Srbiji je i dalje veoma visoka, a siromaštvo jedan od najvećih problema. Veoma je raširena pojava šikaniranja na radnom mestu (mobinga) i o ovoj temi se sve više govori. Socijalno nezadovoljstvo je u daljem porastu, pa je zabeležen i veliki broj štrajkova, u javnom i, mada u nešto manjem obimu, privatnom sektoru.

I
LJUDSKA PRAVA U PRAVNIM PROPISIMA

1. Ljudska prava u pravnom poretku Srbije

1.1. Uvod

Pravo Srbije se u ovom izveštaju posmatra u odnosu na građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava zajemčena međunarodnim ugovorima koji obavezuju Srbiju. Pre svega, razmatra se njegova saglasnost s pravima u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (PGP), Evropskoj konvenciji o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (EKPS) i njenim protokolima, kao i standardima koje je ustanovio Komitet UN za ljudska prava, odnosno Evropski sud za ljudska prava kroz praksu.[1] Takođe, na odgovarajućim mestima uzeti su u obzir i standardi iz Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (PESK), iz međunarodnih ugovora koji se bave pojedinim oblastima zaštite ljudskih prava (npr. UN Konvencija protiv mučenja i Konvencija o pravima deteta), kao i iz pojedinih ugovora Međunarodne organizacije rada (MOR).

U izveštaju se razmatraju svi propisi relevantni za određeno zajemčeno pravo; analiza se ne zadržava samo na tekstu propisa, nego obuhvata i njihovo tumačenje u sudskoj praksi (ako je ima). Usklađenost propisa s međunarodnim standardima procenjuje se kroz sledeće elemente:

- da li je pravo uopšte zajemčeno;
- ako je tako, kako je formulisano u domaćim propisima i da li se, i u kojoj meri, ta formulacija razlikuje od formulacije PGP i EKPS;
- da li jemstva određenog prava u domaćim propisima, kao i njihovo tumačenje od strane državnih organa, obezbeđuju isti obim i isti sadržaj prava kao PGP i EKPS;

1 SCG je ratifikovala EKPS 26. decembra 2003. godine, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 9/03. Državna zajednica Srbije i Crne Gore primljena je u Savet Evrope 3. aprila 2003. Vidi www.press.coe.int/cp/2003/178a(2003).htm.

– da li su ograničenja predviđena domaćim propisima šira ili uža nego što dozvoljavaju PGP i EKPS;
– da li postoje delotvorni sudski pravni lekovi za zaštitu određenog prava?

Izveštaj se odnosi na propise koji su bili na snazi tokom 2007. godine, mada su komentarisani i zakoni koji će stupiti na snagu u 2008. godini, kao i predlozi zakona koji se nalaze u skupštinskoj proceduri i čije se usvajanje tek očekuje.

1.2. Ustavne odredbe o ljudskim pravima

Protekla godina bila je prva godina primene novog Ustava Srbije[2] usvojenog 30. septembra i potvrđenog na referendumu 28. i 29. oktobra 2006. godine. Ustav je usvojen u veoma kratkom roku, bez javne rasprave i mogućnosti da, pre usvajanja, stručna javnost o njemu da neki sud. Takav postupak državnih organa izazvao je burne reakcije u javnosti.[3] Do usvajanja novog Ustava u Srbiji je na snazi bio Ustav iz 1990. godine s daleko lošijim katalogom ljudskih prava od novog Ustava, kao i Povelja o ljudskim i manjinskim pravima koja se do prestanka postojanja SCG u junu 2006. primenjivala i u Srbiji. Nakon toga, postavilo se pitanje koji će katalog ljudskih prava ubuduće važiti za stanovništvo Republike Srbije. Ovo pitanje, u stvari, nikada nije ni rešeno[4] već je usvojen novi Ustav Srbije.

Novi Ustav preuzima dosta rešenja sadržanih u Povelji, ali ipak, možda i zbog brzine prilikom usvajanja novog najvišeg akta države, ili iz nekih drugih razloga, u nekim odredbama javljaju se određeni propusti i nejasnoće, a neke odredbe nedostaju.[5] Nije jasno zašto se predlagači Ustava nisu odlučili da rešenja iz Povelje doslednije preuzmu, uz eventualne manje izmene ili dopune, kada je Povelja već dobila visoke ocene,[6] i kada se prethodno primenjivala tri godine na našoj teritoriji.

2 *Sl. glasnik RS*, 83/06.

3 O postupku donošenja Ustava vidi više u *Izveštaj 2006*, III.2.

4 Vlada je u julu 2006. podnela predlog zakona kojim bi se regulisalo važenje zakona državne zajednice na teritoriji Srbije, i koji ima i odredbu koja se odnosi na Povelju, ali taj zakon nikada nije usvojen. Pored toga, rešenje koje se odnosilo na važenje Povelje nije bilo zadovoljavajuće, jer je predlog zakona predviđao da će se Povelja primenjivati kao zakon Republike Srbije, dakle kao akt manje pravne snage od Ustava, koji samim tim, mora da bude u saglasnosti sa Ustavom Republike Srbije, pa je bilo i izričito predviđeno da se Povelja neće primenjivati u delu koji nije u saglasnosti s Ustavom. Ovo je bilo, naravno, problematično rešenje, jer su ljudska prava u Ustavu iz 1990. daleko restriktivnije regulisana nego u Povelji, pa bi se moglo reći da Povelja u velikoj meri „nije u skladu s Ustavom“, i da se primenjuju odredbe o ljudskim pravima koje građanima pružaju manju zaštitu.

5 Odredbe novog Ustava koje se odnose na ljudska prava analizirane su u delu Izveštaja u kom se nalaze komentari pravnih propisa koji se odnose na pojedinačna prava.

6 Povelja je predstavljala veliki napredak u oblasti normativnog regulisanja ljudskih prava. Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija) je njen tekst ocenila kao odli-

Ustav, ipak, sadrži jednu odredbu koja omogućuje da se određene mane u pogledu garantovanih ljudskih prava tumačenjem isprave. Naime, stavom 3 člana 18 predviđeno je da se odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumače „u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno međunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje."[7] To znači da se prilikom tumačenja odredbi ljudskih prava u obzir moraju uzeti stavovi npr. Evropskog suda za ljudska prava ili ugovornih tela osnovanih međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima koji su usvojeni u okviru UN. Može se pretpostaviti da bi tumačenje koje uzima u obzir stavove međunarodnih tela za zaštitu ljudskih prava (što je, prema tekstu Ustava, obaveza onih koji tumače ove odredbe) išlo u prilog unapređenju ljudskih prava.

Ipak, ne treba izgubiti iz vida da, i pored toga što Ustav sadrži bolja rešenja u odnosu na ljudska prava od svog prethodnika, to i dalje ne umanjuje problem legitimnosti ovog akta koji je usvojen bez javne rasprave.

1.3. Međunarodna zajamčena ljudska prava i Srbija

Srbiju obavezuju svi međunarodni ugovori koji su obavezivali državnu zajednicu Srbija i Crna Gora, SRJ i SFRJ.[8]

Prema Ustavu Srbije, opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava i potvrđeni međunarodni ugovori čine sastavni deo domaćeg pravnog poretka i neposredno se primenjuju (čl. 16, st. 2). Pored toga, član 18 predviđa da se neposredno primenjuju ljudska prava zajemčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava i potvrđenim međunarodnim ugovorima.

Međutim, Ustav sadrži i jedno sporno rešenje, prema kome se međunarodni ugovori u hijerarhiji propisa nalaze iznad zakona, ali ispod Ustava, jer potvrđeni međunarodni ugovori moraju biti u skladu s Ustavom (čl. 16, st. 2 i čl. 194, st. 4).[9] To znači da međunarodni ugovori koji od ranije važe više ne bi mogli da se prime-

---

čan. Vidi Venice Commission for Democracy Through Law, Jan E. Helgesen, *Comments on the Draft Charter on Human and Minorty Rights and Civil Liberties* (Opinion No. 234/2003), 2. april 2003. na www.venice.coe.int/docs/2003/CDL(2003)010fin-e.html.

7 Vidi R. Žarevac, „Pitanje poverenja i prakse", *Evropski forum* br. 10 (objavljeno kao dodatak nedeljnika *Vreme* br. 825 od 26. oktobra 2006).

8 Prema tumačenju Komiteta za ljudska prava, PGP bi u svakom slučaju obavezivao sve države nastale iz SFRJ, jer kada se PGP jednom ratifikuje, prava garantovana u njemu pripadaju ljudima koji žive na teritoriji države ugovornice, bez obzira na to da li se ona raspala na više država. Vidi stav 4 Opšteg komentara br. 26 (61) o pitanjima vezanim za kontinuitet obaveza prema PGP, Komitet za ljudska prava, dok. UN, CCPR/C/21/Rev.1/Add.8, 8. decembar 1997.

9 I Venecijanska komisija je u svom Mišljenju o Ustavu Srbije konstatovala da ovakva odredba pokreće važna pitanja. Vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007, st. 15–17.

njuju ukoliko nisu saglasni sa novim Ustavom. Na međunarodnom planu, ipak, država ne može da se odrekne obaveza koje je prihvatila međunarodnim ugovorom tako što će izmeniti pravila u domaćem pravnom sistemu, pa makar to bile i ustavne odredbe, tako da se postavlja pitanje kakve praktične posledice nastaju ukoliko neki ranije potvrđen međunarodni ugovor zaista nije u skladu s Ustavom. Kad su u pitanju međunarodni ugovori koji tek treba da budu potvrđeni, oni ne bi mogli da budu ratifikovani ako nisu saglasni s Ustavom.

Ovde treba primetiti da se traži samo da „potvrđeni međunarodni ugovori" moraju da budu u skladu s Ustavom, dok se ovaj uslov ne postavlja za opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava, za koja se takođe izričito kaže da su deo pravnog poretka Srbije.

SFRJ je ratifikovala sve važnije univerzalne međunarodne ugovore o ljudskim pravima: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Međunarodnu konvenciju o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Međunarodnu konvenciju o ukidanju diskriminacije prema ženama, Konvenciju o pravima deteta, Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, Konvenciju protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih i ponižavajućih kazni ili postupaka itd. (Vidi Dodatak I). Međutim, državni organi i sudovi u Srbiji još uvek ne obraćaju dovoljno pažnju na međunarodno garantovana ljudska prava iako je poslednjih godina uočena tendencija pozivanja na odredbe EKPS u obrazloženjima nekih sudskih presuda.

SCG je tokom 2003. podnela periodične izveštaje o sprovođenju PGP[10] i PESK[11] nadležnim ugovornim telima. Komitet za ljudska prava je razmatrao izveštaj u julu 2004. godine i objavio svoje zaključke o sprovođenju PGP u SCG,[12] a izveštaj Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava o sprovođenju PESK u SCG objavljen je u maju 2005.[13] Početkom 2007. godine Komitet UN za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena razmatrao je inicijalni izveštaj Srbije podnet za period od 1992. do 2003. godine. Posle dužeg zakašnjenja, Srbija je 2007. godine Komitetu za prava deteta podnela inicijalni izveštaj o ostvarivanju Konvencije o pravima deteta u Republici Srbiji za period 1992–2005 čiji će se tekst naći na diskusiji pred Komitetom u aprilu 2008. godine.

Još je SFRJ priznala pravo na podnošenje individualnih predstavki Komitetu protiv mučenja na osnovu člana 22 i mogućnost međudržavne predstavke na osnovu člana 21 Konvencije protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih i ponižavajućih kazni ili postupaka. Opcioni protokol uz Konvenciju protiv mučenja kojim se ustanovljava efikasan sistem nadgledanja zatvorskih i pritvorskih jedinica SCG je rati-

10 CCPR/C/SEMO/2003/1.

11 E/1990/5/Add.61.

12 CCPR/CO/81/SEMO.

13 E/C.12/1/Add.108, Komitet je, pored državnog, uzeo u razmatranje i izveštaje koje su mu podnele neke nevladine organizacije.

fikovala decembra 2005. godine.[14] SRJ je 22. juna 2001. godine ratifikovala Fakultativni protokol uz PGP i time prihvatila pravo na individualnu predstavku Komitetu za ljudska prava UN. Takođe, SRJ je 22. jula 2001. donela Zakon o potvrđivanju Drugog fakultativnog protokola uz PGP, koji ima za cilj ukidanje smrtne kazne.[15]

Savezna vlada je 7. juna 2001. godine na osnovu člana 14, st. 1 dala Izjavu o prihvatanju nadležnosti Komiteta za ukidanje rasne diskriminacije da prima i razmatra pojedinačne i kolektivne žalbe zbog kršenja prava garantovanih Konvencijom o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije.[16]

SRJ je 2002. godine ratifikovala Opcioni protokol uz Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena[17] kojim se prihvata nadležnost Komiteta zaduženog za nadzor nad sprovođenjem ove konvencije da prima i razmatra predstavke podnete od strane ili u ime pojedinaca ili grupe pojedinaca zbog kršenja prava zajemčenih ovom konvencijom.

Novim Ustavom uveden je institut ustavne žalbe za zaštitu ljudskih prava o kojoj rešava Ustavni sud, ali se pominje samo zaštita prava garantovanih Ustavom, a ne i međunarodnim ugovorima.[18]

SCG je 26. decembra 2003. ratifikovala EKPS i njenih trinaest protokola. EKPS i protokoli br. 1 i 4 uz EKPS su za SCG stupili na snagu 4. marta 2004. godine. Protokol br. 6 stupio je na snagu 1. aprila 2004; Protokol br. 7 1. juna 2004, Protokol br. 13 1. jula 2004. godine, a Protokol br. 12 1. aprila 2005. godine. Srbija i Crna Gora ratifikovala je i Protokol br. 14,[19] ali on će stupiti na snagu tek pošto ga ratifikuju sve strane ugovornice EKPS.

Na Konvenciju su stavljene rezerve na obavezni pritvor (koji je bio predviđen čl. 142, st. 1 Zakonika o krivičnom postupku), na odredbe o javnosti upravnog spora u Srbiji i na određene odredbe zakona o prekršajima država članica.[20] Takođe je stavljena rezerva u odnosu na član 13 EKPS, za period dok Sud SCG ne počne sa radom. U međuvremenu je usvojen zakon kojim se omogućilo povlačenje ove rezerve,[21] a prestala je da važi i rezerva koja se odnosi na obavezni pritvor.[22]

---

14 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori*), 16/05.

15 *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 4/01.

16 Multilateral Treaties Deposited with the Secretary-General of the United Nations, www.untreaty.un.org/ENGLISH/bible/englishinternetbible/partI/chapterIV/treaty2.asp.

17 *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori*), 13/02.

18 Vidi I.2.2.

19 *Sl. list SCG*, 5/05.

20 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 9/03.

21 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 5/05.

22 Više o rezervama koje je SCG stavila uz EKPS vidi na internet stranici http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeDeclarations.asp?PO=SAM&NT=&MA=44&CV=0&NA=&CN=999&VL=1&CM=5&CL=ENG.

Početkom 2005. je usvojena Uredba o zastupniku SCG pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu.[23] Uredbom je regulisan postupak izbora i razrešenja, ovlašćenja i način postupanja zastupnika. Za zastupnika je imenovan Slavoljub Carić.[24]

Skupština SCG je takođe 26. decembra 2003. godine ratifikovala i Evropsku konvenciju o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja.[25] Ova Konvencija je stupila na snagu 1. jula 2004. godine. U septembru 2004. godine Komitet za sprečavanje mučenja je posetio SCG i izveštaj je dostavljen državi. Evropsku povelju o regionalnim ili manjinskim jezicima Skupština SCG je ratifikovala 21. decembra 2005.[26] Još 1998. godine je tadašnja SRJ ratifikovala Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina.[27]

Tokom 2007. godine Narodna skupština ratifikovala je Konvenciju o policijskoj saradnji u Jugoistočnoj Evropi,[28] Evropsku povelju o lokalnoj samoupravi,[29] Kjoto protokol uz Okvirnu konvenciju Ujedinjenih nacija o promeni klime,[30] Dodatni protokol uz Krivičnopravnu konvenciju o korupciji,[31] Građanskopravnu konvenciju o korupciji,[32] Konvenciju o proceni uticaja na životnu sredinu u prekograničnom kontekstu,[33] Sporazum između Republike Srbije i Evropske zajednice o olakšanoj proceduri za izdavanje viza,[34] Sporazum između Republike Srbije i Evropske zajednice o readmisiji lica koja nezakonito borave,[35] Sporazum o izmeni i pristupanju i pristupanju sporazumu o slobodnoj trgovini u centralnoj Evropi – CEFTA 2006.

U 2007. godini Srbija je potpisala Konvenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom, a od ugovora usvojenih u okviru Saveta Evrope potpisala je Evropsku konvenciju o međunarodnom važenju krivičnih presuda, Drugi dodatni protokol uz Evropsku konvenciju o uzajamnoj pomoći u krivičnim stvarima, revidiranu Evropsku konvenciju o zaštiti arheološkog nasleđa, Evropsku konvenciju o prirodnom okruženju, Okvirnu konvenciju Saveta Evrope o vrednosti kulturnog nasleđa za društvo i Konvenciju SE o zaštiti dece od seksualne eksploatacije i seksualne zloupotrebe.

23 *Sl. list SCG*, 7/05, *Sl. glasnik RS*, 49/06.

24 Rešenje Saveta ministara SCG o izboru zastupnika SCG pred Evropskim sudom za ljudska prava, *Sl. list SCG*, 37/05.

25 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 9/03.

26 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 18/05.

27 *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 6/98.

28 *Sl. glasnik RS*, 70/07.

29 *Sl. glasnik RS*, 70/07.

30 *Sl. glasnik RS*, 88/07.

31 *Sl. glasnik RS*, 102/07.

32 *Sl. glasnik RS*, 102/07.

33 *Sl. glasnik RS*, 102/07.

34 *Sl. glasnik RS*, 103/07.

35 *Sl. glasnik RS*, 103/07.

2. Pravo na delotvoran pravni lek za kršenje ljudskih prava

2.1. Redovni pravni lekovi

Pravo na delotvoran pravni lek zaštićeno je članovima 22 i 36 novog Ustava Srbije. Član 22 Ustava uređuje pravo na sudsku zaštitu:

> Svako ima pravo na sudsku zaštitu ako mu je povređeno ili uskraćeno neko ljudsko ili manjinsko pravo zajemčeno Ustavom, kao i pravo na uklanjanje posledica koje su povredom nastale.
>
> Građani imaju pravo da se obrate međunarodnim institucijama radi zaštite svojih sloboda i prava zajemčenih Ustavom.

Član 36 Ustava reguliše pravo na jednaku zaštitu prava i na pravno sredstvo:

> Jemči se jednaka zaštita prava pred sudovima i drugim državnim organima, imaocima javnih ovlašćenja i organima autonomne pokrajine i jedinica lokalne samouprave.
>
> Svako ima pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo protiv odluke kojom se odlučuje o njegovom pravu, obavezi ili na zakonu zasnovanom interesu.

S druge strane, novi Ustav uvodi u pravni poredak Srbije institut ustavne žalbe, koji će omogućiti da o pojedinačnim kršenjima ljudskih prava konačnu reč uvek ima Ustavni sud.

Što se krivičnog postupka tiče, srbijanski parlament je sredinom godine odložio primenu Zakonika o krivičnom postupku[36] (dalje „novi ZKP“) do 31. decembra 2008. godine. Time je do tada nastavljena primena starog Zakonika o krivičnom postupku (dalje „stari ZKP“). Ministar pravde Srbije je krajem godine oformio dve radne grupe koje će raditi na izradi novog ZKP i usklađivanju važećeg s novim Ustavom.

U pogledu pokretanja krivičnog postupka, i po starom i po novom ZKP za izvesna krivična dela postupak je moguće pokrenuti samo po privatnoj tužbi, dok za ostala dela, koja se gone po službenoj dužnosti, to može činiti samo javni tužilac. U drugom slučaju, tek ako javni tužilac nađe da nema osnova za krivično gonjenje, oštećeni može da preuzme gonjenje (čl. 61 starog ZKP). Nažalost, novi ZKP (čl. 60, st. 4) usvojio je potpuno isto rešenje, te oštećenima i dalje može biti uskraćeno pravo da pokrenu krivični postupak usled nemarnosti ili zle namere državnog tužioca.

Novi ZKP značajno menja prirodu jednog vanrednog pravnog leka, zahteva za zaštitu zakonitosti, koga republički javni tužilac može uložiti Vrhovnom sudu ako je nekom pravnosnažnom odlukom prekršen zakon. Po starom ZKP taj pravni

36 Zakon o izmeni Zakonika o krivičnom postupku, *Sl. glasnik RS*, 49/07.

lek bio je potpuno diskrecione prirode, jer je javni tužilac imao apsolutnu slobodu pri odlučivanju da li da uloži zahtev za zaštitu zakonitosti ili ne. Sama diskreciona priroda ovog pravnog leka automatski je dovodila do toga da se on ne može smatrati delotvornim, odnosno da njegovo iscrpljivanje ne može biti preduslov za podnošenje predstavke nekom međunarodnom organu, npr. Evropskom sudu za ljudska prava. Novi ZKP, u članu 438, radikalno menja postojeću strukturu ovog pravnog leka, pošto sada dozvoljava žalbu Vrhovnom sudu na odluku republičkog javnog tužioca da ne uloži zahtev za zaštitu zakonitosti. Sud će ovu žalbu usvojiti ako ustanovi *verovatnoću očiglednog postojanja* razloga na koji se poziva okrivljeni i postupiće kao da je podnesen zahtev za zaštitu zakonitosti (čl. 438, st. 8 i 9 novog ZKP). Ovo praktično znači da će, pošto novi ZKP počne da se primenjuje, biti neophodno uložiti zahtev za zaštitu zakonitosti pre podnošenja ustavne žalbe Ustavnom sudu, odnosno predstavke nekom međunarodnom organu.

2.2. Ustavna žalba

Ustavna žalba je specifičan pravni lek za zaštitu ljudskih prava, koji je postojao u nekadašnjem Ustavu SRJ i u Ustavu Crne Gore, a sada je novim Ustavom po prvi put uveden u pravni poredak Srbije. Ustavna žalba se može izjaviti protiv pojedinačnih akata ili radnji državnih organa ili organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja, a kojima se povređuju ili uskraćuju ljudska ili manjinska prava i slobode zajemčene Ustavom, ako su iscrpena ili nisu predviđena druga pravna sredstva za njihovu zaštitu (čl. 170 Ustava), a podnosi se Ustavnom sudu Srbije. Treba primetiti da član 170 ne pominje da se i prava zaštićena međunarodnim ugovorima mogu štititi putem ustavne žalbe, što je u nesaglasnosti sa članom 18, st. 2 Ustava, koji propisuje da se ustavom jemče i kao takva neposredno primenjuju ljudska i manjinska prava zagarantovana međunarodnim pravom. Ovaj nedostatak nije otklonjen ni usvajanjem Zakona o ustavnom sudu[37] u novembru 2007. godine. Ustavni sud bi ovu nesaglasnost trebalo da reši sistemskim tumačenjem člana 170 u vezi sa članom 18 Ustava, tako da dozvoli i ustavne žalbe koje se neposredno zasnivaju na ratifikovanim međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima. Time bi se obezbedila zaštita pred Ustavnim sudom i onih ljudskih prava, pre svega ekonomskih i socijalnih, koje sam Ustav ne garantuje, poput prava na vodu, hranu ili adekvatne uslove stanovanja.

Za povrede ljudskih prava opštim aktima (zakonima, uredbama i sl.) nije moguće podneti ustavnu žalbu, čak ni ako ti akti samim svojim postojanjem neposredno krše ustavom garantovana ljudska prava. Jedina mogućnost da se oni napadnu jeste da se podnese inicijativa za pokretanje postupka za ocenu ustavnosti i zakonitosti, koju Ustavni sud nije obavezan da prihvati (čl. 168 Ustava). Ustav sada uvodi i još jednu mogućnost za apstraktnu kontrolu ustavnosti, putem zahteva za

37 *Sl. glasnik RS*, 109/07.

ocenu ustavnosti zakona pre njegovog stupanja na snagu, koji može podneti najmanje jedna trećina narodnih poslanika (čl. 169). Ovi različiti postupci za apstraktnu kontrolu ustavnosti ne mogu se sami po sebi smatrati delotvornim pravnim lekovima za konkretna, pojedinačna kršenja ljudskih prava.

U skladu s praksom bivšeg Saveznog ustavnog suda, ustavna žalba predviđena Ustavom SRJ bila je potpuno nedelotvorna, s obzirom na to da je Sud odbacivao ustavne žalbe ako je i samo formalno postojao neki drugi oblik pravne zaštite.[38] Novi Ustav suštinski menja ovaj zahtev za prihvatljivost ustavne žalbe time što propisuje da se ona može podneti „ako su *iscrpljena* ili nisu predviđena druga pravna sredstva“ (kurziv naš) za zaštitu određenog prava (čl. 170). Ovakvo rešenje omogućava podnošenje ustavne žalbe posle iscrpljivanja svih drugih delotvornih pravnih lekova, i samim tim i centralizaciju odlučivanja o kršenjima ljudskih prava, za koje će Ustavni sud predstavljati konačnu instancu koja se mora iscrpeti pre obraćanja međunarodnim telima.

Time su obezbeđeni formalni uslovi da ustavna žalba postane istinski delotvoran pravni lek, a da obraćanje Ustavnom sudu Srbije postane preduslov za obraćanje Evropskom sudu za ljudska prava. Ipak, neophodno je obezbediti i materijalne uslove za uspešan rad Ustavnog suda, a delotvornost ustavne žalbe ipak najviše zavisi od buduće prakse Suda.

2.3. Ombudsman[39]

U Republici Srbiji su do sada ustanovljeni ombudsmani na tri nivoa: na nivou države, na nivou Autonomne Pokrajine Vojvodine i na nivou lokalne samouprave.[40] Osim uspostavljanja ombudsmana koji će imati opštu nadležnost, u Srbiji bi uskoro trebalo da bude ustanovljen i ombudsman sa specijalnom nadležnošću. Naime, Mi-

38 Vidi npr. rešenje U.ž. br. 21/95, *Odluke i rešenja SUS,* 1995, str. 265.

39 Evropski sud za ljudska prava zauzeo je stav da ombudsman sam po sebi ne predstavlja delotvoran pravni lek u smislu člana 13 Konvencije, zato što ombudsman ne poseduje ovlašćenja da sam menja ili ukida pravne akte kojima se krše ljudska prava. Međutim, ova ustanova može bitno da doprinese delotvornosti nekog drugog pravnog leka (vidi *Leander protiv Švedske*, ECHR, App. No. 09248/81 (1987)).

40 Uvođenju ombudsmana u pravni sistem prethodi ustavno ili zakonsko regulisanje. Raniji nedostatak ustavnih odredbi neizbežno je doveo do problema kod statusnih pitanja u republičkom zakonu. Predlagač republičkog zakona, Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu, uprkos mišljenjima pravnih stručnjaka, nije želeo da predvidi izbor ombudsmana (Zaštitnika građana) apsolutnom ili kvalifikovanom većinom narodnih poslanika, već samo relativnom. Argument predlagača bio je da tadašnji Ustav Srbije izričito predviđa u kojim situacijama se odluke Narodne skupštine donose kvalifikovanom većinom, a kako se izbor ombudsmana među tim situacijama ne pominje, oni nisu bili spremni na predlaganje neustavnog zakona. Nažalost, da li nepažnjom ili namerom, mogućnost ispravljanja ovakvog nedostatka propuštena je i donošenjem novog Ustava. Ustavotvorac ni ovaj put ne predviđa posebnu kvalifikovanu većinu prilikom izbora ombudsmana na nivou Republike Srbije.

nistarstvo za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku predložilo je usvajanje Zakona o zaštitniku prava deteta, a Predlog ovog zakona je u skupštinskoj proceduri.

2.3.1. Ombudsman na nivou Republike Srbije. – Narodna skupština Srbije usvojila je Zakon o Zaštitniku građana 14. septembra 2005.[41] Vlada Srbije je prihvatila pojedine predloge koje su iznele međunarodne i nevladine organizacije, ali se u pojedinim oblastima odstupilo od izvesnih ključnih principa koji su od suštinske važnosti za obezbeđivanje nezavisnosti i nepristrasnosti u radu ove institucije.[42]

Vlada Srbije je 7. aprila 2006. usvojila Plan za sprovođenje prioriteta iz Evropskog partnerstva. U okviru planova povodom reforme državne uprave, Vlada je kao kratkoročni prioritet označila i „sprovođenje zakonodavstva za osnivanje Kancelarije zaštitinika građana", o čemu će brigu voditi Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu.

Nažalost, niti je poštovan Plan za sprovođenje prioriteta iz Evropskog partnerstva, niti Zakon, prema kojem je prvog zaštitnika građana Narodna skupština trebalo da izabere u roku od šest meseci od dana stupanja Zakona na snagu. Ovaj rok je istekao 24. marta 2006, a da nisu obavljene ozbiljne pripreme i konsultacije o najboljim kandidatima za ovu funkciju.[43]

Sredinom 2007. godine, izabran je prvi Zaštitnik građana. Narodna skupština je, tokom prvog redovnog zasedanja izabrala pravnika Sašu Jankovića za ombudsmana. I ovom prilikom su do izražaja došle nesavršenosti sistema koji je postavljen samim Zakonom o zaštitniku građana. Pored toga, izbor Zaštitnika je obavljen u atmosferi „žurbe" da se usklade postojeći zakoni s novim ustavnim poretkom, pa je delimično propuštena prilika da se izboru prvog ombudsmana pruži odgovarajuća pažnja koja bi ojačala položaj ove nove institucije. Prvi meseci rada novog Zaštitnika prate problemi slični onima sa kojima su se suočavale neke druge nezavisne institucije u Srbiji. Naredna godina će pokazati koliku i kakvu ulogu će Zaštitnik prava građana imati u pravnom poretku Srbije.

41 *Sl. glasnik RS*, 79/05, 54/07.

42 Za detaljniju analizu ovog Zakona vidi *Izveštaj 2005*, 1.2.4.1.1.

43 Vrlo je značajno da se u Skupštini obezbedi široki konsenzus oko izbora zaštitnika građana, kako bi se obezbedilo poverenje javnosti u njegovu nezavisnost i samostalnost. S obzirom da njegova ovlašćenja nisu velika, niti odluke obavezujuće, izbor od strane većine poslanika prisutnih na sednici na kojoj bi se vršio izbor, a ne apsolutne ili dvotrećinske većine, mogao bi da dovede u pitanje njegov autoritet pred organima uprave. Vlada čak nije prihvatila predloge stručnjaka da se propiše odlučivanje dvotrećinskom većinom u Odboru za ustavna pitanja ili da se oko kandidata za izbor Zaštitnika građana moraju složiti kako odbor Skupštine nadležan za ustavna pitanja, tako i odbor za pitanja uprave i to odlukom donetom od strane dve trećine od ukupnog broja članova svakog odbora. Za slično mišljenje vidi npr. *Joint Opinion on the Draft Law on the Ombudsperson of Serbia by the Venice Commission*, the Commissioner for Human Rights and the Directorate General of Human rights of the Council of Europe, Opinion no. 318/2004, CDL-AD(2004)041, usvojeno 6. decembra 2004. Vidi takođe komentare Beogradskog centra za ljudska prava na www.bgcentar.org.yu.

2.3.2. Vojvodina. – Zakonom o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine[44] i Statutom APV,[45] AP Vojvodina je dobila pravo da samostalno ustanovi i uredi položaj i organizaciju pokrajinskog ombudsmana. Skupština AP Vojvodine je na sednici 23. decembra 2002. usvojila Odluku o Pokrajinskom ombudsmanu,[46] a 24. septembra 2003. izabrala je prvog Pokrajinskog ombudsmana, Petra Teofilovića,[47] koji je počeo da radi sa strankama sredinom januara 2004. Sedište ombudsmana je u Novom Sadu, a osnovane su i dve lokalne kancelarije, u Subotici (10. januara 2004) i u Pančevu (10. januara 2005).

Jedan od najvećih problema predstavlja normativni položaj ove institucije, i to što nije inkorporirana u sistem pokrajinske vlasti. Iako je Odluka o pokrajinskom ombudsmanu usvojena još decembra 2003, jedino još Odluka o pokrajinskoj upravi sadrži odredbe koje se odnose na njegov položaj. Još uvek nisu izmenjeni i/ili dopunjeni drugi propisi koji sadrže odredbe koje su od značaja za normalno delovanje ove institucije, a što dovodi i do različitog tumačenja njegove uloge u sistemu vlasti i odnosu s drugim organima.

Pokrajinski ombudsman takođe ima problem s nemogućnošću zapošljavanja potrebnog broja saradnika, kao što je predviđeno Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mesta, zatim s nedostatkom kancelarijskog prostora i opreme, te vozila, jer ostvarivanje mnogih terenskih aktivnosti zavisi od volje izvršnih organa, čiji rad kontroliše i u odnosu na koje bi trebalo da bude nezavisan, da mu ustupe auto.

Pokrajinski ombudsman takođe ima obavezu da Skupštini podnosi godišnje i *ad hoc* izveštaje, ali Poslovnik ne sadrži odredbe kojima se uređuje postupak po kom će se izveštaj predstavljati.

2.3.3. Ombudsman na lokalnom nivou. – Posebnu novinu Zakona o lokalnoj samoupravi[48] predstavlja građanski branilac – opštinski ombudsman. Svakoj opštini je omogućeno da donese odluku kojom će ustanoviti opštinskog ombudsmana. Do sada su ombudsmani na lokalnom nivou uspostavljeni u gradu Beogradu, Bačkoj Topoli, Somboru, Zrenjaninu, Šapcu, Nišu, Kragujevcu, Grockoj, Rakovici, Vladičinom Hanu i Subotici.

Najveći problemi s kojima se susreću opštinski ombudsmani ogledaju se u neznanju lokalnih organa vlasti, ali i građana, o njihovoj ulozi, prirodi i ovlašćenjima. Nedovoljno poznavanje prirode ove institucije bilo je primetno npr. kod izbora ombudsmana na nivou grada Beograda. Problem je uočen i prilikom postupka izbora ombudsmana. Nadležni organi su raspisali konkurs za izbor prvog ombudsmana

44 Član 56, *Sl. glasnik RS*, 6/02.

45 Član 21, st. 1, t. 1.

46 *Sl. list AP Vojvodine*, 23/02, stupila na snagu 8. januara 2003.

47 S*l. list AP Vojvodine*, 15/03.

48 *Sl. glasnik RS*, 9/02, 33/02, 33/04.

grada Beograda, što je u nekim krugovima shvaćeno kao omalovažavanje institucije, a u drugim upravo kao želja za transparentnošću.

Opštinske odluke nemaju potpuno jednoobrazna rešenja. Većina odluka zahteva iscrpljivanje svih pravnih lekova pre obraćanja ombudsmanu, što nije dobro, imajući u vidu da je jedan od razloga za postojanje ove institucije upravo delovanje na sprečavanju problema i posredovanje pre konačnog rešavanja. S obzirom da odluke i preporuke ombudsmana nisu pravno obavezujuće i nemaju izvršnu snagu kao presude ili konačne odluke u upravnom postupku, pitanje je u čemu će se ogledati ovlašćenja ombudsmana ako deluje protiv presude ili npr. konačne odluke upravnog suda. U gotovo svim odlukama se kaže da je ombudsman nezavisan i samostalan u svom radu, ali se njegova nezavisnost ne obezbeđuje drugim odredbama. On je često odgovoran za svoj rad predsedniku opštine ili skupštini opštine, čime se suštinski negira ideja efikasnosti ove institucije. Najčešće se opštinski ombudsman bira na predlog predsednika opštine, a na isti način i razrešava. Osim toga što kandidata za opštinskog ombudsmana predlaže predsednik opštine, u nekim opštinama ga bira relativna odbornička većina, tako da oko njegovog izbora ne mora postojati konsenzus, već se ostavlja mogućnost vladajućoj stranci/koaliciji da izabere osobu koja ne mora biti politički nezavisna i nepristrasna. Iako neke od odluka predviđaju mogućnost obrazovanja stručne službe koja će pomagati ombudsmanu, ili eventualno jednog stručnog saradnika, češće se predviđa da administrativno tehničke poslove i druge poslove za njega obavlja opštinska uprava, što ga ponovo dovodi u nepovoljan položaj. U budžetima nekih opština nije predviđena posebna stavka za budžet opštinskog ombudsmana ili posebna sredstva za njegov rad. Oni su prinuđeni da sredstva traže od lokalne uprave, a kako mehanizmi i postupak nisu predviđeni, oni suštinski finansijski zavise od organa čiji rad bi trebalo da kontrolišu i kritikuju.

2.4. Sprovođenje odluka međunarodnih organa

Uloga međunarodnih organa kao korektiva i vodiča domaćih vlasti mora se na pravi način uvažiti u osnovnim procesnim zakonima Srbije. Ovakva koncepcija već je bila prihvaćena u Zakonu o parničnom postupku[49] (ZPP). Novi ZKP (čl. 426, st. 6) isto tako propisuje da je dozvoljeno ponavljanje postupka u korist okrivljenog, ako je odlukom Evropskog suda za ljudska prava ili drugog suda nastalog ratifikovanim međunarodnim ugovorom, utvrđeno da su u toku krivičnog postupka kršena ljudska prava i osnovne slobode i da je presuda zasnovana na takvom kršenju, a da je ponavljanjem postupka moguće ispraviti učinjenu povredu. U slučajevima u kojima ponavljanje postupka nije potrebno, novi ZKP dozvoljava i ulaganje zahteva za zaštitu zakonitosti (čl. 438, st. 2).

49 *Sl. glasnik RS*, 125/04.

Po ugledu na ove odredbe ZKP i ZPP trebalo bi reformisati i član 51 Zakona o upravnim sporovima.[50]

Ipak, izrazito nepovoljno iskustvo nesprovođenja odluka nekih drugih međunarodnih tela (Komiteta protiv mučenja, Komiteta za ljudska prava) pokazuje da će biti neophodno usvajanje čitavog paketa zakonskih izmena koje će u brojnim zakonima (a ne samo procesnim) obezbediti uslove za efikasno i potpuno izvršavanje odluka međunarodnih tela. Izazovi sa kojima će se državni organi suočiti u postupku izvršavanja odluka Evropskog suda za ljudska prava morali bi da budu putokaz za pripremanje i usvajanje takvih rešenja.

3. Ograničenja i derogacija ljudskih prava

Član 4 PGP:

1. U slučaju da izuzetna opšta opasnost ugrozi opstanak nacije i da je to objavljeno službenim aktom, države članice ovog pakta mogu da preduzmu, u onom strogom obimu u kojem to stanje zahteva, mere koje odstupaju od obaveza predviđenih ovim paktom, pod uslovom da te mere ne budu u nesaglasnosti s ostalim obavezama koje im nameće međunarodno pravo i da nemaju za posledicu diskriminaciju zasnovanu samo na rasi, boji, polu, jeziku, veri ili socijalnom poreklu.

2. Prethodna odredba ne dopušta nikakvo odstupanje od članova 6, 7 i 8, t. 1 i 2, 11, 15, 16 i 18 ovog pakta.

3. Države članice ovog pakta koje se koriste pravom odstupanja moraju odmah da preko generalnog sekretara Ujedinjenih nacija, saopšte ostalim državama članicama odredbe od kojih su odstupile, kao i razloge ovog odstupanja. One će istim putem ponovo obavestiti o tome kada budu prestale s ovim odstupanjima.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Član 15 EKPS:

1. U doba rata ili druge javne opasnosti koja preti opstanku nacije, svaka Visoka strana ugovornica može da preduzme mere koje odstupaju od njenih obaveza po ovoj Konvenciji, i to u najnužnijoj meri koju iziskuje hitnost situacije, s tim da takve mere ne budu u neskladu s njenim drugim obavezama prema međunarodnom pravu.

2. Prethodna odredba ne dopušta odstupanja od člana 2, osim u pogledu smrti prouzrokovane zakonitim ratnim postupcima, ili člana 3, 4 (st. 1) i 7.

3. Svaka Visoka strana ugovornica koja koristi svoje pravo da odstupi od odredbi Konvencije obaveštava u potpunosti generalnog sekretara Saveta Evrope o mera-

50 *Sl. list SRJ*, 46/96.

ma koje preduzima i razlozima za njih. Ona takođe obaveštava generalnog sekretara Saveta Evrope kada takve mere prestanu da deluju i kada odredbe Konvencije ponovo počnu da se primenjuju u potpunosti.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

3.1. Ograničenja ljudskih prava

Ustav propisuje da se njime zajemčena ljudska i manjinska prava mogu ograničiti ako to on dopušta i to samo u onoj meri koja je neophodna da bi se u demokratskom društvu zadovoljila svrha zbog koje je ograničenje dozvoljeno. Ograničenja se ne smeju uvoditi u druge svrhe osim onih koje Ustav dopušta, ali treba imati u vidu da Ustav ne koristi formulaciju koja postoji u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, naime da ograničenje mora imati *legitimni* cilj, već je dozvoljena svaka svrha koju dopušta sam Ustav. Ustav propisuje da pri ograničavanju ljudskih i manjinskih prava i tumačenju ovih ograničenja svi državni organi, a naročito sudovi, imaju obavezu da vode računa o suštini prava koje se ograničava, važnosti svrhe ograničenja, prirodi i obimu ograničenja, odnosu između ograničenja i njegove svrhe i o tome da li postoji način da se ta svrha postigne manjim ograničenjem prava, dok ograničenje ni u kom slučaju ne sme da zadire u suštinu zajemčenog prava (čl. 20),[51] ali ne pominje izričito da cilj ograničenja mora biti legitiman. Ovaj propust donekle može da se nadomesti opštom odredbom o tumačenju sadržanom u članu 18, prema kojoj se „odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumače ... u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno važećim međunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje“, pa bi imajući u vidu praksu Evropskog suda za ljudska prava legitimni cilj morao da bude uslov za prihvatljivost ograničavanja ljudskih prava.

Prema članu 18, st. 2 Ustava, način ostvarivanja pojedinih sloboda i prava čoveka može se zakonom propisati u dva slučaja: 1) kada je to ustavom izričito predviđeno, i 2) kada je to neophodno za ostvarivanje pojedinog prava zbog njegove prirode. U prvom slučaju, priznaje se da određena prava nisu neposredno sprovodiva i da sam Ustav na to može izričito da ukaže kada određuje da se način njihovog sprovođenja određuje zakonom. To ne mora nužno da znači ograničenje prava, iako činjenica da Ustav ostavlja zakonu da razradi ostvarenje nekog prava stvara mogućnost izvesnog sužavanja polja primene tog prava.

51 U svom mišljenju o Ustavu Venecijanska komisija je komentarisala član 20 Ustava koji se odnosi na ograničenja ljudskih i manjinskih prava (st. 28–30 Mišljenja). Pored ukazivanja na činjenicu da se Ustavom ne zahteva postojanje legitimnog cilja kako bi ograničenje bilo dozvoljeno, ovaj član je kritikovala i zbog toga što je preterano komplikovano formulisan, pa otvara mogućnost da se jave mnoga pitanja u vezi s tumačenjem različitih vrsta ograničenja. Vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007.

U drugom slučaju, za razliku od prethodnog, Ustav ne određuje izričito koja su prava neposredno sprovodiva a koja nisu, već se ta ocena ostavlja parlamentu. Time se donekle otvara mogućnost zloupotrebe i ograničavanja neposredno sprovodivih prava putem zakona.

Ustav izričito propisuje da zakon kojim se uređuje ostvarivanje prava ni u kom slučaju ne sme da zadire u suštinu samog prava.

Članom 20 propisano je kad se prava zajemčena Ustavom mogu ograničiti zakonom. Najpre, ograničenje mora biti dopušteno Ustavom. On propisuje posebna ograničenja ljudskih prava u onim odredbama u kojima se o tim pravima govori. Na primer, Ustav dozvoljava ograničavanje slobode mirnog okupljanja zakonom „ako je to neophodno radi zaštite javnog zdravlja, morala, prava drugih ili bezbednosti Republike Srbije“ (čl. 54), kao i ograničavanje slobode kretanja „ako je to neophodno radi vođenja krivičnog postupka, zaštite javnog reda i mira, sprečavanja širenja zaraznih bolesti ili odbrane Republike Srbije“ (čl. 39).

Svrha ograničenja mora biti dopuštena Ustavom, a ograničenje ne sme da zadire u suštinu zajemčenog prava.

Članom 20 Ustava princip proporcionalnosti je jasno definisan, kao i merila po kojima se pre svega sudovi moraju rukovoditi pri tumačenju ograničenja ljudskih i manjinskih prava.[52] Princip proporcionalnosti je dosta strogo postavljen. Merila ocenjivanja proporcionalnosti su u skladu s praksom Evropskog suda za ljudska prava.[53]

Za razliku od Povelje o ljudskim i manjinskim pravima, Ustav ne sadrži odredbu kojom se izričito zabranjuje ograničavanje ljudskih i manjinskih prava zajemčenih opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, međunarodnim ugovorima i zakonima i drugim propisima na snazi, već samo sadrži uopšteniju odredbu kojom se propisuje da se dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava ne može smanjivati.

U članovima koji se odnose na slobodu misli, savesti i veroispovesti (čl. 43) i na slobodu izražavanja (čl. 46), kao razlog za ograničenje pominje se i jedna, u međunarodnoj praksi nepoznata, kategorija. Naime, sloboda misli, savesti i veroispovesti, kao i sloboda izražavanja, mogu biti ograničene ako je to potrebno, između ostalog, radi zaštite „morala demokratskog društva“. Nije jasno šta se pod ovim podrazumeva. U međunarodnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava (npr. EKPS), da bi ograničenje bilo dozvoljeno potrebno je da bude nužno u demokratskom društvu, a može imati za svrhu, između ostalog, zaštitu javnog morala. U odredbi Ustava čini se da su ova dva uslova pomešana, pa smo dobili novi pojam „moral demokratskog društva.“ Ostaje da se vidi kakve će to posledice imati za uživanje prava garantovanih u ova dva člana Ustava.

---

52 Formulacija Ustava u velikoj meri se poklapa s Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima, kojom je prvi put uveden princip proporcionalnosti u naš pravni sistem.

53 Vidi *Handyside protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (1976) 1 EHRR 737, ECHR; *Informationsverein Lentia protiv Austrije,* (1993) 17 EHRR 93, ECHR; *Lehideux i Isorni protiv Francuske*, ECHR, App. No. 24662/94 (1998).

3.2. Odstupanja (derogacije) u vreme „izvanredne opšte javne opasnosti“

3.2.1. Opšte

Ustav predviđa da su, po proglašenju ratnog ili vanrednog stanja, dozvoljene mere odstupanja od ljudskih i manjinskih prava zajemčenih Ustavom, i to samo u onom obimu u kome je to neophodno (čl. 202, st. 1). Ova formulacija je blaža od one iz Evropske konvencije o ljudskim pravima, koja dozvoljava odstupanja samo u „najnužnijoj meri koju iziskuje hitnost situacije“, a može se postaviti pitanje i zašto se još neke odredbe nisu našle na listi onih od kojih odstupanja nisu dozvoljena (čl. 202, st. 4).[54]

Ustav predviđa dva uslova za derogaciju ljudskih i manjinskih prava – proglašenje ratnog ili vanrednog stanja (formalni uslov) i nužnost mera derogacije u datoj situaciji (materijalni uslov). Uslovi su blaže postavljeni nego što je to bilo u Povelji, jer Ustav ne postavlja ugroženost opstanka države kao uslov za ograničenje prava. Ipak, postojanje javne opasnosti koja ugrožava opstanak države ili građana jeste uslov za proglašavanje vanrednog stanja (čl. 200, st. 1), pa se praktično za dopuštenost odstupanja od ljudskih prava prema Ustavu traži i ovaj uslov, bar kada je u pitanju vanredno stanje.

Mere derogacije imaju privremeni karakter i prestaju da važe kad prestane vanredno ili ratno stanje (čl. 202, st. 3).

Odstupanje od pojedinih ljudskih prava za vreme ratnog i vanrednog stanja u skladu je s obavezom iz člana 4 PGP i člana 15 EKPS da do derogacije može doći kada „opstanak nacije ugrozi izvanredna javna opasnost“.

U Ustavu su nabrojana prava od kojih nikada nije dozvoljeno odstupanje (čl. 202, st. 4). Lista ovih prava u skladu je s PGP i EKPS.

3.2.2. Derogacije u vreme ratnog stanja[55]

Prema Ustavu, ratno stanje proglašava Narodna skupština, koja tom prilikom može propisati mere kojima se odstupa od ljudskih i manjinskih prava zajemčenih Ustavom (čl. 201, st. 1 i 3). Ako Skupština nije u mogućnosti da se sastane, odluke o proglašenju ratnog stanja i derogaciji ljudskih i manjinskih prava donose zajedno predsednik Republike, predsednik Narodne skupštine i predsednik Vlade (čl. 201, st. 2 i 4). Skupština potvrđuje sve mere propisane u periodu ratnog stanja kad bude u mogućnosti da se sastane (čl. 201. st. 5), što je u skladu sa standardima OEBS u

54 Vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, st. 97–98.

55 U vezi s uredbama koje su ograničavale pojedina prava i slobode za vreme ratnog stanja u SRJ 1999. godine, vidi opširnije *Izveštaj 1999*, I.3.2.4.

ovoj oblasti.[56] Nije, međutim, propisano šta se dešava u slučaju da ih Narodna skupština ne potvrdi. Logično je pretpostaviti, i treba pretpostaviti da u tom slučaju, posle sednice Skupštine, ove mere prestaju da važe. Povelja je ovo izričito predviđala, i trebalo je da i tvorci novog Ustava predvide ovakvu odredbu, a ne da nepotrebno ovo pitanje ostave da bude podložno tumačenju.

3.2.3. Vanredno stanje[57]

Narodna skupština proglašava vanredno stanje kada „javna opasnost ugrožava opstanak države ili građana" i tada može propisati mere kojima se odstupa od Ustavom zajemčenih ljudskih i manjinskih prava (čl. 200, st. 1 i 4). Odluka o proglašenju vanrednog stanja važi najduže 90 dana, posle čega se može produžiti za još 90 dana (st. 2).

Kad Narodna skupština nije u mogućnosti da se sastane, odluku o proglašenju vanrednog stanja donose zajedno predsednik Republike, predsednik Narodne skupštine i predsednik Vlade, dok odluke o merama kojima se odstupa od ljudskih i manjinskih prava u tom slučaju donosi Vlada uz „supotpis" predsednika Republike (st. 5 i 6). Ove odluke moraju da se podnesu Narodnoj skupštini da ih potvrdi u roku od 48 sati od donošenja odluke, odnosno čim Skupština bude u mogućnosti da se sastane. U slučaju vanrednog stanja, izričito je propisano da, ukoliko Narodna skupština ne potvrdi oduku, odluka o proglašenju vanrednog stanja prestaje da važi završetkom prve sednice Narodne skupštine održane po proglašenju vanrednog stanja, a mere kojima se odstupa od ljudskih i manjinskih prava 24 sata posle početka prve sednice Narodne skupštine održane po proglašenju vanrednog stanja (st. 8 i 9).

Mere kojima se odstupa od ljudskih i manjinskih prava mogu se primenjivati najduže 90 dana, posle čega se mogu „obnoviti pod istim uslovima" (st. 7).

U Srbiji postoji Zakon o merama za slučaj vanrednog stanja[58] čija rešenja nisu u skladu s novim Ustavom. Na primer, ovaj zakon daje predsedniku Republike ovlašćenja da donosi odluke kojima se odstupa od ljudskih prava. Dok je ovo rešenje bilo u skladu sa starim Ustavom, prema novom Ustavu predsednik nema ovakva ovlašćenja. Ustavnim zakonom za sprovođenje Ustava Republike Srbije[59] predviđeno je da svi zakoni moraju da se usklade s Ustavom do 31. decembra 2008. godine (čl. 15).

---

56 Vidi *Dokument moskovskog sastanka KEBS o ljudskoj dimenziji*, 1991, st. 28.2. Vidi takođe *Pariske minimalne standarde o normama ljudskih prava u vanrednom stanju*, Odsek A, st. 2, ILA, *Report of the Sixty-First Conference Held at Paris*, London, 1985; 79 *AJIL* 1072 (1991).

57 Vanredno stanje je u Srbiji uvedeno 2003. godine, posle ubistva premijera Zorana Đinđića, na osnovu Odluke o proglašenju vanrednog stanja (*Sl. glasnik RS*, 21/03) vršioca dužnosti predsednika Republike, a na predlog Vlade. Vidi *Izveštaj 2003*, IV.1. i *Izveštaj 2004,* I.3.2.3.

58 *Sl. glasnik RS*, 19/91.

59 *Sl. glasnik RS*, 98/06.

4. Posebna prava

4.1. Zabrana diskriminacije

Član 2, st. 1 PGP:

Države članice ovog pakta obavezuju se da poštuju i garantuju svim licima koja se nalaze na njihovoj teritoriji i koja potpadaju pod njihovu nadležnost, prava priznata ovim paktom bez obzira naročito na rasu, boju, pol, jezik, veru, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, imovno stanje, rođenje ili svaku drugu okolnost.

Član 26 PGP:

Sva su lica jednaka pred zakonom i imaju pravo bez ikakve diskriminacije na podjednaku zaštitu zakona. U tom smislu, zakon mora da zabranjuje svaku diskriminaciju i da obezbedi svim licima podjednaku i uspešnu zaštitu protiv svake diskriminacije, naročito u pogledu rase, boje, pola, jezika, vere, političkog ili drugog ubeđenja, nacionalnog ili socijalnog porekla, imovnog stanja, rođenja ili svakog drugog stanja.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Član 14 EKPS:

Uživanje prava i sloboda predviđenih u ovoj Konvenciji obezbeđuje se bez diskriminacije po bilo kom osnovu, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno poreklo, veza s nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.

Član 1 Protokola br. 12 uz EKPS:

1. Svako pravo koje zakon predviđa ostvarivaće se bez diskriminacije po bilo kom osnovu kao npr. polu, rasi, boji kože, jeziku, veroispovesti, političkom i drugom uverenju, nacionalnom ili društvenom poreklu, povezanosti s nacionalnom manjinom, imovini, rođenju ili drugom statusu.

2. Javne vlasti neće ni prema kome vršiti diskriminaciju po osnovima kao što su oni pomenuti u stavu 1.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

4.1.1. Opšte

U pogledu zabrane diskriminacije, Srbiju obavezuju, osim odredaba PGP, PESK, EKPS i Protokola br. 12 uz EKPS i Konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije protiv

žena, Konvencija MOR br. 111 koja se odnosi na diskriminaciju u pogledu zapošljavanja i zanimanja,[60] kao i Konvencija UNESCO protiv diskriminacije u oblasti obrazovanja.[61]

Novi Ustav Srbije zabranu diskriminacije reguliše u članu 21:

> Pred Ustavom i zakonom svi su jednaki.
>
> Svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu, bez diskriminacije.
>
> Zabranjena je svaka diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta.
>
> Ne smatraju se diskriminacijom posebne mere koje Republika Srbija može uvesti radi postizanja pune ravnopravnosti lica ili grupe lica koja su suštinski u nejednakom položaju sa ostalim građanima.

Član 21 Ustava očigledno je zasnovan na članu 3 Povelje o ljudskim i manjinskim pravima SCG, s tim što je ustavopisac promenio terminologiju stava 4 ovog člana, koji je izvorno propisivao da je dozvoljeno privremeno uvođenje posebnih mera koje su neophodne za ostvarivanje ravnopravnosti, posebne zaštite i napretka lica ili grupe lica koje se nalaze u nejednakom položaju, da bi im se omogućilo puno uživanje ljudskih i manjinskih prava pod jednakim uslovima. Ustavopisac je takođe potpuno izostavio odredbu iz člana 3, st. 5 Povelje da se posebne mere iz stava 4 ovog člana mogu primenjivati samo dok se ne ostvare ciljevi zbog kojih su preduzete. Ove izmene u pogledu mera afirmativne akcije nažalost ne predstavljaju nikakvo unapređenje u odnosu na Povelju. Nedostatak vremenskog ograničavanja mera afirmativne akcije posebno je problematičan pošto je u pitanju kriterijum koji je apsolutno neophodan za povoljnu ocenu proporcionalnosti ovih mera, mada se može očekivati da će ovaj nedostatak biti otklonjen kroz sudsku praksu.

Priroda diskriminacije u članu 21 Ustava formulisana je kao u međunarodnim instrumentima. Po Ustavu, „zabranjena je svaka neposredna ili posredna diskriminacija, po bilo kom osnovu“, što znači da Ustav, kao i PGP i EKPS, ostavlja mogućnost zabrane diskriminacije i po osnovima koji nisu izričito navedeni.

Diskriminacija je predviđena kao krivično delo u Krivičnom zakoniku[62] (čl. 128, 317 i 387). Antidiskriminatorne odredbe sadrže i brojni drugi zakoni – Zakon o crkvama i verskim zajednicama[63] (čl. 2), Zakon o radu[64] (čl. 18–23), Zakon o

60 *Sl. list FNRJ (Dodatak),* 3/61.

61 *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 4/64.

62 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

63 *Sl. glasnik RS*, 36/06.

64 *Sl. glasnik RS*, 24/05, 61/05.

zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti[65] (čl. 8), Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja,[66] Zakon o zdravstvenoj zaštiti[67] itd.

U pravnom poretku Srbije još uvek ne postoji opšti zakon protiv diskriminacije, koji bi definisao osnovne pravne pojmove, pravila i standarde koje bi sudovi bili dužni da primenjuju, kao i posebne mehanizme zaštite žrtava diskriminacije. Podsećamo da su i UN Komitet za ljudska prava u julu 2004. (st. 23)[68] i UN Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava u maju 2005. (st. 11 i 39)[69] u svojim zaključnim komentarima nakon razmatranja državnog izveštaja tadašnje SCG o sprovođenju PGP, odnosno PESK, ukazali na nedostatak i potrebu usvajanja sveobuhvatnog antidiskriminacionog zakonodavstva u našoj zemlji. Uprkos tome, pomenuti zakon još uvek nije donet pa se postavlja pitanje koliko ozbiljno Srbija uzima u obzir preporuke tela međunarodne organizacije čija je članica. Koalicija za borbu protiv diskriminacije je još pre nekoliko godina izradila predlog zakona protiv diskriminacije čiji je tekst opoziciona politička stranka (LDP) početkom oktobra 2007. predložila Narodnoj skupštini.[70] Krajem 2006. godine Vlada Republike Srbije je sačinila svoj predlog zakona. Predlog je povučen iz procedure i upućen je Venecijanskoj komisiji na ekspertizu. Još uvek nije izvesno kada će Srbija dobiti sistematsko i sveobuhvatno antidiskriminaciono zakonodavstvo.

4.1.2. Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom

Skupština Srbije je u aprilu 2006. usvojila Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom.[71] Zakon između ostalog propisuje obavezu državnih organa da učine dostupnim javne usluge i objekte osobama sa invaliditetom i zabranjuje diskriminaciju u posebnim oblastima, poput radnih odnosa, zdravstva i obrazovanja (čl. 11–31). Posebno su značajne odredbe zakona koje ustanovljavaju pozitivne obaveze državnih organa i organa lokalne samouprave da preduzimaju posebne mere za podsticanje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom (čl. 32–38). Mada Zakon definiše ove mere samo u najopštijim okvirima, s obzirom da one moraju biti mnogo bliže određene u svakom konkretnom slučaju, propuštanje nadležnih institucija da ovakve mere uvedu predstavljalo bi kršenje jedne utužive obaveze i dovelo do odgovornosti države, odnosno jedinice lokalne samouprave.

65 *Sl. glasnik RS*, 71/03, 83/04.

66 *Sl. glasnik RS*, 62/03, 64/03, 58/04 i 62/04.

67 *Sl. glasnik RS*, 107/05.

68 Concluding Observations of the Human Rights Committee: Serbia and Montenegro, CCPR/CO/81/SEMO, 12. avgust 2004.

69 Concluding Observations by the Committee on Economic, Social and Cultural Rights: Serbia and Montenegro, E/C.12/1/Add.108, 23. jun 2005.

70 Vidi www.parlament.sr.gov.yu, pristupljeno 13. decembra.

71 *Sl. glasnik RS*, 33/06.

Najznačajnije su odredbe Zakona kojima se propisuju posebna pravila parničnog postupka u sporovima za zaštitu od diskriminacije na osnovu invalidnosti (čl. 39–45). Zakonom se uvodi posebna tužba za zaštitu od diskriminacije, kojom se može zahtevati zabrana izvršenja radnje od koje preti diskriminacija, zabrana daljeg vršenja radnje diskriminacije, odnosno zabrana ponavljanja radnje diskriminacije; izvršenje radnje radi uklanjanja posledica diskriminatorskog postupanja; utvrđenje da je tuženi prema tužiocu diskriminatorski postupao; kao i naknada materijalne i nematerijalne štete (čl. 42 i 43). Zakon takođe uvodi i posebna pravila o mesnoj nadležnosti, dozvoljenosti revizije, i uslovima za određivanje privremenih mera u ovim sporovima.

Ovaj zakon, iako velika prekretnica u pravnom regulisanju ove oblasti, ipak ima nekih nedostataka. Teret dokazivanja je na tuženom, a tužbu može podneti samo sama žrtva diskriminacije. Da bi prâva osoba s invaliditetom bila u dovoljnoj meri zaštićena trebalo bi da aktivnu legitimaciju imaju i pojedine organizacije (npr. organizacije koje pružaju pomoć osobama s invaliditetom).

Srbija je u decembru 2007. godine potpisala Konvenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom usvojenu u Generalnoj skupštini decembra 2006. godine. Konvenciju je do sada potpisalo 119 država, a ratifikovalo 12. Da bi stupila na snagu potrebno je 20 ratifikacija.[72]

4.2. Pravo na život

Član 6 PGP:

1. Pravo na život je neodvojivo od čovekove ličnosti. Ovo pravo mora da bude zakonom zaštićeno. Niko ne može da bude proizvoljno lišen života.

2. U zemljama gde smrtna kazna nije ukinuta, smrtna presuda se može izreći samo za najteže zločine, shodno zakonodavstvu na snazi u času kada je delo počinjeno i ne može da bude u suprotnosti s odredbama ovog pakta ni s Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Ova kazna se može primeniti samo na osnovu pravnosnažne presude koju je doneo nadležni sud.

3. Kada lišenje života predstavlja zločin genocida, podrazumeva se da nijedna odredba ovog člana ne ovlašćuje državu članicu ovog pakta da odstupi na bilo koji način od bilo koje obaveze preuzete na osnovu odredaba Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida.

4. Svaki osuđenik na smrt ima pravo da zatraži pomilovanje ili zamenu kazne. Amnestija, pomilovanje ili zamena smrtne kazne mogu se odobriti u svim slučajevima.

72 *Vesti B92*, 19. decembar, www.b92.net.

5. Smrtna kazna se ne može izreći za zločine koje su počinila lica koja nisu navršila 18 godina i ne može se izvršiti nad bremenitim ženama.

6. Nijedna odredba ovog člana se ne može uzeti kao razlog za odlaganje ili sprečavanje ukidanja smrtne kazne od strane države članice ovog pakta.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Član 1 Drugog fakultativnog protokola uz PGP:

1. Niko u nadležnosti države ugovornice ovog Protokola ne može biti pogubljen.

2. Države ugovornice će preduzeti sve neophodne mere u okviru svoje nadležnosti u cilju ukidanja smrtne kazne.

(*Sl. list SRJ*, br. 4/01)

Član 2 EKPS:

1. Pravo na život svake osobe zaštićeno je zakonom. Niko ne može biti namerno lišen života, sem prilikom izvršenja presude suda kojom je osuđen za zločin za koji je ova kazna predviđena zakonom.

2. Lišenje života se ne smatra protivnim ovom članu ako proistekne iz upotrebe sile koja je apsolutno nužna:

(a) radi odbrane nekog lica od nezakonitog nasilja;

(b) da bi se izvršilo zakonito hapšenje ili sprečilo bekstvo lica zakonito lišenog slobode;

(c) prilikom zakonitih mera koje se preduzimaju u cilju suzbijanja nereda ili pobune.

Protokol br. 6 uz EKPS:

Član 1

Smrtna kazna se ukida. Niko se ne može osuditi na smrtnu kaznu ili pogubiti.

Član 2

Država može u svom zakonodavstvu da predvidi smrtnu kaznu za dela izvršena u doba rata ili neposredne ratne opasnosti; takva kazna primeniće se samo u slučajevima predviđenim zakonom i u skladu s njegovim odredbama. Država obaveštava generalnog sekretara Saveta Evrope o odgovarajućim odredbama tog zakona.

Član 3

Nijedna odredba ovog Protokola ne može se ukinuti na osnovu člana 15 Konvencije.

Protokol br. 13 uz EKPS:

Član 1

Smrtna kazna se ukida. Niko se ne može osuditi na smrtnu kaznu ili pogubiti.

Član 2

Nijedna odredba ovog Protokola ne može se ukinuti na osnovu člana 15 Konvencije.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

4.2.1. Opšte

Pravo na život garantovano je svim osnovnim međunarodnim i regionalnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava koji važe u Srbiji. Ono se nikako ne sme tumačiti restriktivno.[73] Državne organe bi trebalo češće podsećati na pozitivnu obavezu države da usvoji i preduzme sve mere koje dovode do efektivnog obezbeđivanja i uživanja prava na život, kako u smislu procesnih obaveza i preduzimanja efikasne istrage okolnosti ubistva, tako i preduzimanja svih razumnih koraka kako bi zaštitila osobe pod svojom jurisdikcijom od opasnosti za koje je znala da postoje.[74]

Novi Ustav Srbije, kao i raniji ustavni akti, propisuje neprikosnovenost ljudskog života (čl. 24, st. 1) i konačno zabranjuje smrtnu kaznu (st. 2), koja je u krivičnom zakonodavstvu ukinuta još 2002. godine.[75]

Međunarodni dokumenti ne dozvoljavaju derogacije prava na život (čl. 4 PGP; čl. 15 EKPS), s tim što EKPS predviđa izuzetak u pogledu smrti prouzrokovane zakonitim ratnim postupcima. Novi Ustav Srbije zabranjuje mere odstupanja od prava na život u vreme vanrednog ili ratnog stanja (čl. 202), čime ispravlja nedostatak ranijeg Ustava, koji nije čak ni pominjao prava koja se ne mogu ograničiti.

Krivični zakonik[76] (KZ) sadrži krivična dela kojima se štiti pravo na život, a nadležni javni tužilac ima obavezu da ih goni po službenoj dužnosti. To su pre svega krivična dela protiv života i tela (čl. 113–127), krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom, kao što su genocid (čl. 370), zločin protiv čovečnosti (čl. 371), ratni zločin protiv civilnog stanovništva (čl. 372), protivpravno ubijanje i ranjavanje neprijatelja (čl. 378) i podsticanje na agresivni rat (čl. 386). KZ sadrži i grupe krivičnih dela kojima se može ugroziti život ljudi, kao što su dela protiv zdravlja ljudi, opšte sigurnosti, bezbednosti javnog saobraćaja, protiv životne sredine, itd.

KZ u članu 119 sankcioniše krivično delo navođenja na samoubistvo i pomaganja u samoubistvu, za koja se, u zavisnosti od oblika, može izreći kazna zatvora

---

73 Opšti komentar 6/16, st. 1, usvojen 27. jula 1982. na 378. sastanku (16. sesiji) Komiteta za ljudska prava.

74 Vidi *Mahmut Kaya protiv Turske*, ECHR, App. No. 22535/93 (2000); *LCB protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 27 EHHR 212 (1998).

75 Vidi *Izveštaj 2003*, I.4.2.1. Prema ZKP, u slučaju ekstradicije stranaca, ministar će u rešenju kojim se dozvoljava izdavanje stranca, navesti da se prema strancu „ne može primeniti teža kazna od one na koju je osuđen, niti smrtna kazna“, što je u skladu s obavezama koje je Srbija preuzela ratifikacijom Evropske konvencije o ekstradiciji (*Sl. list (Međunarodni ugovori)*, 10/01).

76 *Sl. glasnik RS,* 85/05.

od tri meseca do 10 godina. KZ (čl. 117) ne dekriminalizuje eutanaziju (čak ni pasivnu), ali je predviđa kao zasebno i lakše krivično delo u odnosu na ubistvo.[77]

Novi Ustav Srbije, kao i ranija Povelja, izričito zabranjuje kloniranje ljudskih bića (čl. 24, st. 3), a ono se smatra i krivičnim delom prema KZ. Zakonik predviđa krivično delo protivpravno vršenje medicinskih eksperimenata i ispitivanje leka, gde propisuje da će se kaznom zatvora od tri meseca do pet godina kazniti „i ko vrši kloniranje ljudi ili vrši eksperimente u tom cilju" (čl. 252, st. 2).

4.2.2. Samovoljno lišavanje života

PGP i EKPS nalažu državama obavezu da zaštite život ljudi od samovoljnog, odnosno namernog lišavanja, a posebno bi trebalo da preduzmu mere zaštite života kada je reč o postupcima državnih bezbednosnih snaga.[78] Međutim, ne smatra se kršenjem prava na život svaka upotreba sile od strane policije sa smrtnom posledicom. Neophodna upotreba sile u cilju samoodbrane, krajnja nužda, hapšenje ili sprečavanje bekstva, sprečavanje nereda i pobuna, ne mogu se smatrati namernim ili samovoljnim lišavanjem života sve dok zadovoljavaju kriterijume apsolutne nužnosti, odnosno proporcionalnosti.[79] Međutim, prema jurisprudenciji Komiteta za ljudska prava i Evropskog suda za ljudska prava, slučajevi nenamernih ubistava od strane državnih agenata bi mogli predstavljati kršenje prava na život, ako je upotreba sile u momentu ubistva bila neopravdana ili nije bila u skladu s procedurom predviđenom domaćim zakonodavstvom.[80] Komitet zahteva da zakoni država moraju strogo kontrolisati i ograničiti okolnosti u kojima bi građanin mogao biti lišen života akcijom organa države. Ipak, s obzirom da i samo nacionalno zakonodavstvo može biti arbitrerno i davati preširoka ovlašćenja državnim organima, Komitet je čak i situaciju koja je zadovoljavala domaće kriterijume proglašavao kršenjem prava na život.[81]

Zakon o policiji[82] propisuje ovlašćenja pripadnika policije da upotrebe sredstva prinude, koja se mogu primeniti „samo ako se na drugi način ne može izvršiti zadatak i to suzdržano i srazmerno opasnosti koja preti zakonom zaštićenom dobru i vrednosti, odnosno težini dela koje se sprečava ili suzbija" (čl. 84, st. 2). Službeno lice ima pravo da upotrebi vatreno oružje, samo ako primenom drugih sredstava prinude nije moguće postići rezultat prilikom izvršavanja zadatka, i to samo ako je to apsolutno nužno da bi se ostvario jedan od taksativno pobrojanih ciljeva (čl.

77 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.2.1

78 Opšti komentar 6/16, napomena 1, st. 3.

79 *McCann i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 18984/91 (1995); *Suarez de Guerrero protiv Kolumbije*, App. No. 45/1979, (1985) dok. UN CCPR/C/OP/1.

80 *Burrel protiv Jamajke*, App. No. 546/93, dok. UN CCPR/C/53/D/ 546/1993 (1996); *Stewart protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECmHR, App. No. 10044/82, 39 DR 162, (1982); *X. protiv Belgije*, ECmHR, 12 Yearbook 174 (1969).

81 *Suarez de Guerrero protiv Kolumbije,* App. No. 45/1979, (1985), dok. UN CCPR/C/OP/1.

82 *Sl. glasnik RS*, 101/05.

100).[83] Nije jednostavno zaštititi određena lica ili objekte u praksi, a ne preći pri tom prag „striktne proporcionalnosti“,[84] tako da bi trebalo pratiti implementaciju ovog zakona. Nadležno ministarstvo još uvek nije donelo podzakonske akte kojima je trebalo detaljnije regulisati postojeća ovlašćenja.

4.2.3. Zaštita života pritvorenika i zatvorenika

Država ima posebne obaveze da preduzme sve potrebne i dostupne mere kako bi zaštitila život svih lica koja su lišena slobode ili se nalaze na izdržavanju zatvorske kazne. Nepružanje medicinske pomoći, lišavanje hrane, mučenje, nesprečavanje samoubistva lica lišenih slobode ili neadekvatna istraga u slučaju smrti mogu da predstavljaju povredu prava na život.[85]

U tom smislu, novi Ustav Srbije proklamuje da se prema licu lišenom slobode mora postupati čovečno i s uvažavanjem dostojanstva njegove ličnosti, te da je svako nasilje i iznuđivanje iskaza zabranjeno (čl. 28).[86] Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Srbije[87] (ZIKS) propisuje uslove za primenu prinude nad osuđenicima (čl. 128–132) i garantuje besplatnu zdravstvenu zaštitu osuđenom (čl. 101).[88]

Kako bi se ovaj zakon dalje sprovodio u praksi, potrebno je hitno pristupiti donošenju podzakonskih akata. Za sada je usvojen Pravilnik o merama za održavanje reda i bezbednosti u zavodima za izvršenje zavodskih sankcija.[89]

4.2.4. Obaveza države da štiti život od rizika po zdravlje i drugih rizika po život (kada je upoznata sa rizikom)

Država takođe ima obavezu da preduzme i aktivne mere za sprečavanje neuhranjenosti, poboljšanja zdravstvene zaštite i druge mere socijalne politike usmerene na smanjenje smrtnosti i produženje životnog veka.[90] Ustav Srbije pruža posebnu zaštitu porodici, majkama, samohranim roditeljima i deci (čl. 66, st. 1), a deca, trudnice, majke tokom porodiljskog odsustva, samohrani roditelji s decom do sedme godine i stari ostvaruju zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda, ako je ne ostvaruju na drugi način (čl. 68, st. 2).[91]

---

83 O ovlašćenjima pripadnika policije vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.2.2.

84 *Stewart protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, App. No. 10044/82, 39 DR 162, (1982); *McCann i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 18984/91 (1995); *Kelly i drugi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 30054/96 (2001); *Gul protiv Turske*, ECHR, App. No. 22676/93 (2000).

85 *Keenan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECmHR, App. No. 27229/95, (1999); *Dermit Barbato protiv Urugvaja*, App. No. 84/1981, st. 9.2.

86 Vidi I.4.3.

87 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

88 O zaštiti života pritvorenika i zatvorenika vidi više u *Izveštaj 2006*, I.4.2.3.

89 *Sl. glasnik RS*, 105/06. Vidi I.4.3.

90 Opšti komentar Komiteta za ljudska prava br. 6/16 od 27. jula 1982.

91 Vidi I.4.18.

Zakon o zaštiti životne sredine[92] uređuje „integralni sistem zaštite životne sredine kojim se obezbeđuje ostvarivanje prava čoveka na život i razvoj u zdravoj životnoj sredini i uravnotežen odnos privrednog razvoja i životne sredine“ (čl. 1). Zakon propisuje da je nadležno Ministarstvo za očuvanje životne sredine dužno da obavesti javnost i donese akt o uvođenju posebnih mera u slučajevima neposredne opasnosti ili prekoračenja propisanih graničnih vrednosti zagađenja (čl. 42, st. 1). U slučaju kad je zagađenje ograničeno na teritoriju lokalne samouprave, organ jedinice lokalne samouprave ima istu obavezu (st. 2). Takođe, u slučaju udesa i procene njegovih posledica koje mogu izazvati direktnu ili indirektnu opasnost po ljudsko zdravlje i životnu sredinu, mora se proglasiti stanje ugroženosti, preduzeti potrebne mere i o ovome obavestiti javnost (čl. 62).

Republika Srbija, autonomna pokrajina i jedinica lokalne samouprave imaju obavezu da obezbede „kontinualnu kontrolu i praćenje stanja životne sredine“ (čl. 69). Ovi organi, kao i ovlašćene i druge organizacije, dužni su da redovno, blagovremeno, potpuno i objektivno, obaveštavaju javnost o stanju životne sredine, odnosno o pojavama koje se prate u okviru monitoringa imisije i emisije, kao i merama upozorenja ili razvoju zagađenja koja mogu predstavljati opasnost za život i zdravlje ljudi (čl. 78, st. 1). Pored obaveze državnih organa, garantovano je i pravo javnosti na pristup registrima i evidencijama koje sadrže informacije i podatke koje se odnose na zaštitu životne sredine, pod određenim uslovima (čl. 78, st. 2, čl. 79–80). Trebalo bi revnosnije pratiti ispunjavanje ovih obaveza države, jer se iskazuju sumnje da država preduzima preventivne mere kako bi blagovremeno sprečila situacije opasne po zdravlje i život ljudi, odnosno obavestila ih na vreme o takvim stanjima.

KZ ima posebnu glavu o krivičnim delima protiv životne sredine u kojoj su predviđena nova krivična dela usmerena upravo na zaštitu životne sredine, kao što su: nepreduzimanje mere zaštite životne sredine (čl. 261), protivpravna izgradnja i stavljanje u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu sredinu (čl. 262), oštećenje objekata i uređaja za zaštitu životne sredine (čl. 263), oštećenje životne sredine (čl. 264). Predviđenim krivičnim progonom povećan je značaj zaštite životne sredine i obaveze i briga države u ovoj oblasti.

4.2.5. Pobačaj

Ni u PGP ni u EKPS ne definiše se početak života koji se štiti.[93] Evropski sud je potvrdio da embrion/fetus može imati status ljudskog bića u smislu zaštite ljudskog dostojanstva, ali ne status individue koja uživa zaštitu člana 2 EKPS.

92 *Sl. glasnik RS*, 135/04.

93 Reč „svako“ iz člana 2 EKPS ostavlja mesto tumačenjima da li je zaštićen i život fetusa, ali je Evropska komisija za ljudska prava zaključila da kontekst u kojem je korišćen termin „svako“ u članu 2 ne ukazuje da je postojala namera da se zaštiti i nerođeno dete (*X. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 8416/78 (1980)), a 2004. je i Evropski sud za ljudska prava doneo presudu u predmetu *Vo protiv Francuske* (ECHR, App. No. 53924/00 (2004)), gde je zauzeo stav da je pitanje kada život počinje u nadležnosti država članica, s obzirom da u Evropi ne postoji konsenzus o naučnoj i pravnoj definiciji početka života.

Pobačaj je regulisan Zakonom o postupku prekida trudnoće u zdravstvenoj ustanovi Srbije.[94] Prema ovom zakonu, prekid trudnoće se može izvršiti samo na zahtev bremenite žene,[95] a traži se i izričita pismena saglasnost. Zahtev bremenite žene da prekine trudnoću dovoljan je uslov do desete nedelje gestacije (čl. 6), a izuzetno i posle 10, odnosno 20 nedelje.

KZ (čl. 120) predviđa krivično delo nedozvoljenog prekida trudnoće, odnosno pobačaja izvršenog, započetog ili pomognutog protivno propisima.[96]

4.3. Zabrana mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja

Član 7 PGP:

Niko ne može biti podvrgnut mučenju ili svirepim, nečovečnim ili ponižavajućim kaznama ili postupcima. Posebno je zabranjeno da se neko lice lice podvrgne medicinskom ili naučnom eksperimentu bez njegovog slobodnog pristanka.

(*Sl. list SFRJ,* br. 7/71)

Član 3 EKPS:

Niko ne sme biti podvrgnut mučenju, ili nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori),* br. 9/03)

4.3.1. Opšte

Pored obaveze o zabrani mučenja koju ima prema članu 7 PGP i članu 3 EKPS, Srbiju obavezuje i Konvencija UN protiv mučenja i drugih svirepih, nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (dalje: Konvencija protiv mučenja). Prilikom ratifikacije Konvencije protiv mučenja SFRJ je priznala nadležnost Komiteta protiv mučenja u odnosu na prijem i razmatranje međudržavnih (čl. 21, st. 1) i pojedinačnih predstavki (čl. 22, st. 1). Decembra 2002. Generalna skupština UN usvojila je Opcioni protokol uz Konvenciju protiv mučenja kojim se ustanovljava efikasan sistem nadgledanja zatvorskih i pritvorskih jedinica. SCG je ratifikovala ovaj protokol decembra 2005. godine.[97] Pod okriljem Saveta Evrope, osim EKPS, Srbiju obavezuje i Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižava-

94 *Sl. glasnik RS*, 16/95.

95 Ustav Srbije propisuje da „svako ima pravo da slobodno odluči o rađanju dece“, te da država podstiče roditelje da se odluče na rađanje dece i pomaže im u tome (čl. 63).

96 O pobačaju vidi više u *Izveštaj 2006*, I.4.2.5.

97 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 16/05.

jućih kazni ili postupaka[98] koja detaljnije predviđa obaveze države u tom pogledu, kao i efikasan sistem nadgledanja sprovođenja obaveza u zatvorskim ustanovama. Osim toga, Statut Međunarodnog krivičnog suda (čl. 7) određuje mučenje kao zločin protiv čovečnosti.[99]

Ustav Srbije izričito zabranjuje mučenje (čl. 25):

> Fizički i psihički integritet je nepovrediv.
>
> Niko ne može biti izložen mučenju, nečovečnom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju, niti podvrgnut medicinskim ili naučnim ogledima bez svog slobodno datog pristanka.

Posebno su precizirane garantije zabrane mučenja tokom krivičnog postupka i u drugim slučajevima lišenja slobode (čl. 28). Ozbiljna zamerka može se uputiti na nepostojanje opšteg prava na pristup lekaru u slučaju lišenja slobode. Novi Ustav Srbije, odredbom člana 202, st. 4, onemogućuje ukidanje ili ograničenje zabrane mučenja čak i u vreme ratnog ili vanrednog stanja.

Prema mišljenju Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) u okviru Saveta Evrope,[100] posebno bitne garantije licima lišenim slobode su pravo da bez odlaganja o lišenju slobode obavesti lice po svom izboru, pravo da njegovom saslušanju prisustvuje advokat koga sam izabere i pravo da bude pregledan od strane doktora po svom izboru. Ustav Srbije priznaje prva dva navedena prava (čl. 27, st. 2 i 29, st. 1), ali ne poznaje pravo na pristup doktoru. U skladu sa mišljenjem Evropskog komiteta, ovo pravo razrađeno je Zakonikom o krivičnom postupku koji predviđa da lice lišeno slobode dovedeno istražnom sudiji, njegov branilac, član njegove porodice ili lice sa kojim živi u vanbračnoj ili kakvoj drugoj trajnoj zajednici, može zahtevati da istražni sudija odredi lekarski pregled.

Ustav garantuje pravo na delotvornu sudsku zaštitu u slučaju kršenja prava na nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta, kao i pravo na uklanjanje posledica takvog kršenja, što podrazumeva i pravo na odštetu u slučajevima mučenja i sličnog postupanja bez obzira na lice koje je preduzelo akte zlostavljanja (čl. 22).

4.3.2. Krivično zakonodavstvo

Konvencija protiv mučenja predviđa obavezu države da inkriminiše akte mučenja, pokušaj izvršenja mučenja i sve druge postupke bilo kog lica koji predstavljaju saučesništvo u nekom činu mučenja, kao i da propiše odgovarajuće kazne srazmerne težini dela (čl. 4).

KZ prepoznaje zlostavljanje i mučenje kao posebno krivično delo (čl. 137).

S obzirom da član 1 Konvencije protiv mučenja predviđa kao izvršioca službeno lice ili neko drugo lice koje deluje po službenoj dužnosti ili na osnovu izriči-

98 *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 9/03.

99 *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 5/01.

100 Drugi opšti izveštaj Evropskog komiteta, www.cpt.coe.int/lang/srp/srp-standards-s.pdf.

tog naloga ili pristanka službenog lica, relevantna su prvenstveno krivična dela protiv sloboda i prava čoveka i građanina. Odredba člana 137 KZ zamenjuje i proširuje postojeću inkriminaciju zlostavljanja u vršenju službe. Istom odredbom zamenjuje se i krivično delo zlostave u službi koje u svom opisu, pored namere, izostavlja i radnje nanošenja težih fizičkih ili duševnih patnji i zastrašivanja tako da ne sankcioniše mučenje već samo one radnje koje mogu predstavljati nečovečno ili ponižavajuće postupanje.

Krivično delo protivpravnog lišenja slobode predviđeno je krivičnim zakonodavstvom. Vrši ga službeno lice koje u vršenju službe drugog protivpravno zatvori, drži zatvorenog ili mu na drugi način oduzme slobodu kretanja.

Izvršilac osnovnog oblika može biti svako lice, a izvršenje od strane službenog lica predstavlja teži oblik dela. Odredba KZ kao radnju izvršenja osnovnog oblika dela navodi i protivpravno ograničenje slobode kretanja. Osnovni oblik ovog krivičnog dela, zavisno od načina izvršenja, predstavlja inkriminaciju nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja, a njegovi teži oblici bi mogli odgovarati pojmu mučenja ako bi bili praćeni nanošenjem većih fizičkih ili psihičkih patnji (čl. 132).

Iznuđivanje iskaza kao krivično delo predviđeno je u članu 136 KZ. Pod osnovni oblik ovog krivičnog dela u praksi će najčešće biti podvedeni nečovečni ili ponižavajući postupci kod kojih intenzitet sile i ozbiljnost pretnje nisu takvi da za posledicu imaju teške fizičke ili duševne patnje. Ako bi iznuđivanje iskaza bilo praćeno teškim nasiljem onda bismo mogli govoriti o aktima mučenja koji odgovaraju pojmu mučenja iz člana 1 Konvencije protiv mučenja. Zabrana iznuđivanja iskaza „drugim nedopuštenim sredstvom ili nedopuštenim načinom" odnosi se prvenstveno na zabranu podvrgavanja nekog lica medicinskim ili naučnim eksperimentima.

Domaće krivično zakonodavstvo inkriminiše i one akte zlostavljanja koji predstavljaju delovanje privatnih subjekata, kroz krivična dela: izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti (čl. 317), genocid (čl. 370), ratni zločini (čl. 371–374), surovo postupanje s ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima (čl. 381), teška telesna povreda (čl. 121), laka telesna povreda (čl. 122), prinuda (čl. 135), otmica (čl. 134), kleveta (čl. 171), uvreda (čl. 170), krivična dela protiv dostojanstva ličnosti i morala (čl. 103–110), krivična dela protiv polne slobode (čl. 178–182), trgovina ljudima (čl. 388), zapuštanje i zlostavljanje maloletnog lica (čl. 193), nasilje u porodici (čl. 194), nasilničko ponašanje (čl. 344), itd.

Konvencija protiv mučenja zabranjuje ne samo akte mučenja izvršene od strane službenog lica ili nekog drugog lica koje deluje po službenoj dužnosti, već i sve oblike zlostavljanja izvršene na osnovu izričitog naloga ili pristanka službenog lica. Izričit nalog službenog lica u domaćem krivičnom zakonodavstvu kažnjava se kao umišljajno podstrekavanje (čl. 34), a za odgovornost službenog lica koje je pristalo da se izvrši akt zlostavljanja osnov se može naći u nekom od sledećih krivičnih dela: zloupotreba službenog položaja (čl. 359), nesavestan rad u službi (čl. 361), neprijavljivanje krivičnog dela i/ili učinioca (čl. 332) – ako se za takvo delo po zakonu može izreći pet godina zatvora ili teža kazna.

U skladu s obavezom iz člana 4 Konvencije protiv mučenja, prema našem krivičnom zakonodavstvu kažnjivi su svi oblici saučesništva u nekom činu mučenja. Osim toga, kod krivičnih dela protivpravno lišenje slobode i iznuđivanje iskaza kažnjivi su pokušaji svakog oblika izvršenja. Kod zlostavljanja i mučenja iz člana 137 KZ kažnjiv je pokušaj težeg oblika dela bez obzira na svojstvo izvršioca. U tom smislu Srbija ne ispunjava obavezu iz člana 4, st. 1 Konvencije protiv mučenja kod svih inkriminacija sa elementima mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, pa se rešenje može naći u povećanju kazni ili u izričitom propisivanju kažnjavanja i za pokušaj ovih krivičnih dela.

S obzirom na ozbiljnost akata mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, čini se da zaprećena kazna za krivično delo zlostave u službi (zlostavljanje u vršenju službe i lakši oblici zlostavljanja i mučenja) – do jedne godine, odnosno od tri meseca do tri godine zatvora, nije adekvatna. Za krivično delo protivpravno lišenje slobode i za krivično delo iznuđivanje iskaza Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Srbije bile su pooštrene ranije kazne ali su novim KZ kazne za najteže oblike ovih krivičnih dela ponovo smanjene. Sudska kaznena politika još je blaža od zakonodavne pa sudovi najčešće ublažavaju kaznu tako što izriču kaznu ispod granice propisane zakonom na koju zatim, još češće, primenjuju institut uslovne osude, što nije u skladu s obavezama države prema Konvenciji protiv mučenja.

4.3.3. Krivični postupak i izvršenje kazni

Odredbe o poštovanju ličnosti osumnjičenog i okrivljenog sadržane su u ZKP. Zabranjeno je i kažnjivo svako nasilje nad licem lišenim slobode i licem kojem je sloboda ograničena, kao i svako iznuđivanje priznanja ili kakve druge izjave od okrivljenog ili drugog lica koje učestvuje u postupku (čl. 9). Prema okrivljenom se ne smeju upotrebiti sila, pretnja, obmana, obećanje, iznuda, iznurivanje ili druga slična sredstva (čl. 143, st. 5), da bi se došlo do njegove izjave ili priznanja ili nekog činjenja koje bi se protiv njega moglo upotrebiti kao dokaz, ili da bi se time postizali bilo koji drugi ciljevi.

Takođe, ZKP predviđa zabranu primenjivanja prema osumnjičenom, okrivljenom ili svedoku medicinske intervencije ili takvih sredstava kojima bi se uticalo na njihovu svest i volju pri davanju iskaza (čl. 143, st. 5). Međutim, dozvoljeno je da se telesni pregled osumnjičenog ili okrivljenog preduzme i bez njegovog pristanka ako je to potrebno radi utvrđivanja činjenica važnih za krivični postupak. Ovakva zakonska rešenja nisu zabrinjavajuća sa stanovišta zabrane mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja, jer se svode samo na određivanje telesnog pregleda koji sam po sebi ne doseže najniži nivo zlostavljanja, a koji vrši lekar po pravilima medicinske nauke. Uzimanju uzorka krvi i preduzimanju drugih medicinskih radnji koje su po pravilu medicinske nauke neophodne radi analize i utvrđivanja drugih činjenica važnih za krivični postupak, može se pristupiti i bez pristanka lica koje se pregleda, izuzev ako bi zbog toga nastupila kakva šteta po njegovo

zdravlje (čl. 143, st. 2 ZKP). Uzimanje uzorka krvi predviđeno je na ovom mestu prvenstveno radi utvrđivanja alkoholisanosti učesnika u saobraćaju, pa kao dijagnostička mera ne predstavlja eksperiment u smislu člana 7 PGP. Najviše kontroverzi izaziva suviše neodređen pojam „druge medicinske radnje".

Prema ZKP sudske odluke se ne mogu zasnivati na dokazima koji su sami po sebi ili prema načinu pribavljanja u suprotnosti s odredbama ovog zakonika, drugog zakona, ustava ili *međunarodnog prava* (čl. 15).

ZKP sadrži i posebne odredbe o poštovanju ličnosti pritvorenika. U toku pritvora se ne sme vređati ličnost i dostojanstvo pritvorenika i prema njemu se mogu primenjivati samo ona ograničenja koja su potrebna da se spreči bekstvo i obezbedi nesmetano vođenje krivičnog postupka (čl. 180). Pritvoreniku se obezbeđuju, uz odobrenje sudije, posete branioca, bliskih srodnika, a po njegovom zahtevu – lekara i drugih lica, diplomatskih i konzularnih predstavnika. Dozvoljena je prepiska pritvorenika sa licima van zatvora pod nadzorom sudije, ukoliko nije štetna za vođenje postupka (čl. 182). Obavezan je obilazak pritvorenika najmanje jedanput nedeljno radi provere uslova u pritvoru i načina na koji se sa pritvorenicima postupa. Pravilnik o kućnom redu za primenu mere pritvora[101] nije saglasan sa odredbama ZKP i ne sadrži zabranu zlostavljanja.

ZIKS u velikoj meri otklanja nedostatke dosadašnjih zakonskih rešenja u vidu nekontrolisanih diskrecionih ovlašćenja ministra, upravnika i službenih lica, isključivanja mogućnosti sudske kontrole kršenja prava osuđenih lica, nepredviđanja kaznenih odredaba za službena lica odgovorna za kršenje Zakona i nepredviđanja obaveznih periodičnih kontrola i sačinjavanja izveštaja. ZIKS predviđa da se sankcija izvršava na način kojim se jamči poštovanje dostojanstva lica prema kome se ona izvršava i propisuje izričitu zabranu i kažnjavanje postupaka kojima se lice prema kome se izvršava sankcija podvrgava bilo kakvom obliku mučenja, zlostavljanja, ponižavanja ili eksperimentisanja, kao i kažnjavanje prinude koja je nesrazmerna potrebama izvršenja sankcije (čl. 6). Predviđena je zabrana diskriminacije osuđenih lica i njihovo pravo na zaštitu osnovnih prava propisanih Ustavom, *ratifikovanim međunarodnim ugovorima, opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava* i tim zakonom (čl. 7 i 8).[102]

Krajem novembra 2006. donet je Pravilnik o merama za održavanje reda i bezbednosti u zavodima za izvršenje zavodskih sankcija.[103] Ovaj Pravilnik je donet na osnovu ZIKS i njime su razrađena pravila za postupanje s licima koja se nalaze u ovim ustanovama. Nažalost, ni novi Pravilnik ne predviđa izričitu zabranu zlostavljanja i zadovoljava se odredbom da se prilikom upotrebe mera za održavanje reda i bezbednosti poštuje ljudsko dostojanstvo i vodi računa o zdravstvenom stanju (čl. 7, st. 1). Posle upotrebe sredstava prinude obavezan je lekarski pregled (koji se

101 *Sl. glasnik RS*, 35/99.

102 O odredbama ZIKS vidi više u *Izveštaj 2006,* I.4.3.3.

103 *Sl. glasnik RS*, 105/06.

ponavlja još dva puta u naredna 24 časa). O primeni prinude se podnosi izveštaj upravniku ustanove (čl. 7, st. 1 i 2).

Država ne sme da vrati u drugu državu lica ako ona tamo mogu biti izložena zlostavljanju *(pravo non-refoulement)*. Ta zabrana se odnosi i na proterivanje (deportaciju) i na postupak ekstradicije. Proizlazi iz PGP,[104] a eksplicitno je predviđena i članom 3 Konvencije protiv mučenja.[105] Sličnu odredbu sadrži i član 33 UN Konvencije o statusu izbeglica.[106] Ovo pravilo bilo je više puta potvrđeno i pred Evropskim sudom za ljudska prava. Isti princip je Evropski sud za ljudska prava izveo i za proterivanje.[107]

Kako se izdavanje okrivljenih i osuđenih lica sprovodi po odredbama međunarodnih multilateralnih i bilateralnih ugovora, vlasti su obavezne da prilikom zaključivanja ovakvih ugovora poštuju navedeno pravilo. Ukoliko međunarodni ugovor ne postoji ili ako njime određena pitanja nisu regulisana, domaći ekstradicioni postupak sprovodi se po odredbama ZKP (čl. 516). Za takve slučajeve ZKP predviđa da organ određen posebnim propisom neće dozvoliti izdavanje stranca ako postoje ozbiljni razlozi da se veruje da će u državi koja traži izručenje stranac biti izložen nehumanom postupanju, mučenju ili da mu može biti izrečena smrtna kazna.

KZ propisuje mogućnost izricanja ove mere bezbednosti uz svaku sankciju koja je strancu izrečena u krivičnom postupku, s tim što je njeno trajanje ograničeno na najviše deset godina (čl. 88). Bitnu novinu predstavlja stav 4 ovog člana koji predviđa da se ova mera ne može izreći učiniocu koji uživa zaštitu u skladu sa ratifikovanim međunarodnim ugovorima.

4.3.4. Upotreba prinude od strane policije

Pravila postupanja pripadnika policije, koji se najčešće navode kao počinioci zlostavljanja, sadržana su u Zakonu o policiji čijim je stupanjem na snagu, 28. novembra 2005. prestao da važi Zakon o unutrašnjim poslovima.[108]

Upotreba prinude od strane policije detaljnije je regulisana Pravilnikom o uslovima i načinu upotrebe sredstava prinude[109] koji ostaje na snazi do stupanja na snagu propisa koji će biti doneti na osnovu Zakona o policiji.[110] Pravilnik predviđa da će ovlašćeno službeno lice prilikom upotrebe sredstava prinude „nastojati da, kad god je to moguće, zaštiti život lica i da službeni zadatak obavi sa najmanje štetnih posledica po lice ili lica protiv kojih sredstvo prinude upotrebljava“ i samo

104 Komitet za ljudska prava naglašava ovu obavezu u Opštem komentaru, General Comment No. 20 (44), st. 9.

105 Konvencija protiv mučenja nameće ovu obavezu državi samo ako postoji pretnja da će osoba biti izložena mučenju, ali ne i blažim oblicima zlostavljanja.

106 *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 7/60.

107 Vidi *Izveštaj 2005,* I.4.3.3.

108 Za analizu Zakona o policiji vidi *Izveštaj 2005,* I.4.3.4.

109 *Sl. glasnik RS*, 133/04.

110 Vidi *Izveštaj 2005,* I.4.3.4.

za vreme dok za to postoje razlozi uz primenu principa srazmernosti (čl. 2). Prinuda se može primeniti samo prema licu zatečenom u vršenju krivičnog dela, radi savladavanja otpora lica koje narušava javni red i mir ili koje treba privesti, zadržati ili lišiti slobode, radi odbijanja napada od sebe, drugog lica ili objekta koji se obezbeđuje, radi sprečavanja bekstva lica lišenog slobode, lica koje primenjuje silu ili preti da će neposredno primeniti silu (čl. 1). O svakoj upotrebi sredstava prinude podnosi se izveštaj neposrednom starešini, najkasnije 24 sata od upotrebe. U slučajevima kada je usled upotrebe sredstava prinude nastupila smrt ili telesna povreda nekog lica, materijalna šteta ili uznemirenost građana, predviđena je obaveza neodložnog obaveštavanja nadležnog javnog tužioca i istražnog sudije koji organizuju i vrše uviđaj, prikupljaju i obezbeđuju materijalne dokaze, kao i Službe generalnog inspektora koja utvrđuje opravdanost upotrebe prinude (čl. 35). Sam postupak ocene opravdanosti i pravilnosti upotrebe sredstava prinude značajno je poboljšan predviđanjem nekoliko nivoa interne istrage, zaključno sa mogućnošću podnošenja žalbe generalnom inspektoru Resora javne bezbednosti. Osnovni nedostatak ranije predviđenog postupka[111] otklonjen je propisivanjem obaveze da se u svakoj fazi postupka razmatraju i navodi lica protiv kojeg je sila upotrebljena kao i drugih lica koja mogu da se izjasne o relevantnim okolnostima (čl. 36).

Uputstvo o policijskoj etici i načinu obavljanja poslova policije[112] zasniva se na Evropskom kodeksu policijske etike i predstavljaće obavezan predmet u policijskim obrazovnim ustanovama. Ono predviđa da nikome u Ministarstvu nije dozvoljeno da naredi, izvrši, izaziva ili toleriše mučenje ili kakvo drugo surovo i nehumano postupanje kojim se ponižava ličnost čoveka, a pripadnik Ministarstva koji bi bio prisutan nekoj od ovih zabranjenih radnji dužan je da na takav slučaj ukaže svom pretpostavljenom, generalnom inspektoru i organima spoljnjeg civilnog nadzora.

4.4. Zabrana ropstva i prinudnog rada

Član 8 PGP:

1. Niko se ne može držati u ropstvu; ropstvo i trgovina robljem zabranjeni su u svim svojim oblicima.

2. Niko se neće držati u zavisnom položaju.

3. (a) Niko se ne može primorati na obavljanje prinudnog ili obaveznog rada.

(b) Tačka (a) ovog stava ne može se tumačiti kao da zabranjuje izvšenje kazne prinudnog rada, izrečene od strane nadležnog suda, u zemljama gde se za neki zločin može izreći kazna lišenja slobode s prinudnim radom.

111 Član 34 Pravilnika o uslovima i načinu upotrebe sredstava prinude (*Sl. glasnik RS*, 40/95, 48/95 i 1/97).

112 *Sl. glasnik RS*, 41/03.

(c) Ne smatra se kao „prinudan ili obavezan rad“ u smislu ovog stava:

(i) svaki rad ili služba, na koji se odnosi tačka (b), a koji se normalno traže od lica lišenog slobode na osnovu redovne sudske odluke ili koje se na osnovu takve odluke nalazi na uslovnom otpustu,

(ii) svaka služba vojne prirode, u zemljama gde je dozvoljen prigovor savesti, svaka nacionalna služba koja se traži na osnovu zakona od takvih prigovarača,

(iii) svaka služba koja se traži u slučaju više sile ili nesreće koje ugrožavaju život ili blagostanje zajednice,

(iv) svaki rad ili služba koje čine deo normalnih građanskih obaveza.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Član 4 EKPS:

1. Niko se ne sme držati u ropstvu ili ropskom položaju.

2. Ni od koga se ne može zahtevati da obavlja prinudni ili obavezni rad.

3. Za svrhe ovog člana izraz „prinudni ili obavezni rad“ ne obuhvata:

(a) rad uobičajen u sklopu lišenja slobode određenog u skladu sa odredbama člana 5 ove Konvencije ili tokom uslovnog otpusta;

(b) službu vojne prirode ili, u zemljama u kojima se priznaje prigovor savesti, službu koja se zahteva umesto odsluženja vojne obaveze;

(c) rad koji se iziskuje u slučaju kakve krize ili nesreće koja preti opstanku ili dobrobiti zajednice;

(d) rad ili službu koji čine sastavni deo uobičajenih građanskih dužnosti.

Član 1 Protokola br. 4 uz EKPS:

Niko se ne može lišiti slobode zato što nije u stanju da ispuni ugovornu obavezu.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

4.4.1. Opšte

U pogledu zabrane ropstva i prinudnog rada, Srbiju obavezuje, osim odredaba PGP, i veliki broj međunarodnih ugovora o zabrani ropstva i držanja u ropskom položaju.[113] Ratifikacijom ovih ugovora preuzeta je obaveza zaštite određe-

113 Konvencija o ropstvu (*Sl. novine Kraljevine Jugoslavije*, 234/29), Konvencija MOR br. 29 o prinudnom radu (*Sl. novine Kraljevine Jugoslavije*, 297/32), Konvencija o suzbijanju trgovine odraslim ženama (*Sl. list FNRJ*, 41/50), Konvencija o suzbijanju i ukidanju trgovine licima i eksploataciji drugih (*Sl. list FNRJ*, 2/51), Dopunska Konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i prakse sličnih ropstvu (*Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 7/58), Međunarodni pakt o ekonomskim i socijalnim pravima (*Sl. list SFRJ*, 7/71), Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (*Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 11/81), Konvencija o pravu mora (*Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 1/86), Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i

nih prava, uz obavezu suzbijanja i kažnjavanja svih oblika ropstva, položaja sličnih ropstvu, prevoza lica u ropskom položaju, trgovine ljudskim bićima i prisilnog rada.[114]

4.4.2. Trgovina ljudskim bićima i krijumčarenje ljudi

Član 4, st. 2 PGP zabranjuje derogaciju prava nabrojanih u članu 8, st. 1 i 2, jer se ona odnose na ukupan položaj čoveka, dok se druga prava navedena u ovom članu odnose na rad koji nije dobrovoljan, ali nije ni trajan ni stalan. Danas držanje u ropskom položaju ponovo postaje predmet interesovanja jer se masovno javlja u vidu trgovine ljudskim bićima (engl. *trafficking in human beings*). Savremeni međunarodni standard u ovoj oblasti predstavlja Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i prateći Protokoli.[115]

4.4.2.1 Trgovina ljudima. – Poslednjih godina preduzeti su važni koraci da se kaznena politika u pogledu najtežih krivičnih dela izmeni.[116]

Novi Ustav Republike Srbije, po ugledu na član 13 Povelje o ljudskim pravima, izričito je predvideo zabranu ropstva i držanja u položaju sličnom ropstvu, kao i svaki oblik trgovine ljudima (čl. 26, st. 1 i 2). Kao što je to bilo i u slučaju Povelje, izričita zabrana trgovine ljudima u najvišem pravnom aktu predstavlja značajan korak napred u zaštiti osnovnih prava i sloboda.

Krivični zakonik sadrži krivično delo trgovine ljudima (čl. 388) i kao posebno krivično delo trgovinu decom radi usvojenja (čl. 389).[117]

Odredbom o zabrani trgovine ljudima nije predviđeno da se pristanak žrtve na eksploataciju ima smatrati irelevantnim, ukoliko je upotrebljen bilo koji od na-

---

dopunski protokoli (*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 6/01), Konvencija o pranju, traženju, zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom (*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/02, 18/05), Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji, uz Konvenciju o pravima deteta (*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/02), Konvencija MOR br. 105 koja se odnosi na ukidanje prinudnog rada (*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 13/02), Opcioni protokol uz Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena (*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 13/02) kao i Konvencija MOR br. 182 o najgorim oblicima dečjeg rada (*Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 2/03).

114 Državna zajednica Srbija i Crna Gora je 16. maja 2005. potpisala još jedan važan međunarodni ugovor u ovoj oblasti – Konvenciju Saveta Evrope o akciji protiv trgovine ljudskim bićima. Skupština Republike Srbije do kraja ove godine nije ratifikovala ovu Konvenciju.

115 U članu 3, st. 1 Prvog protokola za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, uz Konvenciju protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (u daljem tekstu Prvi protokol), definisana je trgovina ljudskim bićima. Član 3, st. 1 Drugog protokola protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom, koji predstavlja dopunu Konvencije protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (u daljem tekstu Drugi protokol), definiše krijumčarenje ljudi.

116 Vidi *Izveštaj 2003*, I.4.4.3, *Izveštaj 2004*, I.4.4.2.1 i *Izveštaj 2005,* I.4.4.2.1.

117 Vidi *Izveštaj 2005,* I.4.4.2.1.

brojanih načina izvršenja ovog krivičnog dela. U tom smislu, postoji odstupanje od standarda predviđenog članom 3, st. (b) Prvog protokola.

Za razliku od prethodnog zakonskog rešenja, u važećoj odredbi o zabrani trgovine ljudima nije predviđen kvalifikovani oblik ako se krivično delo trgovine ljudima učini prema više lica, otmicom ili na naročito svirep ili na naročito ponižavajući način.[118]

Najozbiljniji propust u važećoj odredbi u odnosu na prethodno zakonsko rešenje predstavlja smanjivanje zakonskog minimuma za delo trgovine ljudima učinjeno prema maloletnom licu sa najmanje 5 na najmanje 3 godine zatvora.[119]

Krivično delo trgovine decom radi usvojenja (čl. 389) predviđa kažnjavanje ukoliko je trgovina radi usvojenja učinjena nad licem koje nije navršilo 14 godina. Prema članu 1 Konvencije o pravima deteta i članu 3 (d) Prvog protokola, detetom se ima smatrati svako lice mlađe od 18 godina, što znači da ovo zakonsko rešenje, suprotno međunarodnom standardu, uskraćuje zaštitu deci uzrasta između 14 i 18 godina.

U odnosu na prethodno zakonsko rešenje, KZ je smanjio kaznu za posredovanje u vršenju prostitucije sa kazne zatvora od 3 meseca do 5 godina na novčanu kaznu ili zatvor do 3 godine (čl. 184). Ovakvo smanjivanje zakonskog minimuma je upravo suprotno inicijativama da se ne kažnjavaju lica prisiljena na prostituciju (npr. žrtve trgovine ljudima), već da se krivično gone i oštro kazne oni koji ih na to prisiljavaju ili u tome posreduju.

Zakonodavac je slično postupio i u slučaju krivičnog dela zasnivanja ropskog odnosa (čl. 390), gde je novim rešenjem zakonski minimum smanjen u odnosu na prethodno (sa minimalno 3 godine, na jednu do deset godina zatvora). S obzirom na ekspanziju pojave modernih oblika ropstva, ublažavanje kaznene politike nije logično. Uz to, ova odredba kao uslov za postojanje krivičnog dela prevoza lica u ropskom odnosu predviđa da se prevoz mora obaviti „iz jedne zemlje u drugu". Prevoz lica u ropskom odnosu bi trebalo da bude kažnjiv bez obzira na to da li se lice prebacuje preko granice ili unutar državne granice.

Domaće zakonodavstvo ne inkriminiše kupovinu usluga koje pružaju žrtve trgovine ljudima,[120] iako Preporuka 1545 (2002) Parlamentarne skupštine Saveta Evrope o kampanji protiv trgovine ženama insistira na kažnjavanju kupca koji je *svestan* da kupuje seksualne usluge od žene koja je žrtva trgovine ljudskim bićima.[121]

---

118 Vidi *Izveštaj 2005,* I.4.4.2.1.

119 Ovaj propust je još ozbiljniji ako se u obzir uzme činjenica da se mera zaštite svedoka može tražiti samo ako se optuženi tereti za krivično delo za koje je propisana kazna od 10 godina zatvora ili teža kazna ili izuzetno u slučaju kada je za počinjeno delo propisana kazna od 4 godine zatvora ili teža kazna (vidi čl. 117 ZKP).

120 Zakonom o javnom redu i miru propisana je kazna od 30 dana zatvora za lice koje se bavi prostitucijom (čl. 14, st. 1, *Sl. glasnik RS,* 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 85/05 i 101/05). Lice koje te usluge kupuje se ne kažnjava.

121 Vidi http://assembly.coe.int/Mainasp?link=http//assembly.coe.int/document/adoptedtext/t02/erec1545.

Zakon o kretanju i boravku stranaca (čl. 34, st. 2, 3 i 4) ne sadrži meru o dozvoli privremenog boravka za žrtve trgovine ljudima, mada su tokom 2004. godine doneti podzakonski akti koji im taj boravak omogućavaju.[122] Međutim, da bi se obezbedio viši stepen zaštite, zakon u materiji stranaca treba osavremeniti i uskladiti sa relevantnim međunarodnim standardima.[123]

Dve i po godine od početka rada na izradi višegodišnjeg plana za borbu protiv trgovine ljudskim bićima, Vlada je krajem 2006. godine usvojila Strategiju borbe protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji.[124]

4.4.2.2. Trgovina ljudskim organima. – U domaćem zakonodavstvu deo relevantne odredbe o trgovini ljudima kao svrhu vršenja krivičnog dela predviđa i oduzimanje organa ili dela tela (čl. 388, st. 1 KZ). Kaznu od 3 meseca do 3 godine zatvora za davanje ili posredovanje u davanju svog ili dela tela drugog živog ili umrlog lica uz naknadu u Srbiji propisuje samo Zakon o uslovima za uzimanje i presađivanje delova ljudskog tela (čl. 24–26).[125] U ovom pogledu domaće krivično zakonodavstvo je potrebno upotpuniti, osavremeniti i uskladiti sa međunarodnim standardom.[126]

4.4.2.3. Krijumčarenje ljudi. – KZ u stavu 2 člana 350 predviđa zabranu krijumčarenja ljudi, određujući da će se onaj ko u nameri da pribavi kakvu korist omogućava drugom nedozvoljen prelaz granice Srbije[127] ili nedozvoljen boravak ili tranzit kroz Srbiju licu koje nije državljanin Srbije, kazniti zatvorom od 3 meseca do 6 godina. Stavom 3 istog člana propisuje se ugrožavanje života ili zdravlja lica

122 Vidi *Izveštaj 2005,* I.4.4.3.

123 Srbija je obavezna da, u skladu sa članom 7, st. 1 Prvog protokola, razmotri usvajanje zakonskih ili drugih odgovarajućih mera koje žrtvama trgovine ljudima dozvoljavaju da na njenoj teritoriji ostanu privremeno ili, u određenim slučajevima, trajno i time ih izuzme iz kategorije ilegalnih migranata. Vidi i članove 5, 6 (st. 1 (c)), 16 i 18 Drugog protokola.

124 *Sl. glasnik RS*, 111/06. Vidi i *Izveštaj 2005,* I.4.4.3. i *Izveštaj 2006,* I.4.4.2.1.

125 *Sl. list SFRJ*, 63/90 i 22/91; *Sl. list SRJ*, 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94 i 28/96 i *Sl. glasnik RS*, 101/05.

126 Konvencija Saveta Evrope o ljudskim pravima i biomedicini (čl. 21) i njen Dodatni protokol o transplantaciji organa i tkiva ljudskog porekla (čl. 21 i 22) i Preporuka 1611 (2003) Parlamentarne Skupštine Saveta Evrope o trgovini organima (čl. 12 i čl. 14, st. (iii), t. (e)) insistiraju na zabrani korišćenja ljudskog tela i organa u cilju sticanja materijalne koristi, zabrani oglašavanja prodaje ili potrebe za organima ili tkivima uz nuđenje ili traženje materijalne ili njoj slične koristi, na izmeni krivičnog zakonodavstva u cilju utvrđivanja odgovornosti trgovaca, posrednika, lekara, medicinskih tehničara, laboranata i drugih uključenih u proceduru ilegalne transplantacije, kao i medicinskog osoblja koje daje informacije i ohrabruje na proces ilegalne transplantacije ili koje je angažovano da pruža negu u procesu oporavka licu koje je kupac organa, a ne obavesti nadležne organe da je u pitanju slučaj ilegalne transplantacije.

Vidi http://assembly.coe.int/Main.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta03/EREC1611.htm, http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/164.htm, http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/186.htm

127 U zakonu se pominje granica Srbije i Crne Gore, jer Zakon nije promenjen od razdruživanja Srbije i Crne Gore.

čiji se prelazak omogućava kao otežavajuća okolnost za učinioca i propisuje kazna zatvora od jedne do 10 godina. Međutim, ova odredba ne uspostavlja adekvatnu zaštitu prava krijumčarenih lica – nehumano ili ponižavajuće postupanje i eksploatacija krijumčarenih migranata, nisu predviđeni kao kvalifikovani oblik krivičnog dela, što predstavlja odstupanje od standarda postavljenog u Drugom protokolu (čl. 6, st. 3).

KZ nije propisao da migranti neće biti krivično odgovorni ako postanu žrtvom krivičnog dela krijumčarenja ljudi ili ako u cilju omogućavanja krijumčarenja poseduju lažne putne ili identifikacione dokumente ili ostaju u datoj državi bez ispunjenja potrebnih zahteva za zakonit ostanak, što takođe predstavlja odstupanje od standarda postavljenog u Drugom protokolu (čl. 5).

4.4.3. Zaštita i obeštećenje žrtava

4.4.3.1. Zaštita žrtava. – Od posebne važnosti za postupke pred sudom protiv učinilaca krivičnog dela trgovine ljudima jeste prisustvo svedoka na glavnom pretresu. ZKP sadrži odredbe o opštoj zaštiti svedoka, kao i odredbe o zaštićenom svedoku (čl. 110, 116–122).[128]

Zakonom o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku,[129] koji je stupio na snagu 1. januara 2006, predviđaju se vanredna sredstva zaštite, koja će se primenjivati samo kod najtežih krivičnih dela, između ostalog i u slučajevima organizovanog kriminala.[130]

U 2005. donet je Zakon o zdravstvenoj zaštiti koji stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima obezbeđuje zdravstvenu zaštitu iz budžeta Republike Srbije (čl. 241, st. 6).

Možemo zaključiti da je u pogledu zaštite žrtava došlo do određenih promena u zakonodavnom okviru Srbije zahvaljujući kojima su se stekli uslovi da se obezbedi kako adekvatna zaštita žrtava trgovine ljudima u postupku pred sudom, tako i olakšanje njihovog ukupnog položaja.

4.4.3.2. Oduzimanje koristi stečene kriminalom i obeštećenje žrtava. – SCG je 16. maja 2005. potpisala Konvenciju Saveta Evrope o pranju, istrazi, zapleni i oduzimanju sredstava stečenih kriminalom i o finansiranju terorizma.[131] Skupština Republike Srbije do kraja ove godine nije ratifikovala ovu Konvenciju.

Država mora da preduzme mere da žrtve dobijaju informacije o relevantnim postupcima (krivični postupak, parnica),[132] zatim besplatnu pravnu pomoć u ostva-

128 Vidi *Izveštaj 2005,* I.4.4.3.1.

129 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

130 Vidi *Izveštaj 2005,* I.4.4.3.1.

131 Vidi http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=198&CM=8&DF=20/07/2005&CL=ENG.

132 Vidi član 6 Prvog protokola.

rivanju srazmerne nadoknade za pretrpljenu štetu[133] i da ustanovi kompenzacijski fond u koji će ući zaplenjena dobra pojedinaca i pravnih lica koji su učestvovali u lancu trgovine ljudima.[134]

4.4.4. Prinudni rad

Prinudni ili obavezan rad podrazumeva svaki rad izvršen pod pretnjom ili kaznom.[135] Prema članu 6, st. 1 PESK fizička lica se ne smeju terati na rad, tj. postoji pravo na rad, ali ne i dužnost da se radi.

Novi Ustav izričito zabranjuje prinudni rad (čl. 26, st. 3). Ovo rešenje, koje je gotovo u celosti preuzeto iz člana 13 Povelje o ljudskim pravima, proširuje zaštitu prava u odnosu na međunarodni standard, propisujući da će se seksualno ili ekonomsko iskorišćavanje lica koje je u nepovoljnom položaju smatrati prinudnim radom. U stavu 4 člana 26 Ustava pojašnjeno je koje se vrste rada neće smatrati prinudnim radom i te situacije se poklapaju s onim predviđenim u članu 8, st. 3, tač. c PGP.

Član 8, st. 3, t. b PGP propisuje da se zabrana prinudnog ili obaveznog rada ne može tumačiti kao zabrana izvršenja kazne prinudnog rada koju je izrekao nadležni sud. ZKP propisuje da pritvorenik može da radi u krugu zatvora na određenim poslovima, ali samo dobrovoljno, na svoj zahtev, a za taj rad mu pripada naknada koju propisuje upravnik zatvora (čl. 181 ZKP).

U pogledu rada osuđenih lica, Evropski sud za ljudska prava je u predmetu *De Wilde, Ooms, Versyp protiv Belgije*[136] zauzeo stav da zatvorenički rad koji u sebi ne sadrži elemente rehabilitacije nije u skladu sa članom 4, st. 2 EKPS. U odredbama o radnoj obavezi osuđenika ZIKS (čl. 86–100) ističe se rehabilitacioni element rada osuđenih lica.

Relevantne odredbe domaćeg zakonodavstva su u tom smislu usklađene s međunarodnim standardima.

Ustavom nije propisana opšta vojna obaveza. Zakonom o Vojsci Srbije[137] propisano je da državljani Republike Srbije stupaju u vojsku na osnovu akta ovla-

133 Pravnu pomoć žrtvama u skoro svim postupcima vođenim za krivično delo trgovine ljudima obezbeđivale su nevladine organizacije. Vidi i ASTRA, FHP, CPD i OMCT, *State Violence in Serbia and Montenegro: An Alternative Report to the United Nations Human Rights Committee*, Ženeva, septembar 2004, str. 72.

134 Zaplenjena dobra bi se koristila za kompenzaciju žrtava i za plaćanje pomoći i pravnih usluga koje im se pružaju. Vidi International Centre for Migration Policy Development, *Preliminarna verzija smjernica najboljih regionalnih praksi za razvoj i implementaciju sveobuhvatnog nacionalnog odgovora na trgovanje ljudima*, oktobar 2004, str. 46 i 47.

135 Član 2, st. 2 Konvencije MOR br. 29, definisao je prinudni rad kao „svaki rad ili uslugu koji se zahtevaju od jednog lica pod pretnjom ma koje kazne i za koje se to lice nije dobrovoljno prijavilo“ (Vidi i predmet *Van der Mussele protiv Belgije*, ECHR, App. No. 8919/80 (1983)).

136 ECHR, App. No. 2832/66 (1971).

137 *Sl. glasnik RS,* 116/07.

šćenih organa o upućivanju u vojsku *po osnovu vojne obaveze* ili na osnovu akta o prijemu u vojnu službu, odnosno u vojnu školu (čl. 32). Obaveza propisana u Zakonu o Vojsci Srbije ne smatra se prinudnim radom,[138] ali samo ako je čisto vojničkog karaktera (čl. 2, st. 2, tač. a Konvencije MOR br. 29 o prinudnom radu).

Zakon o odbrani[139] propisuje radnu obavezu građana u vreme ratnog i vanrednog stanja (čl. 50, st. 1). Predviđeno je da se radna obaveza ne može nametnuti bez prethodne saglasnosti licima koja su u zakonu nabrojana kao posebno osetljiva kategorija, npr. roditelju deteta do 15 godina starosti čiji je bračni drug na izvršavanju vojne obaveze, ženi za vreme trudnoće, porođaja i materinstva, licu nesposobnom za rad (čl. 55, st. 3), što je u skladu sa međunarodnim standardom. Međutim, Zakon o odbrani ne predviđa dužinu trajanja radne obaveze pojedinca.

PGP ne predviđa apsolutnu zabranu derogacije odredbi iz stava 3, člana 8 PGP. U skladu s tim je i član 26, st. 4 Ustava koji određuje koje se situacije neće smatrati prinudnim radom i tu nabraja obavljanje rada ili službe lica na vojnoj službi kao i obavljanje rada ili službe za vreme ratnog ili vanrednog stanja, u skladu sa merama propisanim prilikom proglašenja ratnog ili vanrednog stanja.

Međutim, propuštanjem da se tačno odredi dužina trajanja obaveze prinudnog rada u Zakonu o odbrani stvoren je prostor za proizvoljno određivanje trajanja radne obaveze građana u vreme ratnog i vanrednog stanja, što predstavlja odstupanje od međunarodnog standarda. Odredbe ovog zakona je stoga neophodno uskladiti s Konvencijom MOR br. 29 o prinudnom radu koja u članu 12, st. 1 propisuje maksimalan period od 60 dana u periodu od 12 meseci kao vreme tokom kojeg lice može biti primorano na prinudan ili obavezan rad.[140]

Takođe, članom 55, st. 1 Zakona o odbrani, propisana je radna obaveza za sve radno sposobne građane koji su navršili 15 godina. Ova odredba nije u skladu s članom 11, st. 2 Konvencije MOR br. 29 o prinudnom radu, gde je predviđeno da se obaveznom radu mogu podvrgnuti samo stariji od 18 i mlađi od 45 godina.

U pogledu normalnih građanskih obaveza, u domaćem zakonodavstvu je propisano pružanje besplatne pravne pomoći (čl. 17, st. 2 Zakona o advokaturi[141]), što je u skladu sa standardom postavljenim u članu 8, st. 3, tač. c (iv) PGP.[142]

---

138 Vojni rok ne predstavlja držanje u položaju zavisnosti, čak ni u slučajevima kada je vojni rok dug i kada nema izgleda za njegovo skraćenje (Predmet *W. X. Y. i Z. protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECmHR, 11 Yearbook 562, (1968)).

139 *Sl. glasnik RS,* 116/07.

140 Konvencija u stavu 2 istog člana indirektno ukazuje da rad iz stava 1 spada u predviđene izuzetke od zabrane prinudnog rada, jer propisuje da bi svaki takav radnik morao da dobije uverenje u kome se naznačava period u kome je bio podvrgnut obaveznom radu.

141 *Sl. list SRJ*, 24/98, 26/98, 69/00, 11/02 i 72/02.

142 Obaveza pružanja besplatne pravne pomoći, kao deo advokatske prakse, ne smatra se prinudnim radom (vidi predmet *Van der Mussele protiv Belgije*, ECHR, App. No. 8919/80 (1983)), kao ni poslovi pravne pomoći uz nisku nadoknadu (vidi predmet *X. i Y. protiv Nemačke*, ECmHR, 10 DR 224 (1978)).

4.5. Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti i postupanje s licima lišenim slobode

Član 9 PGP:

1. Svaki pojedinac ima pravo na slobodu i na bezbednost svoje ličnosti. Niko ne može biti proizvoljno uhapšen ili pritvoren. Niko ne može biti lišen slobode osim iz razloga i shodno postupku koji je predviđen zakonom.

2. Svako uhapšeno lice obaveštava se u trenutku hapšenja o razlozima hapšenja kao što se u najkraćem roku obaveštava pismenim putem o svakoj optužbi koja je podignuta protiv njega.

3. Svako lice koje je uhapšeno ili pritvoreno zbog krivičnog dela biće u najkraćem roku predato sudiji ili nekoj drugoj vlasti zakonom ovlašćenoj da vrši sudske funkcije, i mora u razumnom roku da bude suđeno ili oslobođeno. Pritvaranje lica koja čekaju na suđenje nije obavezno, ali puštanje na slobodu može biti uslovljeno garantijama koje obezbeđuju dolazak lica u pitanju na pretres, kao i svim drugim radnjama postupka a, u datom slučaju radi izvršenja presude.

4. Svako lice koje je lišeno slobode usled hapšenja ili pritvora ima pravo da podnese žalbu sudu kako bi ovaj rešavao bez odlaganja o zakonitosti pritvora i naredio njegovo puštanje na slobodu ako pritvor nije zasnovan na zakonu.

5. Svako lice koje je žrtva nezakonitog hapšenja ili pritvora ima pravo na naknadu štete.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Član 5 EKPS:

1. Svako ima pravo na slobodu i bezbednost ličnosti. Niko ne može biti lišen slobode osim u sledećim slučajevima i u skladu sa zakonom propisanim postupkom:

(a) u slučaju zakonitog lišenje slobode na osnovu presude nadležnog suda;

(b) u slučaju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode zbog neizvršenja zakonite sudske odluke ili radi obezbeđenja ispunjenja neke obaveze propisane zakonom;

(c) u slučaju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode radi privođenja lica pred nadležnu sudsku vlast zbog opravdane sumnje da je izvršilo krivično delo, ili kada se to opravdano smatra potrebnim kako bi se predupredilo izvršenje krivičnog dela ili bekstvo po njegovom izvršenju.

(d) u slučaju lišenja slobode maloletnog lica na osnovu zakonite odluke u svrhu vaspitnog nadzora ili zakonitog lišenja slobode radi njegovog privođenja nadležnom organu.

(e) u slučaju zakonitog lišenja slobode da bi se sprečilo širenje zaraznih bolesti, kao i zakonitog lišenja slobode duševno poremećenih lica, alkoholičara ili uživalaca droga ili skitnica.

(f) u slučaju zakonitog hapšenja ili lišenja slobode lica da bi se sprečio njegov neovlašćeni ulazak u zemlju, ili lica protiv koga se preduzimaju mere u cilju deportacije ili ekstradicije.

2. Svako ko je uhapšen biće odmah i na jeziku koji razume obavešten o razlozima za njegovo hapšenje i o svakoj optužbi protiv njega.

3. Svako ko je uhapšen ili lišen slobode shodno odredbama iz stava 1 (c) ovog člana biće bez odlaganja izveden pred sudiju ili drugo službeno lice zakonom određeno da obavlja sudske funkcije i imaće pravo da mu se sudi u razumnom roku ili da bude pušten na slobodu do suđenja. Puštanje na slobodu može se usloviti jemstvima da će se lice pojaviti na suđenju.

4. Svako ko je lišen slobode ima pravo da pokrene postupak u kome će sud hitno ispitati zakonitost lišenja slobode i naložiti puštanje na slobodu ako je lišenje slobode nezakonito.

5. Svako ko je bio uhapšen ili lišen slobode u suprotnosti s odredbama ovog člana ima utuživo pravo na naknadu.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori),* br. 9/03)

4.5.1. Pravo na slobodu i bezbednost ličnosti

Sredinom 2007. godine, Narodna skupština je izmenama Zakonika o krivičnom postupku,[143] odložila primenu novog krivičnoprocesnog zakona, usvojenog sredinom 2006,[144] do 31. decembra 2008. godine. Time je u pravnom poretku Srbije stvorena problematična situacija u kojoj se još uvek primenjuju odredbe starog ZKP[145] u iščekivanju početka primene novog zakonika koji unosi veoma ozbiljne izmene u krivični postupak. Neke od tih izmena tiču se suštine ostvarivanja prava na slobodu i bezbednost ličnosti.[146]

4.5.1.1. Zabrana samovoljnog hapšenja i lišenja slobode. – Osnovni smisao člana 9 PGP je obezbeđenje proceduralnih garantija koje će sprečiti samovoljno i nezakonito lišenje slobode. Država potpisnica mora precizno da definiše slučajeve u kojima je lišenje slobode opravdano, kao i da obezbedi sudsku kontrolu zakonitosti lišenja slobode. Uz to, prema tumačenju Komiteta za ljudska prava, ovaj član jamči i pravo na ličnu bezbednost, koje državama nameće obavezu da preduzmu „razumne i odgovarajuće“ mere da zaštite lični integritet svakog pojedinca od povreda koji mu drugi mogu naneti.[147]

143 Zakon o izmeni Zakonika o krivičnom postupku, *Sl. glasnik RS*, 49/07.

144 *Sl. glasnik RS*, 46/06. U Izveštaju su citirani članovi novog ZKP, osim kada je izričito navedeno da se radi o odredbama starog ZKP.

145 *Sl. list SRJ*, 70/01, 68/02; *Sl. glasnik RS*, 58/04, 85/05, 115/05, 49/07. U 2007. godini i ovaj Zakon je izmenjen pa je predviđeno da pritvor može da traje do pravnosnažnosti presude ali ne i duže od vremena koje je utvrđeno odlukom o prvostepenoj kazni.

146 Ministarstvo pravde Srbije u međuvremenu radi na donošenju novog ZKP.

147 Vidi slučaj *Delgado Paéz protiv Kolumbije*, Com. App. No. 195/1985, st. 5.5.

Ustav Srbije garantuje svakom licu pravo na ličnu slobodu i bezbednost (čl. 27, st. 1).

Pored neposredne odgovornosti za delovanje svojih organa, država je dužna da obezbedi i da fizička lica svojim delima ne krše prava koja garantuje PGP.[148] U slučaju prava na slobodu i bezbednost ličnosti, država je dužna da zabrani, na odgovarajući način istraži i kazni svako protivpravno lišenje slobode i onda kada izvršioci očigledno nisu agenti države. U tom smislu, Krivični zakonik predviđa krivična dela protivpravnog lišenja slobode (čl. 63), otmice (čl. 64) i trgovine ljudima (čl. 388 i 389).

Zahtev za zakonitim lišenjem slobode i zabrana samovolje iz člana 9, st. 1 PGP ne odnose se samo na lišenje slobode u krivičnom postupku, nego na sve slučajeve lišenja slobode, npr. usled duševne bolesti, skitnje, zavisnosti od alkohola ili narkotika itd.

Ustav Srbije ne poznaje, inače korisnu, odredbu koja je postojala u Povelji po kojoj „niko ne može biti lišen slobode nečijom samovoljom" i zadovoljava se formulacijom da je lišenje slobode dopušteno „samo iz razloga i u postupku koji su predviđeni zakonom" (čl. 27, st. 1).

ZKP uspostavlja pravilo da jedino nadležni sud može odrediti pritvor i to samo u zakonom određenim slučajevima i pod rezervom opšte odredbe da se to može učiniti samo ako se ista svrha ne može ostvariti drugom merom (čl. 173–175). Rešenje o određivanju pritvora u istrazi predaje se licu na koje se odnosi u času lišenja slobode, a najdocnije u roku od 24 sata od časa lišenja slobode, odnosno privođenja istražnom sudiji. Protiv ovog rešenja pritvoreni može izjaviti žalbu veću. Žalba ne zadržava izvršenje (čl. 175, st. 3). O žalbi se odlučuje hitno – u roku od 48 sati. Trajanje pritvora mora biti svedeno na najkraće potrebno vreme. Problem u vezi s ovim članom ZKP nastaje u vezi s pravom lica lišenog slobode da bez odlaganja bude obavešteno o razlozima lišenja i osnovima optužbe (čl. 5, st. 2 EKPS). Da li je rok od 24 časa u skladu sa zahtevom „bez odlaganja" (*promptly)* zavisi pre svega od toga da li su obaveštenja data licu lišenom slobode u momentu lišenja dovoljna da ono shvati razloge zbog kojih je slobode lišeno.[149]

ZKP dozvoljava zadržavanje osumnjičenog od strane organa unutrašnjih poslova ili tužioca, ali samo kao meru koja se izuzetno primenjuje (čl. 264). Lice prema kojem se određuje ova mera uživa sva prava koja pripadaju osumnjičenom, a posebno pravo na branioca. Organ unutrašnjih poslova ili tužilac moraju odmah, a najkasnije u roku od 2 sata izdati i uručiti rešenje o zadržavanju. Trajanje zadržavanja limitirano je na *najviše* 48 časova. Istražni sudija o ovome mora biti odmah obavešten uz mogućnost da zahteva da mu se lice bez odlaganja sprovede (čl. 264,

148 Komitet za ljudska prava UN, Opšti komentar br. 31: Priroda opšte pravne obaveze koju Pakt nameće državama ugovornicama, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13 (2004).

149 Vidi *Compatibility of Yugoslav Law and Practice with the Requirements of the ECHR*, CoE, oktobar 2002, str. 107.

st. 4). Zadržano lice može izjaviti žalbu na rešenje o zadržavanju. Izjava žalbe ne zadržava izvršenje. Istražni sudija po ovoj žalbi mora da odluči u roku od 4 časa od prijema žalbe. Ipak, najvažnija garantija položaja osumnjičenog u ovoj situaciji je nemogućnost da on bude saslušan bez prisustva branioca. Naime, saslušanje osumnjičenog odložiće se do dolaska branioca, a najduže šest sati. Ako ni tada prisustvo branioca nije obezbeđeno, policija će lice odmah osloboditi ili ga sprovesti nadležnom istražnom sudiji.

U Srbiji je u novembru 2005. godine usvojen novi Zakon o prekršajima (ZOP).[150] Što se tiče prava na slobodu i bezbednost ličnosti, od posebnog značaja je odredba člana 166 Zakona. Ovaj član propisuje da, u prekršajnom postupku, okrivljeni može biti zadržan sudskom naredbom u sledećim slučajevima:

1. ako se ne mogu utvrditi njegov identitet ili prebivalište odnosno boraviše, a postoji osnovana sumnja da će pobeći;
2. ako odlaskom u inostranstvo može izbeći odgovornost za prekršaj za koji je predviđena kazna zatvora;
3. ako je zatečen u izvršenju prekršaja, a zadržavanje je potrebno da bi se sprečilo dalje vršenje prekršaja.

Zadržavanje ne može odrediti organ uprave koji vodi postupak već samo sud.[151] Međutim, i novi zakon ima odredbe o zadržavanju koje nisu u skladu s međunarodnim standardima. Naime, u članu 168, propisano je obavezno zadržavanje alkoholisanih lica, vozača motornih vozila sa 1,2 g/kg ili više alkohola u krvi ili pod uticajem omamljujućih sredstava, kao i lica koja odbiju da se podvrgnu ispitivanju na prisustvo alkohola ili drugih omamljujućih sredstava. Opšti je standard da lišenje slobode mora da bude uvek opravdano potrebno i tu opravdanost treba da ceni sud u svakom konkretnom slučaju.

4.5.1.2. Pravo na obaveštenje o razlozima hapšenja i o optužbi. – Drugi stav člana 9 PGP garantuje pravo svakog uhapšenog lica da bude obavešteno o razlozima lišenja slobode „u trenutku hapšenja" i pravo na obaveštenje o ma kakvoj optužbi protiv njega, i to bez odlaganja, odnosno „u najkraćem roku" (*promptly*). Ustav propisuje da se „lice koje je lišeno slobode od strane državnog organa odmah ..., na jeziku koji razume, obaveštava o razlozima lišenja slobode, o optužbi koja mu se stavlja na teret kao i o svojim pravima i ima pravo da bez odlaganja o svom lišenju slobode obavesti lice po svom izboru".

Što se tiče obaveze saopštavanja optužbe u najkraćem roku, čini se da su odredbe ZKP u skladu s međunarodnim standardima, pošto okrivljeni već na prvom ispitivanju „mora biti obavešten o delu za koje se tereti i o dokazima optužbe" (čl. 5, st. 2), odnosno istražni sudija je dužan da pre saslušanja okrivljenom saopšti

150 *Sl. glasnik RS*, 101/05.

151 Organ uprave ima mogućnost da od suda zatraži određivanje ove mere (čl. 166, st. 2).

„zašto se okrivljuje, osnovi sumnje koji stoje protiv njega, da nije dužan da iznese svoju odbranu, niti da odgovara na postavljena pitanja, pa će se pozvati da, ako to želi, iznese svoju odbranu“ (čl. 95, st. 2). Ako okrivljeni to zatraži, biće mu omogućeno da pre prvog saslušanja pročita krivičnu prijavu i zahtev za sprovođenje istrage (čl. 95, st. 4). Lice lišeno slobode ima mogućnost da pokrene postupak u kome će nadležni istražni sudija hitno ispitati zakonitost lišenja slobode i naložiti puštanje na slobodu ako je lišenje nezakonito (čl. 7, st. 3). Ova odredba zadovoljava zahteve PGP (čl. 9, st. 4) i EKPS (čl. 5, st. 4).

4.5.1.3. Izvođenje pred sudiju u najkraćem roku i pravo na suđenje ili oslobađanje u razumnom roku. – Ovo pravo se primenjuje samo na krivične slučajeve i njime se garantuje izvođenje, u najkraćem roku, pred „sudiju ili nekog drugog službenika zakonom ovlašćenog da vrši pravosudne funkcije“, a potom i suđenje u razumnom roku ili oslobađanje. Šta znači termin „u najkraćem roku“ teško je odrediti, ali se čini da taj rok ni u izuzetnim slučajevima ne može biti duži od četiri dana, a u normalnim okolnostima on mora biti mnogo kraći.[152] Termin „neko drugo lice zakonom ovlašćeno da vrši pravosudne funkcije“ znači da to mora biti neki nezavisan i nepristrasan organ, nezavisan pre svega od izvršne vlasti i tužioca, i koji ima ovlašćenje da uhapšeno lice oslobodi ili uputi u pritvor.[153]

U pravu Srbije, po pravilu, pritvor određuje ili istražni sudija ili veće, na predlog javnog tužioca. Ako odlučuje istražni sudija može se smatrati da odlučuje sudija „ili neki drugi službenik zakonom ovlašćen da vrši pravosudne funkcije“.[154]

Tokom pretkrivičnog postupka ovlašćena lica organa unutrašnjih poslova mogu da liše slobode lice ako postoje razlozi za određivanje pritvora, ali su dužna da takvo lice bez odlaganja sprovedu nadležnom istražnom sudiji. Ako je zbog neotklonjivih smetnji sprovođenje lica trajalo duže od osam sati, istražnom sudiji ovo zakašnjenje mora biti obrazloženo. Istražni sudija će o ovome sačiniti belešku, odnosno zapisnik. U zapisnik će biti uneta izjava lica lišenog slobode o vremenu i mestu lišenja slobode (čl. 262, st. 3).

Ustav propisuje da pritvor može da traje najduže tri meseca po odluci prvostepenog suda i da se može produžiti odlukom višeg suda još za tri meseca. Rok trajanja pritvora počinje da teče od dana pritvaranja, a ako se do isteka tih rokova ne podigne optužnica, okrivljeni se pušta na slobodu (čl. 31, st. 1). ZKP samo detaljnije, ali u osnovi na isti način, reguliše pitanje trajanja pritvora u redovnom postupku (čl. 31, st. 1), dok u skraćenom postupku trajanje pritvora do podnošenja optužnog predloga ograničava na osam dana bez mogućnosti produženja, a posle podnošenja optužnog predloga važe opšta pravila.

152 *Brogan protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, A 145, 1978, st. 33.

153 *Schiesser protiv Švajcarske,* A 34, 1991, st. 31.

154 Vidi *mutatis mutandis* odluku Evropskog suda za ljudska prava u slučaju *Bezicheri protiv Italije*, A 164, 1989, st. 20.

Lice kome je određen pritvor ima pravo da mu se sudi u razumnom roku ili da bude oslobođeno. Trajanje pritvora vremenski je ograničeno na sledeći način: na osnovu rešenja istražnog sudije pritvor može trajati najviše mesec dana, a odlukom veća o produženju pritvora on može biti produžen za najviše dva meseca. Rešenjem veća Vrhovnog suda (u slučajevima krivičnih dela kod kojih je predviđena kazna zatvora preko pet godina ili teža kazna), dopušteno je produženje za još najviše tri meseca. Ako do isteka ovih rokova nije podignuta optužnica, pritvorenik se pušta na slobodu (čl. 176 ZKP).

4.5.1.4. Pravo na žalbu sudu zbog lišenja slobode. – Pravo na žalbu sudu zbog lišenja slobode se odnosi na one slučajeve u kojima je do lišenja slobode došlo odlukom nekog drugog organa, a ne suda.[155] Prema stavu Komiteta za ljudska prava, sudska kontrola mora biti obezbeđena odmah, a ne tek posle odluke drugostepenog upravnog organa.[156]

Ustav Srbije garantuje pravo svakog lica koje je lišeno slobode da se obrati sudu koji je dužan da hitno odluči o zakonitosti lišenja i naredi puštanje na slobodu ako je ono nezakonito (čl. 27, st. 3).

Zakon o vanparničnom postupku[157] (ZVP) predviđa ustanovu zadržavanja u neuropsihijatrijskoj ustanovi zatvorenog tipa. Ona se primenjuje na lica kod kojih je zbog prirode bolesti neophodno da budu ograničeni u slobodi kretanja i opštenja sa spoljnim svetom (čl. 45, st. 1). Što se postupka u ovoj vanparničnoj stvari tiče, sud može rešenjem odrediti da lice prema kome se vodi postupak za lišenje poslovne sposobnosti, privremeno ali najduže za tri meseca, bude smešteno u odgovarajuću zdravstvenu organizaciju, ako je to po mišljenju lekara neophodno da se utvrdi njegovo duševno stanje, osim ako bi time mogle nastupiti štetne posledice po njegovo zdravlje (čl. 38, st. 3). Žalbu na ovakvo rešenje suda može izjaviti lice prema kome se postupak vodi, i to bez obzira na svoje duševno stanje, kao i njegov staralac ili privremeni zastupnik u roku od tri dana od dostavljanja prepisa rešenja (čl. 39, st. 1 i 2).

4.5.1.5. Pravo na naknadu štete zbog nezakonitog lišenja slobode. – Lice koje je bez osnova lišeno slobode ima pravo na rehabilitaciju, pravo na naknadu štete od države kao i druga prava utvrđena zakonom (glava XXXVI ZKP).[158] Pravo na naknadu štete i rehabilitaciju izričito je garantovano i novim Ustavom (čl. 35).

4.5.1.6. Pravo na bezbednost ličnosti. – Pored odgovornosti za bezbednost lica koja su, na bilo koji način, lišena slobode i tako dospela u neposrednu nadležnost državnih organa, država ima obavezu da zaštiti i lica na slobodi čijoj bezbednosti se ozbiljno preti. U tom smislu, ona mora da sprovede istragu o upućenim pretnjama i preduzme sve mere „ako objektivna potreba“, odnosno „ozbiljnost slu-

155 *De Wilde, Ooms i Versyp protiv Belgije*, A 12, 1971, st. 76.

156 *Inés Torres protiv Finske*, br. 291/1988 (1990), st. 7.2.

157 *Sl. glasnik RS*, 25/82 i 48/88.

158 O detaljima postupka za naknadu štete vidi *Izveštaj 2005,* I.4.5.1.5.

čaja“ to nalažu.[159] U skladu s ovim zahtevom, KZ poznaje krivično delo ugrožavanja sigurnosti (čl. 138).

4.5.2. Postupanje s licima lišenim slobode

Član 10 PGP:

1. Sa svakim licem koje je lišeno slobode postupa se humano i sa poštovanjem dostojanstva neodvojivog od čovečije ličnosti.

2. a) Okrivljena lica su, osim u izuzetnim slučajevima, odvojena od osuđenih lica i podvrgnuta posebnom režimu koji odgovara njihovom statusu neosuđivanih lica;

b) mladi okrivljeni su odvojeni od odraslih i o njihovim slučajevima se rešava što je moguće pre.

3. Kazneni režim obuhvata postupak s osuđenicima čiji je glavni cilj njihovo popravljanje i socijalna rehabilitacija. Mladi prestupnici su odvojeni od odraslih i podvrgnuti režimu koji odgovara njihovim godinama i njihovom zakonskom statusu.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

4.5.2.1. Obaveza čovečnog postupanja i poštovanja dostojanstva. – Sva ograničenja koja nisu inherentna samoj prirodi lišenja slobode, odnosno životu u zatvorenom okruženju, zabranjena su. Član 10 u stvari dopunjava član 7 PGP, koji sadrži opštu zabranu mučenja, surovog, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (vidi I.4.3).

Ustav nalaže da se prema licu lišenom slobode mora postupati čovečno i s uvažavanjem dostojanstva njegove ličnosti. Nasilje i iznuđivanje iskaza su zabranjeni (čl. 28). U krivičnom postupku je zabranjeno „svako nasilje nad licem lišenim slobode i licem kojem je sloboda ograničena, kao i svako iznuđivanje priznanja ili kakve druge izjave od okrivljenog ili drugog lica koje učestvuje u postupku“ (čl. 9 ZKP). Tokom trajanja pritvora ne sme se vređati ličnost i dostojanstvo pritvorenika.

Novi ZIKS na značajno bolji način reguliše položaj osuđenog, uključujući i poštovanje njegovog prava na slobodu i bezbednost ličnosti u odnosu na raniji zakon.[160] Isti zakon, u posebnom delu o sudskoj zaštiti, garantuje osuđenom mogućnost da protiv konačne odluke kojom je osuđenom ograničeno ili povređeno neko pravo ostvaruje zaštitu u upravnom sporu. O žalbi odlučuje nadležni sud u roku od 15 dana. Žalba ima suspenzivno dejstvo, osim u slučajevima koji su izričito predviđeni zakonom (čl. 165 i 166).

4.5.2.2. Razdvajanje okrivljenih i optuženih, maloletnika i odraslih. – Prema PGP (čl. 10, st. 2), optužena i osuđena lica moraju se razdvojiti „osim u izuzetnim

159 Komitet za ljudska prava, slučaj *Jimenez Vaca protiv Kolumbije.*

160 Više o relevantnim odredbama i najznačajnijim nedostacima ranijeg ZIKS vidi *Izveštaj 2004,* I.4.5.2.1.

okolnostima“, dok se optužena maloletna lica moraju, bez izuzetka, odvojiti od punoletnih, uz zahtev da se o njihovom slučaju odluči što je moguće pre.

ZKP propisuje da se „po pravilu, u istu prostoriju ne mogu ... smeštati lica koja su na izdržavanju kazne s licima u pritvoru“. ZIKS predviđa, bez izuzetka, odvajanje pritvorenika od osuđenika, što je u potpunosti u skladu s međunarodnim standardima. Međutim, ZIKS sadrži i opšte pravilo da „pritvorenik boravi u zavodu pod istim uslovima kao i osuđeno lice, ako ZKP nije drukčije određeno“, koje dovodi u pitanje zahtev PGP (čl. 10, st. 2a *in fine*) da se optužena lica u načelu podvrgavaju „posebnom postupku koji odgovara njihovom položaju neosuđenih lica“.

4.5.3. Posebne odredbe u slučaju suzbijanja organizovanog kriminala

Narodna skupština usvojila je u julu 2002. godine Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala.[161]

Odredbama zakona uveden je institut preventivnog zadržavanja. U cilju prikupljanja obaveštenja i dokaza o organizovanom kriminalu, ovlašćeno službeno lice može, i bez naredbe suda, da prinudno dovede i u prostorijama preventivno zadrži lice koje može da pruži obaveštenja ili ukaže na dokaze. Ovo zadržavanje može da traje najduže 24 časa (čl. 15b, st. 1). O razlogu za preventivno zadržavanje, pravu na obaveštavanje porodice i drugih lica, kao i pravu na advokata, ovlašćeno službeno lice dužno je da obavesti preventivno zadržano lice odmah po privođenju (čl. 15b, st. 2). Preventivno zadržano lice ne sme se saslušavati, niti se od njega mogu tražiti obaveštenja koja se ne odnose na razloge preventivnog zadržavanja (čl. 15b, st. 3). Izuzetno, ako to razlozi hitnosti zahtevaju, preventivno zadržano lice može biti saslušano u smislu ZKP uz obavezno prisustvo advokata saslušanju. Za saslušanje nije potreban pristanak predviđen odredbama ZKP (čl. 15b, st. 4). Slučaj zadržavanja iz člana 15b može se smatrati proizvoljnim razlogom za pritvaranje, jer je svrha „prevencije“ nejasna, a čitava odredba odstupa od odredbi ZKP koji u svrhu prikupljanja informacija od građana predviđa kraći vremenski period i druge garantije protiv uznemiravanja. Iako Komitet ne zabranjuje tzv. „preventivni pritvor“ i ova vrsta pritvora mora obavezno biti podvrgnuta svim garantijama člana 9, kojih u Zakonu o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala nema.

4.6. Pravo na pravično suđenje

Član 14 PGP:

1. Svi su jednaki pred sudovima i sudovima pravde. Svako lice ima pravo da njegov slučaj bude raspravljan pravično i javno pred nadležnim, nezavisnim i nepristrasnim sudom, ustanovljenim na osnovu zakona koji odlučuje o osnovanosti

161 *Sl. glasnik RS*, 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04 i 58/04.

svake optužbe podignute protiv njega u krivičnim stvarima ili o osporavanju njegovih građanskih prava i obaveza. Može se narediti isključivanje javnosti za vreme trajanja cele rasprave ili jednog dela u interesu morala, javnog reda ili nacionalne bezbednosti u demokratskom društvu, ili ako to interes ličnog života stranaka zahteva, ili još ako to sud smatra apsolutno potrebnim iz razloga posebnih okolnosti slučaja kada bi javnost štetila interesima pravde, ipak, svaka presuda doneta u krivičnim ili građanskim stvarima biće javna, osim ako interes maloletnika zahteva da se postupa drukčije ili ako se rasprava odnosi na bračne sporove ili na starateljstvo dece.

2. Za svako lice koje je optuženo za krivično delo pretpostavlja se da je nevino dok njegova krivica ne bude zakonski ustanovljena.

3. Svako lice koje je optuženo za krivično delo ima, uz potpunu ravnopravnost, prava bar na sledeće garantije:

(a) da bude obavešteno u najkraćem roku, na jeziku koji razume i u pojedinostima, o prirodi i razlozima optužbe koja je podignuta protiv njega;

(b) da raspolaže potrebnim vremenom i olakšicama u vezi s pripremanjem svoje odbrane i da opšti s braniocem koga ono bude izabralo;

(c) da mu bude suđeno bez velikog zakašnjenja;

(d) da prisustvuje raspravi i da se samo brani ili da ima branioca koga je izabralo; ako nema branioca, da bude obavešteno o svom pravu da ga ima i, svaki put kad to zahtevaju interesi pravde, da mu se dodeli branilac po službenoj dužnosti besplatno, ako nema mogućnosti da ga nagradi;

(e) da sasluša ili da predloži da drugi saslušaju svedoke koji terete optuženog i da izdejstvuju dolazak i saslušanje svedoka odbrane pod istim uslovima kao i svedoka optužbe;

(f) da dobije besplatno pomoć tumača ako ne razume ili ne govori jezik na kojem se vodi rasprava;

(g) da ne bude prinuđeno da svedoči protiv samoga sebe ili da prizna krivicu.

4. Postupak koji se primenjuje na mladiće koji nisu punoletni prema krivičnom zakonu vodiće računa o njihovim godinama i o interesu njihovog prevaspitavanja.

5. Svako lice oglašeno krivim za počinjeno krivično delo ima pravo da zatraži da, shodno zakonu, viši sud ispita odluku o krivici i presudi.

6. Ako konačno izrečena krivična presuda bude docnije poništena ili ako je dato pomilovanje zbog toga što nova ili naknadno otkrivena činjenica dokazuje da se radilo o sudskoj grešci, lice koje je izdržalo kaznu na osnovu ove osude biće obeštećeno shodno zakonu, ukoliko se ne dokaže da je ono u potpunosti ili delimično krivo za neblagovremeno otkrivanje nepoznate činjenice.

7. Niko ne može biti gonjen ili kažnjen zbog krivičnog dela u vezi kojeg je već bio oslobođen krivice ili osuđen pravnosnažnom presudom prema zakonu i krivičnom postupku svake zemlje.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Član 6 EKPS:

1. Svako, tokom odlučivanja o njegovim građanskim pravima i obavezama ili o krivičnoj optužbi protiv njega, ima pravo na pravičnu i javnu raspravu u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, obrazovanim na osnovu zakona. Presuda se izriče javno, ali se štampa i javnost mogu isključiti s celog ili s dela suđenja u interesu morala, javnog reda ili nacionalne bezbednosti u demokratskom društvu, kada to zahtevaju interesi maloletnika ili zaštita privatnog života stranaka, ili u meri koja je, po mišljenju suda, nužno potrebna u posebnim okolnostima kada bi javnost mogla da naškodi interesima pravde.

2. Svako ko je optužen za krivično delo smatraće se nevinim sve dok se ne dokaže njegova krivica na osnovu zakona.

3. Svako ko je optužen za krivično delo ima sledeća minimalna prava:

(a) da u najkraćem mogućem roku, podrobno i na jeziku koji razume, bude obavešten o prirodi i razlozima za optužbu protiv njega;

(b) da ima dovoljno vremena i mogućnosti za pripremanje odbrane;

(c) da se brani lično ili putem branioca koga sam izabere ili, ako nema dovoljno sredstava da plati za pravnu pomoć, da ovu pomoć dobije besplatno kada interesi pravde to zahtevaju;

(d) da ispituje svedoke protiv sebe ili da postigne da se oni ispitaju i da se obezbedi prisustvo i saslušanje svedoka u njegovu korist pod istim uslovima koji važe za one koji svedoče protiv njega;

(e) da dobije besplatnu pomoć prevodioca ako ne razume ili ne govori jezik koji se upotrebljava na sudu.

Član 7 EKPS:

1. Niko se ne može smatrati krivim za krivično delo izvršeno činjenjem ili nečinjenjem koje, u vreme kada je izvršeno, nije predstavljalo krivično delo po unutrašnjem ili međunarodnom pravu. Isto tako, ne može se izreći strožija kazna od one koja je bila propisana u vreme kada je krivično delo izvršeno.

2. Ovaj član ne utiče na suđenje i kažnjavanje nekog lica za činjenje ili nečinjenje koje se u vreme izvršenja smatralo krivičnim delom prema opštim pravnim načelima koja priznaju civilizovani narodi.

Protokol br. 7 uz EKPS:

Član 2

1. Svako ko je odlukom suda osuđen za krivično delo ima pravo da njegovu osudu ili kaznu preispita viši sud. Ostvarivanje ovog prava, uključujući i osnove za njegovo korišćenje, uređuje se zakonom.

2. Ovo pravo može trpeti izuzetke kada je reč o delima manjeg značaja, koja su određena zakonom, ili u slučajevima kada je licu u pitanju u prvom stepenu sudio najviši sud ili je bilo osuđeno na osnovu žalbe na oslobađajuću presudu.

Član 3

Ako je neko lice bilo pravnosnažnom presudom osuđeno zbog krivičnog dela i ako je kasnije njegova presuda bila ukinuta ili je bio pomilovan zbog toga što neka nova ili novootkrivena činjenica neosporno ukazuje da se radilo o sudskoj grešci, lice koje je pretrpelo kaznu kao posledicu takve osude dobiće naknadu u skladu sa zakonom ili praksom dotične države, osim ako se ne dokaže da je ono u potpunosti ili delimično odgovorno za to što nepoznata činjenica nije blagovremeno otkrivena.

Član 4

1. Nikome se ne može ponovo suditi niti se može ponovo kazniti u krivičnom postupku u nadležnosti iste države za delo zbog koga je već bio pravnosnažno oslobođen ili osuđen u skladu sa zakonom i krivičnim postupkom te države.

2. Odredbe prethodnog stava ne sprečavaju ponovno otvaranje postupka u skladu sa zakonom i krivičnim postupkom date države, ako postoje dokazi o novim ili novootkrivenim činjenicama, ili ako je u ranijem postupku došlo do bitne povrede koja je mogla da utiče na njegov ishod.

3. Ovaj se član ne može staviti van snage na osnovu člana 15 Konvencije.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

4.6.1. Sudski sistem

U Srbiji postoje sudovi opšte nadležnosti i posebni sudovi. Zakonom o uređenju sudova iz 2001. godine i njegovim kasnijim izmenama[162] postavljeni su temelji za reformisanje sudskog sistema, kojima je pored opštinskih i okružnih sudova ustanovljen i Apelacioni sud kao sud opšte nadležnosti, a kao posebni sudovi predviđeni su trgovinski sudovi, Upravni sud i prekršajni sudovi. Prema novom Ustavu, najviša sudska instanca u Srbiji je Vrhovni kasacioni sud (čl. 143, st. 4). Nije jasno zašto se ustavotvorac opredelio da najviši sud bude „kasacioni". Utisak je da će ovaj sud, u stvari, imati kontinuitet sa Vrhovnim sudom, ali ostaje da se vidi da li će promena imena najviše sudske instance za sobom vući i promene u nadležnosti. Inače, prema Zakonu o uređenju sudova koji ustanovljava novi sistem sudova u Srbiji, trebalo je da Apelacioni sud bude sud druge instance, kako u odnosu na opštinske, tako i u odnosu na okružne sudove, što znači da je još pre donošenja novog Ustava predviđeno da se nadležnost Vrhovnog suda u ovom pogledu ograniči.

Rokovi za sprovođenje reforme utvrđene pomenutim Zakonom o uređenju sudova i njegovim izmenama više puta su pomerani, da bi najzad nejasnim i opštim odredbama Ustavnog zakona bilo omogućeno da se konstituisanje novih sudskih instanci ponovo odloži i time iznova ugrozi reforma sudskog sistema koja je neophodan uslov za poboljšanje sudske zaštite ljudskih prava.

162 *Sl. glasnik RS*, 63/01, 42/02, 17/03, 27/03, 29/04, 48/05, 101/05 i 46/06.

Postupci za krivična dela organizovanog kriminala, za ratne zločine, kao i za dela visokotehnološkog kriminala vode se pred posebnim odeljenjima Okružnog suda u Beogradu.[163]

4.6.2. Nezavisnost i nepristrasnost sudova

Ustav u članu 4 sadrži odredbe o podeli vlasti i o nezavisnosti sudske vlasti. Zakon o uređenju sudova sadrži odredbu kojom se izričito zabranjuje korišćenje javnog položaja, medija ili bilo koje javno istupanje kojim se utiče na sudski postupak, kao i svaki drugi uticaj na sud (čl. 6). Međutim, nezavisnost sudova ne zavisi toliko od ustavnih i zakonskih odredbi, koliko od same prakse.

4.6.2.1. Izbor sudija. – Ustav ustanovljava dva tela koja preuzimaju funkcije do sada postojećeg Visokog saveta pravosuđa.[164] To su Visoki savet sudstva, nadležan za izbor sudija, i Državno veće tužilaštva, nadležno za izbor zamenika javnih tužilaca.[165] Iako je Narodna skupština prema Ustavnom zakonu imala obavezu da „u toku drugog zasedanja nakon izbora Vlade uskladi sa Ustavom zakone koji se odnose na primenu odredaba Ustava na sudove i javna tužilaštva“ (čl. 5, st. 2), ovi zakoni nisu se našli na dnevnom redu tog zasedanja, i do kraja 2007. godine nisu usvojeni, pa samim tim ni pomenuta tela nisu počela sa radom tokom 2007. godine. Pošto se ni nacrti ovih zakona do kraja godine nisu pojavili u javnosti, gotovo je izvesno da ova obaveza iz Ustavnog zakona neće biti ostvarena.

Ovlašćenja Visokog saveta sudstva pri izboru sudija veća su od onih koja je imao Visoki savet pravosuđa, jer sudije samo pri prvom izboru, kada se biraju na tri godine, bira Narodna skupština na predlog Visokog saveta sudstva, a sledeći izbor, kad se sudije biraju na stalnu funkciju, u nadležnosti je Visokog saveta sudstva (čl. 147 Ustava). Ipak, Narodna skupština i dalje ima presudnu ulogu pri tom prvom izboru, koji je možda i najznačajniji.

Pored toga, velike zamerke mogu se staviti na izbor članova u Visoki savet sudstva. Iako je to telo u kome većinu članova čine sudije, presudnu ulogu u formiranju Visokog saveta sudstva ipak ima Narodna skupština, jer ona bira 8 od 11 članova. Naime, u Visokom savetu sudstva članovi su ministar nadležan za pravosuđe, predsednik nadležnog odbora Narodne skupštine i predsednik Vrhovnog kasacionog suda kao članovi po položaju, a Narodna skupština bira preostalih 8 članova – 6 sudija i 2 ugledna pravnika (jedan advokat i jedan profesor) s najmanje 15 godina iskustva (čl. 153). Na ovaj način dovedena je u pitanje nezavisnost sudija u odnosu na druge grane vlasti. Kao što je primećeno u mišljenju Venecijanske komisije, na ovaj način se izbor sudija stavlja pod dvostruku kontrolu Skupštine – prvi korak gde dolazi do izražaja uticaj Narodne skupštine je što predloge daje Visoki

163 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.6.1.1.

164 O Visokom savetu pravosuđa vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.6.2.1.

165 Javne tužioce bira Narodna skupština na predlog Vlade.

savet sudstva koga je ta Skupština u većini izabrala, a zatim odluke po tim predlozima donosi opet ta ista Skupština.[166]

Ustavom se ne predviđa reizbor sudija. Uz to, može se zaključiti da je Ustav donet uz težnju da se obezbedi kontinuitet u odnosu na stari. Tome u prilog govori i činjenica da je veliki trud uložen kako bi se novi Ustav usvojio po proceduri predviđenoj starim Ustavom. Ipak, Ustavnim zakonom predviđeno je da će se u roku od jedne godine od dana konstituisanja Visokog saveta sudstva vršiti izbor svih sudija (čl. 7), što može da pokrene i pitanje stečenih prava, jer su sadašnje sudije u vreme izbora bile birane na neograničeno vreme. Nije jasno ni zašto je ovo rešenje usvojeno. Ako je namera bila da se iz pravosuđa udalje sudije koje su se kompromitovale za vreme prethodnog režima trebalo je provesti postupak lustracije, koja, iako je bila predviđena i zakonom, nikad nije sprovedena. Postupak ponovnog izbora svih sudija nosi sa sobom velike probleme, a ne postoje garantije da će izabrane sudije biti bolje od onih koje su trenutno na funkciji.[167] Naravno, vrlo je važno kako će sam postupak biti sproveden (kako će biti postavljeni kriterijumi za reizbor, ko će biti nadležan, kakve će pravne lekove sudije imati na raspolaganju).

4.6.2.2. Stalnost sudijske funkcije. – Prema Ustavu, sudije se prilikom prvog izbora biraju na tri godine, a po isteku tri godine vrši se ponovo izbor, ovaj put doživotno. Ove odredbe treba tumačiti tako da je prvi izbor na tri godine uslov za izbor u stalno zvanje, mada o ovome ne postoji izričita odredba.[168]

Rešenje usvojeno u Ustavu, koje može da dovede u pitanje nezavisnost sudija koje još nisu prošle izbor za stalnu funkciju, bilo je predviđeno i u vladinom Predlogu ustava. Odredbe tog predloga koje se odnose na pravosuđe bile su podnete Venecijanskoj komisiji kako bi dala svoje mišljenje o njima. U mišljenju Venecijanske komisije ovo rešenje se kritikuje i ističe se da ukoliko se ono ipak usvoji, potrebno je pružiti dodatne garantije za nezavisnost sudija koje još uvek nisu izabrane za stalno. I pored negativnog mišljenja Venecijanske komisije, ovo rešenje ipak je usvojeno u novom Ustavu.[169] Venecijanska komisija je ipak, i pored ponovo izražene bojazni u pogledu nezavisnosti sudija koje su na probnom periodu, u Mišljenju o Ustavu pozdravila što je u tekstu Ustava usvojeno rešenje prema kome se sudije prvi put biraju na period od 3 godine, umesto na 5 godina, kako je bilo predviđeno u ranije komentarisanom Nacrtu Ustava, kao i to što ih sada za stalni izbor u zvanje bira Visoki savet sudstva, a ne Narodna skupština.[170]

166 Vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007. st. 70. Vidi i st. 65.

167 Zamerke na ideju o reizboru sudija dala je i Venecijanska komisija, *ibid*., st. 72–74

168 Vidi M. Grubač, „Pravosuđe u Predlogu novog ustava Srbije“, *Srpska pravna revija* br. 5 (2006, vanredno izdanje), str. 36–37.

169 Mišljenje Venecijanske komisije br. 349/2005, http://www.venice.coe.int/docs/2005/CDL-AD(2005)023-e.asp.

170 Više o stavu Venecijanske komisije u pogledu probnog perioda na koji se biraju sudije vidi u Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007, st. 64.

4.6.2.3. Prestanak sudijske funkcije. – Ustav propisuje da sudiji funkcija prestaje na njegov zahtev, nastupanjem zakonom propisanih uslova, razrešenjem i ako ne bude izabran na stalnu funkciju (čl. 148, st. 1). Ustav ne predviđa razloge za razrešenje, već ostavlja da oni budu određeni zakonom, čime se umanjuje zaštita sudija u odnosu na zakonodavnu vlast.[171]

4.6.2.4. Princip nepremestivosti. – Ustav garantuje tzv. princip nepremestivosti sudije (čl. 150 Ustava i čl. 2, st. 2 i čl. 16 Zakona o sudijama).

Sudija može biti premešten ili upućen u drugi sud samo ako se sa tim saglasi. Saglasnost se izuzetno ne traži ako sud za koji je izabran bude ukinut ili mu bude ukinut pretežni deo nadležnosti.

4.6.2.5. Izuzeće. – Kao garantija nepristrasnosti suda, u pravu Srbije predviđeno je više razloga zbog kojih se sudija može izuzeti iz postupka. Razlozi za izuzeće uglavnom se odnose na sukob interesa. Izuzeće traži sam sudija, a mogu ga tražiti i stranke. O zahtevu za izuzeće odlučuje predsednik suda.[172]

4.6.2.6. Kontrola i zaštita. – Izmenama Zakona o sudijama od 2004. osnovan je Nadzorni odbor u Vrhovnom sudu Srbije, koji ima zadatak da kontroliše sudske predmete i da procenjuje ne samo ažurnost rada, već i kvalitet rada sudije u toku postupka. Ako utvrdi da je sudija nesavesno ili nestručno vršio dužnost, Nadzorni odbor pokreće postupak za njegovo razrešenje. Nadzorni odbor sastoji se od pet sudija Vrhovnog suda, koji se biraju na četiri godine.

Zakon o sudijama uvodi institut pritužbe, koju sudija može da podnese ako smatra da je neko njegovo pravo povređeno, a nije obezbeđena druga zaštita. Pritužba se podnosi Velikom personalnom veću.[173]

Ustavom je predviđeno da sudija može uložiti žalbu protiv odluke Visokog saveta sudstva Ustavnom sudu, u slučajevima propisanim zakonom (čl. 155).

Ministarstvo pravde ima preveliki uticaj u upravljanju pravosuđem. Jedan od ciljeva vladine Nacionalne strategije reforme pravosuđa[174] jeste i administrativno osamostaljivanje sudova u odnosu na Ministarstvo pravde. Međutim, reforma pravosuđa, bar u ovom segmentu, još nije sprovedena.

4.6.2.7. Nespojivost. – Sudijama se zabranjuje političko delovanje, a zakonom se određuje koje su druge funkcije, poslovi ili privatni interesi nespojivi sa sudijskom funkcijom (čl. 152 Ustava). Iako se može smatrati pozitivnim zabrana sudijama da budu članovi političkih stranaka, formulacija „političko delovanje" je

171 O postupku za razrešenje sudija vidi *Izveštaj 2005*, I.4.6.2.2.

172 Vidi više *Izveštaj 2006*, I.4.6.2.5.

173 O Velikom personalnom veću vidi *Izveštaj 2005*, I.4.6.2.2.

174 Tekst Nacionalne strategije dostupan je na internet stranici Vlade Srbije, http://www.srbija.sr.gov.yu/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678.

suviše uopštena i ostavlja široke mogućnosti za tumačenje, a samim tim i zloupotrebu.

Zakon o sudijama (čl. 27) zabranjuje sudijama da budu na dužnosti u organima koji donose ili izvršavaju propise, da budu članovi političkih stranaka, da se bave bilo kojim javnim ili privatnim plaćenim poslom i da pružaju pravne usluge ili savete uz naknadu, kao i druge službe, poslove i postupke koji su u suprotnosti s dostojanstvom i nezavisnošću sudija ili koji štete ugledu suda, što procenjuje Vrhovni sud Srbije. Sudija može da se bez ičijeg odobrenja bavi naučnom i stručnom delatnošću, uz naknadu.

4.6.2.8. Pravo na slučajnu dodelu predmeta. – U skladu sa Preporukom komiteta ministara Saveta Evrope,[175] Zakon o sudijama propisuje da se predmeti dodeljuju isključivo na osnovu oznake i broja predmeta, prema redosledu koji se unapred utvrđuje za svaku kalendarsku godinu. Izričito se propisuje da redosled predmeta ne zavisi od ličnosti stranaka i okolnosti predmeta (čl. 21).

4.6.3. Pravičnost postupka

Pravičnost podrazumeva različite garantije, među kojima su naročito pravo na pristup sudu, usmenost i kontradiktornost rasprave i donošenje odluke u razumnom roku.

Pravo na pristup sudu nije izričito predviđeno ni u EKPS ni u PGP, ali je ono ugrađeno u odredbe koje garantuju pravo na pravično suđenje.[176]

Ustav Srbije garantuje svakome pravo na jednaku zaštitu prava u postupku pred sudom, drugim državnim organima, imaocima javnih ovlašćenja i organima autonomne pokrajine i jedinica lokalne samouprave, kao i pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo protiv odluke kojom se rešava o njegovom pravu, obavezi ili na zakonu zasnovanom interesu (čl. 36). Međutim, nije dovoljno da se pravo na pristup sudu samo proklamuje. Tako je, ako je pomoć advokata neophodna kako bi se pristup sudu zaista i omogućio, država dužna da je obezbedi.[177] Još jedan problem predstavlja imunitet pojedinih lica, koji ponekad može dovesti do kršenja prava na pristup sudu.[178]

Pravo na pristup sudu može biti otežano ili čak onemogućeno suviše visokim sudskim taksama. Mada se te takse u Srbiji ne smatraju visokim u poređenju s taksama u drugim zemljama regiona, s obzirom na loš ekonomski položaj stanovništva

175 Preporuka Komiteta ministara Saveta Evrope o nezavisnosti, efikasnosti i ulozi sudija, br. R (94) 12.

176 Vidi *Golder protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 4451/70 (1975).

177 Vidi *Airey protiv Irske*, ECHR, App. No. 6289/73 (1979), st. 26.

178 Vidi *Osman protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 23452/94 (1998) i *Ashingdane protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 8225/78 (1985). U pogledu imuniteta narodnih poslanika vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007, st. 54.

čak i one mogu ugroziti pravo na pristup sudu.[179] Ovaj se problem može rešiti putem ustanove siromaškog prava.

Poštovanje prava na pristup sudu se mora obezbediti i u toku parničnog postupka ograničavanjem arbitrernosti sudova i sudija u pogledu prekida postupka. U novom Zakonu o parničnom postupku ne stoji više odredba da sud može odrediti prekid postupka ako odluka o tužbenom zahtevu zavisi od toga da li je učinjen privredni prestup ili krivično delo za koje se goni po službenoj dužnosti, ko je učinilac i da li je on odgovoran. U praksi su sudovi po pravilu prekidali građanski postupak kada se paralelno vodio krivični postupak iz istog činjeničnog osnova. Prekidi bi trajali i po nekoliko godina i onemogućavali efikasno okončanje građanskog postupka.

Jedan od najvažnijih elemenata koje zahteva garantija pravičnosti suđenja je kontradiktornost postupka (*audiatur et altera pars*). Prema ZKP, okrivljeni ima pravo „da se izjasni o svim činjenicama i dokazima koji ga terete i da iznese sve činjenice i dokaze koji mu idu u korist" (čl. 5, st. 4 ZKP). Ovo načelo je razrađeno u nizu odredbi.

Propisno sastavljena optužnica mora se bez odlaganja dostaviti okrivljenom, a ako se nalazi u pritvoru u roku od 24 sata po prijemu (čl. 292, st. 1 ZKP). Isti smisao ima i odredba člana 397 ZKP o obaveznom dostavljanju primerka žalbe protivnoj strani na odgovor. Nepoštovanje ovih odredbi predstavlja bitnu povredu krivičnog postupka.

Princip kontradiktornosti predviđen je i u novom Zakonu o prekršajima (čl. 81).

U parničnom postupku ovaj princip je predviđen u članu 5 ZPP u kome se kaže da će sud svakoj stranci pružiti mogućnost da se izjasni o zahtevima, predlozima i navodima protivne strane, a samo izuzetno kada je to zakonom određeno, sud je ovlašćen da o zahtevu odluči i ako protivnoj strani nije bila pružena mogućnost da se izjasni. To se pre svega odnosi na donošenje odluka o privremenim merama u kom postupku se princip hitnosti stavlja iznad principa kontradiktornosti.

4.6.4. Suđenje u razumnom roku

Donošenje odluke u razumnom roku jedan je od ključnih elemenata prava na pravično suđenje. Prilikom procene da li je postupak okončan u razumnom roku u obzir se uzimaju složenost slučaja, ponašanje optuženog, odnosno strane u postupku (da li je sama prouzrokovala kašnjenje), kao i interes podnosioca da se postupak što pre okonča. Posebno se brzina u postupanju očekuje u krivičnim postupcima, kao i u parnicama koje se tiču starateljstva nad decom, radnih sporova, sporova u vezi sa fizičkim povredama i uopšte u slučajevima kada je brzina od suštinskog značaja,

179 Vidi *Kompatibilnost jugoslovenskog zakonodavstva sa odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima*, SE, Savezno ministarstvo pravde, 2002, str. 128.

kao što je to, na primer, u slučajevima kada lice zaraženo HIV-om putem transfuzije krvi povede postupak za naknadu štete.[180]

Ustav propisuje da svako ima pravo da nezavisan, nepristrasan i zakonom već ustanovljen sud pravično *i u razumnom roku* raspravi i odluči o njegovim pravima, obavezama i o optužbama protiv njega (čl. 32, st. 1). Prema ZKP, okrivljeni ima pravo da u najkraćem roku bude izveden pred sud i da mu bude suđeno bez bilo kakvog neopravdanog odlaganja (čl. 12, st. 1). ZKP (čl. 12, st. 2), ZPP (čl. 10) i Zakon o prekršajima (čl. 83) propisuju da sud ima obavezu da nastoji da se postupak sprovede bez odugovlačenja i da onemogući svaku zloupotrebu prava koja pripadaju licima koja učestvuju u postupku. Ovo načelo razrađeno je u nizu odredbi ZKP. Zakon o sudijama uvodi dužnost sudije da predsednika suda obaveštava o razvoju postupka u vremenu.

Novi ZPP donet je da bi se obezbedila i unapredila efikasnost pravosuđa i uvodi mnoge novine bitne za racionalizaciju procedure, kao što je npr. smanjenje broja ročišta, preciziranje rokova za dostavljanje tužbe na odgovor, za odgovor na tužbu i za zakazivanje pripremnog ročišta, nalaže obezbeđivanje svih dokaza uz tužbu, odnosno do zaključenja pripremnog ročišta itd. Za nepoštovanje procesne discipline ZPP predviđa visoke novčane kazne i to ne samo za stranke, zakonske zastupnike, punomoćnike i veštake, već i za treća lica koja ometaju preduzimanje parničnih radnji van ročišta (čl. 181).

Svi novi procesni zakoni u Srbiji predviđaju instruktivne rokove koji obavezuju sudije i administrativno osoblje.

Porodični zakon takođe predviđa hitnost postupka u vezi sa porodičnim odnosima vezanim za dete ili roditelje koji vrše roditeljsko pravo (čl. 204).

U rešavanju problema vezanih za suđenje u razumnom roku pomoći će i Zakon o mirnom rešavanju radnih sporova,[181] a i Zakon o posredovanju – medijaciji[182] koji reguliše mirno rešavanje i drugih vrsta sporova. Svrha ovih zakona je da se stranama u sporu omogući da uz manje troškova i za daleko manje vremena reše sporne odnose mimo sudske procedure u jednom neformalnom postupku u kome suprotstavljene strane donose same odluku putem pregovora u kojima im pomaže treća neutralna osoba. Namera zakonodavca je bila i da se broj slučajeva koji se rešavaju pred sudovima smanji, kako bi se sudovima omogućilo da budu efikasniji.

4.6.5. Javnost rasprave i javnost presude

Novi Ustav Srbije, kao i stari, garantuje javnost rasprave pred sudom (čl. 32), ali, za razliku od Povelje o ljudskim i manjinskim pravima, ne garantuje izričito javnost prilikom objavljivanja presude.

180 Vidi *X. protiv Francuske*, ECHR, App. No. 18020/91 (1992), stavovi 47–49.

181 *Sl. glasnik RS*, 125/04.

182 *Sl. glasnik RS*, 18/05.

U Ustavu su taksativno nabrojani slučajevi u kojima se, u skladu sa zakonom, može isključiti javnost – radi zaštite interesa nacionalne bezbednosti, javnog reda i morala u demokratskom društvu, kao i radi zaštite interesa maloletnika ili privatnosti učesnika u postupku, u skladu sa zakonom, pa se postavlja pitanje koliko su važeći zakoni u ovom pogledu u skladu s Ustavom, jer kao osnov za isključenje, pored navedenih, predviđaju npr. i čuvanje tajne. Ovo je, u stvari, propust ustavopisca, jer kako je Ustav stariji od zakona, prema postojećim odredbama to bi značilo da se javnost ne može isključiti kad je to potrebno npr. radi čuvanja tajne, što svakako nije dobro rešenje.[183]

U krivičnom i građanskom postupku važi opšte pravilo da su glavni pretres odnosno glavna rasprava javni i da im mogu prisustvovati punoletna lica (čl. 316 ZKP; čl. 307 ZPP; čl. 209 ZOP). Prema ZKP, sud može, po službenoj dužnosti ili na predlog stranaka, isključiti javnost s glavnog pretresa ako je to potrebno radi čuvanja tajne, javnog reda, zaštite morala, zaštite interesa maloletnika ili zaštite ličnog ili porodičnog života okrivljenog ili oštećenog, a novi ZKP uvodi još jedan osnov – otklanjanja ozbiljne opasnosti po život ili telo stranaka, oštećenog, braniоca, svedoka ili drugih lica (čl. 317). Ovi osnovi su opšte gledano u skladu s međunarodnim standardima. U postupku prema maloletnicima javnost se uvek isključuje (čl. 75 Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica[184]). Novi Zakon o prekršajima propisuje isključenje javnosti ako to zahtevaju opšti interesi ili razlozi morala i kada se postupak vodi protiv maloletnika (čl. 209). Isključenje javnosti na glavnom pretresu protivno zakonu predstavlja bitnu povredu odredbi krivičnog i parničnog postupka i osnov je za žalbu na presudu (čl. 392, st. 1, t. 4 ZKP; čl. 361, st. 2, t. 11 ZPP).

ZPP predviđa da se u parničnom postupku javnost može isključiti „za celu glavnu raspravu ili jedan njen deo ako to zahtevaju interesi čuvanja službene, poslovne ili lične tajne, interesi javnog reda ili razlozi morala“ (čl. 308, st. 1 ZPP). Javnost se može isključiti i kada se merama za održavanje reda ne bi moglo obezbediti nesmetano održavanje rasprave (čl. 308, st. 2 ZPP).

U skladu s članom 6, st. 1 EKPS, ZKP i ZPP propisuju da se izreka presude mora uvek javno pročitati, bez obzira da li je tokom postupka javnost bila isključena (čl. 381, st. 4 ZKP; čl. 340, st. 3 ZPP). Ustav uopšte ne propisuje da će se presude javno objavljivati, što je neshvatljiv propust, posebno kada se ima u vidu da EKPS čak ne predviđa nikakve izuzetke u ovom pogledu.[185] Prema ZKP i ZPP sa-

183 Vidi M. Grubač, „Pravosuđe u Predlogu novog ustava Srbije“, *Srpska pravna revija* br. 5 (2006, vanredno izdanje), str. 34.

184 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

185 Ipak, kada je reč o odstupanju od pravila javnog saopštavanja presude, treba imati u vidu praksu Evropskog suda za ljudska prava, a ne samo tekst Konvencije, koji ne predviđa izuzetke od javnog izricanja presude. Naime, u nekoliko navrata Sud je naglasio da su okolnosti slučaja presudne i da u skladu s predmetom i svrhom člana 6, st. 1, tj. obezbeđivanjem pravičnog suđenja, treba ceniti da li je zadovoljen zahtev javnosti rasprave (vidi *Sutter protiv Švajcarske*, ECHR, App. No. 8209/78 (1984), st. 33; za postupke prema maloletnicima vidi *B. i P. protiv*

opštavanje razloga presude zavisi od toga da li je javnost bila isključena; ako jeste, veće će odlučiti da li će isključiti javnost prilikom objavljivanja razloga presude (čl. 381, st. 4 ZKP; čl. 340, st. 3 ZPP).

ZKP poznaje još jedan izuzetak od pravila da optuženi ima pravo na javno suđenje. Naime, kod nekih lakših krivičnih dela (dela kažnjivih novčanom kaznom kao osnovnom kaznom ili kaznom zatvora do 3 godine) sudija može odlučiti bez održanog suđenja, a po zahtevu javnog tužioca (čl. 460 ZKP). Okrivljeni može osporavati ovu odluku i, ako po njegovom prigovoru bude pozitivno rešeno, zakazaće se javno suđenje. Ova norma je u skladu s Preporukom Saveta Evrope o pojednostavljenju krivičnog prava iz 1983.[186]

Upravni spor se odvija na zatvorenoj sednici, a samo izuzetno javno (čl. 32 Zakon o upravnim sporovima[187]). Ovo nije u skladu s pravom na javnu raspravu iz člana 6, st. 1 EKPS. Prilikom ratifikacije EKPS, Srbija i Crna Gora stavila je odgovarajuću rezervu.

4.6.6. Garantije optuženima za krivična dela[188]

Evropski sud za ljudska prava uspostavio je kriterijume na osnovu kojih se može utvrditi da li neka optužba spada u „krivične".[189] Pre svega, ako je domaćim pravom optužba klasifikovana kao krivična, član 6 EKPS automatski se primenjuje. Međutim, to ne znači da država može da izbegne obaveze koje proističu iz člana 6 tako što će jednostavno odlučiti da se pojedina dela po domaćem pravu neće smatrati krivičnim.[190] Pored klasifikacije prema domaćem pravu, priroda dela i oštrina kazne utiču na određivanje optužbe kao krivične.[191]

U pravu Srbije postoje tri vrste kažnjivih dela. To su krivična dela, prekršaji i privredni prestupi.

Dok za krivična dela nije sporno da predstavljaju krivične optužbe u smislu međunarodnih standarda, prekršaji predstavljaju posebnu ustanovu delom kaznene,

---

Ujedinjenog Kraljevstva, ECHR, App. No. 36337/97 i 35974/97 (2001)). Ako ne bi postojali izuzeci od obaveze javnog izricanja presude, svrha člana 6 ne bi bila ispunjena onda kada je javnost bila isključena u raspravi pred sudom.

186 Vidi *Kompatibilnost jugoslovenskog zakonodavstva sa odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima*, SE, Savezno ministarstvo pravde, 2002, str. 139.

187 *Sl. list SRJ*, 46/96.

188 O zaštiti maloletnika u krivičnom postupku i o Zakonu o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica vidi I.4.15.3.3. i vidi *Izveštaj 2006*, I.4.15.3.3.

189 Ovi kriterijumi prvi put su uspostavljeni u predmetu *Engel i ostali protiv Holandije*, ECHR, App. No. 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72 i 5370/72 (1974), a kasnije u praksi.

190 *Ibid.*, st. 81.

191 Da bi se norma smatrala krivičnom, treba da ima opšte dejstvo i da njom propisana sankcija ima kaznenu i vaspitnu svrhu. Vidi *Kompatibilnost jugoslovenskog zakonodavstva sa odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima*, SE, Savezno ministarstvo pravde, 2002, str. 130; N. Mole i C. Harby, *Pravo na pravično suđenje*, Savet Evrope, Beograd, 2003, str. 30–35; V. Dimitrijević, „Čemu nas uče međunarodni sudovi za ljudska prava", *Reč*, 2004, str. 85 i dalje.

a delom administrativne prirode. Zbog neusaglašenosti s međunarodnim standardima, Srbija i Crna Gora je prilikom ratifikacije EKPS stavila odgovarajuću rezervu.

Novi Zakon o prekršajima treba da otkloni većinu dosadašnjih nedostataka, pre svega time što određuje da će ubuduće za postupanje u prekršajnim predmetima biti nadležan sud. Za pojedine prekršaje će i dalje biti nadležan organ uprave, što je opravdano, jer nije neophodno pokretati sudsku mašineriju za svaki prekršaj. Tako, opravdano je organu uprave dodeliti nadležnost za dela koja pre spadaju u administrativnu sferu, dok bi nadležnost morala pripadati sudovima u slučajevima kada se odlučuje o optužbama koje se pre imaju smatrati krivičnim. Problem je, međutim, što se prema Zakonu kao kriterijum za dodeljivanje nadležnosti organu uprave uzima činjenica da li je za prekršaj u pitanju propisana samo novčana kazna. Naime, kako novčane kazne predviđene za prekršaje imaju za svrhu kažnjavanje, a ne naknadu materijalne štete, i kreću se u rasponu koji se donekle podudara s onim iz krivičnog zakona, prema kriterijuma Evropskog suda bar neki od prekršaja koji se kažnjavaju samo novčano mogli bi pre da spadaju u domen krivičnog nego upravnog prava i za njih bi trebalo da bude nadležan sud.

Isti problemi postoje i u vezi s privrednim prestupima. Privredni prestupi su povrede pravila o privrednom i finansijskom poslovanju koje mogu prouzrokovati teže posledice. Međutim, iako su po svojoj prirodi kažnjiva dela, za njih nisu nadležni krivični, već privredni sudovi, a sam postupak regulisan je Zakonom o privrednim prestupima,[192] a ne ZKP. Zakon o privrednim prestupima predviđa primenu nekih odredbi ZKP, međutim, one nisu dovoljne da pruže svu zaštitu predviđenu članom 6 EKPS.

4.6.6.1. Pretpostavka nevinosti. – Pretpostavka nevinosti za posledicu ima da je okrivljeni oslobođen tereta da dokazuje da nije kriv, a sud se obavezuje da, ako nije s izvesnošću utvrdio krivicu, postupi onako kako je povoljnije za okrivljenog. Ustav i ZKP u skladu su s međunarodnim standardima. Oni predviđaju da će se svako smatrati nevinim dok se njegova krivica ne utvrdi pravnosnažnom odlukom nadležnog suda (čl. 34, st. 3 Ustava; čl. 3, st. 1 ZKP). ZKP načelo *in dubio pro reo* svrstava u osnovna načela (čl. 4).

ZKP, u skladu sa evropskim standardima,[193] predviđa da nije samo sud u obavezi da poštuje pretpostavku nevinosti, već da i svi državni organi, sredstva javnog obaveštavanja, udruženja građana, javne ličnosti i druga lica imaju obavezu da svojim javnim izjavama ne vređaju prava okrivljenog (čl. 3, st. 2 ZKP). Novi ZKP, za razliku od trenutno važećeg, predviđa i sankcije u slučaju da se ova obaveza prekrši (čl. 3, st. 3–6 novog ZKP)

4.6.6.2. Obaveštenje o optužbi, bez odlaganja i na jeziku koji optuženi razume. – Ustav u članu 33 garantuje svakome ko je okrivljen za krivično delo pravo da

192 *Sl. list SFRJ*, 4/77, 36/77, 14/85, 10/86, 74/87, 57/89 i 3/90; *Sl. list SRJ*, 27/92, 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94, 28/96 i 64/01.

193 Vidi *Allenet de Ribemont protiv Francuske,* ECHR, App. No. 15175/89 (1995).

u najkraćem roku bude obavešten o prirodi i razlozima dela za koje se tereti, kao i dokazima prikupljenim protiv njega, podrobno i na jeziku koji razume.

Prema ZKP, koji podrobno reguliše ovo pravo, okrivljeni mora biti obavešten o krivičnom delu koje mu se stavlja na teret i o dokazima na kojima je zasnovana optužba već na prvom saslušanju (čl. 5, st. 2 i čl. 95, st. 2). Takođe, kad policija prilikom prikupljanja obaveštenja oceni da građanin koga saslušava može biti osumnjičeni, dužna je da ga obavesti da se smatra osumnjičenim, o delu za koje se tereti i osnovama sumnje (čl. 260, st. 1).

Ako javni tužilac donese rešenje o sprovođenju istrage, u njemu se navode opis dela iz kojeg proizilaze njegova zakonska obeležja, zakonski naziv krivičnog dela i dokazi iz kojih proizilazi osnovana sumnja (čl. 273, st. 4).

Optužnica se „dostavlja okrivljenom koji je na slobodi bez odlaganja, a ako se nalazi u pritvoru, u roku od 24 sata po prijemu“ (čl. 292, st. 1). Optužnica mora da sadrži, između ostalog, opis dela i okolnosti koje bliže određuju krivično delo, kao i predlog o dokazima koje treba izvesti na glavnom pretresu (čl. 289, st. 1).

Obaveštenje o optužbi garantovano je i u prekršajnom postupku (čl. 85, st. 2 i čl. 86 ZOP).

4.6.6.3. Dovoljno vremena i mogućnosti za pripremu odbrane i pravo na kontakt s braniocem. – Obaveza osiguranja dovoljnog vremena za pripremanje odbrane okrivljenom predstavlja jedno od osnovnih načela ZKP (čl. 5, st. 5). Međutim, minimalni rokovi koje ZKP predviđa za pripremanje odbrane isuviše su kratki (u redovnom postupku „dovoljno vremena (...), a najmanje osam dana,“ odnosno za teža krivična dela najmanje petnaest dana – čl. 311, st. 3; u skraćenom postupku „dovoljno vremena, a najmanje osam dana“ – čl. 453, st. 3 ZKP). Ukoliko tužilac podnese novu optužnicu u toku glavnog pretresa, sudsko veće je u obavezi da optuženom i njegovom braniocu ostavi dovoljno vremena za pripremanje valjane odbrane (čl. 365, st. 2). S druge strane, ako je optužnica samo usmeno izmenjena, ostavljanje vremena odbrani nije obaveza suda. Takođe, treba naglasiti da se osiguranje dovoljnog vremena za spremanje odbrane ne odnosi i na ispitivanje okrivljenog u prethodnom postupku, gde se između obaveštenja o delu i osnovima optužbe i ispitivanja ne ostavlja nikakav razmak vremena. Naime, po ZKP okrivljeni ima pravo da pročita krivičnu prijavu *neposredno* pre prvog saslušanja (čl. 95, st. 4 ZKP).

Kada je reč o drugostepenom postupku, iako ne postoji posebna odredba u ZKP, sudska praksa zauzela je stav da žalbeni „sud prilikom upućivanja obaveštenja o sednici veća ... mora voditi računa da se strankama ostavi dovoljno vremena da se pripreme za sednicu“. Nedostatak delimično otklanja i odredba člana 397 ZKP o obavezi dostavljanja žalbe protivnoj stranci i mogućnosti podnošenja odgovora u roku od 8 dana.

Iznete garantije sadržane su i u novom Zakonu o prekršajima (čl. 85, st. 1, 3 i 4, čl. 108 i 109).

4.6.6.4. Zabrana suđenja u odsustvu i pravo na odbranu. – Ustav propisuje da svako ko je okrivljen za krivično delo, a dostupan je sudu, ima pravo da mu se sudi u njegovom prisustvu i da ne može biti kažnjen ako mu se ne omogući prethodno da bude saslušan i da se brani (čl. 33, st. 4).

Prema ZKP, suđenje *in absentia* je dopušteno samo izuzetno, i to onda kada je do odsustva došlo krivicom optuženog, na primer, ako je on „u bekstvu ili inače nije dostižan državnim organima, a postoje naročito važni razlozi da mu se sudi iako je odsutan" (čl. 328, st. 1; za skraćeni postupak vidi čl. 456). Osim toga, okrivljeni kome se sudi u odsustvu mora imati branioca, čim se donese rešenje o suđenju u odsustvu (čl. 71, st. 3). Na zahtev lica koje je osuđeno u odsustvu ili njegovog branioca, krivični postupak će se ponoviti (čl. 432, st. 1 ZKP). U ovom delu propisi Srbije su u skladu s međunarodnim standardima.

Ustav garantuje pravo na odbranu (čl. 33), koje je bliže regulisano ZKP. Cilj Ustavom zajemčenog prava na odbranu je da se okrivljenom obezbedi mogućnost da dobija odgovarajuću pravnu pomoć tokom čitavog postupka. Pravo okrivljenog da se sam brani nije apsolutno pravo.[194] Okrivljeni može sam da se brani samo onda kada zakon nije predvideo da je odbrana obavezna. U svakom slučaju, sud ima obavezu da ga obavesti da ima pravo na branioca (čl. 5, 260, st. 1 i čl. 263, st. 1).

Sud je dužan da okrivljenom dodeli postavljenog branioca u dva slučaja: kada je reč o obaveznoj odbrani a okrivljeni nije uzeo branioca i kada se okrivljeni koristi siromaškim pravom. Zakon izričito nabraja slučajeve u kojima okrivljeni mora da ima branioca, i od kog momenta u postupku: ako je nem, gluv ili nesposoban da se sam uspešno brani ili se postupak vodi zbog krivičnog dela za koje se može izreći kazna zatvora preko deset godina ili teža kazna okrivljeni mora imati branioca već prilikom prvog saslušanja; ako se okrivljenom sudi u odsustvu, čim se donese rešenje o suđenju *in absentia*; ako je okrivljenom određen pritvor, on mora imati branioca od trenutka kada mu je pritvor određen i dok je u pritvoru (čl. 71, st. 1 do 3 ZKP). Umesto branioca postavljenog po službenoj dužnosti, okrivljeni uvek može uzeti drugog branioca (čl. 73, st. 1 ZKP). Osim toga, predsednik suda može razrešiti postavljenog branioca koji neuredno izvršava dužnost.[195] Što se siromaškog prava tiče, Ustav izričito garantuje pravo na besplatnu pravnu pomoć okrivljenom koji ne može da snosi troškove branioca, ako to zahteva interes pravičnosti, u skladu sa zakonom (čl. 33, st. 3).

ZKP predviđa da se okrivljenom koji prema svom imovnom stanju ne može snositi troškove odbrane na njegov zahtev postavlja branilac, kada se postupak vodi za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora preko 3 godine ili ako to zahtevaju interesi pravičnosti (čl. 72).

194 Vidi *Croissant protiv Nemačke*, ECHR, App. No. 13611/88 (1992).

195 Ovo je u skladu s praksom Evropskog suda za ljudska prava, kojom je utvrđeno da se od vlasti zahteva ne samo da obezbede odbranu, već i da ta odbrana bude delotvorna, a u slučaju da postavljeni branilac ne pruža delotvorno zastupanje, od vlasti se zahteva da intervenišu. Vidi *Kamasinski protiv Austrije*, ECHR, App. No. 9783/82 (1989) i *Artico protiv Italije*, ECHR, App. No. 6694/74 (1980).

ZKP proširuje pravo na angažovanje branioca i na osumnjičenog. Tako, osumnjičeni koji je pozvan od strane policije radi prikupljanja obaveštenja (čl. 260, st. 1) ima pravo da bude poučen o svojim pravima što podrazumeva i pravo na branioca.

Posle donošenja rešenja o sprovođenju istrage ili posle neposrednog podizanja optužnice, a i pre toga, ako je osumnjičeni saslušan po odredbama o saslušanju okrivljenog, branilac ima pravo da razmatra spise i da razgleda prikupljene predmete koji služe kao dokaz (čl. 74, st. 1). Prema ZKP omogućeno je braniocu da neposredno pre prvog saslušanja osumnjičenog pročita krivičnu prijavu i zahtev za sprovođenje istrage (čl. 74, st. 3).

Što se samog okrivljenog tiče, njemu će se, ako to zahteva, omogućiti da neposredno pre prvog saslušanja pročita krivičnu prijavu, odnosno obaveštenje o krivičnom delu (čl. 95, st. 4), ali pošto ih pročita, nije mu dozvoljeno da razgovara sa svojim braniocem do saslušanja, čime se ograničava pravo okrivljenog na odbranu.

Posebno se reguliše nadzor nad vođenjem razgovora osumnjičenog/okrivljenog i branioca. Branilac ima pravo na poverljiv razgovor s osumnjičenim koji je lišen slobode i pre nego što je osumnjičeni saslušan, kao i s okrivljenim koji se nalazi u pritvoru. Kontrola ovog razgovora pre prvog saslušanja i tokom istrage dopuštena je samo posmatranjem, ali ne i slušanjem (čl. 75, st. 2 ZKP). Kada se završi istraga ili kad se optužnica podigne bez sprovođenja istrage, okrivljenom se ne može zabraniti da se slobodno i bez nadzora dopisuje i razgovara sa svojim braniocem (čl. 75, st. 5 ZKP).

Pošto zadovoljavajuće regulišu pravo odbrane na pristup svim materijalnim dokazima i bezuslovnu obavezu tužioca da joj sve dokaze stavi na uvid, kao i kontakt okrivljenog i branioca, ove odredbe su u skladu sa standardima EKPS.[196]

Novi Zakon o prekršajima garantuje pravo na odbranu u članu 85. Odbrana se može izneti i u pisanoj formi (čl. 177) ako sud ili organ uprave koji vodi prekršajni postupak nađe, s obzirom na značaj prekršaja i podataka kojima raspolaže, da neposredno usmeno saslušanje nije potrebno. Sud može da odluči da pretres održi u odsustvu okrivljenog koji je uredno pozvan ako je on već saslušan, a sud nađe da njegovo prisustvo nije neophodno (čl. 208). Pravo na branioca je garantovano u odredbama članova 109 i 167 ZOP.

4.6.6.5. Pravo na pozivanje i ispitivanje svedoka. – Okrivljeni mora imati mogućnost da pozove i ispita svedoke za koje smatra da su relevantni za njegovu odbranu. Takođe, okrivljenom se mora omogućiti da ispita svedoke optužbe. ZKP predviđa da tokom čitavog postupka okrivljeni može zahtevati da se pozovu novi svedoci ili veštaci ili da se pribave drugi novi dokazi (čl. 353, st. 3, čl. 364, st. 1, čl. 312 ZKP i čl. 211 ZOP). Ako se svedok saslušava van samog suđenja, stranke i

196 Vidi odluku Evropskog suda u predmetu *Edwards protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, A 247 B, 1992, st. 36.

oštećeni obavestiće se o vremenu i mestu saslušavanja (čl. 359, st. 3 ZKP). Kad je u pitanju saslušavanje svedoka tokom pripreme glavnog postupka, ZKP pravo stranaka da budu obaveštene o vremenu i mestu saslušavanja vezuje za uslov da „hitnost postupka" to dopušta (čl. 313, st. 4).

ZKP navodi i slučajeve kada je moguće na glavnom pretresu samo pročitati zapisnike o iskazima svedoka, saoptuženih ili već osuđenih učesnika u krivičnom delu (čl. 362).

Pravo da se pozivaju i ispituju svedoci nije apsolutno pravo. Međunarodni standardi dopuštaju da se ovo pravo ograniči tako što će se određenim licima, npr. članovima porodice, dozvoliti da odbiju da svedoče. Ovakvi izuzeci predviđeni su i u ZKP. Tako, član 103 određuje da se kao svedoci ne mogu saslušati lica koja bi svojim iskazom povredila dužnost čuvanja tajne, osim ako ih nadležni organ ne oslobodi te dužnosti, kao ni branilac okrivljenog o onome što mu je okrivljeni kao svom braniocu poverio. Pored toga, ne mogu se saslušati kao svedoci ni maloletna lica koja nisu sposobna da shvate značaj svog prava da ne moraju da svedoče, ni lica koja zbog svoje bolesti ili uzrasta uopšte nisu u stanju da svedoče.

Dužnosti svedočenja oslobođena su lica koja su u određenom srodstvu s okrivljenim (čl. 104, st. 1). Takođe, ZKP previđa da lica koja se saslušavaju kao svedoci mogu uskratiti odgovor na pojedina pitanja ako je verovatno da bi tim odgovorom sebe ili određene kategorije svojih srodnika izložila teškoj sramoti, znatnoj materijalnoj šteti ili krivičnom gonjenju (čl. 106). Mogućnost uskraćivanja davanja odgovora ne postoji za svedoke saradnike (čl. 157, st. 1).

Lica koja daju iskaz pred sudom dužna su da govore istinu. Davanje lažnog iskaza inkriminisano je krivičnim zakonom (čl. 206 KZ).

ZKP predviđa i mere zaštite svedoka, koje se sastoje u isključenju javnosti i drugim načinima za prikrivanje identiteta svedoka, ako postoje okolnosti koje „očigledno ukazuju" da bi usled saslušanja određenog svedoka nastupila ozbiljna opasnost po život, zdravlje, fizičku celovitost ili imovinu većeg obima, za njega ili njemu bliska lica. Ove mere se primenjuju u postupku za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora od deset godina ili teža kazna, a izuzetno i za krivično delo za koje je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, ako zaštita svedoka na drugi način nije moguća ili je znatno otežana (čl. 117). Izuzetno, podaci o identitetu zaštićenog svedoka mogu da se uskrate i okrivljenom i braniocu, ali samo privremeno, a najkasnije do zakazivanja glavnog pretresa (ukoliko organ koji vodi postupak oceni da su ozbiljno ugroženi život, zdravlje ili sloboda svedoka, a da je svedok uverljiv) (čl. 119, st. 5).

Pored zaštite predviđene u ZKP, mere zaštite svedoka predviđene su, pod određenim uslovima, i Zakonom o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku.[197]

4.6.6.6. Pravo na prevodioca. – Ustav u stavu 2 člana 32 svakome jemči pravo na besplatnog prevodioca u slučaju da ne razume jezik koji je u službenoj

197 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

upotrebi u sudu. Slepim, gluvim i nemim licima garantuje se pravo na besplatnog tumača.

Prema ZKP, stranke, svedoci i drugi učesnici u postupku imaju pravo da u postupku upotrebljavaju svoj jezik i u tu svrhu se obezbeđuje prevođenje (čl. 8). Sud ima obavezu da ova lica pouči o pravu na prevođenje, a oni se ovog prava mogu odreći ukoliko razumeju i govore jezik na kome se vodi postupak (čl. 8, st. 8).

Kada je „optuženom, njegovom braniocu ... protivno njegovom zahtevu uskraćeno da na glavnom pretresu upotrebljava svoj jezik i da na svom jeziku prati tok glavnog pretresa" postoji bitna povreda krivičnog postupka (čl. 392, st. 1, t. 3 ZKP i čl. 86 novi ZOP).

4.6.6.7. Zabrana samooptuživanja. – Prema Ustavu, lice koje je okrivljeno ili kome se sudi za krivično delo nije dužno da daje iskaze protiv sebe ili protiv lica bliskih sebi, niti da prizna krivicu (čl. 33, st. 7)

Okrivljenom je priznato pravo da se brani ćutanjem time što se još pre prvog ispitivanja upozorava da sve što izjavi može biti upotrebljeno kao dokaz protiv njega. Okrivljeni ne sme biti primoran da svedoči protiv samog sebe ili da prizna krivicu (čl. 5, st. 1 i 3 ZKP). Okrivljeni takođe ima pravo da se ne izjasni o optužbi i da ne iznese svoju odbranu (čl. 346, st. 4 ZKP i čl. 176 ZOP). Ukoliko okrivljeni nije bio propisno poučen o svojim pravima, sudska odluka se ne može zasnivati na njegovoj izjavi (čl. 95, st. 11 ZKP).

ZKP zabranjuje korišćenje sile, pretnje, obmane, obećanja, iznude, iznurivanja i sličnih postupaka prilikom saslušanja okrivljenog (čl. 95, st. 9).[198] Takođe, odluka se ne može zasnivati na iskazu okrivljenog koji je pribavljen protivno ovoj zabrani (čl. 392, st. 1, t. 9).

4.6.6.8. Pravo na žalbu. – Ustav svima garantuje pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo protiv odluke kojom se odlučuje o njegovom pravu, obavezi ili na zakonu zasnovanom interesu (čl. 36, st. 2).

Drugostepenost je pravilo bez izuzetka – žalba protiv presude prvostepenog suda nikad nije isključena, a pod određenim uslovima dopuštena je i trostepenost odlučivanja (čl. 387, st. 1 i čl. 418, st. 1 ZKP).

Pored žalbe na presudu, kao redovnog pravnog leka, osuđenom licu je na raspolaganju i nekoliko vanrednih pravnih lekova: zahtev za ponavljanje krivičnog postupka, zahtev za vanredno ublažavanje kazne i zahtev za zaštitu zakonitosti (glava XXVII ZKP).

4.6.6.9. Pravo na odštetu. – Prema Ustavu, pravo na rehabilitaciju, naknadu štete od države i druga prava utvrđena zakonom ima lice koje je bez osnova ili nezakonito osuđeno za kažnjivo delo (čl. 35, st. 1).

ZKP utvrđuje slučajeve i postupak za ostvarivanje ovih prava (glava XXXVI ZKP). Tako, pravo na naknadu štete zbog neosnovane osude ima lice prema kome

198 Vidi I.4.3.

je bila pravnosnažno izrečena krivična sankcija ili je oglašeno krivim a oslobođeno od kazne, a docnije je povodom vanrednog pravnog leka novi postupak pravnosnažno obustavljen ili je pravnosnažnom presudom oslobođeno od optužbe ili je optužba odbijena. Ipak, osuđeni nema pravo na naknadu ako je: do obustave postupka ili presude kojom se optužba odbija došlo zbog toga što je u novom postupku oštećeni kao tužilac, odnosno privatni tužilac, odustao od gonjenja, ili što je oštećeni odustao od predloga, a do odustanka je došlo na osnovu sporazuma s okrivljenim, ili zbog toga što je krivično delo obuhvaćeno amnestijom ili pomilovanjem, ili ako je u novom postupku rešenjem optužba odbačena zbog nenadležnosti suda, a ovlašćeni tužilac je preduzeo gonjenje pred nadležnim sudom ili je svojim lažnim priznanjem ili na drugi način namerno prouzrokovao svoju osudu, osim ako je na to bio prinuđen od strane lica zaposlenog u državnom organu (čl. 533).

Ovo pravo je predviđeno i u Zakonu o prekršajima (čl. 280–284).

4.6.6.10. Ne bis in idem. – Međunarodni standardi (čl. 14, st. 7 PGP i čl. 4, st. 1 Protokola br. 7 uz EKPS) predviđaju da se „nikome ... ne može ponovo suditi niti se može ponovo kazniti ... za delo za koje je već bio pravnosnažno oslobođen ili osuđen". EKPS, za razliku od PGP, dopušta odstupanje od ovog načela – postupak se može ponoviti ako „postoje dokazi o novim ili novo otkrivenim činjenicama ili ako je u ranijem postupku došlo do bitne povrede koja je mogla da utiče na njegov ishod" (čl. 4, st. 2 Protokola br. 7 uz EKPS).

Načelo *ne bis in idem* sadržano je i u Ustavu, u odredbi člana 34, st. 4:

> Niko ne može biti gonjen ni kažnjen za krivično delo za koje je pravnosnažnom presudom oslobođen ili osuđen ili za koje je optužba pravnosnažno odbijena ili postupak pravnosnažno obustavljen, niti sudska odluka može biti izmenjena na štetu okrivljenog u postupku po vanrednom pravnom leku.

ZKP sadrži normu po kojoj niko neće biti gonjen i kažnjen za krivično delo za koje je već bio oslobođen ili osuđen konačnom presudom, ili gde je krivični postupak prekinut konačnom odlukom, ili je optužba odbačena konačnom presudom (čl. 6, st. 1). Pored ovoga, zabranjeno je donošenje odluke koja je nepovoljnija po osuđenog u postupku po uloženom vanrednom pravnom leku (čl. 6, st. 2). Zakon o prekršajima u članu 8 predviđa da niko ne može biti kažnjen u prekršajnom postupku dva ili više puta za istu prekršajnu radnju, a neće se kazniti za prekršaj ni lice koje je u krivičnom postupku ili u postupku za privredni prestup pravnosnažno oglašeno krivim za delo koje ima i obeležje prekršaja.

4.6.7. Ustavno sudstvo

Novi Zakon o Ustavnom sudu usvojen je krajem novembra 2007. godine.[199] Time je konačno stvorena zakonska mogućnost da se otkloni problem nefunkcionisanja ovog suda koje je trajalo čitavih godinu dana, kao i da se pristupi izboru no-

199 *Sl. glasnik RS*, 109/07.

vog sastava Ustavnog suda, koji se inače bira po veoma komplikovanoj proceduri. Naime, najpre predsednik Republike i Narodna skupština nominuju po deset kandidata za funkciju sudije Ustavnog suda. Zatim oba ova organa, razmatrajući predloge onog drugog, biraju po pet kandidata koji postaju sudije Ustavnog suda. Preostalih pet sudija bira se na sednici Vrhovnog kasacionog suda, sa zajedničke liste Visokog saveta sudstva i Državnog veća tužilaca (čl. 172 Ustava). Do kraja godine, deset od petnaest članova Ustavnog suda je izabrano, a Ustavni zakon dozvoljava mogućnost da on počne s radom i u dvotrećinskom sastavu (čl. 9, st. 2 i 3). Na prvoj održanoj sednici izabrana je predsednica Ustavnog suda. Ipak, preostalih pet sudija na svoj izbor mora da sačeka formiranje tri gore pomenuta tela, čiji je izbor opet uslovljen usklađivanjem starih i donošenjem novih zakona, pa će novi Ustavni sud za prvo vreme morati da radi u nepotpunom sastavu. Treba istaći da, nažalost, paran broj sudija nosi opasnost blokiranja donošenja odluka ovog suda usled podeljenih glasova.

Ustavni sud ima petnaest sudija koji se biraju na period od devet godina (čl. 172, st. 1 Ustava). Za sudiju može biti izabran „istaknuti pravnik" koji je navršio najmanje 40 godina života i najmanje 15 godina radi u pravnoj struci (čl. 172, st. 5). Ustav uvodi i rešenje prema kojem sa svake od tri predložene liste kandidata, najmanje po jedan izabrani sudija mora biti s teritorije autonomnih pokrajina (čl. 172, st. 4).

Nedostaci i nepreciznosti u ustavnom aranžmanu koji uređuje kandidovanje i izbor sudija Ustavnog suda, pokazali su se već prilikom utvrđivanja liste kandidata u Narodnoj skupštini. Prvo, većina političkih stranaka odlučila je da lista kandidata bude utvrđena međustranačkim dogovorom, i to tako što će svaka poslanička grupa kandidovati određeni, unapred dogovoreni broj kandidata. Opozicione stranke, SRS i LDP, su u ovom slučaju odbile da ponude svoje „kandidate" pa je lista utvrđena dogovorom stranaka članica vladajuće koalicije. Pored toga, Poslovnikom Narodne skupštine nije utvrđeno ko je u ovakvoj situaciji formalni predlagač liste kandidata, pa je u nedostatku takve odredbe podnosilac predloga bio sam predsednik Narodne skupštine.

Očigledno je da Ustav i Ustavni zakon nisu pružili jasna pravila efikasnog izbora sudija Ustavnog suda, niti valjane garancije nezavisnosti Ustavnog suda. Nažalost, prilika da se neke ustavne nedoslednosti isprave u Zakonu o Ustavnom sudu nisu iskorišćene. U delu zakona koji se bavi pitanjima izbora sudija, trajanja njihovog mandata i uslova za prestanak funkcije su uglavnom ponovljene šture i nejasne odredbe samog Ustava.

Sudija Ustavnog suda se razrešava ako postane član političke stranke, povredi zabranu sukoba interesa, trajno izgubi radnu sposobnost, bude osuđen na kaznu zatvora ili bude osuđen za delo koje ga čini nedostojnim dužnosti sudije Ustavnog suda (čl. 15, st. 1 Zakona o Ustavnom sudu). Ispunjenost ovih uslova ceni sam Ustavni sud, u postupku koji mogu da pokrenu ovlašćeni predlagači za izbor ili imenovanje sudija ovog suda (čl. 15, st. 2 i 3). Zakon o Ustavnom sudu zabranjuje

sudijama Ustavnog suda da vrše „drugu javnu ili profesionalnu funkciju, niti posao, izuzev profesure na pravnom fakultetu u Republici Srbiji“ (čl. 16, st. 1). Istovremeno, javnom ili profesionalnom delatnošću se u ovom slučaju ne smatra „delovanje u kulturno-umetničkom, humanitarnom, sportskom ili drugom udruženju, bez naknade“ (čl. 16, st. 2).

4.7. Pravo na zaštitu privatnog života, porodice, stana i prepiske

Član 17 PGP:

1. Niko ne može biti predmet samovoljnih ili nezakonitih mešanja u njegov privatni život, u njegovu porodicu, u njegov stan ili njegovu prepisku, niti nezakonitih povreda nanesenih njegovoj časti ili njegovom ugledu.

2. Svako lice ima pravo na zaštitu zakona protiv ovakvih mešanja ili povreda.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Član 8 EKPS:

1. Svako ima pravo na poštovanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske.

2. Javne vlasti neće se mešati u vršenje ovog prava sem ako to nije u skladu sa zakonom i neophodno u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti ili ekonomske dobrobiti zemlje, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

4.7.1. Opšte

Prema uobičajenom shvatanju, pravo na privatnost služi zaštiti od neželjenog publiciteta, a prema širem shvatanju, pravo na privatnost izjednačava se s ličnom autonomijom pojedinca, odnosno njegovom opštom slobodom da, neometan od strane države ili drugih lica, određuje način svog života. Evropski sud za ljudska prava prihvata šire tumačenje koncepta privatnosti i smatra da se sadržina ovog prava ne može unapred taksativno odrediti.[200] Tako, prema praksi Evropskog suda, privatnost, između ostalog, obuhvata i fizički i moralni integritet, seksualnu opredeljenost,[201] odnose s drugim ljudima, uključujući i poslovne i profesionalne odnose.[202]

200 Vidi *Costello-Roberts protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 19 EHRR 112 (1993).

201 Vidi *Dugeon protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 4 EHRR 149 (1981).

202 Vidi *Niemietz protiv Nemačke*, ECHR, 16 EHRR 97 (1992).

Ustav ne štiti pravo na privatnost kao takvu, već jemči nepovredivost fizičkog i psihičkog integriteta (čl. 25, st. 1), stana (čl. 40), pisama i drugih sredstava komuniciranja (čl. 41).

4.7.2. Pristup i prikupljanje ličnih podataka

4.7.2.1. Opšta pravila. – Prikupljanje, držanje i korišćenje ličnih podataka, kao i mogućnost pristupa pojedinca podacima zaštićeni su članom 8 EKPS.[203]

Ustav sadrži načelnu odredbu kojom jemči zaštitu podataka o ličnosti, i propisuje da se prikupljanje, držanje, obrada i korišćenje podataka o ličnosti uređuju zakonom (čl. 42, st. 1 i 2).

Ustavom je izričito propisano da je zabranjena i kažnjiva upotreba podataka o ličnosti izvan svrhe za koju su prikupljeni, osim za potrebe vođenja krivičnog postupka ili zaštite bezbednosti Republike Srbije, na način predviđen zakonom (čl. 42, st. 3).

Svako, prema Ustavu, ima pravo da bude obavešten o prikupljenim podacima o svojoj ličnosti i pravo na sudsku zaštitu zbog njihove zloupotrebe (čl. 42, st. 4).

Zakon o zaštiti podataka o ličnosti[204] uređuje zaštitu ličnih podataka. Zakon predviđa da se lični podaci mogu prikupljati, obrađivati i koristiti samo za svrhe koje on određuje, a u druge svrhe samo na osnovu pismene saglasnosti građana (čl. 13). U izveštaju o *Kompatibilnosti jugoslovenskog prava sa odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima* stoji da ova odredba ne zadovoljava uslov da svrha prikupljanja, obrađivanja i korišćenja ličnih podataka mora biti ne samo zakonita, već i specificirana i to pre nego što uopšte počne prikupljanje ličnih podataka.[205]

Takođe, predviđeno je da građanin može zahtevati podatke koji se vode o njemu ili uvid u njih, kao i brisanje podataka koji nisu u skladu sa zakonom i zabranu korišćenja netačnih podataka (čl. 12). Međutim, građanin ne može da koristi ova prava ako je reč o zbirkama ličnih podataka koje se vode u skladu s propisima o kaznenoj evidenciji i propisima o evidenciji u oblasti bezbednosti države (čl. 13). Ovako široko određivanje osnova za nedozvoljavanje pristupa podacima praktično obesmišljava pomenuta prava građana, a državnim organima ostavlja široku diskreciju da podatke uskrate. Ministarstvo pravde Srbije priprema predlog zakona o Zakona o zaštiti podataka o ličnosti. Radna verzija ovog zakona reguliše mnogo šire osnovne pojmove, obradu podataka sa i bez pristanka lica na koje se odnose, kao i nedopuštenost obrade, obezbeđenje podataka, njihovo iznošenje iz Republike Srbije, zbirke isprava, itd. Takođe, trenutna radna verzija predviđa da zaštitu podataka o

203 Vidi *Leander protiv Švedske*, ECHR, 9 EHRR 36 (1987); *Hewitt i Harman protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECmHR, 14 EHRR 657 (1992); *Gaskin protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 12 EHRR 36 (1989).

204 *Sl. list SRJ*, 24/98 i 26/98.

205 Vidi *Compatibility of Yugoslav Law and Practice with the Requirements of the ECHR,* CoE, oktobar 2002, str. 190.

ličnosti obavlja Poverenik za dostupnost informacija od javnog značaja, čija će nadležnost ovim zakonom biti proširena, zatim poseban postupak pred Poverenikom, kao i postupak po žalbi.[206]

Zakon o policiji predviđa prikupljanje, obradu i korišćenje ličnih podataka kao jedno od policijskih ovlašćenja, za koja generalno važi pravilo proporcionalnosti (čl. 75).[207]

Krivičnim zakonikom inkriminisano je neovlašćeno prikupljanje, pribavljanje, saopštavanje i nenamenska upotreba podataka o ličnosti, koji se prikupljaju, obrađuju i koriste na osnovu zakona (čl. 146). Zakonik restriktivno uređuje izdavanje podataka iz kaznene evidencije nadležnim pravosudnim organima, drugim državnim organima i ostalim nabrojanim subjektima i zabranjuje, mada ne kažnjava, zahtevanje od građanina da podnosi dokaz o svojoj osuđivanosti ili neosuđivanosti (čl. 102).

Zakon o radu po prvi put reguliše obradu i pristup ličnim podacima koji se o zaposlenom vode kod poslodavca. Zakon zabranjuje poslodavcima da od kandidata zahtevaju podatke koji nisu od neposrednog značaja za obavljanje poslova za koje zasniva radni odnos.[208] Zakon o poreskom postupku i poreskoj administraciji[209] garantuje pravo na privatnost poreskih obveznika i propisuje da je svaka informacija o poreskom obvezniku tajna, osim striktno propisanih izuzetaka.[210]

Zakon o državnoj upravi[211] ne sadrži posebne odredbe o pravu građana na pristup podacima, već samo propisuje da su organi državne uprave dužni da *javnosti* omoguće uvid u svoj rad, i u tom pogledu upućuje na primenu Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja (čl. 11).[212] Međutim, taj zakon reguliše samo pristup informacijama od *javnog značaja* (tj. informacijama koje „javnost ima opravdan interes da zna"), a ne govori o pravu pojedinaca na uvid u informacije koje se na njih odnose. S druge strane, zakon štiti privatnost pojedinaca tako što predviđa da organ vlasti neće pružiti traženu informaciju ako bi time povredio pravo na privatnost lica na koje se informacija odnosi, ali predviđa i izuzetke.[213]

---

206 Vidi *Informacija o Zakonu o zaštiti podataka o ličnosti*, http://mpravde.mvcore.net/, pristupljeno 1. decembra.

207 Vidi više o prikupljanu podataka od strane policije i pravu na uvid u podatke koje vodi policija u *Izveštaj 2005*, I 4.7.2.1.

208 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I 4.7.2.1.

209 *Sl. glasnik RS*, 80/02.

210 Vidi više o zaštiti privatnosti poreskih obveznika u *Izveštaj 2005*, I 4.7.2.1.

211 *Sl. glasnik RS*, 79/05.

212 *Sl. glasnik* RS, 120/04 i 54/07. O pravu na slobodan pristup informacijama od javnog značaja vidi više u II.2.2.

213 Izuzeci su: ako je to lice dalo svoj pristanak, ako se radi o ličnosti koja je od interesa za javnost (to se, pre svega, odnosi na nosioce državnih i političkih funkcija) i ako je informacija važna s obzirom na funkciju koju to lice vrši, kao i ako se radi o licu koje je svojim ponašanjem dalo povoda za traženje informacije (čl. 14).

Ustav garantuje pravo na „obaveštenost“ (čl. 51), u okviru koga se propisuje da svako ima pravo na pristup podacima koji su u posedu državnih organa i organizacija kojima su poverena javna ovlašćenja. Ustav ne ograničava izričito ovo pravo pravom na privatnost, ali propisuje da će se ono koristiti „u skladu sa zakonom,“ što znači da moraju da se poštuju odredbe Zakona o zaštiti podataka o ličnosti. Ipak, bilo bi bolje da je Ustav i sam izričito predvideo poštovanje prava na privatnost u ovom kontekstu.

4.7.2.2. Otvaranje dosijea službi bezbednosti. – Posebno značajno sa stanovišta prava na privatnost jeste osetljivo pitanje otvaranja dosijea službi državne bezbednosti, i to naročito s dva aspekta: pravo uvida pojedinca u svoj dosije i zaštita privatnosti lica o kojima su vođeni dosijei od zloupotreba. Vlada Srbije donela je maja 2001. dve uredbe – Uredbu o skidanju oznake poverljivosti s dosijea vođenih o građanima Srbije u Službi državne bezbednosti,[214] a zatim, posle nedelju dana, Uredbu o izmenama ove uredbe.[215] Ustavni sud Srbije proglasio je obe uredbe neustavnim.[216] Po njegovoj oceni one su regulisale raznovrsne načine korišćenja podataka o ličnosti koji prema članu 20, st. 2 tadašnjeg Ustava Srbije, moraju biti regulisani zakonom, a ne podzakonskim aktom.[217]

4.7.2.3. Ovlašćenja službi bezbednosti. – Osnove bezbednosno-obaveštajnog sistema Republike Srbije, usmeravanje i usklađivanje rada službi bezbednosti i nadzor nad njihovim radom uređeni su Zakonom o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije[218] donetog 11. decembra 2007. godine. Rad službi bezbednosti biće uređen posebnim zakonima do čijeg će se stupanja na snagu primenjivati odredbe Zakona o službama bezbednosti SRJ[219] i Zakona o BIA,[220] koje nisu u suprotnosti s odredbama ovog zakona (čl. 22).

Zakonom je propisano da službe bezbednosti deluju na osnovu i u okviru Ustava, zakona, drugih propisa i opštih akata, strategije nacionalne bezbednosti, strategije odbrane kao i utvrđene bezbednosno-obaveštajne politike Republike Srbije, a pripadnici službi bezbednosti su dužni da postupaju u skladu sa Ustavom, zakonom, drugim propisima i opštim aktima, prema pravilima struke, nepristrasno i politički neutralno (čl. 2).

Rad službi bezbednosti podleže demokratskoj civilnoj kontroli od strane Narodne skupštine, predsednika Republike, Vlade, Saveta za nacionalnu bezbednost,

214 *Sl. glasnik RS*, 30/01.

215 *Sl. glasnik RS*, 31/01.

216 *Sl. glasnik RS*, 84/03.

217 O otvaranju dosijea službi bezbednosti vidi više u *Izveštaj 2005*, I 4.7.2.2.

218 *Sl. glasnik RS*, 116/07.

219 *Sl. list SRJ*, 37/02 i *Sl. list SCG*, 17/04.

220 *Sl. glasnik RS*, 42/02.

kao i javnosti (čl. 3). Zakon predviđa osnivanje Saveta za nacionalnu bezbednost[221] koji se stara o usaglašenoj primeni propisa i standarda za zaštitu podataka o ličnosti, kao i drugih propisa kojima se štite ljudska prava a koja mogu biti ugrožena razmenom informacija ili drugim operativnim radnjama (čl. 5).

Narodna skupština vrši nadzor nad radom službi bezbednosti neposredno, i preko nadležnog Odbora Narodne skupštine, koji je ovlašćen da naročito, između ostalog, nadzire zakonitost primene posebnih postupaka i mera za tajno prikupljanje podataka. Ovaj odbor je takođe nadležan i da razmatra predloge, peticije i predstavke građana koji su upućeni Narodnoj skupštini u vezi s radom službi bezbednosti i da predlaže mere za njihovo rešavanje o čemu obaveštava podnosioca (čl. 16). Sednice Odbora mogu biti zatvorene za javnost, pa u tom slučaju predsednik Odbora obaveštava javnost o radu Odbora saglasno odlukama donetim na sednici (čl. 17).

Direktor službe bezbednosti u obavezi je da Odboru podnosi redovne (najmanje jednom u toku redovnog zasedanja Narodne skupštine) i vanredne izveštaje (po potrebi ili na zahtev Odbora) (čl. 18).

Zakon ovlašćuje Odbor i na vršenje neposrednog nadzora. Naime, Direktor službe bezbednosti dužan je da, na zahtev Odbora, omogući njegovim članovima pristup u prostorije službe, da im dozvoli uvid u dokumentaciju, pruži podatke i informacije o radu službe kao i da odgovori na njihova pitanja u vezi s radom službe (čl. 19). Zakon u članu 19 taksativno nabraja oblasti o kojima članovi odbora ne mogu tražiti informacije,[222] ali su neki od ovih osnova nedopustivo široko postavljeni, čime se suštinski ugrožava mogućnost kontrole rada službi. Članovi Odbora i lica koja učestvuju u njegovom radu dužni su da štite i da čuvaju poverljive informacije do kojih dođu u radu Odbora. Oba obaveza traje za vreme rada u Odboru, kao i posle prestanka članstva, odnosno rada u Odboru (čl. 20). Ostatak odredbi o javnom nadzoru manje je precizan. Naime, predviđa se da službe obaveštavaju javnost o svom radu preko organa kojima dostavljaju izveštaje, na način kojim se ne ugrožavaju prava građana, nacionalna bezbednost i drugi interesi RS, dok one mogu i neposredno obaveštavati javnost o pojedinim bezbednosnim pojavama i događajima (čl. 21).

Funkcionisanje službi bezbednosti i njihova ovlašćenja u pogledu prikupljanja podataka regulisana su Zakonom o službama bezbednosti SRJ, koji uređuje poslovanje i ovlašćenja službi bezbednosti koje su ranije funkcionisale na nivou državne zajednice, i Zakonom o bezbednosno-informativnoj agenciji (BIA).

---

221 Članovi Saveta su predsednik Republike, predsednik Vlade, ministar odbrane, ministar unutrašnjih poslova, ministar pravde, načelnik Generalštaba Vojske Srbije i direktori službi bezbednosti (čl. 6).

222 To su podaci o identitetu sadašnjih i bivših saradnika službe, pripadnicima službe s prikrivenim identitetom, trećim licima kojima bi otkrivanje tih podataka moglo da šteti, metodima pribavljanja obaveštajnih i bezbednosnih podataka, akcijama koje su u toku, načinu primene posebnih postupaka i mera, podacima i informacijama koje su pribavljene razmenom sa stranim službama i međunarodnim organizacijama, tajnim podacima i informacijama drugih državnih organa u posedu službe.

Pojedinim odredbama ovih zakona službama bezbednosti dato je ovlašćenje uvida u lične podatke pojedinaca koji se nalaze u dokumentacijama raznih institucija. Zakonom o službama bezbednosti SRJ nadležne institucije i pravna lica koja vode registre i druge zbirke podataka obavezuju se da, na osnovu pisanog zahteva, službama omoguće uvid u njih (čl. 26). Zakon o BIA predviđa da subjekti od kojih su pripadnici BIA ovlašćeni da traže i dobiju obaveštenja i podatke ne mogu biti prinuđeni na davanje informacije, ali da njihovo odbijanje mora biti zasnovano na zakonom utvrđenim razlozima (čl. 10). Zakon ne definiše koji su to razlozi.

Oba ova zakona predviđaju obavezu pripadnika službi i lica koja vrše nadzor nad njihovim radom da dobijene informacije, odnosno određene dobijene informacije u slučaju Zakona o BIA, čuvaju kao tajnu.

Zakonom o službama bezbednosti SRJ propisano je da su službe bezbednosti u obavljanju svojih poslova vezane Ustavom i zakonima, da su dužne da poštuju ljudska prava i slobode, profesionalizam i srazmernost u primeni ovlašćenja (čl. 4). Ovim zakonom predviđen je viši nivo zaštite u odnosu na Zakon o BIA u pogledu načina prikupljanja podataka, mogućnosti građana da se obaveste o evidencijama koje službe o njima vode i u pogledu kontrole nad radom službe.[223]

Evropski sud za ljudska prava smatra da zakon kojim se uređuje rad službi bezbednosti mora da sadrži precizna pravila o načinu prikupljanja podataka i odgovarajuće garantije u pogledu nadgledanja zakonitosti ovakvih aktivnosti.[224]

4.7.2.4. Krivičnopravna zaštita privatnog života. – KZ sankcioniše povrede prava na privatni život. Tako, predviđene su sankcije za neovlašćeno fotografisanje (čl. 144), objavljivanje tuđeg spisa, portreta, fotografije, filma ili fonograma ličnog karaktera (čl. 145), neovlašćeno prisluškivanje i tonsko snimanje (čl. 143), povredu tajnosti pisama ili drugih pošiljki (čl. 142) i neovlašćeno otkrivanje tajne (čl. 141).

4.7.3. Stan (dom)

Domom se u smislu EKPS smatraju sva mesta obitavanja. Evropski sud proširio je koncept doma da obuhvati i neke poslovne prostorije.[225]

Ustav predviđa da je stan nepovrediv, a da se u stan ili druge prostorije sme ući protiv volje njihovog držaoca i u njima vršiti pretres samo na osnovu pismene odluke suda. Pretres se vrši u prisustvu dva svedoka. Dozvoljeno je izuzetno da se uđe u tuđi stan ili druge prostorije i bez odluke suda i da se vrši pretres, ako je to neophodno radi neposrednog lišenja slobode učinioca krivičnog dela ili radi otklanjanja neposredne i ozbiljne opasnosti za ljude i imovinu (čl. 40).

U toku krivičnog postupka moguće je pretresanje stana ako se time okrivljeni može uhvatiti ili će se pronaći tragovi krivičnog dela ili predmeti važni za krivični postupak (čl. 77). ZKP predviđa veća ograničenja za pretresanje advokatske kan-

223 O ovlašćenjima službi bezbednosti vidi više u *Izveštaj 2005*, I 4.7.2.3.

224 Vidi *Rotaru protiv Rumunije*, App. No. 28341/95 (2000).

225 Vidi *Niemietz protiv Nemačke*, ECHR, 16 EHRR 97 (1992).

celarije. Ove prostorije mogu se pretresati samo u pogledu određenog predmeta, spisa ili isprave (čl. 77, st. 2). Pretresanje naređuje sud, pismeno obrazloženom naredbom. Evropski sud smatra da pretres advokatske kancelarije mora biti u strogoj srazmeri s ciljem suzbijanja kriminala i zaštite prava drugih, kao i da profesionalna tajna sadržana u pregledanim materijalima ne sme da bude narušena.[226] Lice na koje se odnosi naredba o pretresu može da zahteva prisustvo advokata, odnosno branioca.[227]

U tačno određenim slučajevima dozvoljen je ulazak u stan i pretres bez prisustva svedoka (čl. 81). Problematičan osnov je onaj koji dozvoljava ulazak i pretres i bez naredbe i svedoka ako neko zove u pomoć (čl. 81, st. 1). Postojanje ovog razloga je teško dokazivo, a teret dokazivanja prebačen je na lice koje se žali, dakle, na držaoca stana.

Držalac stana koji je prisutan ima pravo da izjavi prigovor na postupanje organa unutrašnjih poslova (čl. 81, st. 2). O pretresanju koje je preduzeto bez naredbe suda organi unutrašnjih poslova dužni su da podnesu izveštaj istražnom sudiji (čl. 81, st. 6).

ZKP takođe, pod određenim uslovima, dozvoljava i tajni ulazak u tuđ stan ili druge prostorije ovlašćenim službenim licima policije, odnosno BIA, kako bi postavili tehničke uređaje za nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima i optičko snimanje (čl. 146). Zakon kao uslov za primenu mere nadzora i snimanja traži da postoji obrazložena naredba istražnog sudije, međutim, ne zahteva posebno odobrenje za ulazak u stan. Pored toga, lista krivičnih dela za koja je dozvoljeno primeniti meru tajnog zvučnog i optičkog nadzora, koja omogućuje policiji i BIA da ulaze u stan, preširoko je postavljena. Tako je stvorena mogućnost da BIA i policija tajno ulaze u stan čak i za dela kao što je npr. utaja poreza. U članu 146 se zabranjuje da ovlašćena lica koja uđu u stan pretresaju stan, osim ako su ispunjeni uslovi iz člana 81, st. 1 (vidi gore), ali ne zahteva ispunjenje ovih posebnih uslova za sam ulazak u stan. Izmenama Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine[228] predviđeno je da sud može na obrazloženi predlog Tužioca za ratne zločine da naredi nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima i optička snimanja lica za koje postoje osnovi sumnje da su sama ili sa drugim izvršila krivično delo pomaganja učiniocu posle izvršenog krivičnog dela iz člana 333 KZ, ako je delo izvršeno u vezi sa krivičnim delima iz članova 370 do 386 KZ i teškim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava, koja su izvršena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1. januara 1991. godine a koja su navedena u Statutu Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju.[229] Ove mere traju najduže 6

226 Vidi *Niemietz protiv Nemačke*, ECHR, 16 EHRR 97 (1992)

227 Vidi više u *Izveštaj 2006*, I.4.7.3.

228 *Sl. glasnik RS*, 67/03, 135/04, 61/05 i 101/07.

229 Na određivanje i sprovođenje ovih mera primenjuju se odredbe članova 232 i 233 ZKP osim ako ovim zakonom nije drukčije predviđeno.

meseci i mogu se na obrazloženi predlog tužioca produžiti najviše dva puta za po tri meseca (čl. 13a).

Krivični zakonik kažnjava povrede prava na nepovredivost doma. Predviđena krivična dela su narušavanje nepovredivosti stana (čl. 139) i protivzakonito pretresanje (čl. 140).

U sudskoj praksi se pojam stana široko tumači, kao svaka prostorija koja ljudima faktički služi za stanovanje, odnosno za kraći ili duži boravak. Kao stan se smatra i svaka prostorija koju određeno lice zakonski poseduje bez obzira da li zaista u njoj i boravi.

4.7.4. Prepiska

Pojam prepiske u smislu člana 8 EKPS ne obuhvata samo pismenu korespodenciju već i telefonske razgovore,[230] teleks,[231] telegraf i druge vidove elektronske komunikacije.

Ustav garantuje nepovredivost tajnosti pisama i drugih sredstava komuniciranja, odstupanja dozvoljava samo na određeno vreme, ako su neophodna radi vođenja krivičnog postupka ili zaštite bezbednosti države, pod uslovom da odluku o tome donese sud (čl. 41).

ZKP uvodi ograničenje kod mogućnosti da istražni sudija vrši uvid u pisma, telegrame i druga sredstva komunikacije koji su upućeni osumnjičenom ili okrivljenom ili koje on šalje tako što ovo dozvoljava samo ako postoje okolnosti na osnovu kojih se može očekivati da će to poslužiti kao dokaz u postupku (čl. 85, st. 1). Istražni sudija može obrazloženom naredbom dozvoliti tajni nadzor i snimanje telefonskih i drugih razgovora ili komunikacija drugim tehničkim sredstvima. Izvršenje ove naredbe povereno je policiji ili Bezbednosno-informativnoj agenciji, a u određenim slučajevima i prikrivenom isledniku.

ZIKS predviđa da osuđeni ima neograničeno pravo na dopisivanje (čl. 75).[232]

Prema već pomenutom Zakonu o službama bezbednosti SRJ, službe su ovlašćene i da tajno prikupljaju potrebne podatke. Kao jedno od posebnih sredstava i metoda za prikupljanje podataka zakon predviđa nadzor nad poštanskim pošiljkama i drugim sredstvima opštenja (čl. 30, st. 2, t. 1 i 2). Ovakav nadzor može se primeniti samo po odobrenju nadležnog suda (čl. 31, st. 1), a predlog za njihovu primenu mora da sadrži osnove sumnje, razloge i potrebu njihove primene, kao i rok njihovog trajanja (čl. 31, st. 3).

230 Vidi *Klass protiv Nemačke*, Series A, No. 28; (1979–80) 2 EHRR 214.

231 Vidi *Campbell Christie protiv Ujedinjenog Kraljevstva,* 27. jun 1994, 21482/93 DR 78 A.

232 O dozvoljenosti ograničenja prava na prepisku pritvorenicima i zatvorenicima vidi *Angell Estella protiv Urugvaja,* CCPR/C/18/D74/1980 (1983), *Campbell protiv Ujedinjenog Kraljevstva* App. No. 13590/88 (1992).

Prema Zakonu o BIA, direktor BIA može, ako to nalažu interesi bezbednosti Srbije, svojim rešenjem, a na osnovu prethodne odluke suda, naložiti da se prema određenim fizičkim i pravnim licima preduzmu mere kojima se odstupa od načela nepovredivosti tajne pisama i drugih sredstava opštenja (čl. 13).[233] Za primenu ovih mera neophodno je da predlog za preduzimanje mera direktora BIA odobri predsednik Vrhovnog suda Srbije, odnosno drugi ovlašćeni sudija i to u roku od 72 časa od podnošenja obrazloženog predloga. Odobrene mere mogu da se primenjuju najduže šest meseci, a na osnovu novog predloga, mogu se produžiti najduže na još šest meseci (čl. 14).

Izvesnu bojazan izaziva odredba člana 15 Zakona, prema kojoj, kada razlozi hitnosti to zahtevaju, a kao tipični slučaj te vrste navodi se unutrašnji i međunarodni akt terorizma, direktor BIA svojim rešenjem može da naloži i bez odluke nadležnog sudije Vrhovnog suda, primenu mera ograničenja privatnosti.[234]

4.7.5. Porodični život i porodica

Prema Evropskom sudu za ljudska prava porodični život se shvata u smislu faktičkog postojanja bliskih ličnih veza.[235] Ovo obuhvata niz odnosa, kao što je brak, deca, odnosi između roditelja i dece[236] i nevenčanih parova koji žive sa svojom decom.[237] Čak i sama mogućnost zasnivanja porodičnog života može biti dovoljna da privuče zaštitu člana 8.[238] Drugi odnosi za koje je utvrđeno da spadaju pod član 8 obuhvataju odnose sestara i braće, ujaka/tetke i sestričina/bratičina,[239] roditelja i usvojene dece i baba i deda sa svojim unucima.[240] Štaviše, porodični odnos može postojati i u slučajevima kada nema nikakve krvne povezanosti i tada u obzir treba uzeti druga merila kao što su postojanje stvarnog porodičnog života, dovoljno jake lične veze, i dužina trajanja odnosa.[241]

Ustav, za razliku od Povelje, ne sadrži odredbu kojom zaštićuje porodicu u okviru prava na privatnost, već porodicu reguliše s aspekta društva kao celine. Tako, prema članu 66, st. 1 „porodica, majka, samohrani roditelj i dete (...) uživaju posebnu zaštitu."

Ustav u članu 63 garantuje pravo da se slobodno odluči o rađanju dece, ali je sporno što to pravo garantuje „svakome". Postavlja se pitanje kako ovo pravo može da se garantuje muškarcima, ako majka odluči da dete ne rodi (što je pravo koje joj je ovim članom garantovano).

233 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.7.4.

234 *Ibid.*

235 Vidi *K. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (1986) 50 DR 199, ECmHR.

236 Vidi *Marckx protiv Belgije* (1979) 13 EHRR 330, ECtHR.

237 Vidi *Johnston protiv Irske,* ECtHR, App. 6/1985/92/139 A–112.

238 Vidi *Keegan protiv Irske* (1994) 18 EHRR 342, ECtHR.

239 Vidi *Boyle protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (1994) 19 EHRR 179, ECtHR.

240 Vidi *Bronda protiv Italije* (9. jun 1998) ECtHR.

241 Vidi *X., Y. i Z. protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (1997), App. No. 21830/93.

Ustav jemči pravo svakome da slobodno odluči o zaključenju i raskidanju braka, i propisuje da zaključenje, trajanje i raskid braka počivaju na ravnopravnosti supružnika (čl. 62). Ustav takođe predviđa da se brak može zaključiti samo uz slobodan pristanak žene i muškarca i tako, u stvari, proglašava homoseksualne brakove neustavnim. Iako je regulisanje ovog pitanja u nadležnosti svake države, postavlja se pitanje da li je neophodno ustanoviti ga kao ustavni princip, otežavajući na taj način eventualnu zakonodavnu promenu. Napominjemo da i prema EKPS pravo na sklapanje braka i zasnivanja porodice imaju „muškarac i žena“ (čl. 12).

Odredbe Porodičnog zakona u skladu su sa međunarodnim standardima u pogledu prava na privatnost. Zakon unosi značajna poboljšanja i prvi put predviđa da svako ima pravo na poštovanje porodičnog života (čl. 2, st. 1). Takođe, garantuje se pravo na održavanje ličnih odnosa deteta s roditeljem s kojim dete ne živi, sem ukoliko postoje razlozi da se taj roditelj potpuno ili delimično liši roditeljskog prava ili u slučaju nasilja u porodici (čl. 61). Dete ima pravo i na održavanje ličnih odnosa i sa drugim srodnicima s kojima ga vezuje posebna bliskost (čl. 61, st. 5). Takođe, kod obrazovanja deteta, po prvi put se uvažavaju interesi roditelja. Naime, predlog zakona predviđa da roditelji imaju pravo da detetu obezbede obrazovanje u skladu sa svojim etičkim i religijskim uverenjima (čl. 71).

4.7.6. Seksualna autonomija

Seksualna autonomija zaštićena je članom 8 EKPS.[242] Prema praksi Evropskog suda za ljudska prava, ograničenje seksualne autonomije mora da bude predviđeno zakonom, neophodno i proporcionalno. Ograničenje je lako opravdati u odnosu na zloupotrebu maloletnika,[243] a teško u odnosu na dobrovoljni privatan odnos punoletnih lica.[244]

Pravo na izražavanje polne opredeljenosti nije izričito priznato u pravnom poretku Srbije ni novim Ustavom, niti se polna opredeljenost navodi izričito kao zabranjeni osnov. Diskriminacija na osnovu seksualne opredeljenosti izričito je zabranjena Zakonom o radu (čl. 18).

4.8. Pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti

Član 18 PGP:

1. Svako lice ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti. Ovo pravo podrazumeva slobodu ispovedanja i primanja vere ili ubeđenja po svom nahođenju,

242 *Dugeon protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 4 EHRR 149 (1981); *Norris protiv Irske*, ECHR, 13 EHRR 186 (1988); *Lusting-Prean i Beckett protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, 29 EHRR 548 (1999); *Sutherland protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, EHRLR 117 (1997, 1998).

243 Vidi *M. K. protiv Austrije*, ECmHR, 24 EHRR CD 59 (1997).

244 Vidi *Dugeon protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, *Norris protiv Irske*.

kao i slobodu da tu veru ili ubeđenje ispoljava pojedinačno ili zajedno s drugima, kako javno tako i privatno, kroz kult, vršenje verskih i ritualnih obreda i veronauku.

2. Niko ne može biti predmet prinude kojom bi se kršila sloboda njegovog ispovedanja ili primanja vere ili ubeđenja po njegovom nahođenju.

3. Sloboda ispoljavanja vere ili ubeđenja može biti predmet samo onih ograničenja koja predviđa zakon a koja su nužna radi zaštite javne bezbednosti, reda, zdravlja ili morala, ili pak osnovnih prava i sloboda drugih lica.

4. Države članice ovog pakta obavezuju se da poštuju slobodu roditelja, a u datom slučaju zakonitih staratelja, da obezbede svojoj deci ono versko i moralno obrazovanje koje je u skladu sa njihovim sopstvenim ubeđenjima.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Član 9 EKPS:

1. Svako ima pravo na slobodu misli, savesti i veroispovesti; ovo pravo uključuje slobodu promene vere ili uverenja i slobodu čoveka da, bilo sam ili zajedno s drugima, javno ili privatno, ispoljava veru ili uverenje molitvom, propovedi, običajima i obredom.

2. Sloboda ispovedanja vere ili ubeđenja može biti podvrgnuta samo onim ograničenjima koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu javne bezbednosti, radi zaštite javnog reda, zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

4.8.1. Opšte

Ustav Republike Srbije posvećuje čak četiri člana pitanjima od važnosti za ostvarivanje slobode misli, savesti i veroispovesti. Članom 11 ustanovljava se princip svetovnosti države i proglašava zabrana ustanovljavanja državne religije.[245] Član 43 reguliše pitanja individualnih verskih sloboda i slobode misli. Izričito se jemči sloboda promene veroispovesti ili uverenja. Ustav propisuje i da niko nije dužan da se izjašnjava o svojoj veroispovesti, odnosno uverenjima. Jemči se i pravo ispoljavanja veroispovesti kroz obrede, versku nastavu i versku službu, a garantuje se i pravo javnog ispoljavanja verskih uverenja. Ustav ispravno ustanovljava mogućnost ograničenja samo slobode ispoljavanja verskih uverenja, ne i mogućnost ograničavanja same slobode veroispovesti. Ograničenja moraju biti ustanovljena zakonom, a mogu se uvesti samo ukoliko su neophodna u demokratskom društvu, a potrebna su radi zaštite života i zdravlja ljudi, zaštite drugih prava zajemčenih Ustavom, zaštite javne bezbednosti i javnog reda, kao i radi sprečavanja podsticanja rasne, nacionalne i verske mržnje. Ograničenja su dozvoljena i radi zaštite „morala demokratskog društva“, nove kovanice koja bi, ukoliko bi se ispravno tumačila, trebalo da ukaže na viši stepen prihvatljivosti različitih moralnih shvatanja koja

245 Vidi I.4.8.2.

vladaju u jednom heterogenom društvu. Izričito se jemči i pravo roditelja da slobodno odlučuju o verskom obrazovanju i vaspitanju svoje dece. Članom 44 regulisane su kolektivne verske slobode, odnosno sloboda verskog organizovanja,[246] dok se članom 45 garantuje pravo na prigovor savesti.[247]

Tokom 2006. usvojena su dva zakona od važnosti za ostvarivanje slobode misli, savesti i veroispovesti: Zakon o crkvama i verskim zajednicama[248] i Zakon o vraćanju (restituciji) imovine crkvama i verskim zajednicama.[249] Od podzakonskih akata relevantan je Pravilnik o sadržini i načinu vođenja Registra crkava i verskih zajednica.[250]

4.8.2. Odvojenost crkve od države

Ustav Srbije izričito propisuje princip svetovne države i ustanovljava zabranu državne religije. Princip odvojenosti države od crkve je dvostran i podrazumeva kako autonomiju verskih zajednica u odnosu na državne institucije, tako i nezavisnost državnih vlasti u odnosu na verske zajednice. Zakon o crkvama i verskim zajednicama pruža izuzetno visok stepen autonomije verskim zajednicama, ali brojne odredbe novog Zakona narušavaju načelo nemešanja poretka verskih zajednica sa državnim poretkom.

Član 7, st. 2 Zakona propisuje da je država dužna da pruži pomoć za izvršenje pravnosnažnih odluka i presuda koje izdaju nadležni organi crkava i verskih zajednica. S obzirom da je obaveza pružanja pomoći prilikom izvršenja automatska, odnosno odluka ne mora biti priznata od strane državnih sudova, otvorena je mogućnost da državni organi učestvuju u izvršenju odluka kojima se krše javni poredak ili određena ljudska prava, umesto da se takve odluke neutrališu.[251] Naime, sudski postupci prema pravilima većine verskih zajednica ne odgovaraju međunarodnim standardima pravičnog postupanja iz člana 6 EKPS, odnosno člana 14 PGP.[252] Prava čoveka i javni poredak mogu biti povređeni i na polju materijalnog prava.[253] Potpuno je neizvestan domet odredbe člana 7, st. 2, jer nije precizirano koje tačno odluke crkvenih sudova treba izvršavati u smislu državnog prava. Na

246 Vidi I.4.8.3.

247 Vidi I.4.8.5.

248 *Sl. glasnik RS*, 36/06.

249 *Sl. glasnik RS*, 46/06.

250 *Sl. glasnik RS*, 64/06.

251 Evropski sud za ljudska prava ustanovio je u presudi *Pellegrini protiv Italije* (App. No. 30882/96) da država ima obavezu da preispita odluke organa verskih zajednica kao i postupak u kom su takve odluke donete ukoliko obezbeđuje njihovo izvršenje.

252 Tako npr. prema važećem procesnom pravu Srpske pravoslavne crkve, eparhijski sudovi mogu doneti presudu bez prisustva optuženog. Advokati nemaju pravo pojavljivanja pred sudom. U kaznenom crkvenom pravu optuženi dokazuje nevinost, prema tome ne postoji pretpostavka nevinosti (sve ovo u: *Postupak za sudove u SPC* iz 1933. i *Krivična pravila SPC* iz 1961).

253 Tako, pojedine verske zajednice poznaju višebračnost, zabranu učestvovanja žena u javnom životu, zabranjuju razvod braka itd.

kraju, nije predviđena ni procedura u kojoj bi verske zajednice zatražile pomoć državnih organa pri izvršenju niti postupak pružanja te pomoći.

Mnoge druge odredbe dovode u pitanje odvojenost države od crkve. Tako je članom 9, st. 3 propisano da crkve i verske zajednice mogu svojim aktima menjati i ukidati svoje organizacione jedinice, organe i ustanove koje imaju svojstvo pravnog lica, bez ustanovljavanja izričite obaveze da ovakve promene prijave državnim organima radi registracije. S obzirom da stav 2 istog člana ustanovljava obavezu prijave određene organizacione jedinice verske zajednice koja prema autonomnim propisima treba da ima svojstvo pravnog lica, ispravno bi tumačenje bilo da ova obaveza postoji i za svaku promenu statusa organizacionih jedinica. Ipak, ostaje primedba da prema tekstu člana 9 organizacione jedinice verskih zajednica stiču status pravnog lica na osnovu autonomnih propisa verskih zajednica, što nije moguće, s obzirom da ispunjenost uslova za sticanje pravne ličnosti moraju ceniti državni organi.

Sporne su i odredbe kojima se sveštenicima garantuje izuzetno širok imunitet u vršenju njihove delatnosti (čl. 8, st. 4).

4.8.3. Versko organizovanje i ravnopravnost verskih zajednica

Ustav Srbije u članu 44 garantuje ravnopravnost svih verskih zajednica, slobodu verskog udruživanja i kolektivnog ispoljavanja veroispovesti. Ustav takođe garantuje autonomiju verskih zajednica. Član 44, st. 3 propisuje da Ustavni sud može zabraniti versku zajednicu samo ako njeno delovanje ugrožava pravo na život, pravo na psihičko i fizičko zdravlje, prava dece, pravo na lični i porodični integritet, pravo na imovinu, javnu bezbednost i javni red ili ako izaziva i podstiče versku, nacionalnu ili rasnu netrpeljivost. Čini se da je ovom odredbom sužena mogućnost zabrane delovanja verskih organizacija, s obzirom da Ustav ne dozvoljava zabranu verskih organizacija zbog ugrožavanja svih ljudskih prava i sloboda zajemčenih Ustavom i međunarodnim dokumentima. Tako, recimo, ne bi bilo moguće zabraniti neku versku organizaciju ukoliko ugrožava slobodu izražavanja svojih članova ili negira pravo na slobodu verskog udruživanja nekoj drugoj zajednici.

Zakon o crkvama i verskim zajednicama u velikoj meri odstupa od ustavnih odredbi i međunarodnih standarda kada je u pitanju sloboda verskog organizovanja i ravnopravnost verskih zajednica. Iako se u članu 6 Zakona garantuje ravnopravnost svih verskih zajednica pred zakonom, on ipak pravi razliku između četiri vrste verskih zajednica. Prvu kategoriju čine tradicionalne crkve i verske zajednice kojima je ovaj status priznat na osnovu različitih zakona donetih u vreme Kraljevine Srbije (SHS, Jugoslavije). To su: Srpska pravoslavna crkva, Rimokatolička crkva, Slovačka evangelička crkva a. v., Hrišćanska reformatska crkva, Evangelička hrišćanska crkva a. v, Islamska verska zajednica i Jevrejska verska zajednica. Drugu grupu čine konfesionalne crkve i verske zajednice. To su sve one crkve i verske organizacije čiji je pravni status bio regulisan prijavom u skladu sa Zakonom o

pravnom položaju verskih zajednica[254] i Zakonom o pravnom položaju verskih zajednica.[255] Treću grupu čine nove verske organizacije. Četvrtu grupu koju Zakon ne pominje, ali je implicitno ustanovljava, čine sve one verske zajednice koje nisu registrovane, a koje se nalaze u izuzetno nepovoljnom položaju, jer nije izvesno da li je ovakvim zajednicama uopšte dozvoljeno bilo kakvo versko delovanje, dok je sasvim izvesno da one ne mogu posedovati imovinu, niti uživati pogodnosti koje imaju ostale verske organizacije.[256] Svako tumačenje kojim bi se ovim organizacijama uskraćivalo pravo verskog delovanja bilo bi suprotno Ustavu i međunarodnoj praksi.

Najpovlašćeniji položaj imaju tradicionalne crkve i verske zajednice. One, naime, prilikom preregistracije podnose samo prijavu koja sadrži naziv crkve ili verske zajednice, adresu sedišta crkve ili verske zajednice, ime, prezime i svojstvo lica ovlašćenog da predstavlja i zastupa crkvu ili versku zajednicu, dok sve ostale verske organizacije, uključujući i one konfesionalne, moraju podneti i odluku o osnivanju verske organizacije sa imenima, prezimenima, brojevima identifikacionih dokumenata i potpisima osnivača od najmanje 0,001 odsto punoletnih državljana Republike Srbije koji imaju prebivalište u Republici Srbiji prema poslednjem zvaničnom popisu stanovništva ili stranih državljana sa stalnim boravkom na teritoriji Republike Srbije (čl. 18, st. 2, t. 1). Pravilnik o sadržini i načinu vođenja Registra crkava i verskih zajednica precizira da je broj osnivača potreban da bi se verska organizacija upisala u Registar 100 i da će se ova cifra dalje usklađivati sa zakonom (čl. 7, st. 3). Smatramo da je ovo previsok cenzus, kao i da očigledno značajno odstupa od 0,001 odsto od broja punoletnih državljana Srbije s prebivalištem u njoj (poređenja radi broj državljana s pravom glasa je oko 6,5 miliona) ili stranih državljana sa stalnim boravkom na teritoriji RS, a i teško ga je pomiriti s ustavnom zabranom da se niko ne može primorati da se izjasni o svojim verskim uverenjima. Pored toga, sve verske organizacije osim tradicionalnih moraju podneti i statut ili drugi dokument verske organizacije koji sadrži: opis organizacione strukture, način upravljanja, prava i obaveze članova, način osnivanja i gašenja organizacione jedinice, spisak organizacionih jedinica sa svojstvom pravnog lica i druge podatke od značaja za versku organizaciju. Naročito je problematična obaveza podnošenja prikaza osnova verskog učenja, verskih obreda, verskih ciljeva i osnovnih aktivnosti verske organizacije, s obzirom da Zakon ostavlja upravnim organima mogućnost da ocenjuju kvalitet verskih učenja i ciljeva, što je apsolutno nedopušteno sa stanovišta slobode misli i veroispovesti. Neadekvatnost verskih učenja i ciljeva može biti razlog za odbijanje zahteva za registraciju (čl. 20, st. 4). U kontekstu ravnopravnosti verskih zajednica sporna je i odredba koja uskraćuje registraciju verskih organizacija čiji naziv sadrži naziv ili deo naziva koji izražava identitet crkve, verske zajedni-

254 *Sl. list FNRJ*, 22/53.

255 *Sl. glasnik SRS*, 44/77.

256 Ovo je zaključila i Venecijanska komisija za demokratiju kroz pravo u svom Drugom izveštaju o Nacrtu zakona o verskim organizacijama u Srbiji, april 2006.

ce ili verske organizacije, a koja je ranije registrovana ili je ranije podnela zahtev za upis u Registar (čl. 19). Zakon zahteva i dostavljanje podataka o stalnim izvorima prihoda verske organizacije. Upisom u registar verska organizacija stiče status pravnog lica.

Protivustavno je i protivno međunarodnim standardima ovlašćenje Ministarstva vera (organa uprave) da bez prethodne odluke Ustavnog suda (što zahteva Ustav u članu 44, st. 3) izbriše organizaciju iz registra ukoliko oceni da su njeni ciljevi, učenje, obredi ili delovanje suprotni Ustavu i javnom poretku ili ako ugrožavaju život, zdravlje, slobodu i prava drugih, prava dece, pravo na lični i porodični integritet i pravo na imovinu (čl. 22, tač. 2 u vezi sa čl. 20, st. 4 Zakona).

Ravnopravnost verskih organizacija narušena je i ostavljanjem širokih diskrecionih ovlašćenja državnim organima prilikom odlučivanja o različitim vidovima saradnje države i verskih zajednica. Tako se u članu 29, st. 2 predviđa mogućnost da se sredstva za zdravstveno i penzijsko osiguranje sveštenika uplaćuju iz budžeta Republike; u članu 28 mogućnost da država materijalno pomaže crkve i verske zajednice; u članu 30 mogućnost propisivanja poreskih olakšica za crkve i verske zajednice; u članu 32 mogućnost izdvajanja budžetskih sredstava za izgradnju hramova i bogomolja. Nisu propisani nikakvi kriterijumi za upražnjavanje ovakvih mogućnosti, a zakonodavna praksa pokazuje da se one koriste diskriminatorski i isključivo u korist tradicionalnih crkava i verskih zajednica. Tako je npr. članom 55 Zakona o porezu na dodatu vrednost pravo na refakciju poreza dato samo tradicionalnim crkvama i verskim zajednicama. Članom 20 Zakona o osnovnoj školi[257] i članom 24 Zakona o srednjoj školi[258] obezbeđena je verska nastava u javnim školama samo za tradicionalne crkve i verske zajednice. Ovim se odredbama ozbiljno narušava princip jednakosti verskih zajednica.

4.8.4. Verska nastava

Prema PGP, sadržaj prava na slobodu veroispovesti čini sloboda ispoljavanja verovanja veroispovedanjem, obavljanjem obreda, pohađanjem službe i nastavom. Ustav Srbije izričito garantuje u članu 43, st. 3 pravo na versku nastavu kao i pravo roditelja da svojoj deci obezbede versko i moralno obrazovanje u skladu sa svojim uverenjima (čl. 43, st. 5).

Članom 20 Zakona o osnovnoj školi i članom 24 Zakona o srednjoj školi uređuje se verska nastava i nastava alternativnog predmeta u školama u Srbiji. Učenici nisu prisiljeni da pohađaju versku nastavu, već imaju pravo izbora između tog predmeta i građanskog vaspitanja.

Ova dva predmeta su izborna. O pohađanju verske nastave ili nastave alternativnog predmeta u osnovnim školama odlučuje roditelj, odnosno staratelj. U srednjim školama ovu odluku donose učenici uz obavezno upoznavanje roditelja, odno-

257 *Sl. glasnik RS*, 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 66/94, 22/02 i 62/03.

258 *Sl. glasnik RS*, 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 24/96, 23/02, 25/02, 62/03 i 64/04.

sno staratelja. Nastava se izvodi u svih osam razreda osnovne i sva četiri srednje škole. Roditelji, odnosno staratelji (u osnovnim), tj. učenici (u srednjim školama), moraju se opredeliti za pohađanje jednog od ponuđenih predmeta.

Izmene i dopune Zakona o osnovnoj (čl. 20, st. 2) i srednjoj školi (čl. 24, st. 2) sadrže propis da se verska nastava organizuje samo za tradicionalne crkve i verske zajednice.

4.8.5. Pravo na prigovor savesti

Prigovor savesti nije direktno pomenut u međunarodnim instrumentima, ali proizlazi iz slobode misli, savesti i veroispovesti. Pravo na prigovor savesti sadržano je i priznato u preporukama i rezolucijama Parlamentarne skupštine i Komiteta ministara Saveta Evrope.[259] Međutim, Evropska komisija za ljudska prava je u svojoj praksi utvrdila da prigovor savesti nije zaštićen Konvencijom. Naime, član 4, st. 3b Konvencije kaže da „*u zemljama u kojima se priznaje* prigovor savesti, služba koja se zahteva umesto služenja vojne obaveze“ (kurziv naš) ne predstavlja prinudni rad, iz čega jasno proizilazi da je državama članicama ostavljeno da odluče da li će predvideti prigovor savesti u svom pravnom poretku.[260]

Ustav Srbije u članu 45 izričito propisuje pravo na prigovor savesti kao osnovno ljudsko pravo. Ipak, Ustav ne sadrži garantiju civilnog služenja vojnog roka, već samo služenja vojnog roka bez oružja.

Početkom decembra 2007. godine usvojen je Zakon o Vojsci Srbije. Ovaj zakon, između ostalog, bliže uređuje profesionalnu službu u vojsci i ne bavi se pitanjima vojne obaveze i civilnog služenja vojnog roka. U prelaznim odredbama zakona kaže se da dosadašnji Zakon o Vojsci Jugoslavije[261] prestaje da važi, ali da će se do donošenja novih propisa o vojnoj obavezi u toj oblasti primenjivati odredbe starog zakona (čl. 197). Zbog toga su dosadašnje odredbe o civilnom služenju vojnog roka i dalje relevantne.

Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o Vojsci Jugoslavije (VJ)[262] predviđeno je da se vojni rok u civilnoj službi skraćuje sa 13 na 9 meseci, odnosno da traje tri meseca duže od vojnog roka koji se služi pod oružjem u jedinicama Vojske. Duže trajanje civilne službe od služenja u vojsci nije suprotno standardima ljudskih prava, sve dok ta razlika u trajanju nema kazneni, diskriminatorni karakter, kojim bi se *de facto* onemogućilo korišćenje prava na prigovor savesti. Evropski sud za ljud-

259 Dokumenti SE koji se odnose na pravo na prigovor savesti su: rezolucija 337 (1967); Preporuka br. 478 (1967) o pravu na prigovor savesti; Preporuka br. 816 (1977) i Preporuka br. 1518 (2001) o pravu prigovora savesti vojnoj službi državama članicama; Preporuka br. R (87) 8 Komiteta ministara CoE državama članicama o pravu prigovora savesti obaveznoj vojnoj službi od 9. aprila 1987.

260 Vidi *Autio protiv Finske*, 72 DR 241, ECmHR, App. No. 17086/90 (1991) i *X. protiv Austrije,* ECmHR, App. No. 5591/72, 43 Coll. 161.

261 *Sl. list SRJ*, 43/94, 28/96, 44/99, 74/99, 3/02, 37/02 i *Sl. list SCG*, 7/05, 44/05.

262 *Sl. list SRJ*, 44/05.

ska prava je u svojoj praksi po članovima 9 i 14 EKPS utvrdio da čak i dvostruko duže trajanje može biti opravdano.[263]

Zakon o VJ uređuje uslove pod kojima se pravo na prigovor savesti može koristiti (čl. 296–300).[264]

Izmenama Uredbe o vršenju vojne obaveze[265] otklonjen je najveći deo neusklađenosti Zakona o VJ s međunarodnim standardima.

Uredba predstavlja privremeno rešenje, koje je ponekad čak i u suprotnosti sa Zakonom o VJ, za čije je sprovođenje zadužena.[266]

4.8.6. Restitucija imovine verskih organizacija[267]

Skupština Srbije usvojila je aprila 2006. godine Zakon o vraćanju (restituciji) imovine crkvama i verskim zajednicama. Ovim zakonom uređuju se uslovi, način i postupak vraćanja imovine koja je na teritoriji Republike Srbije oduzeta od crkava i verskih zajednica, kao i od njihovih zadužbina i društava, primenom propisa o agrarnoj reformi, nacionalizaciji, sekvestraciji i drugih propisa koji su doneseni i primenjivani u periodu od 1945. godine, kao i svim drugim aktima kojima je vršeno oduzimanje te imovine, bez tržišne naknade. Iako je kao osnovno načelo Zakona u članu 2 naveden jednak pravni tretman svih crkava i verskih zajednica, veoma je problematično kako će se ovaj zakon primenjivati na imovinu jevrejske zajednice, s obzirom da je njena imovina oduzeta neposredno pre ili u toku okupacije Jugoslavije tokom Drugog svetskog rata, tako da ovi događaji ne ulaze u vremenski okvir koji je postavio Zakon.

Pravo na vraćanje imovine pripada crkvama i verskim zajednicama, odnosno njihovim pravnim sledbenicima, u skladu sa važećim aktima crkava i verskih zajednica. Ukoliko se ova odredba tumači u skladu sa Zakonom o crkvama i verskim zajednicama, ovo pravo pripada samo registrovanim crkvama i verskim zajednicama, s obzirom da samo one imaju status pravnog lica, odnosno mogu biti nosioci prava na imovinu. Tumačenjem ove odredbe dolazi se do zaključka da ukoliko neka verska organizacija ne uspe da se preregistruje prema odredbama Zakona o crkvama i verskim zajednicama, njena imovina prevashodno treba da pripadne njenim pravnim sledbenicima, odnosno onim fizičkim i pravnim licima koja su eventualno u statutima navedena kao pravni sledbenici tih organizacija. S obzirom da su ove odredbe prava retkost u konstitutivnim aktima verskih zajednica, čini se da će praktična posledica ove odredbe u slučajevima gubitka pravne ličnosti verskih organizacija biti ta da će nestajati i obaveza restitucije.

263 Vidi *G. protiv Holandije*, ECmHR, App. No. 11850/85 (1987) kao i *Autio protiv Finske*.

264 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.8.3.

265 *Sl. list SRJ*, 36/94, 7/98 i *Sl. list SCG*, 37/03, 4/05.

266 Više o ovoj Uredbi vidi u *Izveštaj 2005*, I.4.8.3.

267 Ovde će biti razmatrana samo pitanja od važnosti za slobodu veroispovesti. Detaljnije o problemima restitucije vidi I.4.12.5.

Predmet vraćanja su nepokretnosti koje su u momentu oduzimanja bile u vlasništvu crkava i verskih zajednica, kao i pokretne stvari od kulturnog, istorijskog ili umetničkog značaja. Zakon izričito ne navodi restituciju hramova, s obzirom da oni uglavnom i nisu bili nacionalizovani, mada postoje određeni slučajevi nacionalizacije manastirskih dobara, sinagoga itd.

4.9. Sloboda izražavanja

Član 19 PGP:

1. Niko ne može biti uznemiravan zbog svojih mišljenja.

2. Svako lice ima pravo na slobodu izražavanja; ovo pravo bez obzira na granice, podrazumeva slobodu iznalaženja, primanja i širenja informacija i ideja svih vrsta, u usmenom, pismenom, štampanom ili umetničkom obliku, ili na bilo koji drugi način po slobodnom izboru.

3. Ostvarivanje sloboda predviđenih u tački 2 ovog člana obuhvata posebne dužnosti i odgovornosti. Sledstveno tome, ono može biti podvrgnuto izvesnim ograničenjima koja moraju, međutim, biti izričito određena zakonom, a potrebna su iz razloga:

(a) poštovanja prava ili ugleda drugih lica;

(b) zaštite državne bezbednosti, javnog reda, javnog zdravlja ili morala.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Član 10 EKPS:

1. Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu posedovanja sopstvenog mišljenja, primanja i saopštavanja informacija i ideja bez mešanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprečava države da zahtevaju dozvole za rad televizijskih, radio i bioskopskih preduzeća.

2. Pošto korišćenje ovih sloboda povlači za sobom dužnosti i odgovornosti, ono se može podvrgnuti formalnostima, uslovima, ograničenjima ili kaznama propisanim zakonom i neophodnim u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, teritorijalnog integriteta ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, zaštite ugleda ili prava drugih, sprečavanja otkrivanja obaveštenja dobijenih u poverenju, ili radi očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

4.9.1. Opšte

Postojeći propisi u Srbiji jamče slobodu mišljenja i izražavanja. Pravo na slobodu javnog izražavanja mišljenja garantuje se Ustavom (čl. 46).

Sloboda izražavanja može se zakonom ograničiti, ako je to neophodno radi zaštite prava i ugleda drugih, čuvanja autoriteta i nepristrasnosti suda i zaštite javnog zdravlja, morala demokratskog društva i nacionalne bezbednosti Republike Srbije (čl. 46, st. 2). Navedeni osnovi su u skladu s ograničenjima iz PGP, s tim što se ne pominje javni red već javna bezbednost. Dodatni osnov ograničenja – očuvanje nezavisnosti i nepristrasnosti suda – preuzet je iz EKPS.

Slobodi štampe i drugih medija posvećene su posebne odredbe. Sloboda štampe se jemči, izdavanje novina moguće je bez prethodnog odobrenja, uz upis u registar kod nadležnog organa (čl. 50 Ustava). Televizijske i radio stanice se osnivaju u skladu sa zakonom (čl. 50, st. 2). Zabranjena je cenzura štampe i drugih sredstava javnog obaveštavanja (čl. 50, st. 3). Nadležni sud može sprečiti širenje informacija samo ako je to „u demokratskom društvu neophodno radi sprečavanja pozivanja na nasilno rušenje Ustavom utvrđenog poretka ili narušavanje teritorijalnog integriteta Republike Srbije, sprečavanja propagiranja rata ili podstrekavanja na neposredno nasilje ili radi sprečavanja zagovaranja rasne, nacionalne ili verske mržnje, kojim se podstiče na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje“ (čl. 50, st. 3). Pravo na ispravku garantovano je Ustavom (čl. 50, st. 4), ali je bliže uređivanje ovog prava prepušteno zakonu.

4.9.2. Zakon o javnom informisanju Srbije

Ovim zakonom[268] se uređuje pravo na javno informisanje, kao pravo na slobodu izražavanja mišljenja, kao i prava i obaveze učesnika u postupku. Ovo pravo naročito obuhvata slobodu izražavanja misli, slobodu prikupljanja, objavljivanja i širenja ideja, informacija i mišljenja, slobodu štampanja i distribucije novina, slobodu proizvodnje i emitovanja radio i televizijskog programa, slobodu primanja ideja, informacija i mišljenja, kao i slobodu osnivanja pravnih lica koja se bave javnim informisanjem (čl. 1). Zakon zabranjuje cenzuru i posredne načine ograničenja slobode izražavanja, afirmiše informisanje o stvarima od interesa za javnost, štiti interese nacionalnih manjina i etničkih zajednica, odnosno lica s posebnim potrebama, izjednačuje fizička i pravna strana lica sa domaćim, zabranjuje monopol u oblasti osnivanja i distribucije javnih glasila i sužava polje privatnosti nosiocima državnih i političkih funkcija (čl. 2–10).[269]

4.9.3. Osnivanje i rad elektronskih medija

Zakonom o radiodifuziji,[270] uređuju se uslovi i način obavljanja radiodifuzne delatnosti, osniva Republička radiodifuzna agencija, kao i ustanove javnog radiodifuznog servisa, utvrđuju uslovi i postupak za izdavanje dozvola za emitovanje radio i televizijskog programa i uređuju i druga pitanja od značaja za oblast radiodifuzije

268 *Sl. glasnik RS*, 43/03.

269 Za detaljnu analizu Zakona o javnom informisanju vidi *Izveštaj 2004*, I.4.9.2.

270 *Sl. glasnik RS*, 42/02, 97/04 i 76/05.

(čl. 1). Zakon o telekomunikacijama,[271] uređuje uslove i način obavljanja delatnosti u oblasti telekomunikacija i osnivanje Republičke agencije za telekomunikacije.

4.9.3.1. Zakon o radiodifuziji. – Republička radiodifuzna agencija (Agencija) osniva se na osnovu Zakona kao samostalna i nezavisna organizacija koja vrši javna ovlašćenja i ima svojstvo pravnog lica. Organ koji donosi odluke je Savet, a Agenciju zastupa predsednik Saveta. Nadležnost Agencije je višestrana, od utvrđivanja strategije razvoja radiodifuzije do izdavanja dozvola za emitovanje programa, kontrole primene Zakona i odlučivanja o predstavkama emitera i drugih lica.

Posle nepravilnosti u izboru nekih članova Saveta i ostavki dva člana, što je dovelo do urušavanja njegovog kredibiliteta, Narodna skupština je sredinom 2004. usvojila Zakon o izmena i dopunama Zakona o radiodifuziji.[272]

Posebnom odredbom navodi se ko ne može biti član Saveta u skladu s načelima konflikta interesa i očuvanja nezavisnosti rada Agencije (čl. 25). Detaljno se regulišu razlozi i posebno postupak razrešenja članova Saveta, o kome se odlučuje na osnovu obrazloženog predloga i sprovedenog postupka u kome je data mogućnost dotičnom članu Saveta da se izjasni.

4.9.3.2. Dozvola i postupak izdavanja dozvola za emitovanje programa. – Uslov za dobijanje je prethodno dobijena dozvola za radio stanicu koju na zahtev Agencije izdaje regulatorno telo nadležno za oblast telekomunikacija, prema posebnom zakonu koji reguliše telekomunikacije, a na osnovu Plana raspodele radio frekvencija koji donosi ministarstvo nadležno za telekomunikacije. Ovo telo je dužno da izda dozvolu ako je ona u skladu sa zakonom i Planom (čl. 39).

Imalac dozvole može biti samo domaće fizičko ili pravno lice, sa sedištem, odnosno prebivalištem na teritoriji Srbije. Ako su stranci osnivači domaćeg pravnog lica, a njihov kapital potiče iz zemlje u kojoj nije dozvoljeno ili je nemoguće utvrditi poreklo osnivačkog kapitala, takvo pravno lice nema pravo da učestvuje na javnom konkursu za dodelu dozvola (čl. 41). Prisustvo stranog kapitala u osnivačkom ulogu imaoca dozvole za emitovanje ne sme biti veći od 49 odsto, osim ako drugačije nije predviđeno međunarodnim ugovorom. Takođe, strani kapital ne može biti prisutan u osnivačkom kapitalu javnih radiodifuznih servisa (čl. 41).

Imaoci dozvole ne mogu biti političke partije i organizacije i pravna lica čiji su oni osnivači, kao ni preduzeća, ustanove ili druga pravna lica čiji je osnivač Republika, osim ustanova javnog radiodifuznog servisa (čl. 42).

Dozvole se izdaju putem javnog konkursa. Zakon utvrđuje razloge zbog kojih se dozvola može oduzeti i pre isteka roka na koji se izdaje.[273] U takvom slu-

271 *Sl. glasnik RS*, 44/03.

272 *Sl. glasnik RS*, 97/04. Za detaljnu analizu ovih izmena vidi *Izveštaj 2005,* I.4.9.3.1.

273 Tako će se emiteru oduzeti dozvola ako u pisanoj formi obavesti Agenciju da ne namerava da emituje program, ako je prilikom podnošenja prijave na javni konkurs naveo netačne podatke, ako nije počeo emitovanje programa u propisanom roku, ako nije izvršio tehnički pregled radi-

ju, Agencija sprovodi postupak u kome se mora dati mogućnost dotičnom emiteru da se izjasni i prisustvuje sednici na kojoj se o oduzimanju dozvole raspravlja, i donosi odluka koja mora biti obrazložena. Protiv ove odluke postoji pravo na prigovor, a protiv odluke Agencije po prigovoru, pravo na pokretanje upravnog spora (čl. 62).

Nosioci javnog radiodifuznog servisa u Republici su Radiodifuzna ustanova Srbije (bivša Radiotelevizija Srbije) i pokrajinske radiodifuzne ustanove. Javni radiodifuzni servis proizvodi i emituje programe od opšteg interesa.[274]

Upravni odbor Radiodifuzne ustanove Srbije, koji je, uz generalnog direktora, organ upravljanja, imenuje Agencija iz reda priznatih stručnjaka u oblasti novinarstva, medija, menadžmenta, prava i drugih uglednih ličnosti (čl. 87).[275] Radiodifuzna ustanova Srbije i radiodufuzna ustanova Vojvodine finansiraju se iz sredstava prikupljenih putem pretplate. Zakon o radiodifuziji predviđa da se pretplata plaća u mesečnom iznosu. Zakonom je, takođe, predviđeno da pokrajinskoj radiodifuznoj ustanovi pripada 70 odsto pretplate koja je prikupljena na teritoriji AP Vojvodina.

Zakon sadrži i odredbe o sprečavanju nedozvoljene medijske koncentracije,[276] odredbe o reklamiranju i sponzorstvu koje su prilagođene nastojanju da se očuva nezavisnost, nepristrasnost i raznovrsnost medijske scene.

4.9.4. Odredbe krivičnih zakona

Za krivična dela uvrede i klevete je, od 1. januara 2006, moguće učioniocu izreći samo novčanu kaznu (čl. 170 i 171 KZ). Međutim, kod krivičnog dela iznošenja ličnih i porodičnih prilika, zadržana je mogućnost izricanja kazne zatvora (čl. 172). Stav Komiteta za ljudska prava i Evropskog suda za ljudska prava je da dozvoljeno ograničenje svakog ljudskog prava znači preduzimanje samo onih mera koje su preko potrebne za ostvarenje legitimnog cilja – tako da isti cilj nije moguće ostvariti na manje restriktivan način. Smatra se da posebno zatvorska kazna, a i krivična odgovornost uopšte, nije neophodna za zaštitu ugleda i časti, već da je pored prava na ispravku i drugih vansudskih postupaka dovoljno pred-

odifuzne stanice u propisanom roku, ako je bez opravdanog razloga prekinuo emitovanje programa (u trajanju dužem od 30 dana neprekidno ili 60 dana s prekidima u toku kalendarske godine), ako prekrši odredbe o nedozvoljenoj medijskoj koncentraciji i ako pored izričite opomene ne izmiri obavezu plaćanja naknade za dozvolu.

274 Vidi *Izveštaj 2004*, I.4.9.

275 Upravni odbor, između ostalog, donosi Statut Radiodifuzne ustanove Srbije, usvaja planove rada, imenuje i razrešava generalnog direktora, kao i direktore i glavne i odgovorne urednike programa radija i televizije i donosi investicione planove.

276 Medijska koncentracija, odnosno preovlađujući uticaj na javno mnjenje koji postoji kada emiter učešćem u osnivačkom kapitalu drugog emitera, novinsko-izdavačkog preduzeća ili preduzeća koje obavlja delatnost novinske agencije dovede do narušavanja principa pluralizma mišljenja.

videti građansku odgovornost, odnosno naknadu štete i to uravnoteženog iznosa.[277]

Krivični propisi Srbije ne prave razliku između oštećenih, dok prema praksi Evropskog suda ne sme biti svejedno da li je u pitanju privatno lice, javni službenik ili političar. Političari moraju da snose mnogo veći teret kritike, pa čak i uvrede. Kao teže oblike klevete, naš zakon predviđa slučajeve kada je delo učinjeno „putem medija i kada je neistinito što se iznosi ili pronosi takvog značaja da je moglo dovesti do težih posledica za oštećenog" (čl. 170, st. 2 KZ). Domaći sudovi su ovu odredbu tumačili u korist oštećenih na javnim funkcijama, s argumentacijom da su posledice po njihov ugled teže samim tim što za njih zna veliki broj ljudi.[278] Nasuprot tome, Evropski sud je čvrstog stava da su političari i ostala lica na javnim funkcijama dužna da trpe mnogo jaču kritiku i uvrede nego drugi.[279] Ovakav stav je Evropski sud potvrdio i u odluci u slučaju *Lepojić protiv Srbije*.[280]

Isključivanje odgovornosti za dela protiv časti i ugleda predviđa se, između ostalog, u slučaju ozbiljne kritike, naučnog, književnog i umetničkog dela, u vršenju novinarskog poziva i dr., *ako iz načina izražavanja proizilazi da to nije učinjeno u nameri omalovažavanja*. Nasuprot tome, praksa Evropskog suda za ljudska prava izražava jasan stav da sloboda izražavanja podrazumeva i pravo na iznošenje informacija i stavova koji *vređaju* i šokiraju, ako je u pitanju stvar od javnog interesa, kao i da novinarska sloboda podrazumeva i pravo na određeno preterivanje i provokaciju.[281]

Takođe, naš zakon isključuje odgovornost ako *okrivljeni dokaže istinitost svojih tvrđenja* ili postojanje osnovanih razloga da poveruje u njihovu istinitost.[282] Međutim, ovako postavljen teret dokazivanja, koji odstupa od garantije pretpostavke nevinosti nije u skladu s međunarodnim standardima.[283]

Prema našem pravu, pored „iznošenja neistina" kažnjivo je i „njihovo pronošenje". U predmetu *Thoma protiv Luksemburga*,[284] Evropski sud je našao da novinar ne sme odgovarati zbog toga što citira, odnosno prenosi tekst.

---

277 Vidi zaključke Izveštaja specijalnog izvestioca Komisije za ljudska prava UN za slobodu izražavanja, E/CN.4/2000/63, st. 205; za stav da krivična odgovornost za klevetu nije srazmerna mera zaštiti ugleda, vidi presudu Evropskog suda *Dalban protiv Rumunije*, ECHR, App. No. 28144/95 (1999); za iznos naknade štete vidi *Tolstoy Miloslavsky protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 18139/91 (1995).

278 Vidi *Izveštaj 2000*, II.2.8.1.

279 Vidi *Lingens protiv Austrije*, ECHR, App. No. 9815/82 (1986), suprotno vidi *Prager i Oberschlink protiv Austrije*, ECHR, App. No. 15974/90 (1995).

280 Vidi *Lepojić protiv Srbije,* ECHR, App. No. 13909/05.

281 Vidi *Prager i Oberschlick protiv Austrije.*

282 Doduše samo za klevetu, ali se uvek može kazniti za uvredu i prebacivanje omalovažavanjem za krivično delo (vidi čl. 92, st. 4 KZ).

283 Vidi *Lingens protiv Austrije*.

284 ECHR, App. No. 38432/97 (2001).

4.9.5. Zabrana propagande rata i pozivanja na nacionalnu, rasnu ili versku mržnju

Član 20 PGP:

1. Svako propagiranje rata je zakonom zabranjeno.

2. Svaki poziv na nacionalnu, rasnu ili versku mržnju koji predstavlja podsticanje na diskriminaciju, neprijateljstvo ili nasilje, zakonom je zabranjeno.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

U pravu Srbije postoje zadovoljavajuće formulacije zabrane koju nalaže ovaj član Pakta, ali sam Ustav ne sadrži posebnu odredbu kojom izričito zabranjuje propagandu rata, što bi podvuklo značaj ove zabrane, već se propaganda rata javlja samo kao dozvoljeno ograničenje slobode izražavanja. Zabrana pozivanja na nacionalnu, rasnu ili versku mržnju predviđena je Ustavom (čl. 49).

Međutim, u praksi su veoma retki slučajevi krivičnog progona zbog izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje ili zbog ratne propagande. Članom 386 novog KZ pooštrena je zaprećena kazna u rasponu od dve do dvanaest godina. Poboljšanje u odnosu na dosadašnji propis jeste novi stav koji sankcioniše naredbu za vođenje agresivnog rata. Za ovaj oblik zaprećena je kazna od najmanje deset godina ili zatvor od deset do četrdeset godina.

Kritike se mogu uputiti i članu 317 KZ koji izričito zabranjuje izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje, razdora ili netrpeljivosti.

Prvi stav, ovog člana ozbiljno ograničava zahteve međunarodnih standarda predviđenih PGP. Zabrana raspirivanja nacionalne mržnje ograničena je bez ikakve potrebe samo na „narode i nacionalne manjine koji žive u Srbiji". Pakt insistira na tome da se zabrani „svako" raspirivanje nacionalne mržnje, dakle, prema bilo kojoj nacionalnoj grupi bez obzira gde ona živi.

O zabrani raspirivanja nacionalne, rasne i verske mržnje govore još dve odredbe. Član 174 KZ inkriminiše izlaganje poruzi naroda, nacionalnih manjina i etničkih grupa, ali opet samo onih koje žive u Srbiji. Član 375 istog Zakonika definiše krivično delo podsticanja na izvršenje zločina genocida i ostalih ratnih zločina čija se radnja obično svodi na teže oblike aktivnosti zabranjenih članom 20 PGP.

Zakon o javnom informisanju detaljnije reguliše govor mržnje. Zabranjuje se „objavljivanje ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv osoba ili grupe osoba zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, veri, naciji, etničkoj grupi, polu ili seksualnoj opredeljenosti (čl. 38). Odgovornost je isključena ako je ovakva informacija deo naučnog ili novinarskog, odnosno autorskog rada koji se bavi javnom stvari, a objavljena je (1) bez namere da se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje, (2) deo je objektivnog novinarskog izveštaja ili s namerom da se kritički ukaže na ove pojave (čl. 40).

Zakon o radiodifuziji stavlja u nadležnost Radiodifuzne agencije da sprečava emitovanje programa kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv određenih lica ili grupa lica zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja određenom polu, veri, rasi, naciji i etničkoj grupi (čl. 8, st. 2, t. 3), a samo javnim radiodifuznim servisima nameće se kao posebna obaveza pri proizvodnji i emitovanju informativnog programa „sprečavanje bilo kakvog oblika rasne, verske, nacionalne, etničke i druge netrpeljivosti ili mržnje, ili mržnje u pogledu seksualne opredeljenosti." (čl. 79)

U najnovijem tekstu člana 20 Zakona o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama („Zakon o sprečavanju nasilja"),[285] jedna od radnji izvršenja krivičnog dela odnosi se na učinioca koji „svojim ponašanjem ili parolama na sportskoj priredbi izaziva nacionalnu, rasnu i versku mržnju ili netrpeljivost usled čega dođe do nasilja ili fizičkog obračuna sa učesnicima sportske priredbe" (čl. 20). Kao što vidimo, sâmo izazivanje nacionalne, rasne i[286] verske mržnje ili netrpeljivosti nije inkriminisano (ovakvo ponašanje prema određenim grupama je kao krivično delo predviđeno u KZ), već je potrebno da je to izazivanje dovelo do nasilja ili fizičkog obračuna s učesnicima sportske priredbe. Ovo ipak predstavlja pomak u odnosu na raniji tekst zakona koji je samo zabranjivao unošenje odgovarajućih transparenata ili obeležja „kojima se podstiče rasna, verska, nacionalna ili druga netrpeljivost i mržnja, odnosno čiji je sadržaj uvredljiv ili nepristojan i sl." (čl. 8, st. 2, t. 5), pa je redarska služba bila ovlašćena da onemogući njihovo unošenje u sportski objekat, kao predmeta kojima se može ometati tok sportske priredbe, pored ogledala, laserskih pokazivača i zvučnih uređaja veće snage. Sada je ovakvo ponašanje kvalifikovano kao krivično delo, ali je kvalifikovano posledicom. Verovatno je namera bila da se ovim zakonom odredi posebno krivično delo u odnosu na ono iz KZ Srbije koje u svom osnovnom obliku inkriminiše izazivanje ili raspirivanje nacionalne, rasne ili verske mržnje ili netrpeljivosti među narodima ili etničkim zajednicama koje žive u Srbiji sa zaprećenom kaznom od šest meseci do pet godina zatvora (čl. 317, st. 1). Za učinioca dela iz Zakona o sprečavanju nasilja zaprećena je ista kazna zatvora. Ipak, može se smatrati propustom što nije sâmo izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti proglašeno krivičnim delom, jer ovakvo postupanje na sportskim priredbama, a bez izazivanja posledice predviđene Zakonom o sprečavanju nasilja neće u svim slučajevima biti pokriveno KZ. Naime, KZ inkriminiše ovakvo ponašanje samo ako je usmereno prema narodima ili etničkim zajednicama koje žive u Srbiji, dok je na sportskim priredbama zamislivo i često se i dešava da je ono upereno i prema onim nacionalnim, rasnim i verskim grupama koje ne žive u našoj zemlji.

285 *Sl. glasnik RS*, 67/03, 90/07.

286 Verovatno je u pitanju propust pravne redakture teksta zakona, ali bolje bi bilo da je umesto veznika „i" upotrebljen veznik „ili" koji se češće koristi kako bi se ovakvim zabranama pokrio što veći broj slučajeva.

4.10. Pravo na slobodu mirnog okupljanja

Član 21 PGP:

Priznaje se pravo mirnog okupljanja. Vršenje ovog prava može da bude predmet ograničenja nametnutih u skladu sa zakonom, a koja su potrebna u jednom demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti, javnog reda ili radi zaštite javnog zdravlja ili morala ili prava i sloboda drugih lica.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Član 11 EKPS:

Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima, uključujući pravo da osniva sindikat i učlanjuje se u njega radi zaštite svojih interesa.

Za vršenje ovih prava neće se postavljati nikakva ograničenja, osim onih koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih. Ovim se članom ne sprečava zakonito ograničavanje vršenja ovih prava pripadnicima oružanih snaga, policije ili državne uprave.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

4.10.1. Ograničenja slobode okupljanja

Prema Ustavu (čl. 54), mirno okupljanje građana je slobodno. Zakonom o okupljanju građana Srbije[287] je podrobnije regulisano uživanje ovog prava.

U Ustavu se govori o slobodnom „mirnom" okupljanju, što je formulacija koja se koristi u međunarodnim ugovorima, korišćena i u Povelji, dok je Ustav Srbije iz 1990. godine garantovao slobodu „javnog okupljanja".[288] U Zakonu o okupljanju građana koristi se izraz „javni skup".

Odredbe Ustava o ograničenjima slobode mirnog okupljanja su u skladu s međunarodnim standardima. Naime, Ustav u članu 54, st. 4, predviđa da se sloboda okupljanja može zakonom ograničiti „ako je to neophodno radi zaštite javnog zdravlja, morala, prava drugih ili bezbednosti Republike Srbije." Dozvoljeni osnovi ograničenja koje predviđa Ustav supstancijalno korespondiraju osnovama iz PGP i EKPS, iako su izostavljeni pojedinačni osnovi kao što su „javni red" (PGP) ili „sprečavanje nereda ili kriminala" (EKPS).

Ustav predviđa da ograničenje mora biti „neophodno" u demokratskom društvu (čl. 20), kao što predviđaju PGP i EKPS.

287 *Sl. glasnik RS*, 51/92, 53/93, 67/93, 48/94 i 29/01.

288 Vidi *Izveštaj 2005,* I.4.10.

Osnov „ometanje javnog saobraćaja“ koji je bio predviđen Ustavom Srbije iz 1990. godine, i uključen je u srbijanski Zakon o okupljanju građana (čl. 2, st. 3), Ustav ne pominje.[289]

Ustavom Srbije jemči se pravo na slobodu okupljanja samo „građanima“, a ne svima, kako nalažu međunarodni standardi što može predstavljati problem, posebno ako se ima u vidu rešenje novog Ustava kojim se međunarodni ugovori koje je Srbija ratifikovala primenjuju kao deo njenog pravnog poretka samo ako su u skladu s Ustavom (čl. 194, st. 4).[290]

EKPS (čl. 16) dozvoljava državama da ograničavaju „političku delatnost stranaca“. Samim tim se, ipak, ne opravdava opšte ograničenje prava na okupljanje stranaca, jer okupljanje može imati ciljeve koji nisu politički. PGP ne sadrži sličnu odredbu. Dakle, Ustav Srbije koji jamči pravo okupljanja samo građanima, delom je u suprotnosti s evropskim standardima.[291] Ograničenje garantije slobode okupljanja samo na državljane problematičnim je ocenila i Venecijanska komisija u svom Mišljenju o Ustavu Srbije. I prema mišljenju Komisije „politička klauzula“ iz člana 16 EKPS ne može biti dovoljna da opravda ovo ograničenje pošto ona pokriva samo političku delatnost stranaca, a ne treba zaboraviti da postoje i ona okupljanja koja nisu politička „u užem smislu reči“. U Mišljenju se dalje navodi da većina evropskih ustava više ne ograničava slobodu okupljanja samo na svoje državljane, kao i da će ukoliko ovo ograničenje ostane u Ustavu, biti potrebni određeni napori u primeni „klauzula o tumačenju“ iz člana 18, st. 3[292] i člana 19[293] Ustava kako bi se postigao rezultat koji je u skladu s EKPS.[294]

Prema Zakonu o okupljanju građana, javni skupovi se mogu održavati na jednom mestu ili mogu biti u pokretu (čl. 3, st. 1). Ovo je u skladu s praksom Evropskog suda za ljudska prava.[295]

Javno okupljanje definiše se u zakonu „kao sazivanje i održavanje zbora ili drugog skupa na za to *primerenom prostoru*“ (kurziv naš; čl. 2, st. 1). Prostor „primeren“ za okupljanje definisan je samim zakonom (čl. 2, st. 2 i st. 3).

---

289 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.10.2. i *Izveštaj 2003*, I.4.10.

290 Poveljom je ovo pravo bilo garantovano svima (čl. 31).

291 Zakon o okupljanju građana Srbije sadržao je odredbe o pravima stranaca koje je SUS proglasio neustavnim, vidi *Izveštaj 2005*, I.4.10.2.

292 Ovim stavom Ustava predviđeno je da se odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumače „u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno važećim međunarodnim standardima ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje“.

293 Ovim članom Ustava predviđeno je da „[j]emstva neotuđivih ljudskih i manjinskih prava u Ustavu služe očuvanju ljudskog dostojanstva i ostvarenju pune slobode i jednakosti svakog pojedinca u pravednom, otvorenom i demokratskom društvu, zasnovanom na načelu vladavine prava“.

294 Vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007, st. 37.

295 Vidi *Christians against Racism and Fascism protiv Ujedinjenog Kraljevstava*, ECmHR, 21 DR 138 (1980).

Zakonom je predviđeno da opština, odnosno grad, unapred donose odluke koji su prostori „primereni“ za održavanje javnih skupova (st. 5).

Ovo rešenje previše je restriktivno i ostavlja prostor za zloupotrebe jer faktički omogućava zabranjivanje okupljanja na svim mestima koja nisu obuhvaćena jednom takvom listom, iako okupljanje na tim mestima ne mora da dovede do ugrožavanja nijednog ustavom predviđenog interesa.[296]

Prema Zakonu o okupljanju građana javni skup se ne može održavati u blizini Savezne skupštine i Narodne skupštine Srbije, neposredno pre i u vreme njihovog zasedanja (čl. 2, st. 4). Postavlja se pitanje opravdanosti ovakve opšte zabrane, jer se postojanje Ustavom propisanih osnova za ograničenje ovog prava mora utvrditi u svakom pojedinačnom slučaju. Zakon, pritom, ostavlja nadležnim organima kojima se skup prijavljuje (policija) da diskreciono ocene šta se smatra mestom koje je u „blizini“ parlamenata i šta se smatra periodom „neposredno pre zasedanja.“ Kako se prema Ustavu smatra da je zasedanje parlamenta period u kome se održavaju sednice (dva redovna zasedanja koja traju po nekoliko meseci uz mogućnost vanrednih zasedanja), može se doći do osnovanog zaključka da se ovakvim odredbama sloboda javnog okupljanja na pojedinim lokacijama može potpuno uskratiti.

Istovetna zamerka stoji i kod mogućnosti uskraćivanja slobode okupljanja po Zakonu o štrajku.[297] Naime, Zakon zabranjuje da mesto okupljanja radnika u štrajku bude izvan prostorija njihovog preduzeća (čl. 5, st. 3). Na taj način se radnicima koji štrajkuju onemogućavaju javne demonstracije.[298]

EKPS (čl. 11, st. 2) dozvoljava zakonsko ograničavanje prava na slobodu mirnog okupljanja pripadnicima oružanih snaga, policije ili državne uprave, dok PGP dozvoljava ograničenje ovog prava pomenutim grupama samo pod opštim uslovima koji važe za sve ostale. Zakon o policiji propisuje da službenici ne mogu u uniformi prisustvovati stranačkim i drugim političkim skupovima, izuzev ako su u službi (čl. 134, st. 3).

Organizatori javnog skupa su dužni da podnesu prijavu policiji najkasnije 48 sati pre održavanja javnog skupa (čl. 6, st. 1 Zakona o okupljanju građana). Ako se javni skup održava na prostoru na kome se odvija javni saobraćaj, pa treba obezbediti izmenu režima saobraćaja, skup se mora prijaviti 5 dana pre održavanja (čl. 6, st. 2). Zakon predviđa da će policija onemogućiti skup koji se održava bez prethodne prijave i da će preduzeti mere za uspostavljanje javnog reda i mira (čl. 14).

4.10.2. Zabrana javnog skupa

Prema Zakonu o okupljanju građana, policija može da zabrani održavanje javnog skupa iz zakonom određenih razloga (ugrožavanje zdravlja, javnog morala ili bezbednosti ljudi i imovine i ometanje javnog saobraćaja[299]) (čl. 11, st. 1)). Or-

296 Vidi npr. Rešenje o određivanju prostora za okupljanje građana u Beogradu, *Sl. glasnik grada Beograda*, 13/97.

297 *Sl. list SRJ*, 29/96.

298 Vidi *Izveštaj 2004*, I.4.10.1. O pravu na štrajk u propisima Srbije vidi I.4.18.4.3.

299 Isti razlozi bili su predviđeni Ustavom iz 1990. godine.

ganizator se mora obavestiti o zabrani najkasnije 12 sati pre početka skupa. Na rešenje o zabrani moguća je žalba (koja ne odlaže izvršenje rešenja), a protiv konačnog rešenja se može voditi upravni spor.

Policija može i *privremeno* da zabrani okupljanje, ako je skup usmeren na nasilno rušenje ustavnog poretka, narušavanje teritorijalne celokupnosti Srbije, kršenje ljudskih prava ili izazivanje i podsticanje rasne, verske ili nacionalne netrpeljivosti i mržnje (čl. 9, st. 1). Sazivač mora biti obavešten najkasnije 12 sati pre vremena početka o privremenoj zabrani (čl. 9, st. 2). Razlika između privremene i trajne zabrane, predviđena članom 11, je u tome što privremena zabrana može da postane trajna mera samo odlukom suda. Policija mora okružnom sudu da uputi zahtev za zabranu javnog skupa u roku od 12 sati, o kome sud odlučuje u roku od 24 sata od prijema zahteva. Na odluku okružnog suda o zabrani organizator se može žaliti veću Vrhovnog suda Srbije (u roku od 24 sata od dostavljanja rešenja), koje je dužno da svoju odluku donese u roku od 24 sata od prijema žalbe (čl. 10).

Nejasno je zašto se u slučaju privremene zabrane iz člana 9 Zakona pruža veća pravna zaštita propisivanjem obaveznog učešća sudova i vremenskih rokova za donošenje odluke, dok se u slučaju trajne zabrane iz člana 11 sazivač upućuje na upravni spor. Trebalo bi da se u oba slučaja primenjuje jača pravna zaštita predviđena članom 9, naročito zato što zakonom nije utvrđena obaveza proporcionalnosti niti su date druge smernice policiji za donošenje odluke o trajnoj zabrani, čime se policiji ostavlja široko diskreciono ovlašćenje.

4.10.3. Posebne mere koje predviđa Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama

Zakonom o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama[300] predviđeno je da se propisi o okupljanju građana shodno primenjuju i na organizovanje sportskih priredbi (čl. 5) pod kojima zakon podrazumeva sportska takmičenja i sportske manifestacije (čl. 2, st. 1). Ovaj zakon je u septembru 2007. godine izmenjen i dopunjen.[301] Zakonom se utvrđuju „mere za sprečavanje nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama, kao i obaveze organizatora i ovlašćenja nadležnih organa u sprovođenju tih mera“ (čl. 1). Kaznenim odredbama Zakona (deo III) predviđene su krivične i prekršajne kazne, kao i zaštitne mere u slučaju postupanja protivno njegovim odredbama. Zaštitna mera zabrane prisustvovanja određenim sportskim priredbama može se pod uslovima propisanim ovim zakonom u trajanju od šest meseci do dve godine (čl. 22) izreći fizičkom licu uz kaznu za prekršaj izrečenoj na osnovu člana 21 i 23. Ostvarivanje ove zaštitne mere sastoji se „u obavezi učinioca prekršaja da se neposredno pre početka određenih sportskih priredaba lično javi službenom licu u područnoj policijskoj upravi, odnosno policijskoj stanici, na području na kojem se učinilac prekršaja zatekao i da boravi u njihovim prostorijama do završetka sportske priredbe“.

300 *Sl. glasnik RS*, 67/03.

301 *Sl. glasnik RS*, 90/07.

U slučaju da učinilac postupi suprotno ovoj zabrani, odnosno obavezi ili ako ponovi neki od prekršaja koje nabraja član 23, ova zaštitna mera izriče se obavezno (čl. 23, st. 3). Zakon predviđa preduzimanje posebnih mera prilikom održavanja sportskih priredaba povećanog rizika (čl. 10–18). Pripadnicima Ministarstva unutrašnjih poslova dato je ovlašćenje da kod ovakvih sportskih priredaba nalože sve potrebne mere za sprečavanje nasilja i nedoličnog ponašanja gledalaca, a naročito da, između ostalog, spreče dolazak u mesto odigravanja sportske priredbe,[302] zabrane ulazak na sportsku priredbu, odnosno udalje sa sportskog objekta lice iz čijeg se ponašanja može zaključiti da je sklono nasilničkom i nedoličnom ponašanju (čl. 17, st. 1, t. 3).

4.11. Sloboda udruživanja

Član 22 PGP:

1. Svako lice ima pravo da se slobodno udruži sa drugim licima, uključujući i pravo na osnivanje sindikata i učlanjenje u iste radi zaštite svojih interesa.

2. Vršenje ovog prava može biti samo predmet ograničenja predviđenih zakonom a koja su potrebna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti, javne bezbednosti, javnog reda ili radi zaštite javnog zdravlja i morala ili prava i sloboda drugih lica. Ovaj član ne sprečava da se vršenje ovog prava od strane članova oružanih snaga i policije podvrgne zakonskim ograničenjima.

3. Nijedna odredba ovog člana ne dopušta državama članicama Konvencije od 1948. godine Međunarodne organizacije rada o sindikalnoj slobodi i zaštiti sindikalnih prava da donose zakonske mere koje bi narušavale ili da primenjuju zakon na način koji bi narušavao garantije predviđene navedenom konvencijom.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Član 11 EKPS:

1. Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja s drugima, uključujući pravo da osniva sindikat i učlanjuje se u njega radi zaštite svojih interesa.

2. Za vršenje ovih prava neće se postavljati nikakva ograničenja, osim onih koja su popisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne bezbednosti, radi sprečavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih. Ovim se članom ne sprečava zakonito ograničavanje vršenja ovih prava pripadnicima oružanih snaga, policije ili državne uprave.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

302 Ovlašćenje dodato novelama Zakona iz 2007 (čl. 5, st. 3).

4.11.1. Opšte

Ustavom Republike Srbije jemči se sloboda političkog, sindikalnog i svakog drugog oblika udruživanja (čl. 55). Ustav, s druge strane, garantuje i pravo da se ostane van svakog udruženja. Na ovaj način se pruža zaštita od prinudnog udruživanja, u skladu sa stavom Evropskog suda za ljudska prava da država mora svakome garantovati pravo da se ne udružuje sa drugima, odnosno da ne pristupa nekom udruženju.[303]

U Srbiji postoje dva zakona: Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana[304] (ZDO), koji reguliše osnivanje i delovanje društvenih organizacija i udruženja građana; i Zakon o političkim organizacijama,[305] koji se bavi političkim organizacijama.

Od sredine oktobra 2007. u skupštinskoj proceduri se nalazi vladin Predlog zakona o udruženjima, koji je pre podnošenja skupštini prošao i javnu raspravu. Predlogom zakona uređuje se osnivanje, pravni položaj, upis i brisanje iz Registra, članstvo, organi, statusne promene, prestanak rada i druga pitanja od značaja za rad udruženja, kao i status i delovanje stranih udruženja. Uređivanje položaja stranih udruženja je naročito važno, jer u tom pogledu u Srbiji postoji pravna praznina, pa ova udruženja deluju na osnovu „potvrde“ koju izdaje Ministarstvo spoljnih poslova, gotovo bez pravnog osnova. Predlogom zakona nije predviđena obaveza upisa udruženja u Registar, već se udruženje smatra osnovanim i bez ispunjavanja tog uslova, mada u tim slučajevima ono nema svojstvo pravnog lica i na njega se primenjuju pravna pravila o građanskom ortakluku. Umesto aktuelnim zakonodavstvom predviđenih „10 radnih ljudi i građana“ potrebnih za osnivanje udruženja, predlaže se da udruženje mogu osnovati najmanje tri osnivača, a novina je i da stariji maloletnici mogu biti osnivači udruženja ali samo uz overenu pismenu izjavu o davanju saglasnosti njihovog zakonskog zastupnika čime se sprečava zloupotreba dece u ovoj oblasti. Dopušta se da udruženja, pod određenim uslovima, obavljaju privrednu ili drugu aktivnost kojom stiču dobit. Predviđeno je i da se, pod određenim uslovima, sredstva za podsticanje programa ili nedostajućeg dela sredstava za finansiranje programa koje realizuju udruženja, a koja su od javnog interesa obezbeđuju u budžetu RS i dodeljuju na osnovu sprovedenog javnog konkursa.[306] Zabranjena su tajna i paravojna udruženja, a nabrojani su i ciljevi kojima se udruženje ne sme rukovoditi u svom delovanju. Ovi osnovi zabrane rada udruženja odgovaraju Ustavom pobrojanim osnovima, s tim da su neki precizirani, a Predlog uvodi i novi osnov zabrane – ciljeve i delovanje usmerene na narušavanje teritorijalne celo-

303 Vidi *Sigurour A. Sigurjonsson protiv Islanda*, 30. jun 1993, A–264.

304 *Sl. glasnik SRS*, 24/82, 39/83, 17/84, 50/84, 45/85 i 12/89 i *Sl. glasnik RS*, 53/93, 67/93 i 48/94.

305 *Sl. glasnik RS*, 37/90, 30/92, 53/93, 67/93 i 48/94.

306 Vidi Predlog zakona o udruženjima, Obrazloženje, www.parlament.sr.gov.yu, pristupljeno 10. decembra.

kupnosti Republike Srbije. O zabrani rada udruženja iz razloga predviđenih zakonom odlučuje Ustavni sud.

4.11.2. Registracija i prestanak rada udruženja građana

Ustav Srbije propisuje da se udruženja osnivaju bez prethodnog odobrenja, uz upis u registar koji vodi državni organ, u skladu sa zakonom (čl. 55, st. 2).

Političke organizacije u Srbiji registruju se kod ministarstva nadležnog za poslove pravosuđa (čl. 7 Zakona o političkim organizacijama). Prema članu 10 Zakona o političkim organizacijama, postupak upisa počinje podnošenjem prijave nadležnom organu koji je dužan da u roku od 30 dana izvrši upis organizacije u registar, ako je ona osnovana u skladu sa zakonom, ili da rešenjem odbaci prijavu, jer će se u suprotnom smatrati da je politička organizacija upisana u registar. Sindikalne organizacije registruju se kod ministarstva nadležnog za poslove rada (čl. 217 i 238 ZOR; čl. 4 Pravilnika o upisu sindikalnih organizacija u registar[307]). Danom upisa u registar organizacija stiče svojstvo pravnog lica.

Udruženja građana se registruju kod MUP Srbije, prema postupku koji propisuje Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana. MUP je dužan da donese odluku o upisu u registar u roku od 30 dana od podnošenja prijave, a udruženje stiče svojstvo pravnog lica i počinje s radom danom upisa u registar (čl. 34 i 35).

Član 65 ZDO i član 11 Zakona o političkim organizacijama predviđaju da organizacija prestaje da postoji: a) odlukom organizacije; b) ako se broj članova organizacije smanji ispod broja određenog za njeno osnivanje; c) ako je organizaciji zabranjen rad, i d) ako se utvrdi da je organizacija prestala sa radom (osim za političke organizacije).

Odluku o zabrani rada političkih organizacija donosi Vrhovni sud, na predlog javnog tužioca (čl. 12, st. 5 Zakona o političkim organizacijama). Na odluku Vrhovnog suda može se izjaviti žalba o kojoj odlučuje veće istog suda (čl. 13, st. 6). S obzirom da Ustav propisuje da odluku o zabrani rada udruženja može doneti samo Ustavni sud, ova odredba nije u skladu s Ustavom Srbije.

4.11.3. Udruživanje stranaca

Zakonima se ne negira u potpunosti sloboda udruživanja stranaca. ZDO dopušta osnivanje udruženja stranaca, ali ne i njihovih političkih i društvenih organizacija, uključujući sindikate. Udruženja stranaca su podvrgnuta posebnom režimu, koji je detaljnije regulisan saveznim Zakonom o kretanju i boravku stranaca.[308] Prema članu 68, st. 1 Zakona, udruženja stranaca osnivaju se na osnovu odobrenja organa uprave nadležnog za unutrašnje poslove. Istu odredbu sadrži i ZDO (čl. 69, st. 2). Takođe, oba zakona preciziraju da ovo pravo uživaju samo stranci koji borave

307 *Sl. glasnik RS*, 6/97, 33/97, 49/00, 18/01 i 64/04.

308 *Sl. list SFRJ*, 56/80, 53/85, 30/89, 26/90, 53/91 i *Sl. list SRJ*, 16/93, 31/93, 41/93, 53/93, 24/94, 28/96, 68/02, 12/05 i 101/05.

u zemlji, pri čemu treba imati u vidu posebne uslove koje za to zahteva Zakon o kretanju i boravku stranaca (čl. 31–60).[309]

Osim što podleže veoma restriktivnom sistemu dozvola, ostvarivanje slobode udruživanja stranaca otežano je nepredviđanjem sudske zaštite. Prema ZDO, protiv rešenja o odbijanju zahteva za izdavanje odobrenja za osnivanje udruženja stranaca, odnosno rešenja kojim se zabranjuje rad udruženja stranaca, može se izjaviti žalba vladi. Protiv rešenja vlade o odbijanju žalbe ne može se voditi upravni spor (čl. 70). Dakle, ne postoji delotvorna sudska zaštita. Istu odredbu sadrži i Zakon o kretanju i boravku stranaca (čl. 73).

U Srbiji još uvek ne postoji poseban pravni propis koji bi uređivao uslove delovanja inostranih nevladinih organizacija.

4.11.4. Ograničenja

4.11.4.1. Zabrana organizacije. – Ustav Republike Srbije sadrži zabranu osnivanja i delovanja tajnih i paravojnih udruženja. Pored toga, Ustav predviđa mogućnost zabrane udruženja čije je delovanje usmereno na nasilno rušenje ustavnog poretka, kršenje zajemčenih ljudskih ili manjinskih prava ili izazivanje rasne, nacionalne ili verske mržnje.[310] Odluku o zabrani udruženja može doneti samo Ustavni sud (čl. 55, st. 4 Ustava).

Konvencija MOR br. 87 o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava[311] u članu 4 izričito predviđa da upravne vlasti ne mogu raspuštati niti suspendovati sindikalne organizacije.[312]

Srbijanski zakoni ne vode računa da sva ograničenja moraju da budu „neophodna u demokratskom društvu“, kako zahtevaju PGP i EKPS u vezi sa slobodom udruživanja.

Postojeće zakonodavstvo nedozvoljeno proširuje mogućnost korišćenja zabrane rada organizacija i udruženja. Zakon o političkim organizacijama Srbije predviđa u članu 12, st. 2 da se političkoj organizaciji može zabraniti rad ako prima u svoje članstvo maloletnike „i/ili ih zloupotrebi u političke svrhe“. Iako je cilj ovog rešenja zaštita maloletnika, formulacija „zloupotreba maloletnika u političke svrhe“ je široka i neodređena, i zahteva bližu pravnu kvalifikaciju.

4.11.4.2. Finansiranje političkih stranaka. – Finansiranje političkih stranaka regulisano je posebnim zakonom.

309 Član 68 novog Zakona o azilu (*Sl. glasnik RS*, 109/07) predviđa da odredbe članova 44–60 Zakona o kretanju i boravku stranaca prestaju da važe danom početka primene ovog zakona.

310 Oktobra 2007. godine, opoziciona politička stranka (LSV) podnela je Narodnoj skupštini Predlog zakona o zabrani manifestacija neonacističkih ili fašističkih organizacija i udruženja i zabrani upotrebe neonacističkih ili fašističkih simbola i obeležja, vidi www.parlament.sr.gov.yu, pristupljeno 15. decembra.

311 *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 8/58.

312 Vidi I.4.18.4.

Zabrane u pogledu porekla sredstava su mnogo restriktivnije u odnosu na ranije zakone iz ove oblasti, jer je zabranjeno primanje pomoći ne samo od stranih država, već i od svih stranih pravnih i fizičkih lica, anonimnih darodavaca, javnih ustanova i javnih preduzeća, ustanova i preduzeća sa učešćem državnog kapitala, privatnih preduzeća koja obavljaju javne usluge po osnovu ugovora sa državnim organima i javnim službama dok takav ugovorni odnos postoji, sindikata, verskih zajednica, priređivača igara na sreću, humanitarih organizacija, uvoznika i izvoznika, prodavaca i proizvođača akciznih proizvoda kao i pravnih lica i preduzetnika koji imaju dospele a neizmirene obaveze po osnovu javnih prihoda. Cilj ovakvih odredaba jeste sprečavanje uticaja na politička zbivanja, ali ova mera, kao suviše restriktivna, nije u skladu s interesom koji se štiti pa se ne može ni smatrati neophodnom u demokratskom društvu.

4.11.4.3. Ostala ograničenja. – Zakonom o političkim organizacijama predviđeno je da osnivač političke organizacije ne može biti lice kome je izrečena mera bezbednosti zabrane javnog nastupanja, ni lice osuđeno za određena krivična dela i to u vreme dok ta mera traje, odnosno pet godina po pravnosnažnosti presude kojom je to lice osuđeno (čl. 5, st. 2).

Udruženja se zabranjuju ako je njihova delatnost usmerena na nasilno rušenje ustavnog poretka, širenje rasne ili nacionalne mržnje i slično. U tom slučaju se kažnjava posledica – zabrana organizacije je krajnja sankcija za protivzakonitu delatnost koju ona sprovodi.

4.11.5. Ograničenje slobode udruživanja javnih službenika

PGP i EKPS dopuštaju da države zakonski ograničavaju pravo na slobodno udruživanje pripadnika oružanih snaga i policije, a prema EKPS i pripadnika državne uprave (čl. 22, st. 2 PGP i čl. 11, st. 2 EKPS). Ustav Republike Srbije zabranjuje političko udruživanje sudijama Ustavnog suda, sudijama redovnih, upravnih i trgovinskih sudova, zaštitniku građana, javnom tužiocu i pripadnicima vojske i policije.

Zabrana širokom krugu javnih službenika i nosiocima sudske vlasti da budu članovi političkih stranaka je sporna jer isključuje iz političkog života jedan značajan segment stanovništva i predstavlja ozbiljno ograničenje slobode udruživanja i slobode izražavanja. Međutim, Evropski sud za ljudska prava je u svoj odluci *Rekvenji protiv Mađarske*,[313] zauzeo stav da zabrana pripadnicima policije da se učlanjuju u političke stranke i učestvuju u političkim aktivnostima nije protivna članovima 10 (sloboda izražavanja) i 11 (sloboda udruživanja) EKPS, pa je stoga ovo ograničenje u načelu dozvoljeno.

Evropska komisija za ljudska prava zauzela je stav da potpuna zabrana sindikalnog udruživanja pripadnicima oružanih snaga, policije i državne uprave jeste u

313 ECHR, App. No. 25390/94 (1999).

skladu s EKPS.[314] Prema mišljenju Evropske komisije, državama mora biti dato široko polje slobodne procene kada osiguravaju zaštitu nacionalne bezbednosti.[315]

Zakon o policiji dozvoljava sindikalno, profesionalno i drugo organizovanje i delovanje policijskih službenika. Zakon sadrži zabranu stranačkog organizovanja i političkog delovanja u samom ministarstvu, a policijskim službenicima ne dozvoljava prisustvovanje u uniformi stranačkim i drugim političkim skupovima, izuzev ako su u službi (čl. 134).

Zakon o javnom tužilaštvu[316] (čl. 47) i Zakon o sudijama (čl. 27) predviđaju da sudija, kao i javni tužilac i zamenik, ne mogu biti članovi političke stranke. Međutim, sudijama, javnim tužiocima i zamenicima izričito je priznato pravo da se u tom svojstvu udružuju radi zaštite svojih interesa, kao i da preduzimaju mere radi zaštite i održavanja svoje samostalnosti (javni tužioci i zamenici), odnosno svoje nezavisnosti i samostalnosti (sudije).

Zabrana političkog organizovanja sudijama, javnim tužiocima i zamenicima se može smatrati neophodnom u demokratskom društvu, na isti način kao i zabrana političkog organizovanja profesionalnim pripadnicima vojske i policije.

4.12. Pravo na mirno uživanje imovine

Član 1 Protokola br. 1 uz EKPS:

> Svako fizičko i pravno lice ima pravo na neometano uživanje svoje imovine. Niko ne može biti lišen svoje imovine, osim u javnom interesu i pod uslovima predviđenim zakonom i opštim načelima međunarodnog prava.
>
> Prethodne odredbe, međutim, ni na koji način ne utiču na pravo države da primenjuje zakone koje smatra potrebnim da bi regulisala korišćenje imovine u skladu s opštim interesima ili da bi obezbedila naplatu poreza ili drugih dažbina ili kazni.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

4.12.1. Opšte

Pravo na imovinu iz člana 1 obuhvata tri različita pravila. Prvo pravilo, izraženo u prvoj rečenici stava 1, opšte je prirode i sadrži principe mirnog uživanja imovine. Drugo pravilo iz druge rečenice istog stava, reguliše lišenje imovine i podvrgava ga određenim uslovima. Treće, sadržano u stavu 2, priznaje pravo stranama potpisnicama da kontrolišu korišćenje imovine shodno opštem interesu. Pre-

314 Vidi *Savet sindikata državnih službi protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, App. No. 11603/85, (1987).

315 Vidi *Leander protiv Švedske*, A–116, 1985.

316 *Sl. glasnik RS*, 63/01, 42/02, 39/03, 44/04, 51/04 i 61/05.

ma praksi Evropskog suda, drugo i treće pravilo potrebno je tumačiti u svetlu opšteg principa izraženog u prvom pravilu.[317]

Prema praksi Evropskog suda za ljudska prava, kod svakog mešanja u pravo na mirno uživanje imovine neophodno je uspostaviti ravnotežu između javnog interesa, s jedne strane, i prava pojedinaca, s druge. Potreba utvrđivanja ravnoteže, izražena u članu 1 Prvog protokola, svojstvena je Konvenciji u celini. Ozbiljnost državnog mešanja (oduzimanje imovine ili ograničenje njenog uživanja) treba da odredi opravdavajuće okolnosti i neophodnu naknadu. Međutim, to ne znači da se pitanje novčane naknade postavlja samo u slučaju oduzimanja imovine, već se naknada može tražiti i kada je reč o ograničenjima manjeg intenziteta.[318]

Članom 58 Ustava Srbije jemči se pravo na imovinu. Ustav uglavnom prati međunarodne standarde, naročito u pogledu oduzimanja imovine gde se izričito propisuje da je oduzimanje moguće isključivo u javnom interesu i uz pravičnu naknadu. Međutim, odredba kojom se propisuje mogućnost ograničenja uživanja prava na imovinu ne sadrži odredbu o proporcionalnosti takvog ograničenja, što nije u skladu s međunarodnim obavezama koje je Srbija preuzela. Ustav propisuje i da je oduzimanje ili ograničenje imovine radi naplate poreza i drugih dažbina ili kazni dozvoljeno samo u skladu sa zakonom.

4.12.2. Eksproprijacija

Zahtev da se uspostavi ravnoteža između javnog i privatnog interesa i da se spreče povrede prava na imovinu u našem zakonodavstvu se ostvaruje time što su propisana dva uslova: da se eksproprijacija vrši u javnom interesu i da se za eksproprisanu imovinu daje pravična naknada.

Zakon o eksproprijaciji (ZOE),[319] reguliše ograničenja i oduzimanje prava svojine na nepokretnostima, koji predstavljaju najozbiljnije oblike mešanja u pravo na mirno uživanje imovine. Prema ovom zakonu, postojanje javnog interesa utvrđuje Vlada Srbije svojom odlukom i u pitanju su pojedinačni akti protiv kojih može da se vodi upravni spor. Kada ovaj akt postane konačan, eksproprijacija dobija legitimitet, jer se vrši uz valjan pravni osnov i u postupku zasnovanom na Zakonu. Međutim, opravdano se postavlja pitanje da li su nadležni državni organi pravilno procenili postojanje opšteg interesa, odnosno da li je i zakonodavac dajući osnovne kriterije i merila za procenu opšteg interesa uopšte uzeo u obzir pravo na imovinu.

Zakon ne predviđa obavezu Vlade da prilikom utvrđivanja postojanja opšteg interesa za eksproprijaciju uzme u obzir i interes vlasnika nepokretnosti, niti da ispita da li njegov interes da zadrži nepokretnost i bavi se dotadašnjom delatnošću možda preteže nad opštim interesom. Način donošenja odluka Vlade o utvrđivanju postojanja javnog interesa u praksi pokazivao je da se pojedinačni interes zaista nije uvažavao (čl. 20 ZOE).

317 Vidi *Holy Monasteries protiv Grčke*, A–301, 1994.

318 Vidi *Sporrong i Lonnroth protiv Švedske*, A–52, 1982.

319 *Sl. glasnik SRS*, 40/84, 53/87 i 22/89 i *Sl. glasnik RS*, 6/90, 15/90, 53/95 i 23/01.

Individualni interes je ugrožen i u postupku pred opštinskim organima koji donose rešenje o eksproprijaciji. U većini slučajeva u ovoj fazi vlasniku je zabranjena gradnja na nepokretnosti, a takođe mu je otežano i raspolaganje zbog toga što se zabeležba eksproprijacije unosi u katastar nepokretnosti ili druge zemljišne knjige. ZOE ne predviđa vremenski rok u kome se ova faza postupka mora okončati, niti je predviđena mogućnost davanja materijalne naknade štete vlasniku u slučaju da ona predugo traje. Dosadašnje iskustvo govori da se vlasnik u takvom nezavidnom položaju mogao naći i duže od 10 godina.

Slična je situacija i onda kada je doneto rešenje o eksproprijaciji, a naknada još uvek nije utvrđena. Položaj (sada već bivšeg) vlasnika eksproprisane nepokretnosti je još lošiji zbog toga što je korisnik eksproprijacije stekao pravo svojine na nepokretnosti, a vlasnik ima samo njen faktički posed. Povrh toga, ako se primeni član 35, st. 1 ZOE, on gubi i ovaj vid sigurnosti, a da mu se pri tom naknada ne isplaćuje. I ova faza je mogla trajati i preko 10 godina. U praksi je način utvrđivanja iznosa naknade i sporost njene isplate dovodio do toga da vlasnik eksproprisane nepokretnosti na kraju primi znatno manji iznos od tržišne vrednosti propisane članom 44 ZOE.

Postupak po predlogu za eksproprijaciju sprovodi i rešenje donosi služba opštinske uprave za imovinskopravne poslove na čijoj teritoriji se nalazi nepokretnost predložena za eksproprijaciju (čl. 29, st. 1). Po žalbi protiv prvostepenog rešenja donetog po predlogu za eksproprijaciju rešava Ministarstvo finansija (čl. 29, st. 5).

ZOE predviđa mogućnost da korisnik eksproprijacije stupi u posed nepokretnosti i pre dana pravnosnažnosti rešenja o naknadi, odnosno pre zaključenja sporazuma o naknadi, ako Ministarstvo finansija proceni da bi to bilo neophodno zbog hitnosti izgradnje određenog objekta ili izvođenja radova (čl. 35, st. 1). Zbog nedovoljne određenosti formulacije „hitnost izgradnje određenog objekta ili izvođenja radova“, ova odredba pruža široka ovlašćenja Ministarstvu finansija i nije dovoljno precizna da bi ispunila uslov zakonitosti u skladu s evropskim standardima. Naime, prema praksi EKPS, da bi se zadovoljio uslov zakonitosti, zakon mora, između ostalog, da pruža zaštitu od samovolje u odlučivanju državnih organa.[320]

ZOE u članu 36 ne predviđa rok u kome raniji sopstvenik eksproprisane nepokretnosti može da podnese zahtev za poništaj pravnosnažnog rešenja o eksproprijaciji.

U praksi ima dosta rešenja o deeksproprijaciji, ali je još uvek prisutna samovolja države i veoma spor rad upravnih organa koji o tome odlučuju. Od upornosti i sredstava borbe bivših vlasnika zavisi koliko će biti uspešni u svojim zahtevima.

Drugi uslov koji mora da bude ispunjen da bi se izbegla povreda prava na imovinu je pravična naknada. Važeći zakon predviđa da pravična naknada ne može biti niža od tržišne vrednosti nepokretnosti. U slučaju da se strane ne sporazumeju,

320 Vidi *Kokkiniakis protiv Grčke,* A–260, 1993. i *Tolstoy Miloslavsky protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, A–316, 1995.

o naknadi odlučuje sud. U praksi se zbog dužine trajanja postupka često dogodi da se ne realizuje naknada po tržišnoj vrednosti, jer se ona određuje putem veštaka, koji svojim nalazima ne mogu uvek da isprate povećanje cena.

Značajan napredak u pogledu usklađivanja javnog i privatnog interesa i određivanja pravične naknade u pogledu građevinskog zemljišta učinjen je u Zakonu o planiranju i izgradnji[321] u vezi s eksproprijacijom građevinskog zemljišta. Ovaj zakon deli građevinsko zemljište na javno i nejavno. Određivanje javnog građevinskog zemljišta vrši se opštim aktom opštine u skladu s urbanističkim planovima, a namenjeno je za izgradnju javnih objekata od opšteg interesa i za javne površine i nalazi se u režimu državne svojine (čl. 68, 69 i 70 ZOE). Pre nego što odredi koje je zemljište javno, opština je dužna da donese akt o izuzimanju iz poseda korisnika tog zemljišta, a naknada se isplaćuje po odredbama Zakona kojim se uređuje eksproprijacija. Ostalo građevinsko zemljište je u prometu bez obzira na oblik svojine.

Podela zemljišta na javno i nejavno je dala sadržinu „javnom interesu" bar u delu koji se odnosi na javno zemljište. Ovim je praktično dozvoljena eksproprijacija odnosno izuzimanje samo kod prelaska zemljišta iz režima nejavnog u režim javnog i na taj način je u velikoj meri smanjena arbitrernost izvršne vlasti prilikom utvrđivanja postojanja javnog interesa. Stavljanjem građevinskog zemljišta u promet bez obzira u kom se obliku svojine nalazi omogućeno je formiranje njegove tržišne cene, a time i dosuđivanje pravične naknade. Država se stavlja u istu poziciju s ostalim subjektima jer prema članu 80, st. 2 Zakona ostalo građevinsko zemljište opština može da pribavlja, uređuje, daje u zakup ili otuđuje u skladu sa zakonom.

Ovaj Zakon uvodi mogućnost poništaja pravnosnažnog rešenja o izuzimanju gradskog građevinskog zemljišta iz poseda bivšeg vlasnika ako korisnik gradskog građevinskog zemljišta ovo zemljište ne privede nameni za koju je zemljište izuzeo, u roku od godinu dana od dana stupanja na snagu ovog zakona (čl. 86, st. 7).

4.12.3. Promene oblika svojine u korist državne svojine

Zakon o sredstvima u svojini Srbije[322] pod sredstvima u državnoj svojini podrazumeva sva sredstva stečena od strane državnih organa, od organa i organizacija jedinica teritorijalne autonomije i lokalne samouprave, tj. opština, javnih službi i drugih organizacija čiji je osnivač Republika, odnosno teritorijalna jedinica, kao i sva druga sredstva, odnosno prihode ostvarene na osnovu ulaganja državnog kapitala. Pored toga, Zakon lokalne vlasti ograničava u pravu raspolaganja imovinom, jer je za otuđenje nepokretnosti koje koriste javne službe bila potrebna saglasnost Vlade (čl. 8).

Promena svojine je pored eksproprijacije ograničena na nasleđivanje imovine od ostavilaca koji nemaju ni zakonske ni testamentalne naslednike, tako da se ovde ne može govoriti o mešanju države u imovinu.

321 *Sl. glasnik RS*, 47/03.

322 *Sl. glasnik RS*, 54/96.

Zakonom o planiranju i izgradnji dozvoljen je promet građevinskog zemljišta koje nije javno. Organi lokalne samouprave treba da utvrde pravo korišćenja na tom nejavnom zemljištu. U radu državnih organa prisutne su zloupotrebe naročito kada je u pitanju imovina velike vrednosti.

4.12.4. Nadziđivanje

Ovu oblast je regulisao Zakon o održavanju stambenih zgrada,[323] na osnovu koga je uz pristanak države došlo do brojnih povreda prava na imovinu. Zakonom je predviđeno da vlasnici više od polovine ukupne površine stanova i drugih posebnih delova zgrada mogu doneti odluku o pretvaranju zajedničkih prostorija u stanove, kao i o nadziđivanju zgrade, s tim što prvenstvo imaju stanari zgrade i članovi njihovih porodičnih domaćinstava (čl. 17). Zakon je donet nakon skoro završenog otkupa društvenih stanova i prelaska prava korišćenja na zajedničkim delovima zgrade u pravo zajedničke svojine. Navedenim zakonskim rešenjem vlasnici 51 odsto zajedničke imovine oduzimaju svojom voljom i u svom interesu imovinu preostalim vlasnicima (49 odsto) i to bez ikakve naknade. Iza ovako zaključenog ugovora najčešće stoji privatan posao nekog od stanara, često predsednika skupštine, odnosno saveta zgrade. U ovakvim situacijama ne može se govoriti o opštem, već isključivo o privatnom interesu i treba uzeti u obzir suštinu prava svojine i zajedničke svojine, kao i rešenje iz Zakona o osnovama svojinskopravnih odnosa[324] prema kome je neophodna saglasnost svih vlasnika zajedničkih delova zgrade da bi se raspolagalo zajedničkim delovima zgrade.

Nacrt zakona o denacionalizaciji predviđa da se bivšim sopstvenicima nacionalizovanih zgrada vrati tavanski prostor i drugi zajednički delovi zgrade, bez obzira na to što ne postoje uslovi da im se vrate nacionalizovani stanovi. Međutim, zbog nadziđivanja i pretvaranja tavanskog prostora u stanove na gore pomenut način, bivši sopstvenici verovatno neće biti u situaciji da dobiju ni tavanski prostor. Ostaje otvoreno pitanje da li će oni imati mogućnost da za period nakon donošenja Zakona o evidentiranju imovine traže tržišnu naknadu za tavanski prostor kojim se od tada raspolagalo, odnosno da li se od tada njihovo pravo može kvalifikovati kao očekivano pravo.

4.12.5. Povraćaj bespravno oduzete imovine i obeštećenje ranijih vlasnika

Iako su denacionalizacija i obeštećenje ranijih vlasnika jedno od važnih pitanja tranzicije, ovo pitanje još uvek nije sveobuhvatno rešeno. Zakonom o načinu i uslovima priznavanja prava i vraćanju zemljišta koje je prešlo u društvenu svojinu po osnovu poljoprivrednog zemljišnog fonda i konfiskacijom zbog neizvršenih obaveza iz obaveznog otkupa poljoprivrednih proizvoda,[325] predviđena je mogućnost

323 *Sl. glasnik RS*, 44/95.

324 *Sl. list SFRJ*, 6/80, 36/90 i *Sl. list SRJ*, 29/96.

325 *Sl. glasnik RS*, 18/91, 20/92 i 42/98.

vraćanja poljoprivrednog zemljišta ranijim vlasnicima ili njihovim naslednicima. Restitucija se vrši u naturi, davanjem oduzetog zemljišta ili zemljišta iste površine i kvaliteta. Ukoliko restitucija nije moguća, propisana je obaveza novčane naknade po tržišnoj ceni. Restitucija je moguća samo kod zemljišta koje je u trenutku stupanja na snagu Zakona bilo u društvenoj svojini.

Mada je donošenje zakona o povraćaju imovine i obeštećenju neophodno, ni do kraja 2007. godine on nije usvojen. Tokom 2005. učinjen je simboličan korak ka otpočinjanju procesa denacionalizacije donošenjem Zakona o prijavljivanju i evidentiranju oduzete imovine.[326] Ovim zakonom uređuje se postupak prijavljivanja i evidentiranja imovine koja je na teritoriji Srbije oduzeta bez naknade tržišne vrednosti ili pravične naknade primenom propisa i akata o nacionalizaciji, agrarnoj reformi, konfiskaciji, sekvestraciji, eksproprijaciji i drugih propisa donetih i primenjivanih posle 9. marta 1945. godine. Rok za prijavu imovine istekao je 30. juna 2006. godine.

Tokom 2006. donet je Zakon o vraćanju (restituciji) imovine crkvama i verskim zajednicama.[327] Osnovna zamerka zakonodavcu je da se ovim verske zajednice stavljaju u povoljniji položaj u odnosu na ostala, pre svega fizička lica, kojima je imovina bila oduzeta tokom socijalističkog režima.[328]

Predmet vraćanja su nepokretnosti koje su u momentu oduzimanja bile u vlasništvu crkava i verskih zajednica: poljoprivredno zemljište, šume i šumsko zemljište, građevinsko zemljište, stambene i poslovne zgrade, stanovi i poslovne prostorije, pokretne stvari od kulturnog, istorijskog ili umetničkog značaja. Obveznik restitucije nije samo Republika Srbija, već su to i fizička i pravna lica koja su trenutni vlasnici oduzete imovine, a tu imovinu nisu stekli teretnim pravnim poslom i nisu je pribavili po realnoj tržišnoj ceni. Zakon propisuje i zaštitu savesnih sticalaca oduzete imovine.

Imovina se vraća u naturalnom obliku, a novčana naknada se obezbeđuje samo onda kada naturalna restitucija nije moguća.

Zakon sadrži i odredbu prema kojoj se ovaj zakon odnosi i na imovinu crkava i verskih zajednica koje se nalaze na teritoriji Kosova. Jasno je da je ova odredba samo političke prirode i nesprovodiva u praksi, s obzirom da pravni propisi doneti posle 1999. godine ne obavezuju kosovske organe vlasti niti UNMIK. Ovakva odredba dovodi u pitanje i same motive za donošenje ovakvog zakona, a ne opšteg zakona o restituciji.

Bivši vlasnici i njihovi naslednici optužili su prošle godine državu da odlaže restituciju i upozorili da je upravo to bila svrha usvajanja Zakona o evidentiranju oduzete imovine. On, prema njihovim rečima, nije ni bio potreban jer evidencija oduzete imovine postoji odavno. S druge strane, državni organi su istakli da će ovaj

326 *Sl. glasnik RS*, 45/05.

327 *Sl. glasnik RS*, 46/06.

328 O nejednakosti među samim verskim organizacijama vidi I.4.8.

„zakon omogućiti da se utvrdi obim te imovine, ali i njena tržišna vrednost. Tek kada budemo imali kompletnu dokumentaciju moći ćemo da krenemo u restituciju". Ostaje pitanje kako će to biti sprovedeno jer je u Fondu za restituciju početkom 2006. bilo samo 50 miliona evra.[329]

Poslednji nacrt Zakona o denacionalizaciji je 2006. godine prošao postupak pred Vladom, ali je posle formiranja nove vlade vraćen na doradu. Ono što ga razlikuje od dosadašnjih predloga je rešenje o vraćanju građevinskog zemljišta bivšim sopstvenicima, bez obzira ko je vlasnik na objektima na tom zemljištu i na taj način uspostavljanje odnosa koji za posledicu imaju brojne nesporazume koji će se završiti na sudu. Država je ovakvim rešenjem uštedela velika sredstva za obeštećenje bivših vlasnika na čijem zemljištu je neko drugi izgradio objekat, ali je suštinski ovim vlasnicima vraćeno opterećeno pravo svojine, odnosno vraćen im je atribut raspolaganja, dok je držanje i korišćenje ostalo kod nekog trećeg lica. I pravo raspolaganja je opterećeno pravom preče kupovine. Bivši sopstvenik će imati pravo na zakupninu koja je u početku takođe limitirana i u praksi će je teško i naplatiti.

Zabranjeni ugovori o građevinskom zemljištu konvalidiraju se, što jeste praktično, ali je s druge strane nepravično, jer se na taj način zapravo kažnjavaju građani koji su poštovali Zakon. Isti slučaj je i s građanima koji nisu hteli da prime naknadu za eksproprisanu imovinu. Na njih će se primeniti odredbe ovog zakona, dok se građani koji su primili bilo kakvu naknadu, pa makar ona bila i beznačajna, stavljaju u nepovoljniju situaciju zbog svoje „poslušnosti" i gube pravo na naknadu.

Načelo savesnosti u raspolaganju oduzetom imovinom posle donošenja Zakona o prijavljivanju i evidentiranju se ne odnosi na državu, pa se izuzimaju transakcije izvršene u postupku privatizacije. Ovakvo rešenje je neprihvatljivo, jer se ničime ne može pravdati postupak države koja dozvoljava da se privatizuje nacionalizovana imovina. U takvom postupanju države ne postoji pravična ravnoteža između privatnog interesa pojedinca da mu se vrati oduzeta imovina i javnog interesa države da tu imovinu proda, a onda u postupku denacionalizacije isplati bivšem vlasniku naknadu koja neće odgovarati vrednosti prodate imovine.

Takođe, naknada za oduzete objekte je nepravična jer će se ona određivati po poreskoj osnovici koja sadrži i amortizaciju. Naime, nije pravedno da vlasnicima koji neće dobiti naknadu za izmaklu dobit, pripadne naknada, umanjena zato što je država koristila njihovu nepokretnost.

Mnoge odredbe Zakona već upućuju na sudske postupke, što će samo po sebi predstavljati mešanje u imovinu. Naime, zbog dužine trajanja postupaka pred sudovima u Srbiji, kao i zbog komplikovanih odnosa u ovim slučajevima, delimično zbog proteka vremena, a delimično i zbog lošeg zakonskog rešenja, nužno će doći do situacije u kojoj će se na realizaciju kakvog-takvog obeštećenja čekati i po nekoliko godina. Još uvek je neizvesno kada će ovaj zakon biti donet.

329 *NIN*, 19. januar 2006, str. 32.

4.12.6. Stanarsko pravo

Stanarsko pravo je specifičan oblik korišćenja prostorija za stanovanje, takozvani administrativni zakup, nastao u pravu bivše Jugoslavije. Stanarsko pravo moglo se uspostaviti na stanovima u društvenom, kao i na stanovima u privatnom vlasništvu. Posle otkupa društvenih stanova i prelaska prava svojine na stanovima iz državne u privatnu, stanarsko pravo je ostalo samo na stanovima u privatnoj svojini koje je konstituisano do 1973. godine administrativnim putem i transformisalo se u pravo zakupa s određenim administrativnim ograničenjima pre svega u vezi s visinom zakupnine i načinom prestanka zakupa. U srbijanskoj sudskoj praksi formiran je stav da stanarsko pravo na stanovima u privatnom vlasništvu ne mogu da steknu lica koja su rođena posle 1973. godine, bez obzira da li su živela u zajedničkom domaćinstvu s poslednjim nosiocem stanarskog prava, pa će tako ovaj institut na neki način „odumreti" ukoliko država u međuvremenu ne nađe neko racionalnije rešenje. Ostaje otvoreno pitanje da li će postojati povreda prava u slučaju da lice koje je ceo život živelo u nekom stanu dobije nalog za iseljenje posle smrti nosioca stanarskog prava, jer ono to stanarsko pravo ne može preneti na sebe pošto je rođeno posle 1973. godine.

U Zakonu o stanovanju Srbije koji je na snazi,[330] pretežno se uređuje način na koji će ovaj institut postepeno nestati iz srbijanskog pravnog sistema.[331]

4.13. Prava pripadnika manjina

Član 27 PGP:

> U državama gde postoje etničke, verske ili jezičke manjine, lica koja pripadaju tim manjinama ne mogu biti lišena prava da imaju, zajedno sa drugim članovima svoje grupe, svoj posebni kulturni život, da ispoljavaju i upražnjavaju svoju sopstvenu veru ili da se služe svojim jezikom.
>
> (*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

4.13.1. Opšte. – Srbija je ratifikovala najvažnije univerzalne i regionalne ugovore kojim se neposredno ili posredno zajemčuju prava i slobode pripadnika manjina,[332] uključujući Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina Saveta Evrope.

Postavljeni pravni standardi zaštite manjina u domaćem zakonodavstvu su često bili iznad međunarodnih, ali je primena propisa bila otežana zbog različitih činilaca, kakvi su bili neusklađenost republičkih propisa s onim na nivou bivše dr-

330 *Sl. glasnik RS*, 50/92.

331 O stanarskom pravu vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.12.6.

332 Nekim od ugovora SRJ je pristupila sukcesijom (s obzirom da je još SFRJ bila strana ugovornica), a nekim je pristupila državna zajednica SCG.

žavne zajednice, posebno zbog vremenskog redosleda i političkih prilika u kojima su donošeni, faktičke neprimenljivosti normi međunarodnih ugovora i ustavnih akata, ali i zbog nedovoljne efikasnosti mehanizama za zaštitu manjinskih prava. S obzirom na okolnosti u kojima je Srbija postala samostalna država i činjenice donošenja novog ustava Srbije, država ima šansu da napravi reformu zakonodavstva i harmonizuje propise i zaštitu manjina na različitim nivoima. Osim nadležnosti državnih organa, donošenjem Zakona o utvrđivanju nadležnosti AP Vojvodine (tzv. Omnibus zakona) i Zakona o lokalnoj samoupravi,[333] šira ovlašćenja u obezbeđivanju prava manjina data su lokalnoj samoupravi i autonomnoj pokrajini.[334]

Zaštita manjina je u širokom obimu obezbeđena u novom Ustavu Srbije. Na nivou Srbije nije donet poseban zakon o zaštiti manjina, ali je još 2003. odlučeno da Zakon o zaštiti sloboda i prava nacionalnih manjina bude okvir,[335] a da se nizom posebnih zakona preciznije urede pojedine oblasti zaštite manjina.

4.13.2. Ustavna zaštita. – Ustav Srbije iz 1990, koji je bio zasnovan na građanskom shvatanju države da je Srbija „demokratska država svih građana koji u njoj žive" (čl. 1), nije sadržao poseban deo kojim je propisivao obim i zaštitu pripadnika manjina, iako je garantovao određena ljudska prava, te kod nekih posebno naglašavao garantije koje se moraju obezbediti narodima i narodnostima.

Novi Ustav opredelio se za drugačiji koncept. Ustav se donosi „polazeći od državne tradicije srpskog naroda i ravnopravnosti svih građana i etničkih zajednica u Srbiji (Preambula), a Srbija je „država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive, zasnovana na ... ljudskim i manjinskim pravima i slobodama..." (čl. 1).

Ustav Srbije sadrži jedno normativno svojstvo koje po svojoj prirodi podseća na slične ustave istočnoevropskih zemalja nastalih posle propasti komunizma. To svojstvo se ogleda u određenju države koja je, definisana, pre svega, kao država srpskog naroda. Ovakvo određenje upućuje na to da u Ustavu nije prevladalo građansko, već etničko određenje države po kojem je Srbija država srpskog, a zatim i svih drugih naroda. Iako je stav Venecijanske komisije u pogledu ovakvog definisanja države u Ustavu bio neutralan,[336] ne može, a da se ne smetne s uma činjenica da je uporednopravna ustavna praksa pokazala da je ovakvo prisvajanje države od strane većinskog naroda, najčešće povezano i s odnosom državnih organa prema manjinskim problemima u praksi.

U Ustavu nema definicije etničke manjine. Međutim, Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina[337] (u nastavku teksta: Zakon o zaštiti manjina)

333 *Sl. glasnik RS*, 9/02.

334 Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.13.1.

335 *Sl. list SRJ*, 11/02. Vidi *Izveštaj 2005*, I.4.13.1.

336 Venecijanska Komisija smatra da ovakvo definisanje, iako naglašava etnički karakter države, u praksi ne mora da proizvodi nikakve posledice, vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007, st. 10.

337 *Sl. list SRJ*, 11/02.

koji se, posle razdvajanja s Crnom Gorom, primenjuje i danas u Srbiji, nacionalna manjina se u članu 2, st. 1 definiše kao

> Svaka grupa državljana [...] koja je po brojnosti dovoljno reprezentativna, iako predstavlja manjinu na teritoriji [...], pripada nekoj od grupa stanovništva koje su u dugotrajnoj i čvrstoj vezi sa teritorijom [...] i poseduje obeležja kao što su jezik, kultura, nacionalna ili etnička pripadnost, poreklo ili veroispovest, po kojima se razlikuje od većine stanovništva, i čiji se pripadnici odlikuju brigom da zajedno održavaju svoj zajednički identitet, uključujući kulturu, tradiciju, jezik ili religiju.

U nastavku ovog člana daje se i dopuna u kojoj se određuje da su nacionalne manjine i „[...] grupe državljana koji se nazivaju ili određuju kao narodi, nacionalne i etničke zajednice, nacionalne i etničke grupe, nacionalnosti i narodnosti, a ispunjavaju uslove iz stava 1 ovog člana." (čl. 2, st. 2).

Prema mišljenju Savetodavnog komiteta Saveta Evrope, definisanje nacionalnih manjina (vidi definiciju gore), ograničavanjem ovog prava samo na državljane, jedan je od nedostataka ovog zakona.[338] Još uvek nije ništa urađeno po ovoj preporuci kako bi se izbegle negativne posledice po Rome i druga lica koja su se u Srbiju doselila nakon raspada SFRJ, a čiji državljanski status nije regulisan ili imaju teškoća da dobiju potvrdu o državljanstvu zbog nedostatka ličnih dokumenata.

U načelima Ustava je propisano da Republika Srbija štiti prava nacionalnih manjina, te da „jemči posebnu zaštitu nacionalnim manjinama radi ostvarivanja pune ravnopravnosti i očuvanja njihovog identiteta" (čl. 14). Osim prava koja su Ustavom zajemčena svim građanima, pripadnicima nacionalnih manjina se garantuju „dodatna, individualna i kolektivna prava" u posebnom trećem delu Glave II. Pored opšte zabrane diskriminacije, Ustav zabranjuje diskriminaciju zbog pripadnosti nacionalnoj manjini i u posebnoj odredbi (čl. 76, st. 2). Izričito je dozvoljeno preduzimanje mera pozitivne diskriminacije, odnosno uvođenje posebnih propisa i privremenih mera u ekonomskom, socijalnom, kulturnom i političkom životu, kako bi se postigla puna ravnopravnost između pripadnika nacionalnih manjina i većinskog naroda. Ipak, ovakve mere su dozvoljene samo ako su „usmerene na uklanjanje *izrazito* nepovoljnih uslova života koji ih *posebno* pogađaju" (kurziv naš), tako da bi trebalo nadzirati primenu ove odredbe u praksi zbog bojazni da bi mogla da se preusko tumači.

4.13.3. Zabrana izazivanja i podsticanja rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti. – Ustavom je izričito zabranjeno izazivanje i podsticanje rasne, nacionalne, verske ili druge neravnopravnosti, mržnje i netrpeljivosti (čl. 49). Krivično zakonodavstvo u Srbiji s više krivičnih dela sankcioniše kršenje prava manjina, diskriminaciju, kao i izazivanje i raspirivanje rasne, nacionalne i druge mržnje. Zakoni o osnovnoj školi i srednjoj školi Srbije predviđa-

338 Vidi *Stavovi Savetodavnog komiteta o Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina – Mišljenje o Srbiji i Crnoj Gori*, ACFC-/OP/I(2004)002, 27. novembar 2003.

ju da su u školi zabranjene sve aktivnosti kojima se ugrožavaju ili omalovažavaju grupe ili pojedinci na osnovu rasne, nacionalne, jezičke, verske ili polne pripadnosti, odnosno političkog opredeljenja, kao i podsticanje takvih aktivnosti, a predviđene su novčane kazne za ovakvo nedozvoljeno postupanje.

4.13.4. Izražavanje nacionalne pripadnosti. – Ustav Srbije jemči slobodu izražavanja nacionalne pripadnosti (čl. 47). Slična odredba propisana je i Zakonom o zaštiti manjina. Naime, u članu 5, st. 1 utvrđuje se da niko ne sme da pretrpi štetu zbog svog opredeljenja ili izražavanja svoje nacionalne pripadnosti ili zbog uzdržavanja od takvog činjenja, što je, svakako, preciznija formulacija.[339] Prikupljanje podataka o pripadnosti određenoj etničkoj manjini mora biti zakonski zaštićeno, a lica od kojih se prikupljaju podaci biti obaveštena o tome da je izjašnjavanje dobrovoljno.[340] Zakon o zaštiti podataka o ličnosti predviđa da se lični podaci o rasnom poreklu, nacionalnoj pripadnosti ili verskim ili drugim uverenjima mogu prikupljati, obrađivati i koristiti samo uz pismenu saglasnost ispitanika (čl. 18). Povreda slobode izražavanja nacionalne ili etničke pripadnosti kažnjava se novčanom kaznom ili zatvorom do jedne godine, a ako delo učini službeno lice u vršenju svoje službe, kažnjava se zatvorom do tri godine (čl. 130 KZ).

4.13.5. Očuvanje identiteta manjina. – Ustav garantuje niz prava od značaja za očuvanje identiteta manjina: pravo na izražavanje, čuvanje, razvijanje i javno izražavanje nacionalne, etničke, kulturne i verske posebnosti, na korišćenje svog jezika i pisma i vođenje određenih upravnih postupaka na tom jeziku, na školovanje na svom jeziku u državnim ustanovama i ustanovama autonomnih pokrajina, na upotrebu svojih simbola na javnim mestima, na potpuno i nepristrasno obaveštavanje na svom jeziku, na osnivanje sopstvenih sredstava javnog obaveštavanja, u skladu sa zakonom, itd. (čl. 79, st. 1). Pored toga i Zakon o crkvama i verskim zajednicama koji reguliše položaj tradicionalnih crkava i verskih zajednica u Srbiji propisuje i položaj i uređenje manjinskih crkava i verskih zajednica. Iako garantuje načelnu ravnopravnost verskih konfesija na teritoriji Srbije, zakon ovu ravnopravnost narušava u nizu odredaba nejednakim tretiranjem verskih zajednica.[341]

Autonomnim pokrajinama je eksplicitno omogućeno da garantuju i dodatna prava (st. 2). U cilju očuvanja i razvoja nacionalne i kulturne posebnosti, pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da osnivaju prosvetna i kulturna udruženja koja se finansiraju na načelu dobrovoljnosti (čl. 80, st. 1). Na finansijskoj obavezi države ugovornice ne insistira ni Okvirna konvencija (čl. 13, st. 2). Zakon o zaštiti manjina predviđa da bi država trebalo da im finansijski pomaže, u skladu sa svojim mogućnostima. Na osnovu Zakona o zaštiti manjina, država bi dalje trebalo da obezbedi sadržaje iz oblasti kulture na jezicima nacionalnih manjina u programima radija i

339 Na identičan način ovo pitanje rešeno je u Okvirnoj konvenciji (čl. 3, st. 1).

340 *Stavovi Savetodavnog komiteta*, napomena 4, st. 27.

341 Ovaj zakon kritikovan je kako od strane domaćih nevladinih, tako i od strane međunarodnih organizacija. Vidi više u I.4.8.3.

televizije javnih servisa. Muzeji, arhivi i institucije za zaštitu spomenika kulture čiji je osnivač država imaju obavezu da obezbede predstavljanje i zaštitu kulturno-istorijskog nasleđa manjina sa svoje teritorije, uz obavezno uključivanje predstavnika nacionalnih saveta nacionalnih manjina u odlučivanje o načinu predstavljanja kulturno-istorijskog nasleđa nacionalnih manjina (čl. 12). Prema Zakonu o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture Srbije,[342] programi iz oblasti kulture nacionalnih manjina i staranje o zaštiti njihove kulturne baštine su u opštem interesu.

4.13.6. Zabrana asimilacije i veštačkog menjanja strukture stanovništva. – Novina u odnosu na raniji Ustav i zakonske akte jeste to što se pored nasilne asimilacije, zabranjuje i preduzimanje mera koje bi mogle prouzrokovati veštačko menjanje nacionalnog sastava stanovništva na područjima gde pripadnici nacionalnih manjina žive tradicionalno i u značajnom broju (čl. 78, st. 3). Postojanje ove odredbe je izuzetno značajno imajući u vidu da je upravo ovakvih pojava bilo u neposrednoj prošlosti. U skladu s Preporukom 1201 Saveta Evrope, pripadnicima nacionalnih manjina garantovano je pravo na nesmetane veze i saradnju sa sunarodnicima van Srbije (čl. 80, st. 3).

4.13.7. Vođenje javnih poslova i nacionalni saveti.– Iako dva puta propisuje da svi građani pod jednakim uslovima mogu upravljati javnim poslovima i stupati na javne funkcije (čl. 53 i čl. 77, st. 1), Ustav ipak nalaže da se vodi računa o nacionalnom sastavu stanovništva i odgovarajućoj zastupljenosti pripadnika nacionalnih manjina prilikom zapošljavanja u državnim organima, javnim službama, organima autonomne pokrajine i jedinicama lokalne samouprave (čl. 77, st. 2). Zakon o zaštiti manjina predviđa da se prilikom zapošljavanja u javnim službama vodi računa o nacionalnom sastavu stanovništva i o poznavanju jezika koji se govori na području organa ili službe.

Kolektivna prava manjina podrazumevaju da pripadnici nacionalnih manjina, bilo neposredno ili preko svojih izabranih predstavnika, učestvuju u procesu odlučivanja ili odlučuju o pojedinim pitanjima koja su u vezi s njihovom kulturom, obrazovanjem, informisanjem i upotrebom jezika i pisma. Novi Ustav izričito garantuje pripadnicima nacionalnih manjina pravo da izaberu svoje nacionalne savete, u skladu sa zakonom radi ostvarenja prava na samoupravu u kulturi, obrazovanju, obaveštavanju i službenoj upotrebi jezika i pisma (čl. 75, st. 3). Nacionalni saveti kao institucije kulturne autonomije s izvesnim javnopravnim ovlašćenjima, uvedeni su prethodno Zakonom o zaštiti manjina.[343] Zakon o zaštiti manjina samo okvirno reguliše funkcije nacionalnih saveta, a posebnim zakonom ili izmenama zakona iz oblasti obrazovanja, kulture, informisanja i upotrebe jezika trebalo bi konkretno

342 *Sl. glasnik RS*, 49/92.

343 Iako daje izuzetan značaj uvođenju nacionalnih saveta u pravni sistem, Savetodavni komitet smatra da je veoma važno da se oni ne posmatraju kao jedini posrednik vlasti u pogledu manjinskih pitanja, već da se i drugi relevantni učesnici, uključujući i nevladine organizacije i udruženja nacionalnih manjina, uključe u procese donošenja odluka. *Stavovi Savetodavnog komiteta*, napomena 4, st. 109.

odrediti nadležnosti koje nacionalni savet obavlja. Ustav propisuje da se uređenje izbora članova nacionalnih saveta reguliše zakonom, a Zakonom o zaštiti manjina je predviđeno da članovi saveta budu *prvi put* izabrani na skupštini elektora u skladu sa D'Ontovim izbornim sistemom,[344] dok bi dugoročna pravila izbora saveta trebalo da se regulišu posebnim zakonom. Pravni propis kojim bi bilo regulisano ovo pitanje još uvek nije donet, a nekim nacionalnim savetima je u međuvremenu prvi mandat istekao. Kako se ne bi blokirala mogućnost izbora ovih važnih tela kulturne autonomije, trebalo bi hitno doneti odgovarajući pravni akt.

4.13.8. Širenje duha tolerancije i međukulturnog dijaloga. – Srbija se u Ustavu obavezala da će u oblasti obrazovanja, kulture i informisanja podsticati duh tolerancije i međukulturnog dijaloga, te da će preduzimati efikasne mere za unapređenje uzajamnog poštovanja, razumevanja i saradnje među svim ljudima koji žive na teritoriji Srbije. Na ovaj način Srbija se obavezuje na preduzimanje pozitivnih mera u oblasti širenja tolerancije, te je zanimljivo pratiti sačinjavanje politike, te projekata kako bi se ova pozitivna obaveza ispunila, a ne samo ostala još jedno „mrtvo slovo na papiru".

4.14. Politička prava

Član 25 PGP:

Svaki građanin ima pravo i mogućnost, bez ikakve diskriminacije pomenute u članu 2 i bez neosnovanih ograničenja:

a) da učestvuje u upravljanju javnim poslovima, bilo neposredno, bilo preko slobodno izabranih predstavnika;
b) da bira i da bude biran na povremenim istinskim, opštim, jednakim i tajnim izborima, koji obezbeđuju slobodno izražavanje volje birača;
c) da bude primljen, pod opštim jednakim uslovima, u javne službe svoje zemlje.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Član 3 Protokola br. 1 uz EKPS:

Visoke strane ugovornice se obavezuju da u primerenim vremenskim razmacima održavaju slobodne izbore s tajnim glasanjem, pod uslovima koji obezbeđuju slobodno izražavanje mišljenja naroda pri izboru zakonodavnih organa.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

344 Elektor je mogao biti svaki građanin pripadnik manjine koji sakupi sto potpisa birača koji pripadaju toj manjini, koga delegira jedna nacionalna organizacija ili udruženje te manjine, ili poslanici i odbornici koji su pripadnici te manjine. Vidi Pravilnik o načinu rada skupština elektora za izbor nacionalnih saveta nacionalnih manjina (*Sl. list SRJ*, 41/02).

4.14.1. Opšte

Ustav proklamuje narodnu suverenost i opšte i jednako biračko pravo (čl. 2 i 52). Građanin koji je navršio 18 godina života i ima poslovnu sposobnost ima pravo da bira i da bude biran u državne organe (čl. 52, st. 1 Ustava). Pored toga, Ustav garantuje i pravo građana da učestvuju u upravljanju javnim poslovima i da „pod jednakim uslovima stupaju u javne službe i na javne funkcije" (čl. 53).

Ustavni zakon za sprovođenje Ustava[345] propisao je stroge rokove za kompletnu reformu izbornog zakonodavstva u Srbiji. Ovaj propis vezuje raspisivanje predsedničkih, pokrajinskih i lokalnih izbora za stupanje na snagu niza zakona (čl. 3) koji su u decembru 2007. godine i doneti[346] čime su stvoreni uslovi za raspisivanje predsedničkih (20. januar 2008), pokrajinskih i lokalnih izbora (11. maj 2008).

4.14.2. Učešće u upravljanju javnim poslovima

Ustav konkretizuje načelne garantije neposredne demokratije i propisuje narodnu inicijativu za donošenje zakona i za promenu ustava. U Srbiji pravo predlaganja zakona, drugog propisa ili opšteg akta ima 30.000 birača (čl. 107). Predlog za promenu Ustava Srbije može da podnese najmanje 150.000 birača.

Ustav prepoznaje referendum kao oblik neposredne demokratije. Novi Ustav reguliše koja pitanja ne mogu biti izneta na referendum: obaveze iz međunarodnih ugovora, zakoni koji se odnose na ljudska i manjinska prava i slobode, poreski i drugi finansijski zakoni, budžet i završni račun, uvođenje vanrednog stanja i amnestija i pitanja iz izbornih nadležnosti Narodne skupštine (čl. 108, st. 2).

4.14.2.1. Ograničenja u obavljanju javne funkcije. – Osim prava da bira, PGP i EKPS priznaju i pravo građana da budu birani.[347] PGP priznaje i pravo građana da učestvuju u upravljanju javnim poslovima i da budu primljeni, pod opštim jednakim uslovima, u javne službe svoje zemlje. Ova prava mogu se ograničiti. PGP zahteva da nije reč o neosnovanim ograničenjima dok prema praksi Evropskog suda pravo građana da budu birani može biti podvrgnuto kvalifikacionim zahtevima, ako oni nisu diskriminatorni.[348]

345 *Sl. glasnik RS*, 98/06.

346 U decembru 2007. Narodna skupština je usvojila Zakon o izboru predsednika Republike i Zakon o predsedniku Republike (*Sl. glasnik RS*, 111/07), Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije, Zakon o spoljnim poslovima, Zakon o Vojsci Srbije i Zakon o odbrani (*Sl. glasnik RS*, 116/07), Zakon o lokalnoj samoupravi, Zakon o lokalnim izborima, Zakon o glavnom gradu i Zakon o teritorijalnoj organizaciji Republike Srbije (*Sl. glasnik RS*, 129/07). Pošto su neki od ovih zakona doneti u vreme kada je rad na ovom izveštaju već zaključen, njihove odredbe biće predmet analize u narednom izveštaju.

347 Smatra se da je ovo pravo implicitno priznato članom 1, Protokola br. 1. *Blackstone's Human Rights Digest*, London, 2001, str. 336.

348 *Gitonas protiv Grčke,* (1997) RJD 1997-IV No. 42, ECmHR; *Fryske Nasjonale Partij protiv Holandije* (1985) 45 DR 240, ECmHR.

Narodna skupština donela je 30. maja 2003. Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava,[349] s ciljem da se lica koja su u prethodnim nedemokratskim režimima svesno kršila ljudska prava privremeno spreče da obavljaju zakonom određene javne funkcije. Međutim, usled političkih sporenja, lustraciona komisija koja bi bila nadležna za vođenje lustracionog postupka nikad nije počela sa radom.[350]

U Srbiji postoji Zakon o sprečavanju sukoba interesa pri vršenju javnih funkcija.[351] Zakon utvrđuje niz pravila čiji je cilj da garantuju nepristrasnost funkcionera i da spreče korišćenje javne funkcije za sticanje koristi ili pogodnosti. Tako, prema zakonu sukob javnog i privatnog interesa postoji kad funkcioner ima privatni interes koji utiče ili može uticati na vršenje njegove javne funkcije (čl. 1, st. 2).[352] Zakon detaljnije razrađuje odredbe koje se odnose na postupak pred komisijom (Republičkim odborom za rešavanje o sukobu interesa) i pravi razliku između posredno i neposredno izabranih funkcionera. Sankcije predviđene zakonom obuhvataju meru nejavnog upozorenja i meru javnog objavljivanja preporuke za razrešenje, odnosno meru javnog objavljivanja povrede zakona za neposredno izabrane funkcionere (čl. 25).

4.14.3. Političke stranke

Političke stranke osnivaju se i deluju slobodno. Finansiranje političkih stranaka regulisano je Zakonom o finansiranju političkih stranaka.[353] Zakon predviđa da se jedan deo budžeta svake godine odvaja za finansiranje rada političkih stranaka. Predviđa se i dodatno finansiranje za troškove izborne kampanje za godinu u kojoj se održavaju izbori (čl. 4, 9 i 10). Pravo na sredstva iz budžeta za finansiranje redovnog rada imaju one političke stranke koje imaju poslanike, odnosno odbornike (čl. 4, st. 1). Zakon vezuje visinu sredstava koja se godišnje izdvaja za finansiranje rada političkih stranaka za određeni procenat budžeta.[354]

Kad je reč o troškovima izborne kampanje, uvedena su ograničenja, kako stranke ne bi došle u neravnopravan položaj zbog svoje finansijske situacije. Dvadeset posto obezbeđenih sredstava raspoređuje se u jednakim iznosima podnosiocima proglašenih izbornih lista i 80 odsto srazmerno broju osvojenih mandata.[355] Visina sredstava koje stranke same obezbede za finansiranje troškova izborne kampanje ograničena je i ne sme preći iznos od 20 odsto sredstava obezbeđenih iz budžeta za ove svrhe (čl. 11, st. 2).

349 *Sl. glasnik RS*, 58/03, 61/03.

350 O Zakonu vidi *Izveštaj 2004*, I.4.14.2.1.

351 *Sl. glasnik RS*, 43/04.

352 Za detaljnu analizu ovog zakona vidi *Izveštaj 2005,* I.4.14.2.1.

353 *Sl. glasnik RS*, 72/03, 75/03.

354 Vidi više u *Izveštaj 2005,* I.4.14.2.1

355 Ovakvo rešenje pogodno je za proporcionalne izbore, ali ne i za većinske, kao što su predsednički izbori. U tom slučaju samo pobednik dobija preostalih 80 odsto neraspoređenih sredstava.

4.14.4. Aktivno i pasivno biračko pravo

Izborno pravo prevashodno obuhvata pravo čoveka da bira i da bude biran. U Srbiji to pravo imaju lica koja su: 1) jugoslovenski državljani s prebivalištem u Srbiji, 2) navršila 18 godina života i poslovno su sposobna (čl. 10 Zakona o izboru narodnih poslanika[356] (ZINP); čl. 7 Zakona o lokalnim izborima[357] (ZLI); član 2 Zakona o izboru predsednika Republike, i član 3 Odluke o izboru poslanika u Skupštinu AP Vojvodine (OIPV)).

Izmenama Zakona o izboru narodnih poslanika omogućeno je glasanje birača koji su hospitalizovani, nepokretni (nemoćna ili sprečena lica), u zatvoru ili imaju boravište u inostranstvu (čl. 72a, 72b, 73a).

Osim odredbi kojima se reguliše aktivno i pasivno biračko pravo, izborni zakoni Srbije određuju i *izborno pravo* građana. Izborno pravo je šire od aktivnog i pasivnog biračkog prava; osim tih prava ono obuhvata i pravo građana da kandiduju i da budu kandidovani, da odlučuju o predloženim kandidatima i izbornim listama, da kandidatima javno postavljaju pitanja, da budu pravovremeno, istinito i objektivno informisani o programima i aktivnostima podnosilaca izbornih lista i o kandidatima s tih lista, kao i da raspolažu drugim pravima koja su predviđena izbornim zakonima (čl. 9 ZINP).

Faktička mogućnost da se glasa i bude biran zavisi od upisa u birački spisak. Uredno ažuriranje biračkog spiska predstavlja jedan od osnovnih uslova za ostvarenje individualnog biračkog prava i za održavanje regularnih izbora u celini. Praksa s proteklih izbora pokazala je mnoge nepravilnosti i dokazala neurednost biračkih spiskova.

Izborni propisi nisu dovoljno precizni i sveobuhvatni u pogledu odgovornosti i sankcija za neuredno vođenje biračkih spiskova. Oni ne predviđaju mogućnost da predlagači izbornih lista dobiju kopiju celog biračkog spiska i sami organizuju kontrolu njegove ispravnosti. Uvid u celokupni birački spisak je izuzetno važan za kontrolu regularnosti izbora: birački spiskovi se vode po opštinama, pa postoji mogućnost da se isto lice nađe na spisku u više opština. Iako opštinski spiskovi po Zakonu treba da predstavljaju deo jedinstvenog, povezanog sistema (čl. 12, st. 1 ZINP), takav jedinstveni birački spisak na republičkom nivou faktički ne postoji.[358] Odredba srbijanskog zakona po kojoj građani mogu da izvrše uvid u birački spisak i zahtevaju izmene (čl. 12, st. 3) nije dovoljna da spreči eventualne zloupotrebe. Ne može se očekivati da će građani obilaziti sve opštine i proveravati svaki opštinski spisak.[359] Delimično rešenje postoji u Zakonu o izboru poslanika Srbije, kojim se po

356 *Sl. glasnik RS*, 35/00, 57/03, 18/04.

357 *Sl. glasnik RS*, 33/02.

358 Izveštaj OEBS/ODIHR Misije za posmatranje izbora, *Parlamentarni izbori 28. decembar 2003, Republika Srbija,* februar 2003. i OSCE/ODIHR, *Presidential Elections 13 and 27 of June, Republic of Serbia*, 2004.

359 Prema Uputstvu o načinu ažuriranja biračkih spiskova (*Sl. glasnik RS*, 42/00 i 118/03), ministarstvo nadležno za poslove uprave obezbeđuje uvid u biračke spiskove izlaganjem na Internetu, što olakšava proveru stanja građanima koji imaju pristup Internetu.

prvi put u Srbiji reguliše način kontrole glasanja pomoću specijalnog spreja i stavljanja potpisa u birački spisak (čl. 68, st. 3 i 4).

4.14.5. Izborni postupak

4.14.5.1. Organi za sprovođenje izbora. – Osim u zakonima o izborima, važna pravila o izbornom postupku nalaze se u aktima izbornih komisija, koje se staraju o zakonitom sprovođenju izbora, jedinstvenoj primeni izbornog zakona i izboru članova biračkih odbora (tela koja neposredno sprovode izbore). One donose uputstva za rad ostalih izbornih komisija (ako ih ima)[360] i biračkih odbora. RIK u prvom stepenu, odlučuje o prigovoru protiv odluke, radnje ili propusta biračkih odbora (čl. 95, st. 2 ZINP). Prema izbornim zakonima, organi za sprovođenje izbora su samostalni i nezavisni u svom radu. Međutim, sporne su odredbe koje predviđaju da su organi za sprovođenje izbora odgovorni za svoj rad organu koji ih je imenovao (čl. 28, st. 2 ZINP i čl. 11, st. 3 ZLI). Kako članove opštinskih izbornih komisija imenuje skupština opštine, to je u praksi, u nekim slučajevima, učešće političkih stranaka u opštinskim komisijama protumačeno kao članstvo na osnovu političke ravnoteže u opštinskim skupštinama, što je u izbornim komisijama dovelo do odlučivanja po političkoj liniji.

4.14.5.2. Utvrđivanje rezultata izbora. – Rezultate izbora utvrđuje nadležna izborna komisija. Izborna komisija utvrđuje ukupan broja glasova koji je dobila svaka izborna lista (izbori na svim nivoima, osim u Vojvodini gde se primenjuje mešoviti sistem, odvijaju se po proporcionalnom sistemu) i srazmerno broju dobijenih glasova, na osnovu D'Ontovog sistema, utvrđuje broj mandata koji pripada svakoj listi. U raspodeli mandata učestvuju samo izborne liste koje su dobile najmanje 5 odsto glasova od ukupnog broja glasova birača koji su glasali u izbornoj jedinici (čl. 81 ZINP i čl. 74 OIPV),[361] odnosno 3 odsto od ukupnog broja birača koji su glasali u izbornoj jedinici (čl. 40, st. 4 ZLI). U Vojvodini se polovina poslanika bira po proporcionalnom, a polovina po većinskom sistemu (čl. 5, st. 3 OIPV).

Izborni zakoni sadrže različita rešenja o raspodeli mandata koji su pripali pojedinim izbornim listama. Različita rešenja imaju za posledicu da se pasivno biračko pravo, na različitim nivoima izbora, ostvaruje na različite načine. Na parlamentarnim izborima podnosioci izbornih lista mogu po sopstvenom izboru da dodeljuju dobijene poslaničke mandate kandidatima sa liste (čl. 84, st. 1 ZINP). Po Zakonu o lokalnim izborima, jedna trećina mandata se dodeljuje prema rasporedu

360 Republička izborna komisija i birački odbori su organi nadležni za sprovođenje republičkih parlamentarnih izbora, dok su za sprovođenje lokalnih izbora nadležni izborna komisija jedinice lokalne samouprave i birački odbori (vidi čl. 28–38 ZINP i čl. 11–17 ZLI), a nadležni za sprovođenje predsedničkih izbora su sva tri organa: Republička izborna komisija, izborne komisije jedinica lokalne samouprave i birački odbori (čl. 5 Zakona o izboru predsednika Republike).

361 Izborni cenzus od 5 odsto ne primenjuje se u Vojvodini na političke stranke nacionalnih manjina (čl. 74, st. 4 OIPV).

na listi, a preostali mandati se raspodeljuju u skladu s odlukom podnosioca liste (čl. 41, st. 4 i 5, isto rešenje predviđeno je i članom 76 OIPV). Prema oceni OEBS, pravilo koje dopušta strankama i koalicijama da, umesto da unapred odrede redosled kandidata, proizvoljno biraju koji će od kandidata sa njihovih lista postati poslanici, ograničava transparentnost sistema.[362]

4.14.5.3. Prestanak mandata. – Ustavni sud Srbije, postupajući po sopstvenoj inicijativi, proglasio je neustavnim odredbe Zakona o izboru narodnih poslanika prema kojima mandat poslanika prestaje i brisanjem iz registra političke stranke ili druge organizacije na čijoj izbornoj listi je izabran.[363] Prema oceni Ustavnog suda, pasivno biračko pravo je subjektivno pravo koje građanin uživa na osnovu samog Ustava (čl. 42 tadašnjeg Ustava Srbije); ono se ne može usloviti članstvom u političkoj stranci, „pa samim tim ni prestanak tog svojstva ne može biti osnov za gubitak tog prava (poslaničkog mandata).“[364] Ova odluka Ustavnog suda izazvala je dosta kritika: od njenog donošenja neke vanparlamentarne stranke postale su parlamentarne i učestale su optužbe da se njome pospešuje „trgovina mandatima“. Novi Ustav uvodi mehanizam da se praktično izbegne primena ove odluke Ustavnog suda. Naime, dozvoljeno je da narodni poslanik „pod uslovima određenim zakonom, neopozivo stavi svoj mandat na raspolaganje političkoj stranci na čiji predlog je izabran za narodnog poslanika“ (čl. 102, st. 2).

4.14.5.4. Pravna zaštita. – Prema Evropskom sudu za ljudska prava, izborna i politička prava nisu „građanska prava“ u smislu prava na pravično suđenje iz člana 6 EKPS,[365] te se garantije pravičnog suđenja ne primenjuju na postupke po reviziji zakonitosti sprovođenja izbora.[366]

Prema postojećim izbornim zakonima, osnovno pravno sredstvo kojim se obezbeđuje pravna zaštita u izbornom procesu je prigovor, koji svaki birač ili učesnik na izborima može podneti nadležnoj izbornoj komisiji. Prigovor se podnosi Republičkoj izbornoj komisiji „*zbog povrede izbornog prava u toku izbora ili zbog nepravilnosti u postupku predlaganja odnosno izbora*“ (kurziv naš) (čl. 95 ZINP i čl. 48. ZLI[367]). Pravna zaštita vezuje se za period u kome se izbori sprovode i odnosi se samo na zaštitu biračkog prava u ovom procesu. Njome nije obuhvaćena zaštita biračkog prava van izbornog procesa, kao što je zaštita pasivnog biračkog prava u slučaju prevremenog prestanka mandata.

362 Vidi npr. Izveštaj OEBS/ODIHR Misije za posmatranje izbora, *Parlamentarni izbori 28. decembar 2003, Republika Srbija,* 27. februar 2003.

363 *Sl. glasnik RS*, 57/03.

364 Za detalje obrazloženja odluke USS vidi *Izveštaj 2005,* I.4.14.5.4.

365 Vidi slučaj *Priorello protiv Italije*, ECmHR, 43 DR 195, (1985).

366 Vidi slučajeve (*X. protiv Francuske*, ECmHR, 82-B DR 56 (1995); *Pierre-Bloch protiv Francuske*, ECHR, App. No. 24194/94 (1996).

367 Na izborni postupak u predsedničkim izborima shodno se primenjuju odredbe Zakona o izboru narodnih poslanika (čl. 1 Zakona o izboru predsednika Republike).

U Srbiji rok od 24 časa za podnošenje prigovora protiv odluke biračkog odbora teče od momenta kada je odluka donesena (čl. 95 ZINP i čl. 48 ZLI). Ovako kratak rok izaziva zabrinutost jer se pravo na prigovor može lako izgubiti ako prigovarač ne dobije blagovremeno obaveštenje o odluci.

Nijedan od izbornih zakona ne određuje prema kojim pravilima postupka izborna komisija treba da odlučuje po prigovoru, što je za posledicu imalo neujednačeno postupanje u vezi s utvrđivanjem činjeničnog stanja, upotrebom dokaznih sredstava i posebno, poštovanjem načela kontradiktornosti. Ovakva situacija je protivna vladavini prava i stvara pravnu nesigurnost.

Izborni zakoni predviđaju i žalbu protiv rešenja nadležnih izbornih komisija kojima se odbacuje ili odbija prigovor: opštinskom sudu povodom lokalnih izbora (čl. 50 ZLI) i Vrhovnom sudu Srbije povodom parlamentarnih i predsedničkih izbora (čl. 97 ZINP). Žalbe koje se upućuju najvišim sudovima opšte nadležnosti podnose se preko nadležnih izbornih komisija. Srbijanski zakoni predviđaju da su ovi postupci pred sudovima hitni – odluke se donose u roku od 48 časova od prijema žalbe (čl. 97, st. 5 ZINP i čl. 50, st. 5 ZLI). ZINP predviđa da Vrhovni sud odlučuje po žalbi shodnom primenom odredaba zakona kojim se uređuje postupak u upravnim sporovima (čl. 97, st. 4).

Prema novom Zakonu o Ustavnom sudu,[368] moguće je ovom organu podneti zahtev za odlučivanje o izbornom sporu i to u roku od 15 dana od okončanja izbornog spora koji se osporava. Čini se da je čitav deo zakona koji se bavi odlučivanjem u ovakvim stvarima, nejasan i nesprovodiv u realnim političkim konstelacijama. Naime, zakon predviđa da, „ako je nepravilnost u izbornom postupku dokazana, a imala je bitan uticaj na izborni rezultat, Ustavni sud poništava ceo izborni postupak ili delove tog postupka, koji se moraju tačno označiti“ (čl. 77). Time je uvedena mogućnost da se u izborni postupak unese još veći stepen pravne nesigurnosti. Teško je zamisliva situacija u kojoj će Ustavni sud naknadno poništiti izbore a da se posle toga ponovi ceo izborni postupak.

4.15. Posebna zaštita porodice i deteta

Član 23 PGP:

1. Porodica je prirodni i osnovni sastavni deo društva i ima pravo na zaštitu društva i države.

2. Pravo na sklapanje braka i osnivanja porodice priznaje se čoveku i ženi kada su dorasli za ženidbu.

3. Nijedan brak se ne može sklapati bez slobodnog i potpunog pristanka budućih supružnika.

368 *Sl. glasnik RS*, 109/07.

4. Države članice ovog pakta doneće odgovarajuće mere radi obezbeđenja jednakosti u pravima i odgovornosti supružnika u pogledu braka za vreme braka i prilikom njegovog raskida. U slučaju raskida braka, preduzimaju se mere radi obezbeđenja potrebne zaštite dece.

Član 24 PGP:

1. Svako dete, bez diskriminacije zasnovane na rasi, boji, polu, jeziku, veri, nacionalnom ili socijalnom poreklu, imovnom stanju ili rođenju, ima pravo da mu njegova porodica, društvo i država ukazuju zaštitu koju zahteva njegov status maloletnika.

2. Odmah posle rođenja, svako dete mora biti upisano u matičnu knjigu rođenih i nositi neko ime.

3. Svako dete ima pravo da stiče neko državljanstvo.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Član 5 Protokola br. 7 uz EKPS:

U vezi s brakom, u toku braka i u slučaju njegovog raskida, supružnici su ravnopravni u pogledu međusobnih građanskih prava i obaveza i u svom odnosu prema deci. Ovim se članom države ne sprečavaju da preduzimaju neophodne mere u interesu dece.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

4.15.1. Zaštita porodice

Ustav Srbije garantuje posebnu zaštitu porodice, majke, samohranog roditelja i deteta (čl. 66, st. 1), koja se detaljnije reguliše zakonima, prvenstveno, Porodičnim zakonom Srbije.[369] Ustav propisuje da se majci pruža posebna podrška i zaštita pre i posle porođaja (čl. 66, st. 2).

Prema Porodičnom zakonu (PZ), porodica uživa posebnu zaštitu države i svako ima pravo na poštovanje svog porodičnog života. Ovi se principi dalje razrađuju u nizu posebnih odredbi. Takođe, zakonom su regulisani brak i odnosi u braku, odnosi u vanbračnoj zajednici, odnosi deteta i roditelja, usvojenje, hraniteljstvo, starateljstvo, izdržavanje, imovinski odnosi u porodici, zaštita od nasilja u porodici, postupci u vezi s porodičnim odnosima i lično ime (čl. 1).

PZ Srbije ne daje definiciju porodice. Ovakav pristup nije u skladu s tumačenjima Konvencije o pravima deteta koju je dao Komitet za prava deteta[370] i u praksi stvara niz problema.[371]

Posebna je pažnja posvećena zaštiti od nasilja u porodici. Prema članu 197, nasilje u porodici je ponašanje kojim jedan član porodice ugrožava telesni integritet,

369 *Sl. glasnik RS*, 18/05.

370 Izveštaj Komiteta za prava deteta, peto zasedanje, januar 1994, CRC/C/24, Annex V, p. 63.

371 Vidi *Izveštaj NVO o stanju prava deteta u Srbiji*, Centar za prava deteta (u pripremi).

duševno zdravlje ili spokojstvo drugog člana porodice. Ovim članom se zatim određuju postupci i radnje koje se naročito smatraju nasiljem u porodici i lica koja se smatraju porodicom u smislu stava 1 ovog člana.

Mere zaštite od nasilja u porodici određuje nadležni sud koji može predvideti jednu ili više mera kojom se privremeno zabranjuje ili ograničava održavanje ličnih odnosa sa drugim članom porodice (čl. 198, st. 1).

Brak, porodica i odnosi u njoj zaštićeni su i Krivičnim zakonikom.[372] KZ sankcioniše kršenje porodičnih obaveza, npr. nedavanje izdržavanja (čl. 195 KZ), ostavljanje u teškom položaju ili napuštanje člana porodice koji nije u stanju da se sam o sebi stara (čl. 196 KZ).

Radnje izvršenja krivičnog dela nasilje u porodici (čl. 194 KZ) obuhvataju i drsko i bezobzirno ponašanje, a u pravna dobra koja se štite spada i spokojstvo člana porodice, što je svakako pozitivna tendencija. Međutim, propisana maksimalna kazna od jedne godine zatvora nije dobro rešenje s obzirom na rasprostranjenost nasilja u porodici u zemlji i povećanu društvenu opasnost ovog dela poslednjih godina.

Kvalifikovani oblici ovog krivičnog dela postoje ako je korišćeno oružje ili opasno oruđe ili ako je nastupila teška telesna povreda ili teško narušavanje zdravlja, kao i ako je delo učinjeno prema maloletnom licu, ili ako je nastupila smrt člana porodice (st. 2, 3 i 4).

Krivični zakonik je kompatibilan sa PZ, tako da je inkriminisano kršenje mere zaštite od nasilja koje je nasilniku sud odredio po PZ, za koje su propisane novčana ili kazna zatvora do šest meseci (čl. 194, st. 5 KZ).

4.15.2. Brak

Ustav jemči pravo svakoga da slobodno odluči o zaključenju i raskidanju braka, ravnopravnost supružnika prilikom zaključenja, za vreme i pri raskidu braka, izjednačava vanbračnu zajednicu s brakom, u skladu sa zakonom (čl. 62) i garantuje jednaka prava bračne i vanbračne dece (čl. 64, st. 4).

Ustav i Porodični zakon postavljaju kao uslov za zaključenje braka različitost polova supružnika, a istovetnost polova kao jedan od razloga ništavosti (apsolutna ništavost) braka (čl. 62, st. 2 Ustava Srbije i čl. 3, st. 1 PZ).[373] Praksa Evropskog suda za ljudska prava i presude u slučajevima brakova homoseksualaca i transseksualaca nisu jedinstvene.[374] Međutim, iako ni u jednom slučaju nije presudio u ko-

372 *Sl. glasnik RS*, 85/05, 88/05 i 107/05. Glava XII, Krivična dela protiv braka i porodice, članovi 187–197.

373 Povelja o ljudskim i manjinskim pravima (čl. 25) je govorila o slobodnom sklapanju braka bez određivanja pola supružnika. Evropski sud za ljudska prava odnose između lica istog pola štiti pravom na privatnost u skladu sa članom 8 EKPS, ali ne i pravom na porodičan život (*X., Y. i Z. protiv Ujedinjenog Kraljevstva,* ECHR, 24 EHRR 143, (1997); *Soberback protiv Švedske,* ECmHR, EHRLNR 342 (1998)).

374 Vidi slučaj *Van Oosterwijck protiv Belgije*, App. No. 7654/76 i *Cossey protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, App. No. 10843/84).

rist prava homoseksualaca na brak, Sud sve fleksibilnije tumači odredbe člana 12 s tendencijom omogućavanja zaključenja braka transseksualcima.

Beogradski centar za ljudska prava podneo je 2005. godine Ustavnom sudu Srbije predlog za ocenu ustavnosti člana Porodičnog zakona, po kome se vanbračnom zajednicom smatra samo trajnija zajednica osoba različitog pola (čl. 4, st. 1 PZ). Ovakva definicija vanbračne zajednice stavlja u značajno nepovoljniji položaj partnere istog pola u sličnim zajednicama, jer oni nemaju pristup mnogim pravima koja se garantuju vanbračnim partnerima, uključujući i prava na izdržavanje, zajedničku imovinu i zaštitu od nasilja u porodici. Time su partneri istog pola postali žrtve diskriminacije. Za našu zemlju je naročito važno stanovište Evropskog suda za ljudska prava koji je u predmetu *Karner protiv Austrije*,[375] presudio da partnerima istog pola mora biti omogućeno uživanje određenih supružničkih prava. Ustavni sud Srbije, oformljen početkom decembra 2007. nakon godinu dana nefunkcionisanja, do završetka rada na ovom izveštaju nije doneo odluku povodom inicijative Beogradskog centra.

Iako se silovanje u braku izričito ne spominje u KZ, ono je shodno opisu radnji izvršenja obuhvaćeno krivičnim delima protiv braka i porodice u članu 194, nasilje u porodici. Smatramo da je ovo krivično delo trebalo biti izričito predviđeno ili posebno naglašeno u navedenoj odredbi koja se tiče nasilja u porodici.[376]

4.15.3. Posebna zaštita deteta

4.15.3.1. Opšte. – Srbija (u to vreme SFRJ) je ratifikovala Konvenciju o pravima deteta 1990. godine.[377] Tadašnja SRJ je jula 2002. godine ratifikovala dva fakultativna protokola uz Konvenciju o pravima deteta. To su: Fakultativni protokol o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji i Protokol o učešću dece u oružanim sukobima.[378]

Posle dužeg zakašnjenja, Srbija je 2007. godine Komitetu za prava deteta podnela Inicijalni izveštaj o ostvarivanju Konvencije o pravima deteta u Republici Srbiji za period 1992–2005. Razmatranje ovog izveštaja uz prisustvo državne delegacije Srbije, naći će se na dnevnom redu Komiteta u maju 2008. godine. Centar za prava deteta iz Beograda je u septembru 2007. okupio *ad hoc* koaliciju

375 ECHR, App. No. 40016/98 (2003).

376 O odredbama PZ u vezi s brakom, razvodom, imovinskim odnosima supružnika i postupcima u oblasti porodičnih i bračnih odnosa vidi *Izveštaj 2005*, I.4.15.2.

377 *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 15/90 i *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 4/96 i 2/97. Izvršavajući obavezu preuzetu ratifikacijom Konvencije, vlasti u SRJ su 1994. godine podnele Komitetu za prava deteta *Izveštaj o primeni Konvencije o pravima deteta u SRJ za period 1990–1993*. Komitet za prava deteta je Saveznoj vladi postavio dodatnih 32 pitanja, na koja je Savezna vlada odgovorila pismeno odbijajući da, prema uobičajenoj proceduri, na njih i usmeno odgovori. Naredni izveštaj SRJ je bila obavezna da podnese 1998. godine. Izveštaj je podnet tek 2007. godine.

378 *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/02.

nevladinih organizacija koje su sastavile Izveštaj NVO o stanju deteta u Srbiji za period od 1992. do 2005. (u daljem tekstu: Alternativni izveštaj) a koji će Komitetu biti podnet početkom 2008. Iako se državni Izveštaj u velikoj meri oslanja na informacije nevladinih organizacija, ove organizacije nisu bile konsultovane o sadržaju Izveštaja.[379]

Porodični zakon načelno usvaja sve osnovne principe iz Konvencije o pravima deteta i oni predstavljaju načela na kojima se ovaj zakon zasniva.

U propisima Srbije nema posebne definicije deteta. Ni PZ ne sadrži takvu definiciju, pa ne određuje ni statusni položaj deteta. Ustav Srbije određuje da se punoletstvo stiče s navršenom 18. godinom života (čl. 37).

U okviru ispunjavanja obaveza koje proizilaze iz članstva u Savetu Evrope, Vlada Srbije je 14. decembra 2007. godine uputila u skupštinsku proceduru Predlog zakona o Zaštitniku prava deteta. Prema Predlogu, osnovni zadatak ovog nezavisnog državnog organa biće zaštita i rad na promovisanju i širenju znanja o dečjim pravima (čl. 1). Zaštitnik će imati i pravo zakonodavne inicijative, kao i pravo da pokreće postupak za ocenu ustavnosti i zakonitosti opštih akata (čl. 7 i 8), a biraće ga parlament (čl. 18).

Zaštitnik će imati pravo pristupa prostorijama i uvid u ostvarivanje brige o deci koja borave ili su smeštena kod fizičkih ili pravnih lica, kao i u prostorije gde borave deca lišena slobode (čl. 10), a imaće i pravo uvida u sve informacije koje se odnose na prava i zaštitu dece bez obzira na stepen njihove tajnosti (čl. 11).

Zaštitnik je, prema ovom predlogu, odgovoran za doslednu primenu Konvencije o pravima deteta u delu kojim se deci osigurava pravo na slobodno izražavanje.

On će imati obavezu da decu upoznaje s njihovim pravima i načinima na koje mogu da ih ostvare (čl. 6).

Ratifikacija dva protokola uz Konvenciju o pravima deteta predstavlja važan korak u unapređivanju pravnog položaja dece, naročito, imajući u vidu zabrinjavajući porast kršenja prava dece u Srbiji u prethodnim godinama.[380]

Protokol o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji obavezuje države potpisnice da preduzmu mere zaštite dece s obzirom na rastuću međunarodnu trgovinu decom, seksualni turizam i sve veću dostupnost dečje pornografije na Internetu.[381]

Zakonodavstvo Srbije je počelo da usaglašava svoje kaznene odredbe s ovim Protokolom. U KZ iskorišćavanje maloletnih lica za pornografiju predviđeno je kao krivično delo u članovima 184 i 185 (posredovanje u vršenju prostitucije), gde se

379 Saopštenje CPD, „Alternativni izveštaj“, septembar 2007, www.cpd.org.yu.

380 Vidi *Izveštaj 2003*, II.2.15.1. i praksu kršenja prava dece u ratovima na teritoriji bivše SFRJ.

381 Vidi *Izveštaj* 2006, I.4.15.3.1.

propisuje teža kazna ako se radi o maloletnom licu i prikazivanje pornografskog materijala i iskorišćavanje dece za pornografiju. KZ predviđa dva krivična dela vezana za trgovinu ljudima,[382] trgovinu ljudima (čl. 388) i trgovinu decom radi usvojenja (čl. 389).

Fakultativni protokol o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta garantuje zaštitu dece u međunarodnim i nemeđunarodnim oružanim sukobima, zabranjuje obaveznu regrutaciju lica koja imaju status dece, i obavezuje države potpisnice da podignu minimalnu starosnu granicu za dobrovoljnu regrutaciju lica u svoje oružane snage (čl. 1, 2, 3).[383]

Zakon o VJ[384] je u skladu s Protokolom u delu koji se odnosi na obaveznu regrutaciju, propisujući da se regrut upućuje na služenje vojnog roka kada napuni 21 godinu života (čl. 301), ili na izričit zahtev samog regruta kada napuni 18 godina života (čl. 302).

4.15.3.2. „Mere zaštite ... koje zahteva položaj maloletnika." – Prema članu 24, st. 1 PGP „svako dete bez ikakvog razlikovanja ... ima pravo na mere zaštite od strane njegove porodice, društva i države koje zahteva njegov položaj maloletnika". Ustav Srbije (čl. 21), osim što sadrži opštu zabranu diskriminacije, izričito propisuje (čl. 64) da deca rođena izvan braka imaju ista prava kao deca rođena u braku. Ovakvu odredbu sadrži i PZ (čl. 6, st. 4).

Porodičnim zakonom se uređuju odnosi deteta i roditelja u vezi sa porodičnim statusom deteta, utvrđivanje očinstva i materinstva (čl. 42–59), određuju se prava deteta pod roditeljskim staranjem (čl. 59–66). Ovo je svakako napredak u poređenju sa starim zakonom gde su se prava deteta određivala i vezivala isključivo s obavezama roditelja. U PZ prava deteta su propisana u trećem poglavlju, nezavisno od roditeljskih prava i dužnosti koja su data u kasnijim odredbama, i čine ih: pravo na poreklo, pravo na život sa roditeljima, pravo na lične odnose, pravo na razvoj i obrazovanje deteta i pravo na mišljenje deteta (čl. 65, st. 4). Ovakvim rešenjima je detetu omogućeno da bude aktivno legitimisano u postupcima koji se vode o njegovim pravima. Roditeljska prava su određena kroz njihove obaveze prema detetu i oni imaju pravo i dužnost da se staraju o ličnosti, pravima i interesima svoje dece.

Najvažnije odredbe PZ kojima se obim prava deteta širi izvan granica koje su bile određene starim zakonom je njegovo pravo da podnese tužbu u sporu za zaštitu

382 Vidi I.4.4.

383 Pošto je članom 38 Konvencije o pravima deteta minimalna starosna granica za učestvovanje u oružanim sukobima 15 godina, Protokol određuje da države potpisnice podignu starosnu granicu u odnosu na navedeni član Konvencije u vezi sa dobrovoljnom regrutacijom, prepuštajući državama da utvrde kolika će ona biti (čl. 3).

384 Novi Zakon o Vojsci Srbije iz decembra 2007, u prelaznim i završnim odredbama (čl. 197) kaže da će se do donošenja posebnog zakona na ovu oblast primenjivati odredbe Zakona o VJ.

svog prava i u sporu za vršenje, odnosno lišenje roditeljskog prava (čl. 261 PZ). Ovu tužbu pored deteta mogu podneti i roditelji deteta, javni tužilac i organ starateljstva. Zaštićena dobra deteta su sva ona prava koja detetu priznaje PZ (st. 2). Takođe, veoma korisno rešenje predviđa Zakon u članu 263, kojim se omogućava da i sve dečje, zdravstvene i obrazovne ustanove ili ustanove socijalne zaštite, pravosudni organi, udruženja i građani mogu obavestiti javnog tužioca o razlozima za zaštitu prava deteta (st. 3).[385]

4.15.3.3. Zaštita maloletnika u krivičnom pravu i postupku. – U Srbiji je 2005. godine donet Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica,[386] koji je počeo da se primenjuje 1. januara 2006. godine. Ovim zakonom su objedinjene krivičnopravne odredbe koje se tiču maloletnih učinilaca krivičnih dela i krivičnopravne zaštite maloletnih lica u materijalnom (materijalno krivično pravo) i procesnom delu (organi koji vode i primenjuju postupak, krivični postupak i izvršenje krivičnih sankcija, čl. 1 Zakona).

Kao posledica neadekvatne zakonske regulative koja je postojala pre usvajanja ovog zakona javljali su se određeni problemi u praksi: postupak nije bio objedinjen, što je uticalo na njegovu dužinu, a kažnjavanje maloletničke delinkvencije, mera pritvora i način izdržavanja kazne u mnogim segmentima nisu bili u skladu s međunarodnim standardima u ovoj oblasti.

Vaspitne mere predviđene pomenutim zakonom su: mere upozorenja i usmeravanja, sudski ukor, mere pojačanog nadzora, pojačani nadzor od strane roditelja, usvojioca ili staraoca, pojačan nadzor u drugoj porodici, pojačan nadzor od strane organa starateljstva, pojačan nadzor uz dnevni boravak u odgovarajućoj ustanovi za prevaspitavanje i obrazovanje maloletnika, upućivanje u vaspitnu ustanovu, upućivanje u vaspitno popravni dom i upućivanje u posebnu ustanovu za lečenje (čl. 11).

Alternativni izveštaj ukazuje na problem koji se javlja kod pojedinih vaspitnih mera, pre svega vaspitnih mera institucionalnog karaktera, a sastoji se u relativnoj neodređenosti njihovog trajanja, odnosno u zakonskom određenju minimuma i maksimuma njihovog trajanja.[387]

Određivanje pritvora prema maloletnicima predstavlja izuzetnu meru (čl. 67 i 68), kako bi se sprečilo njegovo bekstvo, izvršenje krivičnog dela, uništavanje dokaza ili opasnost od uticaja na svedoke ili saučesnike.[388] Maloletnik u pritvoru mora biti odvojen od punoletnih pritvorenika, ali sudija za maloletnike može odre-

385 O odredbama PZ o vršenju i nadzoru nad vršenjem roditeljskih prava, o zaštiti dece bez roditeljskog staranja, imovini deteta i njegovom pravu da zaključuje pravne poslove vidi *Izveštaj 2005*, I.4.15.3.2.

386 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

387 Vidi Alternativni izveštaj.

388 Vidi *Izveštaj* 2006, I.4.15.3.3.

diti da maloletnik bude u pritvoru s punoletnim pritvorenicima pod uslovom da njegovo usamljenje duže traje i da postoji mogućnost da se maloletnik stavi u prostoriju s punoletnim pritvorenikom koji ne bi na njega štetno uticao (čl. 68). Međutim, ova odredba nije u skladu s PGP koji ne dozvoljava izuzetke u pogledu usamljenja maloletnog pritvorenika od punoletnih lica (čl. 10 PGP).[389]

Ukoliko postoji potreba da se maloletnik izdvoji iz sredine u kojoj je do tada živeo, zakon predviđa da sudija za maloletnike može da naredi da se on u toku pripremnog postupka smesti u prihvatilište, vaspitnu ili sličnu ustanovu, da se stavi pod nadzor organa starateljstva ili da se preda drugoj porodici (čl. 66). Ovakva zakonska mogućnost još uvek se retko koristi, što dovodi do neopravdano čestog određivanja pritvora prema maloletnicima.[390]

Srbijanski Zakon o prekršajima predviđa posebne odredbe o maloletnicima kao izvršiocima prekršaja (Glava VIII Zakona). Prema maloletniku koji je učinio prekršaj a nije napunio 14 godina ne može se voditi prekršajni postupak (čl. 63). U slučaju da je prekršaj učinjen kao posledica propuštanja dužnog nadzora roditelja, usvojitelja, odnosno staratelja ova lica će se kazniti kao da su prekršaj sami izvršili (čl. 64, st. 1). Prekršajne sankcije koje se mogu izvršiti nad mlađim maloletnikom mogu biti samo vaspitne mere (čl. 65). Starijim maloletnicima mogu se izreći i vaspitne mere i kazne (čl. 65).

4.15.3.4. Rođenje i lično ime deteta. – Da bi se obezbedilo da svako dete bude registrovano neposredno po rođenju, određeno je da se rođenje prijavljuje matičaru u matičnom području u mestu u kome se dete rodilo. Rođenje deteta se prijavljuje u roku od 15 dana od dana rođenja. Ako su roditelji deteta nepoznati, rođenje se upisuje u matičnu knjigu rođenih mesta gde je dete nađeno, na osnovu rešenja nadležnog organa starateljstva (čl. 17, 18 i 25 Zakona o matičnim knjigama[391]).

Lično ime (koje se sastoji od imena i prezimena) lično je pravo građana. Ono se stiče upisom u matičnu knjigu rođenih. Ime deteta određuju roditelji sporazumno u roku od dva meseca od dana rođenja. PZ Srbije[392] zabranjuje određivanje detetu imena koje je pogrdno, kojim se vređa moral, ili je u suprotnosti s običajima i shvatanjima sredine. Ako se roditelji u datom roku ne sporazumeju, lično ime određuje organ starateljstva. Dete dobija prezime jednog ili oba roditelja, s tim što se u Srbiji ne mogu zajedničkoj deci odrediti različita prezimena. Roditelji mogu da promene ime detetu koje je navršilo 10 godina samo uz saglasnost deteta (čl. 342, 344, st. 1, 3 i 4, čl. 345 i čl. 346).

---

389 O odredbama ovog zakona vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.15.3.3.

390 Vidi Alternativni izveštaj.

391 *Sl. glasnik RS*, 57/03.

392 U Srbiji ne postoji poseban zakon o ličnom imenu, već su odredbe o ličnom imenu sadržane u jedanestom delu PZ Srbije.

4.16. Državljanstvo

Član 15 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima:[393]

Svako ima pravo na neko državljanstvo.

Niko ne sme biti samovoljno lišen svog državljanstva niti prava da promeni državljanstvo.

Član 24, st. 3 PGP:

Svako dete ima pravo da stiče neko državljanstvo.

(*Sl. list SFRJ,* br. 7/71)

4.16.1. Opšte

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima predviđa pravo svakog čoveka na državljanstvo, kao i zabranu proizvoljnog oduzimanja državljanstva i uskraćivanja prava na promenu državljanstva (čl. 15). PGP ne govori posebno o pravu na državljanstvo. Ipak, član 24 PGP, koji se bavi položajem deteta, u stavu 3 garantuje pravo svakog deteta na sticanje državljanstva. Ova odredba samo obavezuje države da novorođenoj deci omoguće sticanje državljanstva, a ne nužno da svakom detetu daju svoje državljanstvo. Način i uslovi sticanja državljanstva regulisani su unutrašnjim propisima države. U svakom slučaju, ne sme se praviti diskriminacija između novorođene dece.

Evropska konvencija o državljanstvu,[394] usvojena u okviru Saveta Evrope, postavila je osnovne principe, pravila i preporuke u materiji državljanstva.[395] Srbija još uvek nije potpisala ovu konvenciju, iako ju je predlagač kako Zakona o državljanstvu Srbije[396] donetog decembra 2004. godine,[397] tako i Zakona o njegovim

393 Prevod iz knjige *Osnovni dokumenti o ljudskim pravima,* Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 1998.

394 European Convention on Nationality, Strasbourg, 6. XI 1997, www.coe.int.

395 Osnovni principi Evropske konvencije o državljanstvu su da svaka zemlja svojim unutrašnjim pravom propisuje ko će biti njen državljanin, i da to pravo, ukoliko je u skladu s međunarodnim konvencijama na snazi, međunarodnim običajnim pravom i opšte prihvaćenim pravnim principima u materiji državljanstva, treba da prihvate i ostale države (čl. 3). Prema Konvenciji, svako ima pravo na državljanstvo, apatridija treba da bude sprečavana i suzbijana, niko ne može biti proizvoljno lišen državljanstva, a brak i prestanak braka između državljanina države ugovornice i stranca, kao i promena državljanstva jednog od supružnika tokom braka ne mogu automatski uticati na državljanstvo drugog bračnog druga (čl. 4). Pravni poreci država ugovornica u oblasti državljanstva ne mogu sadržati diskriminatorna pravila po osnovu pola, religije, rase, boje kože, nacionalnog ili etničkog porekla, a zabranjeno je i diskriminatorno ponašanje države prema njenim državljanima bez obzira da li su državljanstvo stekli rođenjem ili naknadno (čl. 5).

396 *Sl. glasnik RS*, 135/04.

397 Ovaj zakon počeo je da se primenjuje 60 dana posle njegovog stupanja na snagu (čl. 56).

izmenama i dopunama[398] usvojenog 24. septembra 2007. godine, pomenuo u obrazloženjima predloga.

Posle osamostaljivanja Republike Crne Gore odlukom njenih građana na referendumu održanom 21. maja 2006. i prestanka postojanja državne zajednice Srbija i Crna Gora u junu 2006, državljani Srbije, po prvi put nakon mnogo decenija, nisu više pravni pripadnici složene državne tvorevine (kakve su bile SFRJ, SRJ i SCG), odnosno nisu više nosioci državljanstva koje je po svojoj prirodi složeno i sastoji se od dva državljanstva.

Septembra 2007. Narodna skupština je usvojila predlog Zakona o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu Republike Srbije koji se bavi posledicama nastalim osamostaljivanjem Republike Crne Gore i prestankom postojanja državne zajednice Srbija i Crna Gora. Građani Srbije i Crne Gore prestali su da budu nosioci zajedničkog državljanstva SCG koje više ne postoji i postali su vlasnici državljanstva dve samostalne i unitarne države – Srbije i Crne Gore.

U obrazloženju predloga izmena i dopuna navodi se da je najznačajnija posledica ovih promena u tome što su crnogorski državljani koji su nastavili da žive na teritoriji Republike Srbije, izgubili status domaćih državljana i u novonastalim okolnostima za Srbiju postali – nedržavljani.[399] Republika Srbija je u obavezi da, u skladu s međunarodnim standardima iz te oblasti, ovoj grupi lica – crnogorskim državljanima s prijavljenim prebivalištem na teritoriji Srbije na dan 3. juna 2006. godine, što je trenutak u kom je Srbija postala pravni sledbenik SCG – omogući sticanje državljanstva Srbije pod olakšanim uslovima. Ona to treba da učini radi ostvarivanja svog međunarodno-pravnog subjektiviteta kao pravnog sledbenika SCG, a ova obaveza, prema predlagaču, istovremeno predstavlja i njen interes.

Zakonom takođe treba utvrditi i ko se u novonastalim okolnostima smatra državljaninom Srbije. Zatim, iz njega treba ukloniti državnu zajednicu SCG i državljanstvo SCG kao i one odredbe koje su suvišne i neadekvatne u novonastalim okolnostima. Tako, kod sticanja državljanstva Srbije poreklom, činjenica da je jedan roditelj crnogorski državljanin ili da je dete rođeno na teritoriji Crne Gore više nema uticaja na sticanje državljanstva po ovom osnovu, već se izjednačava sa slučajevima kada je dete rođeno na stranoj teritoriji odnosno kada mu je jedan od roditelja stranac. Dalje, potrebno je da se iz zakona uklone i posebni slučajevi sticanja državljanstva crnogorskih državljana, kao i institut prestanka državljanstva Srbije zbog sticanja crnogorskog državljanstva. Ova rešenja su od interesa i za same crnogorske građane koji bi se u suprotnom doveli u neravnopravan položaj u odnosu na državljane drugih republika ranije SFRJ. Naime, među svim državljanima republika ranije SFRJ jedino njima ne bi bilo omogućeno da steknu državljanstvo Srbije pod olakšanim uslovima, a uz mogućnost da zadrže dotadašnje državljanstvo, jer prethodno zakonodavstvo, zbog postojanja zajedničke države SRJ, odnosno SCG nije dozvoljavalo da jedno lice istovremeno ima i srbijansko i crnogorsko državljanstvo.

398 *Sl. glasnik RS*, 90/07.

399 Obrazloženje Predloga zakona o izmenama i dopunama za ova lica koristi naziv „nedržavljani“, a ne strani državljani.

Obrazloženje predloga Zakona i izmenama i dopunama poziva se i na međunarodne standarde u oblasti državljanstva i navodi da su ova pitanja uređena „u skladu s rešenjima iz Konvencije o pravnom položaju lica bez državljanstva (1954), Konvencije o smanjenju broja lica bez državljanstva (1961), kao i skupom sveobuhvatnih pravila i osnovnih principa iz Evropske konvencije o državljanstvu (1997).“[400]

Hitan postupak usvajanja Zakona o izmenama i dopunama predložen je kako bi se što pre zakonski uredio položaj građana koji su „usled okolnosti na koje nisu mogli da utiču postali nedržavljani, zbog čega nastaju štete po svakodnevni život tih lica“, kao i da bi se omogućio nesmetan rad državnih organa, tako što će se što pre utvrditi ko se sve smatra državljaninom Srbije.[401]

Novi Ustav ne garantuje pravo na državljanstvo, što je prema međunarodnim standardima u oblasti ljudskih prava uobičajeno i opšteprihvaćeno.[402] Ustavom se pravo na državljanstvo Republike Srbije garantuje samo detetu rođenom u Republici Srbiji, i to ako nisu ispunjeni uslovi da ono stekne državljanstvo neke druge države (čl. 38, st. 3). Istim članom, Ustav predviđa da državljanin Republike Srbije „ne može biti proteran, ni lišen državljanstva ili prava da ga promeni“ (st. 2).[403]

Sticanje i prestanak državljanstva Republike Srbije uređuje se zakonom (čl. 38, st. 1). U Srbiji se od 27. februara 2005. godine primenjuje Zakon o državljanstvu Srbije. Ovaj zakon je noveliran amandmanima iz septembra 2007. kojima je izričito propisano da će se postupci za sticanje i prestanak državljanstva Srbije, započeti pre nego što su izmene i dopune stupile na snagu, okončati po izmenjenim odredbama (čl. 17).

4.16.2. Sticanje državljanstva Srbije

Zakonom o državljanstvu Srbije uređena je materija uslova, pretpostavki, evidencije, nadležnosti i procedura za sticanje i prestanak državljanstva Srbije. Pravno su rešena pitanja kontinuiteta državljanstva građana Srbije, olakšano je sticanje državljanstva za pojedine kategorije lica, omogućeno je dvojno, pa i višestruko državljanstvo u znatno većem broju slučajeva nego što su to predviđali raniji

400 Vidi Zakon o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu Republike Srbije, predlog, obrazloženje, deo II, www.srbija.sr.gov.yu, pristupljeno 20. decembra.

401 *Ibid*., deo V.

402 Pravo na državljanstvo nije bilo garantovano ni prethodnim Ustavom Srbije, ni Ustavnom poveljom državne zajednice SCG niti Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama.

403 Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama SCG, kao i stari Ustav Srbije predviđali su širu zaštitu svojih državljana izričitim propisivanjem da je, pored lišavanja državljanstva i proterivanja (odnosno progona prema starom Ustavu Srbije) domaćih državljana, zabranjeno i njihovo izručenje (odnosno ekstradicija prema starom Ustavu Srbije) (čl. 35, st. 2 Ustavne povelje; čl. 47, st. 2 starog Ustava Srbije). Ova zaštita se, u slučaju Povelje, nije odnosila na slučajeve u kojima bi lišavanje državljanstva, proterivanje ili izručenje domaćeg državljanina bilo u skladu s međunarodnim obavezama državne zajednice (čl. 35, st. 2).

propisi, omogućeno je da se državljanstvo, bez obzira na osnov sticanja, evidentira samo u matičnim knjigama rođenih, nastavljen je rad na sprečavanju i suzbijanju apatridije. Možemo zaključiti da su zakonom usvojeni i principi Evropske konvencije o državljanstvu, što je naročito vidljivo u nekim rešenjima, nepoznatim prethodnom zakonodavstvu u ovoj oblasti.

Rešenja Zakona o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu takođe se bave kontinuitetom državljanstva Srbije. Ona, zatim, treba da osiguraju da u novonastalim okolnostima niko ne ostane bez državljanstva (odnosno da spreče pojavu novih apatrida), kao i da obezbede princip dobrovoljnosti državljanstva kao slobodne pravne veze koju svako ima pravo da promeni.[404]

Prema članu 6 Zakona o državljanstvu Srbije osnovni načini njegovog sticanja su poreklo, rođenje na teritoriji Srbije, prijem i na osnovu međunarodnih ugovora.[405]

Zakon o izmenama i dopunama ne menja osnovne načine sticanja državljanstva, ali, u skladu s novonastalim okolnostima,[406] unosi odgovarajuće promene u odredbe koje detaljnije regulišu ovu oblast. Naime, član 2, st. 1 i član 3 predloga uklanjaju neke posebne slučajeve sticanja državljanstva Srbije poreklom – deteta kome je jedan od roditelja državljanin Srbije, a drugi državljanin Crne Gore (čl. 7, st. 1, t. 3 i 4, čl. 8) i deteta rođenog na teritoriji Crne Gore (čl. 7, st. 1, t. 5) pod određenim okolnostima. Takođe, članom 7 brišu se posebni slučajevi prijema u državljanstvo Srbije crnogorskog državljanina, odnosno njegovog deteta ili maloletnog usvojenika (čl. 22).

Odgovarajuće izmene i dopune (čl. 8) unete su u član 23 Zakona o državljanstvu Srbije. Naime, stav 1 ovog člana predviđao je da pripadnik srpskog ili nekog drugog naroda ili etničke zajednice s teritorije RS, koji u njoj nema prebivalište može biti primljen u državljanstvo RS pod uslovom da je punoletan, da mu nije oduzeta poslovna sposobnost, kao i da podnese pismenu izjavu da RS smatra svojom državom. Nakon izmena ovog stava, pripadnik *srpskog naroda* koji nema prebivalište na teritoriji RS *ima pravo* da bude primljen u državljanstvo pod pomenutim uslovima i to *bez otpusta iz stranog državljanstva*, dok pod istim uslovima u državljanstvo RS *može biti primljen* pripadnik drugog naroda ili etničke zajednice s teritorije RS (kurziv naš) st. 3). Tako je bivši stav 1 člana 23 razložen na dva stava kojima je pripadnicima srpskog naroda pod određenim uslovima dato pravo da budu primljeni u državljanstvo RS dok je za ostale narode i etničke zajednice s teritorije RS pod istim uslovima ostavljena mogućnost prijema u državljanstvo RS. Stav 2 ovog člana ostaje isti i predviđa da pod istim uslovima državljanstvo Srbije mogu

404 Vidi Zakon o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu Republike Srbije, predlog, obrazloženje, deo II, Razlozi za donošenje zakona, www.srbija.sr.gov.yu.

405 Za sadržinu, analizu i obrazloženja pojedinih odredaba o sticanju državljanstva Srbije vidi *Izveštaj 2004, 2005*, I.4.16.2.

406 Vidi I.4.16.1.

prijemom steći lica rođena u drugoj republici ranije SFRJ koja su imala državljanstvo te republike ili su državljani druge države nastale na teritoriji bivše SFRJ, a borave na teritoriji Srbije kao izbegla, prognana ili raseljena lica ili su izbegla u inostranstvo.

Unošenjem odgovarajućih predloženih izmena i dopuna, član 23 Zakona o državljanstvu Srbije moći će da se primenjuje i na crnogorske državljane, čije crnogorsko državljanstvo neće prestajati jer za sticanje po ovom osnovu ne postoji uslov otpusta iz dotadašnjeg državljanstva. Tako će ubuduće biti mogući slučajevi u kojima jedno lice ima državljanstvo i Srbije i Crne Gore.

Prema članu 27 Zakona o državljanstvu Srbije, ono prestaje na četiri načina: otpustom, odricanjem, sticanjem državljanstva druge države članice, kao i po međunarodnim ugovorima.[407] Zakon o izmenama i dopunama ukida treći način prestanka državljanstva Srbije – sticanjem državljanstva druge države članice (čl. 10, st. 1) i, shodno tome, briše ceo član 35 koji je propisivao uslove za ovaj način prestanka državljanstva (čl. 13).

Za postupak za sticanje i prestanak državljanstva Srbije nadležno je Ministarstvo unutrašnjih poslova, a ovaj postupak je po svojoj prirodi hitan (čl. 38).[408]

Predlog Zakona o izmenama i dopunama menja tekst prelazne odredbe člana 51 Zakona o državljanstvu Srbije prema kojoj se državljaninom Srbije smatrao onaj jugoslovenski državljanin koji je 4. februara 2003. godine, na dan proglašenja Ustavne povelje imao i državljanstvo Srbije, kao i lice koje je posle tog datuma, a pre početka primene ovog zakona steklo državljanstvo Srbije. Član 51 će ubuduće glasiti: „Državljaninom Republike Srbije, u smislu ovog zakona, smatra se lice koje je steklo državljanstvo Republike Srbije u skladu s dosadašnjim propisima“ (čl. 16 Zakona o izmenama i dopunama). Takođe, predlogom amandmana dopunjuje se član 52[409] Zakona o državljanstvu Srbije. U tekst ove odredbe dodaje se stav na osnovu koga će se crnogorski državljanin koji je na dan 3. juna 2006. godine imao prijavljeno prebivalište na teritoriji Srbije smatrati državljaninom Srbije u smislu ovog zakona, pod uslovom da podnese pismenu izjavu da se smatra državljaninom Srbije, kao

407 Za sadržinu, analizu i obrazloženje pojedinih odredaba o prestanku državljanstva Srbije vidi *Izveštaj 2004, 2005*, I.4.16.2.

408 Propisivanjem hitnosti postupka, ova odredba zakona usklađena je sa članom 10 Evropske konvencije o državljanstvu kojom se zahteva da se svi postupci u materiji državljanstva moraju okončati u razumnom vremenskom periodu.

409 Prema ovom članu državljanin SFRJ koji je na 27. februara 2005 (dan početka primene ovog zakona) imao državljanstvo druge republike ranije SFRJ, odnosno državljanstvo druge države nastale na teritoriji ranije SFRJ smatraće se državljaninom Srbije ako ispuni tri uslova. Potrebno je, naime, da najmanje devet godina ima prijavljeno prebivalište na teritoriji Srbije, da podnese zahtev za upis u evidenciju državljana Srbije, kao i da podnese pismenu izjavu da se smatra državljaninom Srbije. Na osnovu člana 52 lica stiču državljanstvo *ex lege* uz ispunjenost uslova, dakle o njihovom zahtevu se *ne* odlučuje i *ne* donosi rešenje sem u slučaju odbijanja zbog neispunjenosti zakonom propisanih uslova.

i zahtev za upis u evidenciju državljana Srbije (čl. 17, st. 2). Prema obrazloženju koje je ponudio predlagač izmena i dopuna, Srbija ima obavezu da kao pravni sledbenik SCG, reši pitanje državljanstva ovoj kategoriji građana pod olakšanim uslovima. Tako se oni izjednačavaju s državljanima drugih republika ranije SFRJ s prebivalištem u Srbiji, kojima je naša zemlja, takođe, po sukcesiji, imala obavezu da reši pitanje sticanja državljanstva. Oni, dakle, pod olakšanim uslovima i bez traženja otpusta iz dotadašnjeg državljanstva mogu da steknu državljanstvo Srbije.[410]

4.17. Sloboda kretanja

Član 12 PGP:

1. Svako lice koje se legalno nalazi na teritoriji neke države ima pravo da se slobodno kreće u njoj i da slobodno izabere svoje mesto stanovanja.

2. Svako lice ima pravo da napusti bilo koju zemlju, uključujući i svoju.

3. Napred navedena prava mogu biti ograničena samo ako su ova ograničenja zakonom predviđena, ako su ona potrebna radi zaštite nacionalne bezbednosti, javnog reda, javnog zdravlja ili morala ili prava i slobode drugih lica, i ako su u skladu sa ostalim pravima koja priznaje ovaj pakt.

4. Niko ne može biti proizvoljno lišen prava da uđe u svoju zemlju.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Član 2 Protokola br. 4 uz EKPS:

1. Svako ko se zakonito nalazi na teritoriji jedne države ima, na toj teritoriji pravo na slobodu kretanja i slobodu izbora boravišta.

2. Svako je slobodan da napusti bilo koju zemlju, uključujući i sopstvenu.

3. Nikakva ograničenja ne mogu se postaviti u odnosu na vršenje ovih prava sem onih koja su u skladu sa zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne sigurnosti, radi očuvanja javnog poretka, za sprečavanje kriminala za zaštitu zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

4. Prava iz stava 1 mogu se takođe u izvesnim oblastima podvrgnuti ograničenjima koja su uvedena u skladu sa zakonom i opravdana javnim interesom u demokratskom društvu.

Član 3

1. Niko ne može biti proteran, bilo pojedinačnom bilo kolektivnom merom, s teritorije države čiji je državljanin.

2. Niko ne može biti lišen prava da uđe na teritoriju države čiji je državljanin.

410 Vidi Zakon o izmenama i dopunama Zakona o državljanstvu, predlog, obrazloženje, deo III, www.srbija.sr.gov.yu, pristupljeno 20. decembra.

Član 4

Zabranjeno je kolektivno proterivanje stranaca.

Član 1 Protokola br. 7 uz EKPS:

1. Stranac koji zakonito boravi na teritoriji jedne države ne može se iz nje proterati, osim na osnovu odluke donete u skladu sa zakonom, i ima pravo:

(a) da iznese razloge kojima osporava proterivanje;

(b) da se njegov slučaj preispita;

(c) da u tu svrhu bude zastupljen pred nadležnim organom ili licem ili licima koje taj organ odredi.

2. Stranac se može proterati i pre nego što iskoristi svoja prava prema stavu 1 t. a, b i c ovog člana ako je proterivanje neophodno u interesu javnog reda ili se temelji na razlozima nacionalne bezbednosti.

(*Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, br. 9/03)

4.17.1. Opšte

Novim Ustavom svakome se garantuje pravo na slobodu kretanja i nastanjivanja u Republici Srbiji, pravo da se ona napusti i da se u nju vrati (čl. 39, st. 1).[411] Uslov da se lice zaštićeno ovom odredbom zakonito nalazi na teritoriji Srbije ne postoji. Ovaj uslov poznaju međunarodni instrumenti – PGP za slobodu kretanja i izbora mesta stanovanja (čl. 12, st. 1) i Protokol br. 4 uz EKPS za slobodu kretanja i slobodu izbora boravišta (čl. 2, st. 1).

Kretanje stranaca regulisano je Zakonom o kretanju i boravku stranaca. Ovaj zakon je u celini zastareo kako u pogledu naziva koji se koriste, tako i po rešenjima. Iako je čak u više navrata noveliran nakon konstituisanja SRJ i SCG u njemu se i dalje koriste pojmovi i propisuje nadležnost ustanova koje odavno ne postoje. Zakon je takođe u nekim delovima restriktivan, a poslove u vezi s kretanjem i boravkom stranaca u pojedinim slučajevima prepušta organima unutrašnjih poslova dajući im pritom preširoko postavljene smernice za donošenje odluka.[412]

Ustav podrobniju regulativu ulaska i boravka stranaca na teritoriji Republike Srbije prepušta zakonu. On dalje predviđa da se strani državljanin može proterati

411 Iste elemente slobode kretanja štitili su i raniji ustavni dokumenti – Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama u članu 37 i prethodni Ustav Srbije u članu 17. Ustav Srbije je, međutim, razdvajao odredbe u kojima se garantuju slobode domaćih i stranih državljana, pa je članom 17 sloboda kretanja bila garantovana samo domaćim državljanima – građanima. Ustavna povelja državne zajednice SCG proglašavala je slobodnim kretanje ljudi, robe, usluga i kapitala u SCG, i zabranjivala sprečavanje njihovog slobodnog protoka između države Srbije i države Crne Gore (čl. 13).

412 Deo ovog zakona koji se bavi pitanjima prava azila i statusom i boravkom izbeglica u našoj zemlji (čl. 44 do čl. 60), prestaće da važi na dan početka primene novog Zakona o azilu iz novembra 2007. koji će ubuduće regulisati ove oblasti (o Zakonu o azilu vidi I.4.17.2). Zakon o azilu počeće da se primenjuje 1. aprila 2008. godine.

samo na osnovu odluke nadležnog organa, u zakonom predviđenom postupku, ako mu je obezbeđeno pravo žalbe i to „samo tamo gde mu ne preti progon zbog njegove rase, pola, vere, nacionalne pripadnosti, državljanstva, pripadnosti određenoj društvenoj grupi, političkog mišljenja ili gde mu ne preti ozbiljno kršenje prava zajemčenih ovim ustavom“ (čl. 39, st. 3). Proterivanje stranca iz zemlje predstavlja jednu od mera bezbednosti predviđenih srbijanskim krivičnim zakonodavstvom (čl. 79, st. 1, t. 8 KZ). Ona se može izreći ako je učiniocu izrečena kazna ili uslovna osuda (čl. 80, st. 5 KZ). Pri oceni da li će doneti ovakvu meru, sud treba da uzme u obzir period i težinu učinjenog krivičnog dela, pobude zbog kojih je krivično delo učinjeno, način njegovog izvršenja, kao i druge okolnosti koje ukazuju na nepoželjnost daljeg boravka stranca u Srbiji (čl. 88, st. 2 KZ). Sud ovu meru može izreći na period od jedne do deset godina (čl. 88, st. 1 KZ).

Ova mera bezbednosti ne može se izreći učiniocu koji uživa zaštitu u skladu s ratifikovanim međunarodnim ugovorima (čl. 88, st. 4 KZ).

4.17.2. Azil

Srbija je ratifikovala brojne međunarodne ugovore koji su na direktan ili posredan način od značaja za pitanja azila. Najznačajniji među njima su Konvencija UN o statusu izbeglica iz 1951. godine i Protokol o statusu izbeglica iz 1967, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Konvencija UN protiv mučenja i drugih surovih, nečovečnih ili ponižavajućih postupanja i kažnjavanja, Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, Evropska konvencija za sprečavanje mučenja, nečovečnih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja, Konvencija UN o pravima deteta.

4.17.2.1. Ustavni okvir. – Prema Ustavu, „stranac koji osnovano strahuje od progona zbog svoje rase, pola, jezika, veroispovesti, nacionalne pripadnosti ili pripadnosti nekoj grupi ili zbog svojih političkih uverenja, ima pravo na utočište u Republici Srbiji“ (čl. 57, st. 1). Novi Ustav, za razliku od Povelje o ljudskim i manjinskim pravima, ne predviđa strah od progona zbog boje kao razlog za pružanje utočišta.

4.17.2.2. Zakonski okvir. – Narodna skupština Republike Srbije konačno je usvojila dugo najavljivani Zakon o azilu.[413] Iako su eksperti Evropske unije još u vreme postojanja Srbije i Crne Gore zauzeli stav da je napredak u oblasti azila neophodan za dalje pregovore o pridruživanju Srbije Evropskoj uniji (EU),[414] a SCG se još prilikom prijema u Savet Evrope u aprilu 2003. obavezala da će u roku od godinu dana od prijema u ovu međunarodnu organizaciju usvojiti zakonodavstvo koje će omogućiti implementaciju Konvencije o statusu izbeglica iz

413 *Sl. glasnik RS*, 109/07.

414 *Commission Staff Working Paper, SERBIA AND MONTENEGRO, Stabilisation and Association Report 2004* (Com (2004) 206 final).

1951. i Dodatnog protokola uz nju iz 1967, Zakon o azilu usvojen je tek[415] krajem 2007. godine.[416]

Prema Ustavu, postupak dobijanja utočišta utvrđuje se zakonom (čl. 57, st. 2). Zbog toga je usvajanje Zakona o azilu bilo od izuzetne važnosti, kako pravo na utočište garantovano Ustavom ne bi ostalo mrtvo slovo na papiru.[417]

Iako je donošenje ovog dugo očekivanog Zakona pozitivan korak u unapređenju zaštite tražilaca azila, izbeglica i lica kojima je dodeljena humanitarna zaštita (odnosno, prema terminologiji usvojenoj u Zakonu, subsidijarna zaštita), i sadrži veliki broj garantija za zaštitu prava ovih lica, ostaje zamerka da je i Zakon o azilu, kao i mnogi akti koji se danas usvajaju u Srbiji, donet bez odgovarajuće javne rasprave. Između ostalog, i to je razlog što neka rešenja usvojena u Zakonu nisu do kraja u skladu s međunarodnim standardima. Zbog nedostatka prostora, ovde neće biti dat sveobuhvatan i detaljan komentar Zakona o azilu, već će samo biti ukazano na neke od značajnijih nedostataka konačnog teksta.

Prema ustavnoj terminologiji, azil je pojam koji obuhvata pružanje utočišta (koje podrazumeva izbegličku zaštitu) i pružanje subsidijarne zaštite. Na pojedinim mestima u Zakonu se reč azil, pak, koristi i kada bi trebalo da se radi samo o utočištu. Tako, na primer, Zakon predviđa uskraćivanje azila pod određenim uslovima navedenim u članu 31, iako bi tu trebalo da se radi samo o uskraćivanju utočišta, a ne i subsidijarne zaštite koja, kada obuhvata zaštitu od mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja, mora biti apsolutna.

Prema Zakonu, država može, između ostalog, odbaciti zahtev za azil koristeći se konceptima sigurne treće zemlje i sigurne države porekla, kao i ukoliko lice ima državljanstvo treće države, ukoliko postoji mogućnost internog preseljenja ili ukoliko je neka treća država već dala tom licu azil (čl. 33). Od suštinskog je značaja da se u svim ovim slučajevima država uveri da zaštita koju tražilac azila može uživati u drugoj državi jeste zaista i delotvorna, i u svakom slučaju se mora pojedincu koji traži azil pružiti mogućnost da opovrgava navode o sigurnosti te druge države u njegovom/njenom slučaju, ali Zakonom ovo nije uvek propisano.

---

415 U vreme postojanja SCG Zakon o azilu je donet na nivou državne zajednice. Ovaj akt je trebalo da bude okvirni zakon, a da države članice postupak azila urede detaljnije svojim zakonima. Srbija, međutim, takav zakon nije donela sve do novembra 2007, dakle tek pošto je državna zajednica uveliko prestala da postoji. S početkom primene novousvojenog zakona (1. april 2008) prestaje i formalno da važi Zakon o azilu SCG, koji je i inače sadržao uglavnom načelne i uopštene odredbe.

416 O problemima prilikom izrade Nacrta zakona o azilu i odugovlačenjima u postupku utvrđivanja Predloga vidi više u *Izveštaj 2006*, I.4.17.2.3.

417 Za sada Misija UNHCR, na osnovu jednog džentlemenskog sporazuma iz 1969, ima mandat da vodi postupak po zahtevima za dobijanje azila, brine o azilantima i nalazi im odgovarajuću međunarodnu zaštitu, odnosno državu koja će ih prihvatiti. S početkom primene Zakona trebalo bi da počnu da funkcionišu institucije države i da one preuzmu na sebe osnovnu brigu o ovim pitanjima.

Zahtev za azil će se odbaciti ako je lice ranije tražilo azil u „nekoj drugoj državi koja poštuje Ženevsku konvenciju", pa je taj zahtev odbijen, a u međuvremenu „nije došlo do promene okolnosti na kojima se zahtev zasnivao" (čl. 33, st. 1, t. 5). Ovo rešenje povlači za sobom opasnost da lice bude vraćeno u državu u kojoj mu preti progon. Država bi morala da ispita navode svakog tražioca azila i da se uveri sama da li je zahtev osnovan ili ne, a ne da zahteve olako odbacuje.

Kada je u pitanju koncept „sigurne treće zemlje", usvojeno je problematično rešenje prema kome se pojam sigurne treće države zasniva na jednostranoj odluci države da se pozove na nadležnost neke treće države za rešavanje zahteva za azil, umesto na bilateralnom sporazumu ili izričitom slaganju te države da primi lice u pitanju i da razmotri njegov/njen zahtev za azil.

Iz konačnog teksta Zakona izbačena je, nažalost, odredba koja je postojala u Nacrtu, a koja je predviđala da će se odredbe Zakona tumačiti u skladu s Konvencijom o statusu izbeglica iz 1951. godine, Protokolom o statusu izbeglica iz 1967. godine i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava (mada je i odredba iz Nacrta nosila sa sobom probleme koji se tiču definicije pojma „opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava"). Ovakva odredba mogla bi da doprinese da se kroz tumačenje i praksu bar pojedini nedostaci otklone uz pozivanje na relevantne međunarodne instrumente.

Nadležni organi. – Odluku o pružanju azila donose posebna tela ustanovljena Zakonom o azilu. To su Kancelarija za azil kao prvostepeni organ, i Komisija za azil koja odlučuje u drugom stepenu po žalbama na odluke Kancelarije za azil. Kancelarija za azil osniva se kao organizaciona jedinica u okviru Ministarstva unutrašnjih poslova (čl. 19), a Komisija za azil sastoji se od članova koje imenuje Vlada (čl. 20).

Postupak. – Kad je u pitanju postupak azila, neke ozbiljne zamerke koje su se odnosile na Nacrt zakona nažalost nisu uzete u obzir.

Rok za podnošenje žalbe je povećan sa osam na petnaest dana, što jeste pozitivno s obzirom da je rok od 8 dana zaista bio kratak (međutim, pitanje je i da li je 15 dana dovoljno ako se imaju u vidu okolnosti u kojima se nalaze tražioci azila i slabo razvijeni kapaciteti organizacija koje ovim licima pružaju pravnu pomoć), ali i dalje u Zakonu nema odredbe kojom se propisuje suspenzivno dejstvo žalbe. Ovaj propust može imati zaista vrlo ozbiljne posledice.

Pored toga, jedna od značajnih zamerki odnosi se na propuštanje da se u Zakon unese odredba kojom se propisuje da se režim ćutanja uprave neće primenjivati u postupku azila,[418] već da će prvostepeni postupak trajati do donošenja prvostepenog rešenja. Bilo bi takođe poželjno da se u Zakon uključi odredba o roku za donošenje odluke o azilu.

418 Prema članu 208, st. 2 ZUP „[a]ko organ protiv čijeg je rešenja dopuštena žalba ne donese rešenje i ne dostavi ga stranci u propisanom roku, stranka ima pravo na žalbu kao da je njen zahtev odbijen".

Zakon predviđa da će se zahtev za azil odbiti kao neosnovan ukoliko lice koje je podnelo zahtev nije pružilo istinite informacije (čl. 30). Ovde treba imati u vidu da se od osoba koje traže azil ne može uvek očekivati dobra saradnja, ali taj nedostatak saradnje ne mora da bude posledica zle namere već može biti uzrokovan teškim okolnostima u kojima se te osobe često nalaze, pa ne bi smeo automatski da se uzima kao osnov za odbijanje da se pruži zaštita.

Prava lica koja traže azil, izbeglica i lica kojima je dodeljena subsidijarna zaštita. – Ova prava regulisana su glavom VI Zakona, u kojoj su odredbe koje se odnose na pravo na boravak, smeštaj, osnovne životne uslove, zdravstvenu zaštitu, obrazovanje. Ipak, i ovde se mogu uočiti određeni nedostaci, među kojima je najznačajniji što se određena prava garantuju licima kojima je priznato pravo na utočište, ali ne i licima kojima je odobrena subsidijarna zaštita. Na primer, članom 42 se pravo na zaštitu intelektualne svojine, na slobodu veroispovesti i pojedina prava iz oblasti prava na pravično suđenje priznaju samo licima kojima je priznato pravo na utočište, a ne i onima kojima je dodeljena subsidijarna zaštita. Takođe, trebalo bi da postoji odredba o nediskriminaciji tražilaca azila i lica kojima je odobren azil s jedne, i državljana Srbije s druge strane. Međutim, nediskriminatorno ponašanje se garantuje samo u pogledu pomenutih prava iz člana 42[419] i to, kao što je rečeno, samo u odnosu na lica kojima je priznato pravo na utočište, dok nema nikakve odredbe o nediskriminaciji tražilaca azila i lica kojima je odobrena subsidijarna zaštita u odnosu na državljane Srbije.

Pravo na spajanje porodice. – Pravo na spajanje porodice nije isto regulisano za sve kategorije lica kojima se pruža zaštita, iako bi ono trebalo da bude obezbeđeno u svakom slučaju. Ovo pravo imaju lica kojima je dato utočište (čl. 48), dok lica kojima je dodeljena subsidijarna zaštita ovo pravo imaju „u skladu s propisima kojima je uređeno kretanje i boravak stranaca“ (čl. 49),[420] a lica koja uživaju privremenu zaštitu ovo pravo imaju samo u „opravdanim slučajevima“ (čl. 50).

Problem postoji i oko definicije „člana porodice“. Naime, prema Zakonu, član porodice je „maloletno dete, usvojenik, odnosno pastorak koji nisu u braku, supružnik ako je brak zaključen pre dolaska u Republiku Srbiju, kao i roditelj i usvojitelj koji su po zakonu dužni da ga izdržavaju“ (čl. 2). Zakon predviđa mogućnost da se izuzetno članom porodice smatraju i druga lica, naročito ako su bila izdržavana od strane lica kome je odobren azil. Ipak, pojam „član porodice“ bi trebalo posmatrati i šire i u njega bi svakako trebalo uključiti i bliske rođake koji su bili članovi domaćinstva korisnika azila (naročito ukoliko je korisnik azila njih izdrža-

419 Konvencijom o statusu izbeglica zahteva se, na primer, od države da ne ograničava pravo na rad izbeglica koje u zemlji borave duže od tri godine (čl. 17, st. 2 Konvencije).

420 Treba primetiti da Zakon u članu 9 predviđa da „lica kojima je odobren *azil* imaju pravo na spajanje porodice, u skladu s odredbama *ovog zakona*“ (kurziv naš), dakle da se odredbe o spajanju porodice iz Zakona o azilu odnose kako na one kojima je dodeljeno pravo na utočište, tako i na one kojima je dodeljena subsidijarna zaštita.

vao), a ne bi ovo trebalo predviđati samo kao izuzetnu mogućnost. Takođe nije opravdano sužavati pojam porodice tako da se porodicom ne smatraju supružnici ako je brak zaključen po dolasku u Srbiju. Trenutak zaključenja braka ne bi smeo da bude relevantan.

Ograničenje kretanja. – Kako pravo na slobodu kretanja spada u korpus osnovnih ljudskih prava, država mora ovo pravo garantovati svim licima u svojoj nadležnosti, a izuzeci su dozvoljeni samo u meri u kojoj su predviđeni međunarodnim standardima.[421] Ovo pravo mora važiti i za tražioce azila i one kojima je odobren azil kao i za sva druga lica. U skladu s tim, tražiocima azila kretanje se može samo izuzetno ograničiti.

Razlozi za ograničenje kretanja propisani članom 51 Zakona uglavnom su u skladu s međunarodnim standardima, ali bi u slučaju kada se ograničenje primenjuje kako bi se ustanovili elementi zahteva za azil mere ograničenja morale biti ograničene do preliminarnog saslušanja i ne bi smele da se produžavaju i na period kad se odlučuje o zahtevu. U svakom slučaju, ostaje napomena da se pritvor sme određivati samo izuzetno, a ne kao pravilo.

Privremena zaštita. – Zakon, pored prava na azil koje obuhvata pravo na utočište i pravo na subsidijarnu zaštitu, obuhvata i privremenu zaštitu koja se pruža u slučaju masovnog priliva lica iz neke države u kojoj se „njihov život, bezbednost ili sloboda ugrožava nasiljem opštih razmera, spoljnom agresijom, unutrašnjim oružanim sukobima, masovnim kršenjem ljudskih prava ili drugim okolnostima koje ozbiljno narušavaju javni poredak“ (čl. 36, st. 1), kada nije moguće sprovesti individualne postupke za odobravanje azila. Odluke o privremenoj zaštiti donosi Vlada.

U pogledu privremene zaštite, konačni tekst Zakona predstavlja pomak u odnosu na Nacrt Zakona, koji je predviđao da će Vlada svojom odlukom odrediti broj lica kojima se ova zaštita može pružiti, jer konačni tekst ne predviđa da će Vlada svojom odlukom ograničiti broj lica koja može da primi.

UNHCR i nevladine organizacije. – Prema članu 10, st. 2 Zakona, „lice koje traži azil može da koristi besplatnu pravnu pomoć i zastupanje od strane UNHCR i nevladinih organizacija čiji su ciljevi i delovanje usmereni na pružanje pravne pomoći izbeglicama“. Ova odredba je mogla da bude i bolje formulisana, jer iz postojeće formulacije može da se zaključi da pravu lica na pomoć UNHCR i nevladinih organizacija korespondira obaveza ovih organizacija da tu pomoć i pruže, a Zakonom o azilu se ne mogu propisati ovakve obaveze za pomenute organizacije.

421 Tako, PGP dozvoljava ograničenja ovog prava samo ako su „zakonom predviđena, ako su ona potrebna radi zaštite nacionalne bezbednosti, javnog reda, javnog zdravlja ili morala ili prava i slobode drugih lica, i ako su u skladu sa ostalim pravima koja priznaje ovaj pakt“ (čl. 12, st. 3), a Protokol 4 uz EKPS ako su „u skladu sa zakonom i (...) neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbednosti ili javne sigurnosti, radi očuvanja javnog poretka, za sprečavanje kriminala, za zaštitu zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih“ (čl. 2, st. 3).

Ipak, pozitivno je što Zakon predviđa pravo tražilaca azila da im nevladine organizacije pružaju pravnu pomoć u postupku. Zakon, međutim, predviđa u članu 10, st. 2 pravo na pristup UNHCR i nevladinim organizacijama, ali u članu 12 garantuje samo pravo na kontakt s ovlašćenim službenicima UNHCR u svim fazama postupka, a ne i na kontakt sa zastupnicima iz nevladinih organizacija. Slično tome, u članu 25, st. 2 predviđa se samo da će se stranac pre podnošenja zahteva poučiti o njegovim pravima u koja spada i pravo na pristup UNHCR, ali ne propisuje obavezu da se stranac obavesti o pravu na pristup nevladinim organizacijama, niti se propisuje obaveza da se tražioci azila obaveste o podacima o nevladinim organizacijama koje se bave zaštitom izbeglica, što bi svakako doprinelo da pomoć koju ove organizacije mogu da pruže bude efikasnija.

Pristup tražilaca azila službenicima UNHCR i nevladinim organizacijama treba da se omogući čim to zatraže i njihov kontakt mora biti neometan, ali je propušteno da se Zakonom ovo izričito propiše.

4.17.3. Ograničenja slobode kretanja

Ograničenja slobode kretanja koja su predviđena novim Ustavom Srbije formulisana su u skladu s međunarodnim standardima. Propisuje se da ograničenje mora da bude zakonom uvedeno i neophodno za ostvarivanje nekog od legitimnih razloga – vođenje krivičnog postupka, zaštita javnog reda i mira, sprečavanje širenja zaraznih bolesti ili odbrana Republike Srbije. Razlozi za ograničenja malobrojniji su i uže formulisani od onih koje predviđaju PGP i EKPS.

Krajem septembra 2007. donet je novi Zakon o putnim ispravama[422] koji će početi da se primenjuje šest meseci po stupanju na snagu (čl. 57). Danom početka njegove primene prestaće da važi Zakon o putnim ispravama jugoslovenskih državljana.[423] Donošenje novog Zakona o putnim ispravama, pored novog zakonodavstva o azilu, državnoj granici i strancima, jedan je od uslova da se Srbija nađe na „beloj šengenskoj listi".[424]

Članom 3 novog zakona propisano je da svaki državljanin Srbije ima pravo na putnu ispravu pod uslovima koje ovaj zakon predviđa, kao i da može imati samo jednu putnu ispravu iste vrste.

Za izdavanje putnih isprava ubuduće će biti nadležni samo organi u zemlji (čl. 15 i 16), sem u slučajevima izdavanja putnog lista[425] koji izdaje diplomatsko ili konzularno predstavništvo Srbije u zemlji u kojoj se državljanin Srbije zatekao (čl. 17).

422 *Sl. glasnik RS*, 90/07.

423 *Sl. list SRJ*, 33/96, 49/96, 12/98, 44/99, 15/00, 95/00, 71/01, 22/02, 23/02, 53/02, 68/02, 5/03 i 101/05. Zakonom je propisano da se produžava jedino primena odredbe člana 56 i to do donošenja Zakona o Vojsci koji je usvojen u decembru 2007 (čl. 56).

424 *Danas*, 10. avgust, www.danas.co.yu.

425 Putni list je putna isprava koja se izdaje državljaninu RS koji je u inostranstvu bez putne isprave, a radi povratka u RS (čl. 12).

Predlogom zakona predviđeni opšti rok važenja putne isprave od pet godina, umesto deset godina kako su predviđala prethodna rešenja, obrazložen je potrebom usklađivanja sa stalnim novinama u automatskom očitavanju podataka.[426] Ipak, u konačnom tekstu zakona rok važenja putne isprave ostao je deset godina (čl. 19).

Za putovanje naših građana u inostranstvo više se ne predviđa izlazna viza,[427] odnosno odobrenje za putovanje u inostranstvo sem radi unošenja u pomorsku ili brodarsku knjižicu, kao i u nekim slučajevima kada je potrebna radi unošenja u putnu ispravu službenog osoblja u međunarodnom saobraćaju, a koja se izdaje na osnovu međunarodnog ugovora.[428]

U odnosu na prethodni zakon (čl. 44) rok u kome je organ dužan da reši o zahtevu produžen je s 15 na 30 dana, sem u hitnim slučajevima ili iz drugih opravdanih razloga i ako su uz zahtev priloženi dokazi koji potvrđuju razloge hitnosti, kada je rok za izdavanje putne isprave 48 sati (čl. 34).

Stari zakon o putnim ispravama predviđao je razloge za odbijanje izdavanja ovih dokumenata koji su bili u skladu s Ustavom dozvoljenim ograničenjima slobode kretanja.[429] Zakon je propisivao da će nadležni organ obrazloženim rešenjem (čl. 49, st. 1) odbiti zahtev u sledećim situacijama – za vreme trajanja krivičnog postupka koji je pokrenut protiv tražioca, a na zahtev nadležnog suda, zatim, zahtev lica koje je osuđeno na bezuslovnu kaznu zatvora u trajanju dužem od tri meseca, dok kaznu ne izdrži, potom, lica kojem je, u skladu s važećim propisima, zabranjeno kretanje radi sprečavanja širenja zaraznih bolesti, odnosno epidemije, kao i kada je odbijanje zahteva tražioca neophodno radi odbrane zemlje, u slučaju da je proglašeno ratno stanje, stanje neposredne ratne opasnosti ili vanredno stanje (čl. 46, st. 1). Novim Zakonom predviđeni su sledeći slučajevi u kojima će nadležni organ obrazloženim rešenjem (čl. 40) odbiti zahtev, odnosno neće izdati putnu ispravu – ukoliko je protiv tražioca doneto rešenje o sprovođenju istrage ili je protiv njega podignuta optužnica, a na zahtev nadležnog suda, odnosno javnog tužilaštva, zatim ako je tražilac osuđen na bezuslovnu kaznu u trajanju dužem od tri meseca, odnosno dok kaznu ne izdrži, potom, ako je tražiocu zabranjeno putovanje u skladu s priznatim međunarodnim aktima, zatim u slučajevima kada je tražiocu u skladu s važećim propisima zabranjeno kretanje radi sprečavanja širenja zaraznih bolesti, odnosno epidemije, kao i ako odobrenje za putovanje u inostranstvo propisano iz razloga odbrane zemlje, nije izdato ili postoji druga smetnja predviđena zakonom kojim se uređuje vojna obaveza,

426 Vidi Usvajanjem novog Zakona o putnim ispravama Srbija prvi put izdaje svoj pasoš, 17. septembar, www.srbija.sr.gov.yu.

427 Vidi *Izveštaj 2004, 2005*, I.4.17.3.

428 Vidi Predlog zakona o putnim ispravama, Obrazloženje, www.srbija.sr.gov.yu, pristupljeno 15. decembra.

429 Dugo je ovaj zakon omogućavao odbijanje izdavanja pasoša suprotno ustavnim odredbama. Dva osnova za odbijanje su zbog neustavnosti uklonjena odlukama Saveznog ustavnog suda, a treći problematičan osnov izbrisan je izmenama ovog zakona iz aprila 2002. (vidi *Izveštaj 2001* i *Izveštaj 2002*, I.4.17.3).

a u slučaju da je proglašeno ratno ili vanredno stanje. Zahtev za izdavanje putnog lista ne može se odbiti (čl. 35). Dakle, u odnosu na stari zakon, prvi razlog je preciziran pa je uslov ne pokretanje krivičnog postupka nego donošenje rešenja o sprovođenju istrage ili podizanje optužnice. Do odbijanja može doći ne samo na zahtev nadležnog suda već i na zahtev javnog tužilaštva. Drugi i četvrti razlog identični su onima iz starog zakona, peti je unekoliko preciziran, dok je treći razlog potpuno nov. U pitanju je osnov za odbijanje putne isprave onom licu kome je u skladu s priznatim međunarodnim aktima zabranjeno putovanje. U obrazloženju predloga zakona nažalost nisu pojašnjeni razlozi za uvođenje ovog osnova niti je precizirano o kojim se međunarodnim aktima radi, pa bi odgovarajućim podzakonskim propisima trebalo bliže regulisati ovaj osnov za odbijanje izdavanja putne isprave.

U naročito opravdanim slučajevima (zakon je primera radi naveo smrt člana porodice, lečenje u inostranstvu, neodložne službene poslove), na molbu lica koje je odbijeno ili mu je putna isprava oduzeta (sem u slučaju oduzimanja zbog prestanka državljanstva RS), organ koji je odlučio o tome može odobriti izdavanje pasoša s ograničenim rokom važenja po pribavljenom mišljenju suda, odnosno javnog tužioca koji su zahtevali zabranu izdavanja putne isprave (čl. 41).

Postupci za rešavanje zahteva za izdavanje putnih isprava započeti pre početka primene ovog zakona okončaće se po njegovim odredbama (čl. 54).

Dužnost profesionalnog pripadnika Vojske Srbije da putovanje u inostranstvo prijavi pretpostavljenom predviđena je novim Zakonom o Vojsci Srbije usvojenim u decembru. Propisano je i da ministar odbrane uređuje uslove pod kojima ova lica, kao i vojnici na služenju vojnog roka putuju u inostranstvo (čl. 49). Prema zakonu, profesionalni pripadnici VS su pored profesionalnih vojnih lica i civilna lica na službi u VS (čl. 8, st. 1).[430]

4.17.4. Sporazum o readmisiji

Srbija je u septembru potpisala sporazum s Evropskom unijom (odnosno državama članicama EU osim Kraljevine Danske) o readmisiji lica koja nezakonito borave na teritoriji druge strane ovog Sporazuma.[431]

Ovim sporazumom Srbija se obavezala da, na zahtev države članice EU, bez posebnih formalnosti osim onih predviđenih ovim sporazumom, primi određene kategorije lica koji ne ispunjavaju uslove za ulazak, boravak ili nastanjenje na teritorije države koja je zahtev uputila (čl. 2, st. 1). Srbija bi i inače imala obavezu da prihvati svoje državljane, ali se na ovaj način olakšava procedura.

Prema Sporazumu, Srbija je, pre svega, u obavezi da primi svoje državljane. Nije potrebno da se sa izvesnošću utvrdi državljanstvo, već se traži da bude „dokazano ili (...) moguće na osnovu podnetih *prima facie* dokaza verodostojno pretpostaviti da je to lice državljanin Srbije." Srbija ima obavezu da primi i lica kojima je

430 O rešenjima Zakona o VJ u ovoj oblasti vidi *Izveštaj 2006*, I.4.17.3.

431 *Službeni glasnik RS*, br. 103/07.

državljanstvo prestalo otpustom po ulasku na teritoriju države članice EU, osim ako je tim osobama obećana bar naturalizacija od strane države članice (čl. 2, st. 3). Pored državljana, Srbija ima obavezu da primi i njihovu maloletnu nevenčanu decu bez obzira na državljanstvo ili mesto rođenja, kao i supružnika koji ima drugo državljanstvo, pod uslovom da ima pravo ulaska i boravka na teritoriji Srbije, osim u slučaju da ova lica imaju nezavisno pravo boravka u državi koja traži readmisiju (čl. 2, st. 2).

Sporazumom je propisano da, ukoliko lice koje se vraća ima, pored državljanstva Srbije, i državljanstvo neke treće države, država koja traži vraćanje lica ima obavezu da uzme u obzir volju tog lica i da ga vrati u zemlju po njegovom izboru (čl. 2, st. 5)

Srbija je u obavezi da prihvati i državljane treće zemlje ili lica bez državljanstva na isti način kao i svoje državljane ako je dokazano ili „moguće verodostojno pretpostaviti" da to lice ima, ili je u vreme ulaska imalo važeću vizu ili dozvolu boravka koje je izdala Srbija i da je na teritoriju države članice EU ušlo na nezakonit način tako što je prethodno boravilo ili bilo u tranzitu kroz teritoriju Srbije (čl. 3, st. 1). Ipak, ova obaveza neće postojati ako su ova lica bila samo u aviotranzitu, ili ukoliko im je država koja traži readmisiju izdala vizu ili dozvolu boravka, osim ako viza ili dozvola boravka izdata ovim licima od strane Srbije ima duži rok važenja. Takođe, obaveza Srbije da prihvati ovo lice neće postojati ako je viza ili dozvola boravka koju je izdala država koja traži readmisiju dobijena na osnovu lažnih podataka ili dokumenata ili ako to lice ne poštuje neke od uslova iz vize ili dozvole boravka, ako je to lice prethodno boravilo ili bilo u tranzitu kroz teritoriju Srbije (čl. 3, st. 2).

Srbija takođe ima obavezu da prihvati državljane bivše SFRJ koji nisu stekli nijedno drugo državljanstvo i čije se mesto rođenja i prebivalište na dan 27. aprila 1992. nalazilo na teritoriji Srbije (čl. 3, st. 3)

Države članice EU imaju obavezu da prime na svoju teritoriju lica koja nezakonito borave na teritoriji Srbije. Uslovi koje ova lica treba da ispune da bi postojala obaveza prihvata na strani države članice EU odgovaraju uslovima koje treba da ispune lica koja nezakonito borave u EU da bi Srbija imala obavezu da ih primi (čl. 4, st. 1–3 i čl. 5, st. 1 i 2).

Ovim sporazumom Srbija i države članice EU obavezale su se i da omoguće tranzit državljana treće zemlje ili lica bez državljanstva ukoliko se te osobe ne mogu direktno vratiti u državu koja je konačno odredište, kao i na zahtev druge strane ovog Sporazuma, ako su obezbeđeni nastavak putovanja u eventualne druge zemlje tranzita i readmisija u državu koja je konačno odredište (čl. 13. st. 1 i 2), ali pod određenim uslovima navedenim u stavu 3 člana 13 mogu odbiti tranzit.[432]

---

432 Tranzit se, tako, može odbiti ako postoji opasnost od mučenja ili nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja ili od smrtne kazne, opasnost od progona zbog rase, veroispovesti, nacionalnosti, pripadnosti određenoj društvenoj grupi ili zbog političke osude, ako će to lice u

Sporazumom se izričito propisuje da se njime ne dira u prava i obaveze koji proističu iz međunarodnog prava, a naročito one iz Konvencije o statusu izbeglica, Protokola o statusu izbeglica, konvencija koje se tiču utvrđivanja države nadležne za postupak azila, Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Konvencije protiv mučenja i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka, konvencija o ekstradiciji, i multilateralnih konvencija i sporazuma o readmisiji stranih državljana (čl.17).

4.18. Ekonomska, socijalna i kulturna prava

4.18.1. Opšte

Srbija je potpisnica Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (PESK), brojnih konvencija specijalizovanih agencija UN i pojedinih regionalnih organizacija. Ona ipak još uvek nije ratifikovala Evropsku socijalnu povelju usvojenu u okviru Saveta Evrope. U glavnim zaključcima i preporukama izveštaja o monitoringu poštovanja obaveza na osnovu članstva u SE, od 24. novembra 2006. godine, prvom takvom izveštaju koji se odnosi na Srbiju kao samostalnu državu, navedeno je da je potrebno da Srbija iskoristi period do preuzimanja funkcije Predsedavajućeg Komiteta ministara u cilju potpunog ispunjavanja nekoliko značajnih obaveza među kojima se navodi i ratifikacija Evropske socijalne povelje (revidirane) u najkraćem mogućem roku.[433]

Ekonomska, socijalna i kulturna prava zajemčena su Ustavom Republike Srbije. Ova prava detaljnije su uređena zakonskim i podzakonskim aktima. Iako formalno ustavna, ona su ipak detaljno regulisana zakonima, i to ne samo u pogledu načina njihovog ostvarenja, već i same sadržine, što ostavlja široke mogućnosti zakonodavnom telu da ih ograničava ili proširuje. Ovakvo stanje svodi ova prava na legislativnu nadležnost, pa ona praktično prestaju da budu osnovne ustavne garantije.

Venecijanska komisija je u svom Mišljenju o Ustavu Srbije objavljenom marta 2007. godine ukazala na potrebu da ova prava u Ustavu treba, u najmanju ruku kvalifikovati dodatkom „zavisno od raspoloživih sredstava“. Naime, sprovođenje svih prava druge i treće generacije garantovanih srbijanskim Ustavom zavisiće od sredstava koje obezbedi zakonodavac i biće preispitivano od strane sudova. U ovom pogledu postoji malo iskustva na evropskom nivou, a Venecijanska komisija

zamoljenoj ili drugoj tranzitnoj državi biti podvrgnuto krivičnim sankcijama, kao i iz razloga javnog zdravlja, unutrašnje bezbednosti, javnog reda i drugih nacionalnih interesa zamoljene države.

433 Vidi *Republika Srbija: Poštovanje dužnosti i obaveza i primena programa saradnje po prijemu u članstvo*, Dokument Generalnog sekretara, Prvi izveštaj (januar–oktobar 2006), SG/Inf(2006)15, 24. novembar 2006, st. 84.

je dajući mišljenje na ustavne reforme u nekim drugim zemljama upozoravala da pozitivna socijalna i ekonomska prava mogu dovesti do nerealnih očekivanja i preporučivala da se ona pre izraze kao težnja nego kao prava koja se mogu direktno sprovoditi kroz sudske odluke. Uključivanjem ovih prava u listu osnovnih prava u ustavu stvara se mogućnost da sudovi ulaze u ocenu nedostajućih sredstava za njihovo ostvarivanje i rizikuje se da ceo odeljak o ljudskim pravima dobije karakter spiska težnji umesto primenjivih prava.[434]

4.18.2. Pravo na rad

Član 6 PESK:

1) Države članice ovog pakta priznaju pravo na rad, koje obuhvata pravo koje ima svako lice na mogućnost zarađivanja kroz slobodno izabran ili prihvaćen rad, i preduzimaju odgovarajuće mere za očuvanje ovog prava.

2) Među mere koje svaka država članica ovog pakta treba da preduzme u cilju punog ostvarenja ovog prava spadaju programi tehničke i stručne orijentacije i obuke, politika i metodi za postizanje stalnog ekonomskog, socijalnog i kulturnog razvoja i pune proizvodne zaposlenosti u uslovima koji čoveku garantuju uživanje osnovnih političkih i ekonomskih sloboda.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Prema dosadašnjoj praksi Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava, pravo na rad ne podrazumeva pravo pojedinca da mu se obezbedi posao koji želi, već obavezu države da preduzima potrebne korake kako bi postigla punu zaposlenost. Pravo na rad podrazumeva pravo na zaposlenje, pravo slobode izbora rada, odnosno zabranu prinudnog rada[435] i zabranu arbitrarnog otpuštanja.

Srbija je članica Međunarodne organizacije rada i potpisnik 69 konvencija pod okriljem ove organizacije, među kojima su i Konvencija br. 122 o politici zapošljavanja[436] i Konvencija br. 111 koja se odnosi na diskriminaciju u pogledu zapošljavanja i zanimanja.

Ustav Republike Srbije u članu 60 garantuje pravo na rad i pravo na slobodan izbor zanimanja. Ustav propisuje i da svako ima pravo na pravične i povoljne uslove rada, kao i da su svima pod jednakim uslovima dostupna sva radna mesta. Ustav ne sadrži odredbu koju su sadržali raniji ustavni akti, kojom se ustavom državi nameće obaveza da obezbeđuje uslove u kojima svako može da živi od svog rada, što predstavlja i osnovnu svrhu prava na rad.

Oblast radnog prava detaljnije je regulisana zakonima.

---

434 Vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007, st. 23.

435 Za zabranu prinudnog rada vidi I.4.4.4.

436 *Sl. list SFRJ*, 34/71.

Sigurnost radnog odnosa ugrožena je procesom transformacije privrede i prelaženjem na sistem tržišne ekonomije. Stoga je u Zakonu o radu niz odredbi posvećen prestanku radnog odnosa protiv volje zaposlenih usled viška zaposlenih zbog tehnoloških, ekonomskih ili organizacionih promena u okviru preduzeća, odnosno ostvarivanju prava zaposlenih usled stečaja pravnog lica.[437]

U Zakonu su proširene odredbe o zabrani otkaza pojedinim kategorijama zaposlenih. Pored zabrane otkaza zaposlenima za vreme trudnoće, porodiljskog odsustva, odsustva radi nege deteta i odsustva radi posebne nege deteta, pridodati su i predstavnici zaposlenih za vreme obavljanja funkcije i godinu dana po prestanku funkcije, ako predstavnik zaposlenih postupa u skladu sa zakonom, opštim aktom i ugovorom o radu. Ovo je u skladu kako sa principima slobode sindikalnog delovanja Komiteta, tako i sa Konvencijom MOR br. 135 o radničkim predstavnicima.[438]

Članom 284, st. 2 Zakona o radu propisano je da Opšti kolektivni ugovor prestaje da važi posle isteka roka od 6 meseci od dana stupanja na snagu ovog zakona. Kako je Zakon stupio na snagu 23. marta 2005. godine, ovaj rok je istekao 23. septembra 2005. Novi Opšti kolektivni ugovor nije usvojen, te trenutno u Srbiji ne postoji Opšti kolektivni ugovor.

Oblast zapošljavanja detaljnije je uređena Zakonom o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti. Ovim zakonom ustanovljava se Nacionalna služba za zapošljavanje, uređuju se i pitanja treninga i dodatnog obrazovanja nezaposlenih, programa za zapošljavanje lica sa fizičkim i psihičkim nedostacima i uglavnom sva ostala pitanja koja je Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava u svojoj dosadašnjoj praksi okarakterisao kao relevantna za član 6 Pakta.[439]

4.18.3. Pravo na pravedne i povoljne uslove rada

Član 7 PESK:

Države članice ovog pakta priznaju pravo koje ima svako lice da se koristi pravičnim i povoljnim uslovima za rad koji naročito obezbeđuju:

a) nagradu koja minimalno obezbeduje svima radnicima:
   i) pravičnu zaradu i jednaku nagradu za rad i iste vrednosti bez ikakve razlike; posebno, žene moraju da imaju garanciju da uslovi njihovog rada nisu gori od uslova koje koriste muškarci i primaju istu nagradu kao oni za isti rad;
   ii) pristojan život za njih i njihovu porodicu shodno odredbama ovog pakta;

437 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.18.3.

438 *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 14/82. Vidi I.4.18.4.

439 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.18.3.

c) istu mogućnost za sve da napreduju u svom radu u više odgovarajuću kategoriju, vodeći računa jedino o navršenim godinama službe i o sposobnostima;

d) odmor, razonodu, razumno ograničenje radnog vremena i povremena plaćena odsustva, kao i naknadu za praznične dane.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

4.18.3.1. Pravična zarada i jednaka nagrada za rad. – Prema dosadašnjoj praksi Komiteta, pod obavezom da se obezbedi pravična zarada podrazumeva se, pre svega, uspostavljanje sistema po kome bi se odredila minimalna zarada zaposlenog. Pravičnost u ovom kontekstu podrazumeva određivanje visine zarade u skladu sa realnom društvenom vrednošću svakog konkretnog zaposlenja. Kada je u pitanju obezbeđenje „pristojnog života" radnika i njihovih porodica, Komitet je ustanovio da se ova odredba mora posmatrati u skladu sa tekstom PESK u celosti, s posebnim osvrtom na član 11, koji se odnosi na odgovarajući životni standard. Prema tome, „pristojan život" u ovom kontekstu znači uživanje onih prava koja zavise od visine zarade, kao što su pravo na stanovanje, ishranu, odeću, pa čak i na obrazovanje, lečenje i kulturu.[440] Što se jednakosti zarada tiče, ona se može posmatrati u kontekstu dispariteta visine zarada na različitim radnim mestima i u kontekstu jednakosti visine zarada za istovrsna radna mesta. S obzirom da je Komitet svojom dosadašnjom praksom težio ujednačavanju uživanja ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava svih lica, razumno je očekivati da će u skorijoj budućnosti prihvatiti test koji je uspostavio Komitet nezavisnih eksperata za nadgledanje primene Evropske socijalne povelje, prema kome najniža zarada ni u jednom ekonomskom sektoru ne sme biti niža od 68 odsto nacionalnog proseka.[441] Što se tiče jednake visine zarada na istovrsnom radnom mestu, Komitet je u svojoj dosadašnjoj praksi na ovaj princip gledao uglavnom u svetlu zabrane diskriminacije.

Srbija je potpisnica konvencija MOR o minimalnim platama i jednakom nagrađivanju muške i ženske radne snage, ali još uvek nije ratifikovala Konvenciju MOR br. 26 o mehanizmima za utvrđivanje minimalne zarade i Konvenciju MOR br. 99 o mehanizmima za utvrđivanje minimalne zarade u poljoprivredi.

Ustavom Republike Srbije garantovano je pravo zaposlenog na pravičnu naknadu za rad (čl. 60, st. 4). Ustav ne sadrži izričitu odredbu o jednakoj nagradi za rad iste vrednosti.

Zakon o radu propisuje da se odgovarajuća zarada utvrđuje u skladu sa zakonom, opštim aktom ili ugovorom o radu, kao i da se zaposlenom garantuje jednaka zarada za isti rad ili rad iste vrednosti pod pretnjom ništavosti ugovora o radu kojim se krši ovo načelo. Pod radom iste vrednosti Zakon podrazumeva rad za koji se

440 Vidi: Concluding Observations on Report of Kenya, dok. UN E/C.12/1993/6, st. 12.

441 Vidi: D. Harris, *European Social Charter*, 1984, p. 4951; takođe: dok. UN E/C12/1994/SR.12, st. 6.

zahteva isti stepen stručne spreme, ista radna sposobnost, odgovornost i fizički i intelektualni rad.

Radi obezbeđivanja materijalne i socijalne sigurnosti zaposlenih, zakonom je predviđeno pravo zaposlenih na minimalnu zaradu. Uslovi za ugovaranje minimalne zarade treba da budu određeni Opštim kolektivnim ugovorom. Minimalna zarada utvrđuje se odlukom Socijalno-ekonomskog saveta osnovanog za teritoriju Srbije (čl. 112 Zakona o radu).[442]

S obzirom da su mnoga pravna lica u Srbiji u postupku stečaja, zakonodavac je izmenama Zakona o stečajnom postupku,[443] i Zakona o radu iz 2005. donekle popravio položaj zaposlenih kojima usled nelikvidnosti pravnog lica u kom su bili zaposleni nisu isplaćivane zarade i naknade za rad.[444]

4.18.3.2. Napredovanje u poslu. – Član 7 (b) o jednakim uslovima za napredovanje u poslu u tesnoj je vezi sa članom 2 Pakta o zabrani diskriminacije u ostvarivanju ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. Pojedini članovi Komiteta su iznosili mišljenje da je država dužna da ustanovi određene objektivne kriterijume prema kojima bi se vršilo unapređivanje; time bi se osigurala jednakost u mogućnostima napredovanja, bar kada je reč o javnom sektoru.[445] Za privatni sektor, članovi Komiteta smatraju da je obaveza države da donese opšte propise kojima se garantuje jednakost u napredovanju.[446] Ipak, opšte odredbe o diskriminaciji i dalje igraju najznačajniju ulogu u ostvarivanju ovog prava.

Srbija je ratifikovala Konvenciju MOR br. 111 o diskriminaciji u pogledu zapošljavanja i zanimanja.

Ustav Srbije sadrži odredbu koja bi širim tumačenjem mogla da predstavlja afirmaciju jednakosti u napredovanju. Naime, u njegovom članu 60, st. 3 stoji da je svakome pod jednakim uslovima dostupno svako radno mesto.

4.18.3.3. Zaštita na radu. – Srbija je ratifikovala sve najvažnije konvencije MOR koje se odnose na zaštitu na radu i obeštećenje u slučaju nesrećnih slučajeva ili profesionalnih oboljenja, zdravstvenu zaštitu i službu medicine rada.

Član 60, st. 4 Ustava Srbije garantuje pravo svakoga na bezbedne i zdrave uslove rada i pravo na zaštitu na radu, dok se stavom 5 garanuje posebna zaštita na radu žena, mladih i osoba s invaliditetom.

Prema Zakonu o radu, zaposleni ima pravo na bezbednost i zaštitu zdravlja na radu. Za razliku od prethodnog zakona, novi Zakon o radu ne sadrži odredbu o obavezi poslodavca da organizuje rad kojim se obezbeđuje zaštita života i zdravlja zaposlenih. Umesto toga, novi Zakon u članu 80, st. 2 ustanovljava obavezu zapo-

442 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.18.4.1.

443 *Sl. glasnik RS*, 84/04.

444 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.18.4.1.

445 Vidi dok. UN E/C.12/1987/SR.5, st. 40.

446 *Ibid.*, st. 15.

slenog da poštuje propise o bezbednosti i zaštiti života i zdravlja na radu kako ne bi ugrozio svoju bezbednost i zdravlje, kao i bezbednost i zdravlje zaposlenih i drugih lica.[447]

Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu[448] pristupio je prilagođavanju pravila zaštite na radu novim uslovima poslovanja u kojima sve više na značaju dobijaju mala i srednja preduzeća koja nisu u mogućnosti da obrazuju velike službe zaštite na radu.[449]

Posebni oblici zaštite na radu su dati u pravilnicima i uputstvima.

Inspekcijski nadzor nad primenom zakona, drugih propisa o merama i normativima zaštite na radu, tehničkim merama koje se odnose na zaštitu na radu, akata preduzeća i kolektivnih ugovora vrši ministarstvo nadležno za poslove rada preko inspektora rada (čl. 60). Propisane su i kazne za nepoštovanje odredaba Zakona o zaštiti na radu i nepoštovanja normativa, standarda, pravilnika i uputstava. Ove kazne su do donošenja novog Zakona o bezbednosti i zdravlju na radu bile simbolične, ali su njegovim stupanjem na snagu višestruko uvećane.[450]

Nepridržavanje mera zaštite na radu bilo je osnov za prestanak rada preduzeća po starom Zakonu o preduzećima Srbije. Novi Zakon o privrednim društvima[451] ne sadrži takvu odredbu, niti takvu posledicu predviđa novi Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu. Ipak, Zakon o privrednim društvima propisuje kao uslov za osnivanje privrednog društva, odnosno kao uslov za obavljanje delatnosti, postojanje prostora koji ispunjava uslove u pogledu tehničke opremljenosti, zaštite na radu i zaštite i unapređenja životne sredine, kao i druge propisane uslove. U određenim slučajevima neispunjavanje uslova zaštite zdravlja i bezbednosti na radu može predstavljati i krivično delo (čl. 280 KZ).

U slučaju da zaposleni smatra da mu je neko pravo na osnovu radnog odnosa uskraćeno ili povredeno, može se obratiti inspekciji rada (čl. 268 ZOR), pokrenuti spor pred nadležnim sudom (čl. 195 ZOR) ili može da zajedno sa poslodavcem iznese sporna pitanja pred arbitražu (čl. 194 ZOR).

4.18.3.4. Pravo na odmor, razonodu i ograničeno radno vreme. – Prema praksi Komiteta, pravo na odmor, razonodu i ograničeno radno vreme prevashodno se tumači kao obaveza države da obezbedi takvu raspodelu radnog vremena koja ostavlja vreme zaposlenom za odmor. S druge strane, ova se odredba tumači i kao obaveza države da zakonodavnom inicijativom obezbedi pravo zaposlenog na različite vrste plaćenih odmora. Komitet se do sada u velikoj meri oslanjao na praksu MOR i ugovore potpisane pod okriljem ove organizacije.

447 Vidi više u *Izveštaj* 2005, I.4.18.4.3. O posebnoj zaštiti žena i omladine vidi I.4.18.6.

448 *Sl. glasnik RS*, 101/05.

449 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.18.4.3.

450 Glava XI Zakona o bezbednosti i zdravlju na radu.

451 *Sl. glasnik RS*, 125/04.

Srbija je ratifikovala skoro sve konvencije MOR koje se odnose na nedeljne odmore i plaćeno odsustvo, ali je otkazala Konvenciju MOR br. 52 o plaćenom godišnjem odmoru i Konvenciju MOR br. 101 o plaćenom godišnjem odmoru u poljoprivredi. Srbija nikada nije ratifikovala Konvenciju MOR br. 30 o radnom vremenu u trgovini i kancelarijskim poslovima i Konvenciju MOR br. 47 o dužini radne nedelje od 40 radnih sati.

Ustav Srbije u članu 60, st. 4 izričito garantuje pravo na ograničeno radno vreme, dnevni i nedeljni odmor i plaćeni godišnji odmor. Prema Zakonu o radu, radna nedelja traje pet radnih dana (čl. 55), a puno radno vreme iznosi 40 časova nedeljno (čl. 50).[452]

Zaposleni po zakonu ima pravo na odmor u toku dnevnog rada i na dnevni, nedeljni i godišnji odmor, kao i na plaćeno i neplaćeno odsustvo u skladu sa zakonom. Ova prava se zaposlenom ne mogu uskraćivati.[453]

4.18.4. Sindikalne slobode

Član 8 PESK:

1. Države članice ovog pakta obavezuju se da obezbede:

a) pravo koje ima svako lice da sa drugima osniva sindikate i da se učlani u sindikat po svom izboru, uz jedini uslov da pravila budu utvrđena od strane zainteresovane organizacije, u cilju unapređenja i zaštite ekonomskih i socijalnih interesa. Ostvarivanje ovog prava može biti predmet jedino ograničenja predviđenih zakonom i koja predstavljaju potrebne mere u demokratskom društvu, u interesu nacionalne bezbednosti ili javnog poretka, ili zaštite prava i sloboda drugoga;

b) pravo koje imaju sindikati da ostvaruju udruženja i nacionalne saveze i pravo koje ovi imaju na stvaranje međunarodnih sindikalnih organizacija ili na učlanjivanje u njih;

c) pravo koje imaju sindikati da slobodno obavljaju svoju delatnost, bez drugog ograničenja osim onog koje predviđa zakon, a koje predstavlja potrebnu meru u demokratskom društvu, u interesu nacionalne bezbednosti ili javnog poretka, ili radi zaštite prava i sloboda drugoga;

d) pravo na štrajk, koje se ostvaruje prema zakonima svake zemlje.

2. Ovaj član ne sprečava da se vršenje ovih prava od strane članova oružanih snaga, policije ili državne uprave, podvrgne zakonskim ograničenjima.

3. Nijedna odredba ovog člana ne dopušta državama članicama Konvencije Međunarodne organizacije rada od 1948. godine o sindikalnoj slobodi i zaštiti sindikalnog prava da donosi zakonske mere koje bi narušavale ili da primenjuju zakon na način koji bi narušavao garantije predviđene navedenom konvencijom.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

452 Vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.18.4.4.

453 *Ibid.*

4.18.4.1. Sloboda sindikalnog organizovanja. – Sloboda sindikalnog organizovanja jedina je sindikalna sloboda garantovana u sva tri opšta instrumenta za zaštitu ljudskih prava koje je Srbija ratifikovala – PGP (čl. 22), EKPS (čl. 11) i PESK (čl. 8). Po opštem mišljenju, pravo na sindikalno organizovanje podrazumeva pravo da se osniva sindikat i pravo da mu se po slobodnoj volji pristupi, pravo da se osnivaju udruženja, nacionalni i međunarodni savezi sindikata, kao i pravo samostalnog delovanja sindikata bez mešanja države. Formulaciju člana 8, st. 1 PESK „*obavezuju se da obezbede*" ne treba tumačiti u duhu progresivnog ostvarenja slobode sindikalnog organizovanja. S obzirom da je ova sloboda garantovana i drugim instrumentima za zaštitu ljudskih prava čije odredbe odmah obavezuju, to važi i za član 8 PESK. Na sličnom stanovištu je i Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava.[454] Sloboda sindikalnog organizovanja ne predstavlja samo negativnu obavezu države da svojim delovanjem ne sprečava njeno ostvarivanje, već u nekim slučajevima i obavezu da ohrabruje i pomaže osnivanje i delovanje sindikalnih organizacija i da sprečava antisindikalne aktivnosti.[455]

Srbija je potpisnica Konvencije MOR br. 87 o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava, Konvencije MOR br. 11 o pravima udruživanja i koaliranja poljoprivrednih radnika,[456] Konvencije MOR br. 98 o primeni principa prava organizovanja i kolektivnog pregovaranja[457] i Konvencije MOR br. 135 o radničkim predstavnicima. Srbija nikada nije potpisala Konvenciju MOR br. 141 o zemljoradničkim udruženjima, Konvenciju MOR br. 151 o javnim službama za radne odnose i Konvenciju MOR br. 154 o kolektivnom pregovaranju.

Članom 55 Ustava garantovana je sloboda sindikalnog udruživanja. Sindikati se, prema stavu 2 istog člana, osnivaju bez prethodnog odobrenja uz upis u registar kod nadležnog državnog organa u skladu sa zakonom, dok je Ustavni sud jedini koji može zabraniti rad bilo kog udruženja, pa i sindikata, i to u slučajevima izričito sadržanim u stavu 4 člana 55. Način ostvarivanja slobode sindikalnog organizovanja detaljnije je uređen Zakonom o radu, zakonima koji regulišu materiju udruživanja građana i podzakonskim aktima. Zakon o radu u članu 6 definiše sindikat kao samostalnu, demokratsku i nezavisnu organizaciju zaposlenih u koju se oni dobrovoljno udružuju radi zastupanja, predstavljanja, unapređenja i zaštite svojih profesionalnih, radnih, ekonomskih, socijalnih, kulturnih *i drugih pojedinačnih i kolektivnih interesa*. Član 206 garantuje zaposlenima slobodu sindikalnog organizovanja.

Prema Zakonu o radu, sindikati se osnivaju bez odobrenja uz upis u registar čije je ažuriranje u nadležnosti ministarstva nadležnog za poslove rada. Ovakva odredba nije u suprotnosti s praksom Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava i drugih ugovornih tela za zaštitu ljudskih prava sve dok uslovi za upis u re-

454 *Opšti komentar* br. 3 (1990), dok. UN E/1991/23 (1991).

455 Vidi: dok. UN E/C.12/1994/SR.9, st. 33 i dok. UN E/C.12/1994/SR.10/Add.1, st. 1.

456 *Sl. novine Kraljevine Jugoslavije*, 44–XVI/30.

457 *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 11/58.

gistar i postupak upisa znatno ne otežavaju registraciju sindikata. Ovo se naročito odnosi na minimalan broj članova sindikata potrebnih za registraciju, kao i na uticaj države prilikom formiranja sindikata.[458] Za ovo pitanje naročito je važna praksa Komiteta MOR za slobodu udruživanja.[459] U Srbiji je postupak registracije sindikata uređen Pravilnikom o upisu sindikalnih organizacija u registar.[460]

Članom 4 Konvencije MOR br. 87 o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava izričito je zabranjeno raspuštanje i suspenzija rada sindikalne organizacije odlukom upravnih vlasti. Prema Komitetu MOR za slobodu udruživanja, ovo je najekstremniji vid mešanja javnih vlasti u nezavisan rad sindikalnih organizacija. Prema članu 7 Pravilnika o upisu sindikalnih organizacija u registar Srbije, organizacija će se brisati iz registra, između ostalog, i na osnovu pravnosnažne odluke o zabrani rada sindikata (čl. 7, t. 2 Pravilnika). Prema članu 67 Zakona o društvenim organizacijama i udruženjima građana, odluku o zabrani rada sindikalnih organizacija donosi *opštinski organ uprave* nadležan za unutrašnje poslove, što je u suprotnosti sa međunarodnim obavezama. Rešenje kojim se zabranjuje rad organizacije ne mora biti obrazloženo, a žalba na rešenje nema suspenzivno dejstvo. Protiv konačnog rešenja u upravnom sporu ne postoji sudska zaštita, odnosno ne postoji delotvorni pravni lek.

Postavlja se pitanje slobode sindikalnog organizovanja pripadnika policije i drugih državnih službenika. Ustav Srbije u članu 55, st. 5 izričito zabranjuje određenim državnim službenicima (sudijama, pripadnicima policije i vojske, javnim tužiocima i zaštitniku građana) da budu članovi političkih organizacija. S obzirom da takve odredbe nema kada su u pitanju sindikati, ispravno je tumačenje prema kojem je ovim kategorijama zaposlenih Ustavom garantovano pravo na sindikalno udruživanje.

4.18.4.2. Zaštita radničkih predstavnika. – MOR je 1971. godine donela Konvenciju br. 135 o radničkim predstavnicima. Potreba za posebnim statusom ove kategorije zaposlenih proizilazi iz osetljivosti njihovih funkcija.

Zakon o radu u članu 188 propisuje da poslodavac ne može otkazati ugovor o radu, niti na drugi način da stavi u nepovoljan položaj predstavnika zaposlenih za vreme obavljanja funkcije i godinu dana po prestanku funkcije, ako predstavnik zaposlenih postupa u skladu sa zakonom, opštim aktom i ugovorom o radu. Pod predstavnicima zaposlenih Zakon podrazumeva: članove saveta zaposlenih i predstavnike zaposlenih u upravnom i nadzornom odboru poslodavca, predsednike sindikata kod poslodavca i imenovane ili izabrane sindikalne predstavnike. Poslodavcu je ipak ostavljena mogućnost da otkaže ugovor o radu predstavniku zaposlenih koji odbije da potpiše izmenjeni ugovor o radu, u skladu sa zakonom. Pored ovoga, Zakon propisuje da ovlašćeni predstavnici sindikata imaju pravo na plaćeno odsustvo radi obavljanja sindikalne funkcije, u skladu sa kolektivnim ugovorom ili sporazu-

458 Vidi dok. UN E/C.12/1994/SR.9, st. 26.

459 Vidi ILO 1996d, Document No. 0301, 0302, 0303, 0304, 0305, 0306, 0307 i 0308. Vidi i *China Freedom of Association Case*, ILO CFA, Vol. LXXIII, 1990, Series B, No. 3.

460 *Sl. glasnik RS*, 6/97, 33/97, 49/00, 18/01 i 64/04.

mom poslodavca i sindikata, srazmerno broju članova sindikata (čl. 211 ZOR). Kolektivnim ugovorom ili sporazumom može se utvrditi da ovlašćeni predstavnik sindikata u potpunosti bude oslobođen obavljanja poslova za koje je zaključio ugovor o radu.

4.18.4.3. Pravo na štrajk. – Pravo na štrajk je garantovano članom 8, st. l, t. d PESK i članom 6, t. 4 Evropske socijalne povelje, ali ga izričito ne garantuju ni PGP, ni EKPS.[461]

Pravo na štrajk garantovano je članom 61 Ustava Srbije. Štrajk se sprovodi u skladu sa zakonom i kolektivnim ugovorom, dok može biti ograničeno isključivo zakonom i u skladu s prirodom ili vrstom delatnosti. Sporno je pitanje politički motivisanih štrajkova i štrajkova podrške. Prema praksi Komiteta MOR za slobodu udruživanja, ova vrsta štrajka ne spada u definiciju štrajka iz Konvencije MOR br. 87 o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava.[462] Ipak, pravo na štrajk ne podrazumeva samo obustavu rada isključivo radi prevazilaženja ekonomskih ili socijalnih problema nastalih usled loših uslova rada ili sličnih pitanja koji se mogu rešiti kolektivnim pregovaranjem zaposlenih i poslodavca. Pravo na štrajk prema praksi MOR podrazumeva i pravo radnika da obustave rad radi traženja novih rešenja u vođenju bolje ekonomske ili socijalne politike u državi.[463] Takođe, ne sme da postoji opšta zabrana štrajkova podrške, već radnicima mora biti omogućeno da preduzimaju i ovakve korake ukoliko je štrajk kome se podrška pruža legalan.[464]

PESK predviđa da se pravo na štrajk „vrši saobrazno zakonima svake pojedine zemlje“, što dozvoljava uvođenje određenih ograničenja radi ublažavanja štetnog dejstva i posledica štrajka po javni poredak, ali se pri tom ne može negirati samo pravo na štrajk.

Zakonom o štrajku[465] pravo na štrajk ograničeno je obavezom štrajkačkog odbora i zaposlenih koji u štrajku učestvuju da štrajk organizuju i vode na način kojim se ne ugrožava bezbednost lica i imovine i zdravlje ljudi, onemogućava nanošenje neposredne materijalne štete i omogućava nastavak rada po okončanju štrajka. Osim tog opšteg ograničenja ustanovljen je i poseban režim štrajka „u de-

461 Za razliku od Komiteta za ljudska prava, koji je u jednoj kontroverznoj odluci zauzeo stav da pravo na štrajk nije obuhvaćeno pravom na slobodu udruživanja garantovanim PGP *(Alberta Union protiv Kanade*, App. No. 18/1982), Evropski sud za ljudska prava je priznao značaj prava na štrajk u ostvarivanju slobode sindikalnog udruživanja, ali njegova sadržina još nije razrađena u praksi Suda *(Schmidt i Dahlstrom protiv Švedske,* A–21, 1976). Komitet MOR za slobodu udruživanja takode je zauzeo stav da pravo na štrajk, koje se ne pominje izričito u Konvenciji MOR br. 87, predstavlja legitiman i suštinski *(essential)* način na koji sindikati ostvaruju interese zaposlenih (No. 118/1982, st. 2.3).

462 Vidi ILO 1996d, dokument 0902, st. 481.

463 *Ibid*., st. 479.

464 *Ibid*., st. 486.

465 *Sl. list SRJ*, 29/96.

latnostima od javnog interesa ili u delatnostima čiji bi prekid rada zbog prirode posla mogao da ugrozi život i zdravlje ljudi ili da nanese štetu velikih razmera" (čl. 9, st. 1). Delatnostima od javnog interesa smatraju se delatnosti koje poslodavac obavlja u oblasti: elektroprivrede, vodoprivrede, saobraćaja, informisanja, PTT usluga, komunalnih delatnosti, proizvodnje osnovnih prehrambenih proizvoda, zdravstvene i veterinarske zaštite, prosvete, društvene brige o deci i socijalne zaštite, kao i delatnosti od opšteg interesa za odbranu i bezbednost i poslovi neophodni za izvršavanje međunarodnih obaveza države. Ovaj spisak je preširok i ne odgovara međunarodnim standardima. Isti stav zauzeo je i Komitet za ekonomska, socijalna i kulturna prava u svojim Zaključcima o ostvarivanju socio-ekonomskih prava u Srbiji i Crnoj Gori.[466]

Delatnosti čiji bi prekid mogao da ugrozi život i zdravlje ljudi ili da nanese štetu velikih razmera su: hemijska industrija, industrija čelika i crna i obojena metalurgija (čl. 9, st. 2–4). U ovakvim delatnostima pravo na štrajk se može ostvariti, ako se ispune posebni uslovi, a to je da se obezbedi minimum procesa rada koji obezbeđuju sigurnost ljudi i imovine ili je nezamenjiv uslov života i rada građana ili rada drugog preduzeća, odnosno pravnog ili fizičkog lica koje obavlja privrednu ili drugu delatnost ili uslugu (čl. 10, st. 1). Ovaj minimum procesa rada utvrđuje direktor, a za javne službe i javna preduzeća osnivač, i to na način utvrđen opštim aktom poslodavca, u skladu s kolektivnim ugovorom, pri čemu osnivač, odnosno direktor imaju obavezu da uzmu u obzir mišljenje, primedbe i predloge sindikata (čl. 10, st. 3 i 4).

Nesumnjivo je da postoji potreba za posebnim režimom za štrajk u delatnostima od posebnog značaja za normalno funkcionisanje države, ali bi ona morala da se zadovoljava na drugačiji način. Mora se prihvatiti nužnost minimuma procesa rada u vitalnim postrojenjima i samo u nekim delatnostima. Pravila kojima se određuje taj minimum morala bi biti vrlo restiktivna, ali u odnosu na poslodavce a ne radnike. Način na koji je taj poseban režim formulisan postojećim zakonima o štrajku definiše minimum procesa rada tako široko da je pitanje da li do štrajka uopšte može doći, odnosno da li štrajk može imati bilo kakvog dejstva. Uz to, široke formulacije kao „izvršavanje međunarodnih obaveza" omogućavaju da se štrajk u nekim situacijama i potpuno zabrani, jer delatnost jednog preduzeća može u potpunosti biti okrenuta izvozu. Ovako ustanovljeni režim štrajka u određenom obimu negira samo pravo na štrajk.

Prema članu 8, st. 2 PESK, nacionalnim zakonodavstvom se mogu ustanoviti ograničenja prava na štrajk pripadnika oružanih snaga, policije ili državne uprave. Ustav ne sadrži odredbu kojom se zabranjuje pravo na štrajk državnim službenicima. S obzirom da Ustav dozvoljava ograničenje prava na štrajk zakonom prema prirodi delatnosti, a da se ova odredba mora tumačiti u skladu s odredbom člana 18, st. 2 Ustava kojom je propisano da zakoni ne mogu da utiču na suštinu prava zajem-

466 Concluding observations, dok. UN E/C.12/1/Add.108, od 23. juna 2005.

čenih Ustavom, proizilazi da zaposleni u državnim organima i pripadnici policije imaju pravo na štrajk.

Međutim, Zakon o štrajku u članu 18 predviđa da zaposlenom u državnom organu, pripadniku Vojske Jugoslavije i pripadniku policije prestaje radni odnos kada se utvrdi da je organizovao štrajk ili učestvovao u štrajku.

4.18.5. Pravo na socijalno obezbeđenje

Član 9 PESK:

> Države članice ovog pakta priznaju pravo svakom licu na socijalno obezbeđenje, uključujući tu socijalno osiguranje.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Pravo na socijalno obezbeđenje obuhvata pravo na socijalno osiguranje i pravo na socijalnu pomoć.

Ustav Republike Srbije u članu 69 propisuje da „građani i porodice kojima je neophodna društvena pomoć radi savladavanja socijalnih i životnih teškoća i stvaranja uslova za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba, imaju pravo na socijalnu zaštitu, čije se pružanje zasniva na načelima socijalne pravde, humanizma i poštovanja ljudskog dostojanstva". Venecijanska komisija dala je komentar u svom Mišljenju o Ustavu Srbije da se ovim aktom socijalna zaštita ne obezbeđuje generalno već samo građanima i porodicama.[467]

Ustav garantuje i prava zaposlenih i njihovih porodica na socijalno obezbeđenje i osiguranje, pravo na naknadu zarade u slučaju privremene sprečenosti za rad, kao i pravo na naknadu u slučaju privremene nezaposlenosti. Određenim kategorijama garantuje se pravo na posebnu socijalnu zaštitu. Ustavna je obaveza države da organizuje fondove za različite vidove socijalnog osiguranja. Članom 70 Ustava posebno se garantuje pravo na penzijsko osiguranje.

Socijalno osiguranje obuhvata penzijsko, invalidsko, zdravstveno i osiguranje za slučaj nezaposlenosti. Postoji više zakona koji regulišu oblast socijalnog osiguranja.

Socijalno osiguranje za slučaj starosti i invalidnosti regulisano je Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju.[468]

Obavezno osiguranje obuhvata sve zaposlene, lica koja samostalno obavljaju delatnost i poljoprivrednike, a njime se obezbeđuju prava osiguranika za slučaj starosti, invalidnosti, smrti i telesnog oštećenja prouzrokovanog povredom na radu ili profesionalnom bolešću.

---

467 Vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007, st. 41.

468 *Sl. glasnik RS*, 34/03, 64/04, 84/04 i 85/05.

Pored obaveznog, postoji i mogućnost dobrovoljnog osiguranja za lica koja nisu obavezno osigurana pod uslovima, u obimu i na način predviđen posebnim zakonom (čl. 16 Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju). Istovremeno, dobrovoljnim osiguranjem, osiguranici koji su osigurani obaveznim osiguranjem mogu obezbediti sebi i članovima svoje porodice veći obim ili drugu vrstu prava, od onih koja su predviđena ovim zakonom. Septembra 2005. u Srbiji je donet Zakon o dobrovoljnim penzijskim fondovima i penzijskim planovima.[469] Zakonom je otklonjena dilema da li je moguće zaključivati ugovore između poslodavca i penzionog fonda, a u korist trećih lica, odnosno zaposlenih (tzv. penzioni plan).

Penzijski doprinos za penzijski plan ne može se bez odobrenja zaposlenih odbijati od zarade, a članstvo u penzijskom planu ne može biti uslov za zapošljavanje ili članstvo u sindikatu i drugim oblicima organizovanja zaposlenih.[470]

Pravo za slučaj starosti je pravo na starosnu penziju. Osiguranik stiče pravo na starosnu penziju ako kumulativno ispuni uslove u pogledu godina života i dužine penzijskog staža. Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju Srbije iz 2005, propisano je da osiguranik stiče pravo na starosnu penziju: kad navrši 65 (muškarac), odnosno 60 (žena) godina života i najmanje 15 godina penzijskog staža ili 40 (35) godina staža i najmanje 53 godine života (čl. 19) ili 45 godina staža osiguranja. Ovim je starosna granica pomerena u odnosu na prethodno rešenje, ali je snižena granica trajanja osiguranja.

Pravo za slučaj invalidnosti je pravo na invalidsku penziju. Uzrok nastanka invalidnosti nije od značaja za utvrđivanje samog pojma invalidnosti, ali jeste kada je reč o utvrđivanju uslova za sticanje pojedinih prava kao i obima tih prava.[471]

Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju sadrži i odredbe o najnižoj starosnoj odnosno invalidskoj penziji, koje imaju zaštitni karakter i čija je svrha da obezbede minimum egzistencije onima koji su imali mali broj godina penzijskog staža i/ili nisku zaradu (čl. 25 i 26).

U slučaju smrti osiguranika, odnosno korisnika starosne ili invalidske penzije, korisnika prava po osnovu preostale radne sposobnosti, ili smrti osiguranika koji je navršio najmanje pet godina staža osiguranja ili je ispunio uslove za invalidsku penziju, članovima njegove porodice pripada pravo na porodičnu penziju (čl. 27–36 Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju).

Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju predviđa i pravo na novčanu naknadu za telesno oštećenje prouzrokovano povredom na radu, odnosno profesionalnom bolešću. Pojam povrede na radu postavljen je dosta široko i odgovara međunarodnim standardima. Ovo pravo može se ostvariti bez obzira da li je usled povrede nastupila invalidnost zaposlenog.

469 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

470 Vidi *Izveštaj 2006,* I.4.18.5.

471 Detaljnije o invalidskoj penziji vidi I.4.18.10.2.

Osiguranje za slučaj nezaposlenosti regulisano je Zakonom o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti.

Pravo koje se ostvaruje u slučaju prestanka radnog odnosa jeste pravo na novčanu naknadu, pod uslovom da je lice bilo osigurano najmanje 12 meseci neprekidno ili s prekidima kraćim od 30 dana u poslednjih 18 meseci u Srbiji (čl. 108 Zakona o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti).[472]

Za razliku od socijalnog osiguranja, gde zaposleni izdvajaju deo svog dohotka kako bi sebi i članovima svoje porodice omogućili određena prava za slučaj starosti, bolesti, invalidnosti ili smrti, socijalna pomoć podrazumeva davanja iz javnih fondova formiranih putem javnih prihoda države. Socijalna zaštita je uređena Zakonom o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana.

Prava koja se ostvaruju po osnovu socijalne zaštite su pravo na materijalno obezbeđenje, dodatak za pomoć i negu drugog lica, pomoć za osposobljavanje za rad, pomoć u kući, dnevni boravak, smeštaj u ustanovu ili smeštaj u drugu porodicu, usluge socijalnog rada, oprema korisnika za smeštaj u ustanovu socijalne zaštite ili drugu porodicu i jednokratna pomoć.

Za ostvarivanje prava iz oblasti socijalne zaštite nadležan je Centar za socijalni rad, koji ima filijale na opštinskom nivou.

4.18.6. Pravo na zaštitu porodice

Član 10 PESK:

Države članice ovog pakta priznaju da:

1. Treba da bude pružena što šira zaštita i pomoć porodici koja je prirodni i osnovni sastavni deo društva, posebno za njeno obrazovanje i za ono vreme za koje ona snosi odgovornost za izdržavanje i vaspitanje dece o kojima se brine. Na sklapanje braka budući supružnici moraju slobodno pristati.

2. Treba da bude pružena posebna zaštita majkama za razumno vreme pre i posle rođenja dece. Zaposlene majke treba da uživaju, za vreme ovog perioda, plaćeno odsustvo ili odsustvo uz odgovarajuća davanja iz socijalnog osiguranja.

3. Treba preduzeti posebne mere zaštite i pomoći u korist dece i mladih, bez ikakve diskriminacije iz rodbinskih ili drugih razloga. Deca i omladina moraju da budu zaštićeni od ekonomske i socijalne eksploatacije. Zakonom treba da se zabrani zapošljavanje na poslovima koji su takve prirode da mogu da izlože opasnosti njihov moral ili njihovo zdravlje, da dovedu u opasnost njihov život ili da naškode njihovom normalnom razvoju. Države treba isto tako da utvrde granice starosti ispod kojih je plaćeni rad dečije radne snage zakonom zabranjen i kažnjiv.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

Srbija je potpisnica Konvencije o pravima deteta, Fakultativnog protokola uz nju o prodaji dece, dečijoj prostituciji i dečijoj pornografiji, Konvencije MOR br. 3

472 Vidi *Izveštaj 2006*, I.4.18.5.

o zapošljavanju žena pre i posle porođaja, Konvencije MOR br. 16 o obaveznom lekarskom pregledu dece i mladića pre zaposlenja na brodovima, Konvencije MOR br. 45 o zapošljavanju žena na podzeminim radovima u rudnicima svih kategorija, revidirane Konvencije MOR br. 89 o noćnom radu žena u industriji, revidirane Konvencije MOR br. 90 o noćnom radu dece u industriji, revidirane Konvencije MOR br. 103 o zaštiti materinstva, Konvencije MOR br. 138 o minimalnoj starosti za zasnivanje radnog odnosa, Konvencije MOR br. 156 o jednakim mogućnostima i tretmanu za radnike i radnice (radnici sa porodičnim obavezama) i Konvencije MOR br. 182 o najgorim oblicima dečijeg rada.

Ustav Srbije u članu 66 garantuje posebnu zaštitu porodice, majki, samohranih roditelja i deteta. Naročito se garantuje zaštita trudnica pre i posle porođaja, kao i posebna zaštita dece bez roditeljskog staranja i dece koja imaju fizički invaliditet ili mentalne smetnje. Ustav zabranjuje i dečiji rad u odnosu na sve maloletnike mlađe od 15 godina, dok starijim maloletnicima zabranjuje rad na poslovima koji mogu negativno uticati na njihovo zdravlje ili moral. Članom 64 Ustava posebno se uređuju prava deteta.

Zakon o radu izostavlja posebnu zaštitu žena na radu, osim u slučaju trudnoće, čime se krše međunarodne obaveze koje je Srbija preuzela pristupanjem određenim Konvencijama MOR. Iako formalno pravno neutemeljene, ne može se reći da one nisu u skladu sa tendencijama evropskih zemalja u izjednačavanju položaja muškaraca i žena na radu.[473] Ipak, trebalo je prvo otkazati relevantne konvencije MOR, pa tek potom pristupiti ovakvim zakonodavnim rešenjima radi usaglašavanja propisa sa komunitarnim pravom.

Zakon o radu predviđa da žena za vreme trudnoće ili sa detetom do tri godine ne može da radi duže od punog radnog vremena, odnosno noću. Izuzetno, žena sa detetom starijim od dve godine može da radi noću ali samo na osnovu svog pismenog zahteva. Ovo pravilo primenjuje se i prema muškom roditelju ukoliko majka ovo pravo ne koristi. Takođe, samohrani roditelj sa detetom do sedam godina ili detetom koje ima težak invaliditet može da radi duže od punog radnog vremena ili noću samo na osnovu svog pismenog zahteva (čl. 68 ZOR).

Osnovno pravo koje pripada zaposlenoj ženi u vezi sa trudnoćom i porođajem jeste pravo na porodiljsko odsustvo.[474]

Jedan od roditelja deteta kom je neophodna posebna nega ima pravo da odsustvuje sa rada, ili da radi s polovinom radnog vremena, u kom slučaju ima pravo na zaradu za vreme za koje radi, kao i pravo na naknadu zarade za drugu polovinu

473 Naime, sve države članice Evropske unije izuzev Slovenije otkazale su revidiranu Konvenciju br. 89 o noćnom radu žena u industriji nakon što im je to posredno sugerisao Evropski sud pravde (vidi presude: *Stoeckel* C–345/89 i *Levy* C–158/91). Pored toga, neke evropske zemlje otkazale su i Konvenciju br. 45 o zapošljavanju žena na podzemnim radovima u rudnicima svih kategorija (Velika Britanija, Holandija, Finska, Švedska, Irska i Luksemburg), a Danska, Norveška, Letonija, Litvanija i Kipar je nikada nisu ni potpisali.

474 Vidi *Izveštaj* 2006, I.4.18.6.

radnog vremena, najduže do navršenih 5 godina života deteta (čl. 96 ZOR). Zakonom o radu predviđeno je i pravo da jedan roditelj može odsustvovati s rada dok dete ne navrši tri godine života. Za to vreme tom licu prava i obaveze po osnovu rada miruju (čl. 100, st. 2 ZOR).

Zakonom je u izvesnoj meri garantovana sigurnost radnog odnosa žene za vreme trudnoće, porodiljskog odsustva i korišćenja prava na dodatno odsustvo (kao i muškarcu koji se koristi pravom na odsustvo sa rada radi nege i posebne nege deteta). ZOR sadrži najširu zaštitu zaposlenih po osnovu korišćenja navedenih prava, time što obavezuje poslodavca da ne može zaposlenom otkazati ugovor o radu dok se koristi navedenim pravima (čl. 187, st. 1). Jedini izuzetak tiče se zaposlenih na određeno vreme ukoliko im u toku korišćenja ovih prava istekne ugovor o radu.

Prema članu 24 ZOR, donja granica za zasnivanje radnog odnosa je 15 godina, a zaposlena lica mlađa od 18 godina uživaju posebnu zaštitu. U pogledu zapošljavanja na nekim radnim mestima predviđena su ograničenja radi zaštite zdravlja zaposlenih maloletnika i mlađih punoletnika.[475]

4.18.7. Pravo na odgovarajući životni standard

Član 11 PESK:

1. Države članice ovog pakta priznaju pravo svakom licu na životni standard dovoljan za njega samog i njegovu porodicu, ubrajajući tu i dovoljno hrane, odeću i smeštaj, kao i stalno poboljšanje njegovih uslova života. Države članice će preduzeti odgovarajuće mere radi obezbeđenja ostvarenja ovog prava i u tom cilju one priznaju bitni značaj slobodno izabrane međunarodne saradnje.

2. Države članice ovog pakta, priznajući osnovno pravo koje ima svako lice na zaštitu od gladi,[476] doneće pojedinačno ili kroz međunarodnu saradnju, potrebne mere uključujući tu i konkretne programe:

a) za poboljšanje metoda proizvodnje, očuvanja i podele prehrambenih proizvoda kroz puno korišćenje tehničkih i naučnih znanja, kroz širenje vaspitnih principa o ishrani, razvitak ili reformu agrarnih sistema tako da obezbede što je moguće bolje osposobljavanje i korišćenje prirodnih bogatstava;

b) za obezbeđenje pravične raspodele svetskih prehrambenih bogatstava u odnosu na potrebe, vodeći računa o problemima koji se postavljaju kako u zemljama uvoznicama tako i u zemljama izvoznicama prehrambenih proizvoda.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

4.18.7.1. Pravo na stanovanje. – Prema Komitetu za ekonomska, socijalna i kulturna prava, pravo na stanovanje je „od centralne važnosti za ostvarivanje svih drugih ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.[477] Komitet je ustanovio da pravo na

475 *Ibid.*

476 Na engleskom „*free from hunger*“ – oslobođeni gladi.

477 General comment No. 4, dok. UN E/1992/23, st. 1.

stanovanje ne treba usko tumačiti, odnosno da ovo pravo ne znači samo pružanje bilo kakvog skloništa ili „krova nad glavom“.[478] Ovo pravo treba tumačiti kao pravo pojedinca da živi „negde u sigurnosti, miru i dostojanstvu“.[479] Pravo na stanovanje podrazumeva pravnu sigurnost osnova državine stana (svojinska i stanarska prava, pravo zakupa itd.), dostupnost usluga, materijala, prostorija i infrastrukture neophodnih za zaštitu zdravlja, sigurnosti, komfora i ishrane (energija za kuvanje, grejanje i rasvetu, mokri čvor, prostor za skladištenje hrane i odlaganje smeća, kanalizacija i sl.), pristupačnost cena kako za pribavljanje stana tako i za njegovo održavanje (plaćanje stanarine i komunalnih usluga itd.), pogodnost prostorija za stanovanje, dostupnost prostorija za stanovanje onesposobljenim licima, naročito deci, osobama s invaliditetom i bolesnima (liftovi, rampe i sl.) i lokaciju mesta za stanovanje sa koje pojedinac ima pristupa svom radnom mestu i kulturnom i društvenom životu.[480]

Zakon o stanovanju,[481] reguliše: (1) otkup preostalih stanova u društvenom vlasništvu, (2) zakup stanova u društvenoj svojini i (3) status zaštićenih stanara koji imaju stanarsko pravo na stanovima u privatnoj svojini. U svemu ostalom, stanovanje je u Srbiji praktično prevedeno na tržišnu regulaciju, a stan i zadovoljenje stambene potrebe imaju status robe. Samo se u članu 2 Zakona kaže da „država preduzima mere za stvaranje povoljnih uslova za stambenu izgranju i obezbeđuje uslove za *rešavanje stambenih potreba socijalno ugroženih lica* u skladu sa zakonom“. Svi ostali elementi stambene politike koja štiti osetljive i ugrožene društvene grupe, i koji u različitim oblicima postoje u svim evropskim zemljama, nisu više predmet interesovanja državnih službi u Srbiji. Kada se ovome doda da se u socijalno ugrožena lica svrstavaju samo lica koja ostvaruju pravo na socijalnu pomoć (dohodak domaćinstva ispod apsolutne granice siromaštva od jednog američkog dolara na dan), onda je krug građana koja mogu očekivati čak i hipotetičku pomoć u zadovoljavanju stambenih potreba sasvim neznatan.

Goruć problem je pravo na stanovanje ugroženih grupa, naročito izbeglih i raseljenih lica i Roma, koji žive u nehigijenskim i nepodobnim stanovima. Penzioneri su jedina ugrožena društvena grupa za koju je donet poseban pravilnik o rešavanju stambenih potreba.[482] Ovim pitanjima se bavi Republički fond za penzijsko i invalidsko osiguranje.

U Srbiji nisu utvrđeni minimalni standardi stanovanja. Neodgovarajuća definicija stana stvara nepremostive teškoće u nastojanju da se statistički utvrdi broj loših stanova s nestandardnim uslovima stanovanja.[483]

---

478 *Ibid.*, st. 7.

479 *Ibid.*

480 *Ibid.*, st. 8.

481 Radi boljeg razumevanja stambene situacije u Srbiji vidi *Izveštaj 2004*, I.4.12.7.

482 *Sl. glasnik RS*, 38/97, 46/97.

483 U Zakonu o stanovanju stan je definisan na sledeći način: „Stanom, u smislu ovog zakona, smatra se jedna ili više prostorija *namenjenih i podobnih za stanovanje,* koje, po pravilu, čine jednu građevinsku celinu i imaju zaseban ulaz“ (čl. 3). U službenoj statistici, definicija stana

Na opštinskom nivou postoje oskudni fondovi namenjeni izgradnji stanova solidarnosti, iz kojih bi trebalo da se daju stanovi na korišćenje siromašnim porodicama. Ne postoji sistematski niti objedinjen uvid u broj tih stanova, njihov kvalitet, kriterijume dodele i režim korišćenja. Ustavni sud reagovao je donošenjem odluke kojom je naznačio da je Skupština grada ovlašćena da uredi jedinstvene kriterijume za dodelu stanova, a da preduzeća svojim opštim aktom utvrđuju kriterijume i merila za davanje stanova solidarnosti u zakup.[484]

4.18.7.2. Pravo na adekvatnu ishranu. – Pojedini članovi Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava naglašavali su da član 11 Pakta sadrži dve različite, i prema tome samostalne, odredbe o pravu na ishranu. Prva je izražena u stavu 1 člana 11 kao „pravo na adekvatnu ishranu", a druga u stavu 2 člana 11 kao „pravo na zaštitu (oslobođenje) od gladi". Prvo je pravo koje podrazumeva progresivno ostvarenje jer zahteva određenu količinu i kvalitet hrane, dok je drugo pravo „da se ne umre od gladi" pa ga s toga neki tumače kao fundamentalno pravo i zato momentalno primenljivo,[485] tim pre što je ostvarenje ovog prava nužan uslov za ostvarenje samog prava na život.[486]

Zakonom o ispravnosti životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe[487] propisani su standardi koji se moraju poštovati pri stavljanju prehrambenih proizvoda u promet. Pod zdravstvenom ispravnošću namirnica, podrazumeva se higijenska ispravnost namirnica i ispravnost njihovog sastava. Odgovarajući nadzor regulisan je Zakonom o zdravstvenom nadzoru nad životnim namirnicama i predmetima opšte upotrebe[488] i ostvaruje ga Ministarstvo zdravlja Srbije, odnosno njegovi sanitarni inspektori.

Ne postoje posebne subvencije za poboljšanje kvaliteta ishrane najsiromašnijih i osetljivih društvenih grupa. Postoje tzv. zaštitne cene nekih prehrambenih proizvoda.

4.18.8. Pravo na najbolje fizičko i mentalno zdravlje

Član 12 PESK:

1. Države ugovornice ovog Pakta priznaju pravo svakog lica da uživa najbolje stanje fizičkog i mentalnog zdravlja koje može postići.

2. Mere koje će države ugovornice ovog Pakta preduzeti u cilju postizanja ovog prava moraju obuhvatati mere neophodne za:

---

glasi: „Stan se kao građevinski povezana celina sastoji od jedne ili više soba sa odgovarajućim pomoćnim prostorijama (kuhinja, ostava, predsoblje, kupatilo, nužnik i sl.) *ili bez pomoćnih prostorija* i može imati jedan ili više ulaza" (kurziv naš).

484 *Sl. glasnik RS*, 1/01.

485 Dok. UN E/C.12/1989/SR.20, st. 26.

486 Dok. UN E/C.12/1989/SR.20, st. 18.

487 *Sl. list SRJ*, 24/94, 28/96 i 37/02.

488 *Sl. glasnik SRS*, 48/77 i 29/88 i *Sl. glasnik RS*, 44/91, 53/93, 67/93 i 48/94.

a) smanjenje broja mrtvorođenčadi i dečje smrtnosti, kao i zdravog razvoja deteta;
b) poboljšanje svih vidova industrijske higijene i higijene okoline;
c) sprečavanje i lečenje zaraznih, endemičnih, profesionalnih i drugih oboljenja, kao i borbe protiv tih bolesti;
d) stvaranje pogodnih uslova za obezbeđenje svima lekarskih usluga i lekarske nege u slučaju bolesti.

(*Sl. list SFRJ*, br. 7/71)

4.18.8.1. Opšte. – Pravo na najbolje fizičko i mentalno zdravlje podrazumeva i slobode i obaveze: slobodu od fizičke i mentalne torture i povređivanja, slobodu odlučivanja o primanju terapije, zabranu vršenja eksperimenata u zdravstvene svrhe itd. S druge strane, postoji obaveza uspostavljanja sistema zdravstvene zaštite u okviru koga se mogu uspostaviti obaveze korisnicima radi pružanja podjednako dobre zaštite svim građanima.[489] Pravo na fizičko i mentalno zdravlje sadrži u sebi dostupnost zdravstvenih usluga i to bez diskriminacije.[490]

Ustav Srbije garantuje pravo na zdravstvenu zaštitu. Ustav propisuje i da deca, trudnice, majke tokom porodiljskog odsustva, samohrani roditelji sa decom do sedme godine i stari ostvaruju zdravstvenu zaštitu iz javnih prihoda, ako je ne ostvaruju na drugi način, u skladu sa zakonom. Ovo praktično znači da ove grupe lica imaju pravo na besplatnu zdravstvenu zaštitu i ako nisu osiguranici zdravstvenog fonda. Ustav uspostavlja i pozitivnu obavezu države da pomaže razvoj zdravstvene i fizičke kulture, ali ni na koji način ne konkretizuje ovu odredbu. Ustav uspostavlja i obavezu države da organizuje fondove zdravstvenog osiguranja.

Ova oblast regulisana je Zakonom o zdravstvenom osiguranju (ZZO),[491] i Zakonom o zdravstvenoj zaštiti (ZZZ).

4.18.8.2. Zdravstveno osiguranje. – Zakonom o zdravstvenom osiguranju Srbije uređeno je obavezno i dobrovoljno zdravstveno osiguranje. Za sprovođenje i obezbeđivanje obaveznog zdravstvenog osiguranja nadležan je Republički zavod za zdravstveno osiguranje, dok se za obavljanje poslova dobrovoljnog osiguranja dozvoljava i organizovanje pravnih lica u privatnom vlasništvu koja obavljaju delatnost osiguranja, kao i posebni investicioni fondovi za zdravstveno osiguranje čije organizovanje i delovanje treba da bude uređeno posebnim zakonom.[492]

4.18.8.3. Zdravstvena zaštita. – Zdravstvena zaštita podrazumeva preventivnu, kontrolnu i rehabilitacionu zaštitu. Finansiranje zdravstvene zaštite vrši se iz sredstava zdravstvenog osiguranja u odnosu na osigurana lica, iz sredstava budžeta

489 Opšti komentar No. 14, dok. UN E/C.12/2000/4.
490 *Ibid*., st. 12.
491 *Sl. glasnik RS*, 17/05.
492 O zdravstvenom osiguranju vidi više u *Izveštaj 2005*, I.4.18.9.2.

republike, i iz ličnih sredstava korisnika zdravstvene zaštite u slučajevima određenim zakonom (participacija). Pravo na zdravstvenu zaštitu koje se obezbeđuje obaveznim zdravstvenim osiguranjem obuhvata: mere prevencije i ranog otkrivanja bolesti; preglede i lečenje žena u vezi sa planiranjem porodice kao i u toku trudnoće, porođaja i materinstva; preglede i lečenje u slučaju bolesti i povrede; preglede i lečenje bolesti usta i zuba;[493] medicinsku rehabilitaciju u slučaju bolesti i povrede; lekove i medicinska sredstva; medicinsko-tehnička pomagala. Finansiranje zdravstvene zaštite u navedenim slučajevima može biti potpuno iz sredstava osiguranja, ili uz participaciju osiguranika. U zakonu su taksativno nabrojani slučajevi u kojim je osiguranik dužan da plati participaciju, kao i procentualna vrednost novčanog učešća osiguranika (čl. 45 ZZO). Pojedina lica oslobođena su od obaveze plaćanja participacije (ratni vojni invalidi i civilni invalidi rata, druge osobe sa invaliditetom, dobrovoljni davaoci krvi itd.).

4.18.8.4. Prava pacijenata. – Zakoni o zdravstvenoj zaštiti, za razliku od prethodnih propisa koji su uređivali ovu oblast, posvećuje naročitu pažnju zaštiti prava pacijenata. Osnovno pravo pacijenta je pravo na dostupnost zdravstvene zaštite u skladu sa materijalnim mogućnostima sistema zdravstvene zaštite (čl. 26 ZZZ). Svaki pacijent ima pravo na sve vrste informacija nezavisno od stanja zdravlja, zdravstvene službe i načina kako je koristi, na sve informacije koje su na osnovu naučnih istraživanja i tehnoloških inovacija dostupne, kao i pravo da blagovremeno dobije obaveštenje koje mu je potrebno kako bi doneo odluku da pristane ili ne pristane na predloženu medicinsku meru (čl. 27 i 28 ZZZ). Zakon propisuje i izuzetak od obaveze davanja obaveštenja o dijagnozi ukoliko bi to moglo da ugrozi zdravlje pacijenta, ali u tom slučaju obaveštenje mora da se dâ srodniku pacijenta. Pacijent ima i pravo na slobodan izbor tima lekara odnosno doktora medicine, kao i na slobodan izbor medicinskih procedura, uključujući i odbijanje tretmana. Bez pristanka pacijenta ne sme se, po pravilu, nad njim preduzeti nikakva medicinska mera. Izuzeci se tiču neodložne potrebe za preduzimanjem medicinskih mera u okolnostima u kojima pacijent nije sposoban da dâ svoj pristanak (uključujući tu i nemogućnost blagovremenog davanja pristanka staratelja, odnosno zakonskog zastupnika pacijenta), kao i medicinskog zbrinjavanja lica sa mentalnim poremećajima. Zakon propisuje mogućnost da pacijent sam odredi lice koje će umesto njega donositi odluke o medicinskim merama za slučaj da on postane nesposoban za odlučivanje (tzv. *advance care directives*). Pacijent uživa i zaštitu ličnih podataka i privatnosti koje je saopštio medicinskim radnicima ili do kojih se došlo tokom dijagnostičkih ispitivanja i lečenja. Zabranjeno je i vršenje eksperimenta nad pacijentima bez njihove izričite saglasnosti. Pacijent ima pravo i na naknadu štete koja mu je prouzrokovana stručnom greškom zdravstvenog radnika. Ovo pravo se ne može unapred isključiti niti ograničiti.

Propisana je i obaveza organizovanja rada „zaštitnika pacijentovih prava" nadležnog za razmatranje prigovora pacijenata u okviru zdravstvenih ustanova (čl.

493 U pogledu stomatoloških usluga novi zakon uvodi značajna ograničenja.

39 ZZZ). Zaštitnik pacijentovih prava samostalan je u svom radu. Rok za donošenje odluke o prigovoru je osam dana (pet za razmatranje prigovora i tri dana za dostavljanje nalaza). Ukoliko je građanin nezadovoljan odlukom, može se obratiti zdravstvenoj inspekciji.

4.18.9. Pravo na obrazovanje

Ustav Republike Srbije propisuje da svako ima pravo na obrazovanje, te da je osnovno i srednje obrazovanje besplatno (čl. 71). Pored toga, Ustav propisuje da je osnovno obrazovanje obavezno. Ustav propisuje i da svi građani imaju, pod jednakim uslovima, pristup visokoškolskom obrazovanju, kao i da država omogućuje uspešnim i nadarenim učenicima slabijeg imovnog stanja besplatno visokoškolsko obrazovanje, u skladu sa zakonom. Ovim je u izvesnoj meri snižen do sada postojeći standard prava na obrazovanje koji je propisivao prošli Ustav Srbije, a prema kom se besplatno obrazovanje ostvarivalo na svim nivoima *redovnog* obrazovanja.

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja[494] propisuje da privatna lica mogu da osnivaju osnovne škole.

Tokom 2004. godine, donet je Zakon o izmenama i dopunama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, kojim su poništene mnoge reformske odredbe pređašnjeg Zakona.[495] Ukinuti su posebni Saveti – Prosvetni savet, Savet za stručno obrazovanje i Savet za usaglašavanje stavova u obrazovanju i formiran je Nacionalni prosvetni savet čiji je sastav sporan, naročito u delu kojim se propisuje da se jedan član Saveta imenuje iz reda Srpske pravoslavne crkve, a jedan član iz svih ostalih „tradicionalnih verskih zajednica i crkava“ (čl. 11, st. 3, t. 7 i 8). Takođe zabrinjava odredba po kojoj se u Nacionalni savet koji ima 42 člana imenuje samo jedan član iz reda svih nacionalnih manjina. Obavezno školovanje ponovo je skraćeno sa 9 na 8 godina, a ukinut je i sistem licenci za nastavnike. Odredbe kojima se učenicima omogućavalo da na lakši način savladaju gradivo i pređu u naredni razred obrazovanja takođe su ukinute (čl. 101, st. 2, 4, 8 i 9). Zabrinjavaju i odredbe Zakona kojima su zamenjene nacionalno neutralne odredbe pređašnjeg zakona.[496]

Pored ovog osnovnog zakona, ranije je donet Zakon o izmenama i dopunama Zakona o osnovnoj školi, a maja 2002. Zakon o izmenama i dopunama Zakona o srednjoj školi.

Izmene i dopune mahom se odnose na status, organizaciju, plan i program verske nastave i nastave drugog izbornog predmeta koji određuje ministar prosvete, preciziranje stručnog, upravnog i inspekcijskog nadzora, te delokrug rada školskih odbora i saveta roditelja. Školski odbori, kao organi upravljanja školom, po ovim izmenama imaju tripartitni sastav, koji čine predstavnici škole, roditelja i lokalne samouprave (čl. 118, st. 2 Zakona o osnovnoj školi i čl. 89, st. 2 Zakona o srednjoj školi). Namera zakonodavca je stvaranje partnerskog odnosa i usaglašava-

494 *Sl. glasnik RS*, 62/03, 64/03 i 58/04 i 62/04.

495 *Sl. glasnik RS*, 58/04.

496 Vidi odredbe o ciljevima obrazovanja: član 3, t. 5 i 11.

nja mišljenja onih grupa koje, po prirodi stvari, imaju interesa za participacijom u obrazovanju. Jedno od ovlašćenja koje pripada školskom odboru je imenovanje direktora škola po prethodno pribavljenom mišljenju nastavničkog veća. Dosadašnja praksa prilikom izbora direktora škola (posle stupanja na snagu izmena zakona) pokazuje da je u nemalom broju slučajeva mišljenje nastavničkog veća ignorisano.[497]

Zakoni o obrazovanju sadrže i odredbe kojima se obezbeđuje zaštita grupa i pojedinaca od diskriminacije i zaštita od fizičkog kažnjavanja i vređanja ličnosti učenika. Član 7 Zakona o osnovnoj školi i član 8 Zakona o srednjoj školi predviđaju:

> U školi su zabranjene aktivnosti kojima se ugrožavaju ili omalovažavaju grupe i pojedinci po osnovu rasne, nacinalne, jezičke, verske ili polne pripadnosti, odnosno političkog opredeljenja, kao i podsticanje takvih aktivnosti.
>
> U školi je zabranjeno fizičko kažnjavanje i vređanje ličnosti učenika.

Na ovaj način se podcrtavaju odredbe Konvencije o pravima deteta koje se odnose na nediskriminaciju, zaštitu od zlostavljanja i školsku disciplinu u smislu načina na koji se može sprovoditi (čl. 2, 19, st. 1 i čl. 28, st. 2, Konvencije UN o pravima deteta; za zabranu telesnog kažnjavanja).[498] Ove zabrane potkrepljene su i odgovarajućim mehanizmom zaštite i njihova povreda predstavlja osnov za udaljavanje nastavnika, odnosno saradnika iz nastave (čl. 73, st. 1 Zakona o osnovnoj školi; čl. 80, st. 1 Zakona o srednjoj školi). Ovo je takođe osnov za razrešenje direktora koji ne preduzima mere u slučaju nedoličnog ponašanja nastavnika (čl. 88, st. 3 Zakona o srednjoj školi), a propisana je i sankcija za školu koja je dužna da plati novčanu kaznu za prekršaj ukoliko na ovakva ponašanja ne reaguje (čl. 109, st. 11 i 12 Zakona o osnovnoj školi; čl. 140, st. 1 i 2 Zakona o srednjoj školi).

Novina u zakonima odnosi se i na odvajanje upravnog od stručno-pedagoškog nadzora u školama. Finansiranje zarada, naknada i drugih primanja prosvetnih radnika, kao i sredstva zajedničke potrošnje, je centralizovano i vrši se preko Ministarstva prosvete. Takođe, eksplicitno je navedeno da škola može ostvarivati i sopstvene prihode po osnovu donacija, sponzorstva, ugovora i drugih pravnih poslova.

---

497 Kada se govori o pravu na obrazovanje najčešće se govori o deci kao korisnicima obrazovanja ili o roditeljima koji imaju pravo da svoju decu vaspitavaju u skladu sa svojim verskim i filozofskim uverenjima (čl. 2 Protokola br. 1 uz EKPS). Najčešće se i najlakše zaboravljaju učitelji i nastavnici. Iako oni svakako nisu jedini kojih se život i organizacija škole tiče, pitanje izbora direktora je ponajviše stvar njihove brige i interesa. Ovo naročito s obzirom na to da je za pitanja koja se tiču života škole, Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o srednjoj školi (čl. 90a) predviđeno postojanje Saveta roditelja. Izbor direktora više se tiče života škole kao kolektiva, pa bi ovo ovlašćenje trebalo u potpunosti preneti nastavničkom veću. Ovakvim rešenjem škola bi postala istinski demokratizovana i depolitizovana ustanova.

498 Vidi *Campbell i Consans protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 7511/76; 7743/76 (1982). O slučaju telesnog kažnjavanja maloletnika vidi i predmet *Tyrer protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, ECHR, App. No. 5856/72 (1978).

Opština, odnosno grad, obezbeđuje sredstva za stručno usavršavanje nastavnika i saradnika, investiciono i tekuće održavanje, opremanje, materijalne troškove i amortizaciju u skladu sa zakonom, prevoz učenika koji su nastanjeni na udaljenosti većoj od 4 km od sedišta škole, ako na toj udaljenosti nema škole. Za učenike ometene u razvoju obezbeđuje se prevoz bez obzira na udaljenost stana od škole. Izmenama i dopunama Zakona o osnovnoj školi uvedena je i odredba po kojoj „[o]pština odnosno grad na čijoj teritoriji roditelj učenika ima prebivalište vodi evidenciju o deci koja su razvrstana i upisana u odgovarajuću školu i snosi troškove prevoza, ishrane i smeštaja učenika, ako na području te opštine nema odgovarajuće škole“ (čl. 85, st. 9). Ostaje otvoren problem, kako će tu obavezu ostvariti siromašne opštine, koje iz svog budžeta ne mogu da izdvoje za to potrebna sredstva. Dosadašnja obaveza opština, iako zakonom regulisana, nije bila ostvarivana u siromašnim opštinama (po pravilu u seoskim područjima), gde je problem velikih distanci između škole i stanovanja i najizraženiji. Zakon ne predviđa organizovanje specijalizovanog đačkog prevoza, čak ni u opštinama s niskom gustinom naseljenosti i disperzovanim naseljima. Za ta naselja, kao i za naselja gde je mali broj dece stasale za osnovnu školu, zakonodavac predviđa formiranje tzv. područnih škola, s kombinovanim odeljenjima. Zakon sadrži kategoriju „kombinovano odeljenje“ za niže razrede osnovne škole (I–IV razred), u kome su spojena dva razreda (u tom slučaju odeljenje broji do 20 učenika) ili tri i četiri razreda (do 15 učenika). Kvalitet rada u kombinovanim odeljenjima, koja se nalaze u starim i slabo opremljenim zgradama (često bez klozeta i tekuće vode u zgradi, biblioteke, kuhinje, kabineta i sličnih prostorija), veoma je nizak i demotivišući za učenike.

Stručno usavršavanje, sticanje zvanja i napredovanje u struci nastavnika, stručnih saradnika i vaspitača detaljnije su uređeni u odnosu na prethodna zakonska rešenja.

Zakon ne predviđa kaznene odredbe za opštinske vlasti, niti za Ministarstvo prosvete, ako ne obezbede da učenici pohađaju školu pod uslovima propisanim ovim zakonom, ali su zato predviđene kazne za roditelje.

4.18.9.1. Univerzitet. – Ustav Republike Srbije u članu 72 izričito garantuje autonomiju univerziteta, visokoškolskih i naučnih ustanova, čime su ispravljeni nedostaci do sada važećih ustavnih akata koji nisu sadržali ovakvu odredbu. Prema ustavnoj odredbi, autonomija visokoškolskih i naučnih ustanova se ogleda u njihovoj samostalnosti u odlučivanju o unutrašnjoj organizaciji i radu (čl. 72, st. 2). Jemči se i sloboda naučnog i umetničkog stvaralaštva (čl. 73 Ustava).

Ova oblast uređena je Zakonom o visokom obrazovanju.[499] Zakon koji je pripreman nekoliko godina doneo je mnoga nova i moderna rešenja. On već u načelnim odredbama utvrđuje da je delatnost visokog obrazovanja od posebnog značaja za Srbiju i da je deo međunarodnog, a posebno evropskog, obrazovnog, naučnog, odnosno umetničkog prostora (čl. 2). Visoko obrazovanje zasniva se, između

499 *Sl. glasnik RS*, 76/05.

ostalog, i na načelima akademske slobode, autonomije, poštovanju ljudskih prava i građanskih sloboda, uključujući zabranu svih vidova diskriminacije, učešće studenata u upravljanju i odlučivanju, posebno u vezi sa pitanjima koja su od značaja za kvalitet nastave (čl. 4). Istovremeno, izričito je propisana ravnopravnost visokoobrazovnih ustanova bez obzira na oblik svojine, odnosno na to ko je osnivač (čl. 4, st. 1, t. 9). Zakon, na nekoliko mesta, posebno insistira na zabrani diskriminacije. Najdirektnija zabrana sadržana je u odredbi po kojoj pravo na visoko obrazovanje imaju sva lica s prethodno stečenim srednjim obrazovanjem, bez obzira na rasu, boju kože, pol, seksualnu orijentaciju, etničko, nacionalno ili socijalno poreklo, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, status stečen rođenjem, postojanje senzornog ili motornog hendikepa ili imovinsko stanje (čl. 8, st. 1).

Iako postoje neke manje primedbe na tekst Zakona o visokom obrazovanju i sumnje u spremnost da se on brzo i efikasno implementira, generalna ocena, bar sa stanovišta ljudskih prava, može biti povoljna.

Tema izjednačavanja statusa lica koja su stekla ili će steći naziv po propisima koji su važili do stupanja na snagu ovog zakona s licima koja ga stiču po njegovim odredbama već je dve godine prisutna u srbijanskoj univerzitetskoj javnosti. Studenti okupljeni oko najvećih studentskih organizacija, Studentske unije Srbije i Saveza studenata, su od donošenja ovog zakona zahtevali da se svim diplomiranim studentima i onima koji trenutno završavaju fakultete prizna status „mastera" bez ikakvog uslovljavanja.[500] U novembru 2007. godine Narodna skupština dala je autentično tumačenje člana 127, st. 1 i 2 ovog zakona kojim se zvanja „diplomirani" i „master", odnosno zvanja onih koji su diplomirali ranije i onih koji studiraju prema Bolonjskoj deklaraciji izjednačavaju. Istog dana je Univerzitet u Beogradu saopštio da neće biti automatskog priznavanja zvanja već se ova lica izjednačavaju u pogledu zapošljavanja i prava iz radnog odnosa, nastavka studija i usavršavanja uključujući i doktorske studije, kao i pristupa pravosudnom i drugim stručnim ispitima.[501] Skupština Konferencije univerziteta Srbije odlučila je krajem decembra da diplomci ipak neće moći da automatski steknu „master" diplome, zato što novo zvanje ne predstavlja njihovo stečeno pravo, a od odluke svake visokoškolske ustanove će isključivo zavisiti da li će svojim diplomcima odobriti zvanje mastera ili će za ovu privilegiju morati da polažu dodatne ispite.[502]

4.18.9.2. Afera Indeks. – U takozvanoj aferi „Indeks", Okružno javno tužilaštvo u Smederevu je sredinom avgusta, nakon šest meseci istrage podiglo optužnicu protiv 41 osobe, među kojima je 29 profesora s pravnih fakulteta u Kragujevcu, Beogradu i Nišu.[503] Pritvoreno je 16 osoba od kojih 13 profesora, a oni se terete za

500 Vidi http://www.studentskisvet.com/forum/viewtopic.php?t=642.

501 *Vesti B92*, 5. novembar, www.b92.net.

502 Vidi http://studentskisvet.com/info/20071225/diplomirani-i-master-fakulteti-ce-odlucivati-o-master-diplomama.

503 *Danas*, 19. decembar, www.danas.co.yu.

više krivičnih dela primanja mita, zloupotrebe položaja i falsifikovanja isprave, kao i za omogućavanje studentima da upišu svoje ocene za novac, bez polaganja ispita na Pravnom fakultetu u Kragujevcu.[504] Krivično veće Okružnog suda u Smederevu se početkom novembra oglasilo nenadležnim jer bi ovaj postupak, prema njihovoj odluci, trebalo da se vodi pred Posebnim odeljenjem za organizovani kriminal Okružnog suda u Beogradu. Portparol Specijalnog tužilaštva za organizovani kriminal saopštio je tim povodom da je ovo tužilaštvo pratilo predmet od početka istrage do podizanja optužnice i da je ustanovljeno da nema elemenata za zasnivanje njegove nadležnosti.[505]

4.18.10. Prava osoba sa invaliditetom

Odredbe koje regulišu pravo lica sa hendikepom su vrlo raznolike i protežu se kroz veliki broj zakonskih i podzakonskih akata. Iako se poslednjih nekoliko godina radilo na popravljanju zakonskih rešenja u ovoj oblasti, postojeće odredbe su još uvek u velikoj meri neadekvatne i često nedovoljne. Tokom 2006. usvojen je izuzetno važan Zakon o zabrani diskriminacije osoba s invaliditetom.[506] Ovaj zakon, iako velika prekretnica u pravnom regulisanju ove oblasti, ipak ima nekih nedostataka. Teret dokazivanja je na tuženom, a tužbu može podneti samo sama žrtva diskriminacije. Da bi prava osoba s invaliditetom bila u dovoljnoj meri zaštićena trebalo bi da aktivnu legitimaciju imaju i pojedine organinizacije (npr. organizacije koje pružaju pomoć osobama s invaliditetom). Još uvek se čeka na usvajanje Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba s invaliditetom.

Srbija je u decembru 2007. godine potpisala Konvenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom. Ova konvencija predstavlja pokušaj da se u okviru UN, postavi univerzalni sistem zaštite za osobe s invaliditetom. Ona promoviše koncept nediskriminacije posebno naglašavajući potrebu da se ovim osobama obezbedi dostupnost infrastrukturi, javnom prevozu i informacijama. Pored toga, Konvencija predviđa nadzorni mehanizam nad sprovođenjem njenih odredaba. Ova konvencija usvojena je jednoglasno u Generalnoj skupštini UN u decembru 2006. godine. Do sada ju je potpisalo 119 država, a ratifikovalo 12. Da bi Konvencija stupila na snagu potrebno je 20 ratifikacija.[507]

4.18.10.1. Pravo na rad. – Ustav Srbije ne sadrži odredbu kojom se uspostavlja obaveza države da organizuje programe specijalne i stručne obuke za lica koja su delimično sposobna za rad (čl. 39). Zapošljavanje i profesionalna rehabilitacija invalida uređeni su Zakonom o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezapo-

504 *Vesti B92*, 17. decembar, www.b92.net.

505 *Vesti B92*, 8. novembar, www.b92.net.

506 *Sl. glasnik RS*, 33/06. O Zakonu vidi I.4.1.2.

507 *Vesti B92*, 19. decembar, www.b92.net.

slenosti,[508] Zakonom o socijalnoj zaštiti[509] i Zakonom o radnom osposobljavanju i zapošljavanju invalida.[510] Međutim, odredbe ovog zakona su nepotpune jer se pozivaju na druge zakone koji zapravo ne postoje.

Zakonom o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti Srbije propisana je obaveza vlade da uz prethodno pribavljeno mišljenje Socijalno-ekonomskog saveta donese Program o aktivnoj politici zapošljavanja, u kom bi posebna pažnja bila posvećena zapošljavanju i profesionalnoj rehabilitaciji invalida i lica sa smanjenom radnom sposobnošću.

Zakonom o radnom osposobljavanju i zapošljavanju invalida uređeno je pitanje osnivanja preduzeća za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje invalida kao i uslovi njihovog poslovanja.[511] Izmenama iz 2005. godine[512] višestruko su uvećane do skora izuzetno niske kazne za preduzeće i odgovorno lice koje zloupotrebi prava garantovana ovim zakonom.

Pravilnik o uslovima i načinu ostvarivanja prava nezaposlenih lica[513] propisuje da osobe sa invaliditetom imaju prioritet u posredovanju pri zapošljavanju kao i u programima za profesionalnu orijentaciju, pripremama za zapošljavanje i ostvarivanjima programa obrazovanja. U slučaju zasnivanja radnog odnosa, 80 odsto od prosečne mesečne neto zarade izdvaja se iz budžeta za namirivanje primanja ovih lica tokom prvih 12 meseci njihovog zaposlenja.

4.18.10.2. Pravo na socijalno obezbeđenje. – Pravo na socijalno obezbeđenje podrazumeva prava na invalidsku penziju, socijalnu pomoć i smeštanje u ustanove socijalne zaštite.

Pravo na invalidsku penziju stiče osiguranik kod koga nastupi potpuni gubitak radne sposobnosti zbog promene u zdravstvenom stanju prouzrokovane povredom na radu ili usled profesionalne bolesti, povrede van rada ili bolesti koje se ne mogu otkloniti lečenjem ili medicinskom rehabilitacijom (čl. 21).[514] Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju ne govori o prekvalifikaciji i raspoređivanju na drugo radno mesto zaposlenog koji usled povrede na radu ili profesionalne bolesti, odnosno povrede van rada ili bolesti doživi bitno umanjenje radne sposobnosti, što predstavlja značajan nedostatak.

Naročito je problematično pravo na smeštanje u ustanove socijalne zaštite u Srbiji. Ne postoje adekvatne alternative institucionalnom zbrinjavanju mentalno ometenih lica nesposobnih za samostalni život (mogućnost zaštićenog stana omogućena je samo za lica čije su mogućnosti za samostalno stanovanje očuvane ili ne-

508 *Sl. glasnik RS*, 71/03 i 83/04.

509 *Sl. glasnik RS*, 36/91, 79/91, 33/93, 53/93, 67/93, 46/94, 48/94, 52/96 i 29/01.

510 *Sl. glasnik RS*, 25/96 i 101/05.

511 Vidi *Izveštaj 2006*, I.4.18.10.1.

512 Zakon o izmenama Zakona kojima su određene novčane kazne za privredne prestupe i prekršaje (*Sl. glasnik RS*, 101/05), član 83.

513 *Sl. glasnik RS*, 35/97, 39/97, 52/97, 22/98, 8/00, 29/00, 49/01 i 28/02.

514 Vidi *Izveštaj 2006*, I.4.18.10.2.

znatno smanjene, ne postoje komune, sistem hraniteljskih porodica ne funkcioniše jer ne postoje povoljni zakonski okviri i sl.). U praksi, deinstitucionalizacija nije ni otpočela. Ne postoje odredbe u zakonu koje bi nalagale da se lice mora smestiti u ustanovu socijalne zaštite koja je najmanje udaljena od mesta prebivališta ili boravišta članova porodice korisnika ukoliko oni postoje. Korisnicima se često uskraćuju osnovna ljudska prava. Većina korisnika ne poseduje poslovnu sposobnost i stavljena je pod starateljstvo. Ne postoje zakonski okviri koji bi sprečili ovakvu praksu.

4.18.10.3. Pravo na obrazovanje. – Lica sa smetnjama u razvoju, odrasli i lica sa posebnim sposobnostima imaju pravo na obrazovanje i vaspitanje koje uvažava njihove posebne obrazovne i vaspitne potrebe (čl. 4 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja). Obrazovno-vaspitni rad za lica koja koriste jezik znakova izvodi se na jeziku znakova i pomoću sredstava tog jezika (čl. 7). Specijalno obrazovanje dece ometene u razvoju regulisano je glavom VII Zakona o osnovnoj školi Srbije. Ovim zakonom regulisano je tzv. razvrstavanje dece ometene u razvoju, finansiranje ovog oblika obrazovanja. kao i vidovi predškolskog obrazovanja. Deca ometena u razvoju, u smislu ovog zakona, jesu deca sa telesnim oštećenjima, mentalno ometena deca i deca sa višestrukom ometenošću u razvoju. Kao telesna oštećenja tretiraju se senzorna oštećenja, odnosno poremećaji vida i sluha. Zakon poznaje i četvorostepenu klasifikaciju mentalne ometenosti (laka, umerena, teža i teška). Razvrstavanje dece vrši se, po pravilu, pre početka sticanja osnovnog obrazovanja i vaspitanja, ali se može izvršiti i u toku školovanja. Razvrstavanjem se utvrđuje zdravstvena sposobnost deteta za sticanje osnovnog obrazovanja i određuje vrsta škole koju će dete upisati. Odluku o tome donosi nadležna Komisija za razvrstavanje rešenjem protiv kog je dozvoljena žalba roditelja. Ovakvim rešenjem uloga roditelja u biranju načina školovanja dece svedena je na minimum, što je naročito štetno u slučajevima fizičkog hendikepa.

II
LJUDSKA PRAVA U PRIMENI – ODABRANE TEME

1. Uvod

1.1. Domaći mediji kao izvor podataka. – U Srbiji je u 2007. izlazilo 15 dnevnih listova, od kojih su se tri pojavila na tržištu krajem godine. Njihov tiraž se procenjuje na oko 700.000 primeraka. Sedam od tih dnevnika se distribuira na celoj teritoriji zemlje. U zemlji se štampa i pet političkih nedeljnika od kojih dva imaju značajan politički uticaj.

Saradnici Beogradskog centra za ljudska prava su, za potrebe ovog izveštaja, pratili dnevnike *Politika*, *Večernje novosti*, *Blic*, *Kurir* i *Press*, kao i nedeljnike *Vreme* i *NIN*. Za Izveštaj su korišćeni i servisi agencija *FONET*, *BETA*, kao i vesti s internet stranice *B92*.

Za izveštaj o stanju ljudskih prava u Srbiji u 2007. izdvojeno je 6.820 tekstova, neznatno više od broja napisa za izveštaj u 2006. (6.676).

Gotovo polovina tekstova odnosi se na ono što veliki deo javnosti doživljava kao kršenje ljudskih prava Srba od strane međunarodnih faktora – UN administracije na Kosovu i međunarodne zajednice kada je u pitanju status ove pokrajine, kao i od strane Haškog tribunala.

Neuspešni pregovori o statusu Kosova i Metohije su uzrok tome što je 28,65 odsto svih tekstova posvećeno ovoj temi. To je uvećanje od gotovo jedne trećine u odnosu na 2006. (21,05 odsto). Tu tendenciju potvrđuju i podaci Medijske dokumentacije Ebart koja prati sve srbijanske štampane medije i po kojoj je u prvih jedanaest meseci 2007. o Kosovu objavljeno više od 14.000 tekstova, dok su tekstovi o Haškom tribunalu bili drugi po učestanosti i bilo ih je oko 4.500 (*BETA*, 19. decembar).

Tekstovi o Haškom tribunalu su, u medijima koji su za potrebe ovog izveštaja pratili saradnici Beogradskog centra, takođe bili drugi po učestalosti u 2007, sa 18,45 odsto, što je za četvrtinu manje nego u 2006. (25,42 odsto). To potvrđuje tendenciju brzog opadanja broja tekstova o ovoj temi jer je u 2005, procenat tekstova te vrste iznosio 29 odsto.

Treća tema po učestalosti su napisi o političkim pravima, 13,53 odsto, što je za petinu manje od sličnih tekstova izdvojenih za izveštaj u 2006. (16,72 odsto). Nastavak trenda visokog procenta tekstova o političkim pravima je posledica višemesečnih pregovora o formiranju koalicione vlade kao i duge rasprave o raspisivanju i datumu predsedničkih izbora.

Opadanje broja tekstova vidljivo je i kada su u pitanju pravo na život (u 2007. 5,29 odsto, a u 2006. 7,37 odsto), sloboda izražavanja (u 2007. 4,92 odsto, a u 2006. 5,77 odsto), pravo na pravično suđenje (u 2007. 4,16 odsto, a u 2006. 4,89 odsto), zabrana diskriminacije (u 2007. 3,55 odsto, a u 2006. 3,60 odsto) i prava manjina (u 2007. 2,03 odsto, a u 2006. 2,26 odsto).

Najveći procentualni rast u 2007. imaju napisi o posebnoj zaštiti porodice i deteta (u 2007. 7,30 odsto, a u 2006. 3,54 odsto), što je posledica uvećanog interesovanja za slučajeve nasilja u porodici o kojima mediji sve češće i opširnije izveštavaju.

Sličan procenat uvećanja imaju i tekstovi o zabrani ropstva i prinudnog rada (u 2007. 1,56 odsto, a u 2006. 0,77 odsto) i zabrani mučenja (u 2007. 2,93 odsto, a u 2006. 1,43 odsto). Nešto manji procenat povećanja zabeležen je kada su u pitanju napisi o ekonomskim i socijalnim pravima (u 2007. 4,29 odsto, a u 2006. 2,58 odsto) i oni o pravu na slobodu misli i savesti (u 2007. 1,94 odsto, a u 2006. 1,04 odsto).

Ukupno gledano, može se oceniti da je stanje ljudskih prava u Srbiji u 2007. pogoršano u odnosu na prethodnu godinu. Opsednutost najvećeg dela javnosti i medija problemom Kosova i Metohije i relativno blagonaklon stav srbijanskih vlasti prema kršenju ljudskih prava učinili su da to pogoršanje ne bude u dovoljnoj meri predočeno javnosti. Osim, kada su u pitanju slučajevi nasilja u porodici koji su, inače, jedna od osnovnih tema senzacionalističkog i tabloidnog novinarstva, a istovremeno su i politički neutralni, što je od velike važnosti u postojećoj konstelaciji političkih snaga u Srbiji.

1.2. Ostali izvori podataka. – Pored novina i izveštaja elektronskih medija, saradnici Beogradskog centra koristili su i izveštaje domaćih i stranih nevladinih organizacija: Fonda za humanitarno pravo, Helsinškog odbora za ljudska prava, Komiteta pravnika za ljudska prava, Inicijative mladih za ljudska prava, Centra za prava deteta, *Human Rights Watch*, *Amnesty International* i mnogih drugih. U izveštaju se koriste i materijali UN, SE, EU i OEBS.

Saradnici Beogradskog centra posebno su pratili postupanje državnih organa, događaje i tendencije u oblastima organizovanog kriminala, ratnih zločina, zabrani diskriminacije i nasilja u porodici. Praćenje rada pravosudnih i drugih državnih organa i uopšte dešavanja u ove četiri oblasti, odvijalo se kroz sistematsko prikupljanje informacija uz pomoć izveštaja medija i nevladinih organizacija, i naročito ličnim prisustvom suđenjima, okruglim stolovima i tribinama organizovanim na ove teme, kao i razgovorima s predstavnicima državnih organa i stručne javnosti. Podaci i ocene iznete u tekstovima koji se bave pomenutim temama oslanjaju se na in-

formacije iz prikupljene medijske dokumentacije iznete u tromesečnim biltenima *Osmatračnica*, kao i mesečnim izveštajima saradnika. Medijska dokumentacija, bilteni i mesečni izveštaji dostupni su na internet stranici Beogradskog centra za ljudska prava.[515]

2. Odabrane teme

2.1. Politička prava i funkcionisanje institucija

Potpuna blokada rada političkih institucija i, naročito, srbijanskog parlamenta, koja je počela u momentu pokretanja kampanje za usvajanje Ustava u septembru 2006, prenela se i u 2007. godinu. Gotovo osam meseci, sve do sredine maja 2007, parlament nije radio, a Vlada je nastupala u kapacitetu „tehničkog kabineta". Istovremeno, čitav politički potencijal zemlje bio je usmeren na potrebe velikih kampanja – referendumske i izborne. U ovom periodu je otvoreno mnogo problema koji nisu u potpunosti sanirani do kraja 2007. godine.

2.1.1. Parlamentarni izbori i obrazovanje vlade. – Prevremeni parlamentarni izbori su održani 21. januara 2007. godine. Na izborima koji su održani posle tromesečne predizborne kampanje glasalo je nešto više od četiri miliona birača (60,56 posto upisanih u birački spisak). Mandati su raspodeljeni na sledeći način: SRS – 81 mandat, DS – 64 mandata, DSS-NS – 47 mandata, G17 plus – 19 mandata, SPS – 16 mandata, LDP-GSS-SDU-LSV – 15 mandata, SVM – 3 mandata, Lista za Sandžak – 2 mandata, Unija Roma Srbije – 1, Koalicija Albanaca za Preševsku dolinu – 1 mandat i Romska partija – 1 mandat.[516]

Po okončanju izbora usledilo je licitiranje sa imenom mogućeg mandatara i partijskim sastavom nove vlade. Delimično nejasne ustavne odredbe o ovlašćenjima predsednika u postupku određivanja mandatara, ali još više nedovoljna politička tradicija u sličnim situacijama, doveli su do toga da mandat za sastav vlade bude poveren Vojislavu Koštunici, predsedniku trećeplasirane stranke na izborima, tek nekoliko dana pre isteka roka za izbor nove vlade.

Vlada je izabrana 15. maja, poslednjeg dana roka, nekoliko minuta pre njegovog isteka koji bi označio i raspuštanje tek izabranog parlamenta i raspisivanje novih izbora. Vlada ima predsednika, jednog vicepremijera (zaduženog za evropske integracije) i 23 ministara. Po broju ministara, radi se o jednom od najglomaznijih kabineta u savremenoj evropskoj političkoj praksi.

2.1.2. Rad Narodne skupštine. – Novi saziv Narodne skupštine je delimično konstituisan 14. februara 2007. godine. Ipak, od završetka izbora do sredine maja

515 www.bgcentar.org.yu

516 Saopštenje RIK, 25. januar, www.rik.parlament.sr.gov.yu.

trajali su pregovori oko formiranja nove skupštinske većine. U tom periodu parlament nije imao predsednika, s obzirom da su budući koalicioni partneri odbijali da nominuju kandidata za tu funkciju pre završetka pregovora o sastavu buduće vlade. U atmosferi sveopšteg nepoverenja i netransparentnih pregovora koji su trajali gotovo četiri meseca, opstrukcija rada parlamenta i odlaganje izbora predsednika ostavili su teške posledice po zakonodavnu aktivnost najvišeg zakonodavnog tela.

Narodna skupština je do sredine decembra usvojila tek nešto više od 60 zakona. Međutim, od tog broja je usvojeno samo desetak novih zakona i to uglavnom onih kojima se ispunjava formalna obaveza predviđena Ustavnim zakonom za sprovođenje Ustava. Ovogodišnji rad parlamenta obeležila su kašnjenja uslovljena, pre svega, petomesečnim neradom Narodne skupštine od januarskih izbora do formiranja vlade u maju. Pored toga, gotovo svi zakoni koji su usvojeni su predlagani i razmatrani po hitnom postupku što je ugrozilo mogućnost ozbiljne rasprave i suštinskog poboljšanja zakonskog teksta kroz usvajanje amandmana. Tako je, na primer, Zakon o budžetu za 2007. godinu, najvažniji zakon koji donosi Narodna skupština u jednoj kalendarskoj godini, podnet i usvojen po hitnom postupku. Na isti način je Narodna skupština sredinom decembra razmatrala i Predlog zakona o budžetu za 2008. godinu, suprotno Zakonu o budžetskom sistemu koji predviđa petnaestodnevni rok za javnu raspravu i razmatranje budžeta.

2.1.3. Predsednički, lokalni i pokrajinski izbori. – Ustavni zakon za sprovođenje Ustava Srbije predviđa konkretne rokove za raspisivanje predsedničkih i lokalnih, kao i izbora za odbornike u Skupštini AP Vojvodine. Odredbama ovog zakona je određeno da će se ti izbori raspisati do 31. decembra 2007, a najkasnije 60 dana po stupanju na snagu zakona čije se usvajanje Ustavnim zakonom zahteva.

Tumačenje ovih zakonskih uslova i rokova bilo je predmet velikih sporenja čak i u okviru vladajuće parlamentarne većine. Poslednjih nekoliko meseci 2007. godine nije bilo jasno da li će predlozi zakona uopšte biti na vreme upućeni parlamentu i da li će ih on u predviđenim rokovima usvojiti. Pitanje raspisivanja predsedničkih izbora je u delu vladajuće koalicije (DSS-NS) vezivano za pitanje rešenja statusa Kosova. U takvoj atmosferi su u parlamentu usvojeni Zakon o predsedniku Republike, Zakon o izboru predsednika Republike, Zakon o vojsci, Zakon o odbrani, Zakon o spoljnim poslovima i Zakon o osnovama sistema službi bezbednosti. Nekoliko dana po usvajanju ovih zakona, predsednik Narodne skupštine je raspisao predsedničke izbore koji će biti održani 20. januara 2008. godine. DSS, stranka aktuelnog premijera, osporila je legalnost ovog akta, pozivajući se na činjenicu da neki od usvojenih zakona još uvek nisu stupili na snagu. Pored toga, predsedniku parlamenta je upućena kritika da je odluku o izborima doneo bez konsultacija s koalicionim partnerima.[517] Ipak, posle naknadnog političkog dogovora između DS i DSS, stranka premijera je prestala da osporava legitimnost i legalnost raspisivanja predsedničkih izbora.

517 *Vesti B92*, 12. decembar, www.b92.net.

Kao deo istog „paketa" dogovora u vrhu vladajuće koalicije, većina u Narodnoj skupštini je, krajem decembra, usvojila izmene propisa za sprovođenje lokalnih i pokrajinskih izbora, pa je predsednik Narodne skupštine raspisao lokalne i pokrajinske izbore koji će biti održani 11. maja 2008. godine.

2.1.4. Nefunkcionisanje lokalnih samouprava i nedopustivo trajanje privremenih mera. – Rešenja postojećih zakona o lokalnoj samoupravi i lokalnim izborima, kao i slabo razvijena kultura političkih odnosa na lokalnom nivou, doveli su dotle da u oko 20 opština u Srbiji budu uvedene privremene mere. Uprkos zakonskoj odredbi i oročenom trajanju ovakve vrste direktnog upravljanja u opštinama od strane lica koje imenuje Vlada Srbije, ni do kraja 2007. godine nisu održani vanredni izbori za izbor novih sastava lokalnih parlamenata. Odlaganje izbora je neprestano opravdavano očekivanjem da će do sredine 2008. godine biti održani opšti lokalni izbori. Ipak, ostaje zabrinjavajuća činjenica da sastav privremenih opštinskih organa arbitrerno određuje Vlada, a da njihov sastav odslikava sastav vladajuće koalicije na državnom nivou, bez obzira na politički uticaj pojedinih stranaka u biračkom telu u konkretnoj opštini.

2.1.5. Finansiranje političkih partija. – Netransparentnost finansiranja političkih stranaka je i u 2007. godini opterećivala politički život i dovodila do nepoverenja u način njihovog funkcionisanja.[518] Sredinom septembra je objavljena informacija da je, zbog neusklađenosti Zakona o finansiranju političkih stranaka i Zakona o budžetu za 2006. godinu, strankama iz budžeta preplaćeno više od 62 miliona dinara (blizu 800.000 evra) (saopštenje *Transparentnost Srbija,* 20. septembar). Ovakva razlika je posledica nedoslednog usklađivanja ukupnog iznosa budžetskih rashoda do koje je došlo u postupku usvajanja Zakona. Time je otvorena mogućnost da političke stranke u pomenutom periodu prime više sredstava od iznosa koji im pripada po odredbama Zakona o finansiranju političkih stranaka. Do zaključenja rada na ovom izveštaju ovaj problem nije rešen.

2.1.6. Političke afere. – I u 2007. godini je otvoreno više afera koje uglavnom nisu razjašnjene.

Sredinom aprila LDP je najavila da će tražiti od poslanika Narodne skupštine da se formira poseban anketni odbor koji bi „ispitao poslovanje kompanije Delta Miroslava Miškovića i sprečio ostvarivanje njegovog uticaja na medije".[519] Tokom jeseni je pitanje koncentracije vlasništva ove kompanije na tržištu Srbije (pre svega u maloprodaji) postalo jedna od glavnih političkih tema u zemlji posle objavljivanja odluke Komisije za zaštitu konkurencije koja je procenila da je kompanija Delta Miroslava Miškovića, „preuzimanjem C marketa po broju prodavnica u Beogradu

518 O interesovanju javnosti za ova pitanja svedoči podatak da su tokom juna, jula i avgusta svakog dana, barem u jednom dnevnom listu objavljivane informacije i tekstovi koji se tiču finansiranja političkih stranaka.

519 Izveštaj sa konferencije za medije LDP, http://www.ldp.org.yu/; pristupljeno 30. novembra.

zauzela dominantan položaj, odnosno tržišno učešće veće od 50 odsto".[520] Vrhovni sud Srbije je prvobitno rešenje Komisije ukinuo iz formalnih razloga a u međuvremenu su mnogi političari, uključujući i neke funkcionere vladajuće koalicije, u javnosti dovodili u pitanje kompetencije nezavisnih regulatornih tela i savetodavnih tela same Vlade (Komisije za zaštitu konkurencije i Saveta za borbu protiv korupcije). Ovim je u javnosti konačno ozbiljnije otvoreno pitanje odnosa politike i krupnog biznisa ali se rešenje očigledno postojećih problema i netransparentnosti pomenutih odnosa ne nazire. U međuvremenu je, krajem novembra, Narodna skupština odbila da na dnevni red stavi pitanje formiranja anketnog odbora o poslovanju kompanije Delta.[521]

2.1.7. Sukob u islamskoj zajednici u Sandžaku. – Tokom 2007. godine, u nekoliko navrata se zaoštravala situacija u regionu Sandžaka, naročito u Novom Pazaru. Ova nestabilnost je, pre svega, posledica sukoba i međusobnih optuživanja dve struje unutar vođstava islamske verske zajednice u Sandžaku i Srbiji. Naime, dve grupe verskih vođa, jedna okupljena oko Muamera Zukorlića, glavnog muftije Islamske zajednice u Srbiji i druga, koju predvodi reis-ul-ulema Islamske zajednice Srbije, Adem Zilkić, sukobljene su oko pitanja koja od njih je „zvanični predstavnik" sandžačkih muslimana.

Početkom oktobra, u Beogradu je na zvaničnoj ceremoniji za novog reisa Islamske zajednice Srbije promovisan Adem Zilkić. Po povratku Zilkića u Novi Pazar, na odvojenim skupovima se u ovom gradu okupilo nekoliko stotina pristalica suprotstavljenih strana. Zilkićeve pristalice vikale su „Pobeda!", a Zukorlićeve „Izdaja!" i „Idite u Beograd". Novopazarske ulice bile su zakrčene automobilima i ljudima, uz pojačano prisustvo policije.[522] Ubrzo posle intenziviranja potresa u islamskoj zajednici, izbio je i spor oko kontrole nad pojedinim verskim objektima ove zajednice u Novom Pazaru i drugim mestima u Sandžaku. Altun-alem džamija u Novom Pazaru je privremeno zatvorena uz obrazloženje da je u toku njeno renoviranje. Pristalice Adema Zilkića su u nekoliko navrata najavljivale da će preuzeti džamije čiji su „imami početkom oktobra Zukorliću izrazili nepoverenje" (*Politika*, 18. oktobar, internet izdanje).

Posebno zabrinjava okolnost da se obe strane međusobno optužuju da su eksponenti političkih stranaka i da su „naoružani", pri čemu muftija Zukorlić posebno insistira da Zilkić predstavlja političke interese „SDA i Sulejmana Ugljanina". Posle incidenta do kojeg je početkom decembra došlo ispred Altun-adem džamije, Zukorlić je izjavio da se pokazalo „ko je militantan, ko je naoružan i ko hoće nasilje" (*TANJUG*, 18. oktobar). Nešto ranije, šestoro učenika medrese u Novom Pazaru

520 Zakon dozvoljava maksimalnu koncentraciju do 40 procenata, ali je isto tako predviđeno da se koncentracija ni do tih 40 odsto ne može napraviti pre nego što to odobri Komisija za zaštitu konkurencije. Delta je postala vlasnik C marketa preko firme Primer C u decembru 2005.

521 *Vesti B92*, 3. decembar, www.b92.net.

522 *Vesti B92*, 11. oktobar, www.b92.net.

je privremeno udaljeno sa nastave, zbog toga što im se, zbog sukoba dve strane, ne može garantovati bezbednost. Jedan od udaljenih učenika je sin muftije Zilkića.

Do kraja rada na ovom izveštaju, nije bilo jasne reakcije državnih organa na ovakve događaje u Sandžaku. Iako su ozbiljniji sukobi nekoliko puta izbegnuti u poslednji čas, očigledno je da tinjajući sukob između vođa muslimanskih vernika može da ugrozi ostvarivanje verskih i drugih ljudskih prava u inače osetljivom regionu Sandžaka.

2.1.8. Rehabilitacija. – U toku 2007. godine vođeno je više postupaka na osnovu Zakona o rehabilitaciji[523] iz 2006. koji su imali za cilj da se ukinu presude kojima su pojedina lica lišavana života, političkih i građanskih prava zbog svog političkog uverenja.

Okružni sud u Požarevcu je u januaru 2007. godine doneo prvu presudu po ovom zakonu. Presuda se odnosila na rehabilitaciju Radomira Petrovića iz sela Porodin kod Požarevca. On je osuđen na deset godina zatvora zato što je zahtevao da kroz selo na Đurđevdan prođe litija. Presudom Okružnog suda u Požarevcu prethodna presuda je proglašena ništavom, a sve njene pravne posledice su ukinute retroaktivno. Porodica Radomira Petrovića najavila je tužbu protiv države.[524]

Proces za rehabilitaciju osoba koja su stradala u pravnom vakuumu između dolaska Crvene armije i formiranja prvih vojnih sudova u zemlji vodi se po zahtevu Lige za zaštitu privatne svojine i ljudskih prava. Sud je na osnovu izvoda iz matičnih knjiga rođenih i drugih dokumenata u zemlji i inostranstvu do sada identifikovao 17 lica za koje je zahtev podnet. Problem je što ne postoji nikakva dokumentacija o izvršenju dela ili tome da su ti ljudi pravnosnažno osuđeni. Više svedoka je govorilo da su članovi njihovih porodica i rođaci hapšeni na osnovu usmenih naloga, po dojavama pojedinaca da su saradnici okupatora.[525]

Okružni sud u Beogradu je u oktobru 2007. godine presudom rehabilitovao Slobodana Jovanovića. Slobodan Jovanović je presudom Vojnog veća Vrhovnog suda FNRJ od 15. jula 1946. godine osuđen na 20 godina zatvora sa prinudnim radom, gubitak političkih i pojedinih građanskih prava na 10 godina, konfiskaciju imovine i gubitak državljanstva. Slobodan Jovanović je bio pravnik, istoričar, književnik, nekoliko decenija je bio profesor na Pravnom fakultetu, a bio je i rektor Beogradskog univerziteta i predsednik Srpske akademije nauka i umetnosti. Od 1941. bio je član kraljevske vlade. Presudom iz oktobra 2007. ukinute su sve pravne posledice presude iz 1946, tako da je njome Slobodan Jovanović posthumno rehabilitovan.[526]

Diplomirani filozof iz Bujanovca, profesor Sevdailj Hiseni (*Sevdail Hyseni*) je prvi Albanac koji je rehabilitovan primenom Zakona o rehabilitaciji. Podno-

523 *Sl. glasnik RS*, 33/06.

524 *Vesti B92*, 13. januar, www.b92.net.

525 *Vesti B92*, 9. jun, www.b92.net.

526 *Vesti B92*, 26. oktobar, www.b92.net.

silac zahteva je tvrdio da je bio žrtva progona iz političkih i ideoloških razloga zbog čega je lišen prava na zaposlenje i prava na slobodu izražavanja, što je nedvosmisleno utvrdio i Okružni sud u Vranju. Sud je naime utvrdio da je Sevdailj Hiseni 1983. godine bio primljen na mesto profesora u osnovnoj školi u selu Zarbince u opštini Bujanovac, ali da nije mogao da radi jer Opštinski komitet Saveza komunista nije dao saglasnost za to. Razlog je bio, kako je to tada ocenjivano, moralno-politička nepodobnost. Prema njegovim rečima, sud u Vranju je, takođe, utvrdio da je Državna bezbednost u Bujanovcu 1994. godine zabranila rasturanje njegove satirične knjige „Kada ti se sreća nasmeši", a zaplenjeni tiraž uništila. Hiseni je izjavio da je ta knjiga bila razlog da 1996. godine Opštinski sud u Bujanovcu protiv njega pokrene postupak zbog izlaganja poruzi naroda i narodnosti Jugoslavije i dodao da je ovaj postupak prekinut 2001. godine nakon više od 20 održanih rasprava.[527]

2.2. Sloboda pristupa informacijama od javnog značaja

Ustav Srbije slobodu pristupa informacijama reguliše pod, donekle, neuobičajenim (i neprikladnim) nazivom kao „pravo na obaveštenost". Naime, član 51, st. 1 Ustava garantuje pravo licima koja se nalaze u nadležnosti države da budu istinito, potpuno i blagovremeno obaveštavana o pitanjima od javnog značaja, i predviđa korespondirajuću dužnost sredstava javnog obaveštavanja da tom pravu izađu u susret. Ovakva formulacija pomenute odredbe ostaje „da visi u vazduhu", budući da niti korespondira sa slobodom izražavanja, iz koje sloboda pristupa informacijama inače proizilazi (čl. 46, st. 1 Ustava), niti sa pravom na učešće u upravljanju javnim poslovima (čl. 53), kako bi se ovo *sui generis* pravo eventualno moglo okarakterisati kao izraz participativne demokratije. Sloboda pristupa informacijama od javnog značaja u pravom smislu reči regulisana je odredbom člana 51, st. 2 Ustava, iako se i tu može primetiti da je definicija organa od kojih se može zahtevati informacija dosta restriktivnija od one predviđene Zakonom o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja Republike Srbije.[528]

Radi ostvarivanja prava na pristup informacijama od javnog značaja, Zakonom o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja ustanovljen je Poverenik za informacije od javnog značaja („Poverenik"), kao samostalan i nezavisan državni organ (čl. 1, st. 2). Ustav, međutim, ne sadrži odredbe kojima bi bio regulisan status Poverenika, kao što to čini kada je reč o Zaštitniku građana (čl. 138),[529] Narodnoj banci Srbije (čl. 95) i Državnoj revizorskoj instituciji (čl. 96). Nije jasno čime bi mogao da bude opravdan izostanak ustavnih odredbi o Povereniku, pogotovo ukoliko se ima u vidu činjenica da je Zakon o slobodnom pristupu informacija-

527 *Vesti B92*, 26. novembar, www.b92.net.

528 *Sl. glasnik RS*, 120/04.

529 Vidi I.2.3.1.

ma, isto kao i Zakon o Zaštitniku građana,[530] Zakon o Narodnoj banci Srbije[531] i Zakon o Državnoj revizorskoj instituciji,[532] stupio na snagu pre nego što je Ustav bio izglasan na referendumu, 28. i 29. oktobra 2006. godine. Možda se pravi uzrok ove selektivnosti nalazi u onome što je Venecijanska komisija iznela u svom Mišljenju o Ustavu Srbije, tj. da je „...konačno usvojeni tekst pripremljen veoma brzo" od strane male grupe partijskih vođa i eksperata, te da je kvalitet pojedinih odredaba dosta ispod prihvaćenih međunarodnih standarda, dok su druge kontradiktorne (ili uopšte ne postoje, *prim. aut.*) „...očigledno kao rezultat nepažljive izrade."[533]

Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja Republike Srbije usvojen je 5. novembra, a stupio je na snagu 13. novembra 2004. godine.[534] U junu 2007. godine je dopunjen[535] s obzirom na odredbu člana 5, st. 1 Ustavnog zakona za sprovođenje Ustava Republike Srbije[536] koja je predvidela da će nova skupština, već tokom prvog zasedanja nakon izbora Vlade, uskladiti s Ustavom „zakon kojim se uređuje ostvarivanje prava građana na obaveštenost, i izabrati ...organ nadležan za praćenje ostvarivanja prava građana na obaveštenost...". Pretpostavka stručne javnosti i samog Poverenika bila je da je posredstvom pomenute odredbe Ustavnog zakona, prvobitna namera u to vreme vladajuće političke garniture, bila da se sama institucija Poverenika razvodni i oslabi.[537] Međutim, nakon sprovedenih izbora 21. januara 2007. godine, formirana je nova parlamentarna koalicija sa, očigledno, unekoliko različitim pristupom problematici da li bi trenutnom Povereniku trebalo omogućiti da ostane na svojoj funkciji do isteka redovnog mandata, te ne dirati u do tada ostvareni nivo slobode pristupa informacijama od javnog značaja. Ovom „razmimoilaženju" je, verovatno, doprinela kombinatorika stranačkog rejtinga s obzirom na pojačan interes javnosti i unisonu podršku datu Povereniku od strane civilnog društva. Posledično je u duhu sveprisutne atmosfere kohabitirajućeg legalizma (i, konačno, formalno-pravne logike) bilo odlučeno da se izričita norma čl. 5, st. 1 Ustavnog zakona, ipak, mora poštovati. Problem je u tome što se, na kraju ispostavilo, da su usvojene dopune Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja „kozmetičke" po svom karakteru i svrsi. Sadržinu usvojenog Zakona o dopunama Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja Republike Srbije izlišno je analizirati na ovom mestu. U pitanju je dokument od ukupno šest članova, od kojih se polovina (čl. 1–3) bavi načinom na koji

530 *Sl. glasnik RS*, 79/05, 54/07.

531 *Sl. glasnik RS*, 72/03, 55/04.

532 *Sl. glasnik RS*, 101/05, 54/07.

533 Vidi Evropska komisija za demokratiju putem prava (Venecijanska komisija), *Mišljenje o Ustavu Srbije*, Mišljenje br. 405/2006, CDL-AD(2007)004, 19. mart 2007, Prevod Kancelarije Saveta Evrope u Beogradu, st. 4–5.

534 Za detaljniju analizu odredaba Zakona, kao i odredaba koje su izazvale kritike vidi *Izveštaj 2006*, III.3.

535 *Sl. glasnik RS*, 54/07.

536 *Sl. glasnik RS*, 98/06.

537 Vidi *Izveštaj 2006*, III.3.

Narodna skupština bira Poverenika i njegovog zamenika, iako je to, doduše opet na nepotpun način, regulisano članom 105 Ustava; jedan (čl. 4) Povereniku daje ovlašćenje da pokreće postupak za ocenu ustavnosti i zakonitosti zakona i drugih opštih akata, bez obzira na činjenicu što on to ovlašćenje, opet, ima po samom Ustavu (čl. 168, st. 1); jedan član (čl. 5) reguliše trajanje mandata Poverenika i njegovog zamenika u slučaju njihovog ponovnog izbora pre isteka mandata (!); dok poslednji član spada u redovnu strukturu prelaznih i završnih odredbi.

Time je iznova ignorisana potreba da se suštinskim izmenama ojačaju pojedina rešenja iz ovog zakona. S obzirom na inertan stav vlasti u vezi s ovim pitanjem, u oktobru 2007. godine, stručnoj javnosti je predstavljen Model zakona o izmenama i dopunama Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja,[538] u čijoj je izradi, osim predstavnika civilnog društva, učestvovao i Poverenik. Predlozi za izmenu Zakona sadržani u pomenutom modelu su već duže vreme poznati stručnoj javnosti.[539]

Međutim, posebnu pažnju zavređuje to što ovaj dokument sadrži izričitu odredbu kojom je predviđeno da se u slučaju kolizije normi drugih zakona i Zakona o slobodnom pristupu informacijama u pogledu ostvarivanja pristupa informacijama od javnog značaja, primenjuju odredbe potonjeg (čl. 18 Modela zakona). Usvajanjem ovakvog rešenja izašlo bi se u susret preporuci izraženoj u Zajedničkoj deklaraciji, usvojenoj od strane specijalnog izvestioca UN za slobodu mišljenja i izražavanja, predstavnika OEBS za slobodu medija i specijalnog izvestioca OAD za slobodu izražavanja, koja predviđa da u slučaju nedoslednosti zakon o dostupnosti informacija treba da prevlada u odnosu na druge zakone.[540]

Model zakona o izmenama i dopunama Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja predviđa i obavezu vlade da uredi postupak izvršenja rešenja Poverenika, kao i da u slučaju potrebe obezbedi njihovo izvršenje (čl. 9, st. 3). Ovo je naročito značajno s obzirom na činjenicu da je u praksi čest slučaj da se organi javne vlasti oglušuju o rešenja koja donosi Poverenik. O tome koliko je ovaj problem akutan govori i godišnji izveštaj Poverenika o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama u 2006. godini,[541] u kome se navodi: „Pasivan odnos i odsustvo podrške Vlade u izvršenju odluka Poverenika i pored upornog skretanja pažnje na ovaj problem od strane Poverenika kao i direktnog obraćanja građana i medija kao tražioca informacija Vladi, moglo bi značiti da Vlada podržava i ohrabruje državne organe u kršenju ovog ustavom i zakonom zagarantovanog prava. U svakom slučaju u prilog takvoj pretpostavci govori či-

538 Vidi Model zakona o izmenama i dopunama Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, http://www.cups.org.yu/download.

539 Vidi više u *Izveštaj 2006*, III.3.

540 Vidi Zajednička deklaracija, http://www.poverenik.org.yu/Dokumentacija/48_ldok.pdf.

541 Iako se ovaj izveštaj Beogradskog centra odnosi na 2007. godinu, u njemu će biti prikazani podaci iz Poverenikovog Izveštaja o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja u 2006. godini, pošto će Izveštaj Poverenika za tekuću godinu biti objavljen u 2008. godini.

njenica da broj neizvršenih rešenja Poverenika, u početku vrlo mali, u poslednje vreme sve više raste."[542]

Tokom 2007. godine, posebnu pažnju javnosti privukao je slučaj (ne)objavljivanja ugovora o koncesiji za izgradnju autoputa Horgoš–Požega, koji je 30. marta potpisao ministar za kapitalne investicije, Velimir Ilić sa španisko-austrijskim konzorcijumom FCC Construction i Alpine Mayreder Bau. Predsednik Skupštine Vojvodine, Bojan Kostreš, je 2. aprila 2007. godine podneo zahtev Vladi Srbije, Ministarstvu za kapitalne investicije i Ministarstvu finansija da, u skladu sa Zakonom o slobodnom pristupu informacijama, objave sadržinu spornog ugovora o koncesiji. Međutim, pomenute institucije su se oglušile o zahtev, zbog čega je upućena žalba Povereniku za informacije od javnog značaja.[543] Ministarstvo za infrastrukturu Republike Srbije[544] je odgovorilo tužbom u nameri da izdejstvuje poništenje rešenja Poverenika, iako je Vrhovni sud Srbije u prethodnih 14 sličnih slučajeva odbacio ovakve tužbe državnih organa.[545] Nakon višemesečnog pritiska javnosti, ministar za infrastrukturu Velimir Ilić je odlučio da ugovor, ipak, objavi, a na pitanje novinara zbog čega je trebalo da prođe toliko vremena da bi do toga došlo, odgovorio je da niko nije bio dovoljno uporan i da mu se tako svidelo.[546] Ugovor o koncesiji za izgradnju autoputa Horgoš–Požega stavljen je na uvid javnosti 20. avgusta 2007. godine. Međutim, bez obzira na to što je bilo najavljeno da će moći da pogledaju celokupan dokument, okupljenim novinarima je, tom prilikom, dat na uvid samo osnovni deo ugovora, dok je 19 aneksa, koji sadrže suštinske informacije o uslovima koncesije, ostalo skriveno od očiju javnosti. Pred novinare iz više od 20 listova, televizija i agencija iznete su samo četiri kopije i jedan originalni primerak osnovnog ugovora, što im je u velikoj meri otežalo da izvrše uvid u ionako nepotpun dokument.[547] Nakon nastavljenog pritiska javnosti na ministra za infrastrukturu, Vlada Republike Srbije jednoglasno je usvojila odluku da se ugovor o koncesiji objavi na njenom sajtu. Ugovor je objavljen sa izuzetkom aneksa 3–5.[548] Kolika je moć pojedinih političkih ličnosti u odnosu prema institucijama svedoči i sličan slučaj u vezi sa objavljivanjem ugovora zaključenim između avio-kompanija JAT Ervejz i ERBAS, vredan 580 miliona dolara, kojim se JAT obavezao da kupi osam aviona tipa A-319. Ugovor je zaključen 1998. godine, i iako je tada uplaćen

542 Izveštaj o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja u 2006. godini, Poverenik za informacije od javnog značaja Republike Srbije, mart 2007. godine, str. 19.

543 „Misterija koncesije", *Politika*, 24. maj, str. A13.

544 Nakon parlamentarnih izbora januara 2007. godine, a u skladu sa koalicionim sporazumom stranaka koje čine vladajuću većinu, bivše Ministarstvo za kapitalne investicije Republike Srbije razloženo je na Ministarstvo za infrastrukturu Republike Srbije, na čijem čelu je ostao Velimir Ilić, i Ministarstvo za telekomunikacije i informatičko društvo Republike Srbije.

545 „Preko poverenika i do broja trabanata", *Danas*, 16. avgust, str. 1.

546 „Ugovor od 23. avgusta i na sajtu Vlade?", *Danas*, 18. i 19. avgust, str. 1.

547 „Aneksi i dalje daleko od očiju javnosti", *Danas*, 21. avgust, str. 1.

548 Vidi više na: http://www.srbija.sr.gov.yu/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=72725.

avans od oko 23,5 miliona dolara, nijedan od aviona još uvek nije isporučen. Nakon što je, povodom žalbe novinara lista *Glas javnosti*, Poverenik za informacije od javnog značaja doneo rešenje kojim se nalaže objavljivanje sadržine ugovora, kompanija JAT Ervejz podnela je tužbu koju je Vrhovni sud Srbije odbacio kao nedopuštenu. Međutim, predsednik Upravnog odbora JAT-a, Miloš Aligrudić, onemogućio je domaću aviokompaniju da sprovede rešenje Vrhovnog suda, obrazlažući ovakav svoj stav mogućnošću da ERBAS tuži za naknadu štete JAT zbog objavljivanja ugovora. S druge strane, zvaničan dopis zamenika generalnog direktora ERBAS-a upućen direktoru JAT-a, do koga je novinar *Glasa javnosti* došao, ukazuje na spremnost evropske kompanije da ugovor bude objavljen ako to postane neizbežno.[549]

Potreba da se usvoji komplementarno zakonodavstvo, uz Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, i dalje postoji.[550] Kada je reč o zaštiti podataka o ličnosti, Ministarstvo pravde Republike Srbije je, u julu 2007. godine, formiralo radnu grupu za izradu zakona o zaštiti podataka o ličnosti. Tako je izrađena radna verzija zakona o zaštiti podataka o ličnosti[551] koja se oslanja na Model zakona o zaštiti podataka o ličnosti Centra za unapređivanje pravnih studija (CUPS) iz 2004. godine.[552] Prema radnoj verziji zakona, nadležnost u oblasti zaštite podataka o ličnosti imaće Poverenik za informacije od javnog značaja Republike Srbije.[553] Ovakav model, koji je, između ostalog, usvojen i u Republici Sloveniji, pokazao se kao izuzetno efikasan budući da omogućava jedinstvenu pravnu praksu u okviru dva veoma bliska područja. Krajem oktobra 2007. godine, istovremeno s predstavljanjem Modela zakona o izmenama i dopunama Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, srbijanskoj stručnoj javnosti je predočen i Model zakona o tajnosti informacija, koji je takođe izradio CUPS.[554] Usvajanjem zakona kojim bi bio regulisan pristup podacima različitih stepena tajnosti, bila bi u velikoj meri zaokružena veoma važna oblast postupanja sa informacijama kojima raspolažu organi javne vlasti.

Da je usvajanje komplementarnog zakonodavstva prioritet, pokazuje i praksa organa javne vlasti. Naime, u izveštaju o sprovođenju zakona o slobodnom pristupu informacijama za 2006. godinu navodi se da je najčešći razlog zbog kojeg su organi javne vlasti odbijali pristup informacijama od javnog značaja bilo pozivanje na poverljivost dokumenata, pri čemu nisu bili pružani dokazi da se odbijanjem pristupa štiti neki pretežniji interes. Sa druge strane, bilo je i slučajeva neopravdanog uskraćivanja pristupa informacijama s pozivom na zakonske odredbe o zaštiti privatnosti.[555]

---

549 „Aligrudić ne poštuje odluku Vrhovnog suda“, *Glas javnosti*, 29. septembar, str. 11.

550 Vidi više u *Izveštaj 2006*, III.3.

551 Vidi „Radna verzija Zakona o zaštiti podataka o ličnosti“ na: http://www.mpravde.sr.gov.yu

552 Vidi „Model zakona o zaštiti podataka o ličnosti“ na: http://www.cups.org.yu/download

553 Vidi „Informacija o Zakonu o zaštiti podataka o ličnosti“ na: http://www.mpravde.sr.gov.yu.

554 Vidi „Model Zakona o tajnosti informacija“ na: http://www.cups.org.yu/download.

555 Izveštaj o sprovođenju zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja u 2006. godini, Poverenik za informacije od javnog značaja Republike Srbije, mart 2007. godine, str. 24 i 25.

Što se tiče zainteresovanosti građana da traže informacije od organa javne vlasti, poslednji Poverenikov izveštaj ukazuje da se broj zahteva za pristup informacijama utrostručio u odnosu na prethodni izveštajni period. Takođe je ocenjeno da je u postupanju organa po zahtevima ostvaren izvestan napredak, ali je, istovremeno, veliki broj žalbi izjavljenih Povereniku ukazivao na to da još uvek ne postoji adekvatna volja organa javne vlasti da omoguće pristup informacijama za koje postoji zakonski osnov da se moraju staviti javnosti na uvid.[556] Kada je u pitanju obaveza podnošenja godišnjih izveštaja, zaključno sa 20. januarom 2007. godine, koji je Poverenik odredio kao krajnji rok za njihovo dostavljanje, izveštaj su dostavila 583 organa, a posle tog roka još 51 organ. U odnosu na prethodni izveštajni period, to je više nego dvostruko veći broj. Međutim, da bi se stekao pravi utisak o učinku organa javne vlasti, treba imati u vidu da postoji nekoliko hiljada entiteta na koje se ova obaveza odnosi (iako celovit registar takvih subjekata još uvek nije sačinjen). U strukturi državnih organa, od šest najviših državnih organa[557] izveštaj nije dostavilo samo Republičko javno tužilaštvo, dok je od 19 ministarstava ovu zakonsku obavezu ignorisalo jedino tadašnje Ministarstvo za kapitalne investicije. Izveštaj Poverenika, međutim, ukazuje da su se javna preduzeća u najvećoj meri oglušila o ovu zakonsku obavezu.[558]

Sličan trend je postojao i u vezi s obavezom objavljivanja informatora o radu organa javne vlasti. Broj onih koji su izašli u susret izričitoj normi Zakona koja ih na to obavezuje, bio je tri i po puta veći u odnosu na prethodni izveštajni period.[559] Kada je u pitanju obaveza organa da sprovedu obuku zaposlenih za primenu zakona, ocena je da je još uvek nedovoljan broj njih to i učinio. Zbog toga je Poverenik u više navrata upućivao inicijativu Ministarstvu za državnu upravu i lokalnu samoupravu Republike Srbije da se Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja uvrsti u gradivo za stručni ispit zaposlenih u državnoj upravi i organima javne vlasti.[560]

Nesprovođenje nadzora nad primenom Zakona i odsustvo prekršajne odgovornosti zbog kršenja njegovih odredbi su, i u ovom izveštajnom periodu, ulazili u glavnu grupu problema koji su otežavali efektivno uživanje prava na slobodan pristup informacijama od javnog značaja. Naime, funkcija obavljanja nadzora nad primenom Zakona stavljena je u nadležnost Ministarstva kulture (čl. 45), koje bi s obzirom na to trebalo i da izradi jedinstveni katalog subjekata na koje se Zakon odnosi. Međutim, od više stotina predmeta sa elementima prekršaja koje je služba Poverenika uputila nad-

556 *Ibid.*, str. 23. i 24.

557 Odredba čl. 22. st. 2. Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja Republike Srbije predviđa da se protiv rešenja Narodne skupštine, predsednika Republike, Vlade Republike Srbije, Vrhovnog suda Srbije, Ustavnog suda i Republičkog javnog tužioca ne može izjaviti žalba, čime se oni izuzimaju iz redovnog postupka pred Poverenikom za informacije od javnog značaja.

558 Vidi napomenu 555, str. 28.

559 Vidi napomenu 555, str. 29.

560 Vidi napomenu 555, str. 27.

ležnom ministarstvu, za nekoliko desetina je pokrenut prekršajni postupak, dok su samo u tri slučaja doneta rešenja prekršajnog sudije, od čega dva kojima je izrečena novčana kazna, a jednim opomena. Kada se ovome doda i jedan slučaj, kojim je prekršajni organ, izrekao novčanu kaznu protiv organa javne vlasti, a na osnovu neposrednog podnošenja prekršajne prijave od strane podnosioca zahteva za pristup informacijama, može se zaključiti da ni 1 odsto od ukupno evidentiranih slučajeva u kojima je postojao osnov za prekršajnu odgovornost, nije završio izricanjem zakonskih kazni.[561] Takođe, usled nedostatka kadrovskih, organizacionih i tehničkih pretpostavki, Ministarstvo kulture nije bilo u mogućnosti da izradi jedinstveni registar subjekata, zbog čega je služba Poverenika u dva navrata od ministarstava i drugih organa javne vlasti zatražila ove podatke u pokušaju da sama izradi ovakav katalog. Međutim, veliki broj organa nije odgovorio na ovu inicijativu.[562]

Na kraju bi se moglo zaključiti da, bez obzira na pojedine pozitivne trendove u primeni Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, uživanje ovog prava u praksi još uvek nije na zadovoljavajućem nivou. Da bi do toga došlo, neophodno je da se sprovede korenita promena političke kulture koja podrazumeva poštovanje i sprovođenje načela vladavine prava kao neprikosnovenog u svakodnevnoj, međusobnoj interakciji građana i organa koji u njihovo ime vrše javnu vlast.

2.3. Tranziciona pravda – Suočavanje s prošlošću u Srbiji

Suočavanje sa prošlošću u Srbiji, otežano je prirodom oružanih sukoba koji su se dogodili u bivšoj Jugoslaviji i prirodom autoritarnog režima koji ih je izazvao. Ratovi u bivšoj Jugoslaviji imali su karakter i međunarodnog i unutrašnjeg sukoba, dok su žrtve kršenja ljudskih prava bili građani drugih republika SFRJ, ali i građani Srbije.

Tokom 2007. godine, najznačajniji događaj u ovoj oblasti bio je donošenje presude Međunarodnog suda pravde u sporu između Bosne i Hercegovine i Srbije. Pored toga, uočen je izvestan napredak u oblasti suđenja za ratne zločine u Srbiji, ali je u ostalim oblastima tranzicione pravde, pre svega u oblasti institucionalne reforme (lustracije i vetinga) i utvrđivanja istine o prošlosti, malo toga učinjeno. Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava se ne sprovodi, a inicijative za utvrđivanje istine o prošlosti nisu institucionalizovane niti su predmet interesovanja državnih institucija.

2.3.1. Presuda Međunarodnog suda pravde

Međunarodni sud pravde (MSP), glavni sudski organ Ujedinjenih nacija, doneo je 27. februara 2007. svoju dugo očekivanu presudu po tužbi Bosne i Hercegovine protiv Savezne Republike Jugoslavije, odnosno Srbije, za genocid izvršen to-

561 Vidi napomenu 555, str.18.

562 Vidi napomenu 555, str.19.

kom oružanog sukoba u BiH 1992–1995.[563] Pored izuzetno složenog meritornog pitanja postojanja genocida u BiH i odgovornosti Srbije kao države za taj genocid, sam slučaj su pratili jednako složeni procesni problemi, zbog kojih je, između ostalog, Sudu bilo potrebno preko 14 godina da donese svoju odluku.

Naime, kako je nadležnost MSP dobrovoljna, odnosno zasniva se na pristanku država u sporu, BiH je tadašnju Saveznu Republiku Jugoslaviju mogla tužiti samo po jednom osnovu – članu IX Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida od 1948, koji sadrži klauzulu kojom se pristaje na nadležnost MSP. Sud je 1996. i presudio da ima nadležnost isključivo po članu IX Konvencije.[564] Tako su u nadležnosti MSP bili samo navodni slučajevi genocida izvršenog tokom rata u BiH, dok on nije imao nadležnost da utvrđuje odgovornost Srbije bilo za ratne zločine, bilo za zločine protiv čovečnosti, niti za kršenje pravila o zabrani upotrebe sile ustanovljene međunarodnim običajnim pravom i Poveljom UN. Takođe, sam zločin genocida je članom II Konvencije o genocidu vrlo striktno definisan, kao vršenje jedne od pet propisanih radnji izvršenja, pre svega ubistva, praćene specifičnom namerom da se jedna etnička, nacionalna, verska ili rasna grupa uništi kao takva.

S druge strane, mada je MSP 1996. presudio da ima nadležnost na osnovu člana IX Konvencije o genocidu, posle pada režima Slobodana Miloševića 2000. nove vlasti u Srbiji i SRJ su pribegle novoj proceduralnoj strategiji u nadi da će izbeći meritornu presudu MSP. Naime, Miloševićev režim je insistirao na tzv. tezi kontinuiteta SRJ sa prethodnom Socijalističkom Federativnom Republikom Jugoslavijom, odnosno da su SRJ i SFRJ jedna ista država. Nove, demokratske vlasti su pak odbacile tezu kontinuiteta, ustvrdivši da je SRJ država sukcesor SFRJ, poput Hrvatske, BiH ili Slovenije. U tom smislu, nove vlasti SRJ podnele su MSP zahtev za revizijom presude o nadležnosti iz 1996, tvrdeći da u relevantno vreme SRJ nije bila članica UN niti ugovornica Konvencije o genocidu. Ovakav zahtev SRJ imao je osnova, pre svega, u nekonzistentnoj praksi organa UN prema navodnom kontinuitetu SRJ u odnosu na SFRJ.

Sud je zahtev za revizijom odbacio 2003. iz formalnih razloga. U međuvremenu se i SRJ transformisala u Srbiju i Crnu Goru, te konačno u samu Srbiju. S druge strane, Sud je dozvolio Srbiji da u raspravi o meritumu slučaja u genocidu tokom više meseci 2006. ponovo pokrene pitanje nadležnosti. U svojoj konačnoj presudi iz februara 2007, Sud je sve prigovore o nenadležnosti definitivno odbacio.

U meritumu, Sud je utvrdio da je zločin genocida u BiH izvršen „samo“ u Srebrenici u julu 1995, kada su snage Vojske Republike Srpske ubile preko 7.000 Bošnjaka, a u skladu sa pravnosnažnim presudama Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju.[565] Sud je time odbio glavnu tezu zastupnika BiH da svi

563 *Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro*), Judgment, 27 February 2007, dostupna na www.icj-cij.org.

564 *Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, Preliminary Objections, Judgment, *ICJ Reports 1996*, p. 595.

565 Presuda MSP, st. 291–297.

zločini učinjeni u BiH u celini čine genocid. Takođe, Sud je ustanovio da Srbija nije odgovorna za ovaj genocid, s obzirom da nije držala Republiku Srpsku kao takvu pod svojom potpunom kontrolom, niti je imala efektivnu kontrolu nad konkretnom vojnom operacijom u Srebrenici.[566] Sud takođe nije smatrao da je Srbija bila saučesnik u ovom zločinu, s obzirom da nije dokazano da su vlasti Srbije znale za genocidnu nameru rukovodstva VRS.

Ipak, Sud je ustanovio da je Srbija prekršila član I Konvencije o genocidu, koji ustanovljava obavezu država da zločin genocida sprečavaju i kažnjavaju. Naime, Sud je našao da je Srbija bila svesna ozbiljnog rizika da će snage VRS izvršiti genocid u Srebrenici, a da nije ništa učinila da taj genocid spreči. Takođe, Srbija nije kaznila učinioce tog genocida, s obzirom da je propustila da optužene za genocid, pre svega Ratka Mladića, preda Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju.[567]

Sud je odbio zahtev BiH za novčanim reparacijama, našavši da njegova deklaratorna odluka da je u Srebrenici izvršen genocid predstavlja dovoljnu satisfakciju. Sud je takođe naložio Srbiji da smesta uspostavi punu saradnju sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju.[568]

Presuda MSP je u široj javnosti i u Srbiji i u BiH mahom pogrešno shvaćena, kao sudska abolicija Srbije od njene umešanosti u rat u BiH. Takva tumačenja isključivo su plod nerazumevanja dobrovoljne prirode nadležnosti MSP, koja je u ovom slučaju bila ograničena samo na genocid i nije obuhvatala ni agresiju ni druge međunarodne zločine, kao i nerazumevanja vrlo striktne pravne definicije genocida, pojma koji je inače vrlo podložan inflaciji i političkoj manipulaciji.

Mada je presuda MSP u potpunosti potvrdila nalaze Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i obim zločina izvršenih u BiH, ona je, iz formalnih razloga, ograničenog obima. Nažalost, Srbija još nije postupila po nalogu MSP da Ratka Mladića preda Tribunalu, i uspostavi punu saradnju s ovim međunarodnim sudom. Neuspešno se završio i pokušaj nekih političkih stranaka i nevladinog sektora da Skupština Srbije usvoji deklaraciju kojom bi osudila srebrenički genocid. U svakom slučaju, Srbija ima nesumnjivu obavezu na osnovu Povelje UN da u najskorijem roku presudu i izvrši.

2.3.2. Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju

2.3.2.1. Uvod

Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju (Haški tribunal) osnovan je Rezolucijom 827 Saveta bezbednosti UN od 21. maja 1993. godine, da bi sudio licima odgovornim za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava na terito-

566 *Ibid*., st. 391–415.

567 *Ibid*., st. 425–450.

568 *Ibid*., st. 463.

riji bivše SFRJ od 1991. godine.[569] Delatnost Haškog tribunala je bliže regulisana njegovim Statutom, koji čini sastavni deo Rezolucije 827, dok je sudski postupak uređen Pravilnikom o postupku i dokazivanju koji donose sudije Haškog tribunala. Sam Haški tribunal ima tri organizaciona i međusobno nezavisna dela – sudska veća, tužioca i Sekretarijat (čl. 11 Statuta). Haški tribunal i nacionalni sudovi imaju konkurentnu nadležnost da sude za ratne zločine, zločine protiv čovečnosti i genocid, mada Haški tribunal ima primat i može preuzeti predmet od domaćeg suda (čl. 9 Statuta). Po Statutu Haškog tribunala, osnovi individualne krivične odgovornosti su direktna i komandna odgovornost (čl. 7 Statuta). Pošto Haški tribunal ne poseduje svoje mehanizme prinude, države su dužne da s njim sarađuju, pre svega u obezbeđivanju prisustva okrivljenih lica i u prikupljanju dokaza (čl. 29 Statuta). Način i postupak saradnje s Haškim tribunalom regulisani su posebnim Zakonom o saradnji.[570]

Na osnovu rezolucije br. 1503 Saveta bezbednosti, Tribunal je dužan da svoj rad završi do 2010. godine, dok je tužilac bio obavezan da završi sve istrage i podigne nove optužnice do kraja 2004. godine. Izlazna strategija Tribunala obuhvata nekoliko elemenata. Prvo, Tribunal će se baviti samo optuženima najvišeg ranga koji su najodgovorniji za zločine učinjene na teritoriji bivše Jugoslavije, a kojima su države zbog unutrašnjih političkih problema najmanje i sposobne da sude. U tom smislu su dopunjena i Pravila o postupku i dokazivanju, tako da po pravilu 28, optužnica ne može proći sudsku kontrolu ukoliko optuženi nije odgovarajuće važnosti. Drugo, Tribunal će domaćim sudovima prepustiti određen broj predmeta, u skladu sa pravilom 11 *bis,* i to državi u kojoj je krivično delo izvršeno, državi u kojoj je okrivljeni uhapšen ili bilo kojoj drugoj državi koja je spremna i voljna da mu sudi, pod uslovom da se okrivljenom obezbedi pravično suđenje i da mu se ne može izreći smrtna kazna. Tribunal i Tužilaštvo aktivno učestvuju u poboljšavanju kapaciteta nacionalnih sudova radi procesuiranja ratnih zločina.

2.3.2.2. Presude Haškog tribunala u 2007. godini[571]

Dragan Zelenović (IT-96-23/2). – Dragan Zelenović je presudom Pretresnog veća osuđen na 15 godina zatvora za silovanje i mučenje bosanskih Muslimanki iz opštine Foča, u istočnom delu Bosne i Hercegovine. Zelenović je 10. juna 2006. prebačen u Haški tribunal, a 17. januara 2007. izjasnio se krivim. Potvrdno se izjasnio o krivici po sedam tačaka optužnice za mučenje i silovanje više žena i devojaka, bosanskih Muslimanki, nakon što su srpske snage zauzele Foču u aprilu 1992. godine. Te žene su mučene i silovane za vreme svog zatočeništva na nekoliko loka-

569 Vidi I. Bandović (pr.), *Rad Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju i domaćih sudova za ratne zločin*e, Beogradski centar za ljudska prava, 2005.

570 Zakon o saradnji Srbije i Crne Gore s Međunarodnim tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine *(Sl. list SRJ,* 18/02 i *Sl. list SCG,* 16/03). Više o Zakonu vidi u *Izveštaj 2005*, IV.2.5.1.

571 Presude Haškog tribunala se mogu naći na http://www.un.org/icty/bhs/frames/cases.htm.

cija širom Foče u periodu od jula do oktobra 1992. Zelenović je proglašen krivim da je lično počinio devet silovanja, od kojih je osam okvalifikovano kao mučenje i silovanje. Proglašen je krivim za dva slučaja silovanja kao saizvršilac, od kojih je jedan okvalifikovan i kao mučenje i kao silovanje, i za jedan slučaj mučenja i silovanja putem pomaganja i podržavanja. Četiri silovanja u kojima je učestvovao bila su grupna silovanja, koja su uključivala još trojicu ili više počinilaca.

Blagojević i Jokić (IT-02-60). – Žalbeno veće Haškog tribunala potvrdilo je osuđujuće presude kojima su bivši oficiri vojske bosanskih Srba (VRS) Vidoje Blagojević i Dragan Jokić proglašeni krivim za zločine protiv čovečnosti i kršenja zakona i običaja ratovanja počinjene nad Bošnjacima na području Srebrenice u julu 1995. godine. Veće je preinačilo presudu koja je Blagojeviću izrečena za saučesništvo u genocidu i u skladu s tim smanjilo mu kaznu na 15 godina zatvora. Draganu Jokiću je potvrđena kazna od devet godina zatvora.

Milan Martić (IT-96-23/2). – Milan Martić, bivši politički vođa hrvatskih Srba osuđen je na 35 godina zatvora za zločine protiv čovečnosti i ratne zločine počinjene u ranim devedesetim godinama protiv Hrvata i drugih nesrba u Hrvatskoj. Martić je osuđen po 16 tačaka optužnice za dela koja uključuju progone, ubistva, mučenje, deportaciju, napade na civile, bezobzirno razaranje civilnih područja i druge zločine protiv čovečnosti i kršenja ratnih zakona i običaja. Oslobođen je krivice po jednoj tački optužnice kojom je bio optužen za istrebljenje. Između 1991. i 1995, Martić je bio na položajima ministra unutrašnjih poslova, ministra obrane i predsednika samoproglašene Srpske Autonomne Oblasti Krajina, koja je kasnije preimenovana u Republiku Srpsku Krajinu.

Limaj i drugi (IT-03-66). – Žalbeno veće Haškog tribunala potvrdilo je oslobađujuću presudu jednom od bivših vođa OVK Fatmira Ljimaja (*Limaj*) krivice za zločine nad Albancima i Srbima u logoru Lapušnik. Od optužbe za zločine koji su počinjeni kod Orahovca od marta do jula 1998. godine Tribunal je oslobodio i Ljimaju podređenog Isaka Muslijua (*Musliu*). Istovremeno, Tribunal je potvrdio prvostepenu presudu kojom je trećeoptuženi Haradin Baljaj (*Bala*) osuđen na 13 godina zatvora. Prvostepenom presudom, izrečenom 30. novembra 2005, sudsko veće Tribunala oslobodilo je Ljimaja i saoptuženog Isaka Muslijua krivice po svim tačkama optužnice, ocenjujući da tužioci nisu dokazali da su oni imali bilo kakvu ulogu u Lapušniku. Trećeoptuženi Haradin Baljaj osuđen je na 13 godina zatvora zbog streljanja devet Albanaca, koji su bili pritvoreni u logoru, na planini Beriša, 26. jula 1998. On je osuđen i za mučenje i okrutno postupanje prema zarobljenicima.

Mrkšić i drugi (IT-95-13/1). – Pretresno veće osudilo je oficire bivše JNA Mileta Mrkšića na 20 godina zatvora i Veselina Šljivančanina na pet godina za pomaganje ubistva i mučenja hrvatskih zarobljenika u Vukovaru 1991, a trećeoptuženog Miroslava Radića je oslobodio krivice. Mrkšić je proglašen krivim za pomaganje i podržavanje mučenja, okrutnog postupanja i ubistva 194 hrvatska zarobljenika,

prethodno izvedenih iz vukovarske bolnice, na farmi Ovčara 20. novembra 1991. Šljivančanin je proglašen krivim za pomaganje i podržavanje u mučenju zarobljenika, a oslobođen je krivice za ubistvo. I Mrkšić i Šljivančanin su osuđeni za kršenje zakona i običaja ratovanja. Radić je oslobođen svih optužbi i pušten je na slobodu. Sudsko veće je zaključilo da optuženi nisu bili učesnici u „zajedničkom zločinačkom poduhvatu" čiji je cilj bilo ubistvo osoba izvedenih iz bolnice, kako je tvrdila optužba, niti da je bilo ko od njih naredio streljanje hrvatskih zarobljenika koje su počinili pripadnici lokalne teritorijalne odbrane i paravojnih snaga.

Halilović (IT-01-48). – Žalbeno veće Haškog tribunala potvrdilo je oslobađajuću presudu izrečenu Seferu Haliloviću, bivšem zameniku komandanta i načelnika Glavnog štaba Armije BiH za zločine počinjene protiv bosanskih Hrvata tokom rata 1992–95. Halilović je novembra 2005. oslobođen krivice po svim tačkama optužnice vezane za njegovu komandnu odgovornost za ubistva koja su počinili pripadnici snaga Armije BiH u selima Grabovica i Uzdol, na području Jablanice i Prozora u Hercegovini, u septembru 1993.

Dragomir Milošević (IT-98-23). – Haški tribunal osudio je generala u penziji Vojske RS Dragomira Miloševića na 33 godine zatvora za opsadu Sarajeva. On je osuđen zbog zločina nad civilima u Sarajevu, koje je bilo pod opsadom od 1992. do 1995. godine. Presuda uključuje i bombardovanje pijace Markale, 28. avgusta 1995, u kojem je poginulo 34 civila, a 78 ranjeno. Sudsko veće Patrika (*Patrick*) Robinsona proglasilo je Miloševića krivim za kampanju bombardovanja Sarajeva i gađanja iz snajpera njegovih građana od avgusta do novembra 1995. sa položaja Sarajevsko-romanijskog korpusa Vojske Republike Srpske kojim je komandovao. Milošević je u četiri tačke bio optužen za zločine protiv čovečnosti – ubistva i nečovečna dela, a u tri tačke za kršenja zakona i običaja ratovanja – protivpravno terorisanje civila i napade na civile od avgusta 1994. do novembra 1995. godine.

Presude zbog nepoštovanja suda. – Raspravno veće proglasilo je Domagoja Margetića, novinara iz Hrvatske, krivim za nepoštovanje Međunarodnog suda zbog objavljivanja popisa imena zaštićenih svedoka i osudilo ga na tri meseca zatvora i novčanu kaznu od 10.000 eura. Haški tribunal je do sada vodio postupke zbog nepoštovanja suda protiv 19 osoba, među kojima se nalaze optuženi, branioci, svedoci, novinari i drugi, po optužbama koje uključuju zastrašivanje svedoka, odbijanje davanja odgovora na pitanja postavljena u sudnici, otkrivanje poverljivih sudskih dokumenata i povrede zaštitnih mera.

2.3.3. Saradnja Srbije sa Haškim tribunalom

Tokom 2007. godine saradnja Srbije sa Haškim tribunalom je u odnosu na 2006. godinu bila intenzivnija i odlikovala se, pre svega, hapšenjem dva begunca, Vlastimira Đorđevića i Zdravka Tolimira. Vlastimir Đorđević bio je visoki funkcioner u policiji Srbije, a optužen je za zločine protiv čovečnosti i ratne zločine poči-

njene protiv kosovskih Albanaca 1999. godine. Đorđević je uhapšen 17. juna u Crnoj Gori pošto je bio u bekstvu više od tri godine. Njegovo hapšenje je rezultat saradnje između Tužilaštva Haškog tribunala i vlasti Crne Gore i Srbije. Zdravko Tolimir, visoki oficir vojske bosanskih Srba optužen za genocid i druge zločine počinjene u Srebrenici 1995. godine, prebačen je 1. juna u pritvor Haškog tribunala. Uhapšen je 31. maja pošto je bio u bekstvu više od dve godine.

Osnovna obaveza Srbije i dalje ostaje hapšenje i izručenje bivšeg glavnokomandujućeg Vojske Republike Srpske, generala Ratka Mladića. Ovo su u svojim izveštajima Savetu bezbednosti UN 10. decembra 2007. naglasili predsednik i tužilac Haškog tribunala. U bekstvu se do završetka ovog izveštaja nalaze još četiri optužena, među njima najvažniji, Radovan Karadžić i Ratko Mladić. Tribunal neće prestati sa radom sve dok se oni ne privedu pravdi.

2.3.4. Izveštavanje štampanih medija u Srbiji o Haškom tribunalu

Tekstovi o radu Haškog tribunala su druga tema po učestalosti među tekstovima u novinama koje su, za potrebe ovog izveštaja, pratili saradnici Beogradskog centra za ljudska prava. Gotovo svaki peti, tačnije njih 18,45 odsto, posvećeno je njoj. Znatan deo tekstova je za temu imao sada već bivšu glavnu tužiteljku Haškog tribunala, Karlu Del Ponte, i bio je, uglavnom, u negativnom kontekstu („Pogana Karla“, *Press*, 19. mart, str. 3, „Del Ponte – đavola jadna Srbija“, *Politika*, 17. mart, str. 4). S druge strane, veliki publicitet su dobile optužbe zamenika Del Ponte Džefrija Najsa (*Geoffrey Nice*) da je ona štitila Beograd od odgovornosti („Karla šurovala sa Beogradom“, *Kurir*, 16. april, str. 3, „Karla Del Ponte: nisam štitila Beograd“, *Politika*, 21. april, str. 4). Prostor u medijima bio je posvećen i navodnom sporazumu Radovana Karadžića i Ričarda Holbruka (*Richard Holbrooke*) kojim se nekadašnjem političkom vođi bosanskih Srba navodno garantuje sudski imunitet („Američki dil sa Radovanom“, *Kurir*, 22. mart, str. 5, „Artmanova: Zapad kočio hapšenje Karadžića“, *Politika*, 8. septembar, str. 4). Ti napisi su plasirani s namerom da eventualnu odgovornost za izručenje Karadžića skinu sa Srbije i da dodatno diskredituju SAD, koje, naročito zbog stava o Kosovu i Metohiji, uživaju status najvećeg državnog i nacionalnog neprijatelja. Mediji su, naročito u drugoj polovini 2007, bili puni izjava srpskih zvaničnika da nijedna od zvaničnih ustanova ne krije Ratka Mladića i ostale begunce kao i tvrdnji da će begunci ubrzo biti uhapšeni („Vojska ne čuva haške begunce“, *Večernje novosti*, 8. jun, str. 2, „Na tragu smo jednom beguncu“, *Blic*, 18. novembar, str. 2).

Veliki publicitet je dobila odluka državnih organa Srbije da raspišu nagradu od milion evra za informacije o kretanju Karadžića i Mladića kao i nagradu od po 250.000 evra za informacije o preostala dva begunca, Goranu Hadžiću i Stojanu Župljaninu („Milion evra za Ratka“, *Kurir*, 13. oktobar, str. 2).

Srpski mediji su tokom 2007. pratili suđenja u Tribunalu, a najviše prostora je dobila oslobađajuća presuda za Miroslava Radića, jednog od optuženih iz tzv. „Vukovarske trojke“ kao i žestoke reakcije na ovu presudu iz Hrvatske („Prvi Srbin

koji je pobedio Hag, *Večernje novosti*, 29. septembar, str. 16, „Radić oslobođen, Mrkšiću 20 a Šljivančaninu 5 godina“, *Politika*, 28. septembar, str. 5, „Hrvatska razočarana“, *Večernje novosti*, 29. septembar, str. 18).

Suđenje lideru ultradesničarske Srpske radikalne stranke (SRS) Vojislavu Šešelju je bilo tema koja se tokom cele godine nalazila u izveštajima medija. Za to je naročito zaslužna njegova SRS, najsnažnija partija u srpskom parlamentu, čestim konferencijama za novinare na tu temu kao i organizacijom nekoliko kvazi-naučnih skupova na kojima su se negirali i poricali stvarni događaji u kojima su Šešelj i SRS imali negativne uloge. Osim toga, SRS i „patriotski“ mediji su suđenje Šešelju koristili i kao povod za napade na Tribunal (*Press*, 22. mart, str. 5) i sve one koji su, na neki način, povezani s njim, od predsednika Srbije do Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije. Suđenje je počelo 7. novembra, posle pet godina pripreme. SRS je mesecima zahtevala direktan prenos suđenja na državnoj televiziji. RTS je taj zahtev prvo odbila, jer to „narušava njenu funkciju i ulogu“ („RTS ne može da prenosi sednice skupštine i suđenje Šešelju“, *Politika*, 2. novembar, str. 8) a zatim prihvatila da suđenje prati kao kombinaciju direktnih prenosa, odloženih snimaka i redovnih izveštaja iz Haga u posebnim emisijama („Suđenje Šešelju ipak na RTS“, *Kurir*, 6. novembar, str. 8, „Prenos suđenja Šešelju na RTS-u“, *Politika*, 6. novembar, str. 8 i „Tijanić: Cekiću, šta je sa Šešeljom“, *Press*, 6. novembar, str. 2). Odloženi prenos početka suđenja Šešelju je, na Drugom programu državne televizije, gledalo 2,5 miliona ljudi, odnosno svaki treći stanovnik Srbije. „Građani će imati priliku da vide kako Voja razbija Haški tribunal, ali i kako kao kule od karata padaju propagandne laži o Srbima u ratu u BiH i Hrvatskoj“, izjavio je tada funkcioner SRS Dragan Todorović (*Press*, 10. novembar, str. 2).

Izveštavanje srpskih medija o Haškom tribunalu u 2007. godini se ne razlikuje od izveštavanja o ovom sudu u prethodnim godinama. Ono je u velikoj meri negativno i sa konstantnim podsećanjem da ta institucija ne primenjuje ista merila za Srbe i pripadnike drugih naroda. Kada su mediji i iznosili kritičke primedbe o radu Tribunala, za koje ima dosta osnova, kao što je na primer, ona o predugom čekanju optuženih na početak suđenja, oni su to u većini slučajeva činili, pre svega, da potvrde unapred prihvaćen negativan stav o ovom telu UN, a ne da bi analizirali rad tog međunarodnog suda i podsećali na ono što se događalo na prostorima bivše Jugoslavije u poslednjoj deceniji prošloga veka.

2.3.5. Reparacije

Prema definiciji Generalnog sekretara UN, države, suočene sa rasprostranjenim povredama ljudskih prava, obavezne su da deluju ne samo protiv počinilaca već i u korist žrtava – putem reparacija. Programi pružanja nadoknade štete žrtvama mogu poslužiti kao efikasna dopuna radu sudova i komisija za istinu, u cilju stvaranja uslova za pomirenje i uspostavljanja poverenja žrtava. Pored materijalnih, reparacije uključuju i nematerijalne elemente, kao što su povraćaj zakonskih prava žrtava, programi rehabilitacije za žrtve i simbolične mere – zvanična izvinjenja, spomenike i komemoracije.

U Srbiji tokom 2007. godine nije uočen značajan napredak u sferi materijalnih i simboličkih reparacija. Čak i u slučaju presude Međunarodnog suda pravde, ozbiljna javna rasprava je izostala, a sama presuda u javnosti Srbije je krivo interpretirana zahvaljujući, pre svega, medijima koji su presudu i njene posledice površno i nepotpuno prenele srbijanskoj javnosti. Jedina zvanična reakcija povodom presude bilo je obraćanje javnosti Predsednika Srbije, Borisa Tadića. On se u njemu založio da u Narodnoj skupštini Republike Srbije bude usvojena deklaracija „kojom će nedvosmisleno osuditi zločin u Srebrenici“[572]. Međutim, ova inicijativa nije naišla na podršku vladajuće političke većine u Srbiji, zbog stava Demokratske stranke Srbije koja nije htela da osudi zločin u Srebrenici, već je tražila da ova deklaracija obuhvati sve zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije. Na ovaj način, ublažavanjem i relativizacijom zločina u Srebrenici, čitava inicijativa nije zadobila dovoljnu političku podršku i rad na njoj je obustavljen, a Srbija izgubila šansu da putem najvišeg zakonodavnog tela uputi izvinjenje žrtvama i prvi put osudi genocid u Srebrenici.

U oblasti materijalnih reparacija, najveći doprinos ostvarivanju naknade štete za kršenja ljudskih prava iz prošlosti, dao je Fond za humanitarno pravo, nevladina organizacija iz Beograda, koja je i tokom 2007. godine inicirao pokretanje postupaka za naknade štete žrtvama. Prema podacima Fonda, od 1. septembra 2006. godine, ova organizacija je pokrenula 11 sudskih postupaka za kršenje prava Bošnjaka u Sandžaku od strane srpske vojske i policije.[573]

2.4. Suđenja za ratne zločine u Srbiji[574]

Tokom 2007. godine rad državnih organa na polju procesuiranja ratnih zločina je u izvesnoj meri intenziviran. Pored Veća za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu i Tužilaštva za ratne zločine koji su bili vrlo aktivni, i Ministarstvo prav-

572 Obraćanje predsednika Srbije povodom presude Međunarodnog suda pravde može se naći na http://www.predsednik.yu/mwc/default.asp?c=303000&g=20070226153606&lng=cir&hs1=0

573 Više podataka o ovim postupcima može se naći na sajtu Fonda za humanitarno pravo na http://www.hlc-rdc.org/storage/docs/f09a42d0b43e5af6ddad75bcb3b1c5e6.pdf.

574 Ovaj tekst je rezultat celogodišnjeg rada saradnika Beogradskog centra za ljudska prava u okviru projekta „Monitoring i izveštavanje o aktivnostima pravnih institucija u Srbiji u oblastima organizovanog kriminala, ratnih zločina, diskriminacije i nasilja u porodici“. Zahvaljujući projektu, saradnici Centra su na mnogo neposredniji način pratili rad pravosudnih i drugih državnih organa i uopšte dešavanja u ovoj oblasti, sistematskim prikupljanjem informacija uz pomoć izveštaja medija i nevladinih organizacija, i naročito ličnim prisustvom suđenjima, okruglim stolovima i tribinama organizovanim na ove teme, kao i razgovorima s predstavnicima državnih organa i stručne javnosti. Pored ovog teksta, koji predstavlja sveobuhvatni pregled stanja u oblasti suđenja za ratne zločine u Srbiji u 2007. godini, rezultat projektnih aktivnosti ogleda se i u tri tromesečna biltena pod nazivom *Osmatračnica*, u kojima je ova tema detaljnije obrađena, kao i mesečnim izveštajima o radu saradnika i prikupljenoj medijskoj dokumentaciji. Podaci i ocene iznete u ovom tekstu oslanjaju se na informacije iznete u pomenutom biltenu i mesečnim izveštajima i sadržane u prikupljenoj medijskoj dokumentaciji koji su dostupni na internet stranici Beogradskog centra za ljudska prava (www.bgcentar.org.yu). Zbog toga u ovom tekstu nije korišćen klasičan pristup u navođenju izvora (vidi ostale tekstove u ovom delu Izveštaja).

de kroz zakonske predloge i parlament (usvajanjem ovih predloga) su načinili pozitivne promene u cilju lakšeg i efikasnijeg rada u ovoj oblasti.

Promenjena je dosadašnja organizacija istražnog postupka koja je uzrokovala značajne probleme u ovoj oblasti. Rukovodenje istragom je u novom Zakoniku o krivičnom postupku[575] prebačeno na tužioca.

Do sada su istrage vodili policija, tačnije Služba za otkrivanje ratnih zločina (izuzetno mala služba skromnog kapaciteta) i UBPOK zajedno s Tužilaštvom za ratne zločine. Najveći teret u toj podeli bio je na tužilaštvu koje nije raspolagalo odgovarajućim sredstvima. Novim ZKP-om predviđena je mogućnost da tužilaštvo oformi sopstveni tim za istraživanje čime bi se omogućila bolja i temeljnija istraga.

Nadležnost Tužilaštva je zaokružena i Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku za ratne zločine.[576] Od sada će u nadležnosti Tužilaštva biti i gonjenje lica koja pomažu u skrivanju osumnjičenih za ratne zločine. Procesuiranje ratnih zločina i krivičnih dela povezanih s njima (pomaganje i skrivanje optuženih) biće olakšano kada za sva ova dela bude bilo nadležno isto veće. Do sada se pomagačima sudilo pred Opštinskim sudom gde se postupci nisu mogli efikasno voditi.

Ipak, ukoliko se ne unapredi saradnja s MUP-om, promene zakonskih odredbi neće otkloniti sve probleme. Saradnja je poboljšana osnivanjem Službe za otkrivanje ratnih zločina u okviru MUP-a ali kako se radi o maloj službi skromnih kapaciteta veća podrška je neophodna. Policajci teško pristaju da rade u ovoj službi a od ministarstva nisu posebno stimulisani kroz veće plate i beneficije dok kod kolega ne nailaze na saradnju, između ostalog i zato što se policajci često pojavljuju kao izvršioci krivičnih dela koja ova služba treba da istražuje.

Dodatni problem predstavlja kapacitet Posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu.

Za suđenja za ratne zločine najčešće je dostupna jedna sudnica, što je, uz mali broj sudija, ograničavajuci faktor. Istovremeno se može voditi maksimalno 5 do 6 predmeta. Kada se uzme u obzir da suđenja traju najčešće oko dve godine jasno je da sud ne može izreći više od 2–3 presude godišnje, što je mali broj, posebno ako se zna da se u istrazi nalazi preko 10 predmeta, a da se očekuje da Haški tribunal u skladu sa svojom izlaznom strategijom prosledi srpskom pravosuđu još nekoliko predmeta.

Jedna od važnih novina biće odredba ZKP iz 2006. koja ograničava mogućnost vraćanja predmeta na ponovno suđenje i nameće obavezu VSS da uočene nepravilnosti u postupku sam otkloni i donese presudu. Kako je VSS uspostavio praksu ukidanja presuda i vraćanja predmeta na ponovno suđenje („Sjeverin“, „Podujevo“, „Ovčara“) ovakva zakonska odredba biće prilika da se jasno pokaže da li postoji

575 Primena ZKP donetog 2006. godine odložena je do 31. decembra 2008.

576 *Sl. glasnik RS*, 101/07.

volja VSS da na konstruktivniji način postupa u suđenjima za ratne zločine.[577] Dosadašnjim postupanjem ne samo da se gubi na efikasnosti postupka nego se gubi i poverenje, kako porodica žrtava, tako i međunarodnih institucija, pre svega Haškog tribunala, od koga se očekuje da u skladu sa svojom izlaznom strategijom ustupi neke predmete domaćem pravosuđu. Odluke VSS su još čudnije ako se zna da su suđenja od strane svih posmatrača ocenjena kao profesionalna, a da niko od učesnika u postupku nije ozbiljno dovodio u pitanje stručnost i objektivnost sudija.

Otpor koji prema suđenjima za ratne zločine postoji u javnosti, ali i nedovoljna podrška izvršne vlasti, doprinosi stvaranju atmosfere u društvu koja oštećene i druge svedoke odvraća od svedočenja, što dodatno otežava vođenje postupaka. Pored napora koje u poslednje vreme pokazuje i Tužilaštvo za ratne zločine, ovim problemom se već dugi niz godina bavi Fond za humanitarno pravo.

FHP zastupa žrtve u sudskim postupcima za ratne zločine i ohrabruje njihovo učešće na ovim suđenjima. On je izgradio model za pružanje podrške svedocima i žrtvama kako bi se na suđenjima čuo i glas žrtava, pribavila relevantna dokumentacija i obezbedila svedočenja važna za utvrđivanje istine, kako bi se u cilju otvaranja novih istraga otkrile činjenice koje govore o izvršenju krivičnih dela i počinilaca koji nisu obuhvaćeni optužnicom i kako bi se razjasnio kontekst događaja u okviru kojeg se ratni zločin dogodio.[578]

Saradnja izmedu tužilaštava u regionu bila je intenzivna. Pored sporazuma o saradnji koji već postoje s Hrvatskom[579] i Bosnom i Hercegovinom,[580] 31. oktobra je potpisan i *Sporazum o saradnji u krivičnom gonjenju učinilaca krivičnih dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom* s Crnom Gorom.

Sarađuje se i s kosovskim sudovima pod nadležnošću UNMIK-a, ali na znatno nižem nivou nego s organima ostalih gorenavedenih zemalja.

Od svog osnivanja, Tužilaštvo za ratne zločine izloženo je političkim pritiscima. Oni uglavnom dolaze od SRS, a intenzivirani su pred početak suđenja Vojislavu Šešelju. U ovome učestvuje i deo medija, objavljujući lažne optužbe članova SRS, bez ikakvog proveravanja činjenica koje iznose članovi ove stranke. Po pravilu, izjave odgovornih lica iz tužilaštva kojim se demantuju lažni navodi se ne objavljuju.

577 VSS ni u jednom slučaju nije iskoristio zakonsku mogućnost da u postupku po žalbi, za krivična dela ratnih zločina, zbog uočenih nepravilnosti otvori pretres i donese presudu.

578 Izveštaj FHP, Savetovanje svedoka/žrtava i zastupanje pred sudom: model podrške – Izveštaj o realizaciji projekta, 21. februar 2007, www.hlc-rdc.org.

579 Memorandum o saglasnosti u ostvarivanju i unapređenju saradnje u borbi protiv svih oblika teškog kriminala zaključen je 5. februara 2005. godine i Sporazum o saradnji u progonu učinilaca krivičnih dela ratnih zločina, zločina protiv čovečnosti i genocida 13. oktobra 2006. godine.

580 Prvog jula 2005. potpisan je Memorandum o saglasnosti u ostvarivanju i unapređenju saradnje u borbi protiv svih oblika teškog kriminala zaključen između Republičkog javnog tužilaštva i Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije i Tužilaštva Bosne i Hercegovine.

Verbalni napadi i pretnje tužiocu za ratne zločine, njegovim zamenicima i portparolu tokom 2007. godine bile su česte. Čak su se u Skupštini Srbije više puta mogle čuti uvrede na račun predstavnika Tužilaštva. Pored toga što ovakvo ponašanje potpuno uništava i onako poljuljano dostojanstvo i autoritet srbijanskog parlamenta ovakav vid napada je opasan jer stvara klimu u kojoj pretnje, a i fizički napadi na predstavnike pravosuđa prolaze neprimećeno i nekažnjeno.

Na tužioca za ratne zločine i njegove zamenike bilo je više napada. Pretnje su dobijali preko telefona, ali i na javnim mestima. Tužiocu u predmetu Ovčara, Dušanu Kneževiću, oštećeni su i privatni i službeni auto. Tužiocu Dragoljubu Stankoviću, koji zastupa optužnicu za zločin u Suvoj Reci, pred početak suđenja su razbijeni prozori na kolima. Portparolu Tužilaštva Brunu Vekariću u više navrata probušene su gume na automobilu, a na njega je uz pretnje nasrnuo nepoznati muškarac.[581]

Pritiscima i pretnjama izložen je i potpukovnik Lakić Đorović. Od 2000. godine, kada je o zločinima na Kosovu u vreme oružanih sukoba, o kojima je saznao u svojstvu vojnog tužioca u Prištini, počeo da govori javno, potpukovnik Đorović izložen je maltretiranju, ponižavanju i pretnjama po život i sigurnost njegove porodice. On je 10. oktobra 2006. godine zvaničnim podneskom zatražio zaštitu od predsednika Srbije Borisa Tadića. Ovaj zahtev je međutim iz Komande u Kragujevcu upućen tadašnjem ministru odbrane Zoranu Stankoviću, a ne predsedniku Tadiću. Iz okruženja ministra odbrane poručeno mu je da je za takvu situaciju sam kriv jer se odlučio da svedoči pred Haškim tribunalom. U 2007. godini Fond za humanitarno pravo se ovim povodom dva puta obratio predsedniku Tadiću s molbom da zaštiti potpukovnika Đorovića. Prema saopštenju FHP, potpukovnik Đorović je zbog svojih kontakata s haškim istražiteljima, pristanka da svedoči pred Haškim tribunalom, zbog čega je oslobođen čuvanja službene tajne, kao i zbog objavljenih kritičkih tekstova, premešten u garnizon u Kragujevcu, nekoliko puta je disciplinski odgovarao, a otvoreno mu se preti i govori da nije siguran ni on niti njegova porodica.

U ovom slučaju nije došlo do očekivane reakcije državnih organa i sprovođenja istrage o brojnim incidentima i pored toga što su oni o tome bili blagovremeno obavešteni, a treba istaći da jedan od važnih elemenata zakonske obaveze saradnje s Haškim tribunalom, predstavlja i zaštita lica koja su već svedočila ili imaju nameru da svedoče pred njim.[582]

Izostanak odgovarajuće reakcije državnih organa jasno pokazuje da se zvanična strategija i politika saradnje s Haškim tribunalom i podrške suđenjima za ratne zločine ne sprovodi u praksi.

---

581 Razgovor saradnika Beogradskog centra za ljudska prava s portparolom Tužilaštva za ratne zločine, Brunom Vekarićem, 4. decembar 2007, arhiva Beogradskog centra za ljudska prava.

582 Saopštenje FHP, Predsednik Srbije da zaštiti potpukovnika Vojske Srbije Lakića Đorovića, 19. januar 2007. i Saopštenje FHP, Predsednik Srbije da zaštiti Lakića Đorovića, 5. jun 2007, www.hlc-rdc.org.

2.4.1. Presude u sudskim postupcima za ratne zločine

Tokom 2007. godine donete su četiri presude (u predmetima „Ovčara 2“, „Anton Lekaj“, „Škorpioni“ i „Sinan Morina“), a u toku je više postupaka.

2.4.1.1. Predmet „Ovčara 2“. – Vrhovni sud Srbije potvrdio je 1. marta presudu Veća za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu koje je proglasilo krivim Milana Bulića. On je u izdvojenom postupku osuđen na osam godina zatvora zbog učešća u streljanju zarobljenika na farmi Ovčara kod Vukovara. Zbog Bulićevog teškog zdravstvenog stanja Vrhovni sud je smanjio kaznu od osam godina zatvora, izrečenu u prvostepenom postupku, na dve godine. Milan Bulić bio je pripadnik Teritorijalne odbrane Vukovara i osuđen je zbog okrutnog postupanja prema ratnim zarobljenicima koje je tukao i maltretirao.

2.4.1.2. Predmet „Anton Lekaj“. – Vrhovni sud Srbije odbio je 5. aprila žalbe optužbe i odbrane i potvrdio prvostepenu presudu Veća za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu od 18. septembra 2006. kojom se Anton Lekaj osuđuje na 13 godina zatvora zbog ratnog zločina protiv civilnog stanovništva.[583] On je osuđen zbog ubistva jednog i zlostavljanja 13 civila nealbanske nacionalnosti u Đakovici 1999. godine.

2.4.1.3. Predmet „Škorpioni“. – Veće posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu donelo je 10. aprila presudu pripadnicima jedinice Škorpioni, optuženim za izvršenje krivičnog dela ratni zločin protiv civilnog stanovništva. Oni su u julu 1995, na mestu zvanom Godinjske bare u blizini Trnova ubili Azmira Alispahića, Safeta Fejzića, Sidika Salkića, Smaila Ibrahimovića, Jusu Delića i Dina Salihovića.

Suđenje je počelo u novembru 2005. godine, posle prikazivanja snimka egzekucije na suđenju Slobodanu Miloševicu u Haškom tribunalu. Tokom suđenja dokazano je da je snimak egzekucije, koji su načinili sami pripadnici Škorpiona, autentičan.

Osuđeni su Slobodan Medić, Pera Petrašević, Branislav Medić i Aleksandar Medić, dok je Aleksandar Vukov oslobođen.

Slobodan Medić, komandant Škorpiona, koji je naredio da se zarobljena lica streljaju osuđen je na 20 godina zatvora. Branislav Medić koji je s Perom Petrašević, Miloradom Momićem i Slobodanom Davidovićem streljao zarobljenike osuđen je na 20 godina zatvora. Pera Petrašević, koji je zločin priznao i tokom postupka sarađivao s Tužilaštvom, osuđen je na 13 godina zatvora. Milorad Momić je u bekstvu, a Slobodan Davidović je u Hrvatskoj za ovaj zločin osuđen na 15 godina zatvora.

Ovu presudu obeležilo je obrazloženje predsednika veća, sudije Gordane Božilović-Petrović, koja je obrazlažući odluku o visini kazne navela više nepri-

583 Član 142, stav 1 KZJ u vezi sa članom 22 KZJ.

merenih razloga u prilog značajnom umanjenju kazne za pojedine optužene. Ocenila je da se radi o „mladim ljudima koji su se našli u vihoru rata“, „porodičnim ljudima“ koji nisu kažnjavani, a pri oceni dokaza očigledno je imala više poverenja u njihove iskaze nego u iskaze porodica žrtava. Tako je verovala u iskrenost izraza saučešća Aleksandra Medića koje je on uputio porodicama žrtava na suđenju i ocenila da je to dovoljno da mu se odredi kazna od samo 5 godina zatvora. Isto tako je prihvaćena tvrdnja Aleksandra Vukova da nije znao da će zarobljenici biti ubijeni iako priloženi dokazi govore suprotno. Iako su porodice žrtava tvrdile da su oni zarobljeni u Srebrenici, veće je zaključilo da nema dokaza da su ubijeni dovedeni iz Srebrenice, iako je jasno da je ovaj zločin Škorpiona samo dovršetak zločina koji su u Srebrenici i okolini započele snage pod komandom Ratka Mladića. Još nekim rečima iz obrazloženja presude („zločina je bilo na svim stranama“) ne može se naći drugi smisao osim želje da se zločin relativizuje a odgovornost ublaži.

Najsporniji deo presude jesu kazne izrečene Aleksandru Mediću i Aleksandru Vukovu. Medić je osuđen na samo 5 godina zatvora a Vukov je oslobođen. Tokom postupka tužilac je iz nejasnih razloga promenio optužnicu tako da ih je umesto za saizvršilaštvo, kako je bilo u prvobitnoj optužnici, teretio samo za pomaganje.

Kao osnovni razlog za prekvalifikaciju u odnosu na Medića tužilac navodi da je on tokom egzekucije samo čuvao stražu. Pitanje da li čuvanje straže predstavlja krvično delo pomaganja ili saizvršilaštvo je donekle sporno u pravnoj teoriji, ali se u sudskoj praksi najčešće smatra saizvršilaštvom. Jedina razlika između saizvršilaštva i pomaganja jeste namera onoga ko tu radnju čini, tj. da li lice koje je u pitanju ima svest o tome na šta je upravljena aktivnost grupe. U ovom slučaju snimak nameru Medića jasno pokazuje.[584]

Na snimku ubistva, koji su napravili pripadnici Škorpiona, vidi se kako Medić s automatskom puškom u rukama stoji pored zarobljenika koji leže na zemlji, ruku vezanih iza leđa, vidno uplašeni i bespomoćni. Na snimku se čuje kako im se on pogrdnim rečima obraća, jasno ukazujući na to da će biti ubijeni. Ovo isključuje mogućnost da on nije znao šta će se sa njima desiti.

U svojoj odbrani Medić je tvrdio da nije znao da će zarobljenici biti streljani, da nije pucao u njih i da svojim postupcima nikako nije pomogao izvšenje krivičnog dela.

Pošto Medić kao i ostali osuđeni na snimku ponižava, maltretira žrtve i ne pokazuje ništa osim svireposti, verovatno samo sudsko veće zna koje su to olakšavajuće okolnosti u vezi Medića postojale da bi se izrekla ovako blaga kazna.

584 Praksa dosadašnjih *ad hoc* sudova (Nirnberg, Tokio, ICTY, ICTR) je saizvršilaštvo u odnosu na pomaganje tumačila šire. Dobar primer jeste slučaj *Alfons Klajn i drugi* gde je svaki optuženi (uključujući i knjigovođu koji je evidentirao ubijene i falsifikovao uzrok smrti) smatran saizvršiocem. Tužilac je u ovom slučaju naveo da se ne može povlačiti linija razgraničenja između čoveka koji je dao početnu ideju o njihovom ubijanju i onih koji su učestvovali u vršenju tih zločina.

Aleksandar Vukov nije prisustvovao egzekuciji, ali se na snimku pojavljuje u trenutku kada dolazi da egzekutore uputi na mesto na kojem će biti izvršen zločin, jer najbolje poznaje teren i jedini zna gde se nalazi zgrada u kojoj su leševi ubijenih kasnije spaljeni. On je u svojoj odbrani tvrdio da nije znao šta će se desiti zarobljenicima. Tokom suđenja izneti su dokazi koji opovrgavaju ove njegove tvrdnje, a i na osnovu samog snimka teško je poverovati da on u trenutku kada se pojavljuje ne zna šta je zadatak grupe koja vodi zarobljenike.

Sud jeste vezan kvalifikacijom dela iz optužnice, ali je pitanje da li je bilo primereno da kazne u toj meri ublaži. Aleksandar Medić je za svoje delo dobio minimalnu kaznu – 5 godina zatvora.

Ovaj postupak je u procesu odlučivanja po žalbi. Žalbu su podneli i Tužilaštvo i okrivljeni.

2.4.1.4. Predmet „Sinan Morina". – Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu donelo je 20. decembra oslobađajuću presudu Sinanu Morini, kome je Tužilaštvo stavilo na teret da je od 17. do 21. jula 1998. godine, u sastavu jedinice pod komandom Haljita Duljakua (*Halit Dulaku*), komandanta štaba Oslobodilačke vojske Kosova za Opterušu, izvršavajući njegova naređenja, s još 34 pripadnika ove jedinice, izvršio oružane napade na civilno stanovništvo srpske nacionalnosti u selima na području opštine Orahovac, da je prema civilnom stanovništvu vršio protivzakonita zatvaranja, mučenja i povrede telesnog integriteta i uništavao u velikim razmerama civilnu imovinu i verske objekte, te da je civilno stanovništvo raselio s područja opštine Orahovac.

Veće je za kratko vreme (suđenje je počelo 17. oktobra 2007. godine) utvrdilo da nema dokaza da je on izvršio krivično delo za koje ga je Tužilaštvo teretilo.

Veće je saslušalo oko 20 svedoka, meštana Opteruše i drugih sela, od kojih niko Morinu nije prepoznao kao jednog od učesnika u događajima iz jula 1998. godine. Inače, čitava optužnica se zasniva na iskazu jednog svedoka, Slavice Banzić, čije je svedočenje po mišljenju suda kontradiktorno i sporno. Sud je nesporno utvrdio da se događaj desio u kući porodice Božanić, a ne u njenoj, kako je Slavica Banzić tvrdila. Pored toga ona je Morinu opisala kao krupnog i plavog, iako je on nižeg rasta i crn.

Predsednik veća, Olivera Anđelković, istakla je da je „Tužno, jadno i sramotno ... da se jedan ovakav događaj koristi i podiže optužnica bez dokaza. Jedan čovek godinu dana sedi u pritvoru, a svedoci su dolazili sa pitanjima gde su njihovi najmiliji, a posao suda nije da to utvrdi."[585] Iz ovakve završne reči predsednice veća proizilazi jasno izraženo ubeđenje suda da je optužnica podignuta bez dokaza.

Bez obzira na ishod žalbenog postupka pred Vrhovnim sudom Srbije, u prvostepenom postupku sud je pokazao objektivnost, nepristrasnost i pravičnost, postu-

585 *Vesti B92*, 20. decembar, www.b92.net.

pajući u svemu prema odredbama člana 5 i 6 Evropske konvencije o ljudskim pravima. Sud je u ovom postupku, uzimajući u obzir postojeće dokaze, postupao s izuzetnom hitnošću poštujući time pravo na suđenje u razumnom roku i pravo pritvorenih lica da im se sudi u što kraćem roku.

2.4.2. Predmeti u kojima je sudski postupak u toku

2.4.2.1. Predmet „Ovčara 1". – Posle ukidanja presude u martu 2007. suđenje je ponovo počelo. Uzimajući u obzir razloge zbog kojih je presuda ukinuta do velikog preokreta ili nekih promena verovatno neće doći. Odluka VSS o ukidanju presude narušila je poverenje u pravosuđe i državne institucije što se vidi i kroz izjavu hrvatskog Saveza udruženja porodica žrtava zatočenih i nestalih. Oni su izjavili da niko iz udruženja neće ići na ponovno suđenje jer „...ne žele biti statisti u toj predstavi za potrebe srbijanske politike". Kako su očekivali podizanje novih optužnica, a ne ukidanje presude smatraju da je politika umešala svoje prste i stala na put kažnjavanju zločinaca.[586]

2.4.2.2. Predmet „Vladimir Kovačević Rambo". – Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije podiglo je optužnicu protiv penzionisanog oficira JNA Vladimira Kovačevića zvanog „Rambo" za ratni zločin protiv civilnog stanovništva u Dubrovniku, decembra 1991. godine.

Prema navodima optužnice, jedinice pod komandom Vladimira Kovačevića, a i on lično, ispalile su, bez izbora cilja, više stotina projektila na dubrovački Stari grad pri čemu su dva civila izgubila život a trojica su ranjena.

U tom napadu potpuno je razoreno i izgorelo šest istorijskih i arhitektonskih spomenika pod zaštitom UNESCO, a oštećeno je 46 zgrada i objekata.

Tokom postupka u Haškom tribunalu, okrivljeni Kovačević nije bio u mogućnosti da iznese svoju odbranu i izjasni se o krivici zbog narušenog zdravstvenog stanja, s dijagnozom paranoidne psihoze.

Ovaj predmet ustupljen je, pod optužnicom Tribunala u Hagu, Tužilaštvu za ratne zločine Republike Srbije maja ove godine. Radi se o prvom predmetu koji je Haški tribunal ustupio srbijanskom pravosuđu posle podizanja optužnice.

Veće za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu odbacilo je 5. decembra ovu optužnicu, jer optuženi Kovačević, prema nalazu i mišljenju tima lekara Instituta za psihijatriju Vojno-medicinske akademije, nije procesno sposoban, odnosno nije sposoban da razume optužnicu, da iznese svoju odbranu, niti da na bilo koji način aktivno učestvuje u suđenju.

2.4.2.3. Predmet „Zvornik". – Ovaj predmet je 2004. godine, u fazi istrage, ustupljen Tužilaštvu za ratne zločine Republike Srbije na osnovu odluke Glavnog

586 *Danas*, 12. mart, www.danas.co.yu.

tužioca Haškog tribunala. Suđenje je počelo novembra 2005. godine i nalazi se u završnoj fazi. Optužnica se odnosi na zločine prema civilnom stanovništvu, i to: proterivanje 1822 lica bošnjačke nacionalnosti iz sela Kozluk i Skočić, zločine u Domu kulture u Čelopeku i na mestima poznatim kao „Ekonomija" i „Ciglana", gde su se nalazili zatvoreni civili (Bošnjaci) a gde je ubijeno najmanje 22 lica a znatno veći broj svirepo mučen. Dvojica okrivljenih, Branko Grujić (bivši predsednik Kriznog štaba, Opštine, Privremene vlade i Ratnog štaba u Zvorniku) i Branko Popović (bivši komandant Štaba Teritorijalne odbrane i član Ratnog štaba u Zvorniku), terete se da su naredili i izvršili proterivanje stanovništva iz sela Kozluk i Skočić kao i da su znali za zločine u Čelopeku i na „Ekonomiji" i „Ciglani" koji se stavljaju na teret preostaloj četvorici optuženih (bivšim pripadnicima jedinice „Igor Marković", poznatije kao „Žute ose"), a da ih nisu sprečili, čime su se saglasili sa njihovim vršenjem. Ostala četvorica okrivljenih se terete kao neposredni izvršioci nekoliko ubistava i zlostavljanja.

Veliki značaj za dokazni postupak, u ovom predmetu, ima saradnja tužilaštava Srbije i Bosne i Hercegovine kojom je omogućen lakši pristup svedocima iz BiH. Brojnim svedocima pružene su mere zaštite, u obliku svedočenja pod pseudonimima ili bez prisustva javnosti, a bilo je omogućeno i svedočenje putem videolinka iz Sarajeva. Ipak, jedan broj svedoka iz Bosne i Hercegovine odbio je da svedoči što predstavlja izraz nepoverenja prema institucijama Republike Srbije. Tako je, na početku glavnog pretresa 25. juna, sudsko veće kojim predsedava sudija Tatjana Vuković saopštilo da odustaje od saslušanja nekoliko svedoka pošto su dvojica svedoka koji su uredno primili pozive odbili da svedoče zbog straha od mogućih posledica po bezbednost njih i njihovih porodica, dok su dva svedoka odustala zbog teškog zdravstvenog stanja (što su potvrdile nadležne službe BiH). Takođe, četiri svedoka koji su i oštećeni u ovom predmetu (bivši zatvorenici logora u Čelopeku) odbila su da svedoče. Veće za ratne zločine je u dva navrata neuspešno pokušavalo da, u saradnji s kolegama iz BiH, obezbedi dolazak ovih svedoka.

Zapažamo još jednom primetno nepoverenje žrtava u institucije Republike Srbije, što je razumljivo kada se ima u vidu nerazumno ukidanje presude za zločin na Ovčari, sramna presuda pripadnicima jedinice Škorpioni, loš program zaštite svedoka (u kojem je moguće da svedok saradnik u procesu za atentat na premijera bude brutalno ubijen[587]) i činjenica da su dvojica glavnih optuženih pred Haškim tribunalom za ratne zločine u Bosni i Hercegovini (Ratko Mladić i Radovan Karadžić) i dalje na slobodi. Sve ovo dovodi u pitanje rešenost države da se suoči sa zločinima učinjenim tokom devedesetih godina.

Ono što je značajno za ovaj predmet je da mnogi svedoci, ne znajući šta je tačno predmet optužnice, iznose neposredna saznanja o drugim zločinima u Zvorniku i okolini tokom 1992. (nekad čak dovodeći sebe u situaciju da mogu biti optuženi). Ova svedočenja mogu olakšati posao Tužilaštvu koje vrši istragu o delima koja

587 Vidi II.2.5.2.8.

nisu obuhvaćena ovom optužnicom (predmet koji je u istrazi nazvan je „Zvornik 2“) a za posledicu su imala veliki broj žrtava.

Ovaj predmet je najslabije medijski praćen iako se, u odnosu na ostale predmete, ovde radi o najtežim vidovima zlostavljanja žrtava i ubistvima učinjenim na izuzetno svirep način. Osim toga, zanimljivo je da su neki od okrivljenih posle rata obezbeđivali predsednika SRS Vojislava Šešelja na mitinzima po Srbiji.

2.4.2.4. Predmet „Braća Bitići“. – Suđenje je počelo novembra 2006. godine. Iako je istragom obuhvaćeno više lica, okrivljeni su za sada samo Sreten Popović i Miloš Stojanović, u vreme zločina pripadnici Operativno poternih grupa koje su delovale u okviru Posebnih jedinica policije. Oni se terete da su neovlašćeno lišili slobode braću Ilija (*Yili*), Agrona i Mehmeta Bitićija (*Bytyqi*) kada su ovi izlazili iz zatvora u Prokuplju, gde su prethodno izdržali kaznu zbog ilegalnog prelaska granice, i da su ih prebacili u policijski kamp u Petrovom Selu (gde su ih kasnije preuzeli za sada nepoznati pripadnici SAJ i lišili života pucajuci im u potiljak dok su im ruke bile vezane žicom), te da su na taj način izvršili krivično delo ratni zločin protiv ratnih zarobljenika. U svojoj odbrani okrivljeni su izjavili da su postupali po naređenjima pretpostavljenih a kao nalogodavca su označili generala Vlastimira Đordevića protiv koga je pokrenuta istraga. Pored Đordevića, haškog optuženika, koji je odbio da dâ izjavu istražnim organima o ovom slučaju, istraga je pokrenuta i protiv Gorana Radosavljevića Gurija (on je 1999. bio šef kampa u Petrovom Selu, a trenutno nije dostupan organima gonjenja) i još 4 lica koja se sumnjiče za učestvovanje u organizaciji neovlašćenog lišavanja slobode braće Bitići.

Značajna vest za ovaj proces bilo je hapšenje Vlastimira Đorđevića protiv koga je, kao mogućeg nalogodavca, pokrenuta istraga u vezi s ovim predmetom. Optuženi Sreten Popović je u svojoj odbrani izjavio da je hapšenje i zatvaranje braće Bitići organizovao po naređenju Đorđevića, te da ih je i predao za sada nepoznatim pripadnicima MUP Republike Srbije jer je to od njega uz pretnje zahtevao Đorđević.

Tela braće Bitići pronađena su u masovnoj grobnici u Petrovom Selu 2001. godine.

Problemi koji inače postoje u procesima u kojima se sudi za ratne zločine a tiču se pribavljanja dokaza naročito su izraženi u ovom postupku. Uz priličnu vremensku distancu koja postoji u odnosu na događaje povodom kojih se vodi postupak, svedoci su se pokazali kao vrlo nepouzdano dokazno sredstvo. Među pripadnicima policije uglavnom postoji „solidarnost“ a sigurno i strah i oni izbegavaju da iznesu činjenice koje bi mogle teretiti njihove kolege. Tako na primer, niko od ljudi koji su bili u kampu u Petrovom Selu u vreme kada su tamo bila zatvorena braća Bitići nije ništa mogao da kaže o događajima iz jula 1999. Oni izjavljuju da nisu ništa znali ni o boravku braće Bitići u kampu, kao ni o masovnim grobnicama koje su pronađene u kampu, pružajući vrlo neuverljiva objašnjenja.

Kako su žrtve bile državljani SAD, u istrazi učestvuje i FBI, koji je obavio i balističko veštačenje.

2.4.2.5. Predmet „Suva Reka“. – Suđenje osmorici optuženih od kojih su petorica u vreme izvršenja bili službenici MUP-a, počelo je u oktobru 2006. godine. Njima optužnica stavlja na teret da su izvršili krivično delo ratni zločin protiv civilnog stanovništva tako što su 26. marta 1999. u Suvoj Reci naredili napad na civilno stanovništvo, ubistva, uništavanja imovine u velikim razmerama i iseljavanje civilnog stanovništva. Tom prilikom je ubijeno 46 članova porodice Beriša (medu kojima je bilo starih ljudi, žena i dece) i još dva muškarca albanske nacionalnosti.

Ono što ovome predmetu daje poseban značaj jeste činjenica da se sukobi koje regulišu Ženevske konvencije na teritoriji Kosova i Metohije prvi put kvalifikuju kao oružani sukob, čime je napravljen pomak u prihvatanju standarda medunarodnog humanitarnog prava i haške prakse. Ovo suđenje obeležila je očigledna solidarnost svedoka, uglavnom pripadnika MUP s optuženima i nemotivisanost svedoka da daju potpunu sliku svojih saznanja. Svi svedoci su pokazali veliku nezainteresovanost za ono što se u Suvoj Reci desilo pravdajući svoje postupke tenzijama i sukobima s Albancima, i time što su navodno verovali da su ubijeni koje su videli pripadnici OVK.

2.4.3. Predmeti u kojima je podignuta optužnica

2.4.3.1. Predmet „Tuzlanska kolona“. – Tužilaštvo za ratne zločine Republike Srbije je u novembru podiglo optužnicu protiv Ilije Jurišića (64) iz Tuzle, za krivično delo upotrebe nedozvoljenih sredstava borbe, prilikom napada na kolonu JNA u Tuzli, 15. maja 1992. godine. Prema navodima optužnice, na osnovu te naredbe, raspoređeni snajperisti u obližnjim zgradama prvo su pucali i ubijali vozače vojnih vozila, tako zaustavljali vozila i njima blokirali dalji prolaz odobrenim pravcem izmeštanja, potom pucali i ubijali vojnike u tim vozilima koji nisu bili spremni na borbu i pružanje otpora. Kada su vojnici JNA počeli da iskaču iz vozila, na njih je otvarana vatra. Identičan tok napada bio je i na vidno obeležena sanitetska vojna vozila. Kolona JNA je u potpunosti poštovala Odluku Predsedništva BiH o mirnom izmeštanju sa teritorije BiH i postignuti Sporazum između BiH i SRJ o mirnom povlačenju, kao i date garancije postignute između vojnih i civilnih vlasti u Tuzli s predstavnicima JNA.

Ovaj predmet preuzet je od Vojnog tužilaštva u Beogradu, 2004. godine, i na njemu se radi u saradnji s Tužilaštvom BiH.

2.4.3.2. Predmet „Zločin u Slunju“. – U novembru je podignuta i optužnica protiv Zdravka Pašića (44) zbog osnovane sumnje da je, kao pripadnik lokalne policije u tadašnjoj Republici Srpskoj Krajini počinio ratni zločin protiv civilnog stanovništva u mestu Slunj, Hrvatska, 1991. godine. Dokaze za ovaj slučaj Tužilaštvu za ratne zločine ustupilo je Državno odvjetništvo Republike Hrvatske, na osnovu Sporazuma o saradnji u progonu učinilaca krivičnih dela ratnih zločina, zločina protiv čovečnosti i genocida. Županijski sud u Karlovcu je 2001. godine u odsustvu

osudio Zdravka Pašića na kaznu zatvora od 12 godina, kao i drugog saizvršioca, Milana Grubješića, koji se sada nalazi na izdržavanju iste kazne.

2.4.3.3. Predmet „Lovas". – Tužilaštvo za ratne zločine podiglo je u novembru optužnicu protiv 14 osoba zbog sumnje da su kao pripadnici JNA, lokalne teritorijalne vlasti i paravojne formacije Dušan Silni krajem 1991. počinile ratni zločin u Lovasu. Oni se terete za ubistvo 70 hrvatskih civila. Tokom napada na selo Lovas 10. oktobra 1991. ubijena su 22 civila u kućama i dvorištima, a do 18. oktobra ubijene su i 23 osobe u improvizovanim zatvorima. Dana 18. oktobra civili su kao živi štit naterani da koračaju kroz minsko polje i tom prilikom je poginulo 22 lica, a u sporadičnim incidentima su stradala još tri civila. Optužnicom za ratne zločine prvi put su obuhvaćeni pripadnici JNA.

Povodom događaja u Lovasu 1991, pred Većem za ratne zločine Županijskog suda u Vukovaru je tokom 2003. godine počelo suđenje protiv 18 lica koja se terete za krivično delo genocida i krivično delo ratnog zločina protiv civilnog stanovništva. Kako su se neki od optuženih nalazili u Srbiji, a njihovo izručivanje Hrvatskoj nije pravno moguće, njihovo gonjenje se našlo u nadležnosti Tužilaštva za ratne zločine. Istraga o slučaju Lovas počela je 2005. i Tužilaštvo za ratne zločine od tada na ovom slučaju radi s hrvatskim tužilaštvom. Do sada je saslušano više od 100 svedoka, od kojih oko 50 iz Hrvatske.

2.5. Suđenja za organizovani kriminal u Srbiji[588]

Postupci pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu vode se u skladu s odredbama Zakonika o krivičnom postupku, koji po uzoru na strana zakonodavstva, predviđa posebne institute za borbu protiv organizovanog kriminala: institut prikrivenog islednika (čl. 504nj), institut svedoka saradnika (čl. 504d–504i) i meru kontrolisane isporuke (čl. 504o). Radna grupa Ministarstva pravde radi na izradi predloga Zakona o oduzimanju imovine stečene krivičnim delom.

Ove godine doneta je prvostepena presuda u slučaju za ubistvo premijera u najvažnijem sudskom procesu u istoriji srbijanskog pravosuđa. Presuda sadrži analizu atentata, opis događaja koji su mu prethodili, ali i događaja koji su usledili, analizirane su uloge učesnika zločina, iskazi svedoka i dr. U presudi je utvrđeno da je u nameri ugrožavanja ustavnog uređenja i bezbednosti države stvorena zavera s ciljem sticanja uticaja na nosioce vlasti u najvišim državnim organima, i to tako što će atentatom na premijera i neke funkcionere i drugim aktima nasilja kod građana biti stvoreni nesigurnost i nemir. Dokazi i činjenice koji potvrđuju krivicu optuženih pripadnika zemunskog klana su brojni i neprotivrečni. Ipak, ovo suđenje nije dalo

588 Ovaj tekst je rezultat celogodišnjeg rada saradnika Beogradskog centra za ljudska prava u okviru projekta „Monitoring i izveštavanje o aktivnostima pravnih institucija u Srbiji u oblastima organizovanog kriminala, ratnih zločina, diskriminacije i nasilja u porodici". Vidi napomenu 574.

odgovore na mnoga pitanja u vezi s atentatom na premijera i događajima koji su usledili. Nije ispitana veza između oružane pobune Jedinice za specijalne operacije i atentata, uloga ministra unutrašnjih poslova Dragana Jočića i bivšeg ministra pravde Zorana Stojkovića u predaji prvooptuženog Ulemeka, niti uloga premijera Srbije Vojislava Koštunice u ovim događajima i dr. Imajući navedeno u vidu, kao i da su ova lica deo izvršne vlasti u Srbiji već dugi niz godina jasni su razlozi za odsustvo političke volje i podrške institucijama u borbi protiv organizovanog kriminala. Iako se iz obrazloženja sudskog veća i nekih izjava specijalnog tužilaštva zaključuje da oni prepoznaju značaj rasvetljavanja političke pozadine ubistva premijera za uspostavljanje vladavine prava u Srbiji, nedostatak političke volje i podrške drugih državnih institucija ne opravdava nedostatak hrabrosti tužilaštva i suda da se upusti u rasvetljavanje ovih događaja.

Izvršna vlast vršila je tokom 2007. godine indirektni pritisak na organe za borbu protiv organizovanog kriminala. Oblik indirektnog pritiska je svakako potpuni izostanak efikasne istrage u slučajevima pokušaja atentata i pretnji sudijama Posebnog odeljenja Okružnog suda koji sude u većima za organizovani kriminal. Svojevrsan pritisak su i smene pripadnika policije koji su učestvovali u podnošenju krivičnih prijava protiv bivših visokih funkcionera EPS zbog potpisivanja štetnih ugovora s kompanijama *Energy Financing Team* (EFT) Vuka Hamovića i *Interface* Vojina Lazarevića, od strane ministra unutrašnjih poslova Dragana Jočića. Postupkom ministra Jočića stvoren je pritisak na tužilaštvo u pogledu daljeg postupanja po ovoj krivičnoj prijavi i eventualnom sudskom procesu protiv lica odgovornih za krivična dela organizovanog kriminala.

Neki od postupaka koji su u toku pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda predstavljaju svojevrsan vid suočavanja s prošlošću, dok nas praksa Vrhovnog suda Srbije stalno podseća koliko je to suočavanje teško i koliko je srbijanskom pravosuđu neophodna lustracija da bi se borilo protiv organizovanog kriminala. Ovu tvrdnju potvrđuje nesvakidašnji presedan s glasanjem Milene Inić-Drecun, sudije Vrhovnog suda Srbije, koja je odbila da potpiše zapisnik o većanju i glasanju i time povredila proceduru odlučivanja u trećem stepenu krivičnog postupka u procesu za ubistvo Ivana Stambolića i atentat na Vuka Draškovića u Budvi, kao odstupanje od postojeće prakse VSS i isplata naknade od 4.000.000 dinara štete za pretrpljene duševne bolove zbog povrede ugleda i časti, slobode i prava ličnosti tokom akcije *Sablja* sudiji Životi Đoinčeviću.

2.5.1. Ubistvo premijera Zorana Đinđića

2.5.1.1. Presuda. – Prvostepeni postupak pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu za ubistvo premijera Srbije, Zorana Đinđića, završen je izricanjem presude 23. maja 2007. godine. Organizatorima i izvršiocima atentata na premijera Srbije na osnovu brojnih nepobitno utvrđenih dokaza izvedenih u toku samog postupka izrečene su najstrože kazne. Prvooptuženom Miloradu Ulemeku,

organizatoru, izrečena je kazna od 40 godina zatvora, kao i direktnom izvršiocu atentata Zvezdanu Jovanoviću. Pripadnici zemunskog kriminalnog klana Aleksandar Simović, Ninoslav Konstantinović, Vladimir Milisavljević i Sretko Kalinić osuđeni su na po 35 godina zatvora, a Milošu Simoviću, Milanu Jurišiću, Dušanu Krsmanoviću, Branislavu Bezareviću i Željku Tojagi izrečene su jedinstvene kazne zatvora od 30 godina, dok je Saša Pejaković, koji se brani sa slobode, osuđen na 8 godina zatvora. Ulemeku, Jovanoviću, Aleksandru Simoviću, Krsmanoviću, Bezareviću i Tojagi produžen je pritvor do pravnosnažnosti presude, dok su okrivljeni Miloš Simović, Konstantinović, Milisavljević, Kalinić i Jurišić i dalje u bekstvu. Saši Pejakoviću je produžena mera zabrane napuštanja Beograda, s obavezom da se redovno javlja policiji.

Sudija Nata Mesarović potpisala je napisanu presudu 9. novembra 2007. Rok za žalbu iznosi 15 dana od dostavljanja presude i nakon isteka tog roka kompletni spisi predmeta biće dostavljeni Vrhovnom sudu Srbije nadležnom da odlučuje u drugostepenom postupku.

Za vreme trajanja postupka na članove sudskog veća kontinuirano su vršeni pritisci. Predsednica veća Nata Mesarović primala je putem mobilnog telefona poruke uznemiravajuće sadržine. Pokušan je atentat na predsednika Posebnog odeljenja Okružnog suda, kome su odšrafljeni točkovi na privatnom automobilu. Takođe, vid pritiska na sudiju Mesarović bila je i tužba nekadašnjeg advokata svedoka saradnika Milenkovića, Biljane Kajganić, povodom navodno nezakonitog postupanja u vršenju sudijske funkcije.

Pred sam završetak dokaznog postupka, odbrana je pokušala da izazove produženje postupka zahtevima za ponovno izvođenje nekih dokaza, ali i putem pojave brojnih svedoka odbrane koji su pokušali da obezbede alibi nekima od optuženih. Pokušaj pružanja alibija prvoptuženima nesumnjivo je bio i pokušaj obaranja optužnice. Alibi za optuženog Zvezdana Jovanovića i Milorada Ulemeka pružili su pripadnici rasformirane Jedinice za specijalne operacije (JSO). Postavlja se pitanje zašto su svedoci odbrane čekali tri godine i zašto njihovi iskazi nisu dati ranije. Odgovor na ovo pitanje mogao bi da se nađe u nepotpuno sprovedenoj istrazi ili u primenjivanju formule koju smo uočili i na suđenjima zbog atentata na Vuka Draškovića u Budvi, kada je primećeno davanje alibija optuženima pred sam kraj suđenja. Ovi alibiji su se pokazali lažnim, te bi tužilaštvo moralo da pokrene krivične postupke protiv lica koja su lažno svedočila pred sudom. Zanimljivo je primetiti da su svedoci na suđenju za ubistvo premijera, a koji su pružali alibije, većinom pripadnici rasformirane JSO, sada zaposleni na različitim položajima u policiji širom Srbije.[589]

Sudsko veće odbilo je predloge advokata odbrane za izvođenje dokaza među kojima su se našli i zahtevi da se kao svedoci ponovo saslušaju Čedomir Jovanović i druge ličnosti iz javnog života, s obrazloženjem da su „svi odbijeni predlozi kao

589 Tako se čak bivši pripadnik Ulemekovog obezbeđenja našao kao zaposleni u MUP-ovom odeljenju za zaštitu svedoka!

dokazi suvišni, ili već dovoljno ispitani u istrazi, ili bi mogli biti predmet nekog drugog postupka."

Punomoćnik oštećene Ružice Đinđić, advokat Srđa Popović, predložio je saslušanje svedoka koji bi razjasnili političke motive protesta JSO iz novembra 2001. godine[590] i okolnosti pod kojima se prvooptuženi Milorad Ulemek predao srbijanskoj policiji. Sudsko veće odbilo je predloge zastupnika porodice Đinđić da se saslušaju premijer Srbije Vojislav Koštunica, ministar policije Dragan Jočić, direktor BIA Rade Bulatović, bivši savetnik predsednika Jugoslavije Gradimir Nalić, direktor RTS Aleksandar Tijanić i bivši generalni inspektor MUP Srbije Vladimir Božović.

Odobren je predlog advokata Popovića da se sasluša bivši načelnik Uprave bezbednosti Generalštaba Vojske Jugoslavije, penzionisani general Aco Tomić, ali njegovo svedočenje nije doprinelo saznanju novih činjenica. Sudija Mesarović zabranila je pitanje advokata Popovića o Tomićevoj povezanosti i susretima s Ulemekom i drugim optuženima uz obrazloženje da je pitanje zasnovano na informacijama koje ne predstavljaju sastavni deo spisa predmeta, već je zasnovano na delu koji je iz spisa izdvojen i deo je iskaza koji je Dušan Krsmanović dao u istražnom postupku u predmetu *„zemunski klan"*.

Odbijen je i zahtev advokata Popovića da se u spise predmeta kao dokaz uvrste transkripti razgovora svedoka saradnika Milenkovića i njegovog tadašnjeg advokata Biljane Kajganić zbog formalnog nedostatka naredbe istražnog sudije o prisluškivanju Milenkovića. Naredba nije sadržala datum, a kao sporno utvrđeno je i dostavljanje transkripta tadašnjem predsedavajućem sudiji Marku Kljajeviću.

Zamenik specijalnog tužioca Jovan Prijić precizirao je optužnicu, pa je tako odustao od krivičnog gonjenja Dejana Milenkovića Bagzija i Miladina Suvajdžića zvanog Đura Mutavi, kao i pokojnog Zorana Vukojevića Vuka[591], koji su ranije dobili status svedoka saradnika. Optuženom Saši Pejakoviću tužilac je prekvalifikovao krivično delo koje mu se stavlja na teret iz učešća u ubistvu u pomoć učiniocu posle izvršenog krivičnog dela, tako da je Pejakoviću po službenoj dužnosti ukinut pritvor zbog toga što je za ovo krivično delo predviđena kazna do osam godina zatvora.

Završne reči izneli su zamenik tužioca, advokati oštećenih, oštećeni Milan Veruović, advokati optuženih kao i prvooptuženi Milorad Ulemek i punomoćnici porodice Đinđić. Veći deo završnih reči javnost je mogla da prati u direktnom televizijskom prenosu na RTS. Punomoćnici Danilović i Popović završnim rečima istakli su da je nedovoljno istražen motiv i politička pozadina ubistva.

U usmenom obrazloženju presude sudija Nata Mesarović je govorila o dokazima na osnovu kojih je utvrđena istina o atentatu na premijera, ali i događajima koji su mu prethodili, kao i o prethodnim neuspelim pokušajima atentatora kroz

590 Vidi više u *Izveštaj 2001*, II.2.5.

591 O istrazi zbog ubistva Zorana Vukojevića Vuka vidi niže.

koje je jasno utvrđena veza rasformirane JSO, službe Državne bezbednosti i pripadnika zemunskog kriminalnog klana. Obrazlažući presudu, sudija Mesarović je govorila o konstrukcijama odbrane koje su korišćene tokom postupka, kao i brojnim veštačenjima i svedočenjima na osnovu kojih su se odbrane optuženih pokazale izmišljenim i netačnim.

U svojoj oceni političkog motiva, sudsko veće je ostalo pri stavu da je politička pozadina atentata na premijera Zorana Đinđića dovoljno rasvetljena, te da ne postoji politički inspirator zločina, i da nije potrebno ni važno utvrditi ko su lica odgovorna za stvaranje političke klime koja je omogućila njegovo ubistvo. Obrazložen je i stav sudskog veća prema pobuni JSO, kojim se odgovornost za nepokretanje postupka i neistraživanje činjenica vezanih za pobunu prenosi na Specijalnog tužioca.

Po završetku obrazloženja sudija Nata Mesarović je iznela svoje mišljenje o nerazjašnjenim propustima državnih službi na dan atentata i o mogućnostima da jedno kriminalno udruženje prati, progoni i planira ubistvo najvišeg državnog funkcionera, ocenivši postupke države u zaštiti premijera kao neshvatljive i neozbiljne.

Sam čin izricanja presude bio je obeležen nesvakidašnjim ponašanjem lica u sudnici koja su sedela u delu predviđenom za porodice optuženih i sudske straže koji nisu poštovali direktno naređenje predsednice veća Nate Mesarović da svaki izlazak iz sudnice tokom čitanja presude onemoguće.

2.5.1.2. Politička pozadina ubistva. – Vršilac dužnosti specijalnog tužioca Slobodan Radovanović izjavio je da je oformio predmet „pozadina ubistva premijera Srbije Zorana Đinđića". Neprimerena je izjava portparola specijalnog tužilaštva Tome Zorića, data tim povodom, u kojoj je unapred kvalifikovao krivično delo JSO kao protest. U postupku za ubistvo premijera za gotovo 4 godine njegovog trajanja tužilaštvo i sud su odbijali da se bave političkom pozadinom ubistva, uz stalno uveravanje tužilaštva da će se time baviti u posebnoj istrazi.

Četiri meseca nakon izricanja presude zbog ubistva premijera i najave tužilaštva o otvaranju istrage o pozadini ubistva, umesto da prezentuje rezultate dosadašnje istrage, što je od prvorazrednog značaja za građane Srbije, vršilac dužnosti specijalnog javnog tužioca Radovanović se „čudi što su mnogi tražili da se to istraži, a onda ućutali". Dalje, on unapred priprema javnost za neuspeh, navodeći da je „vraški težak posao i pitanje je da li ćemo ikada to otkriti", i najavljuje mogućnost „da se ispostavi da nije bilo političke pozadine ubistva premijera Zorana Đinđića i da slučaj treba zatvoriti". Za početak, smatramo da bi tužilaštvo moglo da traži ispitivanje svih pripadnika sadašnjeg režima koji nisu u postupku za ubistvo premijera pojasnili svoju ulogu u nizu događaja, kao što su na primer predaja prvooptuženog Milorada Ulemeka, ili podrška oružanoj pobuni Jedinice za specijalne operacije.

2.5.1.3. Intervju osuđenog Milorada Ulemeka Legije. – U iščekivanju pismenog otpravka presude za ubistvo premijera Đinđića, dnevni listovi *Kurir* i

Glas javnosti[592] su objavili navodno autentičan intervju s Miloradom Ulemekom Legijom, osuđenim za ubistvo premijera Zorana Đinđića, Ivana Stambolića i pokušaj ubistva Vuka Draškovića.

Predsednica sudskog veća u slučaju za ubistvo premijera nije dala odobrenje za ovaj intervju. Načelnik Odeljenja za tretman u Upravi za izvršenje zavodskih sankcija tvrdi da Ulemek nije bio u kontaktu s novinarima, kao i da nema nijedno sredstvo komunikacije u svojoj ćeliji. Prema izveštaju Uprave za izvršenje zavodskih sankcija Ulemeka su posećivala samo lica koji su za to imala odobrenje i nema indicija da su zaposleni u Okružnom zatvoru u Beogradu na bilo koji način „učestvovali" u objavljivanju ovog intervjua.

Slobodan Radovanović, vršilac dužnosti specijalnog tužioca dao je nalog da se utvrdi da li je došlo do kršenja zakona. Ministarstvo kulture, koje je nadležno i za medije, nažalost, nema zakonske mogućnosti da pokrene postupak protiv listova *Glas javnosti* i *Kurir*.

Objavljivanje intervjua s Ulemekom predstavlja još jednu u nizu kampanja koja se u medijima vodi u cilju obmanjivanja javnosti o činjenicama vezanim za sam čin ubistva i njegovu političku pozadinu. Ovakav medijski nastup Ulemeka direktno je uperen na destabilizovanje institucija Specijalnog suda i tužilaštva i smanjenje podrške javnosti njihovom radu. Istovremeno ono predstavlja svojevrstan pritisak na Vrhovni sud Srbije koji će odlučivati o žalbama koje će odbrana uložiti na ovu presudu.

2.5.2. Ostali postupci pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu

2.5.2.1. Predmet „zemunski klan". – Pripadnicima tzv. zemunskog klana sudi se u postupku pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu za zločinačko udruživanje, 15 ubistava, 3 otmice i terorističke napade na preduzeće Defence road i prostorije DSS u Beogradu. Psihijatrijskim veštačenjem je pred sudom potvrđena uračunljivost svih optuženih pripadnika zemunskog klana.

U ovom postupku posebno je bila značajna upotreba instituta svedoka saradnika. Bez prisustva javnosti svoje iskaze su dali Ljubiša Buha Čume i Miladin Suvajdžić zvani Đura Mutavi, a potom je usledilo izlaganje Dejana Milenkovića Bagzija. Svedok saradnik je doveo u vezu prvooptuženog Ulemeka s miniranjem mašina preduzeća Defence road, za koje je utvrđeno, prema nalazu veštaka, da je prema načinu izvođenja delo profesionalaca. Milenković je izjavio da su ubistva Todora Gardaševića i Branislava Lainovića dogovorena u tržnom centru „Kotobanja" koji je u vlasništvu Ljubiše Buhe, a izvršena po naređenju Dušana Spasojevića, te da je u njihovom praćenju učestvovao optuženi Aleksandar Simović. O ubistvu Aleksandra Ristića, koje se stavlja na teret optuženima Jurišiću i Konstantinoviću,

592 Tekst intervjua dostupan na http://www.bgcentar.org.yu/index.php?p=410.

svedočio je Aleksandar Matić koji je i ranjen prilikom izvršenja tog krivičnog dela. Svedok Suad Musić se nije pridružio krivičnom gonjenju i uputio je molbu sudu da se više ne pojavljuje pred sudom zbog trauma koje su posledica otmice i mučenja.

U nastavku postupka saslušan je Darko Milićević, optuženi za ubistvo Gorana Trajkovića, koji je posle negiranja krivice izabrao da se u nastavku suđenja brani ćutanjem. Svedočenje Nikole Skerlića je trebalo da potvrdi navode iz optužnice prema kojima su Vladimir Milisavljević i Miloš Simović pucali na Srđana Ljujića i tom prilikom ga ubili. Skerlić je u toku pucnjave bio u automobilu s ubijenim Ljujićem i tada je zadobio lakše telesne povrede, ali je na glavnom pretresu izjavio da nije video napadače i da se ne pridružuje krivičnom gonjenju optuženih. Advokati odbrane su u svojim izlaganjima pred sudskim većem najviše insistirali na suočavanju svedoka saradnika Dejana Milenkovića i Ljubiše Buhe, smatrajući da u njihovim iskazima ima brojnih neslaganja. Svedočeći u sudu, dvojica inspektora beogradske policije izjavili su da vođa zemunskog klana Dušan Spasojević nije bio registrovan informator policije, već je bio neformalna veza Slobodana Pažina, inspektora beogradske policije, koji je pred Specijalnim sudom optužen da je Dušanu Spasojeviću i zemunskom klanu pomagao u prikrivanju ubistava koja su izvršili i da im je dojavljivao detalje iz policijskih istraga. Tokom septembra, svedočilo je i nekoliko prijatelja optuženih koji su svojim svedočenjem pružili alibi za otmicu i ubistvo Slobodana Radosavljevića Bulke 12. juna 2002. godine. Postupak davanja alibija koji pružaju lica bliska optuženima je identičan onom viđenom na suđenju za ubistva na Ibarskoj magistrali i pokušaju davanja alibija Zvezdanu Jovanoviću. Svedočenjem veštaka srbijanske policije utvrđeno je da su na mestu ubistva Gorana Trajkovića nađeni tragovi dvojice optuženih – Darka Milićevića i Milana Jurišića.

Optuženi Aleksandar Simović izneo je svoju odbranu tek na kraju dokaznog postupka. U početku je optužnicu smatrao nejasnom, a potom je njegovo izjašnjavanje o krivičnim delima koja mu se stavljaju na teret odloženo zbog lošeg zdravstvenog stanja. Simović je pred sudom rekao da se usled krivičnog progona krio u Argentini do avgusta 2006. godine. Negirajući navode optužnice, Simović je izneo optužbe na račun Čedomira Jovanovića, Dušana Mihajlovića, Gorana Vesića, Vladimira Bebe Popovića, Milorada Dodika i bivšeg tužioca Milana Sarajlića. Prema svedočenju Aleksandra Simovića, svedok saradnik Zoran Vukojević Vuk je ubijen zbog novca koji je pripadao Dušanu Spasojeviću, a sam optuženi Simović se dovodi u blisku vezu s ubistvom i mučenjem Vukojevića s obzirom da je na mestu zločina nađena njegova DNK. Iznošenje Simovićeve odbrane se u nekim delovima poklapa s navodima iz intervjua koji je dao Milorad Ulemek i stoga se tako može posmatrati kao deo šire kampanje uperene na podrivanje autoriteta pravosuđa i na osporavanje političke pozadine ubistva premijera Đinđića o kojoj je Vukojević svedočio u svom iskazu.

Glavni pretresi u oktobru protekli su u suočavanjima optuženih i svedoka saradnika. Iako je na zahtev svedoka saradnika Ljubiše Buhe suđenje bilo zatvoreno za javnost, mnoge informacije su se pojavile u medijima. Aleksandar Simović je

optužio Buhu da je ubio izvesnog Željka Mihajlovića zvanog Crnogorac. Ovo ubistvo nije obuhvaćeno optužnicom, pa je tužilaštvo preduzelo odgovarajuće radnje kako bi proverilo navode Simovića. Suočenje Milenkovića i Ulemeka obeležile su brojne međusobne optužbe. Tako je Milenković optužio Ulemeka da je pokušao da ubije Ljubišu Buhu što je ovaj negirao. Ovo suočenje je zbog međusobnog vređanja predsedavajući više puta prekidao. Tokom suočenja Simović je optužio Milenkovića za brojna krivična dela, između ostalog za ubistvo Momira Gavrilovića,[593] bombaški napad na sedište DSS, brojne otmice i silovanja.

Za optuženog Nikolu Bajića postupak je rešenjem sudskog veća razdvojen, s obzirom da nije bio u mogućnosti da prati suđenje iz zdravstvenih razloga. Kao razlog za izdvajanje iz postupka sudsko veće je navelo celishodnost i efikasnost postupka. Za optuženog Bajića će se formirati poseban predmet.

Pored ovog postupka u Specijalnom sudu, pripadnici zemunskog klana se između ostalog terete za otmicu Miroslava Miškovića, vlasnika kompanije Delta. Ovaj postupak je u nadležnosti Četvrtog opštinskog suda u Beogradu, a glavni optuženi su Aleksandar Simović, Dušan Krsmanović, Nikola Bajić i Nenad Opačić. Početak glavnog pretresa je obeležilo nedovođenje optuženih, jer je procenjeno da sud nije dovoljno bezbedan. Iz istih razloga je najavljeno da će se ubuduće ovo suđenje održavati u prostorijama Specijalnog suda. U nastavku suđenja svedočio je svedok saradnik Miladin Suvajdžić koji je ostao pri ranijem iskazu da su pripadnici zemunskog klana odgovorni za više ubistava, kao i za otmice Milije Babovića, Vuka Bajruševića i Suada Musića. On je posebno istakao da su Miloš i Aleksandar Simović od otmice biznismena Milije Babovića podelili milion nemačkih maraka.

U ovom procesu je dokazni postupak završen sredinom novembra tako da se donošenje presude može očekivati već u prvoj polovini januara 2008. godine.

2.5.2.2. Predmet „stečajna mafija". – Sredinom januara 2007. godine počelo je suđenje tzv. stečajnoj mafiji. Prema verovatno najdužoj optužnici u istoriji srbijanskog pravosuđa (181 strana), pripadnici ove grupe terete se za izvršenje krivičnih dela primanja mita, davanja mita, zloupotrebe službenog položaja i kršenje zakona od strane sudije. Optužnicom je obuhvaćeno 35 lica koja su malverzacijama u privredi i nezakonitim stečajima, odnosno izvršenjem ukupno 105 krivičnih dela, oštetila državu za iznos od preko 50 miliona evra. Kao prvooptuženi je imenovan Goran Kljajević, bivši predsednik Trgovinskog suda u Beogradu, a uz njega su kao vođe ove kriminalne grupe označeni advokat Nemanja Jolović i biznismeni Sekula Pijevčević i Slobodan Radulović, bivši generalni direktor preduzeća C market. Među optuženima se nalazi i Delinka Đurđević, sudija Trgovinskog suda u Beogradu i Jelica Živković, bivši direktor Poštanske štedionice.

Suđenje ovoj kriminalnoj grupi pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu nalazi se u fazi dokaznog postupka. U dosadašnjem toku suđenja utvrđeni su neki od mehanizama korupcije u državnim strukturama, načini na koje su pre-

593 Vidi više u *Izveštaj 2001,* II.2.2.2.

duzeća poput Rada, C marketa ili Poštanske štedionice gotovo obezvređena kroz postupke stečaja, privatizacije ili davanja kredita. Ova kriminalna grupa je radnjama sudija Trgovinskog suda u Beogradu postavljala stečajne upravnike i direktore preduzeća, a potom omogućavala nepovoljno poslovanje ovih preduzeća zarad ostvarivanja lične protivpravne imovinske koristi. Optužnicom je predviđeno svedočenje preko 200 lica i izvođenje preko 1000 materijalnih dokaza.

2.5.2.3. Predmet „drumska mafija". – Optužnicom Okružnog javnog tužilaštva iz 2006. pripadnicima tzv. drumske mafije stavljeno je na teret izvršenje krivičnog dela zločinačkog udruživanja i zloupotrebe službenog položaja u saizvršilaštvu. Ova kriminalna grupa je izdavanjem i naplatama duplih lažnih kartica za putarinu oštetila državni budžet za iznos od preko 6,5 miliona evra.

Prilikom izvršenja krivičnih dela optuženi su se koristili posebno napravljenim mašinama za izdavanje kartica bez evidencije prolaska kroz naplatnu rampu i specijalnim kompjuterskim programom napravljenim u svrhu lažiranja zvanične evidencije prolazaka teretnih vozila stranih registracija. Na taj način pripadnici ove kriminalne grupe prisvajali su neevidentiran deo novca od naplate putarina.

Optužnica tereti 53 lica, a kao organizator i prvooptuženi imenovan je Milan Jovetić, bivši kontrolor analitičar, koji je negirao navode iz optužnice. Tokom dokaznog postupka utvrđeno je da je 40 odsto nelegalnih prihoda od naplata lažnih kartica bilo namenjeno organizatorima ove grupe, dok je 25 odsto novca pripadalo smenovođama na naplatnim rampama. Kroz svedočenja i priznanja optuženih utvrđeno je kako su obučavani novi inkasanti na naplatnim rampama, kako je funkcionisao sistem izdavanja lažnih naplatnih kartica, kao i postojeća hijerarhija unutar ove kriminalne grupe.

2.5.2.4. Predmet „GSP mafija". – Pripadnici tzv. GSP mafije su prema navodima optužnice u periodu od oktobra 2005. do kraja januara 2006. godine falsifikovali i prodali skoro pet miliona karata za gradski prevoz, čime su oštetili GSP za iznos od 128 miliona dinara. Optužnica protiv članova ove kriminalne grupe stupila je na snagu u septembru 2006. godine, a presuda je izrečena 22. juna 2007. Organizatoru ove grupe, Gojku Samardžiću, sudsko veće je izreklo kaznu u trajanju od 6 godina i 3 meseca zatvora, dok su ostalim optuženima izrečene kazne zatvora od 2 do 4 godine.

Tokom postupka je dokazana krivica lica u distribuciji i prodaji falsifikovanih markica i karata za gradski prevoz na teritoriji Beograda.

2.5.2.5. Predmet Kertes. – Početkom septembra 2007. godine počelo je suđenje Mihalju Kertesu, nekadašnjem direktoru Savezne uprave carina, koji se prema optužnici Specijalnog tužilaštva tereti za krivično delo zloupotrebe službenog položaja. Prema optužnici tužilaštva, Kertes je omogućio i organizovao prenošenje višemilionskih svota novca iz državnog budžeta na bankovne račune na Kipru za vreme vladavine Slobodana Miloševića. Kertes je učesnik i u drugim postupcima koji se

vode zbog krivičnih dela učinjenih u vreme Miloševićevog režima; u procesu za četvorostruko ubistvo na Ibarskoj magistrali osuđen je za pomaganje učesnicima posle učinjenog krivičnog dela na dve godine i pet meseci zatvora (presuda još nije pravnosnažna), a pominje se i kao jedan od pripadnika duvanske mafije.

U optužnici se navodi da je 1994. godine tadašnji predsednik Srbije Slobodan Milošević organizovao kriminalnu grupu, čiji su članovi pored Kertesa bili potpredsednici Savezne vlade Nikola Šainović i Jovan Zebić, a koja je prema njegovom nalogu deo novca sa carina bez pravnog osnova predavala fizičkim i pravnim licima, političkim strankama i Resoru državne bezbednosti. Od 1182 preduzeća koja su finansirana na ovaj način ističu se Beogradska banka, Zastava namenska, Krušik Valjevo, Prvi partizan Užice, Gemaks, Jumko Vranje, Prvi maj Pirot. Zadatak Šainovića i Zebića bio je da spreče saveznu budžetsku inspekciju da kontroliše rad carine.

Novcem poreskih obveznika Kertes je raspolagao prema naredbama Slobodana Miloševića – funkcionerima SPS Nikoli Šainoviću i Dušanu Matkoviću dato je 900.000 nemačkih maraka za potrebe finansiranja rada političke stranke, dok je Živadinu Jovanoviću, dato 3 miliona. Za potrebe izborne kampanje Kertes je isplatio Urošu Šuvakoviću, funkcioneru SPS, ukupno 12 miliona nemačkih maraka, dok je pred 5. oktobar 2000. godine šefu Državne bezbednosti Radetu Markoviću dato na raspolaganje oko milion nemačkih maraka.

Kertes je u toku svog izjašnjavanja po tačkama optužnice objasnio mehanizme kojima je vlast Slobodana Miloševića ostvarivala isplate socijalnih izdataka, niske maloprodajne cene osnovnih namirnica i razna državna plaćanja, kao i da su sva inostrana plaćanja vršena preko računa Beogradske banke. Govoreći o prenošenju novca poreskih građana Srbije na privatne račune u kiparskim bankama, Kertes je istakao da je postojala tačna evidencija letova za Kipar i količine novca koja je tamo preneta.

O finansijskim malverzacijama državnih struktura u doba vladavine Miloševića svedoči istraživanje Mortena Torkerstena (*Morten Torkildsen*), finansijskog istražitelja Haškog tribunala koji je za potrebe Tribunala sačinio iscrpan izvestaj o finansijskim transakcijama i bankovnim računima na Kipru (ali i drugim lokacijama) visokih državnih funkcionera tadašnje SRJ, biznismena i članova porodice Milošević. Pošto je svoj izveštaj ustupio državnim organima Republike Srbije, vršene su različite predistražne radnje i blokirana su sredstva na računima u inostranim bankama, ali sudski postupci ipak nisu pokrenuti, a nijedan predstavnik države nije za to dao ozbiljno obrazloženje. Rade Terzić, okružni javni tužilac do 2003. godine, smatrao je da u krivičnim prijavama nije bilo dovoljno dokaza za pokretanje krivičnog postupka, što je bio razlog da novac na privatnim računima u inostranim bankama bude odblokiran čime je mogućnost za njegovo vraćanje zauvek izgubljena.

2.5.2.6. Predmet „saobraćajna mafija“. – Pripadnicima tzv. saobraćajne mafije na teret se stavljaju brojna krivična dela iz oblasti saobraćajnog osiguranja. Kao organizatori grupe u optužnici su označeni Zoran Stojanović i Slobodan Knežić,

bivši carinik koji su za sumu od 500 do 1000 evra angažovali policajce koji su sastavljali falsifikovane izveštaje o nepostojećim saobraćajnim udesima, kako bi naplaćivali fiktivnu štetu od osiguravajućih društava, oštetivši ih time za više stotina hiljada evra. Optuženi policajci su priznali poznanstvo s organizatorom Knežićem, ali su negirali primanje mita. Sudsko veće je na predlog branilaca dopustilo odbranu sa slobode za sedmoro optuženih uz izricanje mere zabrane napuštanja boravišta. Pritvor je ukinut Svetlani Glišić, nevenčanoj supruzi prvooptuženog Slobodana Knežića, Branku Škariću, procenitelju štete u *Wiener städtische* osiguranju, kao i policajcima – Dušanu Đurkoviću, Slobodanu Đošoviću, Branku Kostadinoviću, Miroslavu Starčeviću i Dobrosavu Laćarku, dok su u pritvoru zadržani Slobodan Knežić, Zoran Stanojević, Petar Tomašević, Arsen Žuža, procenitelj štete u *Wiener städtische* osiguranju i saobraćajni policajac Darko Mrkić.

2.5.2.7. Predmet „duvanska mafija". – Specijalno tužilaštvo u Beogradu pokrenulo je istragu protiv tri organizovane kriminalne grupe koje se terete za ilegalnu trgovinu i šverc cigareta tokom devedesetih godina prošlog veka. Duvansku mafiju činilo je nekoliko organizovanih grupa, a tužilaštvo je sada započelo procesuiranje grupa Stanka Subotića Caneta, Marka Miloševića i tzv. Badžine grupe koju je predvodio Siniša Stojčić, brat ubijenog Radovana Stojčića Badže, zamenika ministra unutrašnjih poslova u vreme vladavine Slobodana Miloševića.

Policijska istraga pokazala je da su postojala 3 načina ilegalne trgovine cigaretama. Prvi je ostvarivan transportom kamionima iz Makedonije u Srbiju, gde bi se na graničnom prelazu omogućavao dalji transport ka nepostojećem finalnom odredištu, a potom bi se njihov fiktivan izlazak iz zemlje registrovao na graničnom prelazu Bogojevo, gde bi ih „preuzimao" nepostojeći kupac. Po dolasku u Bogojevo kamioni s neocarinjenim cigaretama samo su trenutno izlazili iz Srbije i odmah su se uz policijsku pratnju vraćali u skladišta u Futogu, Novom Sadu i Rumenci.

Drugi način ilegalne trgovine odvijao se tako što bi neimenovani biznismen u inostranstvu legalno kupovao cigarete, koje su u konvojima iz zapadne Evrope stizale na granični prelaz Kelebija. Tada bi direktor tadašnje Savezne uprave carina, Mihalj Kertes, na granične prelaze slao ekipu za Vanredne mere kontrole, koja bi od običnih carinika preuzela kontrolu i omogućila višečasovni neometani ulazak kamiona sa cigaretama u Srbiju uz pratnju automobila s policijskim tablicama.

Treći način bila je upotreba falsifikovanih faktura legalno uvezenih cigareta iz Makedonije. Od 15 optuženih članova Subotićeve grupe, uhapšeno je osam osoba. Prvooptuženi Stanko Subotić nalazi se u bekstvu. Pored njega, optuženi su i bivši čelnici SUP i DB Novi Sad Miodrag Zavišić i Milovan Popivoda, kao i osnivač paravojne jedinice Škorpioni Milan Milanović Mrgud. Prema optužnici Stanko Subotić Cane je uspeo da razgrana kanale za šverc cigareta po celom Balkanu zahvaljujući podršci političkih i policijskih autoriteta u skoro svim zemljama bivše SFRJ. Nelegalna trgovina cigaretama u Srbiji omogućena je od strane državnih službi, pre svega službe carine, na čijem se čelu tada nalazio Mihalj Kertes.

Državnu i logističku podršku u ilegalnoj trgovini cigaretama imao je i Marko Milošević. Grupa kojom je on rukovodio cigarete je uvozila u Srbiju preko graničnog prelaza Gradina. Kamioni s cigaretama su se do carine na prelazu ka Bugarskoj vodili na ime preduzeća Tref. Dokumentacija je odgovarala finansijskom stanju robe koja je u kamionima, ali kada su kamioni ulazili u međugranični prostor između Bugarske i Srbije, dostavljane su nove isprave kojima bi se cigarete deklarisale kao roba za tranzit preko Srbije. Vozačima bi se davao nov tovarni list s lažiranim dobavljačem, kupcem i vrstom robe. Kamioni bi zatim išli u špedicije gde se pisala carinska propratnica s lažnim podacima. Postoje i indicije o umešanosti Mirjane Marković u nelegalnu trgovinu cigaretama koje su završavale na crnom tržištu u Beogradu i celoj Srbiji, dok je deo profita od njihove prodaje bio namenjen održavanju političkog režima tokom devedesetih godina prošlog veka.

2.5.2.8. Ostale krivične prijave, istrage, hapšenja i optužnice u slučajevima organizovanog kriminala. – Pored navedenih sudskih postupaka, vođena je istraga i protiv pripadnika tzv. naftne mafije, grupe koja se bavila ilegalnim uvozom i distribucijom naftnih derivata. Protiv njenih članova Specijalno tužilaštvo je podiglo optužnicu u kojoj se kao vođa te grupe navodi Miša Stojanović, vlasnik i generalni direktor firme Protekta, dok se kao njeni članovi navode Dejan Ketić, Slobodan Obradović, Dragan Milak, Aleksandar Vojinović i Mitar Odalović koje optužnica tereti da su prema uputstvima prvooptuženog omogućavali i vršili uvoz dizel goriva D2 koje je bilo deklarisano kao pogonsko gorivo namenjeno proizvodnji.

Istražni sudija Posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu, Dragan Lazarević, uputio je krajem juna 2007. godine tužilaštvu predmet o ubistvu novinara Slavka Ćuruvije, pošto su završene istražne radnje. Više od osam godina nakon ubistva Ćuruvije, javnost u Srbiji se približava sudskom rešenju tog zločina. Tokom sprovođenja istražnih radnji, sudija Lazarević saslušao je više od sto svedoka. Ipak, u svojstvu svedoka nisu saslušani Mirjana Marković, bivši šef Državne bezbednosti Radomir Marković, nekadašnji šef beogradskog Centra Državne bezbednosti Milan Radonjić i još nekoliko pripadnika te službe koje su mediji povezivali s ubistvom Ćuruvije. U javnosti i medijima se špekuliše da su upravo oni osumnjičeni za ubistvo Ćuruvije, tako da njihovi iskazi dati u svojstvu svedoka u ovoj fazi postupka ne bi mogli kasnije da se koriste na eventualnom suđenju. Jedini očevidac ubistva Ćuruvije je krajem 2003. identifikovao u MUP Srbije na fotografiji Luku Pejovića kao jednog od dvojice ubica. Luku Pejovića, koji je imao dosije narko-dilera u Crnoj Gori, ubili su nepoznati napadači ubrzo posle 5. oktobra 2000. godine. Ranija policijska istraga povezala je Pejovića sa JSO. Slavko Ćuruvija ubijen je 11. aprila 1999. godine, nakon što je na njega izvršena zastrašujuća medijska hajka preko režimskih medija tadašnjeg vladajućeg para Milošević-Marković.

Ubistvo svedoka saradnika u postupku za ubistvo premijera Đinđića, Zorana Vukojevića, bivšeg šefa obezbeđenja Dušana Spasojevića, predstavlja još jedan u nizu načina osujećenja uspešnog završetka postupaka protiv pripadnika zemunskog klana. Svedok saradnik Vukojević je napustio državni program zaštite svedoka po-

sle dve godine policijske zaštite. Njegov iskaz pred Specijalnim sudom ukazivao je na moguću povezanost generala Ace Tomića, Radeta Bulatovića, direktora BIA, i Vojislava Šešelja s atentatom na premijera direktno ukazujući na političke motive tog zločina. Istražni sudija Vučko Mirčić završio je istragu o ubistvu svedoka saradnika Vukojevića i na mestu izvršenja krivičnog dela pronađeni su tragovi DNK Aleksandra Simovića, pripadnika zemunske kriminalne grupe. Iako se otkrivanje političke pozadine čini dovoljnim motivom za ubistvo, policijska istraga je ukazala na postojanje veće količine novca, zakopanog u dvorištu porodične kuće svedoka saradnika, koju je Vukojević prisvojio posle smrti Spasojevića, a koju su njegove ubice želele da pronađu. Propust državnih organa u obezbeđivanju Vukojevića, s obzirom na sadržinu njegovog svedočenja, zaslužuje najoštriju osudu.

Prvo odeljenje beogradske policije je 25. jula 2007. podnelo krivičnu prijavu protiv četvorice bivših visokih funkcionera Elektroprivrede Srbije, zbog potpisivanja štetnih ugovora s kompanijama EFT Vuka Hamovića i Interface Vojina Lazarevića. Prema podacima navedenim u krivičnoj prijavi koja je u Okružnom tužilaštvu zavedena pod brojem KU 1398/07, navodi se da je država oštećena za 978.236.591 dinar. Po podnošenju krivične prijave, intervencijom ministra Jočića, smenjena su tri inspektora policije koja su radila na ovom slučaju. Hamović i Lazarević, vlasnici ovih preduzeća, poznati su kao ljudi bliski premijeru Koštunici i Demokratskoj stranci Srbije, čiji je ministar Jočić član. Intervencija ministra Jočića se u svetlu tih okolnosti nedvosmisleno može tumačiti kao zloupotreba ministarskih ovlašćenja radi zaštite stranačkih interesa.

Tokom septembra, u policijskoj akciji „Memfis“, uhapšen je Anton Stanaj, koga je srbijanska policija označila kao „vođu i finansijera međunarodne kriminalne grupe švercera cigareta“. Anton Stanaj bio je predsednik Upravnog odbora kompanije Rokšped, podgoričke kompanije sa poslovnim jedinicama u Srbiji, Hrvatskoj i na Kipru koja se bavila uvozom nafte i naftnih derivata, trgovinom automobilima i duvanskim proizvodima. Specijalno tužilaštvo podnelo je zahtev za sprovođenje istrage protiv Antona Stanaja, navodnog šefa ove kriminalne grupe i još 14 osoba za koje se sumnja da su bili članovi iste organizovane kriminalne grupe. Postoje sumnje da su osumnjičeni izigravali mere carinskog nadzora, prenosili, prodavali, distribuirali i prikrivali neocarinjene cigarete.

Podignuta je i optužnica protiv organizovane kriminalne grupe čiji je organizator Darko Erceg. U optužnici se navodi da je Erceg nabavljao heroin i kokain, a da su ostali članovi ove grupe učestvovali u razblaživanju i prepakivanju narkotika u pakovanja od pola kilograma radi daljeg transporta i prodaje na tržištu zemalja zapadne Evrope. Optužnica je podignuta i protiv Bojana Milkovića, Hikmeta Hajrovića, Zehnire Hajrovića, Milice Grubić, Dejana Ercega, Nurka Nurkovića i Bobana Tasića.

U borbi protiv organizovanog kriminala pripadnici beogradske policije uhapsili su Luku Bojovića i Veljka Banovića, za koje se navodi da su vođe jedne od opasnijih kriminalnih grupa u Srbiji. Policija je saopštila da se Bojović i Banović

sumnjiče za pomaganje u skrivanju članova zemunskog klana i više teških krivičnih dela izvršenih u Srbiji i inostranstvu.

Početkom oktobra, zbog navodnih zloupotreba službenog položaja, uhapšeno je gotovo celokupno nekadašnje rukovodstvo firme Generalexport (Genex). Uhapšeni su bivši direktor Genex Milorad Savićević, bivši generalni direktori preduzeća *Genex* Petar Novaković i Ivica Lukić, bivši direktor Turističkog centra „Kopaonik", koji posluje u sastavu kompanije International CG Nebojša Premović, bivši generalni direktor International CG Vladimir Gajić, i direktorka Centra za pravne poslove Agencije za privatizaciju Ljiljana Mlađan. Tokom 2004. godine Genex je konzorcijumu Neimar-V, Kemoimpex i Irva Investicije ustupio zemljište površine 1,2 hektara, na Novom Beogradu, za izgradnju centra Savograd, u zamenu za samo 1000 kvadratnih metara poslovnog prostora u objektu koji će na tom placu biti izgrađen. Prema nalazima policije isti poslovni prostor je potom preprodat pomenutom konzorcijumu za 1.726.000 evra, iako je tržišna vrednost tog poslovnog prostora iznosila oko 2,5 miliona evra. Ovim je pribavljena korist konzorcijumu, na štetu Genex i budžeta Republike Srbije. Postoje sumnje da su uhapšeni i drugim nezakonitim poslovima, kao što je odobravanje besplatnog korišćenja turističkih usluga u hotelima Grand i Sunčani vrhovi na Kopaoniku, oštetili International CG za 4,5 miliona dinara. Tužilaštvo je predložilo određivanje pritvora u trajanju do mesec dana za svih šestoro uhapšenih. Istražni sudija je posle saslušanja svim optuženima dozvolio da se brane sa slobode.

Tokom septembra Specijalno tužilaštvo za organizovani kriminal podiglo je optužnicu protiv grupe vehabija iz Novog Pazara. Optužena lica, njih 15, terete se za krivično delo udruživanja radi protivustavne delatnosti a u vezi s krivičnim delima terorizma i nedozvoljenog držanja oružja i eksplozivnih materija. Jednom od njih, Senadu Ramoviću stavlja se na teret i krivično delo teškog ubistva u pokušaju. Jedan broj optuženih uhapšen je u martu, dok su ostali uhapšeni u aprilu 2007. godine kada je tokom policijske akcije ubijen vođa grupe vehabija, dok su jedan pripadnik ove grupe i jedan policajac ranjeni.[594] Specijalno tužilaštvo je sredinom aprila saopštilo da je ovaj predmet proglašen državnom tajnom.[595]

2.6. Stanje ljudskih prava na Kosovu i Metohiji pod administracijom UN

2.6.1. Uvod

Većina političkih analitičara, intelektualaca i novinara predvidela je da će ova godina biti odlučujuća za budući status srpske pokrajine Kosovo i Metohija pod administracijom UN. Ipak, Misija UN na Kosovu, koja upravlja svim aspektima života na Kosovu još od bombardovanja Savezne Republike Jugoslavije, još

594 *Vesti B92*, 14. septembar, www.b92.net.

595 *Vesti B92*, 16. april, www.b92.net.

je uvek tu. Kao što su mnogi i očekivali, pregovori između Vlade Srbije i kosovskih Albanaca uz posredovanje „Trojke“ (SAD, EU, Rusija) nisu doveli ni do kakvih rezultata.

Privremena administrativna misija Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK) ustanovljena je rezolucijom 1244 (1999)[596] Saveta bezbednosti. Rezolucijom 1244 UNMIK-u je poverena dužnost vršenja svih funkcija koje država normalno obavlja, uz zadatak da istovremeno stvori osnove za funkcionalnu samoupravu u pokrajini, pri čemu je Specijalni predstavnik Generalnog sekretara UN (SPGS) nosilac najviše zakonodavne i izvršne vlasti.[597]

U iščekivanju do konačnog sporazuma o statusu Kosova, UNMIK je preneo široke nadležnosti privremenim institucijama samouprave, sa ciljem stvaranja uslova za samoupravu u pokrajini. Prenos nadležnosti je počeo još 2001, ali je naročito bio ubrzan u jesen 2005, kada je i počeo politički proces određivanja budućeg statusa Kosova. Ipak, veliko prisustvo vojnih snaga predvođenih NATO-om (KFOR), kao i institucija koje deluju u oblastima pretežno naseljenim Srbima i koje su neposredno finansirane od strane Republike Srbije, u značajnoj meri smanjuju stepen efektivne vlasti koju privremene institucije samouprave imaju nad teritorijom Kosova.

Joakim Riker (*Joachim Rücker*), aktuelni SPGS, je 1. juna 2007. godine obznanio da je Misija započela pripreme za odlazak sa Kosova.[598] Misija UN će verovatno biti zamenjena misijom EU, koja bi postala aktivna u toku 2008. godine. Iako Ahtisarijev plan[599] nije doživeo formalno priznanje dokumenta od značaja za rešenje statusa Kosova, on se u nedostatku saglasnosti oko načina i sfera daljeg delovanja međunarodne misije u pokrajini, koristi kao smernica za planiranje međunarodnog angažmana u pokrajini.[600]

2.6.2. Pregovori

Marti Ahtisari (*Martti Ahtisaari*), bivši predsednik Finske, je 2005. godine imenovan za Specijalnog izaslanika Generalnog sekretara UN zaduženog da predloži plan za budući status Kosova. Ahtisarijev „Celoviti predlog za rešenje statusa Kosova“ predstavljen je Generalnom sekretaru UN u martu 2007. godine nakon nekoliko meseci pregovora između srbijanske vlade i „Tima jedinstva“ kosovskih Albanaca. Generalni sekretar je potom ovaj predlog predstavio Savetu bezbednosti. U Ahtisarijevom planu se predlaže neka vrsta nadgledane nezavisnosti za Kosovo, koja bi podrazumevala i mogućnost da nova država postane članica međunarodnih organizacija i da zaključuje međunarodne sporazume. Ahtisarijev „paket“ je obu-

596 UN doc. S/RES/1244 od 10. juna 1999.

597 Odeljak 1 Uredbe UNMIK-a br. 1999/1 o ovlastima Privremene administrativne misije na Kosovu od 25. jula 1999.

598 *Express, Kosova Sot, Epoka e Re* od 1. juna 2007.

599 Vidi niže.

600 Razgovor sa predstavnicima Tima za planiranje Međunarodne građanske kancelarije (ICO Planning Team) od 18. septembra 2007. godine u Prištini.

hvatao i širok spektar zaštitnih mera za manjine, počevši od značajne autonomije oblasti naseljenih Srbima (decentralizacija), pa sve do mogućnosti da Republika Srbija pruža direktnu finansijsku pomoć ovim oblastima.

Za vreme trajanja pregovora Beograd i Priština nisu postigli sporazum o budućem statusu Kosova. Beograd je predložio široku autonomiju za Kosovo u okviru Srbije koja bi isključivala mogućnost da Kosovo postane članica bilo koje međunarodne organizacije i da poseduje svoju vojsku – dakle, autonomiju u granicama one koju Kosovo već poseduje pod protektoratom Ujedinjenih nacija. S druge strane, Priština je odbijala svako rešenje koje ne bi podrazumevalo punu nezavisnost. Skupština Kosova je glasanjem od 14. marta 2007. u potpunosti podržala Ahtisarijev plan,[601] dok ga je Beograd odbacio.

Neposredni pregovori između Beograda i Prištine, koji su usledili pošto Ahtisarijev plan nije sporazumno usvojen kao rešenje za status Kosova, takođe su okončani neuspehom. „Trojka" je svoj konačni izveštaj o toku pregovora predstavila Ujedinjenim nacijama 19. decembra 2007. godine. Najverovatniji ishod ovih neuspelih pregovora između delegacija Srbije i Kosova biće odgađanje odluke o budućem statusu pokrajine do proglašenja rezultata predsedničkih izbora u Srbiji, koji će biti održani 20. januara 2008. godine.

Budući da je u proteklih godinu dana pažnja mahom bila usmerena na pregovore o statusu, može se reći da su i međunarodne i lokalne vlasti, bilo centralnog, bilo opštinskog nivoa, često obraćale premalo pažnje na svakodnevne probleme stanovnika Kosova. Pregovori o konačnom statusu još su više potisnuli mnoge goruće probleme u vezi sa zaštitom ljudskih prava.

2.6.3. Ljudska prava u kosovskom zakonodavstvu u 2007. godini

Pravni sistem na Kosovu i dalje predstavlja zbunjujuću i složenu mešavinu nastalu kombinovanjem propisa proisteklih iz različitih izvora. Pored pravnih tekstova koje je donela administracija UNMIK-a, u krug zakona koji su u primeni na Kosovu ulaze i zakoni koje je donela Skupština Kosova a koji je potom proglasio specijalni predstavnik Generalnog sekretara UN (SPGS), kao i zakoni koji su važili na Kosovu *na dan* 22. marta 1989. godine. Ako je reč o oblastima koje nisu pokrivene navedenim izvorima, primenjuju se i zakoni doneseni *posle* 22. marta 1989, pod uslovom da nisu diskriminatorni i da su u skladu s međunarodnim standardima u oblasti zaštite ljudskih prava.[602] Osim toga, glavni međunarodni instrumenti za zaštitu ljudskih prava su direktno primenjivi na osnovu Uredbe UNMIK-a br. 1999/24 i Ustavnog okvira za privremenu samoupravu,[603] iako Kosovo ne poseduje

601 Evropska komisija, *Izveštaj o napretku na Kosovu iz 2007. godine*, Brisel, 2007, str. 5.

602 Član 1 Uredbe UNMIK-a br. 1999/24 o važećem zakonu na Kosovu od 12. decembra 1999. godine dopunjene Uredbom UNMIK-a br. 2000/59 od 27. oktobra 2000.

603 Član 1 Uredbe UNMIK-a br. 1999/24 o važećem zakonu na Kosovu, glava 3 Uredbe UNMIK-a br. 2001/9 o Ustavnom okviru za privremenu samoupravu na Kosovu od 15. maja 2001.

međunarodni pravni subjektivitet neophodan da bi se postalo strana u nekom međunarodnom sporazumu.

Pravni sistem sastavljen iz tako velikog broja nepovezanih izvora neizbežno karakteriše nedostatak pravne sigurnosti i transparentnosti. Ne samo da je teško ustanoviti koji se zakon primenjuje u nekoj konkretnoj situaciji, već problem postaje i sama dostupnost važećih zakona. Dok je stare jugoslovenske zakone koji se još primenjuju na Kosovu gotovo nemoguće naći, ostali zakoni – uključujući i neposredno primenjive međunarodne instrumente za zaštitu ljudskih prava – često nisu prevedeni na službene jezike ili se do njih može doći samo putem Interneta.

Dodatna smetnja leži u činjenici da, gotovo po pravilu, ni pravni akti koje usvaja kosovska skupština ni oni koje donosi UNMIK ne sadrže prelazne odredbe koja bi ukazivale na zakonske propise ili odredbe koji datim aktom bivaju ukinuti. Umesto toga, na snazi je opšta odredba o ukidanju svih drugih zakona ili odredbi koji protivreče odredbama novousvojenog akta. Obično je još manje jasno koji je od zakona iz vremena Jugoslavije još uvek primenjiv, tj. koji od njih nisu diskriminišući. Razlog za to leži u okolnosti da još uvek ne postoje više sudske instance nadležne da se bave ovim pitanjima. Posebno veće Vrhovnog suda za ustavna pitanja, koje je predviđeno u glavi 9.4.11 Ustavnog okvira, još uvek nije konstituisano. Odeljenje UNMIK-a za pravne poslove, koje je određeno da bude davalac autoritetnog tumačenja uredbi UNMIK-a, ovim se poslom retko bavilo, ostavljajući brojna pravila vezana za zaštitu ljudskih prava bez praktičnog dejstva.

Gotovo bez izuzetka, zakoni i uredbe u primeni na Kosovu stupaju na snagu odmah po objavljivanju od strane Specijalnog predstavnika Generalnog sekretara UN, tj. bez *vacatio legis* kao vremenskog perioda između objavljivanja zakona i njegovog stupanja na snagu.[604] Ovo produžuje vremenski period potreban za sprovođenje zakona i – kada je reč o propisima relevantnim za zaštitu ljudskih prava – dovodi do tužne slike pravnog sistema u kome se pravni tekstovi donose samo zato da bi se pokazalo kako se standardi ljudskih prava ispunjavaju, a ne zato što postoje odgovarajuće institucionalno uređenje i spremnost za njihovo sprovođenje.

Uprkos intenzivnoj zakonodavnoj aktivnosti Skupštine Kosova, nijedan od zakona koji su usvojeni i proglašeni u 2007. godini nije od neposredne važnosti za stanje ljudskih prava u pokrajini. UNMIK je početkom godine doneo dve uredbe a Privremene institucije samouprave nekoliko administrativnih uputstava, koji se neposredno bave pitanjem zaštite ljudskih prava.

604 Osnovna svrha ovog instituta je da pruži priliku pojedincima i institucijama na koje se propis odnosi da se prilagode i pripreme za novonastalu pravnu situaciju. Kao takav *vacatio legis* je neophodna osobina pristupačnog i transparentnog pravnog sistema. Videti sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava (npr *Sunday Times protiv Ujedinjenog Kraljevstva* ([1979–80] 2 EHRR 245, od 26. aprila 1979) ili slučajeve koji se bave kvalitetom domaćih pravnih lekova kao što su *Akvidar i ostali protiv Turske* (presuda od 16. septembra 1996, Izveštaji o presudama i rešenjima 1996-IV, str. 1210, § 67), *Andronicou i Constantinou protiv Kipra* (presuda od 9. oktobra 1997, Izveštaji 1997-VI, str. 2094–95, § 159), *Assanidze protiv Gruzije*, (71503/01 [2004] ECHR 140, od 8. aprila 2004, st. 127, itd.)

2.6.3.1. Savetodavno veće za ljudska prava. – Januara 2007. specijalni predstavnik Generalnog sekretara UN za Kosovo izdao je Uredbu UNMIK-a br. 2007/3 kojom je izmenjena i dopunjena Uredba UNMIK-a br. 2006/12[605] o uspostavljanju Savetodavnog veća za ljudska prava, ne bi li ono konačno počelo da postoji. Veće raspolaže samo savetodavnim ovlašćenjima i može razmatrati samo „žalbe koje se odnose na navodna kršenja ljudskih prava koja su se desila posle 23. aprila 2005. godine ili koja proizilaze iz činjenica koje su nastale pre ovog datuma, kada te činjenice dovode do nastavljanja kršenja ljudskih prava".[606]

2.6.3.2. Ombudsman za Kosovo. – Uredba UNMIK-a br. 2007/15 kojom se menja i dopunjuje Uredba UNMIK-a br. 2006/06 o instituciji Ombudsperson na Kosovu predstavlja još jedan pravni akt koji je od važnosti za zaštitu ljudskih prava, objavljen u 2007. godini.[607] Njen osnovni cilj je da se pojednostavi procedura za imenovanje novog ombudsmana. Izmenjena i dopunjena Uredba UNMIK-a br. 2006/06 uspostavlja instituciju lokalnog ombudsmana sa četiri zamenika, pri čemu će dva zamenika predstavljati lokalnu srpsku zajednicu i ostale nevećinske zajednice sa pravom na zastupljenost u Skupštini Kosova, dok će jedan od zamenika biti žena.[608]

2.6.3.3. O sprovođenju Zakona o upotrebi jezika. – Kosovska vlada je februara 2007, nakon proglašenja dugo očekivanog Zakona o službenim jezicima,[609] usvojila i Administrativno uputstvo br. 3/2007 o sastavu i nadležnostima Jezičke komisije.[610] Predviđeno je da se ovo telo bavi prijemom žalbi i sprovođenjem istraga usmerenih ka „zaštiti službenih jezika i njihovog ravnopravnog statusa na Kosovu, kao i obezbeđivanju zaštite za jezike zajednica čiji maternji jezik nije službeni".[611] Dva meseca posle njegovog usvajanja usledilo je Administrativno uputstvo br. 2007/01-MPS o određivanju administrativnih sankcija za kršenje Zakona o upotrebi jezika.[612] Ovo uputstvo je izdalo Ministarstvo za javne službe radi određivanja

605 Uredba UNMIK-a br. 2007/3 kojom se menja i dopunjuje Uredba UNMIK-a br. 2006/12 o uspostavljanju Savetodavnog veća za ljudska prava od 12. januara 2007.

606 Odeljak 2 Uredbe UNMIK-a br. 2006/12 o uspostavljanju Savetodavnog veća za ljudska prava od 23. marta 2006.

607 Uredba UNMIK-a br. 2007/15 kojom se menja i dopunjuje Uredba UNMIK-a br. 2006/06 o Ombudsperson instituciji od 19. marta 2007.

608 Članovi 6.6 i 6.7 izmenjene i dopunjene Uredbe UNMIK-a br. 2006/06 o Instituciji ombudsmana od 16. februara 2007.

609 Zakon br. 02/L-37 o upotrebi jezika proglašen Uredbom UNMIK-a br. 2006/51 o proglašenju Zakona o upotrebi jezika usvojenog od strane Skupštine Kosova od 20. oktobra 2006.

610 Vidi Aneks 1, Tehnička procena napretka u sprovođenju standarda za Kosovo, Savet bezbednosti UN, 9. mart 2007. godine, Izveštaj generalnog sekretara o Prelaznoj administrativnoj misiji UN na Kosovu, S/2007/134, para. 10, www.un.org/Docs/sc/sgrep07.htm

611 Član 32 Zakona br. 02/L-37 o upotrebi jezika od 20. oktobra 2006.

612 Administrativno uputstvo br. 2007/01-MPS o određivanju administrativnih sankcija za kršenje Zakona o upotrebi jezika od 11. aprila 2007.

administrativnih sankcija „koje će se izreći licima koja krše odredbe Zakona o upotrebi jezika".[613]

2.6.3.4. Jedinice za ljudska prava. – Predsednik Vlade Kosova je marta 2007. izdao Administrativno uputstvo o jedinicama za ljudska prava u ministarstvima Kosovske vlade.[614] Svrha ovog uputstva bila je da se odredi struktura jedinica za ljudska prava koje je trebalo da budu uspostavljene u okviru svakog resornog ministarstva, definisanjem njihove veličine, strukture i opsega njihovih zadataka. Uputstvo je takođe predvidelo obavezu redovnog izveštavanja i razmenu informacija sa drugim ministarstvima i ostalim vladinim strukturama, kao i redovnu saradnju s institucijom Ombudsperson na Kosovu. Ovaj pravni akt se može posmatrati kao značajan korak napred u obezbeđivanju poštovanja ljudskih prava u okviru privremenih institucija na Kosovu. Ipak, slično kao i u slučaju Administrativnog uputstva br. 8/2005 o zadacima jedinica za ljudska prava[615] koje je dalo početni impuls za osnivanje ovih tela, vrednost ovog uputstva je umanjena činjenicom da je nedostupno i da postoje ozbiljna neslaganja između verzija objavljenih na dvama službenim jezicima.

2.6.3.5 Zakon protiv diskriminacije. – Slični problemi nastali su u Administrativnom uputstvu br. 04/2006 o sprovođenju zakona protiv diskriminacije.[616] Uprkos tome što je Kosovo još 2004. godine dobilo jedan od najnaprednijih zakona protiv diskriminacije u Evropi,[617] dugo očekivani pravni akt za njegovo sprovođenje je ugledao svetlo dana tek u proleće ove godine.[618] Administrativno uputstvo br. 04/2006 sastoji se od devet članova koji treba da regulišu neka značajna pitanja, kao što su priroda, sastav i odgovornosti tela zaduženih za unapređenje jednakog postupanja,[619] tela odgovorna za sprovođenje Uputstva[620] i vremenski rokovi za njihovo uspostavljanje. Centralna odredba Uputstva je član 3, u kojem se Kancelarija za

613 Član 1 Administrativnog uputstva br. 2007/01-MPS o određivanju administrativnih sankcija za kršenje Zakona o upotrebi jezika.

614 Administrativno uputstvo br. 4/2007 o obezbeđivanju strukture i integracije jedinica za ljudska prava u okviru kosovskih ministarstava od 19. marta 2007, www.md-ks.org/?cid=2,407.

615 Administrativno uputstvo br. 8/2005 o jedinicama za ljudska prava u Kosovskoj vladi iz septembra 2005.

616 Administrativno uputstvo br. 4/2006 o sprovođenju Zakona protiv diskriminacije od 5. maja 2006. Iako je pomenuto uputstvo izdato 2006. godine, ono ulazi u izveštaj za 2007. godinu zato što je postalo dostupno javnosti tek početkom te godine.

617 Zakon protiv diskriminacije br. 2004/32 proglašen Uredbom UNMIK-a br. 2004/32 o proglašenju Zakona protiv diskriminacije od 20. avgusta 2004.

618 Više o ovom kod M. Matijević, *Opšti pregled sprovođenja kosovskog Zakona protiv diskriminacije iz srpske perspektive*; Misija OEBS-a na Kosovu, *Studija o sprovođenju kosovskog Zakona protiv diskriminacije*, Priština 2007; Inicijativa mladih za ljudska prava, *Izveštaj o sprovođenju kosovskog Zakona protiv diskriminacije*, Priština 2007.

619 Članovi 3, 4, 5 i 6 Administrativnog uputstva br. 4/2006 o sprovođenju Zakona protiv diskriminacije od 5. maja 2006.

620 Članovi 7 i 8 Administrativnog uputstva br. 4/2006 o sprovođenju Zakona protiv diskriminacije od 5. maja 2006.

dobru upravu i jedinice za ljudska prava u resornim ministarstvima označavaju kao ključna tela u unapređivanju jednakog postupanja.

Budući da je Zakon protiv diskriminacije napisan tako da spreči i sankcioniše veoma sofisticirane oblike diskriminacije, jedan od glavnih ciljeva Uputstva je bilo uspostavljanje „praktičnih i jasnih definicija prava i obaveza onih koji tvrde da su žrtve diskriminacije".[621] Ovaj cilj je, međutim, Uputstvom samo delimično ostvaren.

Bilo da je reč o manjku sredstava ili o grubom nemaru prema odredbama samog onog zakona koji bi trebalo da sprovodi, broj pravopisnih grešaka sadržanih u engleskoj i srpskoj verziji Uputstva[622] je toliki da neke odredbe imaju kontradiktorno, upitno ili barem neprecizno značenje. Ovo je naročito slučaj sa srpskom verzijom teksta, koja prosto vrvi ovakvim greškama.[623]

Primeri su brojni i često su na granici apsurda. U članu 6 i engleske i srpske verzije, u kom se Kancelariji za dobru upravu poverava javna kampanja protiv diskriminacije, Uputstvo propisuje obavezu iste te Kancelarije da obezbedi informacije o „mestima i odgovarajućim institucijama gde svako lice može da se obrati, da podnese zahtev ili da dobije odgovor ako *pretendira da je žrtva diskriminacije*" (kurziv naš).[624] Ovde se u engleskom tekstu koristi glagol *to pretend* koji može da znači pretvarati se, ili pak pretendovati. U svakom slučaju radi se o vrlo čudnom izboru reči.

Tumačenje Uputstva postaje još veći izazov kada se uvidi da sve tri jezičke verzije teksta Uputstva sadrže u pojedinim članovima različit broj odredbi.[625] Povrh toga, Uputstvo ozbiljno odstupa od teksta Zakona protiv diskriminacije budući da je spisak zabranjenih osnova diskriminacije na koji se poziva, nepotpun i delimično izmenjen u odnosu na onaj dat članom 2 (a) Zakona.[626]

Ove ozbiljne manjkavosti Administrativnog uputstva br. 04/2006 navode nas na zaključak da je danas, skoro tri godine nakon donošenja Zakona protiv diskrimi-

621 Član 1 Administrativnog uputstva br. 04/2006 o sprovođenju Zakona protiv diskriminacije od 5. maja 2006.

622 Budući da je u trenutku odobravanja Uputstva engleska verzija imala istu pravnu važnost kao i srpska i albanska, analiza je zasnovana na verzijama Uputstva na sva tri jezika.

623 Srpska verzija Uputstva ima iste slabosti kao i poslednji nacrt Zakona protiv diskriminacije. Npr., Zakon protiv diskriminacije srpske zajednice u Skupštini Kosova zbog neodgovarajućeg prevoda na srpski. Videti kod S. Sabovic, U. Steinle, *„Izgubljeno u prevodu" ili kako da tri jezika govore jednim zakonodavnim glasom*, Bilten Inicijative OEBS-a za podršku skupštini, Posebno izdanje, br. 15, Priština, 2005.

624 Pravopisna greška u čl. 2(i) engleske verzije unosi i nadrealni humor: „Praktično pravilo – znači praktičnu i tačnu definiciju prava i obaveza *onih koji se stalno žale* a koji tvrde da su žrtve diskriminacije" (kurziv naš).

625 Tako npr. član 6 u svim verzijama sadrži različit broj paragrafa sa različitim sadržajem, te se, recimo, samo u verziji na srpskom pominju jedinice za ljudska prava u okviru institucije Ombudsperson na Kosovu.

626 Zakon protiv diskriminacije br. 2004/32 proglašen Uredbom UNMIK-a br. 2004/32 o proglašenju Zakona protiv diskriminacije od 20. avgusta 2004.

nacije, proces njegovog sprovođenja još uvek skoro na samom početku. Da ironija bude veća, jedna od osnovnih odredaba Zakona protiv diskriminacije – zabrana diskriminacije po osnovu jezika (čl. 2 (a)) – prekršena je u samom uputstvu koje je trebalo da mu da operativnu vrednost.

2.6.3.6 Prava manjinskih zajednica

2.6.3.6.1. O kontinuiranom problemu vezanom za akreditaciju Univerziteta u Kosovskoj Mitrovici. – U martu 2007. UNMIK je ponovo akreditovao Univerzitet u Kosovskoj Mitrovici omogućujući mu na taj način da učestvuje u bolonjskom procesu.[627] Pored Prištinskog univerziteta, Univerzitet u Kosovskoj Mitrovici predstavlja drugu glavnu univerzitetsku instituciju na Kosovu. Ova dva univerziteta se veoma razlikuju po svom studentskom telu. Prištinski univerzitet pohađaju studenti koji govore albanski, budući da na njemu ne postoji program na srpskom jeziku,[628] dok se predavanja na Univerzitetu u Kosovskoj Mitrovici odvijaju isključivo na srpskom.[629]

Druga tačka po kojoj se ova dva univerziteta razlikuju je njihov pravni položaj u okviru kosovskog obrazovnog sistema. Dok je Prištinski univerzitet automatski akreditovan Zakonom o visokom obrazovanju donetom 2003,[630] Univerzitetu u Kosovskoj Mitrovici je od 2003. svake godine izdavana privremena dozvola za rad odlukom Specijalnog predstavnika Generalnog sekretara UN. Imajući ovo u vidu, kao i činjenicu da ga finansira Vlada Republike Srbije, ovaj univerzitet praktično spada u tzv. „paralelne institucije".[631]

Ova praksa je u velikoj meri posledica nesrećnih dešavanja oko donošenja kosovskog Zakona o visokom obrazovanju.[632] Skupština Kosova je 2003. usvojila Zakon o visokom obrazovanju. Ovim zakonom je zakonodavac dao neograničenu dozvolu Prištinskom univerzitetu, dok je izbegao da to učini u slučaju Univerziteta u Kosovskoj Mitrovici. Predstavnici srpske zajednice u Skupštini Kosova podneli su, u skladu s procedurama za usvajanje zakona, izloženim u odeljku 9 Ustavnog

627 Evropska komisija: *Izveštaj o napretku na Kosovu (Rezolucija Saveta bezbednosti 1244)*, Brisel 2007, str. 21.

628 Predavanja na Prištinskom univerzitetu su isključivo na albanskom jeziku, s mogućnošću polaganja ispita na srpskom, iako je sistem kvota za manjinske zajednice na snazi od 2004. godine.

629 Pored ovoga, Poslovna škola u Peći i Pedagoški fakultet Univerziteta u Prizrenu omogućuju školovanje na bošnjačkom jeziku.

630 Uredba UNMIK-a br. 2003/14 o proglašenju Zakona o visokom obrazovanju na Kosovu usvojenog od strane Kosovske skupštine od 12. maja 2003.

631 Paralelne strukture na Kosovu se mogu definisati kao institucije koje nakon 1999. godine nastavljaju da budu finansirane od strane Vlade Srbije i kojima ona rukovodi. One na teritoriji Kosova nisu formalno priznate, ali ih UNMIK neformalno toleriše.

632 Zakon br. 2002/3 o visokom obrazovanju, proglašen Uredbom UNMIK-a br. 2003/14 o proglašenju Zakona o visokom obrazovanju usvojenog od strane Kosovske skupštine od 12. maja 2003.

okvira, predlog za izmene Nacrta zakona Predsedništvu Skupštine tvrdeći da Nacrt zakona o visokom obrazovanju „krši vitalne interese zajednice kojoj pripadaju, tj. da nepovoljno utiče na prava zajednice i njenih članova, a po glavi 4".[633] Budući da je Predsedništvo Skupštine propustilo da podnese usaglašeni predlog u propisanom roku, obrazovano je Posebno veće koje se bavilo ovim pitanjem.[634] U roku od pet dana ono je donelo odluku kojom je preporučilo Skupštini da usvoji Zakon o visokom obrazovanju sa izmenama u smislu davanja automatske i trajne akreditacije Univerzitetu u Kosovskoj Mitrovici kako bi zajednice koje koriste srpski jezik mogle da uživaju pravo na visoko obrazovanje na svom jeziku.[635] Skupština Kosova je, međutim, odbila preporuke Veća i zakon je ostao one sadržine kako je Skupštini Kosova i predložen.[636]

Prema odeljku 9.1.45 Ustavnog okvira, zakon stupa na snagu „na dan njegovog proglašenja od strane Specijalnog predstavnika Generalnog sekretara". Proglašenje Zakona o visokom obrazovanju bez izmena koje je predložilo Posebno veće bilo bi, međutim, suprotno odredbama o nadležnosti SPGS u domenu zaštite prava i interesa zajednica.[637] Zato je, skoro godinu dana nakon njegovog usvajanja od strane Skupštine, Zakon o visokom obrazovanju proglašen uz dodavanje novih odredbi u odeljku 10, kojima se Univerzitetu u Kosovskoj Mitrovici daje privremena akreditacija.

Pomenutim izmenama zakona je na neko vreme legalizovano postojanje Univerziteta u Kosovskoj Mitrovici, ali one nisu suštinski izmenile njegov pravni položaj u kosovskom pravnom sistemu. Štaviše, ova situacija nije rezultirala pravnim okvirom koji bi bio bliži postojećim standardima ljudskih prava. Kosovski pravni sistem i dalje ne sadrži odredbe kojima bi se pripadnicima zajednica koje govore srpski jezik eksplicitno priznavalo pravo na visoko obrazovanje. Iako osnovni zakon u ovoj oblasti, Zakon o visokom obrazovanju ni u jednoj svojoj odredbi ne polazi od toga da su i albanski i srpski službeni jezici na Kosovu[638] i da bi sistem visokog obrazovanja morao biti zasnovan na principu jednakosti ta dva jezika.[639]

---

633 Odeljak 9.1.39 Uredbe UNMIK-a br. 2001/9.

634 Odeljci 9.1.40 i 9.1.41 Uredbe UNMIK-a br. 2001/9.

635 Prema Džejmsu O'Brajanu, predsedavajućem članu Veća, ovakva odluka je doneta zato što su posledice odbijanja Skupštine da akredituje Univerzitet u Kosovskoj Mitrovici bile te da Univerzitet „nije imao nikakvog načina da se prijavi za akreditaciju u skorijem periodu, jer procedure za akreditaciju univerziteta neće biti ustanovljene.", James O'Brian, „Rad ka jedinstvenom sistemu", *Focus Kosovo*, Priština, avgust 2002.

636 Odeljak 9.1.42 Uredbe UNMIK-a br. 2001/9.

637 Kao što je između ostalog propisano u glavi 8 Uredbe UNMIK-a br. 2001/9.

638 Zakon br. 02/L-37 o upotrebi jezika proglašen Uredbom UNMIK-a br. 2006/51 od 20. oktobra 2006.

639 Ne uključuje ni druge vidove garancija koje su neophodne za efikasno funkcionisanje dvojezičnog visokoškolskog sistema obrazovanja, kao što su mere podrške manjinskim grupama u oblasti zapošljavanja na državnim univerzitetima ili upotreba službenih jezika u dokumentima koje izdaju visokoškolske institucije, itd.

Zakon sadrži samo opštu zabranu diskriminacije u pristupu visokom obrazovanju (odeljak 3.1) i opštu zabranu diskriminacije studenata (odeljak 29.4, st. (c)).[640]

Ovakva situacija je još jedan u nizu činilaca koji povećavaju stepen neizvesnosti kao glavne smetnje procesu povratka. Mnoga interno raseljena lica ili povratnici ističu da to što je postojeći obrazovni sistem na srpskom jeziku na Kosovu neadekvatan i što se njegova legalnost neprestano dovodi u pitanje, negativno utiče na odluku o povratku.[641]

2.6.3.6.2. O stalnom problemu diskriminatornih odredaba kojima se uređuje proces privatizacije na Kosovu. – Usled posebnog statusa zaposlenih u društvenim preduzećima[642] i uticaja koji privatizacija ima na njih, zakoni na Kosovu ovim radnicima daju pravo na udeo u dobiti od privatizacije na osnovu prioriteta.[643] I u 2007. godini se, međutim, nastavljaju tvrdnje bivših radnika društvenih preduzeća koji ne pripadaju većinskoj zajednici da ne dobijaju ništa od procesa privatizacije koji je u toku usled diskriminatornog karaktera pravila koji taj proces uređuju.[644] Manjkavosti pravnog okvira koji uređuje proces privatizacije su uočene još 2005. godine, ali ništa nije učinjeno kako bi se odstranile posledice proizišle iz njegovih diskriminatornih dejstava.[645]

Proces privatizacije je na Kosovu počeo 2003. godine, kada je već uveliko došlo do iseljavanja nealbanskih zajednica sa Kosova. Većina nealbanskih radnika u društvenim preduzećima je bila prisiljena da 1999. napusti posao, budući da su bili izloženi etničkom nasilju koje se širilo pokrajinom. Ovaj proces je dodatno pogoršan događajima iz marta 2004.

Ove činjenice nisu uzete u obzir kada je donošena Uredba UNMIK-a br. 2003/13.[646] Njen glavni nedostatak nalazi se u odeljku 10.4 koji, određujući uslove

640 Jedina odredba koja na posredan način propisuje pravo na visoko obrazovanje na maternjem jeziku za zajednice koje govore srpskim jezikom nalazi se u odeljku 4.2, koji uređuje odgovornosti Ministarstva prosvete: „u vršenju vlasti i obaveza po ovom zakonu Ministarstvo će poštovati i unapređivati prava zajednica i njihovih članova ustanovljena u glavi 4 Ustavnog okvira za privremenu samoupravu."

641 Razgovori s interno raseljenim osobama na Kosovu su obavljeni u avgustu 2006, a u okolini Smedereva u junu 2007.

642 Društvena preduzeća predstavljaju jedinstven oblik organizacije koji je bio dozvoljen po zakonima bivše Jugoslavije. U takvim preduzećima sredstva su bila u vlasništvu radnika. U teoriji, radnici su u takvim preduzećima postavljali svoje rukovodioce, mada su u praksi glavnu reč vodili partijski funkcioneri.

643 Ovaj udeo je definisan kao 20 odsto dobiti od prodaje deonica privatizovanog društvenog preduzeća. Zadatak podele tog iznosa radnicima koji ispunjavaju uslove dat je Kosovskoj poverilačkoj agenciji.

644 Evropska komisija, *Izveštaj o napretku na Kosovu iz 2007. godine*, Brisel 2007, str. 26.

645 Videti npr pismo ombudsmana za Kosovo specijalnom predstavniku Generalnog sekretara UN od 21. decembra 2005.

646 Uredba UNMIK-a br. 2003/13 o transformaciji prava na korišćenje nepokretnosti u društvenom vlasništvu od 9. maja 2003.

pod kojima se radnik može kvalifikovati za udeo u dobiti od privatizacije, kaže: „radnik je kvalifikovan ako se a) vodi kao zaposleni u društvenom preduzeću *u vreme privatizacije*“ (kurziv naš).[647] Kao što je već rečeno, većina interno raseljenih lica ne ispunjava ovaj kriterijum, budući da su do 2003. već napustili Kosovo i svoja radna mesta u društvenim preduzećima usled okolnosti koje su obeležile period posle 1999. godine.

Time je ovim radnicima, od kojih su neki bili zaposleni u društvenim preduzećima i po 25 i više godina, onemogućeno da pod istim uslovima kao i radnici većinske zajednice na Kosovu, steknu dobit od procesa privatizacije. Istina, postojeći pravni okvir predviđa pravo na podnošenje žalbe Posebnom veću Vrhovnog suda u sporovima proisteklim iz postupanja Kosovske poverilačke agencije, pa tako bivši radnici čija se imena nisu našla na spisku radnika sa pravom na dobit iz privatizacije, mogu da pokrenu postupak za osporavanje odluke Kosovske poverilačke agencije po osnovu diskriminacije. Korišćenje ovog prava je, međutim, najčešće onemogućeno postojanjem nekoliko krupnih praktičnih prepreka koje prate položaj raseljenih.

Pre svega, žalbe pred Posebnim većem treba uložiti „*u roku od 20 dana po konačnom objavljivanju u medijima ...* spiska kvalifikovanih radnika od strane Agencije“.[648] Iseljavanje i prepreke kojima su usled svog statusa izloženi brojni bivši radnici dovode do situacije u kojoj je nemoguće ispuniti dati vremenski rok. Raseljeni bivši radnici društvenih preduzeća, koji većinom žive u užoj Srbiji, pogođeni su široko rasprostranjenim siromaštvom i često nemaju pristup štampanim medijima niti finansijska sredstva neophodna za putovanje do Prištine da bi uložili tužbu pred Vrhovnim sudom u Prištini.[649] Osim toga, predviđen postupak zahteva dobro poznavanje pravnih propisa kojima je regulisana privatizacija na Kosovu, kao i postupka pred ovim Posebnim većem, pri čemu im na raspolaganju ne stoji pravna pomoć.[650]

Nepostojanje mera za obezbeđivanje nediskriminatorne politike zapošljavanja u privatizovanim preduzećima. – Uočeno je da proces privatizacije dodatno povećava stopu nezaposlenosti među pripadnicima nealbanskih zajednica na Kosovu,

647 U odeljku 10.4 stoji sledeće: „u ovom odeljku radnik se smatra kvalifikovanim ukoliko je registrovan kao zaposleni u društvenom preduzeću u vreme privatizacije i ako se ustanovi da je na platnom spisku preduzeća u periodu od bar tri godine. Ovaj zahtev ne sprečava zaposlene koji tvrde da bi bili tako registrovani i zaposleni da nisu bili izloženi diskriminaciji da podnesu žalbu Posebnom veću u skladu sa pododeljkom 10.6.“

648 Kurziv naš.

649 U ovom kontekstu važno je istaći da radnici po Uredbi UNMIK-a br. 2003/13 nemaju pravo na pristup „spiskovima zaposlenih“ pre objavljivanja u medijima i stoga nemaju načina da ih osporavaju van sudske procedure pred Posebnim većem Vrhovnog suda Kosova. Interno raseljene osobe su tako primorane da pokrenu sudski postupak ne bi li ih osporile i imaju vrlo mali uticaj na ulogu Kosovske poverilačke agencije u procesu provere tih spiskova.

650 Ovde izuzetak predstavlja prištinska nevladina organizacija „Projekat građanskih prava (Kosovo)“, koja je nedavno počela sa pružanjem pravne pomoći i u ovim postupcima.

jer propisi na snazi ne predviđaju nikakve posebne mere obezbeđenja primene nediskriminatorne politike zapošljavanja u transformisanim preduzećima.

Odredbe o reorganizaciji ili likvidaciji društvenih preduzeća koje se mogu naći u Uredbi UNMIK-a br. 2005/48 određuju ulogu nenovčanih kriterijuma – investiranja, zapošljavanja i ostalih vrsta obaveza kupca – koji su usmereni na obezbeđivanje prava radnika u procesu odabira najbolje ponude kod reorganizacije društvenih preduzeća.[651] Prema odeljku 27.3 st. (d), jedan od kriterijuma primenjenih prilikom selekcije je i to „u kojoj meri plan ostvaruje očuvanje zaposlenosti za *trenutno zaposlene* u preduzeću" (kurziv naš).

Ovde je međunarodni zakonodavac na Kosovu očigledno doneo propis koji sadrži standardne procedure privatizacije, a da ih pri tom nije prilagodio postkonfliktnoj stvarnosti kosovskog društva. Drugim rečima, ove odredbe daju važnost očuvanju zaposlenosti za one koji su zaposleni u društvenom preduzeću u momentu privatizacije ne uzimajući u obzir činjenicu da je etnički sastav tog društvenog preduzeća u potpunosti izmenjen usled prisilnih migracija.[652] U situaciji u kojoj je etnički sastav radnika u društvenim preduzećima uveliko promenjen kao posledica iseljavanja velikog dela stanovništva, ovakve „etnički slepe odredbe" pre doprinose očuvanju postojećih etničkih podela nego što ih uklanjaju. Tretirajući radnike društvenih preduzeća poreklom iz različitih etničkih grupa na isti način, zakonodavac osobe iz raseljenih zajednica stavlja u neravnopravan položaj u odnosu na radnike iz većinske etničke zajednice. Može se, prema tome, zaključiti, da ove odredbe predstavljaju kršenje članova 2 i 3 kosovskog Zakona protiv diskriminacije i međunarodnih standarda o zabrani diskriminacije.[653]

2.6.4. Ljudska prava u praksi 2007. godine

2.6.4.1. Slučajevi pred Evropskim sudom za ljudska prava. – Status Kosova još uvek nije definisan: ishod ovog procesa je neizvestan, a ova srpska pokrajina pod upravom UN nema međunarodnopravni subjektivitet neophodan kako bi pristupila glavnim instrumentima i mehanizmima za zaštitu ljudskih prava. Međutim, u

651 Uredba UNMIK-a br. 2005/48 o reorganizaciji i likvidaciji preduzeća i njihove imovine pod administrativnom vlašću Kosovske poverilačke agencije od 21. novembra 2005.

652 Istu zabrinutost je izrazio i Kai Aide (*Kai Eide*), Specijalni izaslanik za Kosovo Generalnog sekretara UN: „Ovaj proces bi mogao da ima neposredan i pozitivan uticaj na ekonomiju na Kosovu, budući da su mnoga društvena preduzeća neaktivna. Većinu privatizovanih preduzeća su preuzeli kosovski Albanci koji žive na Kosovu ili u inostranstvu. [...] Važno je uzeti u obzir efekte ovog procesa na različite etničke grupe. Proces privatizacije bi mogao da vodi ka diskriminaciji pri zapošljavanju po etničkoj osnovi i da utiče na ekonomsku održivost manjinskih zajednica. Ovaj proces se mora nastaviti, ali na način koji obezbeđuje interese manjinskog stanovništva u toku i posle privatizacije." – iz aneksa pismu Generalnog sekretara od 7. oktobra 2005. upućenog predsedavajućem Saveta bezbednosti: Sveobuhvatni pregled situacije na Kosovu (tzv. izveštaj Kaia Aidea), str. 3.

653 Zakon protiv diskriminacije br. 2004/32 proglašen Uredbom UNMIK-a br. 2004/32 o proglašenju Zakona protiv diskriminacije od 20. avgusta 2004.

skladu s Ustavnim okvirom za privremenu samoupravu, osnovni instrumenti za zaštitu ljudskih prava važe i na Kosovu. Tokom 2006. godine, pred Evropskim sudom za ljudska prava pojavila su se prva dva slučaja koja se odnose na Kosovo – *Behrami protiv Francuske* (App. No. 71412/01) i *Saramati protiv Francuske, Norveške i Nemačke* (App. No. 78166/01), ali se Evropski sud za ljudska prava u maju 2007. godine proglasio nenadležnim u oba slučaja. Evropski sud za ljudska prava je na isti način odlučio i u slučaju *Gajić protiv Nemačke*, u kojem je interno raseljeno lice s Kosova pokrenulo postupak tvrdeći da su nemačke trupe u sastavu KFOR-a narušile njegovo pravo na privatan i porodični život (čl. 8, st. 1 Evropske konvencije o ljudskim pravima) kao i pravo na neometano uživanje imovine (čl. 1 Protokola 1).[654] Podnosilac tužbe je tvrdio sledeće: a) KFOR je zaseban entitet sa zasebnim statusom i ovlašćenjima na Kosovu koji nije hijerarhijski podređen UN-u, b) čin kršenja prava podnosioca tužbe se ima pripisati Nemačkoj zbog stepena kontrole koju je vršila nad svojim trupama u sklopu KFOR-a (princip ekstrateritorijalne jurisdikcije primenjen *ratione personae*).[655] Kao i u prethodna dva slučaja, Sud je našao „da se postupci ili nepostupanje KFOR-a, u principu, mogu pripisati UN, te da Sud nije nadležan u smislu *ratione personae* da razmatra postupke koje je navedena država preduzela u ime UN-a."[656]

2.6.4.2. Savetodavno veće za ljudska prava. – Iako su preduslovi za ustanovljavanje ovog tela postojali još 2006. godine, osnivačka sednica Veća je održana tek u novembru 2007.[657] Činjenica da je proteklo godinu i po dana od donošenja relevantnih propisa do osnivanja Savetodavnog veća za ljudska prava predstavlja dodatni udarac principu vladavine prava na Kosovu budući da je nadležnost institucije Ombudsperson na Kosovu nad aktima UNMIK-a bila ukinuta već zakonskim izmenama iz februara 2006. godine.[658] Veće bi trebalo da se bavi samo „žalbama koje se odnose na narušavanje ljudskih prava koja su se desila nakon 23. aprila 2005. godine ili onim koje proizilaze iz činjenica koji su se desili pre ovog datuma, pri čemu ovi događaji prouzrokuju dalje kršenje ljudskih prava", i ima samo savetodavnu funkciju pošto UNMIK nije u obavezi da postupa na osnovu zaključaka ovog veća. Bio je to razlog da Komitet za ljudska prava UN zaključi da Veću „nedostaje neophodni autoritet i nezavisnost" u odnosu na UNMIK, da bi sprovodilo svoju funkciju.[659] Ipak, ovi nedostaci bi mogli biti delimično ublaže-

654 *Gajić protiv Nemačke,* 31446/02, ECHR 2007, st. 1.

655 Isto je izneto u intervencijama treće strane podnetim od strane Republike Srbije i nevladine organizacije „Praxis".

656 *Behrami i Behrami protiv Francuske, Saramati protiv Francuske, Nemačke i Norveške* (dec.), Nos. 7412/01 i 78166/01, st. 144–152, ECHR 2007, gore citirani *Gajić protiv Nemačke*, st. 1.

657 Saopštenje za štampu UNMIK-a od 21. novembra 2007.

658 U februaru 2006. Specijalni predstavnik Generalnog sekretara doneo je Uredbu UNMIK-a br. 2006/06 o Ombudsperson instituciji na Kosovu koja zamenjuje Uredbu UNMIK-a br. 2000/38. Po novoj uredbi Institucija ombudsmana nije više nadležna da se bavi žalbama protiv UNMIK-a.

659 Human Rights Watch, *Svetski izveštaj za 2007. godinu*, str. 419.

ni ličnom odlučnošću samih članova Veća koje postavlja predsednik Evropskog suda za ljudska prava.[660]

2.6.4.3. Institucija Ombudsperson na Kosovu. – Nakon prvog neuspešnog i veoma kontroverznog kruga glasanja u Skupštini Kosova[661], 22. juna 2007. godine Skupština je odobrila izmene u Pravilima postupka imenovanja ombudsmana i zamenika omubudsmana. Nedelju dana kasnije objavljen je i novi konkurs za mesto ombudsmana, koji bi trebalo da bude okončan do kraja 2007. godine.[662]

2.6.4.4. Pravna pomoć. – Iako je do skora samo nekoliko nevladinih organizacija pružalo pravnu pomoć, što ni izbliza ne zadovoljava stvarne potrebe u pokrajini,[663] situacija se polako popravlja. U septembru 2007. je, u skladu sa Uredbom UNMIK-a br. 2006/36 o pravnoj pomoći, koja stvara „integrisani sistem pravne pomoći u krivičnim, građanskim i administrativnim pitanjima“,[664] osnovana Komisija za pravnu pomoć.[665] Ovim sistemom bi trebalo da budu ustanovljene kancelarije na čitavom području Kosova koje bi pružale usluge socijalno ugroženim grupama. Ovaj model pravne pomoći, međutim, ne zadovoljava potrebe interno raseljenih lica koja se nalaze u Srbiji. Iz tog razloga bi u martu trebalo da proradi program pravne pomoći koji će delovati s obe strane administrativne linije. Ovaj program će finansirati Evropska agencija za obnovu u okviru 2006 programa CARDS pomoći Srbiji.[666]

2.6.4.5. Vladavina prava i bezbednost. – Iako nisu zabeleženi veći incidenti usmereni protiv manjinskih zajednica, serija manjih međuetničkih incidenata se nastavila i ove godine. Ili, kao što je navedeno u izveštaju Generalnog sekretara o UNMIK-u iz septembra 2007: „[i] dok broj i ozbiljnost etnički motivisanih incidenata ostaju relativno mali, nastavlja se praksa nasilja i vandalizma usmerenog prema kulturnim i verskim objektima, posebno u etnički mešovitim područjima [...]“.[667]

Manjine na Kosovu, posebno Srbi, Romi, Goranci, Hrvati kao i Albanci u onim delovima Kosova gde predstavljaju manjinu,[668] i dalje su grupe pod rizikom,

---

660 12. januara 2007. Specijalni predstavnik Generalnog sekretara imenovao je sledeće članove Veća: Pol Lemens (*Paul Lemmens*) (Belgija), sudija u Vrhovnom administrativnom sudu Belgije i profesor ljudskih prava na Univerzitetu u Levenu, Marek Novicki (*Marek Nowicki*) (Poljska), predsednik poljskog Helsinškog odbora za ljudska prava i bivši Ombudsman za Kosovo, Mišel Pikar (*Michèle Picard*) (Francuska), Potpredsednica Pariskog prvostepenog suda i bivša predsednica Komore za ljudska prava za Bosnu i Hercegovinu.

661 Prvo glasanje u Kosovskoj skupštini održano je decembra 2006.

662 Ombudsperson institucija na Kosovu, *Godišnji izveštaj za 2006–2007*, Priština, str. 7.

663 Misija OEBS-a na Kosovu, *Pravno zastupanje u građanskim parnicama*, Priština, jun 2007.

664 Preambula Uredbe UNMIK-a br. 2006/36 o pravnoj pomoći od 7. juna 2006.

665 Saopštenje za štampu UNMIK-a od 26. septembra 2007.

666 Ministarstvo za Kosovo i Metohiju se obavezalo da podrži pomenuti program što bi moglo da dâ dodatni impuls konačnom rešavanju vlasničkih sporova pojedinačnih žalilaca na Kosovu.

667 Izveštaj Generalnog sekretara o Misiji UN na Kosovu, S/2007/582 iz septembra 2007.

668 Etnički Albanci su manjina u severnom delu Mitrovice, u opštinama Zvečan, Zubin Potok i Leposavić na severu Kosova, u opštini Štrpce na jugu i u opštini Novo brdo.

uprkos tome što se broj napada tokom 2006. i 2007. smanjio. „Manji" incidenti velike simboličke vrednosti, kao što su kamenovanje kuća i autobusa, ispisivanje poruke mržnje, uznemiravanja i uništavanje kulturnih, verskih i ostalih objekata, stvaraju klimu nesigurnosti i negativno utiču na odluku manjinskih zajednica da ostanu ili se vrate u pokrajinu.

Dvojica Srba su napadnuta i opljačkana u svom automobilu od strane nepoznatih napadača blizu Kosovog Polja 20. februara.[669] U aprilu 2007. godine su na benzinskoj stanici pretučena dvojica Srba koji su išli u Peć da bi preuzeli lična dokumenta iz fabrike u kojoj su nekada radili. I jedni i drugi su napadače opisali kao nepoznate mladiće.[670] U leto 2007, Dušana Perića (55), povratnika u selo Gojbulja u opštini Vučitrn, napalo je nekoliko albanskih mladića i nanelo mu lakše telesne povrede.[671]

U junu 2007, lokalni list na albanskom jeziku *Infopress* objavio je spisak Srba koji žive na području Lipljana.[672] Objavljivanje ovog spiska, na kom se nalazilo oko stotinu imena, izazvalo je pojačan osećaj ugroženosti među Srbima iz Lipljana u kome je tokom februara 2007. već zabeleženo kamenovanje lokalne osnovne škole „Braća Aksić".[673]

Iako broj članova srpske zajednice koji još žive u Prištini ne prelazi stotinu – skoro u potpunosti žena u poznijem životnom dobu – jedna od njih je bila meta napada u junu ove godine. Vukosava Ivanović (74) je pretučena u svom stanu u Prištini i pri tom je zadobila povrede glave i frakturu nosa. Po izjavi zamenika portparola Kosovske policijske službe, jedan osumnjičeni je pritvoren nekoliko dana kasnije.[674]

Najozbiljniji napad tokom 2007. godine desio se u Gračanici, kada su u avgustu neidentifikovane osobe silovale devojku, dok je njen mladić bio pretučen i zaključan u prtljažniku automobila.[675]

Autobus koji saobraća između Dragaša i Beograda već nekoliko puta je napadnut tokom proteklih godina. Poslednji put u novembru 2007, kada je na njega bačena eksplozivna naprava u blizini Podujeva. U vreme napada u autobusu su bila četrdeset tri putnika, ali niko nije ozleđen.[676]

2.6.4.6. Napadi na kulturnu baštinu i verske objekte. – Nastavljaju se protesti Srpske pravoslavne crkve protiv nezakonite gradnje u blizini manastira Visoki Dečani. Manastir, koji se nalazi na UNESCO-voj listi svetske baštine, pod dvadesetče-

669 *RTS*, 20. februar.
670 *RTS/TANJUG*, 27. april.
671 *Glas javnosti*, 5. jul.
672 *TANJUG*, 2. jun.
673 *RTS*, 3. februar.
674 UNMIK-ov izveštaj za medije od 14. juna.
675 *B92*, *TANJUG*, *BETA*, 22. avgust.
676 *Koha Ditore*, 26. novembar.

tvoročasovnom je zaštitom italijanskog kontingenta KFOR-a.[677] Isti manastir je bio izložen raketnom napadu u aprilu 2007. godine.

U martu je oskrnavljena pravoslavna crkva u Peći. Nepoznate osobe su provalile u crkvu, ispisale uvredljive izraze na zidovima, porazbijale prozore i pobacale đubre po crkvi. Ova crkva oštećena je u napadima u martu 2004. godine i obnovljena je u okviru programa obnove oštećenih crkava na Kosovu koji je inicirao Savet Evrope.

Uprkos tome što je novi Zakon o slobodi vere stupio na snagu 2006. godine,[678] odnosi između različitih verskih zajednica i dalje su vrlo niskog intenziteta. Ovo važi i za dijalog, posebno između muslimanske zajednice i Srpske pravoslavne crkve. Prema izjavi Evropske komisije: „[v]andalizam i napadi na verske spomenike, uključujući i minobacačke napade, i dalje su problem. Istrage nisu profesionalno sprovedene u svim slučajevima (...) i postignut je mali napredak na ovom polju, za razliku od napretka u zakonodavnom domenu. Sloboda verskog izražavanja se i dalje ne poštuje."[679]

2.6.4.7. Pristup ekonomskim i socijalnim pravima. – Ukupna ekonomska situacija na Kosovu odslikava probleme vezane za proces pregovora o statusu. Stopa nezaposlenosti, nizak nivo stranih investicija i neuspešan proces privatizacije ugrožavaju ekonomsku održivost pokrajine. U izveštaju UN se navodi:

> Uprkos rastu izvoza koji je zabeležen u 2006. godini, Kosovo i dalje ima najnižu stopu izvoza u Evropi. Ekonomski razvoj je i dalje ograničen prekidima u snabdevanju električnom energijom, lošim funkcionisanjem javnih službi i nedostatkom odgovarajućih profesija na tržištu rada.[680]

U područjima naseljenim manjinama, situacija je još gora. Mnoge zajednice, posebno one koje žive u enklavama, nemaju pristup tržištu rada, te stopa nezaposlenosti u enklavama varira od 70 odsto do 100 odsto.[681] U većini slučajeva osnovni izvor prihoda za pripadnike manjina je poljoprivreda, ali su i dalje, u velikom broju slučajeva, poljoprivredna imanja uzurpirana ili se vlasnici ne osećaju dovoljno bezbednim da bi je obrađivali.

Zajednice Roma, Aškala i Egipćana (RAE) su i dalje najugroženije i najviše marginalizovane grupe na Kosovu. U ovim zajednicama stopa nezaposlenosti je najveća, isključeni su iz sistema obrazovanja, smrtnost dece je izuzetno velika i imaju najviše poteškoća u pristupu javnim službama.

2.6.4.8. Povratak imovine. – Svečano zatvaranje Direkcije za stambena i imovinska pitanja i Komisije za rešavanje stambenih i imovinskih pitanja (HPD/

677 *RTS*, 5. januar 2007.

678 Uredba UNMIK-a br. 2006/48 od 24. avgusta 2006.

679 Evropska komisija, *Izveštaj o napretku na Kosovu iz 2007. godine*, Brisel 2007, str. 17.

680 Izveštaj Generalnog sekretara o Misiji UN na Kosovu, S/2007/582 iz septembra 2007.

681 Institucija ombudsmana na Kosovu, Godišnji izveštaj za 2006–2007, Priština, str. 35

CC) u junu 2007. godine održano je istovremeno kada i inauguraciona sednica Kosovske komisije za imovinske zahteve (KPCC).[682] KPCC je deo novoustanovljenog sistema za rešavanje velikog broja imovinskih zahteva i osnovana je 2006. godine Uredbom UNMIK-a br. 2006/10.[683] Kosovska imovinska agencija (KPA), koja obuhvata KPCC, je nadležna za rešavanje imovinskih sporova u vezi s *poljoprivrednom, komercijalnom i stambenom imovinom*. KPA je direktni naslednik Direkcije za stambena i imovinska pitanja (HPD) – prvog masovnog sistema za rešavanje imovinskih zahteva ustanovljenog na Kosovu, koji je imao nadležnost samo u sporovima oko stambene imovine.[684]

KPA i KPCC odlikuje kontinuirano prisustvo međunarodnih predstavnika i pretpostavlja se da će ih ovo karakterisati i kada UNMIK napusti pokrajinu.[685] Teškoće koje prate proces povraćaja imovine na Kosovu ukazuju na to da taj proces još uvek nije održiv, te da je međunarodno učešće u njemu i dalje od velike važnosti.

Događaji u opštini Klina, iz avgusta ove godine, samo potvrđuju ovaj zaključak. Od početka godine opštinske vlasti u Klini uporno su odbijale da se povinuju odlukama HPCC. HPCC je, naime, u slučaju „Radosavljević" doneo odluku kojom se potvrđuje pravo državine jednog interno raseljenog lica i nalaže njegov povraćaj u posed privatne kuće smeštene tik pored zgrade Opštine Klina, a koju je Opština Klina koristila u različite namene od 1999. godine. Ova odluka HPCC je bila jedna od poslednjih odluka ovog tela koje su čekale na sprovođenje.

Svi napori ovog interno raseljenog lica da povrati svoju imovinu su se pokazali uzaludnim. Kao odgovor na ovo, SPGS je početkom avgusta 2007. godine izdao naredbu kojom je privremeno suspendovao pravne propise na snazi. Sprovođenje svih preostalih odluka HPCC-a, uključujući i odluku u „slučaju Radosavljević", je suspendovano pošto je zaključeno da ne postoji „jedinstvo svih zainteresovanih strana, uključujući i privremene institucije samouprave na Kosovu."[686]

Suspenzija primene odluka HPCC-a izazvala je veoma snažne proteste i zabrinutost u Srbiji gde su takvi potezi protumačeni kao nedostatak podrške procesu povratka. Nekoliko narednih dana UNMIK nije davao zvanična objašnjenja za ovakvu odluku.

Situacija je naizgled rešena na konferenciji za štampu održanoj nakon nekoliko dana, na kojoj su se okupili najviši predstavnici svih glavnih međunarodnih i

682 Saopštenje za štampu UNMIK-a od 6. juna 2007.

683 Uredba UNMIK-a br. 2006/10 o rešavanju zahteva koji se odnose na privatnu nepokretnu imovinu, uključujući poljoprivrednu i komercijalnu imovinu od 4. marta 2006.

684 Telo je bilo sastavljeno od dva posebna organa: kvazi-sudskog tela pod nazivom Komisija za rešavanje stambenih i imovinskih pitanja i administrativnog organa pod imenom Direkcija za stambena i imovinska pitanja. Konačni izveštaj Komisije za rešavanje stambenih i imovinskih pitanja, Priština, 2007, str. 17, www.kpaonline.org/PDFs/HPCC-Final_Report.pdf.

685 Razgovori sa predstavnicima Tima za planiranje Međunarodne građanske kancelarije (ICO) i međunarodnim savetnicima u Kosovskoj imovinskoj agenciji u Prištini 18. septembra 2007.

686 UNMIK, Izvršna odluka 2007/41 od 8. avgusta 2007.

privremenih institucija, stranih kancelarija na Kosovu, kao i predstavnici Opštine Klina. Diplomatski pritisak je naterao zvaničnike iz Opštine Klina da se javno obavežu da će se povinovati odlukama HPD/CC-a. Konačno, suspendovana uredba je bila ponovo primenjiva pošto je objavljeno da je ponovo postignuto jedinstvo svih zainteresovanih strana.[687]

Činjenica da je UNMIK, suočen s otporom određene opštine da sprovede zakon, izabrao da suspenduje sam zakon izazvala je široku kritiku celokupnog procesa povraćanja imovine na Kosovu i ozbiljno poljuljala poverenje vlasnika zauzete imovine u novi sistem.

Pa ipak, uprkos obećanjima datim na konferenciji, strategija UNMIK-a nije pomogla u „slučaju Radosavljević", a teškoće s kojima se ova porodica suočavala još nisu bile gotove. Odmah pošto je preuzeo ključeve od KPA i započeo pripreme za povratak, vlasti Kline su Radosavljevića obavestile da nije preporučljivo za njega i njegovu porodicu da se vrate, jer će njegova kuća uskoro biti srušena.[688] Samo nekoliko dana od javnog obećanja da će napustiti kuću porodice Radosavljević, Opština je izdala nalog za rušenje.[689] U narednom postupku taj nalog je suspendovan (ali još uvek nije i ukinut) shodno odluci o privremenim merama koju je izdao lokalni sud, a porodica Radosavljević je napokon ušla u posed.[690]

2.6.4.8.1. Rok za podnošenje zahteva. – Još jedan problem vezan za KPA pojavio se ove godine – reč je o roku za podnošenje zahteva. Rok je određen u uputstvu koje uređuje postupke pred KPA, a koje je izdato tek u junu 2007. godine.[691] Ovim administrativnim uputstvom je određen period od šest meseci za podnošenje zahteva i on je istekao 3. decembra 2007. godine. Međutim, informacija o ovom veoma važnom roku nije objavljena sve do septembra ove godine. Na primer, izdanje Službenog glasila KPA[692] iz jula 2007. godine ne sadrži nikakve informacije o roku, dok je na web-prezentaciji KPA u delu za često postavljena pitanja (FAQ) sve do polovine septembra stajala informacija da „još uvek nije određen konačni rok za podnošenje zahteva."[693] U novembru je Ministarstvo za Kosovo i Metohiju zvanično zatražilo produženje roka od Ujedinjenih nacija, a mesec dana kasnije

687 UNMIK, Konferencija za štampu od 8. avgusta 2007.

688 Informacija je dobijena od predstavnika Danskog saveta za izbeglice u Beogradu, međunarodne nevladine organizacije koja je pomagala porodici Radosavljević u procesu povratka.

689 Razgovor sa Luisom Perez-Segninijem, UNMIK-ovim Predstavnikom za opštine Klina, Peć i Istok, 18. septembra 2007.

690 Sudski postupak je pokrenut uz pomoć MDPL, španske nevladine organizacije koja pruža pravnu pomoć u pokrajini.

691 Odeljak 8 UNMIK-ovog Administrativnog uputstva br. 2007/5 od 1. juna 2007. kojim se sprovodi Uredba UNMIK-a br. 2006/50 o rešenju zahteva vezanih za privatnu nepokretnu imovinu, uključujući poljoprivrednu i komercijalnu imovinu.

692 http://www.kpaonline.org/PDFs/KPA%20Gazette%20no4.pdf.

693 http://www.kpaonline.org/faq.asp#8. Treba imati na umu da interno raseljena lica uopšte imaju veoma ograničen pristup internetu.

poziv sa istim zahtevom uputio je i Praxis, ugledna nevladina organizacija koja je aktivna na polju zaštite imovinskih prava raseljenih lica.

Postoji zabrinutost da veliki broj lica sa zahtevima za povraćaj imovine nije bio u mogućnosti da podnese zahteve u datom vremenskom roku zbog nepostojanja pravovremenih i dostupnih informacija. Ovo može biti posebno tačno kada se uzme u obzir situacija interno raseljenih lica smeštenih u kolektivnim centrima i u udaljenim naseljima, uključujući najugroženije kategorije kao što su siromašni, starije osobe, bolesni, pripadnici etničkih manjina i osobe koje ne poseduju lična dokumenta.

2.6.5. Kosovo i mediji u Srbiji u 2007. godini

Tekstovi o Kosovu su najbrojniji među člancima u medijima koje su, za potrebe ovog izveštaja, pratili saradnici Beogradskog centra za ljudska prava. Toj temi je posvećen svaki četvrti napis, odnosno 27 odsto od ukupnog broja.

U prvih osam meseci 2007. u tekstovima je prisutan optimistički i ubeđivački stav srbijanskog rukovodstva, s malo realne osnove, da će pitanje Kosova, po njima najvažnije za Srbe, biti rešeno na način koji oni predlažu. Konkretno, ostajanjem Kosova u Srbiji u statusu suštinske autonomije za koju se koristi i nejasna formulacija „više od autonomije, manje od nezavisnosti". To je vidljivo i u naslovima – „Neće nam oteti Kosovo" (*Večernje novosti*, 7–8. april, str. 2), „Kosovo mora ostati naše", (*Press*, 6. avgust, str. 29), „Srbija mora da se pita" *(Večernje novosti,* 20. april, str. 2), „Čuvamo ono što je naše" (*Večernje novosti*, 25. jul, str. 2) i „Većinska podrška Rezoluciji o Kosovu" (*Politika*, 25. jul, str. 6).

Ubeđivanje javnosti da je Kosovo pitanje svih pitanja, praćeno je i objavljivanjem rezultata istraživanja javnog mnjenja iz oktobra po kojima je Kosovo tek na trećem mestu na listi problema, iza nezaposlenosti i niskog standarda (*Večernje novosti*, 5. novembar, str. 3).

U medijima su zabeleženi i pozivi na oružanu odbranu Kosova, kako iz premijerove Demokratske stranke Srbije tako i iz Srpske radikalne stranke – „Ratovaćemo za Kosovo" (*Kurir*, 23. mart. str. 3), „Rat za Kosovo?" (*Kurir*, 17. jun, str. 3) i „Došlo vreme za vojsku i policiju" (*Kurir*, 18. avgust, str. 2).

Početkom decembra ponovo su se čuli pozivi za oružanu odbranu Kosova. Savetnik premijera Koštunice Aleksandar Simić je na državnoj televiziji izneo tezu da je i rat dozvoljeno pravno sredstvo. Na to je oštro reagovao predstavnik EU u trojci Kontakt grupe Vofgang Išinger (*Wolfgang Ischinger*) koji je to ocenio kao jasno kršenje čvrsto preuzetih obaveza i zatražio da izjava bude povučena (*Politika*, 6. i 7. decembar, str. 6 i 1). Identičan poziv su uputili i rukovodioci Socijalističke partije Srbije pravdajući to najavom ustanka kosovskih Albanaca (*Politika*, 7. decembar, str. 8).

U medijima je dosta prostora posvećivano i paravojnoj organizaciji Garda svetog cara Lazara koja je, neometana od policije, delila pozive za rat na Kosovu

poslanicima srpskog parlamenta (*Večernje novosti*, 22. novembar, str. 6). Njen lider je davao izjave tipa „Od Kanade, preko Pekinga pa do Trsta krstićemo se sa tri prsta“ (*TV arhiv agencije FONET*, 28. novembar) a ministar policije Dragan Jočić je izjavio da policija nema informacije da je ta grupacija opasna (*Politika*, 22. novembar, str. 6).

Mediji, naročito tabloidni, vodili su i kampanju u kojoj su oni koji ne misle isto kao i vlast optuživani da su izdajnici, međunarodni posrednik Marti Ahtisari da je albanski plaćenik („Milioni za državu“, *Večernje novosti*, 12. jul, str. 7 i „Ahtisari – albanski plaćenik“, *Kurir*, 23. jun, str. 2) a SAD za pretnju teritorijalnom integritetu Srbije („Nek Buš poklanja svoje a ne srpsko“*, Kurir*, 12. jun, str. 6) kao i za stvaranje NATO države na teritoriji Kosova („NATO država za mafijaške interese“, *Press*, 16. avgust, str. 2).

Svaku rundu pregovora pratili su opširni izveštaji o njihovom toku, sa selektivnim ili negativnim prikazivanjem ponašanja delegacije Prištine („Besni Albanci“, *Press*, 5. mart, str. 3) i namerom pregovarača iz Beograda da sebe predstave u najboljem svetlu i na osnovu toga steknu političke poene za predstojeće izbore.

Naznake fleksibilnijeg stava, kao što su izjava ministra spoljnih poslova Vuka Jeremića da ne vidi problem u tome da Albanci budu visoki funkcioneri u državnoj upravi ili zahtev potpredsednika vlade Božidara Đelića da se Srbiji vrati novac koji je davala za otplatu duga Kosova, nailazili su na negodovanje u delu javnosti.

Politički vođena razgradnja optimizma o ishodu pitanja Kosova počinje u julu kada se ponovo javljaju priče o podeli ove teritorije (*Kurir*, 18. jul, str. 2), uz relativno retka upozorenja o mogućoj samoizolaciji Srbije (*Blic*, 11. novembar, str. 2).

Izbori na Kosovu, održani 17. novembra dok su još trajali pregovori o statusu, dali su političkom vrhu iz Beograda priliku za sticanje dodatnih poena. Premijer Koštunica poručio je kosovskim Srbima da ne izlaze na izbore i da će njihova vlada biti uvek u Beogradu. Već ionako uplašenim kosovskim Srbima svi zvaničnici iz Beograda savetovali su da ne izađu na izbore.

Istovremeno, lokalni zagovornici tvrde opcije pretili su Srbima na Kosovu fizičkim nasiljem i oduzimanjem plata koje primaju iz budžeta Srbije ukoliko izađu na izbore. Tako je koordinator za opštinu Peć, Rajko Dunić iz DSS 19. novembra poslao Ministarstvu za Kosovo i Metohiju spisak s 18 građana Goraždevca, uglavnom članova DS, sa zahtevom da budu kažnjeni zbog izlaska na izbore. „S obzirom na to da je stav države Srbije i Srpske pravoslavne crkve da se ne izlazi na ove izbore, smatramo da ovi građani svojim izlaskom na Kosovske izbore rade protiv svoje države i da ih treba država sankcionisati“, ocenio je Dunić i dodao da je to od njega zahtevalo selo (*Blic*, 13. decembar, str. 2). On je, po tvrđenju meštana, po selu lepio plakate s imenima „izdajnika“ a zbog toga im je uskraćivana i socijalna pomoć. Inače, nekoliko Dunićevih ljudi je u decembru napalo obezbeđenje šefa

UNMIK Joakima Rikera i izazvalo incident o kome je obavešten Savet bezbednosti UN (*Blic*, 14. decembar, str. 2).

Zbog toga nije čudno što je na izborima na Kosovu učestvovalo samo 0,1 posto srpskih glasača, odnosno oko 800 kosovskih Srba (*Politika*, 18. novembar, str. 1 i *Večernje novosti*, 24. novembar, str. 4) kao i što su oni izgubili lokalnu vlast u pet opština u kojima su je držali od prošlih izbora (*Blic*, 20. novembar, str. 2).

Iz svega navedenog može se zaključiti da je ponašanje najvećeg dela srbijanskih političara, kao i izveštavanje gotovo svih medija, kada je u pitanju problem Kosova i Metohije u 2007, bilo diktirano više političkim željama nego političkom realnošću. Ono je, takođe, korišćeno i za nanošenje štete političkim protivnicima, sticanje populističkih poena za predstojeću izbornu trku. I, na kraju, ali ne po važnosti, to ponašanje je više zbunjivalo javnost nego što ju je objektivno informisalo o onome što se dešava, i time je predstavljalo povredu osnovnih postavki demokratskog društva i standarda ozbiljnog i objektivnog novinarstva.

2.7. Zabrana diskriminacije i položaj manjina[694]

Problem diskriminacije ni u 2007. godini nije dobio potpuniju zakonsku regulativu. Brojne međunarodne organizacije su u svojim izveštajima vezanim za Srbiju ukazivale na potrebu donošenja zakona koji će sistemski da sankcioniše diskriminatorno postupanje. Zakon o zabrani diskriminacije još uvek nije donet a neizvesno je da li će do toga doći do kraja 2007. godine. Broj slučajeva diskriminacije u praksi, na drugoj strani, u velikom je porastu.

2.7.1. Nacionalne manjine

2.7.1.1. Napadi na Rome. – Problem diskriminacije romske nacionalne manjine je i dalje veoma rasprostranjen u srbijanskom društvu. Diskriminisanje Roma je često praćeno i fizičkim nasiljem koje je najčešće inspirisano etničkom pripadnošću žrtve.

U januaru su u selu Međa u blizini Leskovca nepoznata lica ispisala romske kuće uvredljivim i pretećim porukama uz iscrtavanje nacističkih simbola (*Blic*, 21. januar, str. 5; *Kurir*, 21. januar, str. 3).

Koalicija protiv diskriminacije koja okuplja nekoliko nevladinih organizacija je u februaru predstavila izveštaj o diskriminaciji u Srbiji. Tom prilikom je naglašeno da se protiv diskriminacije treba boriti sistemski, donošenjem opšteg zakona protiv diskriminacije. Apostrofirano je da su Romi najčešće žrtve napada (*Politika*, 8. februar, str. A8 i *Večernje novosti*, 8. februar, str. 32).

694 Deo ovog teksta koji se odnosi na zabranu diskriminacije rezultat je celogodišnjeg rada saradnika Beogradskog centra za ljudska prava u okviru projekta „Monitoring i izveštavanje o aktivnostima pravnih institucija u Srbiji u oblastima organizovanog kriminala, ratnih zločina, diskriminacije i nasilja u porodici“. Vidi napomenu 574.

U avgustu su intenzivirani napadi na romsko naselje kod novobeogradske „buvlje pijace". Stanari tog romskog naselja su često bili na meti nepoznatih napadača a tokom leta su ti napadi učestali. Predstavnik Beogradskog centra za ljudska prava je tom prilikom izjavio da policija vrlo često ne reaguje na dojave o ovakvim napadima a često i ne sprovodi nikakve istražne radnje.[695]

Svi ovi događaji ukazuju na rasprostranjenu praksu diskriminisanja Roma koja se često završava fizičkim nasiljem. Problem je i u neefikasnim istragama povodom ovih napada. Policija često ne može da pronađe napadače a kada ih pronađe i pritvori onda do problema dolazi u sudskom postupku. Sud je sklon da ne izriče stroge kazne za napadače na Rome. Zbog toga nema adekvatnog odgovora na učestale incidente koji su zasnovani na etničkoj pripadnosti. U oktobru 2007. navršilo se deset godina od događaja u kojem je grupa Skinhedsa u Beogradu pretukla na smrt romskog dečaka Dušana Jovanovića. Napadači su uhapšeni i osuđeni na maksimalnu kaznu zatvora u trajanju od deset godina. Zbog dobrog vladanja su pušteni pre nego što su odslužili celu kaznu što pokazuje neadekvatnost kaznene politike čak i za najteža krivična dela. Na dan ubistva Dušana Jovanovića je u Beogradskoj ulici gde je ubijen, 18. oktobra 2007. godine otkrivena spomen ploča (*Politika*, 17. oktobar, str. A12).

Početkom decembra, predsednik opštine Topola i visoki funkcioner Nove Srbije Dragan Jovanović je na zvaničnoj prezentaciji opštine Topola izjavio da će buduće romsko naselje u tom gradu ograditi žicom. Na ovoj prezentaciji on je odgovarao na razna pitanja građana. Stanovnici ulice u kojoj se gradi romsko naselje izrazili su zabrinutost zbog toga, a predsednik opštine im je odgovorio da ne brinu, da Romi neće prolaziti tom ulicom jer će oko naselja napraviti zid.[696] Ovakvom izjavom i rečnikom otvorenog rasizma jedan lokalni zvaničnik šalje opasnu poruku koja u krajnoj liniji može da pogorša već težak položaj romske manjine. Naše krivično zakonodavstvo poznaje tri krivična dela po kojima bi bilo moguće pokrenuti postupak za ovakvo ponašanje – povreda ravnopravnosti građana (čl. 128 KZ), izazivanje nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti (čl. 317 KZ) i rasna i druga diskriminacija (čl. 387 KZ). Do zaključenja rada na ovom izveštaju, tužilaštvo nije u okviru svoje nadležnosti, reagovalo na ovaj događaj.

2.7.1.2. Učešće manjina u političkom životu. – Izmenama Zakona o izboru narodnih poslanika iz 2004. godine[697] omogućen je olakšan izbor poslanika za predstavnike manjinskih stranaka. Po ovom zakonu su održani izbori 21. januara 2007. godine. U Narodnu skupštinu su tada izabrani i predstavnici stranaka nacionalnih manjina (tri poslanika Saveza vojvođanskih Mađara, dva poslanika Liste za Sandžak, jedan poslanik Koalicije Albanaca za Preševsku dolinu, jedan poslanik Unije Roma Srbije i jedan poslanik Romske partije).[698] Zahvaljujući pomenutom

695 *Vesti B92*, 22. avgust, www.b92.net.

696 *Vesti B92*, 7. decembar, www.b92.net.

697 *Sl. glasnik RS*, 18/04.

698 Saopštenje RIK, 25. januar, www.rik.parlament.sr.gov.yu.

zakonu je omogućeno da za stranke nacionalnih manjina ne važi opšti cenzus od 5 odsto od ukupnog broja birača koji su glasali već je taj procenat znatno niži (prirodni prag – 0,4 odsto). Na konstitutivnoj sednici je za jednog od potpredsednika parlamenta izabran predstavnik manjina Esad Džudžević.

Izbor predstavnika manjina u parlament predstavlja značajan napredak u odnosu na situaciju iz prethodnih godina. Međutim, ostaje problematično koliko je zaista omogućeno predstavnicima manjinskih stranaka da aktivno učestvuju u radu skupštine. Jedan od najvećih problema je i dalje upotreba jezika nacionalnih manjina u Narodnoj skupštini. Iako je mogućnost upotrebe maternjeg jezika nacionalnih manjina u parlamentu predviđena postojećim zakonodavstvom, u praksi se nije mnogo uradilo na tom polju.

U septembru je došlo i do incidenta kada je Marko Jakšić grubom retorikom uvredio pripadnike romske zajednice. Tom prilikom je u pogrdnom smislu govorio o „ciganskom mentalitetu“ (*Blic*, 27. septembar, str. 2 i *Politika*, 27. septembar, str. A1). Tada se postavilo i pitanje upotrebe maternjeg jezika u parlamentu jer je predstavnik Romske partije, Srđan Šajn, reagujući na izlaganje Jakšića, sopstveno izlaganje držao na romskom jeziku. Izlaganje je teklo bez prevoda. Treba pomenuti da ovaj saziv parlamenta zaseda skoro godinu dana a da još nije omogućen prevod predloga zakona što obesmišljava samu funkciju poslanika.[699]

2.7.2. Govor mržnje

Problem raširenosti govora mržnje u domaćem javnom govoru, neodvojiv je od porasta broja diskriminatorskih ispada u Srbiji. Kao i ranijih godina, u srbijanskoj javnosti, uključujući naročito medije i izdavačku delatnost, ima sve više primera da se, uglavnom nekažnjeno, objavljuju sadržaji koji podstiču ili šire mržnju.

Tako se, prema tvrdnjama uglednog beogradskog pisca Filipa Davida, u beogradskim knjižarama trenutno prodaje više od 150 izdanja koja imaju antisemitski sadržaj. Ovakve knjige su se čak, kod specijalizovanih izdavača prodavale i na proteklom Sajmu knjiga u Beogradu.[700]

Okružni sud u Nišu osudio je početkom februara Dušana Đorđevića iz Niša zbog izazivanja nacionalne, rasne i verske mržnje i netrpeljivosti, na godinu dana zatvora. Prema sudskoj odluci, Đorđević je u više navrata, tokom 2003. i 2004. godine, u Nišu ispisivao uvredljive grafite („Umrite Šiptari“, „Srbija-Srbima“, „Ova škola goreće kao džamija“, „počinjemo od najmlađih“), a u istom periodu je tri puta nasrnuo na građane romske nacionalnosti.[701]

---

699 Pomoćnica sekretara Narodne skupštine Jasminka Jakovljević je povodom problema upotrebe manjinskih jezika u skupštini istakla da parlament ima četiri zaposlena prevodioca ali da nijedan nije prevodilac za jezike manjina. Ona smatra da je to tehničko pitanje i da će uskoro biti rešeno. Sve dok parlament ne reši pomenuti problem ni predstavnici manjina neće moći na adekvatan način da obavljaju ovu javnu funkciju.

700 *Vesti B92*, 27. oktobar, www.b92.net.

701 *Vesti B92*, 8. februar, www.b92.net.

Sredinom septembra, beogradska NVO Labris koja se bavi lezbijskim ljudskim pravima, saopštila je da, prema njihovim istraživanjima, većina medija koji se bave tim pitanjem, to radi „na veoma uvredljiv način, uz korišćenje govora mržnje". Labris je od početka 2007. godine uputio Republičkoj radiodifuznoj agenciji tri predstavke zbog govora mržnje, i to dve zbog emisija na RTV Pink i jednu zbog emisije emitovane na RTS, ali reakcije RRA nije bilo.[702]

Krajem oktobra Okružni sud u Novom Sadu uslovno je osudio Predraga Popovića i Petra Pilipovića zbog širenja mržnje. Popović i Pilipović su osuđeni na zatvorske kazne od šest meseci, uslovno na dve godine, zbog toga što su, posle svađe sa vršnjacima Mađarima, ispisali dva grafita „antimađarske sadržine". Sud je u obrazloženju odluke naveo da je razmatrao mogućnost da osuđenima izrekne i dodatnu zaštitnu meru po kojoj bi morali „da pohađaju časove mađarskog jezika i posećuju manifestacije koje organizuju nacionalne zajednice u Vojvodini", ali da još uvek nije sačinjen spisak organizacija i manifestacija na kojima bi to bilo moguće.[703]

2.7.3. Neonacizam u Srbiji

U Srbiji deluje veći broj neonacističkih pokreta koji su i u prethodnom periodu bili vinovnici različitih incidenata. U poslednje vreme je najistaknutija organizacija „Nacionalni stroj" koja je i preuzela odgovornost za brojne napade na građane Srbije koji pripadaju nekoj manjinskoj grupi.

Tokom aprila 2007. godine na neonacističkoj internet stranici „Stormfront" su istaknute pretnje novosadskom novinaru Dinku Gruhonjiću. Pritom je novinar nazivan „balijom, izdajnikom i skotom" a na sajtu je objavljena i adresa pomenutog novinara s otvorenim pozivom na linč. Vođa Nacionalnog stroja, Goran Davidović je ovim povodom priveden, a pred sudom je poricao da ima veze s pretnjama novinaru, pa je pušten iz pritvora a istraga je nastavljena. Pomenuta internet stranica ima međunarodni domen i nemoguće ga je zabraniti domaćim pravom. S druge strane ostaje zabrinjavajuće da se preko ovog sajta i dalje šalju poruke mržnje i poziva se na linč građana koji nisu srpske nacionalnosti (*Blic*, 9. april, str. 12 i *Politika*, 10. april, str. A12).

Nacionalni front je preuzeo odgovornosti i za napad na „Povorku različitosti" tokom održavanja festivala Egzit. Tom prilikom su napadnuti aktivisti ove kampanje a među njima je bilo i stranih državljana. Napadači su ubrzo privedeni a kažnjeni su kaznom zatvora u trajanju od 40 dana (*Večernje novosti*, 17. jul, str. 20)

Poslednji u nizu događaja je i održavanje tzv. „Marša za jedinstvo Srbije" kojim su članovi ove neonacističke grupe želeli da obeleže rođendan jednog od ideologa nacizma Hajnriha Himlera. Zabrana ovakvih skupova ne bi trebala da bude sporna s aspekta domaćeg prava. Veličanje nacističkih ideologa spada u širenje ide-

702 *Vesti B92*, 18. septembar, www.b92.net.

703 *Vesti B92*, 24. oktobar, www.b92.net.

ja koje podstiču rasnu, versku i drugu netrpeljivost. MUP je zabranio održavanje ovog skupa. Reagovale su brojne nevladine organizacije, stranke i pojedinci. Na datum kada je trebalo da se održi neonacistički skup je zakazan miting „Stop fašizmu“ na kome su građani, aktivisti nevladinih organizacija i političkih stranaka iskazali svoj revolt zbog ovakve pojave u društvu. Bez obzira na zabranu, grupa neonacista se skupila na mestu gde je trebalo da prođe antifašistička povorka. Tom prilikom je izbio incident, policija je morala da reaguje i pritom je privela 56 osoba (*Blic*, 27. septembar, str. 21(A), *Politika*, 8. novembar, str. 1(A)6).

Članovi Nacionalnog stroja su i ranijih godina izazivali incidente.[704] Organizacija nije zvanično registrovana a nalazi se na listi organizacija koju vodi MUP Srbije.

2.7.4. Diskriminacija osoba s invaliditetom

Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom je usvojen 2006. godine. Najveći deo tog zakona se odnosi na obavezu državnih organa da osobama s invaliditetom učine dostupnim javne usluge i objekte u javnoj upotrebi. Zakon ne zabranjuje samo diskriminatorno postupanje već propisuje i niz konkretnih mera koje državni organi i organi lokalne samouprave moraju da sprovedu da bi se osobe sa invaliditetom integrisale u društvo. Međutim, državni organi i organi lokalne samouprave često ne ispunjavaju svoje obaveze tako da se zakon ne primenjuje na najadekvatniji način iako je donet pre više od godinu dana.

U oktobru je zabeležen slučaj diskriminacije osobe sa invaliditetom. Prema navodima Zorana Jovanovića iz Kraljeva, on je bio primoran da napusti ugostiteljski objekat zbog toga što je korisnik kolica. Iako je zakonom, kao poseban slučaj diskriminacije navedeno odbijanje pružanja usluge osobi sa invaliditetom, očigledno je da se takve stvari i dalje dešavaju u Srbiji. Takav stav iznela je i Koalicija protiv diskriminacije u svom saopštenju za javnost rekavši, između ostalog, da je činjenica da državni organi i lokalne samouprave često ignorišu svoje obaveze prema ovom zakonu.[705]

Prema podacima Centra za razvoj inkluzivnog društva (CRID), 79 odsto osoba sa invaliditetom nije zaposleno. Jedan od glavnih razloga za ovakvo stanje je i nespremnost poslodavaca da adaptiraju radni prostor u skladu s potrebama lica s invaliditetom. Po navodima CRID, lica sa invaliditetom strahuju da će izgubiti socijalnu pomoć ukoliko se zaposle što predstavlja dodatni problem.[706]

Predstavnici Beogradskog centra za ljudska prava su tokom juna razgovarali s predstavnicima udruženja osoba s invaliditetom. Tom prilikom je rečeno da je

704 Upad na antifašističku tribinu 2005. godine za koju je vođa organizacije Goran Davidović pravnosnažno osuđen na kaznu zatvora u trajanju od godinu dana.

705 http://www.cups.org.yu/kpd/index.php?str=arhivas&a=jv&id=95, pristupljeno 3. decembra 2007. godine.

706 http://www.b92.net/info/vesti/u_fokusu.php?id=26&start=0&nav_id=274451, pristupljeno 3. decembra 2007. godine.

najveći problem u sprečavanju diskriminacije ovih lica, neinformisanost. Naime, žrtve diskriminacije nisu upoznate s pravima koja im garantuje zakon pa se često ne obraćaju sudovima za pomoć. Pored toga, problem predstavlja i nedostatak novčanih sredstava za vođenje postupaka ali i strah da će osobe sa invaliditetom u samom postupku biti izložene još većoj diskriminaciji.

Uprkos brojnim problemima vide se i pozitivni pomaci. Posle parlamentarnih izbora u januaru 2007. godine se prvi put desilo da osoba sa invaliditetom postane poslanik. U pitanju je Gordana Rajkov koja je izabrana na listi G17 plus. Miroslav Kovačević, diplomirani pravnik koji je slep od rođenja je dobio zaposlenje u sudu u Gornjem Milanovcu. To je prvi takav slučaj u sudovima u zapadnoj Srbiji.[707]

Srbija je u decembru 2007. godine potpisala Konvenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom. Ova konvencija predstavlja pokušaj da se u okviru UN, postavi univerzalni sistem zaštite za osobe s invaliditetom. Ona promoviše koncept nediskriminacije posebno naglašavajući potrebu da se ovim osobama obezbedi dostupnost infrastrukturi, javnom prevozu i informacijama. Pored toga, Konvencija predviđa nadzorni mehanizam nad sprovođenjem njenih odredaba. Ova konvencija usvojena je jednoglasno u Generalnoj skupštini UN u decembru 2006. godine. Do sada ju je potpisalo 119 država, a ratifikovalo 12. Da bi Konvencija stupila na snagu potrebno je 20 ratifikacija.[708]

2.7.5. Primena Zakona o crkvama i verskim zajednicama

Donošenjem Zakona o crkvama i verskim zajednicama donekle je regulisana sfera verskih sloboda i verskog organizovanja. Međutim, brojne odredbe ovog zakona ostaju sa aspekta slobode veroispovesti i ustavnog načela ravnopravnosti verskih zajednica veoma problematične.

Preporuke Saveta Evrope i Venecijanske komisije su ukazale na potrebu što skorijeg uklanjanja članova 18 i 19 iz ovog zakona jer oni, suprotno međunarodnim standardima, uspostavljaju razlikovanje između „tradicionalnih" i ostalih verskih zajednica.[709] Diskriminatorno postupanje se ogleda već u činu registracije (čl. 18). Tradicionalne verske zajednice ne prolaze proces registracije po ovom zakonu dok se za ostale traži registracija. Za registraciju je potrebno ispuniti brojne uslove koji stavljaju nove verske zajednice u nejednak položaj. Uskraćuje se pravo da se registruju verske zajednice koje sadrže ime ili deo imena već registrovane verske zajednice s tim da je zakonska formulacija veoma problematična i uvodi mogućnost da organi uprave arbitrarno postupaju prilikom odlučivanja o tome koju versku zajednicu treba registrovati. Pored toga, zakon ne daje odgovor na pitanje šta se dešava s verskim zajednicama koje ne uspeju da se registruju. Diskriminatorno postupanje postoji i u domenu verske nastave koja je rezervisana samo za tradicionalne verske

707 http://www.b92.net/info/vesti/u_fokusu.php?id=26&start=15&nav_id=272213, pristupljeno 3. decembra 2007. godine.

708 *Vesti B92*, 19. decembar, www.b92.net.

709 Vidi članove 18 i 19 Zakona o crkvama i verskim zajednicama.

zajednice. Poreske olakšice u skladu sa Zakonom o crkvama i verskim zajednicama dobija samo ova grupa verskih zajednica.

Ovaj zakon zbog brojnih nedostataka uvodi sistemsku diskriminaciju koju prati i diskriminacija u praksi. U godišnjem izveštaju američke vlade o stanju verskih sloboda u 198 zemalja sveta se navodi da je stanje verskih sloboda u Srbiji pogoršano upravo zbog problematičnog zakona.[710]

Postoji nekoliko problema koji se vezuju za činjenicu da neka verska zajednica nije registrovana. Prvi je da verska zajednica koja ne uspe da se registruje nema status pravnog lica. Zbog toga nije u mogućnosti ni da istupa kao pravno lice, nema sopstven pečat ni registracioni broj što ih onemogućava da stupaju u pravne odnose a posredno ih onemogućava da obavljaju verske obrede. Problem postoji i na širem društvenom planu, jer se u javnosti stvara utisak da su zajednice koje ne prođu registraciju obavezno opasne po bezbednost države i ljudi što vodi ka velikom broju verski motivisanih incidenata. Upadljivo je da se neki od napada ponavljaju godinama a da policija ne uspeva da uhvati napadače. U tom smislu su evidentni napadi na Adventističku crkvu koji su se u toku 2007. godine intenzivirali pa se dešavalo da su se ti napadi u relativno kratkom vremenskom periodu dešavali u više mesta u Srbiji gde postoji ova verska zajednica (*Blic*, 9. januar, str. 14 i 11. jul, str. 15).[711] Napadi na Adventističku crkvu nisu izolovani incidenti jer su u toku 2007. godine napadane i druge, mahom manjinske verske zajednice. Tako su pripadnika verske zajednice Hare Krišna Životu Milanovića u julu 2007. godine napala nepoznata lica i nanela mu posekotine po celom telu. Naročito je problematično da je to samo jedan u nizu napada na isto lice. Ti napadi se dešavaju od 2001. godine a većina nije rasvetljena niti su napadači uhapšeni (*Blic*, 5. jul, str. 16).

Svi ovi napadi predstavljaju posrednu posledicu nedefinisanog statusa manjinskih verskih zajednica što opet ukazuje na potrebu uklanjanja diskriminatornih odredbi iz zakona i promene zakona kako bi se sistemski zaštitile i verske zajednice koje ne spadaju u tradicionalne.

2.7.6. Diskriminacija žena u radnim odnosima

Problem diskriminacije žena je veoma rasprostranjena praksa u radnim odnosima. Privatni poslodavci često diskriminišu žene iako je takav tretman zabranjen Zakonom o radu. Diskriminacije ima i prilikom zapošljavanja i u toku trajanja radnog odnosa. Poslodavci često izbegavaju da zaposle žene koje su trudne a prilikom intervjua za posao često postavljaju pitanja vezana za planiranje porodice. Ovakvo postupanje je grubo zadiranje u pravo na privatnost žena i suprotni su i međunarod-

710 Vidi izveštaj na http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2007/90198.htm.

711 U više navrata su kamenovani hramovi ove verske zajednice, pojedini su spaljeni a napadi su se dešavali u Beogradu (31. mart), Novom Sadu (28. mart), Bačkoj Palanci (17. januar), Somboru (8. jul) i drugim mestima gde ova verska zajednica održava svoje obrede.

nim i domaćim pravnim standardima u ovoj oblasti. Nažalost, žene često prihvataju uslove koje nameću poslodavci najčešće zbog straha da će izgubiti posao. Zbog toga je i veoma teško doći do podataka koliko je zaista ova diskriminacija zastupljena u Srbiji. U toku 2007. godine, nekoliko slučajeva je zaokupilo pažnju javnosti.

Slučaj razrešenja predsednice SO Knić je najflagrantniji primer diskriminisanja žena koje obavljaju javnu funkciju. Naime, odbornici su predložili razrešenje Snežane Banković, uz objašnjenje da je odlaskom na porodiljsko odsustvo ona paralisala rad lokalne uprave. Ovakav zahtev izazvao je reakciju civilnog sektora, ali su se o ovom pitanju izjasnili i državni organi. Skupštinski Odbor za ravnopravnost polova osudio je obrazloženje predloga odbornika i ocenio da je reč o polnoj diskriminaciji.[712] Zaštitnik građana je ocenio da inicijativa za smenu nije prihvatljiva i da se tako obrazloženim zahtevima diskriminišu žene i krše njihova prava. Ministarstvo za državnu upravu i lokalnu samoupravu je naložilo da SO Knić u najskorijem vremenu poništi ovu odluku jer je nezakonita (*Vreme*, 25. oktobar, str. 6).

Slučaj diskriminacije radnica u fabrici Impol Sevol iz Sevojna je primer koji pokazuje rasprostranjenu praksu da se rad žena ne vrednuje podjednako. Prema odluci Upravnog odbora donetoj 2003, na osnovu Socijalnog programa za zbrinjavanje radnika koji dobrovoljno raskinu radni odnos, predviđena je jednokratna novčana pomoć koja se isplaćuje u slučaju dobrovoljnog raskida radnog odnosa. Ta pomoć je manja za žene nego za muškarce. Žene zaposlene u fabrici obratile su se NVO Ženski centar iz Užica radi zastupanja u zaštiti njihovih prava. Od resornog ministarstva je tada zatraženo zvanično tumačenje člana 18 Zakona o radu. Odgovor koji je dobijen sadržao je tumačenje da su u konkretnom slučaju, odlukom Upravnog odbora prekršene odredbe koje se odnose na zabranu diskriminacije u radnim odnosima. Nakon ovog tumačenja, UO je izjednačio jednokratnu novčanu pomoć za muškarce i za žene po godini radnog staža. Radnice koje su po istom osnovu diskriminisane u 2003. godini i otišle u penziju primivši niže otpremnine od svojih kolega, povele su sudski spor za ostvarivanje svojih prava. Po prvostepenoj presudi Opštinskog suda u Užicu, presuđeno je u korist radnica. Nakon žalbe zastupnika UO, tokom 2007. je Okružni sud potvrdio prvostepenu presudu i u obrazloženju jasno naglasio da se radi o diskriminaciji u radnim odnosima.[713]

Ovi slučajevi su pokazali da je rasprostranjena praksa diskriminacije žena ali da su informacije o tome veoma slabo dostupne. Slučaj Snežane Banković je bio medijski itekako ispraćen što je dovelo do toga da se reši u korist oštećene. Sa druge strane u privatnom sektoru je diskriminacija žena rasprostranjena pojava ali se teško otkriva. Zbog toga je potrebno da Inspekcija rada kontroliše primenu antidiskriminacionih propisa iz radnih odnosa u praksi.

712 Odbor je od Ministarstva za državnu upravu i lokalnu samoupravu zatražio da ispita predlog za razrešenje predsednice lokalnog parlamenta u Kniću čija je smena predložena zbog odlaska na porodiljsko odsustvo, a od Vlade Srbije da što hitnije predloži zakon o rodnoj ravnopravnosti.

713 Ostalo je nerešeno pitanje krivične odgovornosti direktora preduzeća. Javni tužilac nije reagovao iako ima obavezu po službenoj dužnosti.

2.7.7. Problemi zakonske zaštite i načini borbe protiv diskriminacije

2.7.7.1. Neadekvatnost krivičnopravne zaštite. – Veoma su retki slučajevi u kojima se licima koja diskriminatorno postupaju sudi u krivičnom postupku. Najčešće su u pitanju krivična dela iz člana 128 (povreda ravnopravnosti), člana 317 (izazivanje rasne, verske i nacionalne netrpeljivosti) i člana 387 (rasna i druga diskriminacija). Ova krivična dela nikako nisu dovoljna da bi se pružila adekvatna krivičnopravna zaštita. Ključni problem u sudskim postupcima i dalje je izazov dokazivanja diskriminacije. U slučaju *Krsmanovača* došlo je do izvesnog napretka u toj sferi. Naime, to je slučaj u kojem se prvi put upotrebilo tzv. „situaciono testiranje" kako bi se dokazalo postojanje krivičnog dela iz člana 128 Krivičnog zakonika. Ovo dokazno sredstvo je poznato u uporednom pravu ali u Srbiji još nije predviđeno zakonom. Situaciono testiranje je u Srbiji najčešće vezano za dokazivanje diskriminatornog tretmana prema Romima u vezi s pristupom objektima u javnoj upotrebi.[714] Ovaj slučaj ima veliki značaj jer je stigao do VSS a sud je podržao stanovište nižih sudova koji su dozvolili korišćenje situacionog testiranja kao dokaznog sredstva.[715] Ovaj slučaj je uticao na to da se pokrene veliki broj slučajeva vezanih za povredu ravnopravnosti. U aprilu 2007. je završen prvostepeni postupak u slučaju *Akapulko*.[716] Iako predstavljaju izvestan napredak u dokaznom postupku, ovi slučajevi su pokazali još jedan problem – sudovi su učiniocima ovih krivičnih dela odredili relativno skromne kazne.[717]

Formulacija člana 317 nije dovoljno jasna. Taj član govori o „širenju" rasne, verske i nacionalne mržnje što ne bi moglo da obuhvati čitav niz slučajeva koji se dešavaju u praksi. Ovakav opis bića krivičnog dela bi pre mogao da se podvede pod govor mržnje uperen prema rasnim, nacionalnim, verskim i drugim manjinama. Ipak, to je jedan od retkih primera pokušaja zakonodavca da se sankcionišu teški oblici diskriminatornog postupanja. Sudske odluke vezane za ovo krivično delo su

714 Ono podrazumeva korišćenje dve grupe ljudi od kojih jednu čine pripadnici većinske zajednice a drugu pripadnici manjinske zajednice. Jedina razlika ove dve grupe jeste u njihovoj etničkoj pripadnosti. U slučaju *Krsmanovača* se radilo o mogućnosti ulaska na bazen koji je objekat koji bi morao biti dostupan svim građanima bez obzira na njihova lična svojstva. Jednoj grupi koju su činili građani srpske nacionalnosti je dopušten ulazak na bazen ali drugoj grupi koju su činili građani romske nacionalnosti je ulazak zabranjen. Na osnovu korišćenja takvih grupa i kasnijih svedočenja svakog člana obe grupe dokazano je postojanje diskriminatornog postupanja u pomenutom slučaju i samim tim je dokazano postojanje krivičnog dela iz člana 128 Krivičnog zakonika.

715 U našem pravnom poretku sudskoj praksi nije priznat status izvora prava ali odluke VSS uživaju veliki autoritet tako da je praktični značaj ove odluke veliki.

716 U pitanju su slične okolnosti slučaja kao u slučaju *Krsmanovača* samo što se ovde radi o pristupu diskoteci a ne bazenu. Prvostepeni postupak je završen tako što je doneta presuda kojom je prvooptuženi proglašen krivim i određena mu je uslovna kazna zatvora u trajanju od 6 meseci pod pretnjom izvršenja ako se isto ili slično krivično delo ponovi u periodu od 2 godine.

717 Recimo u slučaju *Akapulko*, prvooptuženi je oglašen krivim ali mu je izrečena uslovna kazna zatvora u trajanju od 6 meseci iako je raspon kazne od 3 meseca do 5 godina.

uglavnom bile blage prilikom određivanja kazni.[718] Iako je u pitanju propust zakonodavca da propiše viši minimum zaprećene kazne,[719] teško se može opravdati pomenuta praksa sudova. Kaznena politika govori u prilog tvrdnji da ovakva krivičnopravna zaštita, čak i u slučaju težih oblika diskriminacije, nije adekvatna. Reforma krivičnog zakonodavstva bi svakako bila nužni korak koji bi morao da usledi odmah posle donošenja opšteg antidiskriminacionog zakona. Eventualne izmene bi trebalo da se vežu za opšti deo Krivičnog zakonika.[720]

2.7.7.2. Predlog zakona protiv diskriminacije. – U Srbiji još uvek ne postoji celovit sistem zaštite koji bi mogao adekvatno da odgovori na rasprostranjenu praksu neposredne i posredne diskriminacije. Brojni zakoni sadrže norme koje sankcionišu diskriminatorno postupanje ali se u sadašnjim društvenim prilikama ne pokazuju kao efikasno sredstvo za borbu protiv diskriminacije. U Srbiji je javna rasprava o potrebi donošenja jedinstvenog zakona počela pre nekoliko godina ali još uvek nema naznaka kada bi ovakav zakon mogao da bude donet. Koalicija za borbu protiv diskriminacije je još pre nekoliko godina izradila predlog zakona protiv diskriminacije čiji je tekst opoziciona politička stranka (LDP) početkom oktobra 2007. predložila Narodnoj skupštini. Krajem 2006. godine Vlada Republike Srbije je sačinila svoj predlog zakona. Predlog je povučen iz procedure i upućen je Venecijanskoj komisiji na ekspertizu.

Cilj predloženog zakona je da se obezbedi sveobuhvatna zaštita za razne vidove diskriminatornog postupanja u najrazličitijim životnim situacijama. Pored toga, olakšava se pristup sudu i omogućava bolja sudska zaštita za žrtve diskriminacije. Jedna od najznačajnijih novina u ovom predlogu je uvođenje instituta „dobrovoljnog ispitivača diskriminacije".[721] Ovaj institut je uveden da bi se izbegli problemi koji su postojali u sudskoj praksi a vezani su za problem dokazivanja diskriminacije. Dobrovoljni ispitivač diskriminacije je lice koje samostalno ili u grupi sa više lica neposredno proverava primenu propisa o zabrani diskriminacije odlaskom na mesta u javnoj upotrebi. Radi se u stvari o „situacionom testiranju" koje je

718 Na primer, trojica mladića su u februaru 2005. fizički napali mladića romske nacionalnosti i pritom mu naneli lakše telesne povrede. Oni su osuđeni u oktobru 2007. na kazne zatvora u trajanju od najviše godinu i po dana (zakonski maksimum je 5 godina za osnovni oblik krivičnog dela a ako su ispunjeni uslovi iz stava 2, taj maksimum je 8 godina).

719 Za osnovni oblik krivičnog dela najniža zaprećena kazna je 6 meseci a najviša 5 godina ako su ispunjeni uslovi za kvalifikovani oblik iz stava 2 istog člana, kazna je od godinu dana do 8 godina.

720 U tom smislu je zanimljiv primer izmena hrvatskog Kaznenog zakona iz 2006. godine koji predviđa zakonsku kategoriju „zločina iz mržnje". Zločin iz mržnje je svako krivično delo iz Kaznenog zakona koje je učinjeno iz mržnje prema osobi zbog njenih ličnih svojstava. Zakon navodi ta svojstva ali ne zatvara listu mogućih osnova diskriminacije. Zakon je definisao šta je zločin iz mržnje i vezao ga za svako krivično delo iz tog zakona. Ovakva izmena vodi ka tome da su ovi zločini kvalifikovani oblici osnovnih krivičnih dela što vodi i do toga da zaprećena kazna bude viša.

721 Vidi član 2, stav 1, tačka 6 Predloga Zakona protiv diskriminacije.

već sada priznato u našoj sudskoj praksi.[722] Pored neposredne provere ovom licu je dato ovlašćenje da, kada utvrdi postojanje diskriminatorskog postupanja, podnese tužbu. Predlog zakona sadrži opšti deo u kome objašnjava osnovne institute i načela. Među tim načelima je i načelo jednakih prava i obaveza koje zapravo predstavlja potvrdu ustavnog načela jednakosti građana bez obzira na lična svojstva. U ovom delu zakona se definišu i teški oblici diskriminacije[723] i obaveze koje država ima u suzbijanju diskriminacije.[724] Posebni deo ovog predloga zakona se vezuje za posebne oblike diskriminacije i zapravo reguliše situacije diskriminatornog postupanja po raznim osnovama i u raznim životnim situacijama.

Najznačajniji deo predloga se odnosi na mehanizme zaštite u slučajevima diskriminacije. Oštećeni imaju mogućnost ulaganja ustavne žalbe s obzirom da je zabrana diskriminacije i ustavno načelo. Uvode se i novine vezane za upravni postupak gde se dozvoljava žalba ili drugo pravno sredstvo zbog diskriminacije. Takođe je protiv konačnog upravnog akta kojim je izvršena diskriminacija dozvoljeno vođenje upravnog spora u skladu sa Zakonom o upravnom postupku. Predviđena je i sudska zaštita u parničnom postupku. Predviđa se shodna primena ZPP. Uvedene su odredbe koje idu za tim da se ubrzaju postupci vezani za diskriminaciju. Naglašeno je da je postupak hitan. Naročito je hitno postupanje suda po predlogu za izdavanje privremene mere. Ubrzava se i drugostepeni postupak pa se predviđa rok od 8 dana od dostavljanja pravnosnažne presude za podnošenje žalbe i odlučivanje drugostepenog suda u roku od 30 dana. Od vanrednih pravnih sredstava predviđa se revizija uz to da je revizija uvek dozvoljena i mimo uslova koje predviđa Zakon o parničnom postupku. Još jedna novina vezana je za olakšavanje dokazivanja diskriminatornog postupanja. Naime član 30 Predloga zakona protiv diskriminacije dozvoljava oštećenom da samo učini verovatnim da je nastupila diskriminacija a protivna strana ima teret dokazivanja suprotnog. Pored toga, neposredna diskriminacija se ne dokazuje ako je među strankama to nesporno ili je sud tako utvrdio. Konstatuje se i pravo oštećenog da se direktno obrati međunarodnoj organizaciji za zaštitu ljudskih prava u skladu s međunarodnim konvencijama. Poslednji deo predloga zakona se odnosi na disciplinsku i kaznenu odgovornost.

Usvajanje ovakvog zakona bi zaokružilo pravno sankcionisanje diskriminacije a zajedno za zaštitom koja je predviđena u Krivičnom zakoniku bi pomoglo da se sve veći broj slučajeva diskriminacije u praksi sankcioniše.

2.8. Pravo na život

2.8.1. Sudski postupci. – U februaru je, u ponovljenom postupku pred prvostepenim sudom, ponovo doneta presuda za zločin na Ibarskoj magistrali. Za organizovanje ubistva Veselina Boškovića, Vušura Vučka Rakočevića, Dragana Vušuro-

722 Vidi slučaj *Krsmanovača*.

723 Vidi član 8 Predloga zakona protiv diskriminacije.

724 Vidi član 10 Predloga zakona protiv diskriminacije.

vića i Zvonka Osmajlića i za pokušaj ubistva Vuka Draškovića 1999. Milorad Ulemek Legija osuđen je na 15 godina zatvora. Ista kazna izrečena je i Nenadu Iliću, vozaču „kamiona-ubice". Za saučesništvo u ubistvu na 14 godina zatvora osuđeni su pripadnici JSO Dušan Maričić Gumar, Branko Berček, Nenad Bujošević i Leonid Milivojević. Radomir Marković, tadašnji šef RDB osuđen je samo za pomaganje nakon ubistva na osam godina zatvora. Mihalj Kertes, tadašnji direktor Savezne uprave carina osuđen je na dve godine i pet meseci zatvora, Dragiša Dinčić bivši šef Saobraćajne policije Srbije na godinu dana i sedam meseci zatvora, a Vidan Mijailović na devet meseci zatvora. Svi oni osuđeni su za pomaganje učiniocima nakon ubistva i kazne su im smanjene za petinu u odnosu na prvu izrečenu presudu. Sudsko veće odstupilo je u pogledu visine kazni od prakse Vrhovnog suda Srbije, koji je u sličnim slučajevima izricao kazne od 40 godina zatvora (*Blic*, 17. februar, str. 14 i *Politika,* 17. februar strane 1 i 17*)*.

Vrhovni sud Srbije smanjio je sa 9 na 6 godina zatvora kaznu Anđelku Bitićeviću, osuđenom u aferi „Zozovača" zbog teškog krivičnog dela protiv opšte sigurnosti. U ovom krivičnom postupku Bitićević je oslobođen optužbe da je prodavao metil-alkohol za proizvodnju rakije uled čega se 56 građana otrovalo, a 43 osobe je umrlo tokom 1998. godine (*Novosti,* 6. jul, str. 13).

Vrhovni sud Srbije je Stevanu Bakalovu, službenom vozaču bivšeg ministra poljoprivrede Dragana Veselinova, smanjio kaznu zbog izazivanja saobraćajne nesreće u kojoj je život izgubila jedna osoba, a tri osobe je ranjeno, sa 5 na 4 godine (*Blic*, 16. jun, str. 16).

Vrhovni sud Srbije je u julu potvrdio presudu kojom su Milorad Ulemek Legija i Branko Berček, pripadnik JSO, osuđeni na 40 godina zatvora zato što su po nalogu Slobodana Miloševića ubili Ivana Stambolića i pokušali ubistvo Vuka Draškovića u Budvi. Optuženi Nenad Bujošević osuđen je na 35 godina zatvora, Leonid Milivojević i Duško Maričić na 30 godina zatvora, Radomir Marković i Nenad Ilić na 15 godina zatvora i Milorad Bracanović na 2 godine zatvora (*Vreme,* 12. jul, str. 18). Presedan je postupanje sudije Milene Inić-Drecun, koja je predsedavala trećestepenim većem Vrhovnog suda u ovom postupku. Odbijanjem da potpiše zapisnik o većanju i glasanju, ona je povredila proceduru odlučivanja u trećem stepenu krivičnog postupka jer, kako je objasnila „ne želi da potpisuje nešto što je u sukobu sa zakonom".[725]

U oktobru je u Srbiju stigao izveštaj laboratorije FBI o analizi balističkih dokaza o pogibiji Dragana Jakovljevića i Dražena Milovanovića, pripadnika Gardijske brigade, 2004. godine. Na izveštaj FBI čekalo se dve godine jer se dokumentacija godinu dana nalazila u srbijanskom konzulatu u Frankfurtu i ambasadi u Berlinu (*Blic*, 25. oktobar). Na zahtev porodica poginulih gardista, da ovaj predmet bude dodeljen nekom od zamenika javnog tužioca iz civilnog odeljenja, vršilac dužnosti republičkog javnog tužioca Slobodan Radovanović, dodelio je ovaj slučaj zameniku okružnog javnog tužioca Acu Stojevu (*Blic,* 26. novembar, str. 16). Bivšem vojnom

725 Vidi II.2.5.

sudiji Vuku Tufegdžiću, koji je ranije postupao u ovom predmetu, izrečena je sudska opomena zbog iznošenja ličnih i porodičnih prilika gardiste Dragana Jakovljevića (*Večernje novosti,* 6. novembar, str. 12).

2.8.2. Nesavesno ili nestručno lečenje. – Tokom 2007. godine srbijanska javnost bavila se velikim brojem slučajeva neadekvatnog pružanja medicinskih usluga, od kojih su neki imali smrtne posledice.

Opštinski sud u Knjaževcu osudio je na kaznu zatvora od jedne godine lekara Milorada Milića iz Beograda zato što je 2001. godine primenio nepodoban način lečenja i nesavesno postupao prilikom pružanja zdravstvenih usluga usled čega je umrla Dušica Milojković iz Bora (*Kurir*, 14. septembar, str. 8).

U oktobru je Opštinski sud u Kragujevcu doneo osuđujuću presudu protiv Nebojše Zlatanovića, lekara Kliničkog centra u Kragujevcu. On je osuđen za teško delo protiv zdravlja ljudi koje je za posledicu imalo smrt trogodišnje Mile Andrić. Postupak je trajao 9 godina. Izrečena mu je kazna od 8 meseci zatvora, iako je zakonom propisana kazna od 1 do 8 godina (*Večernje* n*ovosti,* 2. oktobar, str. 6).

Trogodišnja Ana Grahovac umrla je 4. juna na Institutu za majku i dete gde je prebačena pošto se nije probudila posle operacije katarakte u bolnici za plastičnu hirurgiju Perfekta. Operaciju su u prostorijama ove klinike vršili lekari oftalmološke ordinacije „Ilić". Ministarstvo zdravlja je zatvorilo obe ove ostanove (*NIN,* 14. jun, str. 34). Etički komitet Srpskog lekarskog društva zaključio je da je čitav lekarski tim koji je operisao Anju Grahovac prekršio lekarsku etiku time što je izvšio operaciju u hiruškoj sali koja nije registrovana za vršenje operacije katarakte, kao i time što je operacija vršena starom opremom za anesteziju. Aparati za anesteziju biće veštačeni u daljem sudskom postupku. Atest kontrole kvaliteta sistema za anesteziju klinike Perfekta bio je falsifikovan (*Večernje novosti*, 13. jul, str. 6). Sudsko medicinski odbor Medicinskog fakulteta u Novom Sadu zaključio je da nisu učinjeni lekarski propusti koji bi mogli prouzrokovati smrt devojčice (*Večernje novosti*, 18. oktobar, str. 6).

Lekar hitne pomoći Sead Šehić otpušten je, jer je odbio da pošalje kola hitne pomoći po pacijentkinju kojoj je pozlilo i koja je ubrzo zatim preminula. Osim što je odbio da pacijentkinji pruži lekarsku pomoć Šehić je grubo vređao njenog supruga zbog toga što je više puta uzastopno pozivao hitnu pomoć, što je potvrđeno preslušavanjem snimaka telefonskih poziva upućenih hitnoj pomoći (*Blic,* 27. novembar).

Treće opštinsko tužilaštvo podiglo je optužnicu protiv hirurga, dva anesteziologa i pomoćnika direktora privatne bolnice Decedra zbog smrti studentkinje Jelene Radović koja je posle operacije čukljeva na ovoj klinici preminula u oktobru 2006.[726] (*Večernje novosti*, 19. decembar, str. 13).

Prema podacima iz publikacije *Maternal Mortality 2005*, koju su objavile Svetska zdravstvena organizacija, Svetska banka i Populacioni fond Ujedinjenih na-

726 Vidi više u *Izveštaj 2006*, II.2.4.

cija, u Srbiji na svakih 100.000 porodilja 14 izgubi život na porođaju. Srbija se prema ovom istraživanju po stopi smrtnosti porodilja nalazi na 41. mestu (podaci obuhvataju Srbiju i Crnu Goru zajedno jer se odnose na 2005. godinu). U Srbiji je tokom 2006. godine, prema podacima Instituta za javno zdravlje „Milan Jovanović Batut" izvršeno ukupno 69.472 porođaja, a prijavljeno je 9 smrti u toku trudnoće, porođaja ili babinja (*Politika,* 2. novembar, str. 9).

Poseban problem u Srbiji predstavlja i odlaganje medicinskog i humanog otpada. U Kragujevcu se zarazni medicinski otpad ne odlaže posebno, već se baca sa ostalim smećem, a onda vrlo često biva raznošen po ulici. U istom gradu krematorijum za spaljivanje organskog otpada ima samo Klinički centar. Privatne klinike iz ovog grada nemaju ugovor s Kliničkim centrom o spaljivanju ovog otpada i on najčešće završava u kanalizaciji (*Kurir*, 16. jul, str. 7).

2.8.3. Ugrožavanje opšte sigurnosti. – Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova u Srbiji se godišnje u proseku dogodi 60.000 saobraćajnih nesreća u kojima nešto manje od 1.000 ljudi izgubi život, a lakše ili teže povrede pretrpi 15.000 do 18.000 ljudi. U poređenju s podacima iz ostalih evropskih zemalja, stopa smrtnosti u Srbiji je pet puta veća. Po svim parametrima koji utiču na bezbednost saobraćaja Srbija spada u manje bezbedne zemlje u Evropi. Poseban problem predstavlja i to što se u Srbiji ne vodi odgovarajuća statistika o saobraćajnim nesrećama (*Vreme*, 13. septembar, str. 26).

2.8.4. Život u zdravoj životnoj sredini. – 2007. godina obeležena je nizom ekoloških katastrofa izazvanih zagađenjem životne sredine. U Pančevu su više puta tokom godine vrednosti benzena i drugih štetnih materija u vazduhu bile povišene daleko iznad dozvoljenih vrednosti. Ministarstvo za zaštitu životne sredine dalo je nalog Azotari i Rafineriji u Pančevu da svoje aktivnosti prilagođavaju vremenskim uslovima. Ovo uputstvo nije poštovano i republički inspektori za zaštitu životne sredine su Azotari privremeno zabranili rad (*Vreme*, 30. avgust, str. 11). Republički inspektor za životnu sredinu Jelena Stanković podnela je krivične prijave protiv više direktora Azotare zbog nepoštovanja naloga inspekcije za zaustavljanje proizvodnje u četiri pogona usled čega je došlo do zagađenja amonijakom. Oni se terete za krivično delo nepreduzimanja mere zaštite životne sredine od aerozagađenja (*Press,* 8. avgust, str. 15).

Speleolozi su u Zlotskim pećinama pronašli 10 buradi s kancerogenom supstancom „krezol". Burad je bila dopremljena iz fabrike „Lak žica" zbog betoniranja staza u pećinama. Burad je vraćena u krug fabrike gde se u tom trenutku nalazilo još 150 delimično praznih i oko 100 buradi punih „krezola". Alarmantan je podatak da do pre godinu dana rukovodstvo fabrike nije znalo da je „krezol" kancerogen, pa je prazna burad u kojoj je skladištena ova supstanca godinama prodavana na otpadu „Industrosirovine" u Boru, gde su ih građani kupovali i u njima držali zimnicu (*Novosti,* 7. maj, str. 9 i *Kurir,* 7. maj, str. 6).

Republički inspektor za zaštitu životne sredine Slaviša Banković uručio je rešenja o privremenoj zabrani rada fabrikama Džervin, Džersi, Venus i Stokoimpeks

zbog zagađenja Belog Timoka otpadnim vodama, usled čega je došlo do pomora oko 50 tona ribe. Nijedna od ovih fabrika nije poštovala ovo rešenje pa su im uručena rešenja o zabrani rada (*Press*, 5. jul, str. 7). Rukovodstvo ova četiri preduzeća, koje se tereti za sistematsko zagađivanje reke Timok, bilo je 48 sati u pritvoru (*Blic*, 6. jul, str. 4 i 10. jul, str. 14). Vlasti opštine Knjaževac apelovale su na građane koji su masovno prikupljali otrovanu ribu da je ne koriste u ishrani jer bi mogli imati ozbiljne zdravstvene posledice (*Blic*, 7. jul, str. 16).

2.8.5. Ostali slučajevi kršenja prava na život. – U martu je stupila na snagu prva optužnica zbog pokušaja prenošenja naročito opasne bolesti. Optuženi se tereti za pokušaj prenošenja HIV svojoj devojci, a kasnije supruzi s kojom ima dvoje dece, a kojoj je prećutao da boluje od ove smrtonosne bolesti (*Blic*, 30. mart, str. 15).

Mališa Jevtović osuđen je na 40 godina zatvora zato što je do smrti silovao trogodišnju Katarinu Janković. Majka devojčice, Ana Filipović osuđena je na 37 godina zatvora jer mu je pružala pomoć (*Press,* 10. maj, str. 11).

Tokom godine desilo se više napada pasa lutalica na decu. Opštinski sud u Nišu doneo je presudu protiv grada Niša čiji su organi bili dužni da otklone ovu opasnost po građane (*Vreme*, 21. jun, str. 7, *Blic*, 15. jul, str. 4).

Pripadnici MUP Igor M. i Aleksandar J. i njihov saučesnik Milan V. ubili su iz koristoljublja hrvatskog državljanina Jakupa Haradinaja. Oni su žrtvu zaustavili u blizini Bubanj Potoka koristeći službene uniforme, oduzeli mu automobil „Sitroen C4“, mobilni telefon i oko 600 eura koje je imao kod sebe i nakon što su ga usmrtili udarcima tupim predmetom, zakopali su njegovo telo na planini Goč (*Blic*, 5. jun, str. 14).

U junu je grupa skinhedsa posle koncerta grupe „Ritam nereda“ u Crvenki na smrt udarcima flašom u glavu usmrtila Dalibora Borotu. Koncert je bio prijavljen kao javni skup i policija je bila u obavezi da proceni da li predstavlja bezbednosni rizik. Prema rečima svedoka iza ove grupe skinhedsa sve vreme su išla kola policije (*Kurir,* 12. jun, str. 15).

U avgustu je u kavezu za medvede Beogradskog zoološkog vrta pronađeno beživotno i obnaženo telo dvadesetdvogodišnjeg mladića. Pojedinosti o ovom slučaju još uvek nisu poznate (*Politika,* 20. avgust, str. 12).

U oktobru mesecu otkiveno je da je u periodu od jula do septembra 95 pacijenata primilo falsifikovanu vakcinu protiv tetanusa, u kojoj nije bilo aktivne supstance (*Blic*, 12. oktobar, str. 7). Pored falsifikovanog leka „tetagram r“ od decembra 2006. do septembra 2007. na tržištu Srbije distribuirana je veća količina neregistrovanih lekova stranog porekla. Za nedozvoljenu trgovinu neregistovanim lekovima i falsifikovanje ampula „tetagram r“ osumnjičeni su direktor i komercijalista firme General trejd koja je izgubila dozvolu za promet lekovima, kao i direktora preduzeća Lagato trejd i Malago trejd (*Politika*, 18. oktobar, str. 1 i *Blic,* 18. oktobar, str. 17). Prema podacima iz 2006. pet od sedam osoba obolelih od tetanusa

je preminulo, a u 2005. je takođe bilo pet smrtnih ishoda od petnaestoro obolelih (*Politika*, 12. oktobar, str. 8).

U Kazneno popravnom domu u Nišu, jedan osuđenik smešten u samicu u Odeljenje za poseban nadzor i vezan kaiševima za krevet, uspeo je, zahvaljujući propustu nadležnih čuvara, da upaljačem zapali krevet i uguši se od dima. Pet čuvara je suspendovano do okončanja disciplinskog postupka (*Blic*, 1. decembar, str. 13).

2.9. Zabrana mučenja

Tokom 2007. godine učestalost kršenja zabrane mučenja i drugih oblika zabrane zlostavljanja bila je važna tema u srbijanskoj javnosti. Čini se da je to posledica sistemskih problema koji postoje u srbijanskom društvu i čije će se posledice u još većoj meri osećati u narednim godinama. Naime, posle usvajanja novih pravnih propisa vezanih za zabranu mučenja (Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, Zakonik o krivičnom postupku, Zakon o policiji), ratifikacije međunarodnih ugovora i usvajanja podzakonskih akata, problem kršenja zabrane mučenja se još više primećuje u praksi. Pritom, mnogi problemi su rezultat nespremnosti državnih organa, pre svega policije, da suštinski promene svoj odnos prema ovom pravu građana i odsustva efikasnih pravnih mehanizama da se mučenje prevenira i kazni. Konačno, problem stanja u srbijanskim zatvorima i drugim ustanovama za izvršavanje zakonskih sankcija ostaje veliki problem.

2.9.1. Sudski i disciplinski postupci zbog zlostavljanja. – Fond za humanitarno pravo podneo je Prvom opštinskom sudu u Beogradu tužbu za naknadu štete protiv Republike Srbije u ime Murata Pepića iz Tutina koga su navodno trojica pripadnika OUP Tutin pretukli u januaru 2002. godine.[727]

Prema navodima FHP, u noći između 31. decembra 2001. godine i 1. januara 2002. godine Murat Pepić je sa rođacima u diskoteci „Panorama" u Tutinu proslavljao doček Nove godine. Petnaest minuta iza ponoći, on je krenuo u susedni lokal kako bi prijateljima čestitao Novu godinu. Po izlasku iz lokala „Panorama", na stepenicama je sreo policajca Sabaheta Kurtovića koji je repetirao pištolj, a zatim ga uz reči da ga „dugo čeka" udario drškom pištolja u koren nosa. Ispred diskoteke mu je Sabahet Kurtović zadao još jedan udarac drškom pištolja, vezao ga i oborio na zemlju. Policajac Milijan Luković ga je tukao policijskom palicom, a Sabahet Nurković nogama. Od siline udaraca Murat Pepić je ubrzo izgubio svest ali su policajci nastavili da ga tuku. Celom događaju su prisustvovali brojni svedoci. Jedan od njih, Haćif Kurbadović hteo je da mu ukaže pomoć, ali ga je policajac Sabahudin Nurković sprečio. Murat Pepić je došao svesti tek sledećeg dana u šok sobi u bolnici u Novom Pazaru. Ubrzo je prebačen u Klinički centar Srbije u Beogradu gde su mu doktori konstatovali frakturu nosne kosti, lobanje i dva rebra. Policajci Luković,

727 Saopštenje FHP, 28. maj, www.hlc-rdc.org.

Kurović i Nurković su osuđeni za nanošenje teških telesnih povreda i zlostavu u službi na uslovnu osudu u trajanju od jedne godine. Međutim, oni nikada nisu udaljeni iz službe. Murat Pepić je osuđen na uslovnu kaznu zatvora od šest meseci zbog sprečavanja ovlašćenog službenog lica u obavljanju poslova bezbednosti.

Prema navodima leskovačkog Odbora za ljudska prava, Momčila Rajkovića iz Vlasotinca je 16. marta tukao policajac OUP Vlasotince. Žrtva je tvrdila da ga je policajac nekoliko puta udario pesnicom posle čega je on izgubio svest i pao na zemlju.[728]

Opštinski sud u Nišu je u junu osudio četvoricu policajaca OUP Doljevac zbog izvršene torture nad jedanaestogodišnjom I. S. Ovaj slučaj se dogodio 2003. godine.[729] Sud je osudio policajce Predraga R. i Ljubišu S. na po četiri meseca zatvora a Slavišu P. i Miroljuba S. na po pet meseci zatvora. Prvostepenom presudom je utvrđeno da su oni „zloupotrebom službenog položaja i narušavanjem nepovredivosti stana, povredili prava maloletne I. S. zaštićena Konvencijom o pravima deteta, Ustavom i zakonima". Inicijativa mladih za ljudska prava, koja je pokrenula postupak protiv policijaca, najavila je žalbu na deo presude o visini kazne (*Blic*, 29. jun, str. 17).

Početkom oktobra je policijska uprava u Kruševcu saopštila da su njeni pripadnici prekoračili ovlašćenja kada su primenili silu prema Milanu Lukiću (51) i njegovom sinu Nemanji (24). Policija je najavila da će protiv petorice policijaca biti pokrenut disciplinski postupak, da će trojica neposrednih izvršilaca biti suspendovani dok postupak traje.[730] Do kraja rada na ovom izveštaju nije bilo konkretnijih podataka o preduzetim merama.

Dvojica policajaca iz Leskovca su suspendovana sredinom oktobra, zbog sumnje da su nezakonito postupali tokom hapšenja Predraga S. iz sela Natkrivanj. U ovom slučaju, prema tvrdnjama zvaničnika leskovačke policije, postoji sumnja da su suspendovani policajci neblagovremeno reagovali i da su prekasno vezali Predraga S. koji je u takvom stanju ubio svog oca Novicu S. Istraga u ovom predmetu je u toku (*Press*, 18. oktobar, str. 7).

Krajem oktobra, Odbor za ljudska prava iz Leskovca je optužio policiju da je sprovodila torturu nad trojicom Albanaca iz Medveđe, Faikom Hajdarijem, Burimom Jahuom i Nazimom Muratovićem, zbog osnovane sumnje da su ranije pretukli radnika benzinske stanice (*Kurir*, 29. oktobar, str. 10).

Fond za humanitarno pravo je krajem oktobra, u ime Hazbije Smajlovića, podneo tužbu protiv Republike Srbije zbog torture koju su nad njim u martu 1994. izvršili policajci SUP Tutin.[731] Tužbom se zahteva naknada štete u ime Smajlovića iz sela Suvi Do zbog toga što su „tri policajca iz Tutina 15. marta 1994. došla u

728 Vidi više na www.humanrightsle.org.

729 O okolnostima slučaja vidi više u *Izveštaj 2003,* II.2.3.1.

730 *Vesti B92*, 8. oktobar, www.b92.net.

731 *Vesti B92*, 25. oktobar, www.b92.net.

kuću Smajlovića i privela ga u policijsku stanicu zbog navodnog posedovanja oružja". U tužbi se navodi da su privedenog tukli policijskim palicama po leđima, bubrezima, nogama, rukama i licu.

I tokom 2007. godine, bilo je slučajeva da su se pojedini pripadnici policije nasilno ponašali i nanosile telesne povrede građanima u vreme kada nisu bili na dužnosti. Tako je, prema navodima iz krivične prijave Policijske uprave Pirot u Beloj Palanci, policajac Milan Rajković osumnjičen da je naneo teške telesne povrede Milanu Mitiću iz tog grada. Policija u krivičnoj prijavi tvrdi da je Rajković 22. avgusta udario Mitića pesnicom u lice i da mu je naneo „dvostruki prelom vilice". U vreme izvršenja ovog dela, Rajković nije bio na dužnosti (*Press*, 24. avgust, str. 9).

Postoje gradovi u Srbiji u kojima je i lokalno rukovodstvo protestovalo protiv ponašanja pojedinih pripadnika policija tražeći od nadležnih državnih organa da zaštite građane od maltretiranja i šikaniranja. Tako je opštinsko rukovodstvo u Osečini u više navrata tražilo da se preduzmu zakonske mere protiv pripadnika policije iz tog mesta na čije su se protivpravno ponašanje i učestalo prekoračivanje ovlašćenja prilikom upotrebe sile žalili građani Osečine. Bogdan Đurić, predsednik opštine, je za medije potvrdio da su „policajci veći izvor problema nego građani", dodajući da je u pitanju „teror nad celim stanovništom". Služba Generalnog inspektora policije je u nekoliko navrata utvrdila nepravilnosti u radu ali sudskog epiloga ni u jednom od ovih slučajeva nije bilo „zbog zastarelosti" (*Blic*, 17. jun, str. 4).

MUP je u junu saopštio da su u 2006. godini podnete krivične prijave protiv ukupno 506 pripadnika MUP zbog navodnog izvršenja 633 krivičnih dela. Među podnetim krivičnim prijavima nalaze se i prijave zbog 15 dela zlostavljanja i mučenja, 12 nasilja u porodici, 13 nasilničkih ponašanja i 69 slučajeva zloupotrebe službenog položaja (*Blic*, 6. jun, str. 14). Samo u prvih pet meseci 2007. godine je ukupno podneto 890 prijava građana protiv pripadnika policije. U 328 okončanih predmeta, utvrđeno je da je 69 prijava građana bilo osnovano (*Blic*, 6. jun, str. 14).

2.9.2. Stanje u zatvorima. – Zvaničnici Uprave za izvršenje zavodskih sankcija saopštili su sredinom avgusta da u „kazneno-popravnim zavodima u Srbiji trenutno boravi oko 8.500 osoba, što je dvostruko više od kapaciteta srpskih zatvora prema evropskim standardima" (*BETA*, 11. avgust). Prema istom zvaničnom izvoru, projektovani kapacitet ustanova u Srbiji iznosi oko 6.000 mesta, pa je prenatrpanost u zatvorima očigledna. Načelnik Uprave za izvršenje zavodskih sankcija zadužen za tretman, Damir Joka je izjavio da je broj zatvorenika poslednjih godina u stalnom porastu i da je u odnosu na 2001. godinu povećan za više od 30 odsto. Ukupno 6.500 lica izdržava sudsku kaznu, oko 1.800 osoba je u pritvoru, a oko 200 je kažnjeno u prekršajnom postupku. Prema poslednjim podacima, u popravnim domovima ima 168 maloletnika, a 35 maloletnika izdržava kaznu maloletničkog zatvora. Oko 500 osoba je na psihijatrijskom lečenju u specijalizovanoj zatvorskoj bolnici (*BETA*, 11. avgust).

Posle brojnih pobuna i napetosti u srbijanskim zatvorima krajem 2006. i početkom 2007. godine, situacija u ovim ustanovama se tokom godine donekle smirila.[732] Ipak, u javnosti se dosta govorilo o posledicama pobune iz novembra 2006. i njenog gušenja. U međuvremenu su pokrenuti i sudski postupci zbog navodne torture prilikom gušenja pobune.

Krajem marta, Odbor za ljudska prava u Leskovcu je podneo ukupno 31 krivičnu prijavu protiv čuvara KPZ i pripadnika Žandarmerije koji su učetvovali u gušenju zatvorske pobune u novembru 2006. godine. Krivične prijave obuhvataju krivično delo mučenja nad zatvorenicima. Prema navodima Odbora, više od četrdeset zatvorenika je, između ostalog, nakon batinanja, „bačeno na mokar beton u zatvorskom krugu gde su ostali izvesno vreme u oskudnoj garderobi" (*Blic,* 31. mart, str. 12).

Najdan Mitić iz Leskovca je podneo krivičnu prijavu protiv upravnika Okružnog zatvora u tom gradu i radnika obezbeđenja zatvora navodeći da sumnja da su odgovorni za smrt njegovog sina Jovice Mitića (28) koji se obesio u toj ustanovi početkom septembra. Prema verziji koju je saopštila uprava zatvora, Mitić je samoubistvo izvršio tako što se obesio čaršavom privezanim za krevet u samici u kojoj je boravio. Prema tvrdnjama Najdana Mitića, njegov sin je ranije istog dana već pokušao samoubistvo ali je ono osujećeno. Mitić smatra da je zatvorska uprava odgovorna za činjenicu da je zatvorenik u takvom stanju ostavljen u samici i da nisu preduzete mere da se spreči sledeći pokušaj samoubistva koji je uspeo. Takođe, Mitić sumnja u tačnost nalaza dobijenih obdukcijom. Zatvorska uprava je negirala Mitićeve navode i demantovala da je ranije bilo pokušaja samoubistva. Uprava je potvrdila da u zatvorskim samicama ima mnogo zatvorenika i da „tehnički nije moguće njihovo praćenje 24 časa" (*Blic,* 16. oktobar, str. 17).

2.9.3. Stanje u psihijatrijskim ustanovama. – Teško stanje u psihijatrijskim ustanovama bilo je posebno česta tema u javnosti tokom 2007. godine. Javnost je bila uznemirena posle saopštavanja nalaza Međunarodne organizacije za zaštitu prava osoba ometenih u razvoju (MDRI) koja je u novembru obelodanila rezultate svog istraživanja o stanju u nekim ustanovama ove vrste u Srbiji. Izveštaj nosi naslov *Mučenje kao lečenje: segregacija i zloupotreba dece i odraslih sa posebnim potrebama u Srbiji*. U delovima izveštaja se posebno navode teški uslovi u ustanovama u kojima borave deca, uključujući i ukazivanje na nehigijenske uslove, širenje zaraznih bolesti, nedostatak medicinske nege, rehabilitacije i sudskog nadzora. Prema nalazima MDRI, ovakva situacija čini „smeštaj u srpskim institucijama opasnim po život kako za decu tako i za odrasle".[733] U javnosti su usledile brojne negativne reakcije nadležnih ministara (zdravlja, rada i socijalne politike), koji su izneli primedbe na tačnost i objektivnost objavljenih nalaza. Vlada Srbije je krajem novem-

732 Vidi više u *Izveštaj 2006,* II.2.3.4.

733 *Vesti B92*, 14. novembar, www.b92.net.

bra usvojila svoj Izveštaj o stanju u ustanovama za smeštaj dece i odraslih sa posebnim potrebama kojim se odbacuju pomenuti nalazi iz istraživanja MDRI.[734]

Ipak, i izveštaji nekih drugih organizacija, poput Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, pokazuju da je stanje u ovim ustanovama teško, a u pojedinim institucijama i alarmantno. U izveštaju o stanju u ovim ustanovama, izrađenom u periodu septembar 2006 – mart 2007, ističe se, između ostalog, da „...visoki plafoni, nepostojeća toplotna i hidroizolacija, vlažni i memljivi zidovi, betonske podloge, prozori i vrata koji ne dihtuju, itd., često ne obezbeđuju ni minimum potrebnih uslova za smeštaj i lečenje bolesnika; nedostatak i prirodnog i veštačkog osvetljenja, nedovoljna provetrenost, hladni ili mlaki radijatori, deo su svakodnevnih uslova kojima su izloženi i bolesnici i zaposleno osoblje. U nekim odeljenjima (oligofreno odeljenje Vršačke bolnice) životni uslovi se mogu definisati kao nečovečno ili ponižavajuće postupanje“. Posebno se ističe da su uslovi za „fiksaciju“ pacijenata i primenu drugih sredstava za njihovo obuzdavanje nejasni, a da se u pojedinim slučajevima o primeni ovakvih mera ne vodi evidencija.[735]

2.10. Zabrana ropstva, položaja sličnog ropstvu i krijumčarenje ljudi

Sudeći po izveštajima medija, nevladinih i međunarodnih organizacija, situacija na polju borbe protiv trgovine ljudima i krijumčarenja ljudi u Srbiji je donekle poboljšana u 2007. godini.

Prema redovnom izveštaju Kancelarije za nadzor i borbu protiv trgovine ljudima američkog Stejt departmenta[736] Srbija je zemlja i porekla i tranzita i odredište za žene i devojke kojima se trguje transnacionalno i interno u svrhu komercijalne seksualne eksploatacije. Srbija je smeštena u drugi krug zemalja, odnosno među zemlje koje rade na suzbijanju trgovine ljudima, ali koje treba i da ulože dodatne napore i da donesu nove mere na tom planu. Ove godine naglašava se porast interne trgovine ženama i devojkama državljankama Srbije u svrhu seksualne eksploatacije i beleži podatak da trgovci ljudima sve više koriste Internet pričaonice i SMS poruke za regrutovanje mladih žrtava. Izveštaj kao lošu praksu beleži i postojanje slučajeva trgovine decom radi prinudnog rada i prinudnog prosjačenja na ulici, kao i to što srbijanske vlasti nisu pružile informaciju o navodnom učešću lokalne policije u lancu prostitucije u Novom Pazaru. Mada priznaje napore zakonodavne i izvršne vlasti u borbi protiv trgovine ljudima, Izveštaj navodi da bi Srbija pred sudom trebalo agresivnije da goni slučajeve trgovine ljudima i da adekvatno kažnjava učinioce ovog krivičnog dela.

Najveći problem u uspešnom suprotstavljanju pojave trgovine ljudima u Srbiji i dalje predstavlja identifikovanje žrtava (*Danas*, 8. mart, str. 11). U post-iden-

734 *Vesti B92*, 22. novembar, www.b92.net.

735 *Ljudi na margini – Ljudska prava u psihijatrijskim bolnicama* (septembar 2006 – mart 2007), Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2007, str. 7 i 8.

736 Vidi na http://belgrade.usembassy.gov/policy/reports/070612.html

tifikacionom procesu, pak, problem predstavljaju neodgovarajući programi reintegracije, nedostatak mogućnosti za smeštaj žrtava sa psihičkim problemima (*ASTRA*, 14. maj), kao i nepostojanje skloništa za maloletne žrtve trgovine ljudima.

Na polju prevencije i edukacije i dalje su bile najaktivnije nevladine organizacije,[737] iako je tokom godine pojačan i angažman državnih organa u radu na prevenciji i edukaciji javnosti o trgovini ljudima.

Tokom godine nije zabeležena nijedna aktivnost koja za svoj cilj ima uticaj na potražnju (klijente i/ili potencijalne klijente).

2.10.1. Trgovina ljudima. – Prema podacima NVO ASTRA, u Srbiji je od 2002. godine do juna 2007. godine otkriveno 242 žrtve trgovine ljudima, a od tog broja 95 su deca. Od toga je sedam žrtava otkriveno u ovoj godini, a od njih su četvoro deca (*Danas*, 8. jun, str. 7).

Prema podacima MUP Srbije, među žrtvama trgovine ljudima poslednjih godina prednjače državljani Srbije, a slede državljani Rumunije, Moldavije, Ukrajine i Ruske Federacije. Prema istom izvoru, u Srbiji su, pored velikih gradova, na ovu pojavu najosetljivija pogranična područja, među kojima su opštine Novi Pazar, Zaječar, Požarevac i Šabac (*TANJUG*, 29. jun).

Policija Srbije je ove godine otkrila i uhapsila više desetina osoba zbog trgovine ljudima. Hapšenja su zabeležena u Nišu (*Glas javnosti*, 24. januar, str. 8), Šapcu (*Blic*, 6. februar, str. 6), Novom Pazaru (*24 sata*, 23. mart, str. 5), Aleksincu (*Politika,* 13. jun, str. 5), Novom Sadu (*Večernje novosti*, 29. jul, str. 3) i Obrenovcu (*ASTRA*, 22. novembar).

Mediji su u svojim izveštajima tokom godine često ukazivali na pojavu navodne trgovine ljudima po lokalima u Novom Pazaru (*Vesti B92*, 7. mart i 12. jul; *24 sata*, 23. mart, str. 4; *Danas*, 16. jul, str. 12). Na prve izveštaje Policijska uprava u Novom Pazaru reagovala je tvrdeći da nema saznanja o prostituciji i zlostavljanju devojaka. Ohrabreni takvim navodima policije, vlasnici noćnog kluba „Džet-set“ iz Novog Pazara su organizovali i konferenciju za novinare na kojoj su vlasnica i devojke koje rade u tom klubu negirale sumnje (*Večernje novosti*, 14. mart, str. 12).

U martu je pokrenuta istraga protiv Branke Ružić i Hasiba Šećovića, vlasnika noćnog bara „Džet-set“, zbog osnovane sumnje za krivično delo posredovanja u vršenju prostitucije (*24 sata*, 23. mart, str. 5). Akcija je nastavljena u julu kada je u Novom Pazaru privedeno devet osoba osumnjičenih za trgovinu ljudima (*Danas*, 16. jul, str. 12), a pronađene potencijalne žrtve trgovine ljudima poreklom iz Sombora, Loznice i Beograda su smeštene u sklonište u Beogradu (*Vesti B92*, 12. jul).

U maju je Okružno javno tužilaštvo u Zrenjaninu podiglo optužnicu protiv jednog lica zbog postojanja osnovane sumnje da je počinilo krivično delo trgovine ljudima nad jednom ženom (*Glas javnosti*, 17. maj, str. 12).

737 Vidi *ASTRA* E-biltene br. 11, 12, 13 i 14, www.astra.org.yu

Početkom marta, Posebno odeljenje za organizovani kriminal Okružnog suda u Beogradu izreklo je prvostepenu presudu kojom su Miroljub Radivojević, Miodrag Milanović, Gorana Gmijović, Marko Begović i Gradimir Rilaković osuđeni na ukupno 22 godine i 6 meseci zatvora zbog krivičnih dela trgovine ljudima, falsifikovanja isprava i neovlašćenog držanja oružja (*ASTRA*, 9. mart).

Krajem marta, u Okružnom sudu u Somboru izrečena je prvostpena presuda kojom su Marija Ivanek i Josa Zlatković osuđeni na ukupno 8,5 godina zatvora zbog krivičnog dela trgovine ljudima (*ASTRA*, 11. april).

Pripadnici MUP-a Srbije su ukazivali na pojavu trenda trgovine ljudima u svrhu radne eksploatacije, prvenstveno navodeći slučajeve dovođenja sezonskih, građevinskih radnika iz Republike Makedonije u Srbiju, sa indicijama da su ovi ljudi izloženi prevarama, ucenama, eksploataciji, ponižnjima, patnjama i fizičkom nasilju (*Večernje novosti*, 25. januar, str. 10).

Zvaničnih podataka o eventualnom postojanju trgovine ljudskim organima na teritoriji Srbije nema. Međutim, na internet stranicama oglašivača, čiji su domeni registrovani sa ekstenzijom Srbije, postoji značajan broj oglasa u kojima lica objavljuju da ustupaju delove svog tela uz adekvatnu nadoknadu ili da ljudske organe kupuju. Nije poznato da je pokrenuta ijedna istraga, bilo protiv lica koja trguju organima, bilo protiv vlasnika domena zbog objavljivanja ovakvih sadržaja.[738]

Tužilaštva na teritoriji Beograda u svojoj praksi do sada nisu imali slučajeve trgovine delovima ljudskog tela, dok prema izjavama nadležnih iz MUP Srbije, policija ne može na pravi način da se suprotstavi problemu eksploatacije putem Interneta „zbog nedostatka posebnog odeljenja za suzbijanje visokotehnološkog kriminala“ (*Vesti B92*, 9. april; *Blic*, 10. april, str. 12).

2.10.2. Krijumčarenje ljudi. – Pripadnici MUP-a Srbije priveli su krajem januara državljanina Republike Koreje Kim Man Sika zbog sumnje da je izvršio krivično delo nedozvoljenog prelaska državne granice i krijumčarenja ljudi. Još jedan lanac krijumčarenja ljudi beogradska policija presekla je u drugoj polovini februara, kada je u Zemunu uhapsila 19 osoba – 18 albanskih i 1 makedonskog državljanina, koje je sakrivao Nuredin R. A. iz Beograda (*TANJUG*, 11. april). Zbog krijumčarenja državljana Albanije u Hrvatsku uhapšene su dve osobe u Novom Sadu (*Dnevnik,* 23. april, str. 10) i jedna u Šidu (*ASTRA*, 18. jul).

Zbog pokušaja krijumčarenja maloletnice sa Kosova i Metohije preko graničnog prelaza Horgoš podnete su tri krivične prijave protiv četiri lica, od koga su dva domaći državljani (*Blic*, 10. april, str. 15). Pripadnici MUP-a Srbije su upozoravali da je u porastu broj slučajeva krijumčarenja romske dece u Mađarsku, a odatle u Austriju, Nemačku ili Švajcarsku (*Blic*, 10. april, str. 15).

Suđenje grupi od 12 srbijanskih i kineskih državljana osumnjičenih za krijumčarenje ljudi iz Kine, preko Rumunije, Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine

738 Vidi i *Izveštaj 2005*, II.2.4.4.

i Hrvatske, do Italije, protiv kojih je optužnica podignuta u januaru 2006. godine, okončano je u martu donošenjem prvostepene presude u Posebnom odeljenju za organizovani kriminal Okružnog suda u Beogradu kojom su osuđeni na ukupno 45 godina zatvora (*RTS*, 12. mart).

U maju je u Posebnom odeljenju za organizovani kriminal Okružnog suda u Beogradu počelo suđenje dvanaestočlanoj organizovanoj grupi koja se tereti da je od polovine juna do polovine avgusta 2006. godine preko Dunava krijumčarila državljane Turske, Albanije i Srbije u Hrvatsku. Okrivljeni se terete da su preko Beograda i Bačke Palanke prebacivali ljude u Hrvatsku za 350 do 400 evra po osobi (*Glas javnosti*, 8. maj, str. 5).

2.11. Pravo na pravično suđenje i stanje u pravosuđu

2.11.1. Izbor republičkog javnog tužioca. – Iako je stekao uslove za penziju još u decembru 2005. godine,[739] republički javni tužilac Slobodan Janković ostao je na toj funkciji sve do jula 2007. godine,[740] kada je kao vršilac dužnosti na tu funkciju odlukom Visokog saveta pravosuđa izabran Slobodan Radovanović, dotadašnji specijalni tužilac za borbu protiv organizovanog kriminala. Po izboru za vršioca dužnosti republičkog javnog tužioca, Radovanović je za tužioca za borbu protiv organizovanog kriminala postavio Miljka Radisavljevića, dotadašnjeg zamenika tužioca u Kruševcu (*Politika*, 25. jul, str. 1 i *Večernje novosti*, 25. jul, str. 7).

Skupština je 23. jula razrešila i dotadašnjeg beogradskog okružnog tužioca Milovana Božovića, koji je takođe bio na funkciji i pored toga što su se stekli zakonski uslovi za njegovo penzionisanje.[741]

2.11.2. Suđenje u razumnom roku. – Reforma sudskog sistema u Srbiji još uvek nije sprovedena, i još uvek se ne nazire trenutak kad će biti formirani novi sudovi. Zbog toga što nisu formirani apelacioni sudovi, okružni sudovi i Vrhovni sud imaju pred sobom veliki broj predmeta koji treba da budu u nadležnosti apelacionih sudova. Zastoj u reformisanju mreže sudova jedan je od razloga pretrpanosti sudova predmetima, što je opet jedan od razloga za veoma česte situacije u kojima se suđenja ne okončavaju u „razumnom roku" (*Politika*, 8. septembar, str. 12).[742] Poseban problem je što, i kada se najzad dođe do pravnosnažne presude, njeno iz-

739 Vidi *Izveštaj 2006,* II.2.5.2.

740 Odluku o prestanku dužnosti doneo je Odbor za pravosuđe Narodne skupštine 23. jula, http://www.parlament.sr.gov.yu/content/cir/akta/akta_detalji.asp?Id=323&t=O#

741 http://www.parlament.sr.gov.yu/content/cir/akta/akta_detalji.asp?Id=325&t=O#

742 Ovde treba imati u vidu da pretrpanost sudova predmetima ne može biti opravdanje za predugo trajanje postupaka, što je i stav Evropskog suda za ljudska prava. Ovaj stav Evropski sud izneo je i u vezi sa slučajevima iz Srbije. Vidi npr. presudu u predmetu *Ilić protiv Srbije*, App. No. 30132/04, st. 86 i presudu u predmetu *Samardžić i AD Plastika protiv Srbije*, App. No. 28443/05, st. 41.

vršenje često traje veoma dugo (*Blic*, 30. septembar, str. 22). Primedbe građana na dužinu postupka među najčešćima su u predstavkama protiv Srbije pred Evropskim sudom za ljudska prava, koji je u čak 11 presuda od 15, koliko ih je do sad protiv Srbije ukupno doneto, našao da je došlo do povrede prava na pravično suđenje zbog predugog trajanja postupka ili zbog neizvršenja pravnosnažne presude.[743]

2.11.3. Zastarevanje predmeta. – Odugovlačenje postupka neretko dovodi i do zastarevanja predmeta. Prema izjavi ministra pravde, u Srbiji je u poslednje dve i po godine zastarelo 517 krivičnih predmeta (*Blic*, 16. oktobar, str. 17). Među njima je i predmet protiv pristalica Socijalističke partije Srbije koje su pokušale da spreče hapšenje Slobodana Miloševića 2001. godine, a koji je zastareo za 29 od 34 optužena (*Večernje novosti*, 12. april, str. 13). Jedan od zastarelih predmeta koji je izazvao veliku buru u javnosti jeste i predmet igumana Ilariona. Zbog nastupanja zastarelosti u ovom predmetu pokrenut je postupak za razrešenje sudija koje su u njemu postupale (*Blic*, 15. septembar, str. 16 i *Večernje novosti*, 27. oktobar, str. 13). Problemi sa zastarelošću javili su se i tokom suđenja vladici Pahomiju, kada su dva od četiri krivična dela koja su vladici stavljana na teret zastarela usled odugovlačenja u postupku (*Blic*, 29. septembar, str. 4, 31. oktobar, str. 14). Ministarstvo pravde zatražilo je izveštaj od Okružnog i Opštinskog suda u Nišu o postupanju u predmetu protiv vladike Pahomija (*Blic*, 3. novembar, str. 16), a predmet je prosleđen Nadzornom odboru Vrhovnog suda kako bi odlučio o eventualnom pokretanju postupka za razrešenje sudija (*Blic*, 13. novembar, str. 14, 16. novembar, str. 16). Veliko personalno veće je krajem godine odbilo da izrekne sankcije sudijama koje su postupale u ovom predmetu.[744]

2.11.4. Štrajk u pravosuđu. – Rad sudova bio je dodatno blokiran kada su zaposleni u pravosuđu stupili u štrajk tražeći povećanje plata i potpisivanje kolektivnog ugovora. U sudovima je bio obezbeđen samo „minimum procesa rada", a suđenja su uglavnom odlagana (*Blic*, 6. novembar, str. 5, 7. novembar str. 14, 16. novembar, str. 14, *Politika*, 14. novembar, str. 12 i *Večernje novosti*, 7. novembar, str. 7, 13. novembar, str. 5, 15. novembar, str. 6).

2.11.5. Kaznena politika. – Veliki raspon propisanih kazni omogućava sudovima značajnu diskreciju pri izricanju kazni. Ovo dovodi do situacije u kojoj je kaznena politika u Srbiji veoma neujednačena. Tako, na primer, prema jednom

743 *V. A. M. protiv Srbije*, App. No. 39177/05, *Ilić protiv Srbije*, App. No. 30132/04, *Preduzeće EVT protiv Srbije*, App. No. 3102/05, *Tomić protiv Srbije*, App. No. 25959/06, *Samardžić i AD Plastika protiv Srbije*, App. No. 28443/05, *Jevremović protiv Srbije*, App. No. 3150/05, *Mikuljanac, Mališić i Šafar protiv Srbije*, App. No. 41513/05, *Stevanović protiv Srbije*, App. No. 26642/05, *Popović protiv Srbije*, App. No. 38350/04, *Preduzeće ZIT protiv Srbije*, App. No. 37343/05, *Jovićević protiv Srbije*, App. No. 2637/05. Sve presude Evropskog suda za ljudska prava donete u slučajevima protiv Srbije mogu se naći na internet stranici zastupnika Srbije pred ovim sudom – www.zastupnik.sr.gov.yu.

744 *Vesti B92*, 29. decembar, www.b92.net.

istraživanju Instituta za uporedno pravo, osuđenicima za neka od najtežih krivičnih dela u Čačku se čak u 93 odsto slučajeva izriču kazne ispod zakonskog minimuma, dok je taj procenat u Beogradu svega 19,6 odsto (*Blic*, 28. oktobar, str. 4). Ovakvo neujednačeno postupanje, naravno, nije dobro i doprinosi pravnoj nesigurnosti.

2.11.6. Pretnje i napadi na sudije. – Sudije, kao i ostali zaposleni u pravosuđu, nisu zaštićeni na adekvatan način, što takođe može negativno uticati na njihovu nezavisnost i postupanje.

Zaposleni u pravosuđu bili su izloženi pretnjama, a zabeleženo je i više slučajeva gde su nezadovoljne stranke fizički napale sudije (*Blic*, 5. april, str. 15, 11. jun, str. 15 i *Politika*, 5. april, str. 12). Svakako je najdrastičniji primer iz Odžaka, gde je nezadovoljna stranka usred sudnice pucala u sudiju i advokata i usmrtila ih (*Večernje novosti*, 9. jun, str. 13; *Blic*, 9. jun, str. 14 i *Politika*, 9. jun, str. 1).

Postavlja se pitanje kako funkcioniše obezbeđenje u sudovima ako je stranka mogla u sudnicu da unese oružje. Posle ubistva u Odžacima objavljeni su podaci da obezbeđenje sudova funkcioniše s nedovoljnim kapacitetima. Tako je, na primer, predviđeno da na obezbeđenju sudova radi 731 osoba, a zaposlenih na ovim poslovima ima samo 450; sudovi imaju 33 metal-detektor vrata, a nedostaje još 137. Slično je i sa ostalom opremom potrebnom za valjano funkcionisanje obezbeđenja (*Večernje novosti*, 21. jun, str. 6).

Posebno se pitanje bezbednosti postavlja za sudije i tužioce koji postupaju u predmetima iz oblasti organizovanog kriminala i ratnih zločina. Organizacija za zaštitu Srba iz Čikaga uputila je i ove godine preteće poruke, između ostalih, sudijama Nati Mesarović i tužiocu Vladimiru Vukčeviću. Ista ova organizacija prošle godine poslala je preteće pismo Vidi Petrović-Škero, predsednici Vrhovnog suda (*Blic*, 11. maj, str. 16).

U aprilu su mediji objavili da su na automobilu predsednika Posebnog odeljenja za organizovani kriminal, Milana Ranića, odvrnuti šrafovi na prednjim točkovima, ali na sreću, to nije izazvalo udes (*Politika*, 27. april, str. 12 i *Blic*, 26. april, str. 14).

2.11.7. Korupcija. – Sudiji Vrhovnog suda Srbije, Ljubomiru Vučkoviću, koji je u 2006. osuđen za primanje mita,[745] Vrhovni sud umanjio je kaznu sa 8 na 6 godina zatvora (*Blic*, 29. jun, str. 17 i *Politika*, 29. jun, str. 12).

Nekadašnji okružni tužilac u Beogradu, Rade Terzić, uhapšen je u julu pod optužbom da je omogućio puštanje na slobodu članova „zemunskog klana“ posle otmice Miroslava Miškovića, kao i da je omogućio puštanje na slobodu Milorada Ulemeka posle incidenta u klubu „Stupica“ (*Politika*, 21. jul, str. 1 i 12). Trinaest nevladinih organizacija reagovalo je na hapšenje Terzića saopštenjem u kom su iznele sumnju da ovo hapšenje ima za cilj da obesmisli zahtev da se utvrdi politička pozadina ubistva premijera Zorana Đinđića (*Večernje novosti*, 25. jul, str. 12).

745 Vidi *Izveštaj 2006*, II.2.5.4.

2.11.8. Stanje u zatvorima. – Problem sa stanjem u zatvorima nije rešen ni tokom ove godine.[746] Zatvori su i dalje prenatrpani, a uslovi u njima veoma loši. Broj uhapšenih u poslednjim godinama je porastao, a kapaciteti nisu proširени, niti je njihov kvalitet poboljšan (*Blic*, 7. jul, str. 17). U zatvorskim ustanovama boravi oko 8.500 osuđenika, a po evropskim standardima, mesta ima za 4.500 ljudi (*Večernje novosti*, 28. oktobar, str. 4–5).

2.11.9. Izvršavanje odluka međunarodnih tela za zaštitu ljudskih prava. – U srbijanskom pravnom poretku još uvek ne postoji efikasan i zakonom definisan mehanizam za izvršavanje obavezujućih odluka ovih tela, među kojima su i odluke komiteta Ujedinjenih nacija i Evropskog suda za ljudska prava.

Više od godinu dana posle donošenja odluke Komiteta za ljudska prava u slučaju *Bodrožić protiv Srbije i Crne Gore,* naši državni organi nisu ispunili obavezu iz ove odluke kojom je utvrđena povreda garantija slobode izražavanja iz PGP i naloženo otklanjanje posledica te povrede. Naše pravosuđe, a naročito Ministarstvo pravde kao nadležan organ za izvršavanje ove obaveze, nisu preduzeli potrebne mere za sprovođenje odluke komiteta. Domaći organi su se slično ponašali i u nekim drugim odlukama međunarodnih organa protiv naše zemlje.

Srbija je od 2004. godine država članica Evropskog suda za ljudska prava i pred ovim sudom se već vode postupci u velikom broju slučajeva u kojima je naša zemlja navodno učinila kršenje nekog od prava predviđenih EKPS. Bilo bi veoma štetno ako naši državni organi ne budu bili u stanju da izvrše presude ovog tela. Odnos prema odlukama nadzornih tela za zaštitu ljudskih prava pokazuje, pre svega, odnos države prema sopstvenim građanima i spremnost da se pravda zadovolji.

2.11.10. Presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetima protiv Srbije. – Evropski sud za ljudska prava je do kraja 2007. doneo 15 presuda u predmetima protiv Srbije. Prva presuda doneta je 2006. godine, u predmetu *Matijašević protiv Srbije*,[747] gde je Sud našao da je prekršen član 6 EKPS zbog nepoštovanja pretpostavke nevinosti. Ostale presude donete su tokom 2007. godine.

U svim presudama Sud je našao povredu nekog prava iz EKPS, a najveći broj povreda odnosi se na prava iz člana 6 kojim se garantuje pravo na pravično suđenje (vidi 2.11.2.). Tako je Sud u predmetima *Samardžić i AD Plastika protiv Srbije* i *Popović protiv Srbije* utvrdio povredu ovog prava, dok je u predmetima *Mikuljanac, Mališić i Šafar protiv Srbije*, *Stevanović protiv Srbije*, kao i *Jovićević protiv Srbije* pored povrede prava na suđenje u razumnom roku, utvrđena i povreda prava na delotvoran pravni lek. U predmetu *Preduzeće EVT protiv Srbije* utvrđena je povreda prava na pravično suđenje i prava na mirno uživanje imovine (čl. 1, Protokola 1).

746 Loši uslovi u zatvorima bili su jedan od razloga za prošlogodišnje nemire u ovim ustanovama. Vidi *Izveštaj 2006*, II.2.3.4.

747 *Matijašević protiv Srbije*, ECHR, App. No. 23037/04.

Pored povrede prava na pravično suđenje i prava na delotvoran pravni lek Sud je utvrdio i povrede drugih prava zajemčenih EKPS u sledećim predmetima: u predmetima *V. A. M. protiv Srbije* i *Tomić protiv Srbije*, koji su se odnosili na pitanje starateljstva nad detetom, Sud je našao i povredu prava na porodični život (čl. 8), u predmetu *Jevremović protiv Srbije*, koji se ticao utvrđivanja očinstva i davanja izdržavanja za dete, utvrđeno je da je nerazumna dužina trajanja postupka dovela je i do povrede prava na privatnost, dok je u predmetima *Preduzeće ZIT protiv Srbije*, kao i u predmetu *Ilić protiv Srbije*, koji se ticao nacionalizovane imovine, utvrđena i povreda prava na mirno uživanje imovine.

U predmetu *Lepojić protiv Srbije*, Sud je utvrdio kršenje prava na slobodu izražavanja (čl. 10), jer je podnosilac osuđen za klevetu po objavljivanju članka u lokalnim novinama o gradonačelniku Babušnice. Sud je našao da mešanje u slobodu izražavanja podnosioca u ovom slučaju nije bilo „neophodno u demokratskom društvu". Istu povredu Sud je utvrdio i u predmetu *Filipović protiv Srbije*, gde je podnosilac predstavke, član DHSS iz Babušnice, takođe osuđen za klevetu protiv gradonačelnika. U predmetu *Marčić i drugi protiv Srbije*, Sud je našao da je povređeno pravo na mirno uživanje imovine zbog neizvršavanja presude kojom je podnosiocima dodeljena naknada za rad u inostranstvu.[748]

2.12. Sloboda izražavanja

Učestalost kršenja slobode izražavanja i broj prekršaja profesionalnih standarda u Srbiji u 2007. su porasli, što je nastavak trenda započetog 2004. U izveštaju o stepenu slobode štampe, koji je objavila organizacija Reporteri bez granica (*Reporters sans frontières*), Srbija zauzima tek 67. mesto u konkurenciji 169 zemalja (*Blic*, 17. oktobar, str. 5).[749] Istovremeno, po istraživanju Nezavisnog udruženja novinara Srbije (NUNS), novinari u Srbiji su na dnu lestvice po ugledu koji uživaju i iza njih su samo trgovci i političari (*Večernje novosti*, 19. jul, str. 6)

Medijska situacija je i u 2007. bila haotična. Prodati tiraž dnevnih novina je oko 800 000, registrovano je 207 štampanih medija, a samo devet odsto građana se informiše preko štampe (*Vreme*, 18. oktobar, str. 40 i *Politika*, 27. oktobar, str. 5). Situaciju u oblasti rada elektronskih medija dodatno pogoršavaju odnosi medija, pravosuđa i Saveta Republičke radiodifuzne agencije (RRA). Nakon poništavanja nekih odluka o dodeli frekvencija, RRA je optužila Vrhovni sud Srbije za nezakonit rad i za „školski primer državnog udara u političkoj teoriji i praksi" (*Politika*, 5. april, 22. maj, 6. jun i 12. jul, str. 8 i 7; *Večernje novosti*, 4. april, str. 7 i *Kurir*, 9. jul, str. 7). Vrhovni sud je konstatovao da RRA ne dozvoljava preispitivanje sop-

748 *Lepojić protiv Srbije*, ECHR, App. No. 13909/05, *Filipović protiv Srbije*, ECHR, App. No. 27935/05, *Marčić i drugi protiv Srbije*, ECHR, App. No. 17556/05.

749 Srbija zauzima poslednje mesto među bivšim jugoslovenskim društvima uključujući i Kosovo, koje je zauzelo 60. mesto.

stvenih odluka zasnovanih na slobodnoj proceni i zatražio da ga državni organi zaštite od takvog ponašanja (*Politika*, 14. jul, str. 7).

Nejasna primena propisanih kriterijuma RRA bila je vidljiva i kod dodele regionalnih televizijskih frekvencija. Frekvencije nisu dobile niška *TV 5*, koja se žalila na nedodeljivanje nacionalne frekvencije, *RTV Kragujevac*, jedna od najpopularnijih lokalnih televizija i *TV Pančevo*, daleko poznatija od *TV Santos* iz Zrenjanina koja je frekvenciju dobila (*Press*, 23. jun, str. 7 i *Politika*, 22. jun i 12. oktobar, str. 8 i 18). RRA je u julu usvojila obavezujući kodeks ponašanja emitera, a da nije uvažila nijednu od primedbi profesionalnih organizacija (*Vreme*, 14. jun i 12. jul, str. 28 i 29 i *Politika* 22. i 23. jun, str. 8).

Radio televizija Srbije (RTS) je u septembru prekinula direktne prenose zasedanja srbijanskog parlamenta, uz obrazloženje da to remeti programsku šemu. U međuvremenu je RRA naložila RTS da prenosi sednice od 10 do 18 časova, ocenjujući to kao tekovinu novog srpskog višestranačkog sistema. Upravni odbor *RTS* je saopštio da to nije u skladu s evropskom praksom a RRA je ponovila da su njene odluke neprikosnovene (*Press*, 25. septembar, str. 4 i *Politika* 25. i 29. septembar, str. 6 i 8). U međuvremenu je RTS podneo tužbu Vrhovnom sudu a RRA je prekvalifikovala svoju odluku u „preporuku" (*Večernje novosti*, 21. novembar, str. 7).

2.12.1. Napadi na novinare. – Jedan od najdrastičnijih slučajeva kršenja slobode izražavanja i napada na novinare je sprečavanje tribine o emisiji Peščanik *Radija B92* u Aranđelovcu u novembru i decembru. Prva promocija je bila zakazana za 19. novembar a regionalna *RTV Šumadija* je tog dana uživo emitovala emisiju, koja nije bila u programskoj šemi, a u kojoj su pripadnici udruženja Naši, koja okuplja Ravnogorski pokret, Udruženje Svetozar Miletić i Našu Šumadiju, zahtevali otkazivanje tribine, pozvali građane na protest i poručili gostima iz Peščanika da im „Soroš zakupi drugu lokaciju da promovišu homoseksualizam". Opštinski funkcioner Milan Podgorac je u pratnji tri osobe, posle 20 minuta, prekinuo emisiju a direktor *RTV Šumadija* Nataša Živanović je za to optužila LDP i *B92*. Posle toga je rukovodstvo Doma kulture otkazalo tribinu, a lider udruženja Naši, veroučitelj Ivan Ivanović je negirao da je saopštenje u kome je Peščanik nazvan antisrpskom emisijom delo njegovog udruženja koje, kako je rekao, nije ultradesničarsko i fašističko već se temelji na „svetosavlju i srpskom patriotizmu" (*Vesti B92*, 19. novembar i *Kurir*, 20, 21. i 22. novembar, str. 3, 6 i 6 i *Vreme*, 22. novembar, str. 7 i 45).

Sledeća promocija Peščanika zakazana je za 3. decembar, ali je njeno održavanje onemogućilo više stotina građana Aranđelovca i Topole, članova Nove Srbije, SRS, SDPO i udruženja Naši, koje je predvodio Dragan Jovanović, potpredsednik Nove Srbije i predsednik opštine Topola. Autori Peščanika bili su spremni da ipak održe tribinu u sali Doma kulture u koju je policija već pustila više desetina demonstranata koji su verbalno pa i fizički napadali neistomišljenike, ali je skup ipak otkazan zbog bezbednosne procene policije. Jovanović je dva dana kasnije, u intervjuu *Politici* izjavio da *B92* preti opasnost od „onih koji misle da Srbija nije ono što

nude Soroš, Nataša Kandić, Čeda...“ i zapretio paljenjem *B92* rečima „ jednu TV Bastilju sam već palio“. Beogradski centar za ljudska prava je ovim povodom 7. decembra podneo krivičnu prijavu protiv Jovanovića zbog izvršenja krivičnog dela rasne i druge diskriminacije (čl. 387, st. 2 KZ). Predsednik Srbije, DS, LDP, G17 plus, više nevladinih organizacija i NUNS osudili su ovaj incident. Njegov vinovnik Jovanović je, tri dana posle ovog događaja, izjavio da će romsko naselje u Topoli biti ograđeno zidovima i žicom zbog suseda koji strahuju za svoju bezbednost. „Vama garantujem da nikakve neželjene kontakte sa njima nećete imati“, obećao je on građanima Topole (*Blic*, 4, 5. i 8. decembar, str. 5, 2 i 9; *Večernje novosti*, 4. decembar, str. 30; *Politika*, 6. decembar, str. 9 i *Vreme*, 6. decembar, str. 26).

Ni u 2007. nisu otkrivene ubice Slavka Ćuruvije, novinara i vlasnika *Dnevnog telegrafa*, likvidiranog 11. aprila 1999. godine (*Press*, 16. jun, str. 16 i *Blic*, 23. jun, str. 14). Nije rešeno ni ubistvo novinara Milana Pantića iz juna 2001, a zabeležen je pokušaj ubistva novinara nedeljnika *Vreme* Dejana Anastasijevića. Polovinom aprila na prozor njegovog stana stavljena je ručna bomba a u eksploziji nije bilo povređenih. Posle žestokih reakcija javnosti, to delo je okvalifikovano kao akt terorizma a ne, kako je prvobitno nameravano, kao izazivanje opšte opasnosti (*Politika*, 15. april, str. 1 i *Blic*, 28. april, str 15). Ministar policije Dragan Jočić je polovinom septembra izjavio da pomaka u istrazi nema jer „nije tako lako otkriti nešto za šta nema povoda“ (*Blic*, 12. septembar, str. 20), a Anastasijević je u oktobru obavestio javnost da ima indikacija da je pokušaj ubistva deo procesa zastrašivanja i likvidacije potencijalnih svedoka u postupcima koji se pred Haškim tribunalom vode protiv Vojislava Šešelja i Jovice Stanišića (*Blic*, 19. oktobar, str. 17).

U 2007. su zabeleženi fizički napadi na novinare u Gornjem Milanovcu (*Press*, 22. mart i 5. jun, str. 9 i 11), Novom Sadu (*Večernje novosti*, 28. avgust, str. 7), Leskovcu (*Večernje novosti*, 1. april i 28. avgust, str. 7), Nišu (*Press*, 3. jul, str. 4), Beogradu (*Kurir*, 2. oktobar, str. 11), Novom Pazaru (*Politika*, 23. april i 9. oktobar str. 12 i 8 i *Kurir*, 11. oktobar, str. 5) i u okolini Čačka, na imanju ministra Velimira Ilića koji je izjavio da su novinari seksualno uznemiravali njegove ovce (*Blic*, 4. oktobar, str. 14 i *Press*, 26. oktobar, str. 6). Inače, po podacima NUNS, od decembra 2006. do kraja aprila 2007, zabeleženo je više od 100 napada na novinare i aktiviste nevladinih organizacija (*Politika*, 25. april, str. 8).

2.12.2. Suđenja, pritisci i uvrede. – U septembru su tabloid *Kurir* i njegovi urednici osuđeni da isplate milion dinara odštete ministru Mlađanu Dinkiću zbog „kontinuiranog objavljivanja neistinitih informacija“ (*Kurir*, 15. septembar, str. 11). U februaru su policajci iz Požarevca tužili dopisnika *Kurira* zbog narušavanja ugleda (*Kurir*, 4. februar, str. 11).

Slučaj kikindskog novinara Željka Bodrožića nije dobio adekvatan sudski epilog ni u 2007. godini. Iako je Komitet za ljudska prava UN još u novembru 2005. naložio da se sporne presude domaćih sudova kojima je Bodrožiću prekršena sloboda izražavanja preinače i da se Bodrožiću nadoknadi nastala šteta, to se do

kraja 2007. nije dogodilo.[750] Bez obzira na postojanje odluke Komiteta, u aprilu je opštinski sud u Kikindi jednu od Bodrožićevih kazni preinačio iz novčane u zatvorsku (*Politika*, 4. april, str. 9). Bodrožić se spasao odlaska na izdržavanje kazne tako što su njegovi prijatelji prikupili potrebni iznos i platili ranije određenu novčanu kaznu.

Najdrastičniji slučaj pritiska lokalnih vlasti je zabrana ulaska na konferenciju za štampu povodom posete šefa kancelarije Evropske komisije, dopisniku *FONET*-a iz Novog Pazara Enesu Haliloviću, zbog nezadovoljstva njegovim izveštavanjem (*Politika*, 28. septembar, str. 8 i *FONET*, 27. septembar).

I u 2007. je zabeleženo više pretnji novinarima. Dva puta je prećeno smrću vlasniku *TNT TV* iz Bele Crkve (*Press*, 5. maj, str. 7 i *Kurir*, 11. avgust, str. 2), dopisniku *Bete* iz Novog Sada (*Blic*, 7–8. april, str. 7), glavnom i odgovornom uredniku *TV B92* (*Blic*, 7–8. april, str. 14) i uredniku *Subotičkih novina* (*Politika*, 11. septembar, str. 12). Povodom pretnji Stefanu Cvetkoviću, vlasniku *TNT TV*, protest je uputila i *South East Europe Media Organisation* (*SEEMO Protest Serbia and Press Release Slovakia,* 13. avgust).

Pojedini političari su i u 2007. nastavili da vređaju novinare pa je tako generalni sekretar SRS Aleksandar Vučić za novinara *NIN* Radmilu Stanković izjavio da „nju može svako da kupi za 100 evra i tanjir kupusa sa kolenicom" (*Kurir*, 20. maj, str. 3). Generalni sekretar SRS je uvrede uputio i na račun Dejana Anastisijevića povodom njegovih tvrdnji da je bombaški napad deo procesa zastrašivanja potencijalnih svedoka protiv Vojislava Šešelja. Vučić je na konferenciji za medije izjavio da takve tekstove objavljuje „najbezobzirniji ološ koji lupeta gluposti i optužuje druge za pokušaj ubistva bez ikakvih dokaza" (*BETA,* 18. oktobar).

2.12.3. Nepoštovanje profesionalnih standarda i etičkih normi. – Novinari i mediji su u 2007, i više nego ranije, kršili pravila novinarske etike. Navodimo nekoliko primera iz medija koje su pratili saradnici Beogradskog centra.

Tabloid *Kurir* je u aprilu optužio četiri nevladine organizacije za izdaju zbog drugačijeg stava o saradnji s Haškim tribunalom (*Kurir*, 4. april, str. 4) a u avgustu je neovlašćeno objavio veliku fotografiju ostataka čoveka koga su rastrgli medvedi u beogradskom zoološkom vrtu (*Kurir*, 20. avgust, str. 11). Isti list je u septembru napao glumicu Mirjanu Karanović i proglasio je izdajnicom zbog činjenice da u jednom filmu glumi Albanku (*Kurir*, 21. i 22. septembar, str. 17 i 2).

Tabloid *Press* je u avgustu objavio priču o silovanju u zatvoru u Leskovcu, bez navođenja izvora informacije i imena osuđenika, osim činjenice da su i pet silovatelja i silovani Romi (*Press*, 8. avgust, str. 11). Isti tabloid je u septembru, uz preteću konotaciju, najavio skup homoseksualaca u Beogradu na Evrosongu 2008 (*Press*, 2. septembar, str. 5).

Radio Fokus u svom programu stalno širi govor mržnje, fašizam, rasizam i poziva na netrpeljivost i linč onih koji drugačije misle. Nekoliko zahteva NUNS da

750 Vidi više u *Izveštaj 2006*, II.2.8.1.

preispita rad ovog radija RRA je odbila ističući da nema dovoljno konkretnih podataka. Direktor *Radio Fokusa* Obren Joksimović je odbio te optužbe i ocenio da napadi dolaze od onih koji mrze sve što je srpsko (*Vreme*, 30. avgust, str. 8 i *Politika*, 28. avgust, str. 8).

Etički kodeks a i zakon prekršio je i direktor *RTS* objavljujući u emisiji „48 sati svadba" javno priznanje mladoženje da tuče mladu. Direktor *RTS* Aleksandar Tijanić je odbacio kritike javnosti i ocenio da je u pitanju „izvanredna sociopsihološka analiza a ne oda nasilju" (*Blic*, 4. oktobar, str. 2 i *Politika*, 5. oktobar, str. 1).[751] Povodom ovog događaja LDP je podneo prijavu protiv RTS Savetu RRA u kojoj traži izricanje zakonskih mera prema ovom mediju zbog višestrukog kršenja Zakona o radiodifuziji. Do zaključenja ovog izveštaja nije bilo reakcije RRA povodom podnete predstavke.[752]

2.12.4. Ponašanje medija u osetljivim sudskim postupcima. – Kao i prethodnih godina, i u 2007. godini su pojedini mediji kršili pravila struke i osnovna načela poštovanja nezavisnosti sudstva. Ovakva praksa je bila naročito česta u odnosu na istrage i suđenja u predmetima koji imaju političku konotaciju ili su povezana sa kršenjem prava u ratnim sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije. Medijske zloupotrebe koje su najčešći motiv ovakvog izveštavanja medija se mogu podeliti u nekoliko kategorija.

U septembru su beogradski dnevni listovi *Kurir i Glas javnosti* (koji su delovi iste kompanije) počeli da objavljuju „megaintervju" s Miloradom Ulemekom Legijom, nepravnosnažno osuđenim za ubistvo premijera Zorana Đinđića. Ulemek je osuđen i na dugogodišnje kazne zatvora zbog ubistva političkih protivnika na Ibarskoj magistrali, ubistva Ivana Stambolića u avgustu 2000. godine i pokušaja ubistva Vuka Draškovića u Budvi (*Kurir*, 17. septembar, str. 3). Ulemek je u ovom intervjuu, više u formi ispovesti nego kroz uobičajeni oblik odgovora na novinarska pitanja, nedeljama iznosio brojne optužbe na račun pripadnika drugih kriminalnih grupa ali i prema učesnicima u srbijanskom političkom životu. Nije jasno kako je toliki tekst dospeo do novinara i urednika medija koji su ga objavili. Do završetka rada na ovom izveštaju javnost nije saznala kako je Ulemek, koji se nalazi u posebnom odeljenju Centralnog zatvora, dao ovaj intervju.

Inače, Savet RRA je u maju doneo opšte obavezujuće uputstvo „o objavljivanju sadržaja zapisnika izdvojenih u krivično-sudskom postupku".[753] Ovo uputstvo koje se odnosi na elektronske medije obavezuje emitere da „u svom radu i obaveštavanju javnosti o krivičnim sudskim postupcima poštuju sudske odluke o izdvajanju zapisnika o iskazima okrivljenih, svedoka ili veštaka kada se na istima ne može

751 Tijanić je, inače, u maju upao u emisiju svog programa koja je išla uživo, lupao šakom po stolu, preuzeo ulogu voditelja i vređao i voditelja i goste a takvo ponašanje je pravdao iznerviranošću zbog prisustva muve u studiju (*Kurir*, 16. maj, str. 12).

752 http://www.ldp.org.yu/info/news.jsp?id=430; pristupljeno 26. novembra 2007.

753 http://www.rra.org.yu/srpski/zapisnici.htm; pristupljeno 26. novembra 2007.

zasnovati sudska odluka". Pored toga, u uputstvu je naglašeno da su sve stanice dužne da „svojim programskim sadržajem zaštite publiku i javnost od objavljivanja sadržine zapisnika koje je sud izdvojio u krivičnim sudskim postupcima i na taj način izbegavaju senzacionalizam i sve ono što čoveka čini potencijalnim objektom manipulacije". Ipak, problem u praksi nastaje kada štampani mediji, najčešće kroz serije tekstova koje poprimaju oblik kampanje, objavljuju autentične ili izmišljene delove ovakvih delova sudskih spisa.

2.13. Posebna zaštita porodice i deteta[754]

2.13.1. Nasilje u porodici

2.13.1.1. Opšte. – Iako je nasilje u porodici inkriminisano u Krivičnom zakoniku[755] istraživanja pokazuju da se žrtvama ne pruža adekvatna zaštita kao i da se nasilje u velikom procentu ne prijavljuje. Uzroci neprijavljivanja su strah od osude sredine u kojoj žrtva živi, strah od nasilnika i nepoverenje u pravni sistem. Nevladina organizacija Praksis na tribini „Zaštita od nasilja u porodici u izbegličkoj i raseljeničkoj populaciji u Republici Srbiji" iznela je podatak da se u Srbiji prijavljuje tek svako dvadeseto nasilje, a rezultati Visokog komesarijata za izbeglice ukazuju da se najveći broj rodnog i seksualnog nasilja javlja kod izbeglica, raseljenih lica, među licima koja traže azil i licima bez državljanstva.[756]

Postoji nekoliko vrsta nasilja u porodici. Najčešći oblik je fizičko, a zatim slede psihološko, seksualno i ekonomsko nasilje.

Prema istraživanju Autonomnog ženskog centra, počinioci nasilja su uglavnom muškarci (91,5 odsto slučajeva), 48 odsto nasilnika negira da je počinilo krivično delo, oko 31 odsto počinilaca smatra da je žrtva odgovorna za nasilje, a samo 10 odsto prihvata odgovornost.[757] Žrtve nasilja su uglavnom žene i deca, a deca se javljaju i kao sekundarne žrtve. Veoma je mali broj slučajeva u kojima su žrtve nasilja roditelji.[758]

Savetovalište protiv nasilja u porodici u 2006. godini je zabeležilo porast broja poziva zbog nasilja u porodici (2005. godine je zabeleženo 3.500 poziva; 2006. godine 4.558 ljudi je zatražilo pomoć), što ne ukazuje na porast nasilja, već na bolju informisanost žrtava i porast poverenja u Savetovalište.

---

754 Ovaj tekst je rezultat celogodišnjeg rada saradnika Beogradskog centra za ljudska prava u okviru projekta „Monitoring i izveštavanje o aktivnostima pravnih institucija u Srbiji u oblastima organizovanog kriminala, ratnih zločina, diskriminacije i nasilja u porodici". Vidi napomenu 574.

755 *Sl. glasnik RS*, 85/05.

756 *Vesti B92*, 11. oktobar, www.b92.net.

757 Internet stranica *B92*, *Život, Vesti,* 2. novembar, www.b92.net.

758 Tribina „Iskustva u pružanju besplatne pravne pomoći ženama koje su žrtve nasilja", Gradska opština Zvezdara, 20. novembar.

2.13.1.2. Karakteristike sudskog postupka. – Mada je Porodičnim zakonom[759] predviđena hitnost postupka, ipak ona nije dovoljno zagarantovana jer se ne postavlja rok za drugo ročište. Zbog propusta zakonodavca procesi traju veoma dugo (čak i po sedam meseci). Prvo ročište se, u većini slučajeva, zakazuje u propisanim rokovima, ali se svako sledeće određuje za više od mesec dana. Zbog toga žrtve često odustanu od daljeg postupka, a tužilaštva retko procesuiraju slučajeve nasilja.

Tokom monitoringa suđenja u kome su učestvovali saradnici Beogradskog centra primećeno je da sudije imaju osuđujući stav prema žrtvama, a u pojedinim slučajevima su i direktno okrivile žrtve da su prouzrokovale nasilje.

Kao svedoci najčešće se pojavljuju članovi uže porodice, komšije, nevladine organizacije (ukoliko im se žrtva obratila za pomoć), centri za socijalni rad i policija. Za razliku od prethodnih godina izjave nevladinih organizacija imaju veliki značaj za donošenje presude.

Takođe, važno je istaći uočenu razliku u vođenju postupka od strane sudija u zavisnosti od toga da li su imali dodatnu edukaciju u oblasti nasilja u porodici ili ne. To se najviše ogleda u načinu postavljanja pitanja okrivljenom, žrtvi i svedocima, zatim odvajanju bitnih od nebitnih činjenica tokom suđenja, rokovima u kojima se zakazuju ročišta, kao i okončanju postupka.

2.13.1.3. Kazne za nasilnike. – Sudska praksa govori o veoma retkom izricanju mera zaštite predviđenih Porodičnim zakonom i veoma niskim kaznama koje se izriču na osnovu Krivičnog zakonika. Istraživači Beogradskog centra za ljudska prava su tokom monitoringa suđenja za nasilje u porodici zaključili da postoji veliki otpor sudija prema izricanju mere zaštite iseljenja iz stana, kao i zabrane približavanja mestu stanovanja i radnom mestu. Sudovi još uvek ne prihvataju ove mere kao efikasne sankcije za nasilnika i zbog toga ih retko izriču. Svrha mera zaštite je pomoć žrtvama za vreme trajanja postupka ili pokušaj da se utiče na dalje ponašanje nasilnika (nalog za iseljenje, zabrana približavanja). Međutim, o pozitivnom dometu mera zaštite može se govoriti jedino ukoliko ih sudovi budu izricali u većem broju.

Kazne koje se najčešće izriču su kazne zatvora do jedne godine uslovno na dve godine što govori o ekstremno blagoj kaznenoj politici sudova. Jedna od najbitnijih karakteristika presuda je da se u malom broju slučajeva određuju mere bezbednosti čak i ukoliko se dokaže da je nasilnik više puta počinio nasilje u alkoholisanom stanju. Na izricanje blagih kazni utiče „iskreno kajanje“ počinioca i obećanje da se nasilje neće ponoviti.

Neizricanje mera zaštite i dugotrajni procesi ne pružaju adekvatnu zaštitu žrtvi nasilja. S druge strane, otvara se mogućnost da se nasilje ponovi.

Jednu od najznačajnih presuda za sudsku praksu doneo je Okružni sud u Beogradu i njene najvažnije karakteristike su sledeće: prvo, sud je po žalbi tužioca (žrtve) preinačio presudu, a nije je vratio prvostepenom sudu; drugo, usvojio je novu meru

759 *Sl. glasnik RS*, 18/05.

zaštite (umesto zabrane prilaska nasilnika žrtvi na jedan metar, odredio je iseljenje iz stana i zabranu prilaska mestu stanovanja na trideset metara); treće, sud je utvrdio ekonomsko nasilje (nasilnik je izbegavao plaćanje računa) i odredio kaznu. Presuda doneta u Okružnom sudu u Beogradu ukazuje na shvatanje značaja zaštitnih mera kao i primenu adekvatne zaštitne mere. Prva zaštitna mera (zabrana prilaska nasilnika žrtvi na jedan metar u stanu površine 40m^2) nije se mogla primeniti i kontrolisati tako da je najprimerenija moguća mera zaštite bila iseljenje iz stana.

Najviše pažnje u medijima izazvala je presuda Mališi Jeftoviću i Ani Filipović za ubistvo Anine maloletne ćerke Katarine Janković (3). Okružni sud u Beogradu Mališi Jeftoviću je izrekao maksimalnu kaznu zatvora, četrdeset godina, a Ani Filipović 37 godina (*Press*, 10. maj, str. 11 i *Večernje novosti*, 10. maj, str. 11).

Drugu najtežu kaznu od 40 godina zatvora, Aleksandru Đorđeviću za ubistvo bivše supruge, tašte i tasta, izrekao je Okružni sud u Nišu.[760]

2.13.1.4. Zahtev za pristup informacijama od javnog značaja. – Istraživači Beogradskog centra za ljudska prava su na osnovu Zakona o pristupu informacijama od javnog značaja poslali opštinskim sudovima u različitim regionima Srbije zahtev za pristup informacijama o postupcima koji se vode za nasilje u porodici. Od 20 izabranih sudova 19 je poslalo odgovore. Pored podataka o broju postupaka koji su u toku većina sudova je poslala kopije pravnosnažnih presuda. Analizom presuda istraživači su doneli zaključke o kaznenoj politici sudova u Srbiji (vidi 2.13.1.3).

2.13.1.5. Sigurna kuća. – Nakon zajedničke kampanje B92 i Savetovališta protiv nasilja u porodici u novembru je otvorena sigurna kuća u Beogradu. U njoj može da boravi 28 osoba, žena i dece žrtava nasilja. Za osobe koje se nalaze u sigurnoj kući predviđeni su edukativni programi i pružanje raznih vrsta pomoći.[761]

Početkom godine sigurna kuća je otvorena i u Šapcu. Osnovni kriterijum za boravak u kući je da je nasilje prijavljeno policiji i da je dalje procesuirano. Pored sigurne kuće organizovan je rad SOS telefona i mobilnih timova.[762]

Veliki napredak za zaštitu žrtava nasilja na području Vojvodine ima ugovor o izgradnji sigurne kuće u Zrenjaninu koji su potpisali Goran Knežević – predsednik Skupštine opštine Zrenjanin, Snežana Lakićević-Stojačić – sekretarka za rad Vojvodine, Vesna Stankov – direktorka Centra za socijalni rad iz Zrenjanina i Veran Matić – predsednik Upravnog odbora Fonda B92.[763]

2.13.1.6. Besplatna pravna pomoć. – Na konferenciji „Iskustva u pružanju besplatne pravne pomoći ženama koje su žrtve nasilja“ koju su organizovale GO Zvezdara i Autonomni ženski centar predstavljeni su rezultati Kancelarije za be-

760 *Vesti B92*, 8. februar, www.b92.net.

761 *Vesti B92*, 22. novembar, www.b92.net.

762 *Danas*, 19. mart, www.danas.co.yu.

763 *Vesti B92*, 14. maj, www.b92.net.

splatnu pravnu pomoć i psihosocijalnu pomoć žrtvama nasilja u porodici. Kancelarija je za tri meseca imala 150 stranaka, napisano je 150 tužbi i 40 drugih podnesaka. Pomoć strankama ogleda se kroz davanje saveta, ali ne podrazumeva zastupanje pred sudom.[764]

2.13.1.7. Istraživanje sudija za prekršaje. – Rezultati istraživanja u oblasti nasilja u porodici koje je Udruženje sudija za prekršaje Republike Srbije sprovelo 2005. godine u saradnji s Američkim udruženjem pravnika (ABA/CEELI) predstavljeni su u izveštaju „Istraživanje prekršaja sa elementima nasilja u porodici za područje Republike Srbije, 2004. godina".[765]

Istraživanje je pokazalo da je kod ovih prekršaja broj izvršilaca muškog pola mnogo veći (6.728) od broja izvršilaca ženskog pola (814) što očigledno ukazuje da su žene na teritoriji Srbije uglavnom žrtve nasilja bez obzira na regione i jedinice lokalne samouprave.

Kada je u pitanju starosna struktura podaci su veoma varijabilni. U pojedinim gradovima (Beograd, Zaječar, Užice) starosna granica počinilaca je od 40 do 50 godina, u Valjevu i Smederevu od 50 do 60, a u trećoj grupi (Leskovac, Niš, Novi Sad) od 30 do 40 godina starosti. Žrtve su obično lica starosti od 40 do 50 godina, a u Zaječaru, Nišu i Smederevu od 18 do 30 godina. Od 7.556 izrečenih sankcija, 505 su opomene, 6.746 su novčane kazne, a 305 je kazni zatvora.

Prema parametru koji je nazvan *odnos prema žrtvi* najučestalije je partnersko nasilje, zatim srodničko, nasilje dece prema roditeljima, roditelja prema deci i međusobno nasilje dece.

Stepen obrazovanja žrtve i počinilaca nije pokazao nikakve pravilnosti u uticaju na problem nasilja. Nasilje je zabeleženo u svim društvenim slojevima. Prethodna konstatacija u pogledu stepena obrazovanja je bazirana na činjenici da, pored toga što pojedini pokazatelji govore da je nasilje češće kod osoba sa nižim obrazovanjem, nema jasnih podataka o nasilju u krugovima osoba visokog obrazovanja.

Peti parametar, nezaposlesnost, nema uticaja na procenat nasilja ni u jednoj sredini. Okrivljeni veoma često navodi da nije zaposlen, ali se ta činjenica koristi radi izricanja blažih kazni.

Pitanje da li se nasilje češće vrši u gradskim ili seoskim sredinama otvorilo je niz dodatnih pitanja, mada je istraživanje pokazalo da je veći procenat nasilja u selima. Prvo pitanje je vezano za uslove života, zatim odnosa u porodici i lakšeg ili težeg odlučivanja na razvod braka ili razvrgavanje zajednice. Kada se govori o stanju svesti u kojem se nalazio počinilac ne mogu se sa sigurnošću uzeti podaci dobijeni istraživanjem. Okrivljeni, plašeći se visokih kazni, negiraju da su koristili alkohol.

764 Tribina „Iskustva u pružanju besplatne pravne pomoći ženama koje su žrtve nasilja", Gradska opština Zvezdara, 20. novembar.

765 Vidi http://www.usudprek.org.yu/projekti.html

Na teritoriji Srbije, bez Kosova i Metohije, postoji 161 opština za koju je oformljeno 27 policijskih uprava. Svih 27 policijskih uprava zabeležilo je 50.127 slučajeva nasilja u periodu od 2004. do 2006. godine. Međutim, problem verodostojnosti tih podataka ogleda se kroz pojam „broj intervencija". Pojedine stanice pod ovim pojmom podrazumevaju upozorenja, prekršajne prijave i krivične prijave, dok druge samo direktni izlazak na lice mesta. Ovo istraživanje je pod pojmom intervencije podrazumevalo svako obraćanje žrtve policiji.

Osnovni cilj Udruženja sudija je da se uspostavi jedinstvena baza podataka o nasilju u porodici na teritoriji Republike Srbije na osnovu koje bi se mogli utvrditi načini efikasnog suzbijanja nasilja, da se daju preporuke za bolju saradnju državnih organa – sudova, policije i centara za socijalni rad kao i da se utiče na zakonodavnu vlast kako bi se bolje zaštitile žrtve nasilja.[766]

2.13.1.8. Mediji. – Veliku pažnju javnosti privukao je slučaj s emisijom „48 sati svadba" koja se prikazuje na RTS. U epizodi koja je prikazana 2. oktobra mladoženja je izjavio da ponekad šamara svoju devojku, ali da to ne utiče na njihovu vezu. Nakon prikazivanja epizode u kojoj se javno podstiče i odobrava nasilje u porodici Odbor za ravnopravnost polova Skupštine Srbije uputio je zahtev direktoru RTS Aleksandru Tijaniću da podnese ostavku i Upravnom odboru RTS da ga razreši te funkcije.[767] O ovom predlogu raspravljalo se i u Skupštini.[768] Međutim, Aleksandar Tijanić je demantovao da je prikazivanjem emisije promovisano nasilje u porodici jer je mladić u narednoj epizodi izrazio kajanje za svoje postupke i obećao da će prestati sa svojim nasilničkim ponašanjem.[769]

Emitovanje emisije s elementima nasilja u porodici osudile su mnoge nevladine organizacije kao i veliki broj poslanika u Narodnoj skupštini. Najoštrije kritike iznele su poslanice Liberalno-demokratske partije i Demokratske stranke.

Međutim, nekoliko dana posle sednice Odbora za ravnopravnost polova na kojoj je jednoglasno usvojen zahtev za smenu Aleksandra Tijanića došlo je do sukoba između članica odbora. Predstavnice Demokratske stranke Srbije i Nove Srbije demantovale su da su glasale za ovaj zahtev.[770]

2.13.2. Položaj žena

Početkom 2007. godine održano je 38. zasedanje Komiteta UN za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena, na kojoj je Srbija predstavila inicijalni izveštaj o sprovođenju Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena. Komitetu je podnet i alternativni izveštaj o sprovođenju Konvencije („Drugačiji glas iz Srbije")

766 *Ibid.*

767 *Danas*, 5. oktobar, www.danas.co.yu.

768 *Danas*, 4. oktobar, www.danas.co.yu.

769 *Ibid.*

770 *Danas*, 9. oktobar, www.danas.co.yu.

u čijoj su izradi učestvovale nevladine organizacije iz Srbije: Glas razlike, Autonomni ženski centar, Astra, Incest trauma centar i Žene u crnom.[771]

Preporuke koje je Komitet uputio našoj zemlji[772] zasnovane su u velikoj meri na podacima iz alternativnog izveštaja. Za ovakvu odluku postoji više razloga: ozbiljnost u shvatanju problema nasilja u Srbiji, koncepcija izveštaja, period koji je obuhvaćen izveštajem, spremnost da se organizuju akcije za sprečavanje daljeg nasilja prema ženama i deci i drugo. Alternativni izveštaj pokriva period od 1992. do 2006. godine, dok se inicijalni izveštaj odnosi na period od 1992. do 2003. godine.

Sadržina uvodnog dela inicijalnog izveštaja ističe značaj domaćeg zakonodavstva, a posebno odredbe Ustava, kako bi se pokazalo da je zaštita prava žena regulisana na „jedan uopšten način i najvišim aktom države" ne navodeći loša rešenja iz drugih posebnih zakona. Alternativni izveštaj upoređuje međunarodne standarde u zaštiti žena i dece s domaćim propisima i ističe da se ne primenjuju odredbe Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena. Alternativni izveštaj daje preporuke državi i navodi planove za borbu protiv nasilja prema ženama.

Istraživanja su pokazala da su najveći problemi u praksi vezani za lošu saradnju između institucija državnog sektora (policije, sudova i centara za socijalni rad), kao i saradnju državnog i civilnog sektora, zatim, duge sudske postupke, izricanje minimalnih kazni za počinioce nasilja i nepostojanje jedinstvenog sistema zaštite žrtava (žena i dece).

2.13.3. Položaj dece

2.13.3.1. Izveštaj UNICEF-a o stanju dece u Srbiji. – Početkom godine UNICEF je predstavio svoj izveštaj o stanju dece u Srbiji za 2006. godinu. Pored svih pokušaja tokom poslednjih godina da se prava deteta zaštite, statistički podaci u izveštaju UNICEF pokazuju da preko 300 hiljada dece u Srbiji živi u siromaštvu ili na ivici siromaštva. Ovaj podatak je zasnovan na anketnom istraživanju višestrukih pokazatelja stanja i položaja dece (*Multiple Indicator Cluster Survey* – MICS) u Srbiji.

Posebno su ugrožena deca romske nacionalnosti: preko 80 odsto dece koja žive u romskim naseljima je siromašno, samo 4 odsto pohađa predškolske ustanove, četiri puta više romske dece je zaostalo u razvoju u odnosu na nacionalni prosek, stope smrtnosti odojčadi i dece do 5 godina starosti tri puta su veće među romskom decom nego među opštom populacijom. I u ovom slučaju postoje razlike u stepenu siromaštva: siromašnija su romska deca koja žive u mestima udaljenim od grada i čiji članovi porodice nemaju ni osnovno obrazovanje.

Na lokalnom nivou problem dece sa smetnjama u razvoju je velikog inteziteta zbog nedostataka savetovališta, stručnog kadra, neinformisanosti roditelja i pre-

771 Vidi http://www.womenngo.org.yu/content/view/258

772 Vidi http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/cedaw38/cc/Serbia.pdf.

drasuda (16 odsto roditelja ne želi da njihova deca idu u školu sa decom sa smetnjama u razvoju).

Pored nasilja nad decom u porodici, izveštaj ukazuje i na visok procenat nasilja u školama od strane nastavnika kao i od strane vršnjaka (četvrtina dece u osnovnim školama je bila žrtva nasilja). Nastavnici smatraju da takvo ponašanje potiče iz porodice i da predstavlja veliki problem. Kao glavni uzrok nasilnog ponašanja dece navodi se činjenica da roditelji primenjuju, kao vaspitnu metodu, kažnjavanje batinama i smatraju je najefikasnijom, a takvi stavovi roditelja nemaju osudu u javnosti.[773]

2.13.3.2. Alternativni izveštaj o pravima deteta. – U septembru 2007. Centar za prava deteta okupio je *ad hoc* koaliciju nevladinih organizacija u Srbiji čiji je zadatak prikupljanje podataka o stanju dece u Srbiji, obrada podataka, sastavljanje Alternativnog izveštaja o sprovođenju Konvencije o pravima deteta u Srbiji i njegovo predstavljanje Komitetu za prava deteta 2008. godine u Ženevi. Beogradski centar za ljudska prava je učestvovao u izradi ovog izveštaja.

Alternativni izveštaj ukazuje da se efikasna zaštita prava deteta može ostvariti ukoliko se formira zaštitnik prava deteta na republičkom nivou, ukoliko se poveća udeo u državnom budžetu namenjen deci, zatim ukoliko se sprovede reforma obrazovanja, poboljša zdravstvena zaštita mladih i formira adekvatan sistem zaštite dece od zlostavljanja. Pored predloga za poboljšanje zaštite dece u izveštaju su navedeni i pozitivni primeri koji se odnose na donošenje velikog broja strategija u oblasti zaštite dece od zlostavljanja, prava osoba s invaliditetom, zaštite dece od eksploatacije, zaštite dece od trgovine ljudskim bićima, inkluzije Roma i razvoja i zdravlja mladih. Međutim, istaknuto je da loša saradnja između državnog i civilnog sektora negativno utiče na implementaciju navedenih strategija.

2.13.3.3. Slučajevi čedomorstva. – Početkom marta u Srbiji je zabeleženo nekoliko slučajeva čedomorstva (*Blic*, 6. mart, str. 15, 7. mart, str. 15; *Večernje novosti*, 6. mart, str. 11, 7. mart, str. 13, 21. mart, str. 11 i *Politika*, 7. mart, str. A12). Glavni razlozi za čedomorstvo su osuda sredine ukoliko je u pitanju vanbračno dete i postporođajni stres koji prouzrokuje smanjenu uračunljivost.

2.13.3.4. Seksualno zlostavljanje dece. – Incest trauma centar je prikazao statističke podatke o seksualnom zlostavljanju dece u periodu od septembra 2006. do septembra 2007. godine.

Istraživanje je obavljeno na uzorku od kojih su 47,06 odsto deca do 18 godina koja su preživela seksualno zlostavljanje, a 52,94 odsto punoletne osobe koje su preživele seksualno zlostavljanje. Istraživanje je pokazalo da je mnogo veći broj devojčica koje su preživele seksualno zlostavljanje (88,24 odsto) od dečaka (11,76

773 The State of Children in Serbia Report 2006: Poor and Excluded Children, 8. februar, Medija centar.

odsto). Počinioci su uglavnom muškarci (92,11 odsto slučajeva), dok su žene počinioci u 7,89 odsto slučajeva. Uobičajeno je da je počinilac osoba koja je poznata detetu, otac (36,86 odsto), očuh (10,53 odsto), deda (7,88 odsto) i majka (2,63 odsto).

Seksualno zlostavljanje se najčešće vrši nad decom koja imaju šest godina i može da traje više meseci (u 14,71 odsto slučajeva) ili nekoliko godina (u 85,29 odsto slučajeva).[774]

U 2007. mediji su zabeležili više slučajeva hapšenja zbog seksualnog zlostavljanja maloletnika, između ostalog u Užicu (*Večernje novosti*, 25. januar, str. 12; *Kurir*, 25. januar, str. 11), u selu Lubnice kod Zaječara (*Press*, 20. mart, str. 11; *Kurir*, 20. mart, str. 11 i 23. mart, str. 11), u Bačkom Gradištu (*Press*, 1. avgust, str. 9), u Aleksincu (*Blic*, 20. avgust, str. 15, *Večernje novosti*, 21. avgust, str. 12 i *Politika*, 24. avgust, str. A12) u Boru (*Večernje novosti*, 26. septembar, str. 13; *Blic*, 26. septembar, str. 17; *Press*, 26. septembar, str. 14; *Kurir*, 27. septembar, str. 11) i u Ostojićevu (*Večernje novosti*, 27. novembar, str. 13 i 28. novembar, str. 12; *Blic*, 28. novembar, str. 17; *Kurir*, 28. novembar, str. 10). Mediji su preneli i slučajeve podizanja optužnice, između ostalog, u Lazarevcu (*Press*, 1. februar, str. 9) i Beogradu (*Politika*, 5. jun, str. A12 i *Večernje novost*i, 5.jun, str. 12), kao i izricanje presuda zbog seksualnog zlostavljanja maloletnika, između ostalog, u Beogradu (*Press*, 25. januar, str. 10; *Kurir*, 25. januar, str. 11; *Politika*, 6. jul, str. A12 i *Večernje novosti*, 6. jul, str. 13), Somboru (*Press*, 14. februar, str. 9), Obrenovcu (*Press*, 27. april, str. 11) i Novom Sadu (*Kurir*, 4. jul, str. 11).

2.14. Ekonomska, socijalna i kulturna prava

2.14.1. Nezaposlenost. – Prema podacima Nacionalne službe za zapošljavanje u Srbiji je oko 913.000 ljudi nezaposleno. Na posao se čeka u proseku 49 meseci, a čak 55 odsto osoba na spisku ove službe je dugoročno nezaposleno. Prosečna starost nezaposlenih je 37 godina, a 54 odsto nezaposlenih lica čine žene (*Blic,* 14. jun, str. 8). Iako je među nezaposlenima najmanje osoba sa visokom stručnom spremom, podaci iz novembra pokazuju da se na listi nezaposlenih koje vodi ova Služba nalazi 45 doktora nauka i 32.552 osobe sa sedmim stepenom stručne spreme (*Novosti,* 2. novembar, str. 5). Prema saopštenju državnog sekretara za zapošljavanje broj nezaposlenih je u decembru, prvi put posle sedam godina, smanjen na oko 797.000 (*Blic,* 6.decembar, str. 5).

2.14.2. Zaštita na radu. – Tokom letnjih meseci 2007. pojačane su kontrole na gradilištima u Beogradu i Novom Sadu. Rezultat ovih kontrola je smanjenje povreda na gradilištima za 60 odsto u odnosu na prethodnu godinu. U prvih 9 me-

774 Vidi http://www.incesttraumacentar.org.yu/letters_reports/Statistike%202006-2007.pdf

seci prošle godine život je izgubilo 16 lica, dok je u istom periodu ove godine bilo 5 povreda na gradilištima sa smrtnim ishodom (*Večernje novosti,* 25. oktobar, str. 6). Podaci ukazuju da neadekvatna zaštita na radu predstavlja veliki problem u Srbiji pa bi ovakav nadzor trebalo sprovoditi kontinuirano tokom cele godine, a ne samo u okviru kampanja u pojedinim mesecima.

Prema statistici o povredama na radu u proteklih 40 godina koju je sačinio Dragan Spasić, dekan Fakulteta zaštite na radu u Nišu, u Srbiji svakog drugog radnog dana jedan radnik izgubi život. Dalje, on upozorava da bi ova statistika bila još daleko poraznija ukoliko bi se u kategoriju smrtnih povreda računali i oni slučajevi kada radnik umre nekoliko dana nakon zadobijanja povrede. U kojoj meri se zaštita na radu ne poštuje u Srbiji vidi se i iz činjenica da svaki treći penzioner prima invalidsku naknadu za svoj rad. Prema ovom istraživanju broj povreda je opao poslednjih petnaestak godina, ali ne zato što je ulagano u zaštitu na radu, već zato što nije bilo privredne i industrijske delatnosti (*Blic,* 29. novembar, str. 16).

Dva radnika Energoprojekta Ljubomir Vidović i Tomislav Ristić, stradala su u novembru prilikom urušavanja tunela Straževica, koji se gradi na obilaznici oko Beograda u Resniku.[775] Nastradali radnici nisu bili stručno osposobljeni za rad u tunelu jer su u Energoprojekt primljeni da bi radili druge poslove. Inspektorat za rad ustanovio je da nije potpuno poštovan Zakon o bezbednosti i zdravlju.[776]

Uporedna analiza broja uviđaja povreda na radu ukazuje da je ukupan broj smrtnih povreda na radu, kojih je u ovoj godini bilo 22, smanjen za oko 55 odsto u odnosu na isti period prošle godine. Najviše nesreća dogodilo se u industriji i rudarstvu, a zatim u građevinarstvu. Povređeni su najčešće u starosnoj dobi od 41 do 55 godina, i to zaposleni sa srednjom stručnom spremom ili nekvalifikovani radnici. Najčešći uzroci zbog kojih se događaju nesreće jesu rad na neobezbeđenoj visini i ivici objekta, na nepropisno obezbeđenom objektu, kao i rad bez sredstava i opreme za ličnu zaštitu, kao što su kaciga i pojas.[777]

Ministarstvo rada i socijalne politike demantovalo je informacije o broju povreda na radu u 2005. godini i prvih sedam meseci 2006. godine koje je u medijima izneo sindikat Nezavisnost i saopštilo da je u 2005. godini bilo ukupno 43 smrtne povrede na radu, dok je teških povreda na radu bilo ukupno 933. U periodu januar – jul 2006. godine desilo se 27 smrtnih povreda na radu od čega 5 u građevinarstvu i 533 teške povrede na radu, od čega 158 u oblasti građevinarstva.[778]

2.14.3. Šikaniranje na radnom mestu. – Zlostavljanje i maltretiranje na radnom mestu je veoma prisutan problem koji je tek od nedavno značajnije prisutan u javnosti. Prema istraživanjima ove pojave koje je u Beogradu sprovela klinički psi-

775 *Vesti B92*, 23. novembar, www.b92.net.

776 *Vesti B92*, 30. novembar, www.b92.net.

777 *Vesti B92*, 23. novembar, www.b92.net.

778 Saopštenje *Podaci o smrtnim i drugim povredama na radu*, http://www.minrzs.sr.gov.yu

holog Mirjana Vuksanović, a u centralnoj i južnoj Srbiji Vesna Baltazarević, svaki drugi muškarac i svaka druga žena izloženi su nekoj vrsti šikaniranja. Po tim istraživanjima, svaki četrnaesti muškarac je tokom radnog veka jednom bio žrtva seksualnog zlostavljanja, dok se kod žena to dešavalo tri puta (*Blic,* 10. jun, str. 4). Posebnu pažnju javnosti izazvao je slučaj Verice Marinčić, novinara televizije *Sveti Đorđe* iz Inđije, koja je tužila vlasnika ove televizije Živana Jojića zbog zlostavljanja na poslu. On je zaposlenima pretio ubistvima, zatvaranjem u gepek, vezivanjem za automobil i vučenjem kroz njive, sečenjem glava i ruku, kao i lomljenjem nogu. Marinčićeva je bila primorana da sedi u podrumu ili da stoji na jednoj nozi u kancelariji pored kabineta vlasnika televizije.[779] Nevladina organizacija Antimobing tvrdi da se u fabrikama Sunce, Vital i Jumko sprovodi sistematsko zlostavljanje radnika o čemu svedoči i podatak da ta organizacija dobija dnevno od pet do deset prijava (*Kurir,* 19. novembar, str. 6).

Sindikat Nezavisnost je u decembru obavestio javnost o sve većem broju slučajeva mobinga u najvećem domaćem izvozniku US Steel Srbija. Oni su istakli da rukovodstvo ovog preduzeća deli zaposlene žene na mlade radnice i „babe". Jednu od radnica, Vukosavu Milosavljević, koja ima 32 godine radnog staža bez ijednog dana odsustva, je njen šef toliko vređao da je ona, inače dijabetičar, izgubila svest i prebačena je na Urgentni centar smederevske bolnice. Rukovodstvo kompanije US Steel Srbija je saopštilo da su ljudi njihova najveća snaga i najvažnija vrednost, ali nisu odgovorili na zahteve sindikata da se ispitaju slučajevi mobinga i da se on spreči (*Večernje novosti*, 17. decembar, str. 7).

Mobinga ima i u javnim ustanovama. U opštinskom sudu u Bačkoj Palanci počelo je suđenje Dariji Šajin, ranijoj načelnici opštinske uprave u tom mestu, a sada načelnici Južnobačkog okruga. Ona se tereti da je tokom 2005. godine dok je obavljala funkciju načelnice Opštinske uprave zlostavljala šestoro radnika i prema njima postupala na način koji vređa njihovo dostojanstvo (*Večernje novosti,* 27. novembar, str. 32).

Predstavnice sindikata, učesnice okruglog stola organizovanog u skupštini Vojvodine u septembru, navele su da su najčešće žrtve mobinga mladi, novozaposleni, zaposleni na određeno vreme i stariji radnici. Pomoćnica vojvođanskog sekretara za rad i zapošljavanje Jelica Rajačić-Čapaković saopštila je da će Izvršno veće formirati radnu grupu za izmene zakona, koje bi omogućile kažnjavanje mobinga.[780]

2.14.4. Siromaštvo. – I u 2007. siromaštvo je bilo jedan od najvećih problema građana Srbije. U Srbiji ima više od 450.000 osoba koje primaju neku vrstu socijalne pomoći (*Press,* 13. novembar, str. 10). Srbija je u julu od Svetske banke dobila donaciju od pola miliona evra za smanjenje siromaštva. Vlada je u avgustu usvojila

779 *Vesti B92*, 19. novembar, www.b92.net.

780 *Vesti B92*, 25. septembar, www.b92.net.

drugi izveštaj o implementaciji strategije za smanjenje siromaštva.[781] Prema podacima iz izveštaja skoro devet posto stanovnika živi s manje od 6.000 dinara mesečno dok je granica siromaštva 6.221 dinar. Stanovništvo u unutrašnjosti tri puta je siromašnije od stanovništva Beograda.

Regionalno su najugroženiji stanovnici juga Srbije, a etnički romska manjina. Prema podacima UNICEF zbog siromaštva i socijalne isključenosti 65,8 odsto romskih žena nema završenu ni osnovnu školu, 32 odsto ima samo osnovno obrazovanje, a samo 3,9 odsto romske dece ide u predškolske ustanove. Među siromašnima u Srbiji Roma je šest puta više nego ostalih. Zbog toga nije čudno što čak 70 odsto romske dece odbija da ide u školu zato što nema pristojnu odeću, a 60 odsto veruje da neće dobiti posao čak iako završi školu (*NIN,* 2. avgust, str. 32 i 33).

Posebno zabrinjava činjenica da su u 2007. godini deca ispod 13 godina najzastupljenija kategorija siromašnih od kojih se čak 21 odsto nalazi na ivici egzistencije (*Večernje novosti,* 30. novembar, str. 6).

2.14.5. Životni standard. – Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku troškovi života su od decembra 2006. do oktobra 2007. porasli za 8,6 odsto. U oktobru je prosečna neto zarada iznosila 28.270 dinara (oko 353 evra) (V*ečernje novosti,* 3. novembar, str. 9).

Kupovna moć građana je u oktobru neznatno smanjena u odnosu na prethodni mesec. Prema istraživanju Ministarstva trgovine mesečna neto zarada bila je dovoljna za pokriće minimalne, ali ne i prosečne potrošačke korpe. Za pokriće prosečne potrošačke korpe bilo je potrebno 1,02 prosečne neto zarade, a za pokriće minimalne korpe – 0,65 zarade. Prosečna potrošačka korpa za oktobar bila je 29.389,70 dinara (oko 367 evra), a minimalna 18.659,70 dinara (oko 233 evra).[782]

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku u novembru je prosečna zarada iznosila 29.373 dinara (oko 374 evra). Novembarska plata je od oktobarske realno veća za 0,66 odsto, a nominalno za 2,27 odsto. Prosečna novembarska plata, bez poreza i doprinosa, realno je veća za 14,94 odsto a nominalno za 26,89 odsto nego prosečna zarada isplaćena u istom mesecu prošle godine.[783]

Statistika pokazuje da građani Srbije 40 odsto prihoda troše na hranu, oko 24 odsto na komunalije i oko 12 odsto na saobraćaj. To konkretno znači da im za zdravstvene, kulturne i ostale potrebe ostaje između 6.000 i 7.000 dinara (od oko 75 do oko 87,5 evra). Pokret za zaštu potrošača ukazuje da su čak i ovi sumorni podaci proizvod statističke manipulacije i tvrdi da je stvarno stanje još teže. Porastu troškova života doprinosi i stalan porast cena osnovnih životnih namirnica, posebno poskupljenje hrane. Visoke cene osnovnih životnih namirnica su, između ostalog, i

781 Strategija za smanjenje siromaštva usvojena je 2003. i ima za cilj da prepolovi broj siromašnih u Srbiji do 2010. godine.

782 17. decembar, www.24sata.co.yu.

783 *Vesti B92*, 20. decembar, www.b92.net.

rezultat visokih trgovačkih marži koje dostižu i 70 odsto od cene proizvoda. Ovako visoke marže potkrepljuju stav da u Srbiji postoji monopol. To je posredno priznala i srbijanska vlada koja je krajem 2007. oformila tim koji treba da utvrdi kako se formiraju i zašto su toliko visoke cene osnovnih životnih namirnica (*Vreme,* 6. decembar, str. 24 i 25).

2.14.6. Štrajkovi. – U 2007. godini u Srbiji je socijalno nezadovoljstvo u daljem porastu. Zaposleni u javnom sektoru su u više navrata tražili povećanje primanja i poboljšanje uslova rada. Dogovori Vlade i reprezentativnih sindikata često nisu bili uspešni pa je usledila serija štrajkova koji su obeležili celu godinu. U privatnom sektoru je takođe bilo sindikalnih aktivnosti iako u znatno manjem obimu.

2.14.6.1. Sindikalne aktivnosti u javnom sektoru. – Krajem januara članovi Nezavisnog sindikata policije najavili su štrajk nezadovoljni odlukom Vlade da se pripadnicima policije ne isplati 13. plata. Tom prilikom se ispred zgrade Vlade Republike Srbije okupilo oko petsto pripadnika policije. Skup su održali u uniformama a bez oružja. Posle neuspelih pregovora s Vladom, protest policajaca je okončan. Iako su pregovori bili neuspešni štrajk se nije nastavio. (*Press*, 19. januar, str. 2).

U aprilu su predstavnici svih šest sindikalnih centrala metalaca Kragujevca (Samostalni sindikat, ASNS, Sindikat automobilske industrije Srbije, Nezavisnost, Udruženje nezavisnih sindikata Šumadija i Solidarnost) doputovali u Beograd da bi predsedniku Vlade uručili svoje zahteve da se prestane s otpuštanjem radnika i da se usvoji strategija razvoja metalske industrije Kragujevca. Predstavnike je primila delegacija Vlade Republike Srbije na čelu s tadašnjim ministrom za rad i zapošljavanje Slobodanom Lalovićem. Delegacija vlade je podržala većinu zahteva predstavnika sindikata (*Večernje novosti*, 11. april, str. 61).

Krajem jula usledio je novi skup Nezavisnog sindikata policije. Oko 400 članova ovog sindikata okupilo se protestujući zbog toga što nije ispoštovan dogovor koji su u januaru postigli s ministrom unutrašnjih poslova Draganom Jočićem (*Blic*, 25. jul, str. 15 i *Press*, 30. jul, str. 5).

Krajem avgusta su masovno štrajkovali radnici Zavoda za zapošljavanje i obrazovanje koji je radio u okviru kragujevačke Zastave. Radnici su izrazili nezadovoljstvo odlukom Vlade da Zavod ugasi i otpusti oko četiri hiljade radnika. Ministar za ekonomiju i socijalni razvoj, Mlađan Dinkić izjavio je da će radnici koji se ne prijave za stimulativne otpremnine do 27. avgusta, izgubiti pravo na nju. U ministarstvu je rečeno da će se Zavod ugasiti 31. avgusta i da poreski obveznici ne mogu više da plaćaju radnike koji ne rade. Oko stotinu radnika koji nisu prihvatili Vladin program otpremnina najavili su štrajk glađu ali su od njega odustali i najavili tužbe protiv države (*Politika*, 21. avgust, str. 14, 23. avgust, str. 1 i 29. avgust, str. 13 i *Press*, 21. avgust, str. 7).

Početkom septembra počeo je štrajk zaposlenih u pravosuđu. Tokom septembra štrajk upozorenja je prerastao u delimičnu a potom i potpunu obustavu rada.

Sindikat zaposlenih u pravosuđu zahtevao je povećanje plata za sto odsto, potpisivanje kolektivnog ugovora i suspenziju Zakona o državnim službenicima i platama. Štrajk je završen dogovorom Vlade i sindikata koji podrazumeva otpuštanje dela radnika, a potom povećanje plata za trideset odsto (*Press*, 14. septembar, str. 9 i *Kurir* 21. septembar, str. 8).

Početkom septembra počeo je i štrajk zaposlenih u prosveti, najpre u formi štrajka upozorenja da bi početkom novembra prerastao u „zakonski" štrajk koji podrazumeva skraćene časove od trideset minuta. Zaposleni su zahtevali povećanje zarada.[784] Štrajk je završen početkom decembra dogovorom dva reprezentativna sindikata i Vlade. Po sporazumu, zaposleni u prosveti će dobiti povećanje plata od najviše 5 odsto u 2008. godini.

Krajem oktobra i zaposleni u javnoj upravi su najavili sindikalne akcije nezadovoljni svojim zaradama. Takođe su zahtevali i hitne izmene Zakona o državnim službenicima i potpisivanje kolektivnog ugovora. U vreme zaključenja rada na ovom izveštaju, pregovori s Vladom su još uvek u toku (*Večernje novosti*, 24. oktobar, str. 6)

2.14.6.2. Sindikalne aktivnosti u privatnom sektoru. – Početkom juna oko stotinu radnika Fabrike automobilskih delova (FAD) iz Gornjeg Milanovca stupilo je u generalni štrajk. Nezadovoljni platama, radnici su tražili povećanje od četrdeset odsto i redovnu isplatu. Mogućnost generalnog štrajka radnici su najavili posle štrajka upozorenja, a u slučaju da im se zahtevi ne ispune. Poslodavac je reagovao tako što je članovima štrajkačkog odbora zabranjen ulaz u fabrički krug. Potom su se ostali radnici solidarisali sa štrajkačima i započet je generalni štrajk (*Politika*, 5. jun, str. 14; *Večernje novosti*, 5. jun, str. 6 i *Kurir*, 5. jun, str. 7).

U oktobru je došlo do problema u vranjanskoj fabrici Jumko jer deo radnika nije želeo da potpiše ugovor s britanskom firmom Zamber koja je zakupila prostorije ove fabrike kada je s Ministarstvom za ekonomiju i regionalni razvoj dogovoreno da Zamber preuzme i radnike Jumka. Samo deo radnika je potpisao ugovor o radu. Nezadovoljni radnici su tvrdili da su plate koje isplaćuje Zamber ispod proseka i da oni s njima ne mogu da prežive, pa su zahtevali da Vlada raskine ugovor o zakupu. S druge strane, ministar za ekonomiju i regionalni razvoj Mlađan Dinkić je istakao da će radnici koji ne potpišu ugovor o radu s firmom Zamber dobiti otkaz i da neće imati pravo na otpremninu i dodao da su plate veće od onih koje su dobijali u Jumku. Radnici su reagovali i održali protest u hali Jumka. Protestni skup je organizovan i u Beogradu, ispred zgrade Vlade Republike Srbije. Na kraju je deo radnika ostao pri stavu da neće potpisati ugovor o radu a deo je prihvatio potpisivanje (*Politika*, 19. oktobar, str. 13 i 20. oktobar, str. 8 i *Večernje novosti*, 20. oktobar, str. 8).

2.14.6.3. Štrajkovi glađu. – U toku 2007. godine zabeležen je i veliki broj štrajkova glađu.

784 *Vesti B92*, 3. decembar, www.b92.net.

U martu je radnik fabrike Zorka nemetali iz Šapca Borivoje Vučinić, koji je štrajkovao glađu na ulazu u ovu fabriku zbog odluke da se deo radnika proglasi tehnološkim viškom, preminuo (*Blic*, 28. mart, str. 15).

U septembru je 78 radnika Jugoremedije iz Zrenjanina započelo štrajk glađu. Radnici su bili nezadovoljni odlukom o otpuštanju, osporili su dokapitalizaciju ovog preduzeća i zahtevali da država arbitrira u njihovom sporu s upravom fabrike. Štrajk je završen kada je radnicima koji su protestovali zabranjen ulaz u fabriku.[785]

2.14.6.4. Nedozvoljene sindikalne aktivnosti. – Krajem marta zakupci i vlasnici privremenih objekata iz udruženja Opstanak prekinuli su rad Skupštine opštine Novi Beograd. Povod za to bila je odluka Skupštine opštine da nastavi rušenje nelegalno podignutih privremenih objekata. Tom prilikom je prekinuta sednica a red nije uspela da zavede ni policija. Odbornici su napustili zgradu a u njoj su ostali samo predstavnici pomenutog udruženja. Na ovaj način je grupa građana pokušala da nasilnim putem ostvari svoje ciljeve (*Večernje novosti*, 28. mart, str. 18).

U septembru su štrajkovali i taksi vozači. Povod je bila odluka Skupštine grada Beograda po kojoj je potrebno smanjiti broj taksi vozila na nešto ispod pet hiljada. Udruženja taksi vozača koja nisu bila zadovoljna ovakvom odlukom najavila su blokadu ulica dok se odluka ne poništi. Usledila je blokada centralnih gradskih ulica u Beogradu koja je trajala nekoliko sati i koja je potpuno paralisala saobraćaj u centru grada (*Blic*, 24. septembar, str. B1 i *Politika* 25. oktobar, str. 23).

Intenziviranje sindikalnih aktivnosti je posledica tranzicije ka tržišnoj ekonomiji. U 2007. godini bila je prisutna velika tenzija između interesa radnika i interesa poslodavaca. Problem leži i u tome što je država i dalje poslodavac velikom broju ljudi što prirodno navodi radnike da ostvarenje i zaštitu svojih prava zahtevaju od Vlade. S druge strane, država pokušava da restriktivnijom ekonomskom politikom ubrza tranziciju što je interes koji je u suprotnosti s interesima radnika. Na kraju je važno istaći da država i radnici moraju da unaprede dijalog i da zajednički rešavaju probleme, ali na način koji će obezbediti trajnija rešenja. Takođe, potrebno je preduzeti mere kako bi se srbijansko društvo što pre naviklo na tržišnu ekonomiju i nove ekonomske odnose.

785 *Vesti B92*, 8. septembar, www.b92.net.

Dodatak I

Najvažniji ugovori o ljudskim pravima koji obavezuju Srbiju

- Dodatni protokol uz Krivičnopravnu konvenciju o korupciji, *Sl. glasnik RS*, 102/07.
- Dopunska Konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i prakse sličnih ropstvu, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 7/58.
- Drugi fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 4/01.
- Evropska konvencija o ekstradiciji s dodatnim protokolima, *Sl. list (Međunarodni ugovori)*, 10/01.
- Evropska konvencija o međunarodnom važenju krivičnih presuda, sa dodacima, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 18/05.
- Evropska konvencija o priznanju i izvršenju odluka o staranju o deci i o ponovnom uspostavljanju odnosa staranja, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 1/02.
- Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja, izmenjene i dopunjene protokolom 2 uz Konvenciju, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 9/03.
- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, *Sl. list SCG (Međunarodni ugvori)*, 9/03.
- Evropska povelja o lokalnoj samoupravi, *Sl. glasnik RS*, 70/07.
- Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 18/05.
- Fakultativni protokol uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 4/01.
- Fakultativni protokol o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/02
- Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji uz Konvenciju o pravima deteta, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/02.
- Građanskopravna konvencija o korupciji, *Sl. glasnik RS*, 102/07.
- Kjoto protokol uz Okvirnu konvenciju Ujedinjenih nacija o promeni klime, *Sl. glasnik RS*, 88/07.
- Konvencija o državljanstvu udate žene, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 7/58.

- Konvencija MOR br. 3 o zapošljavanju žena pre i posle porođaja, *Sl. novine Kraljevine SHS*, 95–XXII/27.
- Konvencija MOR br. 11 o pravima udruživanja i koaliranja poljoprivrednih radnika, *Sl. novine Kraljevine Jugoslavije*, 44–XVI/30.
- Konvencija MOR br. 14 o nedeljnom odmoru u industrijskim preduzećima, *Sl. novine Kraljevine SHS*, 95–XXII/27.
- Konvencija MOR br. 16 o obaveznom lekarskom pregledu dece i mladića pre zaposlenja na brodovima, *Narodne novine Kraljevine SHS*, 95–XXII/27.
- Konvencija MOR br. 17 o obeštećivanju nesrećnih slučajeva pri radu, *Sl. novine Kraljevine SHS*, 95–XXII/27.
- Konvencija MOR br. 18 o obeštećivanju usled profesionalnih oboljenja, *Sl. novine Kraljevine SHS*, 95–XXII/27.
- Konvencija MOR br. 19 o jednakom tretmanu stranih i domaćih radnika u pogledu obeštećenja nesrećnih slučajeva pri radu, *Sl. novine Kraljevine SHS*, 95–XXII/27.
- Konvencija MOR br. 29 o prinudnom radu, *Sl. novine Kraljevine Jugoslavije*, 297/32.
- Konvencija MOR br. 45 o zapošljavanju žena na podzeminim radovima u rudnicima svih kategorija, *Sl. vesnik Prezidijuma Skupštine FNRJ*, 12/52.
- Konvencija MOR br. 81 o inspekciji rada u industriji i trgovini, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 5/56.
- Konvencija MOR br. 87 o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 8/58.
- Konvencija MOR br. 89 o noćnom radu žena u industriji (revidirana), *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 12/56.
- Konvencija MOR br. 90 o noćnom radu dece u industriji (revidirana), *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 12/56.
- Konvencija MOR br. 91 o plaćenom odmoru pomoraca (revidirana), *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/67.
- Konvencija MOR br. 98 o primeni principa prava organizovanja i kolektivnog pregovaranja, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 11/58.
- Konvencija MOR br. 100 o jednakom nagrađivanju muške i ženske radne snage za rad jednake vrednosti, *Sl. list FNRJ (Međunarodni ugovori)*, 11/52.
- Konvencija MOR br. 103 o zaštiti materinstva (revidirana), *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 9/55.
- Konvencija MOR br. 105 koja se odnosi na ukidanje prinudnog rada, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 13/02.

- Konvencija MOR br. 106 o nedeljnom odmoru u trgovini i biroima, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 12/58.
- Konvencija MOR br. 109 o platama, radnom vremenu i brojnom stanju posade (revidirana), *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 10/65.
- Konvencija MOR br. 111 koja se odnosi na diskriminaciju u pogledu zapošljavanja i zanimanja, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 3/61.
- Konvencija MOR br. 121 o davanjima za slučaj nesreće na poslu i profesionalnih oboljenja, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 27/70.
- Konvencija MOR br. 122 o politici zapošljavanja, *Sl. list SFRJ*, 34/71.
- Konvencija MOR br. 129 o inspekciji rada u poljoprivredi, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 22/75.
- Konvencija MOR br. 131 o utvrđivanju minimalnih plata, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 14/82.
- Konvencija MOR br. 132 o plaćenom godišnjem odmoru (revidirana), *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 52/73.
- Konvencija MOR br. 135 o radničkim predstavnicima, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 14/82.
- Konvencija MOR br. 138 o minimalnoj starosti za zasnivanje radnog odnosa, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 14/82.
- Konvencija MOR br. 140 o plaćenom odsustvu za obrazovne svrhe, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 14/82.
- Konvencija MOR br. 144 o tripartitnim konsultacijama (standardima rada), *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 1/05.
- Konvencija MOR br. 155 o zaštiti na radu, zdravstvenoj zaštiti i radnoj sredini, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/87.
- Konvencija MOR br. 156 o jednakim mogućnostima i tretmanu za radnike i radnice (radnici sa porodičnim obavezama), *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/87.
- Konvencija MOR br. 161 o službi medicine rada, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 14/89.
- Konvencija MOR br. 182 o najgorim oblicima dečjeg rada, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 2/03.
- Konvencija o nezastarevanju ratnih zločina i zločina protiv čovečnosti, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 50/70.
- Konvencija o policijskoj saradnji u Jugoistočnoj Evropi, *Sl. glasnik RS*, 70/07.
- Konvencija o političkim pravima žena, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 7/54.

- Konvencija o pranju, traženju i zapleni i konfiskaciji prihoda stečenih kriminalom, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 7/02, 18/05.
- Konvencija o pravima deteta, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 15/90; *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 4/96, 2/97.
- Konvencija o pravnom položaju lica bez državljanstva i završni akt konferencije Ujedinjenih nacija o pravnom položaju lica bez državljanstva, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 9/59; *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 2/64.
- Konvencija o pravu mora, *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 1/86.
- Konvencija o pristanku na brak, minimalnoj starosti za sklapanje braka i o registraciji brakova, *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 13/64.
- Konvencija o proceni uticaja na životnu sredinu u prekograničnom kontekstu, *Sl. glasnik RS*, 102/07.
- Konvencija protiv mučenja i drugih surovih neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 9/91.
- Konvencija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 6/01.
- Konvencija o ropstvu, *Sl. novine Kraljevine Jugoslavije*, god. XI–1929, br. 234.
- Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, *Sl. vesnik Prezidijuma Narodne skupštine FNRJ*, 2/50.
- Konvencija o statusu izbeglica, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 7/60.
- Konvencija o suzbijanju trgovine odraslim ženama, *Sl. list FNRJ*, 41/50.
- Konvencija o suzbijanju i ukidanju trgovine licima i eksploataciji drugih, *Sl. list FNRJ*, 2/51.
- Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 11/81.
- Konvencija Ujedinjenih nacija protiv korupcije, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 12/05.
- Konvencija UNESCO protiv diskriminacije u pogledu obrazovanja, *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 4/64.
- Krivičnopravna konvencija o korupciji, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 18/05.
- Međunarodna konvencija o suzbijanju i kažnjavanju zločina aparthejda, *Sl. list SFRJ*, 14/75.
- Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, *Sl. list SFRJ (Međunarodni ugovori)*, 6/67.
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, *Sl. list SFRJ*, 7/71.

- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, *Sl. list SFRJ*, 7/71.
- Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 6/98.
- Opcioni protokol uz Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 13/02.
- Opcioni protokol uz Konvenciju protiv mučenja i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 16/05.
- Protokol br. 14 uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, kojim se menja kontrolni sistem Konvencije, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 5/05, 7/05.
- Protokol iz 1953. kojim se menja Konvencija o ropstvu iz 1926, *Sl. list FNRJ (Dodatak)*, 6/55.
- Protokol kojim se menja Konvencija za suzbijanje trgovine ženama i decom i Konvencija o suzbijanju trgovine odraslim ženama, *Sl. list FNRJ*, 41/50.
- Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom, koji dopunjava Konvenciju protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovor)*, 6/01.
- Protokol protiv krijumčarenja migranata kopnom, morem i vazduhom, koji predstavlja dopunu Konvencije protiv transnacionalnog organizovanog kriminala, *Sl. list SRJ*, 6/01.
- Protokol o statusu izbeglica, *Sl. list SFRJ (Dodatak)*, 15/67.
- Sporazum između Republike Srbije i Evropske zajednice o olakšanoj proceduri za izdavanje viza, *Sl. glasnik RS*, 103/07.
- Sporazum između Republike Srbije i Evropske zajednice o readmisiji lica koja nezakonito borave, *Sl. glasnik RS*, 103/07.
- Sporazum o izmeni i pristupanju sporazumu o slobodnoj trgovini u centralnoj Evropi – CEFTA 2006.
- Statut Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju, *Sl. list SRJ (Međunarodni ugovori)*, 5/01.
- Zakon o izmenama Zakona o ratifikaciji Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, *Sl. list SCG (Međunarodni ugovori)*, 5/05.

Dodatak II

Indeks propisa u Srbiji koji se pominju u ovoj knjizi

- Krivični zakonik, *Sl. glasnik RS*, 85/05.
- Odluka o Pokrajinskom ombudsmanu, *Sl. list AP Vojvodine*, 23/02.
- Porodični zakon, *Sl. glasnik RS*, 18/05.
- Pravilnik o kućnom redu za primenu mere pritvora, *Sl. glasnik RS*, 35/99.
- Pravilnik o merama za održavanje reda i bezbednosti u zavodima za izvršenje zavodskih sankcija, *Sl. glasnik,* 105/06.
- Pravilnik o sadržini i načinu vođenja Registra crkava i verskih zajednica, *Sl. glasnik RS*, 64/06.
- Pravilnik o upisu sindikalnih organizacija u registar, *Sl. glasnik RS*, 6/97, 33/97, 49/00, 18/01 i 64/04.
- Pravilnik o uslovima i načinu ostvarivanja prava nezaposlenih lica, *Sl. glasnik RS*, 35/97, 39/97, 52/97, 22/98, 8/00, 29/00, 49/01 i 28/02.
- Pravilnik o uslovima i načinu upotrebe sredstava prinude, *Sl. glasnik RS*, 133/04.
- Strategija borbe protiv trgovine ljudima u Republici Srbiji, *Sl. glasnik RS*, 111/06.
- Uputstvo o policijskoj etici i načinu obavljanja poslova policije, *Sl. glasnik RS*, 41/03.
- Uputstvo za sprovođenje Zakona o izboru narodnih poslanika, *Sl. glasnik RS*, 113/03, 119/03 i 126/03.
- Uredba o izmenama Uredbe o skidanju oznake poverljivosti s dosijea vođenih o građanima Srbije u Službi državne bezbednosti, *Sl. glasnik RS*, 31/01.
- Uredba o skidanju oznake poverljivosti s dosijea vođenih o građanima Srbije u Službi državne bezbednosti, *Sl. glasnik RS*, 30/01.
- Uredba o vršenju vojne obaveze, *Sl. list SRJ*, 36/94, 7/98 i *Sl. list SCG*, 37/03, 4/05.
- Uredba o zastupniku SCG pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu *Sl. list SCG*, 7/05; *Sl. glasnik RS*, 49/06.
- Ustav Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 83/06.

- Ustavni zakon za sprovođenje Ustava Republike Srbije, *Sl. glasnik RS,* 98/06.
- Zakon o advokaturi, *Sl. glasnik SRJ,* 24/98, 26/98, 69/00, 11/02 i 72/02.
- Zakon o azilu, *Sl. glasnik RS*, 109/07.
- Zakon o Bezbednosno-informativnoj agenciji, *Sl. glasnik RS*, 42/02.
- Zakon o bezbednosti i zdravlju na radu, *Sl. glasnik RS*, 101/05.
- Zakon o crkvama i verskim zajednicama, *Sl. glasnik RS*, 36/06.
- Zakon o delatnostima od opšteg interesa u oblasti kulture, *Sl. glasnik RS*, 49/92.
- Zakon o dobrovoljnim penzijskim fondovima i penzijskim planovima, *Sl. glasnik RS*, 85/05.
- Zakon o društvenim organizacijama i udruženjima građana, *Sl. glasnik SRS*, 24/82, 39/83, 17/84, 50/84, 45/8, 12/89 i *Sl. glasnik RS,* 53/93, 67/93, 48/94.
- Zakon o državljanstvu Srbije, *Sl. glasnik RS,* 135/04 i 90/07.
- Zakon o državnoj upravi, *Sl. glasnik RS*, 79/05.
- Zakon o eksproprijaciji, *Sl. glasnik SRS*, 40/84, 53/87, 22/89 i *Sl. glasnik RS*, 6/90, 15/90, 53/95, 23/01.
- Zakon o finansijskoj podršci porodici sa decom, *Sl. glasnik RS*, 16/02.
- Zakon o finansiranju političkih stranaka, *Sl. glasnik RS*, 72/03, 75/03.
- Zakon o ispravnosti životnih namirnica i predmeta opšte upotrebe, *Sl. list SRJ*, 24/94, 28/96 i 37/02.
- Zakon o izboru narodnih poslanika, *Sl. glasnik RS*, 35/00, 57/03 i 18/04.
- Zakon o izboru predsednika Republike, *Sl. glasnik RS*, 111/07.
- Zakon o izvršenju krivičnih sankcija, *Sl. glasnik RS*, 85/05.
- Zakon o javnom informisanju*, Sl. glasnik RS*, 43/03.
- Zakon o javnom redu i miru, *Sl. glasnik RS,* 51/92, 53/93, 67/93, 48/94, 85/05 i 101/05.
- Zakon o javnom tužilaštvu, *Sl. glasnik RS*, 63/01, 42/02, 39/03, 44/04, 51/04 i 61/05.
- Zakon o kretanju i boravku stranaca, *Sl. list SFRJ*, 56/80, 53/85, 30/89, 26/90, 53/91 i *Sl. list SRJ*, 16/93, 31/93, 41/93, 53/93, 24/94, 28/96, 68/02, 12/05 i 101/05.
- Zakon o lokalnoj samoupravi, *Sl. glasnik RS*, 9/02, 33/02 i 33/04.
- Zakon o lokalnim izborima, *Sl. glasnik RS*, 33/02.
- Zakon o matičnim knjigama, *Sl. glasnik RS*, 57/03.
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, *Sl. glasnik RS*, 85/05.

- Zakon o merama za slučaj vanrednog stanja, *Sl. glasnik RS*, 19/91.
- Zakon o mirnom rešavanju radnih sporova, *Sl. glasnik RS*, 125/04.
- Zakon o načinu i uslovima priznavanja prava i vraćanju zemljišta koje je prešlo u društvenu svojinu po osnovu poljoprivrednog zemljišnog fonda i konfiskacijom zbog neizvršenih obaveza iz obaveznog otkupa poljoprivrednih proizvoda, *Sl. glasnik RS*, 18/91, 20/92 i 42/98.
- Zakon o odbrani, *Sl. glasnik* RS, 116/07.
- Zakon o odgovornosti za kršenje ljudskih prava, *Sl. glasnik RS*, 58/03 i 61/03.
- Zakon o okupljanju građana, *Sl. glasnik RS*, 51/92, 53/93, 67/93, 48/94 i 29/01.
- Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u postupku protiv učinilaca ratnih zločina, *Sl. glasnik RS*, 67/03, 135/04, 61/05, 101/07.
- Zakon o organizaciji i nadležnosti državnh organa u suzbijanju organizovanog kriminala, *Sl. glasnik RS*, 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04 i 58/04.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, *Sl. glasnik RS*, 62/03, 64/03, 58/04 i 62/04.
- Zakon o osnovama svojinskopravnih odnosa, *Sl. list SFRJ*, 6/80, 36/90 i *Sl. list SRJ*, 29/96.
- Zakon o osnovama uređenja službi bezbednosti Republike Srbije *Sl. glasnik RS*, 116/07.
- Zakon o osnovnoj školi, *Sl. glasnik RS*, 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 66/94, 22/02 i 62/03.
- Zakon o parničnom postupku, *Sl. glasnik RS*, 125/04.
- Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, *Sl. glasnik RS*, 34/03, 64/04, 84/04 i 85/05.
- Zakon o planiranju i izgradnji, *Sl. glasnik RS*, 47/05.
- Zakon o policiji, *Sl. glasnik RS*, 101/05.
- Zakon o političkim organizacijama, *Sl. glasnik RS,* 37/90, 30/92, 53/93, 67/93 i 48/94.
- Zakon o poreskom postupku i poreskoj administraciji, *Sl. glasnik RS*, 80/02.
- Zakon o posredovanju – medijaciji, *Sl. glasnik RS*, 18/05.
- Zakon o postupku prekida trudnoće u zdravstvenoj ustanovi, *Sl. glasnik RS*, 16/95.
- Zakon o prekršajima, *Sl. glasnik RS*, 101/05.
- Zakon o prijavljivanju i evidentiranju oduzete imovine, *Sl. glasnik RS*, 45/05.
- Zakon o privrednim društvima, *Sl. glasnik RS*, 125/04

- Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku, *Sl. glasnik RS*, 85/05.
- Zakon o putnim ispravama, *Sl. glasnik RS*, 90/07.
- Zakon o putnim ispravama jugoslovenskih državljana, *Sl. list SRJ*, 33/96, 49/96, 12/98, 44/99, 15/00, 95/00, 71/01, 22/02, 23/02, 53/02, 68/02, 5/03 i 101/05.
- Zakon o radiodifuziji, *Sl. glasnik RS*, 42/02, 97/04 i 76/05.
- Zakon o radnom osposobljavanju i zapošljavanju invalida, *Sl. glasnik RS*, 25/96 i 101/05.
- Zakon o radu, *Sl. glasnik RS*, 24/05, 61/05.
- Zakon o saradnji Srbije i Crne Gore s Međunarodnim tribunalom za krivično gonjenje lica odgovornih za teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava počinjena na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. godine, *Sl. list SRJ*, 18/02 i *Sl. list SCG*, 16/03.
- Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, *Sl. glasnik RS*, 120/04 i 54/07.
- Zakon o službama bezbednosti SRJ, *Sl. list SRJ*, 37/02 i *Sl. list SCG,* 17/04.
- Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana, *Sl. glasnik RS*, 36/91, 79/91, 33/93, 53/93, 67/93, 46/94, 48/94, 52/96, 29/01 i 84/04.
- Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba sa invaliditetom, *Sl. glasnik RS*, 33/06.
- Zakon o sprečavanju nasilja i nedoličnog ponašanja na sportskim priredbama *Sl. glasnik RS*, 67/03 i 90/07.
- Zakon o sprečavanju sukoba interesa pri vršenju javnih funkcija, *Sl. glasnik RS,* 43/04.
- Zakon o srednjoj školi, *Sl. glasnik RS*, 50/92, 53/93, 67/93, 48/94, 24/96, 23/02, 25/02, 62/03 i 64/04.
- Zakon o sredstvima u svojini Republike Srbije, *Sl. glasnik RS*, 54/96.
- Zakon o stanovanju, *Sl. glasnik RS,* 50/92, 76/92, 84/92, 33/93, 53/83, 67/93, 46/94, 47/94, 48/94, 44/95, 49/95, 16/97, 46/98 i 26/01.
- Zakon o stečajnom postupku, *Sl. glasnik RS*, 84/04.
- Zakon o štrajku, *Sl. list SRJ*, 29/96.
- Zakon o sudijama, *Sl. glasnik RS*, 63/01, 42/02, 17/03, 27/03, 29/04, 44/04 i 61/05.
- Zakon o telekomunikacijama, *Sl. glasnik RS,* 44/03.
- Zakon o Ustavnom sudu, *Sl. glasnik RS*, 109/07.
- Zakon o upravnim sporovima, *Sl. list SRJ*, 46/96.

- Zakon o uređenju sudova, *Sl. glasnik RS*, 63/01, 42/02, 17/03, 27/03, 29/04, 48/05, 101/05 i 46/06.
- Zakon o uslovima za uzimanje i presađivanje delova ljudskog tela, *Sl. list SFRJ*, 63/90, 22/91; *Sl. list SRJ*, 16/93, 31/93, 41/93, 50/93, 24/94, 28/96 i *Sl. glasnik RS*, 101/05.
- Zakon o utvrđivanju nadležnosti AP Vojvodine, *Sl. glasnik RS*, 6/02.
- Zakon o vanparničnom postupku, *Sl. glasnik RS*, 25/82, 48/88.
- Zakon o visokom obrazovanju, *Sl. glasnik RS,* 76/05.
- Zakon o Vojsci Jugoslavije, *Sl. list SRJ*, 43/94, 28/96, 44/99, 74/99, 3/02, 37/02 i *Sl. list SCG* 7/05, 44/05.
- Zakon o Vojsci Srbije, *Sl. glasnik RS*, 116/07.
- Zakon o vraćanju (restituciji) imovine crkvama i verskim zajednicama, *Sl. glasnik RS*, 46/06.
- Zakon o zapošljavanju i osiguranju za slučaj nezaposlenosti, *Sl. glasnik RS*, 71/03 i 83/04.
- Zakon o zaštiti podataka o ličnosti, *Sl. list SRJ*, 24/98 i 26/98.
- Zakon o zaštiti sloboda i prava nacionalnih manjina, *Sl. list SRJ,* 11/02.
- Zakon o zaštiti životne sredine, *Sl. glasnik RS*, 135/04.
- Zakon o Zaštitniku građana, *Sl. glasnik RS*, 79/05, 54/07.
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti, *Sl. glasnik RS*, 107/05.
- Zakon o zdravstvenom nadzoru nad životnim namirnicama i predmetima opšte upotrebe, *Sl. glasnik SRS*, 48/77, 29/88 i *Sl. glasnik RS*, 44/91, 53/93, 67/93 i 48/94.
- Zakon o zdravstvenom osiguranju, *Sl. glasnik RS*, 17/05.
- Zakonik o krivičnom postupku *Sl. glasnik RS*, 46/06 i 49/07.
- Zakonik o krivičnom postupku *Sl. list SRJ*, 70/01, 68/02 i *Sl. glasnik RS*, 58/04, 85/05, 115/05 i 49/07.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.231.14(497.11)"2007"

LJUDSKA prava u Srbiji 2007 : pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava / [urednik Ana Jerosimić]. – Beograd : Beogradski centar za ljudska prava, 2008 (Beograd : Dosije). – 328 str. ; 23 cm. – (Biblioteka Izveštaji / [Beogradski centar za ljudska prava] ; 11)

Predgovor: str. 23–24. – Najvažniji ugovori o ljudskim pravima koji obavezuju Srbiju: str. 319–323. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Registar.

ISBN 978-86-7202-106-6
a) Права човека – Србија – 2007
COBISS.SR-ID 146045964